

HONORE de BALZAC

*Femeia
de treizeci
de ani*

HONORE de BALZAC

*Femeia
de treizeci
de ani*

*Istoria mării
și decăderii
lui Cesar Birotteau*

Traducere în limba română:

Femeia de treizeci de ani, trad. H.Grănescu
Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau, trad. T.Ioachimescu

Pictor: N.Burilova

Balzac Honoré de

B 19 Femeia de treizeci de ani; Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau/Honoré de Balzac; Trad. de H.Grănescu, T.Ioachimescu; Pict.: N.Burilova. — Ch.: Asoc. «Cartea», 1993. — 335 p.

ISBN 5—86892—003—1

«Femeia de treizeci de ani» și «Istoria măririi și decăderii lui César Birotteau» constituie părți importante din celebra «Comedie Umană» a lui Honoré de Balzac, în care tabloul societății franceze din anii 1816—48 e arătat în mod realist și strălucit.

B 4783010109—001
M 868(18)—93

CZU 840—31 Balzac

ISBN 5—86892—003—1

© Asociația «Cartea», 1993
© Prezentare grafică N.Burilova, 1993

*Femeia
de treizeci
de ani*

TINĂRA DOMNIȘOARĂ

Era la începutul lunii aprilie 1813, într-o duminică a cărei dimineață făgăduia una dintre acele frumoase zile, cînd parizienii își văd, pentru întâia oară în an, pavajul fără noroaie și cerul fără nori. Spre amiază, o cabrioletă falnică, trasă de doi cai focosi, intră în strada Rivoli prin strada Castiglione și se opri în spatele mai multor echipaje staționate la poarta de fier de curînd deschisă, din dreptul terasei des Feuillants. Zvelta trăsură era condusă de un bărbat cu înfățișarea îngîndurată și bolnăvicioasă; părul ușor cărunt abia îi acoperea capul galben, îmbătrînindu-l înainte de vreme. Zvirli hăturile unui lacheu ce venea călare în urma trăsurii și coborî spre a lua în brațe o tinăra a cărei frumusețe delicată atrase atenția celor ce-și iroseau vremea plimbîndu-se pe terasă. Mărunțica domnișoară se ridică în picioare pe marginea trăsurii și apoi se lăsă, cu grație, cuprinsă de mijloc, petrecîndu-și brațele pe după gîtul însoțitorului său, care o așeză pe trotuar fără a-i fi sifonat garnitura rochiei de rips verde. Un îndrăgostit n-ar fi dovedit atîta grijă. Necunoscutul era, de bună seamă, tatăl acelei copile care, fără a-i mulțumi, îl luă familiar de braț și îl tîrî zorită spre grădină. Bătrînul observă privirile admirative ale cîtorva tineri, și tristețea întipărită pe chipul său se șterse pentru o clipă. Cu toate că atinsese de mult vîrsta la care bărbații trebuie să fie sătui de amăgitoarele plăceri pe care le dă vanitatea, bătrînul surise.

— Oamenii te cred soția mea, spuse el la urechea tinerei, umflîndu-și pieptul și călcînd cu o încetineală care-o exaspera.

Părea că bătrînul cochetează cu fiica sa și că se bucură, poate mai mult chiar decît ea, de ochadele pe care curioșii le aruncau spre piciorușele-i încălțate în niște brodechini de brînză cafenii, spre talia-i delicios desenată de o rochie cu ghempă și spre gîtul gingaș pe care un guleraș brodat nu-l acoperea în întregime. Mișcările mersului ridicau pentru o clipă rochia tinerei fete, lăsînd să se vadă, deasupra brodechinilor, rotunjimea unei pulpe fin reliefate de un ciorap de mătase ajurat.

Așa încît, mulți dintre cei ce se plimbau pe acolo începură să se vinzolească pe lîngă cei doi, spre a admira sau spre a mai privi o dată chipul împrejurul căruia fluturau cîteva bucle de păr negru și a cărui culoare albă îmbujorată era sporită atît prin luciul mătășii de ață

trandafiriu ce căptușea eleganta-i pelerină, cît și prin dorința și nerăbdarea ce străluceau în fiecare trăsătură a acelei dragălașe ființe. O dulce maliție insuflēja frumosi-i ochi negri și migdalați, adumbriți de niște sprincene delicat arcuite, mîrginiți de gene lungi și scâlțați într-o lumină pură. Sănătatea și tinerețea își desfășurau comorile pe acest chip răzvrătit și pe acest bust care rămînea mladios totuși, în ciuda centurii ce pe atunci se purta dedesubtul sinilor.

Fără să ia aminte la omagii, tinăra fată privea cu un fel de îngrijorare către palatul Tuileries, evident ținta zoritei sale plimbări. Era douăsprezece fără un sfert. Oricît de matinală părea această oră, o mulțime de doamne, care toate vroiseră să-și etaleze toaletele, se întorceau dinspre Palat, nu însă fără a-și întoarce capul, cu 'un aer îmbufnat, reproșîndu-și parcă faptul că veniseră prea tîrziu pentru a se mai bucura de un spectacol dorit. Cîteva vorbe rostite cu supărare de aceste frumoase doamne dezamăgite, vorbe prinse din zbor de către gingașa necunoscută, o îngrijorară în mod deosebit. Bătrînul urmărea cu un ochi mai degrabă curios decît înveselit semnele de nerăbdare și de neliniște ce se involburau pe încîntătorul chip al tovarășei sale, și o observa poate cu prea multă grijă ca să nu fi avut vreun ascuns gînd părintesc.

Duminica aceea era a treisprezecea din anul 1813. Peste două zile, Napoleon pleca în fatala campanie în care, rînd pe rînd, avea să-i piardă pe Bessières și pe Duroc, să cîștige memorabilele bătălii de la Lützen și de la Bautzen, să se vadă trădat de Austria, de Saxa, de Bavaria și de Bernadotte, și să dea teribilă bătălie de la Lipsa. Magnifica paradă comandată de împărat avea să fie ultima dintre cele ce stîrniseră de atîta vreme admirația parizienilor și a străinilor. Vechea gardă avea să execute pentru ultima oară savantele manevre a căror pompă și precizie îl uimiseră uneori pînă și pe acest uriaș ce se pregătea atunci pentru duelul său cu Europa. Un sentiment trist mina spre Tuileries o mulțime strălucită și curioasă. Fiecare părea că ghicește viitorul și presimțea că, poate, adeseori închipuirea va trebui, mai tîrziu, să zugrăvească din amintiri tabloul scenei pe care-o trăiau, după ce vremurile eroice ale Franței vor fi căpătat, așa cum au căpătat astăzi, culori aproape legendare.

— Să mergem ceva mai repede, tată! spuse tinăra domnișoară cu un aer de nerăbdare, trăgîndu-l după ea pe bătrîn; aud tobele.

— De-abia intră trupele la Tuileries, răspunse el.

— Sau defilează!.. Toată lumea pleacă! replică ea, cu o amărăciune copilărească, ce-l făcu pe bătrîn să suridă.

— Parada nu începe decît la douăsprezece și jumătate, spuse tatăl, abia ținîndu-se în urma zoritei sale fiice.

Dacă ați fi văzut mișcarea pe care o făcea ea cu brațul drept, ați fi zis că se ajută de el ca să alerge. Minuța-i elegant înmănușată mototolea cu nerăbdare o batistă și părea visla unei bărci despîcînd undele. Bătrînul suridea din cînd în cînd, dar mai adesea o expresie îngrijorată îi întrista pentru o clipă fața uscată. Dragostea lui pentru frumoasa-i fiică îl făcea să admire prezentul, dar tot pe atîta să se și teamă de viitor. Părea

că-și spune: «E fericită astăzi, dar va fi așa întotdeauna?» Căci bătrînii sînt foarte înclinați să înzestreze cu mîhnirile lor viitorul celor tineri.

Cînd tatăl și fiica ajunseră sub peristilul pavilionului în virful căruia flutura drapelul tricolor și pe unde cei ce se plimbă trec din grădina Tuileries în Carrousel, santinelele le strigară cu voce gravă:

— Nu se mai trece!

Copila se ridică în virful picioarelor și putu să zărească o mulțime de doamne elegante ce se înghesuiau în jurul celor două laturi ale vechii arcade de marmură pe unde trebuia să iasă împăratul.

— Uite, tată, acum vezi și tu că am plecat prea tirziu!

Botșoru-i supărat trăda importanța pe care o acorda ea faptului de a fi de față la această defilare.

— Atunci, Julie, hai să mergem, ție nu-ți place să fii înghesuită.

— Să rămînem, tată. De-aici, tot îl pot zari pe împărat; dacă va pieri în luptă, nu-l voi mai vedea niciodată.

Tatăl tresări auzind vorbele acestea egoiste; fata avea un tremur în glas; o privi și i se păru că vede sub pleoapele ei plecate cîteva lacrimi pricinuite nu atît de ciudă, cît de una dintre acele prime mîhniri a cărei taină este ușor de ghicit de către un tată bătrîn. Deodată, Julie se înroși și scoase o exclamație al cărei înțeles nu fu priceput nici de santinele, nici de bătrîn. La strigătul ei, un ofițer, ce se îndreptă grăbit din curte către scară, se întoarse brusc, veni lângă arcada dinspre grădină, o recunoscu pe tînăra domnișoară, ascunsă o clipă de uriașele căciuli ale grenadierilor, și porunci numaidecît ca, pentru ea și pentru tatăl ei, să fie încălcat consimțimul pe care el însuși îl dăduse; apoi, fără a lua în seamă murmurele mulțimii elegante ce asedia arcada, o trase încetîșor spre el pe copila încintată.

— Nu mă mai mir acum nici de minia, nici de graba ei, de vreme ce tu erai de servici, li spuse ofițerului bătrînul, cu un aer pe cît de serios, pe-atît de glumeț.

— Domnule, răspunse tînărul, dacă vreți să ocupați un loc bun, să nu ne mai pierdem vremea cu vorba. Împăratului nu-i place să aștepte, iar eu sînt însărcinat de marșalele mareșal să mă duc să-l vestesc.

Pe cînd vorbea, o luase pe Julie de braț cu oarecare familiaritate și o conducea grăbit spre Carrousel. Julie văzu mirată o mulțime imensă ce se înghesuia în micul spațiu cuprins între zidurile sure ale palatului și stîlpii legați între ei cu lanțuri ce delimitează marile carcuri acoperite cu nisip din mijlocul curții de la Tuileries. Cordonul de santinele, pus să păstreze liberă trecere pentru împărat și pentru statul său major, avea mult de furcă să nu fie copleșit de mulțimea ce se imbulzea lărmuind ca un roi de albine.

— Deci va fi ceva foarte frumos? întrebă Julie surtîzînd. — Ia seama! strigă ofițerul.

O prinse pe față pe după mijloc și o ridică, pe cît de hotărît, pe-atît de fulgerător, transportînd-o lângă o coloană. Fără acca mișcare bruscă, nerăbdătoarea fată ar fi fost lovită de crupa unui cal alb, înșeuat cu o șa de catifea verde și aurie, pe care mamelucul lui Napoleon îl ținea de

ritu, aproape sub arcadă, la zece pași îndărătul celorlalți cai ce-i așteptau pe ofițerii superiori care îl însoțeau pe împărat. Tinărul conduse pe căruțul tată și pe fiica acestuia lângă primul stîlp din dreapta, în fața mulțimii și, printr-un semn din cap, îi lăsă în seama celor doi grenadierii între care se aflau.

Cînd ofițerul porni iar spre palat, o expresie de fericire și de bucurie înlocui pe fața lui spaima bruscă pe care i-o pricinuise darea înapoi a calului; Julie îi strînsese tainic mina, poate spre a-i mulțumi pentru micul serviciu pe care i-l făcuse, sau poate spre a-i spune: «În sfîrșit, te pot vedea!» Ba chiar înclinase ușor capul, drept răspuns la salutul respectuos pe care ofițerul îl adresase ei și tatălui ei, înainte de a dispărea grăbit. Bătrînul, ce părea că anume-i lăsase împreună pe cei doi tineri, sta într-o atitudine gravă, pușin mai în urma fiicei sale; o observa însă pe ascuns și se străduia să-i inspire o aparentă încredere, prefăcîndu-se absorbit de contemplarea magnificului spectacol pe care-l oferea Carrousel-ul. Cînd Julie întoarse spre tatăl ei o privire ca de școlar emoționat în fața dascălului său, bătrînul îi răspunse cu un zîmbet plin de o binevoitoare voinție; dar ochiul său, ager îl urmărise pe ofițer pînă sub arcadă și nici un amănunt al acelei rapide scene nu-i scăpase.

— Ce spectacol frumos! spuse Julie încet, stringînd mina tatălui său.

Aspectul pitoresc și măreț pe care-l înfățișa în acea clipă Carrousel-ul făcea ca această exclamație să fie rostită de toate miile de spectatori, pe ale căror fețe se citea o vie admirație. Un alt rînd de oameni, tot așa de înghesuit ca și cel în care se aflau bătrînul și fiica lui, ocupa, pe o linie paralelă cu castelul, spațiul strîmt și pavat ce se întindea de-a lungul grilajului Carrousel-ului. Mulțimea aceasta completa, reliefind puternic, prin varietatea toaletelor doamnelor, imensul careu pe care-l formează clădirile Tuileries-ilor și grilajul cel nou, de curînd instalat.

Regimentele vechii gărzi, ce urmau să fie trecute în revistă, umpleau acest teren vast, formînd în fața palatului impozante linii albastre pe zece rînduri în adîncime. Dincolo de curte, în Carrousel, se găseau, în alte linii paralele, mai multe regimente de infanterie și de cavalerie, gata să defileze pe sub arcu triumfal ce împodobește grilajul la mijloc și pe coama căruia se vedeau, la acea epocă, statuile magnificilor cai de Veneția. Fanfara regimentelor, așezată sub galeriile Luvrului, era mascată de lăncierii de serviciu polonezi. O mare parte din curtea acoperită cu nisip sta goală ca o arenă, pregătită pentru mișcările trupelor acelea tăcute, ale căror rînduri, așezate după simetria artei militare, reflectau razele soarelui în scîlpirile triumphiulare a zece mii de baionete. O boare de aer clătina panășele soldaților, făcîndu-le să se legene ca arborii unei păduri bătute de un vînt repezit. Aceste vechi armii, strălucitoare și mute, înfățișau mii de contraste de culori, datorate diversității uniformelor, a zorzoanelor, a armelor și a eghileșilor. Tabloul acesta imens, miniatură a unui cîmp de bătălie înainte de luptă, era încadrat poetic, împreună cu toate detaliile și cu toate ciudatele lui aspecte, de către înaltele clădiri maiestuoase, a căror nemișcare părea a fi imitată

de toți comandanții și de toți soldații. Fără să vrea, spectatorul compara zidurile acelea de oameni cu acele ziduri de piatră.

Soarele de primăvară, revărsându-și darnic lumina peste zidurile albe clădite în ajun și peste zidurile seculare, lumina puternic nenumăratele chipuri bronzate, care toate povesteau primejdii trecute și așteptau cu gravitate primejdiile viitoare. Doar coloneli de regimente se mai vinzoleau încolo și-ncoace prin fața sirurilor pe care le formau acei bărbați viteji. În spatele grosului de trupe împeștriate de argint, de azur, de purpură și de aur, curioșii puteau zări fișile tricolore agățate la lăncile a șase neistoviți călăreți polonezi care, asemenea unor cini conducând o turmă pe câmp, se roteau nelincetat între trupe și spectatori, pentru a-i împiedica pe ultimii să depășească micul spațiu de teren ce le fusese concedat lângă grilajul imperial. După toate aceste mișcări, spectatorul mai că s-ar fi putut crede în palatul Frumoasei din Pădurea adormită. Boarea de primăvară, adîind peste căciuliile miștoase ale grenadierilor, evidenția nemișcarea soldaților, la fel cum murmurul surd al mulțimii le sublinia tăcerea. Numai arareori, răsunetul vreunei *pădrii chinezești*,¹ ori vreo ușoară lovitură dată din nebagare de seamă în vreo tobă și repetată de ecourile palatului imperial, se asemănau cu tunetele surde care vestește furtuna.

Un entuziasm indescriptibil izbucnea din mulțimea în așteptare. Franța venise să-și ia adio de la Napoleon, în ajunul unei campanii ale cărei primejdii erau presimțite pînă și de către cel mai umil cetățean. De data aceasta era vorba, pentru imperiul francez, de a fi sau a nu fi. Acest gînd părea că însuflețește atît mulțimea de orașeni cit și mulțimea ostășească, ce se înghesuiau, la fel de tăcute, în incinta unde planau vulturul și geniul lui Napoleon. Acești soldați, speranța Franței, acești soldați, ultima ei picătură de sînge, reprezentau și ei o bună parte din îngrijorata curiozitate a spectatorilor. Cei mai mulți dintre privitori și militari își luau rămas-bun, poate pentru vecie; dar toate inimile, chiar cele mai ostile împăratului, adresau cerului rugă arzătoare pentru gloria patriei. Pînă și oamenii cei mai oboșiți de lupta începută între Europa și Franța își lepădaseră, cu toții, trecînd pe sub arcu de triumf, vrăjmășiile, și înțelegeau că în ziua primejdiei Napoleon reprezenta întreaga Franță. Orologiul palatului bătu jumătate de oră. În acea clipă, zarva mulțimii încetă și tăcerea deveni atît de adîncă, încît s-ar fi auzit pînă și suspinul unui copil. Bătrînul și fiica lui, pîrînd a nu mai trăi decît prin ochi, auziră atunci un zdrăngănit de pînteni și un zăngănit de săbii ce răsunară sub sonorul peristil al palatului.

Un omuleț destul de gras, îmbrăcat într-o uniformă verde, cu pantaloni albi și strîmși, încălțat cu cizme de călărie, apărură deodată, purtînd pe cap o pălărie cu trei colțuri, tot atît de impunătoare ca și cel ce o purta; lata panglică roșie a Legiunii de onoare li flutura pe piept, o sabie mică li atîrna la sold. Acest Om fu zărit de toți ochii și din toate punctele din piață deodată. Numai decît, țoabele bubuiră mărunt,

¹ Instrument mîfical, folosit în fanfarele militare franceze pînă pe la 1860.

cele două fanfare izbucniră într-o frază al cărei suflu războinic fu repetat de toate instrumentele, de la flautul cel mai dulce până la toba cea mare. La această chemare de luptă sufletele tresăriră, drapelele se înclinară, soldații prezentară armele într-o mișcare simultană și bine ordonată ce făcu să zvicnească toate puștile, de la primul până la ultimul rînd din Carrousel. Cuvintele de comandă trecură de la un rînd la altul ca niște ecouri. Strigăte de «*Vive l'empereur*»¹ izbucniră din mulțimile entuziasmate. În sfîrșit, totul se înfioră, totul se involbură, totul fremătă, Napoleon încălecăse. Mișcarea lui însuflețise masele acelea tăcute, dăduse un glas instrumentelor, dăduse un avînt vulturilor și steagurilor, pusese o emoție pe toate fețele. Zidurile înaltelor galerii ale vechiului palat păreau că strigă și ele: «*Vive l'empereur!*» Nu mai fu ceva omenească, fu o magie, un simulacru al puterii divine, sau mai degrabă o fulgerătoare imagine a acestei domnii atât de fulgerătoare. Bărbatul înconjurat de-atîta dragoste, de-atîta entuziasm, de-atîta devotament, de atîtea înflăcărâte urale pentru care soarele alungase norii de pe cer, sta pe calul său, cu trei pași în fața micului escadron aurit care îl urma, avîndu-l pe marele mareșal la stînga, iar pe mareșalul de serviciu la dreapta. În mijlocul atîtor suflete emoționate la vederea lui, nici o trăsătură de pe chip nu păru a i se fi tulburat.

— Oh, Dumnezeuule, da! La Wagram, în toiul focului, la Moscova, printre morți, el rămîne liniștit totdeauna, ca Baptiste, *el!*

Acest răspuns fusese dat unui potop de întrebări de către grenadierul ce se afla lingă tînăra domnișoară. Julie rămase cufundată o clipă în contemplarea acelei figuri care prin calmul ei arăta o atît de mare încredere în puterea sa. Împăratul o zări pe domnișoara de Chatillonnest și se aplecă spre Duroc, ca să-i spună o frază scurtă ce-l făcu pe marele mareșal să zimbească. Manevrelor începură. Dacă pînă atunci tînăra domnișoară își împărțise atenția între figura netulburată a lui Napoleon și rîndurile albastre, verzi și roșii ale trupelor, din această clipă ea aproape că nu se mai preocupă, în toiul mișcărilor rapide și ordonate executate de către vechii soldați, decît de un tînăr ofițer ce alerga călare printre liniile în mișcare și se întorcea cu un sirg neobosit spre grupul în fruntea căruia strălucea simplul Napoleon.

Ofițerul călărea pe un superb cal negru și se făcea remarcant, în mijlocul mulțimii aceleia îngîhîtă, prin frumoasa uniformă albastră a ofițerilor de ordonanță ai împăratului. Ceaprazurile lui străluceau așa de viu în soare, iar egreta de la chipul său îngust și lung căpăta niște scipiri atît de puternice, încît spectatorii se simțiră ispitiți să-l compare cu o flăcăruie în zbor, cu un duh vizibil, însărcinat de către împărat să însuflețească și să conducă acele batalioane ale căror arme învălurate

¹ Trăiască împăratul!

² Jean-Baptiste Gaspar Debureau (1796-1846), un foarte popular și celebru actor de circ, mim și acrobat, devenit proverbial pentru calmul imperturbabil cu care se lăsa încadrat de cuștile aruncate împrejurul lui pe panoul de lemn în fața căruia era așezat. A murit într-un accident survenit pe cînd efectua o primejdioasă figură acrobatică.

Împrăștiu flăcări atunci când, la un singur semn din ochi al lui, se desfăceau, se reuneau, se învîrteau ca undele unui vârtej, sau treceau prin fața sa ca vastele talazuri drepte și înalte pe care oceanul infuriat le trimite spre jărmauri.

Cînd manevrele se terminară, ofițerul de ordonanță dădu pîteni calului și se opri înaintea împăratului, așteptîndu-i ordinele. În acea clipă, el se afla la douăzeci de pași de Julie, în fața grupului imperial, într-o atitudine foarte asemănătoare aceleia pe care Gérard a dat-o generalului Rapp în tabloul *Bătălia de la Austerlitz*. Tînăra domnișoară putu atunci să-și admire iubitul în toată strălucirea lui militară. Colonelul Victor d'Aiglemont, în vîrstă de numai treizeci de ani, era voinic, bine legat și zvelt; iar fericita îmbinare a proporțiilor lui nu se vedea niciodată mai bine decît în clipa cînd își folosea forța pentru a stăpîni un cal a cărui spinare elegantă și suplă părea că se îndoaie sub el. Chipu-i bărbătesc și oacheș avea acel farmec de netălmăcit pe care desăvîrșita regularitate a trăsăturilor o dă unei fețe de bărbat tînăr. Fruntea-i era lată și înaltă. Ochii de foc, adumbriți de sprîncenele stufoase și mărginiți de gene lungi, se conturau ca două ovale albe între două linii negre. Nasul avea grațioasa curbură a unui plisc de vultur. Purpura buzelor li era sporită de dunga inevitabilei mustați negre. Obraji-i lați și puternic colorați aveau niște tonuri smeard-palide ce denotau o vigoare extraordinară. Figura lui, una dintre acelea pe care era imprimată pecetea bravurii, reprezenta tipul pe care-l caută astăzi un artist cînd dorește să zugrăvească vreun erou al Franței imperiale.

Calul, scaldat în spume și frămîntîndu-și cu mare neastîmpăr capul, stă cu picioarele de dinainte depărtate și oprite pe aceeași linie, fără ca unul să-l depășească pe celălalt, și flutura din coada-i lungă și stufoasă; iar devotamentul lui era icoana însăși a devotamentului pe care, la rîndu-i stăpînul său îl avea față de împărat. Văzîndu-l pe iubitul ei atît de preocupat să capteze privirile lui Napoleon, o clipă Julie se simți geloasă, gîndindu-se că pe ea încă nici n-o privise.

Deodată, suveranul rostește un cuvînt, Victor dă pîteni calului și pleacă în galop; dar umbra proiectată pe nisip a unui stîlp speric animalul, care sare înnebunit îndărăt și se ridică în două picioare, atît de brusc, încît călărețul pare în primejdie. Julie dă un țipăt, îngălbeneste, teji o privesc curioși, ea nu vede pe nimeni; ochii-i sînt pironiți la calul acela abraș pe care ofițerul îl muștruluiește, gonind mai departe să transmită ordinele lui Napoleon.

Aceste năucitoare scene o impresionaseră așa de tare pe Julie, încît se agăjase fără să-și dea seama de brațul tatălui ei, căruia îi dezvălui fără să vrea gîndurile, prin felul mai mult sau mai puțin puternic în care degetele ei îl stringeau. Cînd Victor fusese cît pe-aci să alunce de pe cal, se agăjase și mai strîns de tatăl său, de parcă ea însăși ar fi fost în primejdie să cadă.

Bătrînul privea cu o îngrijorare mohorîtă și dureroasă fața îmbujorată a fiicei sale, și simțăminte de milă, de gelozie, de regret chiar, se strecurară în toate ridurile de pe fața lui chinată. Iar cînd scîlpîrea

neobișnuită o ochilor domnișoarei Julie, tipătul pe care îl scosese și gestul convulsiv al degetelor ei îi dezvăluiră de-a binelea tainica iubire, fără îndoială că el avusese câteva foarte triste presimțiri pentru viitor, căci chipul-i căpătă atunci o expresie jalnică.

În acea clipă, sufletul tinerei Julie parcă ar fi trecut în cel al ofițerului. Un gând încă și mai crud decât toate cele ce-l înfricoșaseră pe bătrîn îi crispa trăsăturile chipului suferind atunci cînd îl văzu pe d'Aiglemont că schimbă, trecînd prin fața lor, o privire tainică cu Julie, ai cărei ochi se umeziseră și al cărei obraz căpătă o strălucire extraordinară. El o tiră brusc pe fiica sa spre grădina Tuileries.

— Dar, tată, spunea ea, mai sînt încă în piața Carrousel regimente ce trebuie să continue manevrele.

— Nu, copila mea, toate trupele defilează.

— Cred că te înșeli, tată; ar fi trebuit ca domnul d'Aiglemont să le dea ordin să înainteze...

— Mi-e rău, draga mea, și nu mai pot să stau.

Julie n-avu cum să se mai îndoiască de vorbele tatălui său, după ce își aruncă ochii asupra acelei fețe, căreia îngrijorările de părinte îi dădeau un aer abătut.

— Ți-e tare rău? Îl întrebă ea indiferentă și cu gîndul aiurea.

— Oare nu știi că fiecare zi este pentru mine ca un dar? răspunse bătrînul.

— Așadar, vrei iar să mă mîhnesci vorbindu-mi de moartea ta? Eram atît de veselă! Nu vrei mai bine să-ți alungi gîndurile astea amare și negre?

— Ah! exclamă tatăl, scoțînd un suspin, copil răsfățat ce ești! Dar și inimile cele mai duioase sînt uneori foarte crude. Că vă închinăm viața noastră, că nu ne gîndim decît la voi, că vă pregătim tihna, că ne jertfim bucuriile pentru toanele voastre, că vă adorăm, că vă dăruim pînă și singele nostru, astea nu-nseamnă nimic, nu? Vai! da, voi primiți totul cu nepăsare. Ca să căpătăm pentru totdeauna zîmbetul și dragostea voastră disprețuitoare, ar trebui să avem puterea lui Dumnezeu. Și pînă la urmă, vine un altul! un iubit, un soț — și ne răpește inima voastră.

Uluită, Julie își privi tatăl, care pășea încet, aruncîndu-i priviri posomorîte.

— Și vă mai și ascundeți de noi, urmă el, ba poate chiar și de tine însăși...

— Tată, ce tot spui?

— Mă gîndesc, Julie, că ai secrete față de mine. Iubești, continuă repezit bătrînul, băgînd de seamă că fiica lui începuse să se îmbujoreze. Ah! nădăjduiam să te văd alături de bătrînul tău tată pînă la moartea lui, nădăjduiam să te țin fericită și strălucitoare lîngă mine! să te admir așa cum erai tu odinioară. Necunoscîndu-ți soarta, aș fi putut să cred că te așteaptă un viitor liniștit; acum, însă, mi-e cu neputință să duc cu mine o speranță de fericire pentru viața ta, de vreme ce-l iubești mai mult pe colonel decît îl iubești pe vărul tău. N-am cum să mă mai îndoiesc.

— Și de ce n-ar trebui să-l iubesc? exclamă ea, cu o vie expresie de curiozitate.

— Ah, scumpă Julie, n-ai să mă înțelegi! răspunse tatăl, suspinând.

— Spune-mi, totuși! izbucni ea, făcând fără să vrea un gest de răzvrătire.

— Ei bine, copila mea, ascultă-mă. Adeseori tinerele fete își creează imagini mărețe, fermecătoare, chipuri cu totul ideale, și își făuresc idei himerice despre oameni, despre sentimente, despre lume; apoi, naive, ele atribuie unui oarecare desăvârșire pe care le-au visat și se încred în el; și astfel iubesc în bărbatul ce și-l alege această făptură imaginară; dar, mai târziu, cînd e prea târziu ca să se mai smulgă din nenorocire, înșelătoare aparență pe care au înfrumusețat-o, primul lor idol, în sfîrșit, se schimbă într-un schelet odios. Julie, mai degrabă aș vrea să te văd îndrăgostită de un moșneag, decît să te văd îndrăgostită de colonel. Ah! dacă ai putea să te închipui cu zece ani mai târziu în viață, i-ai da dreptate experienței mele. Îl cunosc pe Victor: hazul lui e un haz lipsit de spirit, un haz de cazarmă, el n-are nici un talent și e cheltuitor. E unul dintre acei oameni pe care Cerul i-a creat ca să infulece și să mistuie patru mese pe zi, să doarmă, să iubească pe cea dintîi venită și să se bată. Nu pricepe nimic din viață. Inima lui bună, pentru că are, într-adevăr, o inimă bună, l-ar putea împinge să-și dea punga unui nenorocit sau unui camarad; dar e un fluieră-vînt, dar nu-i dăruit cu acea gingașie sufletească ce ne face sclavii fericirii unei femei, dar e ignorant, egoist... Există mulți asemenea *dar*.

— Totuși, tată, trebuie să aibă ceva minte și haruri, de vreme ce-a fost făcut colonel...

— Scumpa mea, Victor va rămîne colonel toată viața lui. Eu n-am văzut încă pe nimeni care să mi se pară demn de tine, urmă bătrînul, cu un fel de entuziasm.

Se opri o clipă, o contemplă pe fiica lui și adăugă:

— Buna mea Julie, tu ești încă prea tinără, prea plîpindă, prea gingașă, pentru a îndura grijele și necazurile căsătoriei. D'Aiglemont a fost răsfățat de părinții lui, tot așa cum ai fost și tu de mama ta și de mine. Cum să nădăjduiesc că v-ai putea înțelege amîndoi, cu niște firi atît de diferite, ale căror tiranii vor fi de neîmpăcat? Tu vei fi ori victimă, ori tiran. Și o alternativă, și cealaltă aduce o sumă egală de suferințe în viața unei femei. Dar tu ești blîndă și modestă, tu te vei încovoia întîi. În sfîrșit, spuse el cu o voce emoționată, ai o simțire duioasă, care nu va fi apreciată cum se cuvine, și-atunci... Nu isprăvi, căci îl podidiră lacrimile.

— Victor, reluă el după o pauză, va răni neprihănitele însușiri ale sufletului tău tinăr. Eu îl cunosc pe militari, Julie; am trăit în armată. Rareori inima unor asemenea oameni izbutește să infrîngă deprinderile pricinuite fie de nenorocirile în mijlocul cărora trăiesc, fie de întîmplările vieții lor de aventurieri.

— Așadar, tată, replică Julie, pe un ton jumătate serios, jumătate glumeț, ai vrea să-mi înfring sentimentele și să mă căsătoresc pentru tine, nu pentru mine?

— Să te căsătorești pentru mine? exclamă tatăl, cu un gest de minunare; pentru mine, cel căruia în curând, fata mea, nu-i vei mai auzi glasul atît de prietenos dojenitor? Totdeauna i-am văzut pe copii atribuind unui sentiment personal sacrificiile pe care le fac pentru ei părinți! Căsătorește-te cu Victor, Julie dragă. Într-o zi, vei deplînge amarnic nulitatea lui, nechibzuința lui, egoismul lui, lipsa lui de delicatețe, năstingia lui în dragoste și mii de alte suferințe pe care ți le va pricinui. Atunci, să-ți aduci aminte că aici, sub acești copaci, glasul profetic al bătrînului tău tată a răsunat zadarnic la urechile tale!

Bătrînul tăcu, o surprinsese pe fiica sa dînd din cap îndărătnică. Făcură împreună cei cîtiva pași pînă la grilajul unde era oprită trăsura lor. În timpul drumului acesta tăcut, tinăra domnișoară examină pe furiș chipul tatălui său și treptat-treptat fața ei supărată se îmbună. Adîncă durere săpată pe fruntea lui plecată spre pămînt îi făcu o vie impresie.

— Îți fagăduiesc, tată, spuse ea cu o voce dulce și emoționată, că n-am să-ți mai pomenesc de Victor pînă ce nu-ți vei schimba singur părerile nefavorabile pe care le ai despre el.

Bătrînul își privi fata uimit. Două lacrimi ce i se aprinseră în ochi se rostogoliră de-a lungul obrazilor brăzdați de riduri. Nu putu s-o îmbrățișeze pe Julie în fața lumii dimprejur, îi strînse însă mina cu dragoste. Cînd se urcă din nou în trăsura toate gîndurile negre ce i se îngrămădiseră pe frunte pieriră cu desăvîrșire.

Înfățișarea puțin tristă a fiicei sale nu-l mai neliniști atunci tot atît cît nevinovata bucurie al cărei secret îi scăpase tinerei Julie în timpul trecerii în revistă a trupelor.

SOTIA

În primele zile ale lunii lui martie 1814, la nici un an de la această trecere în revistă a împăratului, o caleașcă gonea pe drumul de la Amboise la Tours. Plecînd de sub bolta verde a nucilor care ascund poșta de la Frillière, trăsura fu condusă cu o asemenea iuțeală, încît într-o clipă ajunse la podul construit peste Cise, la revărsarea acestui rîu în Loara și acolo se opri. Unul dintre șleauri se rupsesse din pricina iuțelii năvalnice cu care, la porunca stăpinului său, tinărul surugiu îi gonise pe cei patru cai, cei mai viguroși din cîți se aflau la stația de poștă. Astfel, datorită acestei întîmplări, cele două persoane care se aflau în caleașcă trezindu-se, avură răgazul să contemple una dintre cele mai frumoase priveliști ce le pot înfățișa fermecătoarele țărmuri ale Loarei.

La dreapta, călătorul îmbrățișează într-o privire toate meandrele rîului Cise, care ca un șarpe argintiu se strecoară prin iarba pajistilor, căreia întîiele fire de primăvară îi da atunci culorile smaraldului.

La stînga, Loarn apărea în toată mărirea ei. Nenumăratele fațete ale cîtorva unduirii, stîrnite de o briză matinală destul de rece, reflectau scîlpirile soarelui peste vastele întinderi de apă pe care le desfășoară maiestuosul rîu. Ici-colo, ostroave înverzite se înșirau pe luciul apelor, ca nestematele într-un colier. De cealaltă parte a fluviului, cele mai frumoase cîmpii ale Touraine-ii își desfășoară comorile cît vezi cu ochii. În depărtare, ochiul nu întîlnește alte stavile decît colinele ce domină valea rîului Cher, ale căror culmi trasau în acea clipă dungi de lumină sub azurul străveziu al cerului. Printre frunzișurile gingașe ale insulelor, în fundul tabloului, orașul Tours pare că iese, ca Veneția, din adîncul apelor. Campanilele bîtrînei lui catedrale se avîntă în văzduhuri, unde se atingeau în clipa aceea cu fantasticele năluciri întruchipate de cîțiva nori alburii.

Dincolo de podul pe care era oprită trăsura, călătorul zărește înaintea lui, de-a lungul Loarei pînă la Tours, un lanț de stînci care, printr-un capriciu al naturii, pare a fi fost pus acolo ca să stăvilească fluviul, ale cărui valuri rod neconținut piatră, spectacol ce totdeauna îl minunează pe călător. Satul Vouvray se află cuibărit parcă în strungile și în fundăturile acelor cleanțuri, care încep să descrie o cotitură înaintea podului de peste Cise. Apoi, de la Vouvray pînă la Tours, înfricoșătoarele prăpăstii ale acestui pîvnîș rupt sînt locuite de neamuri de podgoreni. Pe alocuri, există cîte trei rînduri suprapuse de case, săpate în stîncă și legate între ele prin niște scări abrupte, tăiate tot în piatră. Deasupra unui acoperiș, o fetiță cu fustă roșie aleargă prin grădina casei. Fumul din horn se înalță dintre coardele și lăstarii tineri ai unei vițe de vie. Podgoreni sapă pămînturile perpendiculare. O bîtrînă, stînd liniștită pe o bucată de stîncă prăvălită, învîrtește la vîrtelnița ei, sub florile unui migdal, privește călătorii ce trec pe dedesubt și zîmbește de spaima lor. Pe ea n-o mai îngrijorează crăpăturile pămîntului și nici ruina unui zid vechi ce stă să cadă și ale cărui temelii nu mai sînt ținute decît de rădăcinile înolăcite ale unei mantii de iederă. Ciocanul dogarilor face să răsune bolțile pivnițelor din văzduh. În sfîrșit, pămîntul este pretutindeni cultivat și rodește pretutindeni în acele locuri unde natura n-a vrut să-i dea trudei omeniești pămînt.

Astfel, nimic nu se poate asemui, de-a lungul Loarei, cu bogata panoramă pe care Touraine o înfățișează acolo ochilor călătorului. Întreitul tablou al scenei, ale cărei aspecte le-am schițat doar, prilejuiește sufletului unul dintre acele spectacole ce se înscriu pentru totdeauna în amintire; și, pentru un poet ce se va fi bucurat de priveliștea loș, ele vor reveni adesea în visurile lui spre a-i reconstrui ca-n povești romanticele viziuni.

În clipa cînd trăsura ajungea pe podul de peste Cise, mai multe bărci cu pinze albe ieșiră în larg dintre insulele de pe Loara, dînd un nou farmec fermecătoarei priveliști. Mirosul de sălcii de pe malurile fluviului își adăuga miresmele la puternica aromă ce-o lăsa boarea jilavă a apelor. Păsările umpleau văzduhurile cu vioarele lor concerte; cîntecul monoton al unui paznic de capre revărsă peste toate o vagă melancolie,

În vreme ce strigătele luntrașilor prevesteau de departe o grea strădanie. Aburi domoli, plutind agale împrejurul copacilor presărați în acest vast peisaj, imprimau naturii o ultimă vrajă. Era Touraine în toată splendoarea ei, și primăvara în toată strălucirea.

Această parte a Franței, singura pe care armatele străine nu amenințau încă s-o tulbure, era în acele vremuri singura care rămăsese liniștită și s-ar fi putut spune că sfida invazia.

Un cap acoperit cu un chipiu se ivi din caleașcă de îndată ce ea se opri; numaidecât un militar nerăbdător deschise portiera și sări în drum, gata parcă să-l mustre pe surugiu. Dar îndeminarea cu care acesta repara hamul rupt îl potoli pe colonelul conte d'Aiglemont, care se întoarse spre portieră întinzându-și brațele ca pentru a-și destinde mușchii amorțiți; căscă, privi peisajul și puse mîna pe brațul unei tinere doamne învăluită cu grijă într-o *vichouze*.

— Micuța mea, îi spuse el cu glas răgușit, trezește-te să privești locurile! Sînt magnifice.

Julie d'Aiglemont scoase capul din caleașcă. Purta o căciuliță de jder, iar cutele mantalei imblănite, în care era înfășurată, o ascundeau atît de bine, încît nu i se mai putea vedea decît fața. Julie d'Aiglemont nu mai semăna cu tinăra domnișoară ce se grăbea odinioară, veselă și fericită, spre defilarea de la Tuileries. Chipu-i, încă gingaș, nu mai avea culorile trandafirii care îi dădeau altădată o strălucire așa de frumoasă. Cîteva bucle de păr negru, întinse de umezeala nopții, îi sporeau și mai mult strălucirea albă a feței, de pe care viața părea stinsă. Totuși, ochii-i ardeau de un foc nefiresc; de sub pleoape, însă, cîteva umbre vineții se zugrăveau pe obraji oboșiți. Privi cu indiferență cîmpurile dinspre Cher, Loara și ostroavele ei, orașul Tours și lanțurile de stînci de la Vouvray; apoi, nemaivînd să privească și fermecătoarea cale a Cise-i, se cuibări zorită în umbra caleștii și spuse cu un glas care, în aerul tare al munților, păru extrem de slab:

— Da, e admirabil.

După cum se putea vedea, izbutise, spre propria-i nenorocire, să-l biruie pe tatăl său.

— Julie, nu ți-ar plăcea să trăiești aici?

— Oh, aici sau oriunde! spuse ea cu nepăsare.

— Ți-e rău? o întrebă colonelul d'Aiglemont.

— De loc, răspunse tinăra doamnă, cu o vioiciune de-o clipă.

Îl contemplă zîbind pe soțul său și adăugă:

— Mi-e somn.

Deodată, se auzi un galop de cal. Victor d'Aiglemont lăsă mîna soției sale și întoarse capul spre cotitura pe care-o face drumul în acel loc. Din clipa cînd colonelul nu o mai privi pe Julie, expresia de voioșie pe care tinăra doamnă o imprimase palidei ei figuri dispăru, de parcă s-ar fi stins brusc o lumină sub razele căreia s-ar fi aflat pînă atunci. Nesimțind nici dorința de a mai privi peisajul, nici curiozitatea de a ști cine era călărețul al cărui cal galopa atît de aprig, se așeză la loc în colțul caleștii și ochii îi se pironiră pe crupa cailor, fără a trăda nici un

fel de sentiment. Avea o înfățișare tot atît de timpă ca a unui țăran breton ascultînd predica parohului său.

Un bărbat tînăr, călare pe un cal de mare preț, se ivi brusc de după un pîlc de ploi și de măceși în floare.

— E un englez, spuse colonelul.

— Oh! Dumnezeu, da, generale! zise surugiul. E din șleahta garsilor¹ care cîcă vor să mînințe Franța.

Necunoscutul era unul dintre străinii ce se nimeriseră pe continent atunci cînd Napoleon i-a arestat pe toți englezii, ca represalii după atentatul săvîrșit împotriva dreptului ginților de către cabinetul de la Saint-James, după ruptura tratatului de la Amiens. Supuși bunului plac al puterii imperiale, acești prizonieri n-au rămas toți la domiciliile unde fuseseră arestați, nici în cele pe care avuseseră la început libertatea să și le aleagă. Cei mai mulți dintre cei ce locuiau acum în Touraine fuseseră transferați aci din diverse puncte ale imperiului, unde șederea lor părăse a compromite interesele politicii continentale.

Tînărul ostatic care-și plimba la acel ceas plictisul matinal era o victimă a puterii birocratice. De doi ani, un ordin dat de la ministerul relațiilor externe îl smulsese din clima de la Montpellier, unde ruperea păcii îl surprinsese în timp ce se trata de o afecțiune de piept. Din clipa în care tînărul recunoscuse un militar în persoana contelui d'Aiglemont, se grăbi să-i evite privirile, întorcîndu-și destul de brusc capul către pajiștile dinspre Cise.

— Toți englezii ăștia sînt de-o obrăznicie de parcă întreg globul ar fi al lor, bombăni colonelul. Noroc că Soult are să le tragă citeva scatoalce.

Trecînd pe lîngă caleașcă, prizonierul își aruncă privirile înlăuntrul trăsorii. Cu toată repeziciunea acelei priviri, el putu să admire expresia de melancolie ce da feței îngindurate a contesei nu știu ce atracție vagă. Sînt mulți bărbați care-și simt inima adînc mișcată numai cînd vîd o femeie apăsată de suferință: durerea li se pare o făgăduială de statornicie și de iubire.

Cufundată cu totul în contemplarea unei perne a trăsorii, Julie nu luă seama nici la cal, nici la călăreț. Șleaul hamului fusese reparat bine și repede. Contele se urcă la loc în trăsură. Surugiul se strădui să recîștige timpul pierdut, și-i purtă cit mai iute pe cei doi călători pe digul de pe latura șoselei mărginite de cleanțurile abrupte, la sînul cărora se coc vinurile de Vouvray, de unde se ridică atîtea case frumoase, unde se arată din depărtare ruinele atît de celebrei minăstiri Marmoutier, schimnicia sfîntului Martin.

— Cam ce-o fi vrînd de la noi milordul ăsta străveziu? exclamă colonelul întorcînd capul ca să se încredințeze că acel călăreț, care de la podul de peste Cise se țină după trăsură, era tînărul englez.

¹ Așa cum explică Balzac în *Les Chouans*: «civilul gars care se pronunță gâ, este o rămășiță celtică». Folosit pentru a desemna pe locuitorii Breitaniei — provincie închisată în tradiții medievale și ostilă ideilor Revoluției franceze, împotriva căreia a luptat cu arma în mînă — gars a devenit sinonim cu *contrarevoluționar* (Vezi Balzac, *Șuani*, Editura Eminescu, 1971).

Dar intrucit necunoscutul nu încălca nici o regulă de politețe plimbându-se pe drumeagul de pe dig, colonelul se așază la loc în colțul trăsurii, după ce aruncase o privire minioasă spre englez. Nu putu, totuși, în ciuda vrăjmașiei sale involuntare, să nu ia seama la frumusețea calului și la grația călărețului.

Tinărul avea una dintre acele figuri britanice a căror culoare este atât de suavă, iar pielea atât de gingașă și atât de albă, încât ești ispitit uneori să presupui că aparțin făpturii delicate a unei tinere domnișoare. Era blond, subțire și înalt. Îmbrăcămintea lui avea acea linie rafinată și impecabilă, ce caracterizează pe oamenii eleganți din austeră Anglie. S-ar fi putut spune că se înroșea mai degrabă de rușine decît de plăcerea de a o privi pe contesă. O singură dată Julie ridică ochii spre străin; o făcu însă oarecum silită de soțul său, care vroise s-o determine să admire picioarele unui cal de rasă pură.

Ochii doamnei Julie li întîlniră atunci pe cei ai timidului englez. Din acea clipă, gentilomul, în loc să-și îndemne calul să meargă cît mai aproape de trăsură, rămase cu cîțiva pași mai în urmă. Contesa abia îl privi pe necunoscut. Nu văzu nici una dintre perfecțiunile omenești sau cabaline ce-i fuseseră semnalate, și se lăsă iar în fundul trăsurii, după ce schișase o ușoară mișcare de sprincene, ca pentru a-și aproba soțul.

Colonelul adormi din nou, și cei doi soți sosiră la Tours fără a-și mai fi spus vreo vorbă și fără ca fermecătoarele prieteliști ale schimbătoare scene prin care călătoreau să fi atras o singură dată atenția doamnei Julie. În vreme ce soțul său picotea, doamna d'Aiglemont îl privi de mai multe ori. Cînd li aruncă ultima privire, o zdruncinătură făcu să cadă pe genunchii tinerei doamne un medalion ce-l purta agățat la gît cu un lanțisor de doliu, și portretul tatălui său îi apără deodată. La vederea lui, lacrimile, pînă atunci reprimare, se rostogoliră din ochii ei.

Englezul zări, poate, direle strălucitoare pe care aceste lacrimi le lăsară o clipă pe obrajii palizi ai contesei, dar pe care vîntul le uscă numaidecît.

Însărcinat de împărat să transmită niște ordine mareșalului Soult, care avea să apere Franța de invazia începută de englezi în Béarn, colonelul d'Aiglemont profita de acea misiune pentru a-și pune la adăpost soția față de primejdii ce amenințau pe atunci Parisul, ducînd-o la Tours, la o bătrînă rudă a lui. Nu peste mult, trăsura ajunsese pe caldarmul din Tours, trecu podul, intră pe Strada Mare, și opri în fața vechiului palat unde locuia fosta marchiză de Listomère-Landon.

Marchiza de Listomère-Landon era una dintre acele frumoase bătrîne, cu obrazul palind, cu părul alb, cu zimbetul pe buze, pîrînd că poartă jupoane cu cercuri și avînd pe cap totdeauna o bonetică de o modă necunoscută. Portrete septuagenare ale veacului lui Ludovic al XV-lea, aceste femei sînt aproape totdeauna pline de duioșie, ca și cum încă ar mai iubi; mai mult bisericoase decît cucernice, și mai puțin cucernice decît par; mirosînd totdeauna a pudră *a la marechale*, povestind frumos, birfind și mai frumos, și rizînd mai mult de o amintire, decît de o glumă. Actualitatea le displace.

Cind o bătrână cameristă veni să-i anunțe marchizei (căci, într-adevăr, doamna de Listomère-Landon urma să-și reia în curînd titlul) vizita unui nepot pe care nu-l mai văzuse de la începutul războiului cu Spania, își scoase repede ochelarii, închise *Galerie de Pancienne Cour*, cartea ei favorită; regăsi apoi o brumă de sprinteneală pentru a ajunge pe peronul de la intrarea palatului în clipa cind cei doi soți urcau scările.

Mătușa și nepoata schimbă o privire rapidă.

— Bună ziua, dragă mătușă, strigă colonelul, îmbrățișînd-o pe bătrîna doamnă și sărutînd-o în grabă. Ți-aduc să păzești o tinăra făptură. Îți încredințez comoara mea. Julie nu-i nici cochetă, nici geloasă; e dulce ca un inger... N-are să se strice aici, nădăjduiesc, încheie el.

— Răutate ce ești! răspunse marchiza, aruncîndu-i o privire ghidusă. Și bătrîna se grăbi, ea înții, cu un fel de grație binevoitoare, s-o îmbrățișeze pe Julie, care sta îngîndurată și părea mai degrabă încurcată decît curioasă.

— Hai să facem cunoștință, drăguța mea! zise marchiza. Nu te sfii de mine, eu mă străduiesc să nu fiu niciodată bătrînă cu cei tineri.

Pînă să ajungă în salon, marchiza, după obiceiurile din provincie, și poruncise să se pună masa pentru cei doi oaspeți; contele însă îi curmă vorba mătușii, spunîndu-i pe un ton serios că nu va putea să rămînă la ea decît exact atîta timp cît îi va trebui surugiului ca să schimbe caii. Cele trei rubedenii intrară, deci, cît mai repede în salon, și colonelul de-abia avu răgaz să-i povestească mătuși-si evenimentele politice și militare care-l sileau să-i ceară un adăpost pentru tinăra lui soție.

În timp ce el vorbea, mătușa se uita cînd la nepot, care povestea neîntrerupt, cînd la nepoată, a cărei paloare și tristețe i se părură pricinuite de acea despărțire silită. Ea părea că-și zice: «He, he! tinerii ăștia se iubesc!»

În acea clipă, niște plesnete de bici răsunară în străvechea curte tăcută, ale cărei pietre de pavaj erau încadrate de smocuri de iarbă. Victor o îmbrățișă din nou pe marchiză și ieși grăbit din casă.

— Adio, scumpa mea, spuse el sărutîndu-și soția, care-l urmase pînă la trăsura.

— Oh, Victor, lasă-mă să te însoțesc mai departe, spuse ea cu o voce dulce, n-aș vrea să te părăsesc...

— Crezi că se poate?

— Ei bine, răspunse Julie, adio de vreme ce așa vrei tu.

Trăsura dispăru.

— Așadar, îl iubești pe bietul meu Victor? o întrebă marchiza pe nepoata sa, cercetînd-o cu una dintre acele priviri atotștiutoare pe care femeile bătrîne le aruncă tinerilor.

— Vai, doamnă, răspunse Julie, oare nu trebuie să-l iubesc într-adevăr pe un bărbat ca să-l iei în căsătorie?

Această ultimă frază fu rostită pe un ton de-o naivitate ce trăda fie o inimă pură, fie niște taine adînci. Era însă greu pentru o femeie care fusese prietenă cu Duclos și cu mareșalul de Richelieu să nu caute să

descopere taina tinerei căsnicii. Mătușa și nepoata se aflau în acea clipă în pragul porții celei mari și priveau după caleașca ce dispărea în goană. Ochii contesei nu exprimau iubire, așa cum credea marchiza. Buna doamnă era provensală, iar iubirile-i fuseseră aprige.

— Vasăzică, te-ai lăsat aiurită de nepricopsitul de nepotu-meu? o întrebă ea pe nepoată.

Contesa tresări fără să vrea, căci tonul și privirea acestei bătrîne cochete părură a-i dovedi o cunoaștere a caracterului lui Victor mai bine decât îl cunoștea ea. Doamna d'Aiglemont, tulburată, se învâluie deci în acea prefăcătorie stingace, întâiul adăpost al inimilor naive și suferinde. Doamna de Listomère se arată mulțumită de răspunsurile doamnei Julie; se gândi însă cu bucurie că singurătatea arc să-i fie înveselită de-o taină de dragoste, căci i se păru că nepoata e amestecată în vreo intrigă amuzantă.

Cînd doamna d'Aiglemont se află într-un mare salon, acoperit cu tapiserii încadrate cu ciubuce aurite, și după ce se așază în fața unui foc strașnic, ferită de curenții *fenestrali* printr-un paravan chinezesc, nu mai izbuti să-și înfrîngă tristețea. Era greu ca veselia să se poată naște sub niște lambriuri așa de bătrîne, între acele mobile seculare. Totuși, tinăra pariziancă simți un fel de plăcere să pătrundă în singurătatea adîncă și în solemnă tăcere a provinciei. După ce schimbă cîteva cuvinte cu bătrîna mătușă, căreia cîndva li scrisese o scrisoare de tinăra căsătorită, ramase tăcută de parcă ar fi ascultat o muzică de operă. De-abia după vreo două ore de o liniște vrednică de minăstirea de la Trappe, ea își dădu seama de nepolitica sa față de bătrîna-i mătușă și își aminti că nu-i dăduse decât niște răspunsuri reci. Doamna de Listomère respectase tăcerea nepoatei, din acel instinct plin de farmec ce-i caracterizează pe oamenii vechiului regim. În clipa de față, bătrîna doamnă tricota. Ce-i drept, ieșise de cîteva ori din încăperea ca să se îngrijească de o anume cameră *verde* în care urma să se culce contesa și unde slugile casei așezau bagajele; își reluase însă locul într-un mare fotoliu și o privea pe tinăra doamnă pe furis. Rușinîndu-se că se lăsase furată de coplesitoarele-i gînduri, Julie se sili să-și ceară iertare glumind.

— Copila mea dulce, cunosc durerea văduvelor, răspunse mătușă.

Ar fi trebuit să ai patruzeci de ani ca să ghicești ironia pe care o exprimă buzele bătrînei doamne.

A doua zi, contesa se simți mult mai bine și putu să stea de vorbă. Doamna de Listomère începea să spere că o va putea domestici pe această tinăra de curînd măritată, pe care la prima vedere o socotise o ființă sălbatică și stupidă; îi povesti despre distracțiile locale, despre balurile și despre casele unde se puteau duce. Toate întrebările puse de marchiză, în ziua aceea n-au fost decât curse pe care, dintr-o veche deprindere căpătată la Curte, nu s-a putut abține să le întindă nepoatei sale pentru a-i cunoaște caracterul. Julie a rezistat tuturor stăruințelor, ce i-au fost făcute vreme de cîteva zile, de a merge să se distreze undeva. Așa că, în ciuda dorinței de a-și plimba, mindră, frumoasa nepoată, bătrîna doamnă renunță pînă la urmă să mai insiste s-o scoată în lume. Contesa

găsise un pretext pentru singurătatea ei și pentru tristețea ei, în mîhnirea pe care i-o pricinuisse moartea tatălui său, după care mai purta încă doliu.

Peste vreo opt zile, doamna de Listomère admira blindețea îngerească, grațiile modeste, spiritul îngăduitor al contesei Julie și începuse-o preocupa nespuse tainica melancolie ce consuma inima ei tinăra. Contesa era una dintre acele femei născute să fie îndrăgite și care par că aduc cu ele fericirea. Tovărășia ei deveni atît de dulce și de prețioasă doamnei de Listomère, încît bătrîna o îndrăgi cu totul pe nepoata sa și nu mai vroia să se despartă de ea. O lună a fost de ajuns pentru a se stabili între ele o prietenie veșnică. Bătrîna doamnă remarcă, nu fără surprindere, schimbările din fizionomia doamnei d'Aiglemont. Culorile vii ce-i luminau fața se stinseră treptat și figura ei căpătă niște tonuri șterse și palide. Pierzîndu-și strălucirea de mai înainte, Julie devenea mai puțin tristă. Uneori, bătrîna trezea cîte un avînt de voioșie sau cîte o izbucnire de ris dezlănțuit la tinăra sa rudă, dar acestea erau curmate brusc de un gînd întunecat. Ea ghici că nici amintirea tatălui său, nici lipsa lui Victor nu constituiau cauza profunde melancolii ce punea un vâl pe viața nepoatei sale; și se gîndi la atîtea lucruri sumbre, încît îi fu greu să se oprească la adevărata pricină a răului, căci noi nu izbutim poate să descoperim adevărul decît întîmplător.

Intr-o zi, în sfîrșit, sub ochii mătusei sale uimite, Julie lăsă să se vadă o uitare totală a căsniciei ei, o nebulă de fată zburdalnică, o candoare de spirit, o naivitate copilărească vrednică de primii ani ai vieții, întreg acel spirit delicat și adesea atît de profund ce-i caracterizează pe tinerii din Franța. Doamna de Listomère se hotărî atunci să sondeze acest suflet, a cărei fire ciudată echivala cu o disimulare de nepătruns. Se lăsase seara, cele două doamne ședeau pe scaun lingă o fereastră ce dădea spre stradă, Julie luase un aer gînditor, un om călare trecu prin fața lor.

— Iată o victimă de-a ta, spuse bătrîna doamnă.

Doamna d'Aiglemont o privi cu o nedumerire îngrijorată.

— E un tinăr englez, un gentilom, onorabilul Arthur Ormond, fiul cel mare al lordului Grenville. Povestea lui e interesantă. A venit la Montpellier în 1802, nădăjduind că aerul de acolo, unde fusese trimis de medici, îl va vindeca de o boală de piept ce amenința să-l ucidă. Ca și ceilalți compatrioți ai săi, a fost arestat de Bonaparte cînd cu războiul, căci monstrul acela nu se poate simți liniștit dacă nu se războiește. Ca să se distreze, tinărul englez a început să-și studieze boala, socotită mortală. Treptat-treptat, a prins gustul anatomiei și al medicinei; s-a pasionat de acest soi de arte, ceea ce-i foarte neobișnuit pentru un om de rangul lui; dar, regentul nu s-a ocupat și el de chimie? Pe scurt, domnul Arthur a făcut progrese, uluitoare chiar și pentru profesorii de la Montpellier; studiul i-a ușurat captivitatea și, totodată, s-a vindecat complet. Se pretinde că a stat timp de doi ani fără să vorbească, respirînd rar, culcat într-un staul, bînd lapte de la o vacă adusă din Elveția și hrănindu-se cu frunze de hreaniță. De cînd se află la Tours, n-a vizitat

pe nimeni, e mîndru ca un păun; tu, însă, pesemne că l-ai cucerit, căci doar nu pentru mine s-o fi plimbînd pe sub ferestrele noastre de două ori pe zi, de cînd te afli tu aici... Fără îndoială că te iubește!

Aceste ultime cuvinte o treziră pe contesă ca prin farmec. Fără să vrea, făcu un gest și schiță un zîmbet care o surprinseseră pe marchiză. Departe de a manifesta acea satisfacție instinctivă resimțită chiar și de femeia cea mai severă cînd află că un bărbat suferă pentru ea, privirea doamnei Julie era aspră și rece. Fața ei arăta un sentiment de repulsie vecin cu groaza. O atare aversiune nu era cea pe care o femeie îndrăgostită o arată față de întreaga lume, de dragul unei singure ființe: ea știe atunci să ridă și să glumească; nu, Julie era în acea clipă ca o făptură pe care amintirea unei amărăciuni prea crud trăite o face să mai simtă încă durerea.

Mătușa, convinsă pe deplin că nepoata nu-l iubește pe nepotul său, rămase uluită descoperind că, de fapt, nu iubea pe nimeni. Se cutremură constatînd că Julie e o inimă dezamăgită, o tinără femeie căreia experiența unei zile, a unei nopți, poate, îi fusese de ajuns pentru a-și da seama de nulitatea lui Victor.

«Dacă-l cunoaște, s-a isprăvit, gîndi ea, nepotu-meu are să îndure în curînd toate neplăcerile căsătoriei.»

Și își propuse s-o convertească pe Julie la doctrinele monarhice ale veacului lui Ludovic al XV-lea; dar, cîteva ceasuri mai tîrziu, ea află, sau mai degrabă ghici, situația, destul de obișnuită în lumea căreia contesa îi datora melancolia sa.

Julie deveni deodată îngîndurată și se retrase în camera ei mai devreme ca de obicei. După ce camerista o dezbracă și o lăsă gata de culcare, rămase în fața sobei, toîlniță pe o ducesă de catifea galbenă, mobilă veche tot atît de prielnică celor cu sufletul mîhnit, cît și celor fericiți; plinse, oftă, cugetă; se așează apoi la o măsuță, luă o hîrtie și începu să scrie. Orele trecură repede, destăinuirile pe care Julie le făcea în acea scrisoare păreau că o costă mult, fiecare frază aducea lungi clipe de reverie; deodată, tinăra doamna izbucni în plîns și se opri. În acea clipă, orologiile bătură orele două. Capul contesei, greu ca al unei muribunde, se inclină pe piept; apoi, cînd îl ridică iar, Julie o văzu pe mătușa sa ivindu-se deodată, ca o ființă ce s-ar fi desprins din tapiseria de pe pereți.

— Ce ai tu, copila mea? o întrebă marchiza. De ce stai așa de tîrziu și, mai ales, de ce plîngi singurică, la vîrsta ta?

Se așează fără nici o altă ceremonie lingă nepoata sa și fulgeră cu ochii scrisoarea începută.

— Îi scriai soțului tău?

— Oare știu eu pe unde se află? răspunse contesa.

Mătușa luă scrisoarea și o citi. Își adusese ochelarii, presimțise că va avea nevoie de ei. Nevinovata făptură o lăsă să ia scrisoarea fără să facă nici cea mai mică obiecțiune. Nici vreo lipsă de demnitate, nici vreun sentiment de vinovăție tînuită nu o făceau să fie atît de lipsită de energie; nu, mătușa sa se nimerise acolo într-unul din acele momente

de criză cînd sufletul e fără vlagă, cînd totu-i indiferent, binele ca și răul, tacerea ca și destăinuirea.

Asemenea unei tinere domnișoare virtuoaase care-l acoperă cu dispreț pe cel îndrăgostit de ea, dar care, seara, se simte atît de tristă, atît de părăsită, încît îl dorește și vrea o inimă careia să-și împărtășească suferințele, Julie lăasă, fără a spune un cuvînt, să se violeze pecetea pe care delicatețea o imprimă unei scrisori deschise, și stătu îngîndurată, în timp ce marchiza citea:

«Scumpa mea Louisa, de ce-mi ceri de attea ori îndeplinirea celei mai nesocotite făgăduieli pe care și-o pot face două fete neștiutoare? Te întrebi adesea, îmi scrii, de ce nu răspund, de șase luni, la întrebările tale. Dacă n-ai înțeles tăcerea mea, astăzi ai să-l ghicești poate pricina, aflînd tainele pe care am să-ți le dezvăluiesc. Le-aș fi înmormîntat pentru totdeauna în adîncul inimii mele, dacă nu m-ai fi înștiințat despre apropiata ta căsătorie. Te vei căsători, Louisa. Gîndul acesta mă înfioară. Biată fată, mărită-te; și, după cîteva luni, unul dintre cele mai sfîșietoare regrete ale tale va fi amintirea a ceea ce eram noi odinioară, cînd, într-o seară, la Écouen, stînd amîndouă sub cei mai înalți stejari ai muntelui, contemplam frumoasa vale de la picioarele noastre, admirînd lumina soarelui în asfințit, învăluite în razele lui. Ne-am așezat pe un colț de stîncă și ne-am cufundat într-o vrajă urmată de cea mai dulce melancolie. Tu, mai întîi, ai socotit că acel soare îndepărtat ne vorbea despre viitor. Eram atît de curioase și atît de nebune pe-atunci! Îți mai amintești, oare, de toate năzbîtiile noastre? Ne sărutam, ca doi îndrăgostiți, ziceam noi. Ne juram că aceea dintre noi care se va căsători cea dintîi îi va povesti amănunțit celelalte tainele himeneului, acele bucurii pe care inimile noastre copilărești ni le zugrăveau atît de ispititoare. Seara aceasta va fi o dezamăgire pentru tine, Louisa. Pe acele vremuri erai tinărară, frumoasă, fără nici o grijă, dacă nu fericită; un soț te va face, în puține zile, ceea ce eu am și ajuns: urtă, suferindă și bătrînă. Să-ți spun cît eram de mîndră, de încîntată și de bucuroasă că mă căsătoresc cu colonelul Victor d'Aiglemont — ar fi o nebulie! Și cum aș ști să-ți spun? nu-mi mai amintesc nimic despre mine. În cîteva clipe, copilăria mea a devenit un fel de vis. Purtarea mea, în ziua solemnă ce consfințea o legătură a cărei însemnătate n-o cunoșteam, n-a fost lipsită de reproșuri. Tata a încercat de mai multe ori să înfrîneze veselia mea, căci trăiam niște bucurii ce păreau nelalocul lor, iar vorbele mele se vedeau răutăcioase, tocmai pentru că erau fără răutate. Făceam mișcări de copilării cu vîlul acela nupțial, cu rochia și cu florile acelea. Cînd am rămas singură, seara, în camera în care fusesem condusă cu pompă, mă gîndeam cu ce poznă să-l pun pe Victor în incurcătură; și, așteptîndu-l, inima-mi bătea ca în zilele acelea solemne de 31 decembrie, cînd mă strecuram pe furiș în salonul unde erau îngrămădite cadourile. Cînd soțul meu a sosit și a început să mă caute, risul meu înăbușit, de sub mătăsurile ce mă acopereau, a fost ultima izbucnire a dulcii veselii ce însuflețea jocurile copilăriei noastre...»

Isprăvind de citit scrisoarea care, după un astfel de început, ar fi urmat să cuprindă considerații destul de triste, nobila doamnă își puse binișor ochelarii pe masă, scrisoarea alături și pironi asupra nepoatei sale doi ochi verzi, a căror lumină limpede nu fusese încă stinsă de vîrstă.

— Copila mea, spuse doamna de Listomère, o femeie măritată nu-i poate scrie astfel unei domnișoare, fără să încalce conveniențele...

— La același lucru mă gîndeam și eu, răspunse Julie, întrerupînd-o pe mătușa sa; și mi-era rușine de mine, în vreme ce citeai...

— Dacă la o masă nu ți se pare bun un anume fel de mîncare, nu trebuie să dezgusti pe nimeni, copila mea, urmă bătrîna cu bunătate, mai ales că, de la Eva pînă la noi, căsătoria a părut un lucru așa de minunat...

Julie luă scrisoarea și o aruncă în foc.

— Mama ta nu mai trăiește? Întrebă doamna de Listomère.

Contesa tresări, apoi ridică încet capul și spuse:

— În ultimul an, adeseori am regretat-o pe mama; săvîrșisem însă greșeala de a nu fi ținut seama de împotrivirea tatei, care nu și-l dorea ginere pe Victor.

O privi pe mătușa ei și un fior de bucurie îi uscă lacrimile, cînd văzu aerul de bunătate ce lumina fața aceea bătrînă. Întinse mîna spre marchiză, care părea că i-o cere; iar cînd degetele lor se împreună, cele două femei se înțeleseră pe deplin.

— Biată orfană! adăugă mătușa.

Cuvîntul acesta fu o ultimă rază de lumină pentru Julie. I se păru că aude încă o dată glasul profetic al tatălui său.

— Îți ard mîinile! Totdeauna-s așa? zise bătrîna doamnă.

— Numai de vreo șapte-opt zile m-a mai lăsat ferba, răspunse ea.

— Aveai temperatură și nu mi-ai spus nimic!

— Am temperatură de un an încoace, răspunse Julie cu un fel de tulburare sfioasă.

— Așadar, ingerașul meu dulce, reluă mătușa, căsătoria n-a fost pînă acuma pentru tine decît o lungă durere?

Țînăra doamnă nu îndrăzni să răspundă, dar făcu un gest afirmativ ce trăda toate suferințele ei.

— Prin urmare, ești nefericită?

— Oh, nu, mătușă! Victor mă iubește și mă idolatrizează, iar eu îl ador, e-atît de bun!

— Da, îl iubești; dar fugi de el, nu-i așa?

— Da... citeodată... Mă caută prea des.

— Nu ești adesea tulburată, în singurătatea ta, de teamă să nu vină cumva la tine?

— Vai, da, mătușă! Dar îl iubesc, te-asigur.

— Nu te învinuiești singură, tainic, că nu știi sau că nu poți să împărtășești plăcerile lui? Uneori, nu te gîndești deloc că iubirea legitimă e mai greu de îndurat decît ar fi o pasiune vinovată?

— Oh, asta așa-i, spuse ea plîngînd. Oare cum de poți să ghicești totul, atunci cînd pentru mine totul este o taină? Simțurile mele sînt amorțite, n-am nimic în cap, în sfîrșit, o duc greu. Sufletul mi-e apăsător de o teamă nedeslușită, care-mi îngheață sentimentele și mă învâluie într-o apatie necurmată. N-am glas să mă plîng și n-am cuvinte să-mi destăinuiesc chinul. Sufăr, și mi-e rușine că sufăr, cînd îl văd pe Victor fericit de ceea ce pe mine mă ucide.

— Toate astea nu-s decît copilării și fleacuri! exclamă bătrîna, al cărei chip uscat se însuflește deodată de un zîmbet voios, ecou al bucuriilor din tinerețea ei.

— Uite, uite cum rîzi de mine! spuse cu deznădejde tînăra doamnă.

— Așa am fost și eu, răspunse repezit marchiza. Acum, cînd Victor te-a lăsat singură, n-ai redevenit iarăși fetița liniștită, fără plăceri, dar și fără suferințe?

Julie deschise larg ochii năuciji.

— În sfîrșit, ingerul meu, îl adori pe Victor, nu-i așa? Ți-ar plăcea însă mai degrabă să-i fii soră decît soție, iar căsătoria, în sfîrșit, nu ți-a izbutit deloc?

— Ei bine, da, mătușă. Dar de ce zîmbești?

— Oh, ai dreptate, biata mea copilă! În toate astea nu-i nimic prea vesel. Viitorul vostru va fi plin de multe nenorociri, dacă nu te iau sub protecția mea și dacă vechea mea experiență nu va ști să ghicească pricina atît de nevinovată a mîhnirilor tale. Nepotu-meu nu-și merită fericirea, tîntălăul! Sub domnia preaiubitului nostru Ludovic al XV-lea, o tînăra doamnă care s-ar fi aflat în situația în care ești tu și-ar fi pedepsit numai decît soțul ce se poartă laocmai ca un soldățoi neamț. Egoistul! Toți militarii tiranului ăstuia imperial sînt niște gugumani ignoranți. Iau brutalitatea drept galanterie, nu cunosc femeile, tot așa cum habar n-au să iubească, își închipuie că dacă a doua zi se duc la moarte, sînt scutiți în ajun să mai aibă vreo gingășie ori vreo atenție față de noi. Pe vremuri, se știa tot așa de bine și să iubești, și să mori la nevoie. Nepoată, am să ți-l șlefuiesc eu. Am să pun capăt tristei neînțelegeri, destul de firească, ce v-ar face să vă urțiți, să doriți divorțul; de nu cumva ai să mori de disperare pînă atunci.

Julie, tot atît de mirată pe cît era de năucită, o asculta pe mătușă-sa, surprinsă că aude niște vorbe a căror înțelepciune mai degrabă o presimțea decît o înțelegea, și foarte uimită că i se repetă prin gura unei rubedenii pline de experiență, dar sub o formă mai blîndă, obiecțiile pe care tatăl ei le ridicase împotriva lui Victor. Poate că avu atunci o intuiție limpede a viitorului său și simți, fără îndoială, povara nenorocirilor care urmau s-o ajungă, căci izbucni în lacrimi și se aruncă în brațele bătrînei doamne, spunîndu-i:

— Fii mama mea!

Mătușă nu plînsese, căci Revoluția nu le mai lăsase doamnelor fostei monarhii decît puține lacrimi în ochi. Iubirile de odinioară și Teroarea de mai tîrziu le familiarizaseră cu cele mai sîfșietoare năprasne, în așa fel încît ele s-au deprins să păstreze în mijlocul dezastrelor vieții o

demnitate rece, o afecțiune sinceră, dar fără exaltări, ce le îngăduie să rămână totdeauna credincioase etichetei și unei nobleți în atitudine, pe care noile moravuri au săvârșit marea greșală de a le disprețui.

Bătrîna doamnă o luă pe tînăra contesă în brațe, o sărută pe frunte cu o duloșie și o gingășie ce se află mai adesea în manierele și în obiceiurile acestor doamne, decît în inima lor; o mîngie pe nepoata sa cu vorbe dulci, îi proroci un viitor fericit, o legănă cu visele iubirii, ajutînd-o să se culce, de parcă ar fi fost chiar fata ei, o fată scumpă ale cărei speranțe și mihniri deveniseră și ale sale; în nepoata sa se revedea pe sine tînără, se regăsea lipsită de experiență și frumoasă. Contesa adormi, fericită că a întîlnit o prietenă, o mamă, căreia de aci înainte îi va putea spune totul. A doua zi de dimineață, în clipa cînd mătusa și nepoata se îmbrățișau cu acea cordialitate adîncă și cu acel aer de înțelegere care dovedește un spor de sentiment, o mai desăvîrșită legătură între două suflete, auziră pasul unui cal; întoarseră capul deodată și îl văzură pe tînărul englez care trecea încet, după obiceiul lui. Pesemne că făcuse anumite observații asupra vieții pe care-o duceau cele două femei singuratice, căci niciodată nu întîrzie să se arate exact la vremea dejunului sau a cînei lor. Calul își încetineea pasul, fără a mai avea nevoie să fie strunit; și, în intervalul de timp necesar pentru a străbate distanța dintre cele două ferestre de la sufragerie, Arthur arunca înăuntru o privire melancolică, cele mai adesea ignorată de către contesă, care nu-i acorda nici o atenție. Dar, deprinsă cu acele curiozități meschine ce se agață pînă și de cele mai mărunte lucruri spre a însufleți viața de provincie, și de care spiritele superioare se apără anevoie, marchiza se distra pe seama dragostei timide și serioase exprimată tacit de englez. Acele priviri periodice deveniseră obișnuite pentru ea și, în fiecare zi, bătrîna doamnă semnală trecerea lui Arthur cu mereu alte glume.

Așezîndu-se la masă, cele două femei îl priveau în același timp pe insular. De data aceasta ochii doamnei Julie și cei ai lui Arthur se întîlniră, exprimînd un sentiment atît de precis, încît tînăra contesă se înroși. Englezul își îndemnă îndată calul și plecă în galop.

— Dar, doamnă, o întrebă Julie pe mătusa sa, ce-i de făcut? Trebuie să fie limpede pentru cei ce-l văd pe englezul acesta că cu...

— Da, răspunse mătusa, întrerupînd-o.

— Oare nu i-aș putea spune să nu se mai plimbe așa?

— N-ar însemna, atunci, să-i dai de înțeles că a devenit primejdios?

Și, de altminteri, cum poți să împiedici pe cineva să umble pe unde-i place? Mîine, nu vom mai lua masa în sala aceasta; cînd n-are să ne mai vadă aci, tînărul gentilom va înceta să te mai iubească prin fereastră. Iată, scumpa mea copilă, cum trebuie să se comporte o femeie care are experiența vieții.

Nenorocirea doamnei Julie însă trebuia să fie completă. Nici nu se sculaseră bine de la masă, cînd valetul lui Victor sosi pe neașteptate. Venea de la Bourges, în galopul calului, pe drumuri lăturalnice, și-i aducea contesei o scrisoare de la soțul ei. Victor, care-l părăsise pe împărat, îi vestea soției sale prăbușirea regimului imperial, căderea

Parisului și entuziasmul ce izbucnea în favoarea Burbonilor în toate părțile Franței; dar, neștiind cum să răzbată pînă la Tours, o ruga să vină în mare grabă la Orléans, unde nădăjduia să se poată afla și el cu pașapoartele pentru ea. Valetul, un fost militar, trebuia s-o însoțească pe Julie de la Tours la Orléans, drum pe care Victor îl mai credea liber.

— Doamnă, n-aveți o clipă de pierdut, spuse valetul, prusacii, austriecii și englezii urmează să facă joncțiune la Blois sau la Orléans...

În cîteva ore, tinăra doamnă era gata și plecă într-o veche trăsură de călătorie, pe care i-o împrumută mătușa sa.

— De ce n-ai veni la Paris împreună cu noi? întrebă ea, îmbrățișînd-o pe marchiză. Acum, cînd Burbonii revin pe tron, vei găsi acolo...

— Chiar și fără întoarcerea aceasta neașteptată, eu tot aș fi plecat acolo, draga mea, pentru că și tu, și Victor, aveți mare nevoie de sfaturile mele. Așa că am să dau aici toate poruncile necesare, și vin după voi.

Julie plecă însoțită de camerista sa și de bătrînul militar, care galopa pe lîngă trăsură, veghind la siguranța stăpînei sale.

Pe noapte, ajungînd la o haltă înainte de Blois, Julie, neliniștită că tot auzea o trăsură uruind în urma trăsorii sale, fără s-o fi părăsit o clipă de la Amboise încoace, se dădu lîngă portieră ca să poată vedea pe cine avea ca tovarăși de călătorie. Lumina lunii îi îngădui să-l zărească pe Arthur, stînd în picioare, la trei pași mai încolo, cu ochii pironiți la trăsura ei. Privirile lor se întîlniră. Contesa se retrase repede în umbra trăsorii, dar cu un sentiment de teamă care-o făcu să palpite. Asemenea celor mai multe femei tinere, realmente nevinovate și fără experiență, ea vedea un păcat într-o dragoste inspirată involuntar unui bărbat. Simțea o spaimă instinctivă, pe care poate i-o da conștiința slăbiciunii ei în fața unei agresiuni atît de îndrăznețe. Una dintre cele mai tari arme ale bărbatului este această putere teribilă de a o face să se preocupe de el pe o femeie a cărei închipuire, schimbătoare din fire, se înspăimîntă sau se simte jignită de o urmărire.

Contesa își aminti de sfatul mătușii sale și se hotărî să rămînă tot lungul călătoriei în umbra trăsorii, fără să se arate vreodată. Dar, la fiecare popas, îl auzea pe englez cum se plimba în jurul celor două trăsuri: iar pe drum, zgomotul nedorit al caleștii acestuia uruia neîncetat în urechile doamnei Julie. Tinăra contesă gîndi atunci că, de îndată ce va ajunge la bărbatul său, Victor va ști s-o apere împotriva unei atît de ciudate hăituirii.

«Dar, dacă totuși, acest tînăr nu mă iubește?»

A fost cea din urmă reflecție pe care a mai făcut-o. Ajungînd la Orléans, trăsura ei a fost oprită de prusaci, condusă în curtea unui han și păzită de soldați. Orice împotrivire era cu neputință. Srtăinii le explicară celor trei persoane din trăsura, prin niște semne poruncitoare, că primiseră ordin să nu lase pe nimeni să coboare. Contesa stătu, plîngînd, aproape două ceasuri prizonieră în mijlocul soldaților care fumau, rîdeau și din cînd în cînd o priveau cu o curiozitate obraznică; în cele din urmă, îi văzu dîndu-se la o parte de lîngă trăsura cu un anumit respect,

auzind tropotul mai multor cai. Numai decît, o trupă de ofițeri superiori străini, în fruntea cărora se afla un general austriac, înconjură trăsura.

— Doamnă, îi spuse generalul, primiți scuzele noastre; a fost o eroare, puteți să vă continuați fără teamă călătoria, și iată un pașaport care vă va scuti pe mai departe de orice fel de neplăceri...

Contesa luă, tremurînd, hîrtia, și bolborosi cîteva cuvinte neînțelese. Ea îl văzuse lingă general, îmbrăcat în costum de ofițer englez, pe Arthur, căruia îi datora, fără îndoială, rapida eliberare. Bucuros și melancolic totodată, tînărul englez întoarse capul și nu îndrăzni s-o privească pe Julie decît pe furiș.

Cu ajutorul pașaportului, doamna d'Aiglemont ajunse la Paris fără vreo altă întîmplare neplăcută. Acolo îl găsi pe soțul său, care, dezlegat de jurămintul de credință față de împărat, fusese primit cit se poate de măgulitor de contele d'Artois și numit locotenent general al regatului de către fratele acestuia, Ludovic al XVIII-lea. Victor căpătă în corporile de gardă un grad înalt care-i aducea titlul de general.

Dar, în toiuł sărbătorilor care marcau înlocuirea Burbonilor, o nenorocire destul de mare, și care avea să-i influențeze viața, o lovi pe sărmana Julie: o pierdu pe marchiza de Listomère-Landon. Bătrina doamnă muri de bucurie și de o gută ce i se urcă la inimă atunci cînd îl revăzu la Tours pe ducele d'Angoulême. Astfel, ființa căreia vîrsta îi da dreptul să-l dădăcescă pe Victor, singura care, cu sfaturile ei pricepute, ar fi putut să facă mai bună înțelegerea dintre soț și soție, această ființă murise. Julie simți întreaga însemnătate a acestei pierderi. Nu mai era decît ea însăși, între ea și soțul său. Dar, tînără și sfioasă, avea să prefere la început suferința, în loc să se plîngă. Însăși firea sa desăvîrșită se împotriva ca ea să îndrăznească a se sustrage de la datorile ce și le atribuia, sau să încerce să cerceteze cauza suferințelor sale: căci să le facă să înceteze ar fi fost un lucru prea delicat: Julie s-ar fi temut să nu-și jignească propria-i pudoare de domnișoară.

Pe sir Arthur nu-l mai întîlni.

MAMA

Nu-s oare destul de numeroși acei inși a căror născutură profundă rămîne neștiută de cei mai mulți dintre cunoscuții lor? Un rang social de seamă, un nume ilustru, vreo slujbă influentă, un oarecare lustru de politețe, anumite maniere distante, ori prestigiul pe care-l impune averea constituie, pentru ei, un fel de paznici care nu îngăduie ca observațiile critice să pătrundă pînă în dedesubturile vieții lor. Oamenii de felul acesta sînt asemenea regilor, ale căror statui realle, ale căror caractere și moravuri nu pot fi niciodată bine cunoscute sau just apreciate, pentru că sînt priviți fie prea de aproape, fie prea de departe. Personajele acestea cu merite închipuite întrebă în loc să vorbească, stăpînesc arta de a-i împinge pe alții în scenă, evitînd să se arate ei în față, și, cu o iscusită dibăcie, trag sforile pasiunilor și intereselor fiecăruia, bătîndu-și

astfel joc de oamenii ce le sînt realitatea superiori, făcînd din ei niște marionete și considerîndu-i mici pentru faptul că i-au coborît pînă la nivelul lor. Și astfel dobîndesc biruința firească unui spirit mărginit, dar statornic, asupra mobilității marilor cugete. Așa înclt, pentru a putea judeca asemenea capete goale și pentru a cîntări valoarea lor negativă, cel care-i studiază trebuie să posede o minte mai degrabă subtilă decît superioară, mai degrabă răbdare decît profunzime de vederi, mai degrabă finețe și tact decît superioritate și vastitate de idei. Totuși, oricîtă istețime ar desfășura asemenea uzurpatori spre a-și ascunde laturile subrede, le e foarte greu să-i amăgească și pe cei din preajma lor — soțiile, mamele, copiii sau pe prietenul casei; aceștia însă, toți, tănuiesc mai totdeauna adevărurile care ar vătăma, în orice chip, onoarea lor comună, ba adesea chiar li și ajută să se impună în societate.

Dacă, în urma unor astfel de conspirații familiale, mulți gugumani trec drept oameni superiori, ei compensează numărul oamenilor superiori ce trec drept gugumani, așa înclt componența socială păstrează întotdeauna aceeași masă de capacități aparente.

Inchipuiți-vă acum ce rol urmează să joace o femeie inteligentă și sensibilă lingă un soț de soiul acesta; nu zăriți niște existențe pline de durere și de devotament, cărora, aici pe pămînt, nimic nu le-ar putea răsplăti inimile pline de iubire și de bunătate? Dacă într-o astfel de situație groaznică se află o femeie puternică, ea se va elibera prin vreo crimă, așa cum a făcut Ecaterina a II-a, numită *Cea Mare*. Dar, cum nu toate femeile stau pe un tron, cele mai multe dintre ele se jertfesc nefericirilor casnice care, deși rămîn obscure, nu sînt mai puțin cumplite. Cele care caută, aici pe pămînt, consolări imediate pentru suferințele lor nu fac, de cele mai multe ori, decît să-și schimbe chinurile, atunci cînd vor să rămînă credincioase datorilor ce le revin, sau săvîrșesc păcate, atunci cînd încalcă legile, în folosul plăcerilor. Toate aceste cugetări se potrivesc și tainicei povești a doamnei Julie.

Așa de timp cît Napoleon a stat în picioare, contele d'Aiglemont, colonel ca alții, bun ofițer de ordonanță, excelent pentru îndeplinirea unei misiuni primejdioase, dar nelinstare de un comandament de vreo oarecare importanță, nu a stîrnit nici un fel de invidie, trecînd drept unul dintre vitejii favorizați de împărat și, totodată, ceea ce militarii numesc de obicei un *băiat bun*. Restaurația li înapoie titlul de marchiz, iar el nu se dovedi nerecunoscător; li urmă pe Burboni la Gand. Actul acesta de înțelepciune și de fidelitate făcu să fie dezmințit horoscopul întocmit cîndva de socrul său, care spusese despre frumosu-i ginere că va rămîne colonel. La cea de a doua restaurare a Burbonilor, fiind numit locotenent general și redevenind marchiz, domnul d'Aiglemont se ambiționează să ajungă *pair*, își însuși politica și maximele ziarului *Conservateur*, se învâlui într-o gomoșenie ce nu acoperea nimic, deveni grav, interogator, prea puțin vorbăreț, și fu luat drept un om profund. Adăpostit pururea sub politeți formale, înarmat cu formule, reținînd și debîtînd frazele gata făcute, fabricate în mod regulat la Paris pentru a li se oferi proștilor sensul marilor idei sau al marilor fapte în monedă măruntă, oamenii

din lumea bună li creară faima de om de gust și isteț. Îndărătnic în opiniile lui aristocratice, fu citat ca avînd un caracter frumos. Dacă, din întâmplare, devenea cîteodată ușuratic sau vesel, ca pe vremuri, superficialitatea și negliobia din cuvintele lui li se păreau celorlalți pline de subînțelegeri diplomatice.

«O, nu spune decît ceea ce vrea să spună», gîdeau cei mai cinstiți oameni.

Calitățile lui îi slujeau tot așa de bine ca și defectele. Vitejia îi crease o înaltă reputație militară, prin nimic dezmințită, întrucît nu comandase niciodată ca șef. Figura-i bărbătească și nobilă exprima gînduri vaste, iar fizionomia-i nu era o impostură decît pentru soția sa. Auzind cum toată lumea prețuiește închipuțiile-i talente, marchizul d'Aiglemont începu pînă la urmă să se creadă și el unul dintre cei mai remarcabili bărbați de la Curte, unde datorită înfățișării lui știu să se facă plăcut și unde felurile-i haruri fură acceptate fără cîrtire.

Cu toate acestea, la el acasă, domnul d'Aiglemont era modest, simțind în mod instinctiv superioritatea soției sale, oricît de tinără era ea; și, din acest respect involuntar, se născu o putere ocultă pe care marchiza se văzu nevoită s-o accepte, în pofida tuturor strădaniilor ei de a respinge o asemenea povară. Sfetnică a soțului său, îi dirija și faptele și averea. Această influență, împotriva firii, constitui pentru ea un fel de umilire și izvorul multor chinuri pe care și le îngropa în inimă. De la început, instinctul ei, atît de gingaș feminin, îi spusese că e cu mult mai frumos să te supui unui om înzestrat, decît să conduci un prost, și c'ă o tinără soție, nevoită să cugete și să acționeze ca un bărbat, nu mai e nici femeie, nici bărbat, renunță la toate farmecele sexului ei, cufunîndu-se în tristeți și neobținînd nici unul dintre privilegiile pe care legile noastre le-au acordat celor mai puternici. Viața sa tăinuia o foarte amară deriziune. Nu era ea, oare, obligată să onoreze un idol gol, să-și profejeze protectorul, biet neisprăvit care, drept răsplătă pentru un devotament necurmat, îi zvîrlea dragostea egoistă a soților, nevăzînd în ea decît o nevastă, necatadicsînd ori neștiînd, jignire tot atît de profundă, nici să se intereseze de plăcerile ei, nici de unde-i venea acea tristețe și acea deprimare fizică? Asemenea celor mai mulți soți care simt jugul unui spirit superior, marchizul își salva amorul propriu, conchizînd că slăbiciunea fizică a marchizei se datora slăbiciunii ei sufletești, complăcîndu-se s-o deplîngă, lavînuindu-și soarta că-i dăduse de soție o fată bolnăvicioasă. În sfîrșit, se pretindea victimă, deși era călău. Marchiza, împovărată de toate nefericirile jalnicei sale existențe, trebuia să-i mai și zimbească imbecilului ei de stăpîn, să împodobească cu flori o casă îndoliată și să afișeze fericirea pe o față veștejită de chinuri nemărturisite nimănui.

Această responsabilitate de onoare și această măreață abnegație îi dădură pe nesimțite tinerei marchize o demnitate de doamnă, o conștiință a virtuții ce-i slujiră de adăpost împotriva primejdiilor lumesti. Și, ca să studiem această inimă pînă în adîncuri, poate că nefericirea intimă și ascunsă cu care înția și naiva ei dragoste de fată era incununată o

ficuse să se inspălminte de iubire; poate că nu-i înțelegea nici farmecul, nici bucuriile neîngăduite, dar amețitoare, care le fac pe unele femei să uite legile cumințeniei și principiile virtuții pe care se întemeiază societatea.

Renunțând, ca la un vis, la plăcerile și la fericita armonie pe care lunga experiență a doamnei de Listomère-Langon i-o făgăduise, aștepta resemnată sfârșitul chinurilor, nădăjduind că va muri tânără. De cînd se întorsese din Touraine, sănătatea ei slăbise zi cu zi, iar viața-i părea croită din suferință; suferință elegantă de altminteri, maladie aproape voluptuoasă în aparență și care putea să treacă în ochii celor superficiali drept o fantezie de tînră răsfățată. Medicii o ostîndiseră să zacă culcată pe un divan, unde se stîngea între florile ce-o împresurau, vestejindu-se ca și ele. Slăbiciunea nu-i îngăduia să umble sau să iasă la aer și nu pleca de acasă decît într-o trăsură închisă. Înconjurată totdeauna de toate minunățiile luxului și ale industriei moderne, nu părea o bolnavă, ci mai degrabă o regină indolentă. Cîțiva prieteni, poate îndrăgostiți de nefericirea și de slăbiciunea ei, fiind siguri că o găsesc totdeauna acasă, scontînd, fără îndoială, și pe viitoarea ei însănătoșire, veneau să-i aducă noutăți și să-i povestească acele mii de întîmplări mărunte ce fac atît de variată viața la Paris. Melancolia ei, oricît de gravă și de adîncă, era așadar melancolia bogăției. Marchiza d'Aiglemont se asemena cu o floare frumoasă a cărei rădăcină e roasă de o insectă neagră.

Înșea încă în lume, nu de plăcere, ci supunîndu-se exigențelor poziției la care năzuia soțul său. Vocea ei și desăvîrșirea cu care cînta îi puteau permite să culeagă acele aplauze ce măgulesc mai totdeauna pe o tînră doamnă, dar la ce i-ar fi slujit niște succese cărora ea nu le atribuia vreo legătură nici cu sentimentele, nici cu năzuințele sale? Soțului nu-i plăcea muzica. Pe deasupra, se simțea totdeauna stînjinită în saloane, unde frumusețea ei atrăgea laude interesate. Starea sa stîrnise un fel de compătimire crudă, o curiozitate tristă. Era atinsă de o inflamație care, cele mai adesea, se dovedea mortală, pe care femeile și-o mărturisesc la ureche și căreia neologia noastră nu i-a putut încă găsi un nume. Cu toată tăcerea în mijlocul căreia i se scurgea viața, cauza suferinței sale nu constituia un secret pentru nimeni. Ca pe o domnișoară, în ciuda faptului că era măritată, chiar și cele mai fugare priviri o făceau să se rușineze. Așa încît, de teama să nu se înroșească, se arăta totdeauna veselă și zîmbitoare; afișa o bucurie falsă, declară totdeauna că se simte bine, sau evita întrebările despre sănătatea ei prin minciuni pudice.

Totuși, în 1817, un eveniment a contribuit foarte mult la schimbarea situației jalnice în care Julie fusese cufundată pînă atunci. A născut o fetiță și a vrut s-o alăpteze. Timp de doi ani, voioasele preocupări și neliniștile plăceri pe care le dau grijile materne i-au făcut viața mai puțin nefericită.

A trebuit să se separe de soțul său. Medicii i-au pronosticat că sănătatea i se va îmbunătăți; marchiza însă nu dădu nici o crezare prevestirilor lor ipotetice. Ca toți cei pentru care viața nu mai are nici

o bucurie, poate că doamna d'Aiglemond vedea în moarte un deznodământ fericit.

La începutul anului 1819, viața îi deveni mai crudă decât oricând. Tocmai când se bucura de fericirea negativă pe care izbutise s-o cucerească, întrevăzu deodată niște prăpăstii înfricoșătoare: soțul său, încet-încet, se dezobisnuise de ea. Această răcire a unei afecțiuni și până atunci abia încropite și cu totul egoiste putea să aducă multe necazuri pe care tactul și prudența ei delicată o făceau să le prevadă. Deși era sigură că are o mare influență asupra lui Victor și că îi câștigase pentru totdeauna stima, se temea de lăfăruirea pasiunilor asupra unui om atât de năpăstiat, atât de îngimfat și de nechibzuit.

Adesea, prietenii o surprindeau afundată în lungi meditații; cei mai puțin luminați la minte îi cereau, glumind, să le destăinuie secretul acelor gânduri, de parcă o tinăra doamnă nu s-ar fi gândit decât la lucruri frivole, de parcă niciodată n-ar putea exista și un sens mai profund în gândurile unei mame de familie. De altfel, nefericirea, la fel ca și adevărata fericire, ne îndeamnă la visare.

Uneori, jucându-se cu micuța ei Hélène, Julie o privea cu ochi mohorâți și preocupată de soarta sa în prezent și în viitor, uita să răspundă la acele întrebări copilărești care fac atita plăcere mamelor. Ochii îi se umpleau de lacrimi atunci când, brusc, cine știe ce amintire îi aducea în minte scena de la defilarea de la Tuileries. Profeticele cuvinte ale tatălui ei îi răsunau din nou în urechi și cugetul o muștra că nu le prețuise înțelepciunea. De la acea nebunească neascultare îi se trăgeau toate nenorocirile; și-adeseori nu știa care dintr-ele îi este cea mai grea de dus.

Nu numai că duioasele comori ale sufletului său rămăneau necunoscute, dar nici nu izbutea vreodată să se facă înțeleasă de soțul ei chiar și în lucrurile cele mai banale ale vieții. În clipa când facultatea de a iubi se dezvoltă în sufletul ei mai puternică și mai vie, dragostea îngăduită, dragostea conjugală se spulbera între gravele suferințe fizice și cele morale. În plus, Julie avea pentru soțul său acea milă vecină cu disprețul care, treptat, usucă orice sentiment. În sfârșit, chiar dacă discuțiile pe care le avusese cu câțiva prieteni, chiar dacă exemplele sau unele aventuri din lumea bună nu i-ar fi dezvăluit că dragostea înseamnă fericiri nemărginite, rănilor ei ar fi ajutat-o să ghicească acele plăceri profunde și pure ce trebuie să unească sufletele înfrățite.

În tabloul trecutului pe care îl i zugrăvea amintirea, figura candidă a lui Arthur se reliefa zi de zi tot mai pură și mai frumoasă, dar fulgerătoare; căci Julie nu îndrăznea să se oprească la amintirea aceea. Tăcuta și sfioasă iubire a tinărului englez era singurul eveniment care, de când se căsătorise, lăsase câteva urme duioase în inima ei tristă și solitară. Poate că toate speranțele înșelate, toate dorurile netimplinite care, treptat-treptat, întunecau gândurile doamnei Julie, se reflectau, printr-un joc firesc al închipuirii, asupra acestui om, ale cărui maniere, ale cărui sentimente și al cărui caracter păreau să aibă atâtea aproprieri cu sufletul ei. Gândul acesta însă lua totdeauna aparența unei năluciri,

a unui vis. După un astfel de vis imposibil, totdeauna înmormintat în suspine, Julie se deștepta și mai nefericită și își simțea încă și mai grele durerile-i latente, după ce și le adormise sub aripile unei fericiri imaginare.

Citeodată, suspinele sale căpătau un aspect nebunesc și îndrăzneț, vroia cu orice preț să fie fericită; dar, cele mai adesea, rămânea în prada nu știu cărei încremeniri stupide, asculta fără să înțeleagă, sau făcea gânduri atât de vagi, atât de nedeslășite, încât n-ar fi găsit cuvinte să și le exprime. Rănită în dorurile ei cele mai intime, în bucuriile pe care, ca tânără fată, le visase cindva, era nevoită să-și înghită lacrimile. Cui s-ar fi putut plinge? De cine putea fi înțeleasă? De deasupra, mai avea și acea extremă delicatețe de femeie, acea fermecătoare pudoare sufletească ce constă în a tăinui o tristețe zadarnică, în a nu căuta să obțină un avantaj atunci cînd izbînda ar umili și pe învingător și pe cel învins. Julie se străduia să-și dedice domnului d'Aiglemont toate însușirile și toate virtuțile, și se lăuda că gustă o fericire care de fapt îi lipsea. Întreaga-i gingășie de femeie era irosită fără nici un folos în menajamentele nebagate în seamă de însuși cel căruia ele îi statorniceau despotismul. În anumite clipe, Julie părea năucită de suferințe, fără nici un gînd, fără nici o călăuză; dar, din fericire, o pietate sinceră o readucea totdeauna la speranța supremă: se refugia în credința într-o viață viitoare, credință miraculoasă care o ajuta să accepte din nou dureroasa povară. Aceste lupte atât de cumplite, aceste sfîșieri interioare rămîneau fără glorie, aceste lungi tristeți rămîneau neștiute; nimeni nu-i alungase privirile grele și lacrimile amare vărsate în tăcere și în singurătate.

Primejdiile situației critice la care marchiza ajunsese treptat-treptat, prin forța împrejurărilor, i se arătară, în toată gravitatea lor, într-o seară din ianuarie 1820.

Cînd doi soți se cunosc bine și s-au deprins de mult unul cu altul, și cînd o femeie știe să interpreteze pînă și cele mai neînsemnate gesturi ale unui bărbat și poate să pătrundă pînă și sentimentele sau lucrurile pe care el i le ascunde, atunci adesea niște lumini izbucnesc deodată din cugetări ori din observații precedente, datorate intîmplării sau făcute altcîndva fără nici o intenție. Adesea femeia se trezește deodată pe marginea ori în afundul unei prăpastii. Astfel, marchiza, fericită că era singură de cîteva zile, ghici taina singurătății sale. Nestatornic sau plictisit, mîrinimos sau plin de milă față de ea, soțul ei nu mai era al ei. În acea clipă, Julie nu se mai gîndi la sine, nici la suferințele, nici la sacrificiile sale; nu mai era decît mamă, și se gîndi la soarta, la viitorul, la fericirea fetiței; fata ei, singura ființă care-i da o umbră de fericire, Hélène a ei, singurul bun ce-o mai lega de viață. Acum Julie vroia să trăiască pentru a o feri pe copilă de jugul înspăimîntător sub care o mamă vitregă ar fi putut să înăbușe viața acestei scumpe făpturi.

La această nouă presimțire a unui viitor cumplit, Julie căzu într-una dintre acele meditații arzătoare care te mistuie ani întregi. Între ea și soțul ei, de aci înainte, avea să se afle o lume de gânduri, a căror povară n-o va purta decît ea. Pînă atunci, fiind sigură că este iubită de Victor,

atita cit putea el să iubească, doamna d'Aiglemont se devotase unei fericiri din care nu avea parte de nimic; acum, însă, nemaiavind satisfacția de a ști că lacrimile sale tulburau bucuria soțului, singură pe lume, nu-i mai rămânea decât partea suferințelor. În toată deznădejdea, în tăcerea și în liniștea nopții, părăsită de puteri, în clipa când, ridicându-se de pe divanul de lângă soba aproape stinsă, se duse s-o contemple cu ochi tristi, la lumina unei lămpi, pe fiica sa, domnul d'Aiglemont se întoarse acasă grozav de vesel. Julie îl îndemnă să admire somnul micuței Hélène; Victor însă întimpină entuziasmul soției cu o frază banală.

— La vârsta asta, spuse el, toți copiii sînt drăguți.

Apoi, după ce sărută nepăsător fruntea fetei, lăsă la loc perdelele leagănului, o privi pe Julie, o luă de mină și o trase spre el, pe acel divan pe care pînă atunci se zbuciumaseră atîtea gânduri negre.

— Ești foarte frumoasă astă seară, doamnă d'Aiglemont! zise el, cu insuportabila voioșie al cărei vid li era atât de cunoscut marchizei.

— Unde ți-ai petrecut seara? îl întrebă ea, prefăcîndu-se cu totul indiferentă.

— La doamna de Sérizy.

Luase de pe cămin un *ecran*¹ și-i cerceta cu luare aminte *transparentul*, fără a fi zărit urma lacrimilor vărsate de soția sa. Julie se înfioră. Cuvintele n-ar fi în stare să exprime torentul de gânduri ce izbucni din inima ei și pe care trebui să și-l stăpînească.

— Doamna de Sérizy dă un concert luna viitoare și tine foarte mult să vii și tu. E destul timp de cînd n-ai mai ieșit în lume, pentru ca ea să dorească să te vadă. E o femeie de treabă, care ține mult la tine. Fă-mi plăcerea să mergi; aproape că am și promis în numele tău...

— Voi merge, răspunse Julie.

Sunetul glasului, accentul și privirea marchizei avură ceva atât de pătrunzător, atât de ciudat, încît, cu toată nepăsarea lui, Victor își privi soția mirat. Și atîta a fost de ajuns. Julie ghici că doamna de Sérizy era femeia care-i răpise inima soțului.

Înmărmuri într-o visare deznădăjduită și păru foarte preocupată să privească focul. Victor răsușea *ecranul* între degete, cu aerul plictisit al bărbatului care, după ce fusese vesel în altă parte, la el acasă aduce numai obosala fericirii. Căscă de cîteva ori, luă apoi un sfeșnic într-o mină, iar mina cealaltă o întinse alene spre Julie, vrînd s-o sărute pe gît; ea însă se aplecă, își întoarse spre el fruntea și primi obișnuitul sărut de fiecare seară, acel sărut mecanic, lipsit de dragoste, un fel de strîmbătură, care, atunci, i se păru odios. Cînd Victor închise ușa, marchiza se prăbuși pe un scaun; picioarele i se înmulă și izbucni în lacrimi. E necesar să fi îndurat chinul vreunei asemenea scene, spre a înțelege toată durerea pe care o ascunde și spre a întui lungile și cumplitele drame pe care ea le pricinuieste. Acele cuvinte simple și neroade, acele tăceri dintre cei doi soți, gesturile, privirile, felul în care marchiza se așezase în fața focului, atîtuirea pe care-o avusese cînd încercase s-o

¹ Mîc evantai ce apără obraji de căldura focului din semineu.

sărute pe gît, totul contribuise să facă din ceasul acela un deznodămînt tragic pentru viața insingurată și tristă dusă de Julie. În nebunia ei, se așeză în genunchi în fața divanului, își ascunse fața în el, ca să nu mai vadă nimic, și se rugă Cerului, diod cuvintelor obișnuite ale rugăciunii un accent lăuntric, o semnificație nouă ce i-ar fi sfîșiat sofului inima, dacă el ar fi auzit-o.

Timp de opt zile trăi cu spaima viitorului, pradă nefericirii pe care-o studia, căutînd mijloacele de a nu-și amăgi inima, de a recîștiga stăpînirea asupra marchizului și de a trăi destul de mult pentru a veghea la fericirea copilei sale. Hotărî atunci să lupte cu potrivnica ei, să iasă iarăși în lume, să devină strălucitoare, să arate față de bărbatul ei o dragoste pe care nu o mai putea simți, să-l recucerească; iar după ce, prin aceste artificii, îl va fi supus puterii sale, să fie cochetă cu el, așa cum sînt acele amante mofturoase care își fac o plăcere din a-și chinui iubiții. Un asemenea șiretlic constituia singurul leac cu putință pentru durerile sale. Așadar, va deveni stăpînă pe suferințele ei, le va orîndui după cum îi va plăcea, și le va face tot mai rare, subjugîndu-și totodată soful și supunîndu-l unui despotism teribil. Și nu-și mai făcu nici o muștrare de cuget că-i va impune o viață grea.

Într-o clipă, se avîntă în recile calcule ale indiferenței, pentru a-și salva fetița; întui dintr-o dată toate vicleniile și minciunile ființelor care nu iubesc, înșelăciunile cochetăriei și acele crude șiretlicuri care o fac atît de dușmănită pe o femeie pe care bărbații o presupun coruptă din naștere. Fără ca Julie să-și dea seama, vanitatea ei de femeie, interesele și o vagă dorință de răzbunare se contopiră cu dragostea-i de mamă spre-a o face să pornească pe-o cale pe care o așteptau alte dureri. Ea însă avea un suflet prea frumos, un spirit prea delicat și, mai ales, prea sincer, ca să rămînă prea multă vreme complicea unor asemenea ticăloșii. Obișnuită să citească în sine însăși, de la cel dintîi pas pe calea viciului, căci viciu era ceea ce vroia să facă, strigătul conștiinței avea să-l înăbușe pe cel al pasiunilor și al egoismului. Într-adevăr, pentru o femeie a cărei inimă mai este încă pură și pentru care dragostea mai este încă neprihănită, însuși sentimentul de mamă se supune glasului pudorii. Oare nu pudoarea o caracterizează pe femeie? Dar Julie nu vroi să vadă nici o primejdie și nici o greșală în noua sa viață. Se duse la serata doamnei de Sérizy. Rivala se aștepta să vadă o femeie palidă și suferindă; marchiza se fardase, înfățișîndu-se acum în toată strălucirea unei toalete ce-i scotea și mai bine în lumină frumusețea.

Doamna contesă de Sérizy era dintre acele femei care pretind să exercite, la Paris, un fel de imperiu asupra modei și a societății; dicta sentințe care, acceptate în cercul în care domnea i se păreau universal adoptate; avea pretenția că e foarte spirituală; era judecătoreasa suverană. Literatura, politica, bărbații și femeile, totul era trecut prin sita ei; iar doamna de Sérizy părea să desfidă toate opiniile celorlalți. Casa ei era, în totul, un model de bun gust. În mijlocul saloanelor acelora pline cu femei elegante și frumoase, Julie o întrecu pe contesă. Spirituală, vioaie, scînteietoare, strînse în jurul ei pe bărbații cei mai distinși ai seratei.

Spre disperarea femeilor, toaleta ei era ireproșabilă, și toate îi invidiară croiala rochiei și forma corsajului, al căror efect fu pus, firește, pe seama iscusinței vreunei croitorese necunoscute, căci femeilor le place mai degrabă să creadă în știința cîrpelor decît în grația și în desăvîrșirea celor ce sînt făcute anume ca să le poarte frumos.

Cînd Julie se ridică spre a se duce la pian ca să cînte romanța Desdemonei, bărbații alergară de prin toate saloanele să asculte vocea ei celebră, de-atîta timp mută, și se lăsă o tăcere adîncă. Marchiza se simți extrem de emoționată văzînd atîtea capete inghesuite pe la uși și toate privirile așintite spre ea. Își căută soțul, îi aruncă o privire plină de cochetărie și văzu cu plăcere că în acea clipă amorul lui propriu era grozav de măgulit. Fericită de triumf, Julie fermecă pe toată lumea cu partea întîi din *Al piu salice*. Niciodată, nici celebra Malibran, nici minunata Pasta nu izbutiseră să cînte atît de perfect, ca sentiment și ca intonație; dar, în clipa cînd să reia aria, își aruncă ochii spre grupurile de auditori și îl zări pe Arthur, a cărui privire fixă nu se dezlipa de ea. Julie tresări brusc și glasul i se tulbură.

Doamna de Sérizy se repezi de la locul ei către marchiză:

— Ce ai, scumpa mea? Oh, dulcea de ea, e-așa de bolnavă! Tremuram văzînd-o că s-a apucat să facă un lucru mai presus de puterile ei.

Romanța fu întreruptă. Julie, înciudată, nu se mai simți în stare să continue și îndură compătîmirea rivalei sale. Toate femeile șușotiră; apoi continuînd să trîncănescă despre incident, ele își dădură seama de lupta începută între marchiză și doamna de Sérizy, pe care n-o cruțară în sporovăielile lor.

Ciudatele presimțiri, care o frămîntaseră de atîtea ori pe Julie, se realizau dintr-o dată. Gîndindu-se la Arthur, îi plăcuse să creadă că un bărbat cu o înfățișare atît de suavă și atît de gingașă trebuia să rămînă credincios primei sale iubiri. Uncori, se simțise mindră că ea e obiectul acelei pasiuni frumoase, pasiunea pură și adevărată a unui tînăr ale cărui gînduri aparțin numai iubitei lui, ale cărui clipe îi sînt consacrate numai ei; care nu are nici un ascunziș, care se rosește de ceea ce și pe femeie o face să se rosească, și care cugetă ca o femeie, pentru care nu există nici o rivală și care i se dăruiește fără a se gîndi nici la ambiții, nici la glorie, nici la avere. Visase toate acestea despre Arthur din nebunie, din distracție; și i se păru că, deodată, își vede visul împlinit. Citi pe fața aproape feminină a tînărului englez profunde cugetări, gingașele melancolii, îndureratele resemnări a căror victimă era ea însăși. Se recunosc în el. Nefericirea și tristețea sînt cei mai elocvenți soli ai iubirii și aleargă, cu o rapiditate de necrezut, între două ființe chinuite. O privire tainică și intuția lucrurilor sau a ideilor sînt complete și exacte pentru ei. Așa încît, violența șocului pe care-l simți marchiza îi dezvălui toate primejdiiile ce-o așteptau. Fericită că găsea în obișnuta-i stare de suferință un pretext pentru tulburarea ei, se lăsă cu bucurie copleșită de mila prefăcută a doamnei de Sérizy.

Întreruperea romanței fusese un eveniment despre care discutau în chipuri destul de diferite mai multe persoane. Unii deplîngeau soarta

doamnei d'Aiglemont și regretau că o femeie atât de remarcabilă era pierdută pentru societate; alții ar fi vrut să afle pricina suferințelor și a singurătății în care trăia.

— Ei bine, dragul meu Ronquerolles, îi spunea fratelui doamnei de Sérizy marchizul, îmi pizmuiai fericirea văzînd-o pe doamna d'Aiglemont și îmi reproșai că-i sînt infidel? Poftim, soarta mea și s-ar părea mai puțin de rîvnit dacă ai sta și tu ca mine vreme de un an sau doi lângă o femeie frumoasă, fără să îndrăznești să-i sîruți mina, de teamă să nu i-o zdrobești. Să nu te lași niciodată amăgit de bijuteriile astea gingașe, bune numai de păstrat sub sticlă, așa de fragile și de prețioase încît ne sîlesc să nici nu ne atingem de ele. Oare tu te folosești toată ziua de acel frumos cal al tău pe care, după cîte mi s-a spus, te temi să-l scoți în ploaie sau în zăpadă? Așa-i și cu povestea mea. E-adevărat că sînt sigur de virtutea soției mele; dar căsătoria mea e un lucru de lux; iar dacă tu mă consideri căsătorit, te-ngeli. Așa încît, infidelitățile mele sînt oarecum legitime. Tare-aș vrea să știu cum ce-ai face voi în locul meu, dominilor gură-rea? Nu mulți bărbați ar avea atitea menajamente cîte am eu față de soția mea. Sînt convins, adăugă el în șoaptă, că doamna d'Aiglemont nu mă bănuiește întru nimic. De-aceia, sigur că aș păcătui dacă m-aș plînge, sînt foarte fericit... Atîta doar că nimic nu-i mai plicticos pentru un om simțitor decît să vadă cum suferă o biată făptură de care e legat...

— Prin urmare, tu ești grozav de simțitor, răspunse domnul de Ronquerolles, de vreme ce rareori stai pe-acasă?

Împunsătura aceasta prietenească îi făcu pe cei de față să ridă; doar Arthur rămase rece și imperturbabil, ca un gentleman care pusese seriozitatea la temeliea caracterului său. Ciudatele cuvinte ale soțului îi făcură, fără îndoielă, pe junele englez să nutrească unele speranțe; așteptă răbdător clipa cînd se va putea găsi singur cu domnul d'Aiglemont, iar prilejul se ivi destul de repede.

— Domnule, îi spuse el, privesc cu o nemărginită milă starea doamnei marchize și, dacă ai ști că, fără un regim special, va muri în mod îngrozitor, socotesc că nu ai mai glumi în legătură cu suferințele ei. Dacă vă vorbesc astfel, sînt întrucîtva autorizat de certitudinea pe care o am că aș putea s-o salvez pe doamna d'Aiglemont și s-o readuc la viață și la fericire. Nu e prea firesc ca un om de rangul meu să fie medic; și, totuși, împlinirea a vrut ca eu să studiez medicina. Or, mă plictisesc destul, spuse lordul afectînd un egoism rece care trebuia să-i slujească în planurile ce și le făcea, spre a-mi fi indiferent dacă-mi irosesc timpul și călătoriile în folosul unei ființe suferinde, în loc să-mi satisfac cine știe ce fantezii aiurca. Vindecările acestui soi de maladii sînt rare, pentru că necesită multe îngrijiri, mult timp și multă răbdare; e nevoie mai ales de bani, de călătorii, de respectarea strictă a prescripțiilor ce se schimbă zilnic, și care n-au nimic dezagreabil. Sîntem doi gentilomni, spuse el, dînd acestui cuvînt accepția cuvîntului englezesc *gentleman*, și ne putem înțelege. Vă previn că, dacă îmi primiți propunerea, veți fi în orice clipă judecătorul comportării mele. Nu voi

face nimic fără să vă cer sfatul și supravegherea, și vă garantez succesul, dacă veți consimți să mă ascultați. Da, dacă veți accepta să nu fiți soțul doamnei d'Aiglemont, o bună bucată de timp, îi spuse el la ureche.

— Ceea ce-i sigur, milord, zise marchizul rîzînd, este ca numai un englez ar fi putut să-mi facă o propunere atît de năstrușnică. Îngăduiți-mi să n-o resping și nici s-o primesc, mă voi mai gîndi. Și-apoi, înainte de orice, ea trebuie să-i fie spusă și soției mele.

În acel moment, Julie reapăru la pian. Cîntă aria Semiramidei, *Son Regina, son guerriera*. Aplauze unanime, dar aplauze surde, spre a spune așa, aclamații politicoase, tipice foburgului Saint-Germain, dovediră entuziasmul pe care îl provocase.

După ce d'Aiglemont o conduse pe soția sa acasă, Julie constată, cu o deosebită plăcere îngrijorată, repede succes al încercărilor sale. Soțul, trezit de rolul pe care ea îl jucase, vru s-o onoreze cu o surpriză, și se purtă galant, așa cum s-ar fi purtat cu o actriță. Julie găsi nostim să fie tratată astfel, ea, femeia virtuoasă și măritată; încercă să se joace cu puterea ei și, în acea primă luptă, bunătața o făcu să cadă încă o dată înfrîntă, dar aceasta fu cea mai cumplită dintre toate lecțiile pe care i le rezervase soarta.

Pe la orele două sau trei de dimineață, Julie sta trează, întunecată și îngîndurată, în patul conjugal; o lampă cu flacăra tremurîndă lumina slab camera, pretutindeni domnea cea mai adîncă tăcere; și, de aproape un ceas, marchiza, în prada unor sfîșietoare muștrări de cuget, vărsa lacrimi a căror amărăciune nu poate fi înțeleasă decît de femeile care s-au aflat în vreo situație asemănătoare. Trebuia să fi avut sufletul doamnei d'Aiglemont spre a simți ca ea oroarea unei îmbrățișări calculate, spre a se considera atît de rănite de un sărut rece; apostazie a inimii, încă și mai agravată de o dureroasă prostituare. Se disprețuia pe sine însăși, blestema căsnicia, ar fi vrut să fie moartă; și, fără un suspin scos de fetița ei, poate că s-ar fi aruncat pe fereastră să se zdrobească de pavajul din curte. Domnul d'Aiglemont dormea alături liniștit, fără să se trezească de lacrimile fierbinți pe care soția le lăsa să picure peste el.

A doua zi, Julie izbuti să se arate veselă. Găsi puterea să pară fericită și să-și ascundă, nu numai mîhnirea, ci și o silă de nelînvins. Din-acea zi, nu se mai socoti femeie ireproșabilă. Nu se minșise, oare pe ea însăși? De-aci înainte, oare, nu va fi ea în stare să dovedească mai tirziu o pricepere uimitoare în delictelor conjugale? Căsnicia sa constituia pricina acestei perversități *a priori*, ce nu se manifestase încă prin nimic. Totuși, Julie își și pusese întrebarea pentru ce să se împotrivescă unui amant îndrăgit, de vreme ce se da, împotriva inimii și împotriva legilor firii, unui soț pe care nu-l mai iubea. Toate păcatele, și poate că toate crimele, au ca izvor un raționament greșit sau un anume exces de egoism. Societatea nu poate exista decît prin sacrificiile individuale pe care le pretind legile. Acceptîndu-le avantajele, nu înseamnă, oare, a menține condițiile care o fac să dăinuiască? Or, nenorocirii care, lipsiți de o plîne, sînt siliți să respecte proprietatea,

nu-s mai puțin de plins ca femeile rănite în gindurile și în delicatețea firii lor.

La câteva zile după această scenă, ale cărei taine rămaseră îngropate în patul conjugal, d'Aiglemont îi prezentă pe lordul Grenville soției sale. Julie îl primi pe Arthur cu o polițete rece care încununa puterea ei de a se prefăce. Porunci inimii să tacă, puse vâl privirilor, dădu siguranță glasului și izbuti astfel să rămână stăpînă pe viitorul ei. Apoi, după ce recunoscă, prin acele mijloace, spre a spune așa, înăscute, la o femeie, întreaga măreție a iubirii pe care o inspirase, doamna d'Aiglemont surise la speranța unei grabnice vindecări și nu se mai împotrivi voinței soțului său, care o silea să accepte îngrijirile tinărului doctor. Nu vroi, totuși, să se lase în seama lordului Grenville, pînă ce nu îi studie îndeajuns cuvintele și manierele, spre a fi sigură că lordul va avea generozitatea să sufere în tăcere. Exercita asupra lui cea mai absolută putere, ba chiar și începuse să abuzeze: nu era ea, oare, femeie?

DECLARAȚIA

Montcontour este un vechi castel așezat pe una dintre stîncile albe pe la poalele cărora curge Loara, nu departe de locul unde se oprise Julie în 1814. E unul dintre acele mici castele din Touraine, albe, frumoase, cu turnulețe sculptate, brodate ca o dantelă de Malines; unul dintre acele castele mici și grațioase, care se oglindesc în apa fluviului, cu pilcurile de duzi, cu viile lor, cu cărările lor abrupte, cu lungile lor balustrade crenelate, cu pivnițele lor săpate în munte, cu mănșile, lor de iederă și cu prăvălișurile lor. Acoperișurile castelului Montcontour scipesc sub razele soarelui, totu-i acolo ca o flacără. Mii de vestigii din Spania poetizează încălătoarea cetățuie; grozamele par de aur, clopoțeli florilor îmbălsămează adierile vîntului; aerul e ca o mîngiere, pămîntul suride pretutindeni, și pretutindeni farmece gingașe învăluie sufletul, umplîndu-l de blîndețe și de duioșie, îmbunîndu-l și alinîndu-l. Locurile acestea frumoase și suave adorm durerea și trezesc dragostea. Nimeni nu poate rămîne nepăsător sub cerul acela pur, în fața acelor ape scîntietoare. Acolo, multe ambiții se sting; acolo, te poți culca în sinul unei fericiri liniștite, așa cum în fiecare seară soarele se culcă în scutecele lui de purpură și de azur.

Într-o seară blîndă de august din anul 1821, două persoane urcau cărările de piatră ce taie stîncile pe care e clădit castelul și se îndreptau spre culmi, ca să admire, de bună seamă, priveliștile multiplicat ce se pot vedea de sus. Erau Julie și lordul Grenville; această Julie însă părea o altă femeie. Marchiza avea acum strălucitoarele culori ale sănătății. Ochii ei, iluminați de o putere lăuntrică, licăreau printr-o vapoare umedă, asemănătoare cu acel fluid ce dă ochilor de copil un farmec irezistibil. Rîdea din plin, era fericită că trăiește și se simțea vie. După felul în care piciorușele ei urcau culmea era lesne de înțeles că nici o suferință nu-i mai îngreua, ca altădată, nici cea mai neînsemnată mișcare, nu-i

umbrea nici privirile, nici cuvintele, nici gesturile. Sub umbrela de mătase albă care o apăra de arșița soarelui, părea o tinăra mireasă sub voalul ei, o fecioară gata să se dăruiască bucuriilor iubirii.

Arthur o conducea cu o grijă de îndrăgostit, o călăuzea așa cum se călăuzește un copil, o îndruma pe drumul cel bun, o ajuta să ocolească pietrele, îi atrăgea atenția asupra vreunei priveliști frumoase sau îi arăta vreo floare, mereu îndemnat de un sentiment de neostentată bunătate, de o intenție gingașă, de o intimă cunoaștere a ceea ce-i făcea bine acestei femei, sentimente ce păreau a-i fi înăscute lordului Grenville, la fel, ba poate chiar mai mult, ca răsuflarea necesară propriei lui existențe. Bolnăva și medicul ei mergeau în același pas, fără să se mire de această armonie ce părea să existe încă din primele zile când merseseră împreună; se simțeau stăpiniți de aceleași dorințe, se opreau impresionati de aceleași senzații, privirile și cuvintele lor corespundeau unor gânduri identice. Ajungând amândoi deasupra unei vii, vrură să se odihnească pe una dintre acele lungi pietre albe, scoase neîncetăt din pivnițele ce se sapă în stîncă; înainte însă de a se așeza, Julie contemplă peisajul.

— Frumoase locuri! exclamă ea. Să ridicăm un cort și să trăim aici. Victor, strigă ea, vino, hai, vino odată!

Domnul d'Aiglemont răspunse de jos cu un strigăt de vinător, fără însă a-și grăbi pasul; o privea doar, din cînd în cînd, pe soția sa, atunci cînd cotiturile potecii îi îngăduiau. Julie inspiră fericită aerul, ridicînd capul și aruncînd spre Arthur una dintre acele priviri fine prin care o femeie inteligentă își rostește gîndul întreg.

— Ah, reluă ea, aș vrea să rămîn aici pentru totdeauna. S-ar putea cineva sătura vreodată să admire această frumoasă vale? Știi cumva numele acestui minunat rîu, milord?

— E Cise.

— Cise, repetă ea. Dar colo, jos, în fața noastră, ce este?

— Sînt colinele de la Cher, spuse el.

— Și la dreapta? A, e Tours! Dar ia uitați-vă ce efect frumos produc clopotele catedralei în zare!

Tăcu și își lăsă pe mina lui Arthur mina pe care o întinsese către orăș. Admirară amîndoi în tăcere peisajul și frumusețile acelei naturi armonioase. Murmurul apelor, puritatea aerului și a cerului, totul se potrivea cu gîndurile ce năvăliră în inimile lor duioase și tinere.

— Oh, Doamne, ce dragi îmi sînt aceste locuri! repetă Julie, cu un entuziasm tot mai mare și mai naiv. Ați locuit multă vreme aici? urmă ea, după un răstimp.

La aceste cuvinte, lordul Grenville tresări.

— Acolo jos, răspunse el cu melancolie, arătînd un plic de nuci de-a lungul șoselei, acolo, pe vremea cînd eram prizonier, v-am văzut pentru întia oară...

— Da, dar eu eram foarte tristă pe-atunci; natura de-aici mi se părea sălbatică, și-acum...

Se opri. Lordul Grenville nu îndrăzni să întoarcă privirile spre Julie.

— Dumneavoastră vă datorez această plăcere, spuse doamna d'Aiglemont, în sfârșit, după o lungă pauză. Oare nu trebuie să fii viu ca să poți simți bucuriile vieții? Iar eu, până acum, nu fusesem ca și moartă pentru orice? Dumneavoastră mi-ați dat mai mult decît sănătate, m-ați învățat să-i simt și întregul preț...

Femeile au un talent inimitabil de a-și exprima sentimentele fără a se folosi de cuvinte prea mari; vorbirea lor constă mai ales în accent, în gest, în atitudine și în priviri. Lordul Grenville își ascunse fața în palme, pentru că i se umpluseră ochii de lacrimi. Cuvintele de-acum erau cea dintîi mărturisire de recunoștință pe care Julie i-o făcea de la plecarea lor din Paris.

Un an întreg o îngrijise pe marchiză cu cel mai desăvîrșit devotament. Însoțit de d'Aiglemont, o dusesese la apele de la Aix, apoi pe țărmul mării, la Rochelle. Pîndind în flece clipă schimbările pe care iscusitele și simplele sale prescripții le produceau asupra constituției slăbite a doamnei d'Aiglemont, el o îngrijise așa cum un horticultor pătimaș ar îngriji o floare rară. Marchiza păruse că primește priceputele îngrijiri ale lui Arthur cu egoismul unei pariziene obișnuite să i se aducă omagii, sau cu nepăsarea unei curtezane ce nu cunoaște nici prețul lucrurilor, nici valoarea bărbaților, și care primește totul pe măsura foloaselor ce le poate avea de pe urma lor.

Înrăjurirea pe care locurile o exercită asupra sufletului este un lucru vrednic de luat aminte. Dacă negreșit sîntem cuprinși de melancolie atunci cînd ne aflăm pe țărmul unei ape, o altă lege a firii noastre impresionabile face ca, pe munți, sentimentele să ni se purifice; acolo pasiunea devine mai adîncă, pe măsură ce pare că pierde din vioiciune. Priveliștea vastului bazin al Loarei, înălțimea minunatei culmi pe care se așezau cei doi îndrăgostiți pricinuiau peșmea fermecătoare a liniște cu care ei savurau la început fericirea ce se poate gusta cînd îți dai seama de profunzimea unui simțămînt ascuns sub cuvintele în aparență cele mai neînsemnate.

În clipa cînd Julie rostea fraza care îl tulburase atît de mult pe lordul Grenville, o adiere lină clătina vîrfurile copacilor și împrăstie în aer răcoarea apelor; clița nori acoperiră soarele, și umbrele lor moi făcuseră să se vadă și mai bine toate frumusețile acelei naturi fermecătoare.

Julie își întoarse capul pentru a-și ascunde de tînărul lord lacrimile, pe care izbuti să și le stăpînească și să le șteargă, pricinuite de tulburarea lui Arthur, tulburare care o cuprinsese și pe ea. Nu îndrăzni să-și ridice ochii spre el, de teamă să nu i se citească prea marea-i bucurie din priviri. Instinctul de femeie o făcea să simtă că în acea clipă primejdioasă trebuia să-și îngroape iubirea în adîncurile inimii. Totuși, chiar și tăcerea putea deveni la fel de primejdioasă. Dîndu-și seama că lordul Grenville nu mai era în stare să rostească nici un cuvînt, Julie continuă cu glas dulce:

— Stăteți emoționat din pricina celor ce v-am spus, milord. Poate că această caldă izbucnire constituie însuși felul prin care un suflet delicat și bun ca al dumneavoastră revine asupra unei judecări greșite.

Mă veți fi crezut nerecunoscătoare, văzându-mă rece și rezervată, sau ironică și insensibilă, în timpul călătoriei noastre, care, din fericire, se va termina în curînd. N-aș fi fost vrednică să primesc îngrijirile dumneavoastră, dacă n-aș fi știut să le apreciez. N-am uitat nimic, milord. Văi, nu voi uita nimic, nici atenția cu care ați vegheat asupra mea, așa cum o mamă își veghează copilul, nici, mai cu seamă, nobila încredere reciprocă din convorbirile noastre frățești, nici delicatețea procedeeleor dumneavoastră; ispite împotriva cărora noi, femeile, rămînem dezarmate. E peste puterile mele, milord, să vă răsplătesc...

Cu aceste cuvinte, Julie se îndepărtă brusc, iar lordul Grenville nu făcu nici un gest s-o rețină; marchiza se duse pe o stîncă din apropiere și rămase acolo nemișcată; simțămintele lor fiind o taină chiar și pentru ea, plînsă în tăcere; cîntecele păsărilor, atît de vesele, atît de pline de dragoste, în asfințitul soarelui, trebuie să fi sporit greaua tulburare ce-i silise să se îndepărteze unul de altul; firea își lua sarcina să le exprime o iubire despre care ei nu îndrăzneau să vorbească.

— Ei bine, milord, reluă Julie, revenind lîngă Arthur, cu o înfățișare plină de demnitate ce-i permise să-l ia de mină, vă cer să păstrați curată și sfîntă viața pe care mi-ați redat-o. Acum, noi ne vom despărți. Știu, adăugă ea, cînd îl văzu pe lordul Grenville îngălbenind, știu că, drept preț pentru devotamentul dumneavoastră, vă pretind un sacrificiu și mai mare decît cele a căror măreție se cuvenea să fie altfel răsplătite... Dar trebuie... Nu veți mai rămîne în Franța. Poruncindu-vă acest lucru, nu înseamnă oare a vă da drepturi ce vor deveni sfînte? adăugă apoi, punînd mîna tînărului pe inima ei palpitîndă.

— Da, spuse Arthur, ridicîndu-se.

În acea clipă, lordul îl arătă pe d'Aiglemont care, ținîndu-și fetița în brațe, se ivi, de cealaltă parte a unei cărări abrupte, pe balustrada castelului. Șe cățăraseră acolo ca s-o facă pe micuța lui Hélène să sară peste balustradă.

— Doamnă d'Aiglemont, n-am să vă pomenesc nimic despre iubirea mea, sufletele noastre se înțeleg prea bine. Oricît de adînci, oricît de tainice sînt bucuriile inimii mele, le-ați împărtășit pe toate. Știu, simt, văd! Acum, capăt fermecătoarea dovadă a statornicei afecțiunii dintre inimile noastre, dar voi pleca... Prea de multe ori și prea hotărît am calculat mijloacele prin care să-l ucid pe acest om, pentru a avea certitudinea că nu m-aș lăsa ispitit vreodată s-o fac, dacă aș rămîne lîngă dumneavoastră.

— Și eu am gîndit la fel, spuse ea, lăsînd să i se ivească pe chipul tulburat semnele unei dureroase uimiri.

Dar în gestul și în cuvintele care-i scăpară doamnei d'Aiglemont existau atîta virtute, atîta siguranță de sine și atîtea biruinți cucerite tainic împotriva iubirii, încît lordul Grenville rămase copleșit de admirație. Pînă și umbra crimei se spulbera din acea conștiință neprihănită. Simțămîntul religios ce stăpînea frumoasa-i frunte avea să alunge totdeauna negrele gînduri involuntare pe care imperfecta noastră natură

le zămislește, dar care dovedesc totodată și măreția și ispitele destinului nostru.

— Atunci, urmă Julie, m-aș fi expus disprețului dumneavoastră, și asta m-ar fi doborât, reluă ea, lăsând ochii în jos. A pierde stima dumneavoastră n-ar fi, oare, totuna cu a muri?

Cei doi sărmani îndrăgostiți stătură o clipă tăcuți, să-și mistuie chinurile; bune ori rele, gândurile lor rămneau exact aceleași, și ei se înțelegeau tot atât de bine și în bucuriile lor lăuntrice, ca și în durerile cele mai ascunse.

— Eu nu am nici măcar dreptul să mă plâng, nefericirea vieții mele e opera mea, adăugă doamna d'Aiglemont, ridicându-și spre cer privirile pline de lacrimi.

— Milord, strigă generalul, făcând un gest din locul unde se afla, aici ne-am întâlnit prima oară. Poate că nu-ți mai amintești? Uite, colo jos, lângă plopii aceia.

Englezul răspunse cu o bruscă înclinare din cap.

— Sînt osîndită să mor tinără și nefericită, răspunse Julie. Da, să nu credeți că voi trăi. Mîhnirea îmi va fi la fel de ucigașă, pe cît era să-mi fie teribila boală de care m-ați vindecat. Nu mă socotesc vinovată. Nu, sentimentele pe care le am pentru dumneavoastră sînt de neînfrînt și veșnice, ele însă nu țin de voința mea, iar eu vreau să rămîn o femeie cinstită. Și voi rămîne, totuși, credincioasă conștiinței mele de soție, datorii mele de mamă și simțămîntelor inimii mele. Să știți, spuse ea cu un glas înfiorat, eu nu-i voi mai aparține acestui bărbat niciodată.

Și, cu un gest înspăimîntător, de groază și de adevăr, Julie li arătă pe soțul ei.

— Legile omenesci, urmă ea, îmi cer să-i fac viața fericită; și mă voi supune; voi fi sluga lui; devotamentul meu față de el va fi nemărginit; dar, de azi înainte, voi fi ca și văduvă. Nu vreau să fiu o prostituată, nici în ochii mei, nici în ochii lumii; nemaifiind a domnului d'Aiglemont, nu voi mai fi a nimănui, niciodată. Și nici dumneavoastră nu veți avea de la mine decît ceea ce mi-ați smuls acum. Iată osînda pe care mi-o dau singură, spuse Julie, privindu-l pe Arthur cu mîndrie. Este irevocabilă, milord. Aflați acum că, dacă v-ați lăsa minat de vreun gînd criminal, văduva domnului d'Aiglemont se va retrage în vreo minăstire, fie în Italia, fie în Spania. Nenorocirea a vrut să ne vorbim despre dragostea noastră. Aceste mărturisiri erau poate inevitabile; dar aceasta trebuie să fie ultima oară cînd inimile noastre au vibrat atât de puternic. Mîine, vă veți preface că ați primit o scrisoare care vă cheamă în Anglia, și ne vom despărți pentru a nu ne mai revedea niciodată.

Și Julie, istovită de efortul făcut, simți că i se înmoaie genunchii, un frig de moarte o cuprinsese și, printr-o ultimă intuiție de femeie, se așeză pe stîncă, spre a nu se prăbuși în brațele lordului Grenville.

— Julie! țipă Arthur.

Tipătul lui năprasnic răsună ca un bubuit de tunet. Chemarea aceea sfîșietoare exprima tot ceea ce îndrăgostitul, mut pînă atunci, nu putuse rosti.

— Ei, dar ce are? Întrebă generalul.

Auzind țipătul, marchizul grăbise pasul și ajunsese într-o clipă lângă cei doi îndrăgostiți.

— Nu-i nimic, spuse Julie, cu acel admirabil singe rece pe care agorimea firească le îngăduie femeilor să-l aibă mai în toate marile necazuri ale vieții. Mireasma nukului acesta trebuie să mă fi făcut să-mi pierd cunoștința, și uite-l pe doctorul meu cum tremură de spaimă. Nu-s eu, oare, pentru el, ca o operă de artă neterminată încă? S-a speriat, pesemne, să nu mă vadă sfărmată...

Îl luă fără sfială pe lordul Grenville de braț, zîmbi soțului ei, înainte de a părăsi culmea de stînci, privi peisajul, apoi îl tiră după ea pe însoțitorul său de călătorie, ținîndu-l de mînă.

— Fără-ndoială că aceasta-i cea mai frumoasă priveliște pe care am văzut-o noi, spuse ea; n-am s-o uit niciodată. Ia te uită, Victor, cîtă nesfîrșire, cîtă zare, cîtă diversitate! Locurile astea mă fac să înțeleg iubirea.

Rizînd cu un rîs aproape convulsiv, dar rizînd în așa fel încît să-l amăgească pe soțul ei, sări veselă pe cărările abrupte și dispăru.

— Ah, da! În curînd!... oftă Julie, cînd se văzu departe de domnul d'Aiglemont. Ah, da, prietene! peste o clipă nu vom mai putea să fim și nu vom mai fi niciodată noi înșine, și, în sfîrșit, nu vom mai trăi...

— Să mergem cît mai încet, răspunse lordul Grenville, mai avem încă o bună bucată de drum pînă la trăsura. Vom merge împreună și, dacă ne va fi cu putință să schimbăm cîteva cuvinte prin priviri, inimile noastre vor mai trăi o clipă.

Se plimbară pe digul șoselei, pe malul apei, în ultimele străluciri ale serii, aproape liniștiți, rostind cuvinte vagi, dulci ca murmurele Loarei, dar care înfiorau sufletul. Soarele, în clipa asfințitului, îi învălui în razele lui roșii, înainte de a pieri, icoană melancolică a dureroasei lor iubiri. Cu totul nedumerit că nu-și găsisse trăsura la locul unde o lăsase, generalul trecea cînd în urma, cînd înaintea celor doi îndrăgostiți, fără să se amestece în conversația lor. Comportarea nobilă și delicată pe care lordul Grenville o avusese în tot timpul călătoriei spulberase bănuielile marchizului și, de la o vreme, el o lăsase liberă pe soția sa, încrezător în bună-credința doctorului-lord.

Arthur și Julie continuară să meargă alături, în trista și dureroasă armonie a inimilor lor chinuite. Cu puțin mai înainte, pe cînd urcau povârnișurile de la Montcontour, amîndoi nutreau o vagă speranță, o fericire neliniștită, despre care nu îndrăzneau să-și dea seama; acum, însă, coborînd de-a lungul digului, plîpîndul edificiu înălțat în închipuirea lor — și peste care nu îndrăzniseră nici să respire, asemenea unor copii care se tem să nu-și dărîme castelele clădite din cărți de joc — fusese dărîmat. Acum nu mai aveau nici o speranță.

Chiar în aceeași seară, lordul Grenville plecă. Ultima privire pe care o aruncă spre Julie îi dovedi, din nefericire, că, din clipa în care afecțiunea lor destăinuise măreția unei iubiri atît de puternice, avusese dreptate să se teamă de sine însuși. Cînd, a doua zi, domnul d'Aiglemont și

soția sa se văzură așezați în trăsură, fără tovarășul lor de călătorie, și când trecură în goană pe drumul străbătut cindva, în 1814, de marchiză, străină pe-atunci de iubire, și care aproape că-i blestema pe-atunci stăruința, Julie regăsi mii de impresii uitate. Inima își are memoria ei. O femeie poate să nu țină minte nici evenimentele cele mai grave, dar își va aminti toată viața de lucrurile ce sînt în legătură cu sentimentele ei. Așa și Julie, își aducea aminte perfect și de amănuntele cele mai neînsemnate; recunoștea cu bucurie pînă și cele mai mici accidente din prima ei călătorie, și chiar și gîndurile care-i trecuseră prin minte în anumite locuri de pe drum. Victor, simțindu-se iar îndrăgostit cu patimă de soția sa, acum cînd ea își recăpătase prospețimea tinereții și întreaga-i frumusețe, se lipi de Julie cu un gest tandru. Cînd însă încercă s-o cuprindă în brațe, ea se feri ușor și găsi nu știu ce pretext spre a evita mîngierea aceea nevinovată. Apoi, în curînd, i se făcu silă de atingerea cu Victor, a cărui căldură era nevoită s-o simtă și s-o îndure, din pricina felului în care stăteau în trăsură. Vru să treacă pe scaunul din față, ca să fie singură; soțul ei însă avu, bunăvoința s-o lase în spate. Ea îi mulțumi pentru atenție, prinț-un suspin pe care el îl aprecie greșit, și fostul seducător de garnizoană, interpretînd în folosul său melancolia soției, o sili la sfîrșitul zilei să-i vorbească cu o hotărîre care-l coplesii.

— Dragul meu, îi spuse Julie, tu știi că era cît pe-acî să mă omori. Dacă aș mai fi încă o tînără fată fără experiență, aș putea să reîncep sacrificiul vieții mele; sînt însă mamă, am de crescut o fetiță și mă dăruiesc ei tot atîta cît și ție. Să îndurăm, deci, o nenorocire care ne lovește deopotrivă. Tu ești cel mai puțin de plîns. N-ai știut tu, oare, să-ți găsești mîngieri pe care datorita, onoarea noastră a amîndurora și, mai mult încă, natura, mi le interzic? Poftim, adăugă ea, ți-ai uitat din zăpăceală într-un sertar trei scrisori de la doamna de Sérizy; iată-le. Tăcerea mea îți dovedește că ai în mine o soție plină de îngăduință și care nu-ți pretinde sacrificiile la care legile o condamnă; am cugetat însă îndeajuns pentru a ști că rolurile noastre nu sînt la fel și că numai femeia este menită nefericirii. Virtutea mea se întemeiază pe principii hotărîte și nestrămutate. Voi ști să trăiesc ireproșabil; dar lasă-mă să trăiesc.

Marchizul, năucit de logica pe care femeile știu s-o studieze la lumina iubirii, fu subjugat de demnitatea specifică ce le este firească în astfel de crize. Repulsia instinctivă, pe care Julie o manifesta față de tot ceea ce-i rănea iubirea și dorințele inimii, reprezintă unul dintre cele mai frumoase daruri ale femeii și provine, poate, dintr-o virtute naturală, pe care nici legile, nici civilizația nu o vor stinge. Dar cine va îndrăzni să le învinovătească pe femei? Atunci cînd își impun tăcere sentimentului exclusivist ce nu le îngăduie să aparțină la doi bărbați, nu-s ele, oare, ca niște preoți fără credință? Dacă unele minți rigide condamnă felul de tranzacție încheiată de Julie între datoritiile și dragostea ei, sufletele pasionale o vor învinui ca de o crimă. Această reprobare generală dovedește fie nenorocirea la care trebuie să se aștepte nesupunerea față

de legi, fie foarte jalnicele imperfecțiuni ale instituțiilor pe care se întemeiază societatea europeană.

REVEDEREA

Doi ani au trecut, în timpul cărora domnul și doamna d'Aiglemont au dus viața oamenilor din lumea bună, văzându-și fiecare de-ale lui, întâlnindu-se mai adesea prin diferite saloane decît la ei acasă; divorț elegant, prin care se încheie multe căsătorii în înalta societate. Într-o seară, în mod întîmplător, cei doi soți se aflau împreună în salonul lor. Doamna d'Aiglemont avea la masă o prietenă. Generalul, care totdeauna lua masa în oraș, rămăsese acasă.

— Ai să fii foarte fericită, doamnă marchiză, spuse domnul d'Aiglemont, punînd pe masă ceașca din care își băuse cafeaua.

Marchizul o privi pe doamna de Wimphen, cu un aer pe jumătate răutăcios, pe jumătate mîhnit, și adăugă:

— Plec la o mare vîntoare, la care mă duc cu marele vîntor¹. Vei fi cu totul văduvă, cel puțin pentru opt zile; și-acesta-i lucrul pe care ți-l dorești, cred eu... Guillaume, spuse el valetului care venise să strîngă ceștile, spune să se inhame caii.

Doamna de Wimphen era acea Louisa pe care cîndva doamna d'Aiglemont vroia s-o sfătuiască să nu se mărite. Cele două femei schimbă între ele o privire de înțelegere ce dovedea că Julie își găsisese în buna-i prietenă o confidentă pentru mîhnirile sale, confidentă prețioasă și înțelegătoare, căci doamna de Wimphen era foarte fericită în căsnicie; iar în situația diferită în care se aflau ele, poate că fericirea uncea reprezenta o cheazășie a devotamentului acesteia față de nefericirea celeilalte. În astfel de cazuri, deosebiriile de soartă constituie mai totdeauna o puternică legătură de prietenie.

— E sezon de vîntoare acum? zise Julie, aruncînd o privire nepăsătoare spre soțul ei.

Era pe la sfîrșitul lui martie.

— Doamnă, marele vîntor vinează cînd vrea și unde vrea. Ne ducem într-o pădure regală, ca să vînam mistreți.

— Ia seama să nu pățești vreun accident...

— Nenorocirile vin totdeauna fără veste, răspunse el zîbind.

— Trăsura domnului marchiz e gata, zise Guillaume.

Generalul se ridică, sărută mina doamnei de Wimphen și se întoarse către Julie.

— Doamnă, dacă aș pieri de colții unui mistreț!... spuse el cu un aer rugător.

— Ce-nseamnă asta? întrebă doamna de Wimphen.

— Haide, vino, îi spuse doamna d'Aiglemont lui Victor.

Pe urmă zîmbi, ca pentru a-i spune doamnei de Wimphen: «Ai să vezi».

Julie își offeri gîtul soțului său, care se apropie ca să-l sărute; marchiza însă se înclină în așa fel încît sărutul conjugal alunecă pe pliurile volanșului de la pelerina ei.

— Vă iau ca martoră înaintea lui Dumnezeu, spuse marchizul, adresîndu-se doamnei de Wimphen, că-mi trebuie un firman ca să pot căpăta hatîrul acesta mărunț. Uite cum înțelege soția mea dragostea. Nici nu știu prin ce vicleșug m-a adus în starea aceasta... Petrecere frumoasă!

Și ieși.

— Dar bietul bărbatu-tău e-ntr-adevăr un om foarte bun, exclamă Louisa, cînd cele două femei rămaseră singure. Te iubește.

— Oh, să nu mai adaugi o singură silabă la acest ultim cuvînt! Numele pe care-l port îmi face silă...

— Bine, da' Victor îți este cu totul supus, zise Louisa.

— Supunerea lui, răspunse Julie, se datorește în parte unei stime pe care i-am inspirat-o. După legi, sînt o femeie foarte virtuoasă; îi fac casa plăcută, închid ochii în ceea ce privește aventurile lui, nu-i cheltuiesc nimic din avere; își poate irosi veniturile cum îi place; eu nu mă îngrijesc decît să păstrez capitalul. Cu acest preț, am obținut pacea. El nu-și explică sau nu vrea să-și explice existența mea. Însă, dacă îmi călăuzesc astfel soțul, nu înseamnă că nu mă tem deloc de urmările firii lui. Eu sînt ca un ursar, care tremură la gîndul că într-o zi botnița ar putea să se rupă. Dacă Victor ar socoti că are dreptul să nu mă mai respecte, nu îndrăznesc să mă gîndesc la cele ce-ar putea să urmeze; e un om violent, plin de amor-propriu, și de vanitate mai ales. Dacă nu are o minte destul de ageră spre a lua o hotărîre cuminte în vreo împrejurare delicată în care urtelele-i pasiuni sînt puse în joc, are în schimb un caracter slab și poate că m-ar omorî într-o clipită, chiar dacă a doua zi ar muri și el de durere. Dar de fericirea aceasta fatală nu prea am eu de ce să mă tem...

Urmă un răstimp de tăcere, în care gîndurile celor două prietene se concentrară asupra pricinii secrete a acestei situații.

— Am fost mult prea crunt ascultată, reluă Julie, aruncînd o privire de înțelegere spre Louisa. Eu, însă, nu ți interziseseam să-mi scrie. Ah! ei m-a uitat, și pe bună dreptate. Ar fi fost prea trist să-și fi distras viața! nu-l destul că mi-am distrus-o eu? Ai putea crede, scumpa mea, că stau și citesc jurnalele englezești numai cu nădejdea de a vedea și numele lui tipărit în ele? Ei bine, el încă n-a apărut la Camera lorzilor.

— Știi, deci, englezește?

— Nu ți-am spus încă?... am învățat.

— Biata de tine! exclamă Louisa, strîngînd mina doamnei d'Aiglemont, dar cum de mai poți să trăiești?

— E un secret, răspunse marchiza, făcînd un gest de naivitate aproape copilăresc. Află că iau opium. Povestea ducesei de..., la Londra, mi-a dat ideea. Știi că Mathurin a scris un roman cu tema aceasta. Picăturile

mele de laudanum sînt foarte slabe. Îmi fac somn. Nu stau trează decît șapte ceasuri, pe care le dăruiesc fetei mele...

Louisa se uita la foc, nelindrînzind să-și privească prietena, ale cărei nenorociri se înfățișau pentru înția oară în întregime ochilor ei.

— Louisa, să nu-mi trădezi secretul, spuse Julie după o clipă de tăcere.

Deodată un valet îi aduse marchizei o scrisoare.

— Ah, exclamă ea, îngălbenind.

— N-am să întreb de la cine e, îi spuse doamna de Wimphen.

Marchiza citea și nu mai auzea nimic: prietena ei văzu cele mai vii sentimente, exaltarea cea mai primejdioasă zugrăvind-se pe fața doamnei d'Aiglemont, care se înroșea și îngălbenea, rînd pe rînd. În cele din urmă, Julie aruncă scrisoarea în foc...

— Scrisoarea aceasta-i incendiară! Oh, inima mea se înăbușe.

Se ridică și începu să se plimbe prin cameră; ochii ei ardeau.

— N-a plecat din Paris! exclamă ea.

Vorbele-i gîfite, pe care doamna de Wimphen nu îndrăzni să le întrerupă, erau retezate de pauze înfricoșătoare. După fiecare tăcere erau rostite pe un ton din ce în ce mai profund. Ultimele cuvinte avură în ele ceva de groază.

— Fără știrea mea, a continuat să mă vadă în tot acest timp. O privire de-a mea, furată în fiecare zi, îl ajută să trăiască. Tu nu știi, Louisa, că moare și-mi cere să-și ia adio de la mine; a aflat că soțul meu a plecat astă-seară pentru mai multe zile și urmează să sosească din clipă în clipă. Oh, voi muri. Sînt pierdută. Te rog, rămii cu mine. În prezența a două femei, nu va îndrăzni! Oh, rămii, mi-e frică!

— Dar soțul meu știe că sînt la masă la tine, răspunse doamna de Wimphen, și trebuie să vină să mă ia.

— Atunci înainte de plecarea ta, îi voi spune să plece el. Voi fi călăul nostru al amîndurora. Val, are să creadă că nu-l mai iubesc. Și scrisoarea aceasta! scumpa mea, cuprindea niște fraze ce mi se păreau scrise cu litere de foc.

O trăsură urui la poartă.

— Ah, exclamă marchiza de bucurie, vine în mod deschis, fără să se ascundă...

— Lordul Grenville! anunță valetul.

Marchiza rămase în picioare, nemișcată. Văzîndu-l pe Arthur palid, slab și sfîrșit, nici o asprime nu mai fu cu putință. Deși lordul Grenville era viu contrariat de faptul că nu o gălise pe Julie singură, păru calm și rece. Dar, pentru aceste două femei inițiate în tainele dragostei sale, stăpînirea lui de sine, sunetul glasului, expresia din privire avură ceva din puterea atribuită torpilor. Marchiza și doamna de Wimphen rămaseră ca împietrite de via imagine a unei cumplite dureri. Sunetul glasului lordului Grenville făcea să bată atît de crunt inima doamnei d'Aiglemont, încît ea nu îndrăzneă să-i răspundă, de teamă să nu-i dezvăluie puterea pe care el o exercita asupra ei; lordul Grenville nu cuteza s-o privească pe Julie, așa încît doamna de Wimphen trebui să întrețină aproape singură

ostenelile unei conversații fără nici un interes; aruncându-i o privire plină de o caldă recunoștință, Julie îi mulțumi pentru ajutorul pe care i-l da. Atunci, cei doi îndrăgostiți izbutiră să impună tăcere sentimentelor lor silindu-se să se mențină între limitele prescrise de datorie și de conveniențe. Dar în curând fu anunțat domnul de Wimphen; cînd îl văzură intrînd, cei doi își aruncară o privire, și, fără a-și spune un cuvînt, înțeleseră noile dificultăți ale situației. Era cu neputință să i se arate domnului de Wimphen secretul acelei drame, iar Louisa n-avea nici un motiv temeinic de dat soțului ei cerîndu-i să rămînă la prietena sa. Cînd doamna de Wimphen își puse șalul, Julie se sculă ca pentru a o ajuta pe Louisa să se îmbrace, și-i șopti:

— Voi avea curaj. Dacă a venit la mine în văzul tuturor, de ce m-aș teme? Dar, de n-ai fi fost tu aici, în prima clipă, văzîndu-l atît de schimbat, aș fi căzut la picioarele lui. Așadar, nu m-ai ascultat, spuse doamna d'Aiglemont cu o voce tremurătoare, întorcîndu-se și luînd loc pe o canapea pe care lordul Grenville nu îndrăzni să se așeze.

— Nu m-am mai putut împotrivi plăcerii de a vă auzi glasul, de a fi lîngă dumneavoastră. Trăiesc o nebulie, un delir. Nu mai sînt stăpîn pe mine. M-am consultat temeinic, sînt foarte slăbit. *Am să mor. Dar a muri fără să vă mai fi văzut, fără să mai fi ascultat foșnetul rochiei dumneavoastră, fără să vă mai fi alinat lacrimile — ce moarte!

Vru să se îndepărteze de Julie, dar mișcarea lui bruscă făcu să-i cadă din buzunar un pistol. Marchiza privi arma cu niște ochi ce nu mai exprimau nici pasiune, nici gînd. Lordul Grenville ascunse pistolul și păru foarte nemulțumit de acea întimplare ce putea fi luată drept o șiretenie de îndrăgostit. *

— Arthur? întrebă Julie.

— Doamnă, răspunse lordul lăsînd ochii în jos, venisem copleșit de deznădejde, vroiam...

Se opri.

— Vroiati să vă sinucideți în casa mea! exclamă marchiza.

— Nu singur, spuse el, cu voce dulce.

— Dar cu cine? cu soțul meu, poate?

— Nu, nu! strigă el cu glasul sugrumat. Dar liniștiți-vă, urmă lordul, sumbrul meu proiect s-a stins. Intrînd aici, văzîndu-vă, am simțit că voi avea curajul să tac și să mor singur.

Julie se ridică și se aruncă în brațele lui Arthur, care, printre suspinele iubitei lui, deosebi două cuvinte pline de pasiune.

— Să afli fericirea și să mori... spuse ea. Ei bine, fie!

Întreaga dramă a doamnei d'Aiglemont era în acest geamăt adînc, geamăt al ființei ei și al iubirii în fața căreia femeile lipsite de o religie se prăbușesc. Arthur o luă în brațe și o conduse spre canapea, cu o mișcare plină de toată violența pe care o dă o fericire nesperată. Dar deodată marchiza se smulge din brațele iubitului său, îi aruncă o privire fixă de femeie deznădăjduită, îl apucă de mină, luă un sfeșnic și îl conduse pe lord în dormitor; apoi, cînd ajunse la patul în care dormea Hélène, dădu încetîșor la o parte perdelele și i-o arătă pe fetița sa,

punctad o mină în dreptul luminării, ca nu cumva lumina să bată pleoapele străvezii și abia închise ale fetei. Hélène dormea cu brațele date în lături și zimbând prin somn. Julie o arătă pe copilă printr-o privire lordului Grenville. Privirea aceea spunea totul.

«Pe un soț îl putem părăsi, chiar și atunci când el ne iubește. Un bărbat este o ființă tare, își poate găsi mângâierea. Putem disprețui și legile omenești. Dar un copil fără mamă?!»

Toate aceste gânduri și mii de altele, încă și mai impresionante, erau în acea privire.

— Am putea s-o luăm cu noi, murmură englezul; aș iubi-o...

— Mamă! spuse Hélène, deșteptându-se.

La această șoaptă, Julie izbucni în lacrimi. Lordul Grenville se așeză și rămase cu brațele încrucișate, tăcut și întunecat.

«Mamă!» Această dulce, accasă naivă chemare trezise deodată atâtea simțăminte nobile și atâtea duioșii de neînfrînt, încât glasul maternității sugrumă pentru o clipă dragostea. Julie nu mai era femeie, era doar mamă. Lordul Grenville nu putu să îndure mult timp lacrimile doamnei d'Aiglemont, care îl convinseseră. În acea clipă, o ușă deschisă grăbit făcu un zgomot puternic și cuvintele: «Doamnă d'Aiglemont, ești pe-aci?» răsunară ca un bubuit de tunet în inima celor doi îndrăgostiți. Marchizul se întorsese. Mai înainte ca Julie să-și regăsească singele rece, generalul se îndreptă dinspre camera lui spre cea a soției sale. Cele două încăperi dădeau una într-alta. Din fericire, Julie îi făcu un semn lordului Grenville și acesta se repezi într-un cabinet de toaletă a cărei ușă fu închisă fulgerător de către marchiză.

— Eh, nevastă, îi spuse Victor, iată-mă. Vinătoarea nu mai are loc. Vreau să mă culc.

— Noapte bună, îi spuse ea; la fel vreau să fac și eu. Așa că lasă-mă să mă dezbrac.

— Ești cam acră astă seară. Mă supun dorinței dumneavoastră, doamnă marchiză.

Generalul se întoarse în odaia lui, Julie îl însoți spre a închide ușa după el și apoi se repezi să-l elibereze pe lordul Grenville. Își regăsi întreaga prezență de spirit și gândi că vizita festului ei doctor era foarte firească; l-ar fi putut lăsa în salon și să se ducă să-și adoarmă-fetița; se întoarse deci, ca să-i spună să treacă fără zgomot în salon; dar, când deschise ușa cabinetului, marchiza scoase un țipăt ascuțit. Degetele lordului Grenville fuseseră prinse și zdrobite în crăpătura ușii.

— Hei, ce-ai pățit? o întrebă soțul.

— Nimic, nimic, răspunse ea, m-am înțepat la deget cu un ac.

Ușa dintre cele două camere se deschise brusc. Marchiza își închipui că bărbatu-său venea adus de grija față de ea, și blestemă în sine această solicitare lipsită de orice haz. De-abia avu vreme să închidă în loc cabinetul de toaletă, iar lordul Grenville nici nu apucă să-și elibereze mina. Generalul se-ivi din nou, într-adevăr; dar marchiza se înțepase, el venea adus de o supărare a lui, personală.

— N-ai cumva să-mi împrumuți un fular? Dobitozul ăsta de Charles m-a lăsat fără nici o legătură pentru cap. În primele zile ale căsniciei noastre, te amestecai în toate treburile mele cu niște griji așa de minuțioase, de mă și plictisiseam. Ah, luna de miere n-a prea durat mult nici pentru mine, nici pentru fularele mele. Acuma, sint lăsat pe mina păcătoasă a slugilor ăstora care-și bat joc de mine.

— Poftim, ia fularul ăsta. N-ai trecut prin salon?

— Nu.

— Te-ai fi putut întâlni cu lordul Grenville.

— E la Paris?

— Așa se pare.

— Oh, am să mă duc... bunul doctor...

— Dar trebuie să fi plecat! strigă Julie.

Marchizul sta în mijlocul camerei soției sale și își potrivea fularul pe cap, privindu-se încântat în oglindă.

— Nu știu pe unde-or fi servitorii noștri, spuse el. L-ăm sunat pină acum pe Charles de trei ori și n-a venit. Ce, nici camerista ta nu-i aici? Sună și cheam-o, aș vrea să-mi mai aducă o cuvertură pentru la noapte.

— Pauline a plecat în oraș, răspunse scurt marchiza.

— La miezul nopții! se minună generalul.

— I-am dat voie să se ducă la Operă.

— Ciudat! reluă soțul, continuând să se dezbrace, mi s-a părut că am zărit-o când urcam scara.

— Atunci, pesemne că s-o fi întors, zise Julie prefăcându-se indiferentă.

Pe urmă, ca nu cumva să-i dea ceva de bănuit soțului, marchiza trase de cordonul soneriei, însă foarte slab.

Întimplările din acea noapte n-au fost niciodată cunoscute pe deplin; dar toate trebuie să fi fost la fel de simple, la fel de oribile ca toate incidentele vulgare și casnice de soțul acesta. Marchiza căzu la pat pentru mai multe zile.

— Ce s-a întâmplat așa de nemaipomenit la tine acasă, de toată lumea nu mai vorbește decît despre nevastă-ta? îl întrebă domnul de Ronquerolles pe domnul d'Aiglemont, la cîteva zile după acea noapte a catastrofelor.

— Ascultă-mă pe mine și rămi burlac, spuse d'Aiglemont. S-au aprins perdelele de la patul în care dormea Hélène; soția mea a fost atît de zguduită, încît iat-o bolnavă pentru un an, zise generalul. Lei de nevastă o femeie frumoasă și ea se urîțește; ici o fată plesnind de sănătate, și se șubrezește; o credeai fierbinte, și e rece; sau, și mai și, rece în aparență, și în realitate e așa de fierbinte, încît te omoară ori te dezonorează. Cîteodată ființa cea mai dulce e o năzuroasă, dar niciodată o năzuroasă n-are să devină dulce; alteleori, copila, pe care ai luat-o lăltie și firavă, desfășoară împotriva ta o voință de fier, o minte de diavol. M-am săturat de casnicie.

— Sau de nevastă-ta.

— Asta ar fi mai greu. Apropo, nu vrei să mergi cu mine la Saint-Thomas d'Aquin la înmormîntarea lordului Grenville?

— Ciudată petrecere. Dar, reluă Ronquerolles, s-a aflat în mod sigur pricina morții sale?

— Valetul lui de cameră pretinde că lordul ar fi stat o noapte întreagă pe pervazul unei ferestre, ca să salveze cinstea iubitei sale; și-a fost al naibii de frig astîmp!

— Un asemenea devotament ar fi de mare laudă pentru niște bătrîne tinichele călitate ca de-alde noi; lordul Grenville era însă cam tinerel și... englez. Totdeauna englezii vor să se arate mai isteți.

— Aș! răspunse d'Aiglemont, vitejiile astea depind de femeia care le inspiră, și de bună seamă că nu pentru-a mea s-a prăpădit bietul Arthur!

Paris, ianuarie 1831

II. SUFERINȚE TAINICE

Între micul riu Loing și Sena se întinde o cîmpie vastă marginită de pădurea de la Fontainebleau și de orașele Moret, Nemours și Montereau. Ținutul acesta arid nu oferă privirii decît cîteva muncele rare; ici-colo, în mijlocul cîmpului, cîteva pîlcuri de capaci, care slujesc de adăpost pentru vînat; și pretutindeni, liniile fără de sfîrșit, cenușii sau galbene, specifice zărilor din Sologne, din Beauce și din Berri. În inima acelei cîmpii, între Moret și Montereau, călătorul zărește un vechi castel numit Saint-Lange, ale cărui împregurimi nu sînt lipsite nici de măreție, nici de strălucire. Sînt acolo alei de ulmi marnifice, șanțuri și lungi ziduri de apărare, imense grădini și vaste construcții senioriale care, pentru a fi clădite, au necesitat jalnicele profituri ale birurilor puse pentru acoperirea cheltuielilor de război, sumele stoarse din arendările dreptului de a strînge impozitele, delapidările autorizate, sau marile averi aristocratice distruse astăzi de ciocanul Codului civil.

Dacă vreun artist sau vreun visător s-ar rătăci, din întîmplare, pe adîncile făgașe ale drumurilor sau pe cîmpiile argiloase ce apără accesul în acest ținut, s-ar întreba prin ce capriciu a răsărit poeticul castel în savana aceea de grîu, în pustiul acela de cretă, de marnă și de nisip unde voioșia mîare, unde tristețea se naște copleșitoare, unde sufletul este mistuit necurmat de o singurătate fără glas, sub o zare monotonă, — frumuseți negative, însă pricinice suferințelor ce nu rîvnesc nici o mîngîiere.

O tînră doamnă, celebră la Paris pentru gingășia, pentru frumusețea chipului și pentru inteligența sa, a cărei poziție socială și a cărei avere erau pe potrivă înaltei sale celebrități, veni, spre marea uimire a sătuleșului, situat la peste o milă depărtare de Saint-Lange, să se stabilească acolo, pe la sfîrșitul anului 1820. Țăranii și arendașii nu-i mai văzuseră pe stăpînii castelului din vremi ce nici nu se mai țineau mînte. Cu toate că pămîntul era foarte rodnic, fusese lăsat pe seama unui vechil și în paza unor slugi bătrîne. De aceea călătoria doamnei marchize sfîrși o oarecare tulburare în regiune.

Mai mulți inși strînși la capul satului, în curtea unui han prăpădit, la răscrucea drumurilor dinspre Nemours și Moret, văzură o caleașcă ce mergea destul de încet, căci marchiza venea de la Paris cu caii săi. Pe scaunul din față al trăsurii, camerista ținea în brațe o fetiță mai

mult îngîndurată decît surizătoare. Mama zăcea pe scaunul din spate, ca un muribund pe care medicii l-ar fi trimis la țară. Înfățișarea abătută a tinerei doamne nu se prea dovedi pe placul diriguitorilor din sat, pe care sosirea ei la Saint-Lange li făcuse să tragă nădejdea vreunor schimbări în comună. Nu încăpea nici o îndoială că orice soi de schimbare trebuia să-i fie vădit neplăcută acestei doamne îndurerate.

Cel mai isteț cap din satul Saint-Lange declară, seara, la circumă, în odaia în care beau fruntașii comunei, că, după tristețea întipărită pe chipul marchizei, domnia-sa trebuie să fie ruinată. În lipsa domnului marchiz, despre care ziarele arătau că trebuia să-l însoțească pe ducele d'Angoulême în Spania, ea urma să facă rost la Saint-Lange de sumele necesare pentru achitarea feluritelor datorii făcute din pricina unor greșite speculații la bursă. Marchizul era unul dintre cei mai strașnici jucători de bursă. Poate că moșia avea să fie vîndută în loturi mici. Ar fi, atunci, cîteva lovituri bune de dat. Fiecare începu să-și facă numărătoarea banilor, să-i scoată de prin ascunzători, să-și socotească puterile, ca să poată pune mîna pe pîrticica sa din ciopîrțirea moșiei de la Saint-Lange.

Viitorul acesta li se păru așa de frumos, încît fiecare gospodar, nerăbdător să știe dacă era adevărat, gindea că va afla totul de la slugile de la castel; nici una dintre slugi însă nu putu să dea vreo deslușire despre năpasta care-o aducea pe stăpîna lor, în prag de iarnă, în bătrînul ei castel de la Saint-Lange, de vreme ce ea stăpînea și alte moșii renumite pentru frumusețea priveliștilor și grădinilor lor. Domnul primar se duse să prezinte doamnei omagiile sale; dar nu fu primit. După primar, se prezentă și vechilul, dar tot fără nici un succes.

Doamna marchiză nu ieșea din camera ei decît pentru a permite să se facă curat și, în acest timp, sta într-un salonș de-alături, unde lua masa, dacă se poate numi masă a te așeza pe un scaun, a privi mîncarea cu silă și a minca atît cît să nu mori de foame. După care se întorcea numaidecît la străvechiu-i fotoliu și, de cu diminează, se așeza în fața singurei ferestre ce lumina camera aceea. Nici pe fetița sa nu o vedea decît în timpul celor cîteva clipe cît dura trista-i masă, și chiar și atunci părea că de-abia o suportă. Pentru a face să amuțească în inima unei femei tinere sentimentul de mamă, oare nu erau necesare niște dureri nemaipomenite? Nici unul dintre servitori nu avea voie să intre în camera ei. Camerista era singura persoană ale cărei servicii le îngăduia. Cereau o tăcere desăvîrșită în castel, fetița trebuind să se ducă să se joace cît mai departe. Îi era așa de greu să îndure chiar și cel mai mic zgomot, încît orice glas omenesc, chiar și cel al copilei, o deranja cumplit.

Oamenii din părțile locului nu mai vorbiră o vreme decît despre aceste ciudățenii ale marchizei; pe urmă, după ce toate presupunerile posibile fură vînturate, nici sătulețele de prin apropiere, nici țărani nu se mai gîndiră la această doamnă bolnavă.

Marchiza, lăsată singură, putu deci să rămînă cu totul tăcută în mijlocul tăcerii pe care-o stabilise în jurul ei, și nu avu nici un prilej să părăsească odaia acoperită de tapițerii în care murise bunica ei și unde venise și ea să moară încet, fără martori, fără zgomot, fără a

Indura mincinoasele dovezi ale egoismului fardat cu afecțiune care, la oraș, aduc celor ce mor o îndoită agonie. Femeia aceasta avea douăzeci și șase de ani. La o asemenea vîrstă, unui suflet încă plin de iluzii poetice îi place să savureze moartea, atunci cînd moartea i se pare binefăcătoare. Moartea însă are cochetării față de cei tineri: pentru ei, moartea cînd înaintează, cînd se retrage, cînd se arată, cînd se ascunde; incertineala aceasta îi scribește de ea, iar incertitudinea ce le-o pricinuieste viitorul îi readuce pînă la urmă între oameni, unde vor găsi iarăși durerea care, mai nemiloasă decît moartea, îi va lovi fără a se lăsa așteptată. Or, această doamnă, care nu mai vroia să trăiască, avea să îndure în adîncul singurătății sale amărăciunea acestor întîrzieri ale morții și, într-o agonie sufletească pe care moartea nu o va curma, avea să facă o cumplită ucenicie de egoism ce-i va usca inima și i-o va prelucra pentru a trăi în lume.

O astfel de învățătură crudă și tristă este totdeauna fructul primelor noastre dureri. Marchiza suferea cu adevărat pentru prima și poate pentru singura oară în viața sa. Căci n-ar fi o eroare să crezi că sentimentele se reproduc? Odată înmugurite, oare nu vor exista ele totdeauna în adîncul inimii? Adorm sau se trezesc iar, după capriciile întîmplărilor vieții; dar rămîn acolo, iar existența lor modifică negreșit sufletul. Așa încît, orice sentiment nu va avea decît o singură zi mare, ziua cea mai lungă sau cea mai scurtă a celei dinții furtuni. Așa încît, durerea, cel mai statornic dintre sentimentele noastre, nu va fi vie decît la întîia ei izbucnire; iar celelalte lovituri ale ei se vor domoli treptat, fie datorită faptului că începem să ne deprindem cu crizele sale, fie datorită unei legi a firii noastre, fire care, spre a se menține în viață, opune forței distructive o forță egală, dar inertă, ridicată pe temeiurile egoismului. Dar căreia dintre suferințe i se va da numele de durere? Pierderea părinților este o mîhnire față de care natura i-a pregătit pe oameni; răul fizic este trecător, el nu cuprinde sufletul; iar dacă persistă, nu mai e un rău, e însăși moartea. Dacă o femeie tinăară pierde un nou-născut, dragostea conjugală îi dăruie în curînd un succesor, și o astfel de supărare este, deci, tot trecătoare. În sfîrșit, aceste necazuri și multe altele asemănătoare sînt, oarecum, lovituri, răni; nici una însă nu afectează vitalitatea în esența ei, și ar trebui ca ele să se urmeze într-un chip nemaipomenit pentru a ucide sentimentul ce ne îndeamnă să rivnim fericirea. Marea, adevărata durere ar fi, deci, acel rău atît de ucigător, încît să cuprindă și trecutul, și prezentul, și viitorul totodată, să nu lase nici o pîrtică a vieții nevătămată, să zdruncine cugetul pentru totdeauna, să se întipărească, de neșters, pe buze și pe frunte, să zdrobească sau să strice resorturile plăcerii, punînd în suflet o pricină de silă față de orice lucru de pe pămînt. Mai mult încă, spre-a fi imens, spre-a strivi astfel și sufletul și trupul, acest rău ar trebui să survină într-o clipă a vieții cînd toate puterile sufletului și ale trupului sînt tinere, și să sfarme o inimă plină de viață. Răul, atunci, va face o rană adîncă; suferința va fi atunci și ca mare, și nici o ființă n-ar putea scăpa dintr-o astfel de boală, fără a suferi unele schimbări poetice: fie va lua calea cerurilor,

fie, dacă rămâne aici pe pământ, se va întoarce între oameni, pentru a-i minji și pentru a juca un rol în lume; ea va ști atunci în ce umbră să se retragă, spre a calcula, spre a plinge, spre a glumi. După o asemenea criză solemnă, nu mai există mistere în viața socială, care de aci încolo este în mod irevocabil judecată.

La femeile tinere, de vîrsta marchizei, întâia și cea mai sfîșietoare dintre toate durerile este cauzată totdeauna de același fapt. Femeia, și mai ales femeia tinăra, tot atît de mare prin suflet cît și prin frumusețe, nu șovăie niciodată să-și îndrume viața spre țelul către care și natura și sentimentul și societatea o împing să se avînte în întregime. Dacă întâiul ei vis va sfîrși în mod lamentabil și totuși ea va rămîne în viață, va îndura cele mai cumplite suferințe, pentru simplul motiv care face ca întâia dragoste să fie cel mai frumos dintre toate sentimentele. Oare pentru ce o asemenea nefericire nu și-a avut încă nici pictorul, nici poetul ei, pînă acum? Dar poate ea, oare, să fie zugrăvită, poate ea să fie cîntată? Nu, natura durerilor pe care le pricinuieste se refuză analizei și culorilor artei. De altminteri, asemenea suferințe nu se mărturisesc niciodată: spre a consola o femeie, trebuie să știi să i le ghicești; căci, trăite întotdeauna amarnic și resimțite religios, ele rămîn în suflet și, ca o avalanșă prăbușindu-se într-o vale, distrug totul, înainte de a-și găsi un loc.

Marchiza era atunci în prada unor astfel de suferințe ce vor rămîne multă vreme necunoscute, pentru că totul pe lume le osîndește, în vreme ce sentimentul le mîngie, iar cugetul unei adevărate femei i le justifică totdeauna. Se întîmplă cu astfel de dureri ca și cu acei copii irevocabil condamnați de viață, dar față de care inima mamelor lor se simte legată mult mai puternic decît față de copiii bogat înzestrați. Poate că niciodată o asemenea catastrofă înspăimîntătoare, care ucide tot ceea ce reprezintă viața din afara noastră, nu a fost atît de viu, atît de complet, atît de crud sporită de împrejurări, cum fusese pentru marchiză. Un bărbat drag, tînăr și bun, căruia nu-i îndeplinise niciodată nici o dorință, supunându-se astfel legilor societății, murise spre a-i salva ceea ce societatea numește *cinstea unei femei*. Cui i-ar fi putut spune marchiza: «Sufăr!»? Lacrimile ei l-ar fi jignit pe soțul său, cauză principală a nenorocirii. Legile și moravurile îi interziceau lacrimile; o prietenă s-ar fi bucurat, un bărbat ar fi abuzat de nenorocirea ei. Nu, această biată îndurerată nu putea plinge în tihnă decît într-o pustie, mistuindu-și acolo suferința sau lăsîndu-se mistuită de ea, murind sau omorînd ceva din sine, poate însuși cugetul ei.

De cîteva zile, rămînea cu ochii pironiți în zarca ștearsă în care, întocmai ca și în viitorul vieții sale, nu exista nimic de descoperit, nimic de nădăjduit, în care totul se vedea dintr-o singură privire și în care nu regăsea decît imaginile reci dezolări ce-i sfîșia neîncetat inima. Diminețile de ceață, cerul de o lumină stinsă, norii lunecînd aproape de pământ sub o boltă cenușie se potriveau cu fazele bolii sale sufletești. Inima nu se zbuciuma, nu era cu nimic mai mult și cu nimic mai puțin vestejită; nu, firea ei fragedă și înflorită se împietrise sub lenta acțiune

a unei dureri de neîndurat, pentru că era fără scop. Suferea numai prin ea și numai pentru ea. A suferi astfel nu înseamnă, oare, a călca în plin egoism? În felul acesta, gânduri îngrozitoare îi străbăteau conștiința, răbindu-i-o. Se chestiona cu bună credință și se găsea că are o fire dublă. Există în ea o femeie care judeca și o femeie care simțea, o femeie care suferea și o femeie care nu mai vroia să sufere. Își aducea aminte de jocurile copilăriei sale, care se scursese fără ca ea să-i fi simțit fericirea și ale cărei imagini senine reveneau de-a valma, parcă spre a-i face și mai grele decepțiile unei căsătorii convenabile în ochii lumii, groaznice în realitate. La ce-i folosiseră frumoasele piosenii ale tinereții sale, plăcerile reprimite și sacrificiile făcute lumii? Deși în ființa ei totul exprima și aștepta iubirea, se întreba la ce-i mai pot folosi acum și armonia mișcărilor și zimbetul, și farmecul ei? Nu-i mai plăcea să se simtă fragedă și voluptuoasă, cum nu-ți place un sunet repetat fără rost. Însăși propria-i frumusețe îi era insuportabilă, ca un lucru inutil. Întrezărea cu groază că de aci înainte nu va mai putea să fie o ființă întreagă. *Eul* ei lăuntric nu-și pierduse, oare, facultatea de a savura impresiile în acel nou incitător care dă atita vigoare vieții? Pe viitor, cele mai multe dintre senzațiile ei vor fi adeseori mai degrabă șterse decât acceptate, și multe dintre cele care odinioară ar fi emoționat-o îi vor deveni indiferente. După copilăria ființei, vine copilăria inimii. Or, iubitul ei dusesse cu sine în mormint această a doua copilărie. Tânăra încă prin dorințele sale, ea nu mai avea acea tinerețe sufletească deplină, ce dăruie tuturor lucrurilor vieții valoare și plăcere. Căci nu va păstra ea, oare, în sine un motiv de tristețe și de neîncredere ce le va răpi tuturor simțămintelor ei și frăgezimea și vraja dinții? Pentru că nimic nu-i va mai putea reda fericirea, pe care o nădăjduise, pe care o visase atât de frumoasă. Întile ei lacrimi adevărate stingeau acel foc ceresc care luminează întile tulburări ale inimii, și ea avea să sufere totdeauna că nu este ceea ce ar fi putut să fie. De la o asemenea credință trebuie să izvorască dezgustul amar ce te face să întorci privirea atunci când plăcerea se înfățișează din nou.

Marchiza își judeca viața ca un bătrîn ce se pregătea s-o părăsească. Deși se simțea tânără, noianul zilelor ei lipsite de bucurii îi cădea peste suflet, sfărâmându-i-l și îmbătrânind-o înainte de vreme. Îi cerea lumii, cu un tipăt de disperare ceea ce ea îi dăruise în schimbul iubirii care-o ajutase să trăiască și pe care o pierduse. Se întreba dacă, în dragostea ei spulberată, atât de neprihănită și de pură, gândul nu fusese mai criminal decât fapta. Îi plăcea să se învinovățească, spre a insulta astfel lumea și pentru a se consola de a nu fi trăit cu cel pe care îl plîngea, acea legătură desăvîrșită care, suprapunînd un suflet cu celălalt, micșorează durerea celui ce rămîne prin certitudinea de a se fi bucurat pe deplin de fericire, de a fi știut s-o dăruiască pe deplin și de a fi păstrat în sine o urmă de la cel care nu mai este. Era nemîngiată ca o actrișă care și-a ratat rolul, iar durerea o simțea pînă-n fiecare fibră, în inimă și în creieri. Dacă fătura sa era lovită în dorurile ei cele mai tainice, mîndria nu-i era mai puțin rănită decât bunătatea care o îndeamnă pe

femeie să se sacrifice. Și, răscolind toate întrebările, dezbătând toate resorturile diferitelor existențe pe care nu le înfățișează naturile sociale, morale și fizice, ea redeștepta atât de năvalnic forțele inimii, încît, în toiul cugetărilor cele mai contradictorii, nu putea să aleagă nimic. Așa încît uneori, cînd se lăsa ceața, deschidea fereastra și răminea acolo, fără nici un gînd, respirînd mașinal mireasma jilavă a pămîntului răspîndită în aer, stînd în picioare, nemișcată, năucă parcă, intrucît clocotul durerii o făcea tot, atât de surdă la armoniile naturii ca și la farmecele cugetării.

Într-o zi, pe la amiază, cînd soarele luminase cerul, camerista ei intră fără a fi fost chemată și-i spuse:

— Uitați, domnul paroh a venit acum pentru a patra oară ca s-o vadă pe doamna marchiză; și astăzi stăruie atât de hotărît, că nu mai știm ce să-i răspundem.

— Pesemne că vrea ceva bani pentru săracii din comună; ia douăzeci și cinci de ludovici și dă-i-i din partea mea.

— Doamnă, spuse camerista întorcîndu-se peste o clipă, domnul paroh nu vrea să primească banii și dorește să vă vorbească.

— Atunci să vină! răspunse marchiza, făcînd un gest de minie ce prevedea o tristă primire pentru preot, ale cărui pisălogeli fără indoială că intenționa să le evite printr-o explicație scurtă și limpede.

Marchiza își pierduse mama de la o vîrstă fragedă, iar educația ei fusese, firește, influențată de lincezeala care, în anii Revoluției, deznodase legăturile religioase în Franța. Evlavia este o virtute de femeie pe care numai femeile o pot transmite, iar marchiza era un copil al veacului al XVIII-lea și credințele ei religioase erau cele ale tatălui său. Nu urmăse nici o practică religioasă. Pentru ea, un preot era un funcționar public, iar utilitatea lui i se părea îndoielnică. În situația în care se afla, glasul religiei nu putea decît să-i învenineze suferințele; și-apoi, nu credea deloc nici în preoții de stat, nici în luminile lor; hotărî, deci, să-l pună pe al ei la locul său, fără răutate, și să se descotorosească de el printr-o bîncfacere, așa cum procedează oamenii bogați. Preotul intră, iar înfățișarea lui nu schimbă gîndurile marchizei, care văzu un om scurt și gras, cu pîntecele voluminos, cu fața roșcovană, dar bătrînă și zbîrcită, ce se străduia să zimbească și zimbea strîmb; capul pleșuv și brăzdat de-a curmezișul de nenumărate zbîrcituri îi cădea ca un sfert de cerc peste față, turtindu-i-o; cîteva fire de păr albe îi împodobeau partea de jos a capului, deasupra cefei, și se întindeau, înainte, pînă spre urechi. Cu toate acestea, fizionomia acestui preot fusese cîndva cea a unui om vesel din fire. Buzele lui groase, nasu-i ușor în sus, bărbia-i ce părea că dispăre într-o gușă dublă dovedeau un caracter senin. Marchiza nu luă în seamă la început decît aceste trăsături principale; dar, de la întîiul cuvînt pe care i-l spuse preotul, fu impresionată de dulceața glasului lui; îl privi mai cu atenție și băgă de seamă sub sprîncenele-i încărunțite niște ochi care plînseseră cîndva; iar conturul obrazului, privit din profil, da chipului său o atît de augustă înfățișare de durere, încît marchiza descoperi un om în acel preot.

— Doamnă marchiză, cei bogați nu ne aparțin decât atunci când suferă; iar suferințele unei femei căsătorite, tinăra, frumoasă, bogată, care nu și-a pierdut nici copiii, nici părinții, se pot ghici, și sînt pricinuite de răni ale căror chinuri nu pot fi îndulcite decât de religie. Sufletul dumneavoastră se află în primejdie, doamnă. Nu vă vorbesc în clipa aceasta de viața de dincolo, care ne așteaptă! Nu, nu sîntem la spovedanie. Dar nu-i de datoria mea să vă luminez în legătură cu viitorul existenței dumneavoastră în societate? Îl veți ierta, așadar, pe un moșneag că se amestecă într-o problemă de care depinde fericirea dumneavoastră.

— Fericirea, domnule, nu mai există pentru mine. Am să vă aparțin în curînd, așa cum spuneți, dar pentru totdeauna.

— Nu, doamnă, nu veți muri de durerea ce vă apasă și care vi se zugrăvește pe față. Dacă ar fi trebuit să muriți, nu ați fi acum la Saint-Lange. Pierim mai puțin din pricina unui regret sigur, decât din cea a unor speranțe înșelate. Am cunoscut dureri mult mai de neîndurat, mult mai cumplite, care n-au adus moartea.

Marchiza făcu un semn de îndoială.

— Doamnă, cunosc un om a cărui nenorocire a fost atât de mare, încît necazurile dumneavoastră vi s-ar părea ușoare dacă le-ați compara cu ale lui...

Fie că lunga ei singurătate începuse s-o obosească, fie că se simți atrasă de perspectiva de a-și putea descărca gîndurile dureroase într-o inimă de prieten, ea îl privi pe paroh cu un aer întrebător, pe care nu era cu putință să nu-l înțeleagă.

— Doamnă, urmă preotul, omul acela era un tată căruia, dintr-o familie numeroasă, nu-i mai rămăseseră decât trei copii. Își pierduse pe rînd părinții, apoi o fiică și soția, amîndouă iubite nespuse. Rămăsese singur, într-un fund de provincie, pe o mică proprietate, unde multă vreme fusese fericit. Cei trei fii ai lui erau în armată și fiecare avea un grad proporțional cu anii de slujbă. În timpul celor o sută de zile, cel mai mare trecu în garda imperială și deveni colonel; mijlociul era șef de batalion în artilerie; iar mezinul avea gradul de șef de escadron la dragoni. Doamnă, tustrei băieții îl iubeau pe tatăl lor, tot așa cum și tatăl îi iubea. Dacă dumneavoastră cunoașteți bine nepăsarea celor tineri care, duși de pasiunile lor, niciodată nu au timp pentru afecțiunile de familie, veți înțelege printr-un singur fapt cît de mare era dragostea lor pentru bietul bătrîn părăsit, ce nu mai trăia decât prin ei și pentru ei. Nu trecea săptămîna, fără ca el să primească o scrisoare de la vreunul din copiii săi. Dar, de asemenea, el nu fusese niciodată pentru ei nici slab, ceea ce micșorează respectul copiilor, nici pe nedrept aspru, ceea ce-i jignește, nici zgîrcit cu sacrificiile, ceea ce-i înstrăinează. Nu, el fusese mai mult decât un tată, le devenise frate și prieten. În sfîrșit, se duse să-și ia rămas-bun de la ei la Paris, atunci cînd plecară în Belgia; vruse să vadă dacă aveau cai buni și dacă nu cumva le lipsea ceva. După plecarea lor, tatăl se întoarse acasă. Războiul începu, bătrînul primește scrisori trimise de la Fleurus, de la Ligny, totul mergea bine. Se dă bătălia de la Waterloo, știți cu ce rezultat. Franța e învăluită în

doliu, dintr-o singură lovitură. Toate familiile fură cuprinse de cea mai adâncă îngrijorare. El, doamnă, înțelegeți: aștepta, n-avea o clipă de tihnă și de pace; citea gazetele, se ducea personal la poștă în fiecare zi. Într-o seară, sosește servitorul fiului său colonel. Îl vede pe acel om călare pe calul stăptoului său, și nu mai trebuie să pună nici o întrebare: colonelul murise, despăcat în două de o ghiulea. Spre seară, sosește pe jos servitorul celui mijlociu; acesta murise în a doua zi a luptelor. În sfârșit, pe la miezul nopții, un artilerist sosește să-i vestească și moartea ultimului fiu, pe capul căruia, un răstimp tare scurt, sârmanul părinte își pusese întreaga viață. Da, doamnă, căzuseră tustrei!

După o pauză, preotul, înfrângându-și tulburarea, adăugă cu voce blajină aceste cuvinte:

— Și tatăl a rămas în viață, doamnă. El a înțeles că, dacă Dumnezeu îl lăsase pe pământ, trebuia să continue să sufere, și el suferă; s-a aruncat însă în brațele religiei. Ce altceva ar fi putut să facă?

Marchiza își ridică ochii spre chipul preotului, devenit sublim de întristare și de resemnare, și așteptă cuvântul următor, la care o trecură lacrimile:

— E preot, doamnă: fusese sfințit prin lacrimi, înainte de a fi fost sfințit la picioarele altarului.

O vreme se așternu tăcerea. Marchiza și preotul priviră prin geamuri zărilor cețoase, de parcă ar fi putut să vadă acolo pe cei ce nu mai erau.

— Nu preot într-un oraș, ci un simplu paroh.

— La Saint-Lange, spuse ea ștergindu-și ochii.

— Da, doamnă.

Niciodată maiestatea durerii nu i se arătase mai mare doamnei d'Aiglemont; iar acest *Da, doamnă* îi căzuse drept în inimă, cu greutatea unei dureri nemărginite. Glasul acela, care-i suna blind în urechi, îi tulburase întreagă ființă. Ah! era însuși glasul durerii, acel glas adânc și grav ce pare plin de tainice mingierii.

— Părinte, spuse aproape respectuos marchiza, și dacă nu mor, ce voi deveni?

— N-aveți un copil, doamnă?

— Ba da, spuse ea rece.

Preotul aruncă asupra acestei femei o privire asemănătoare celei pe care o îndreaptă un medic asupra unui bolnav grav, și hotărî să-și dea toate silințele spre a o smulge duhului rău care își și întinsese mina asupra ei.

— Vedeți, doamnă, trebuie să trăim cu durerile noastre, și numai religia ne oferă adevăratele consolări. Îmi veți îngădui să mai vin spre a vă face să auziți glasul unui om care știe să îndrăgească toate durerile și care, cred, nu are nimic înfricoșător?

— Da, domnule, veniți. Și vă mulțumesc că v-ați gândit la mine.

— Atunci, doamnă, pe curând!

Vizita aceasta destinașe, spre a spune așa, sufletul marchizei, ale cărei puteri fuseseră prea crunt zguduite de mîhnire și de singurătate. Preotul îi lăsa în inimă o mireasmă de balsam și izbăvitorul răsunet al

evlavioaselor lui cuvinte. Și simți acel fel de mulțumire care-l înșeninează pe un întemnițat atunci când, după ce a cunoscut adâncimea singurătății și greutatea lanțurilor, își află un vecin care bate în perete transmitându-i un sunet prin care se exprimă niște gânduri comune. Avea acum un confident neașteptat. Nu peste mult, însă, se prăbuși iarăși în amarele ei gânduri și își spuse, întocmai ca și cel întemnițat, că un tovarăș de durere nu-i va ușura nici lanțurile, nici soarta.

Preotul nu vroise să sperie prea tare, de la o primă vizită, o durere atât de egoistă; spera însă că, grație artei lui, va putea face ca religia să progreseze la o a doua vizită. Peste două zile, într-adevăr, veni din nou, și felul în care marchiza îl primi îi dovedi că vizita lui era dorită.

— Ei bine, doamnă marchiză, spuse bătrînul, v-ați gândit oare la mulțimea suferințelor omenesti? v-ați ridicat privirile spre cer? ați zărit acea nemărginire a lumilor care, micșorînd însemnătatea noastră, strivind vanitățile noastre, ne domolește durerile...

— Nu, domnule, spuse ea. Legile sociale îmi apasă prea greu inima și mi-o sfîșie prea crunt, ca să mai pot să mă înalț⁹ spre ceruri. Dar legile poate că nici nu sînt atât de crude pe cît sînt conveniențele societății. Oh, societatea!

— Sîntem datori, doamnă, să ne supunem și unora și celorlalte: legea înseamnă cuvîntul, iar conveniențele înseamnă acțiunile societății.

— Să te supui societății?... reluă marchiza, făcînd un gest de oroare. Eh, domnule, toate suferințele noastre de-aici ne vin! Dumnezeu n-a făcut nici măcar o singură lege aducătoare de nenorociri; oamenii însă, adunîndu-se laolaltă, i-au falsificat opera. Noi, femeile, sîntem mai chinuite de civilizație decît am fi de natură... Natura ne-a impus unele chinuri fizice pe care nu le-ați îndulcit, dar civilizația a dezvoltat sentimente care le amăgiți neîncetat. Natura sugrumă ființele slabe, dumneavoastră le ostîdiți să trăiască, spre a le hărăzi unei suferințe statornice. Căsătoria, instituția pe care se sprijină societatea astăzi, numai pe noi ne face, să-i simțim toate poverile: pentru bărbat — libertatea; pentru femeie — datoriile. Noi vă datorăm întreaga noastră viață, dumneavoastră nu ne datorăți decît unele clipe. În sfîrșit, bărbatul poate să aleagă, atunci cînd noi nu avem decît să ne supunem orbește. Oh, domnule, dumneavoastră vă pot spune totul. Ei bine, căsătoria, așa cum se practică ea astăzi, mi se pare a fi o prostituție legalizată. Din aceasta izvorăsc suferințele mele. Numai eu, însă, dintre nefericitele fături atît de tragic împerecheate, trebuie să păstrez tăcerea! eu însămi sînt autoarea răului meu: eu mi-am dorit această căsătorie.

Se opri, plînsă cu amar și rămase tăcută.

— În această mizerie profundă, în mijlocul acestui ocean de durere, reluă ea, găsisem cîteva umbre de nisip pe care să-mi pun piciorul, pe care să sufăr în tihnă; un uragan a spulberat totul. Iată-mă singură, fără nici un sprijin, prea slabă împotriva furtunilor.

— Nu sîntem slabi niciodată, dacă Dumnezeu este cu noi, spuse preotul. De altminteri, dacă nu aveți nici o bucurie de așteptat aici pe pămînt, nu aveți, oare, nici o datorie de împlinit?

— Mereu datorii! exclamă ea, cu un fel de minie. Dar unde-s, în ceea ce mă privește, sentimentele care ne dau tăria de a le îndeplini? Domnule, nimic din nimic, sau nimic pentru nimic, este una dintre cele mai drepte legi ale naturii — și morale și fizice. Ați vrea ca arborii aceștia să înfrunzească fără seva care-i face să înmugurească? Și sufletul își are seva lui! Pentru mine, izvorul sevei sale a secat.

— N-am să vă vorbesc despre sentimentele religioase ce generează resemnarea, spuse preotul; dar maternitatea, doamnă, nu-i ea oare...?

— Destul, domnule! spuse marchiza. Față de dumneavoastră voi fi sinceră. Vai, de acum înainte nu voi mai putea să fiu astfel față de nimeni, sint oșindită la minciună; societatea nu ne cere decât schime și, sub amenințarea cu oprobiul public, ne poruncește să ne supunem conveniențelor ei. Există două maternități, domnule. Nu cunoșteam mai înainte asemenea deosebiri; astăzi le știu. Nu sint decât pe jumătate mamă, și-ar fi fost bine să nu fiu deloc. Hélène nu este a lui. O, nu vă cutremurați! Saint-Lange este un abis în care s-au irosit destule sentimente false, din care au izbucnit lumini sinistre, unde s-au năruit subrelele edificii ale legilor antinaturale. Am o copilă, și ajunge; sint mamă; așa vrea legea. Dar dumneavoastră, domnule, care aveți un suflet atât de duios și de blind, poate că veți înțelege șipetele unei biete femei care n-a lăsat să pătrundă în inima ei nici un sentiment prefăcut. Dumnezeu mă va judeca, dar nu cred că m-am abătut de la legile lui atunci când am cedat afecțiunilor pe care el mi le-a pus în suflet, și iată ceea ce am obținut. Un copil, domnule, nu-i el, oare, imaginea a două ființe, fructul a două sentimente liber contopite? Dacă el nu-i legat de toate fibrele trupului ca și de toate duioșile inimii; dacă nu amintește nici de clipele de iubire desfătătoare, nici de ceasurile, nici de locurile în care cele două ființe au fost fericite, și nici de vorbele lor pline de armonii omenesti, și nici de gingașele lor visuri — acel copil este o făptură neizbutită. Da, pentru ei, el trebuie să fie o încântătoare miniatură în care se regăsesc poemele dublei lor vieți tainice; el trebuie să le ofere un izvor de emoții rodnice, să fie totodată și întregul lor trecut, și întregul lor viitor. Biata mea Hélène este copilul tatălui ei, copilul datoriei și al întâmplării; eu nu-i pot oferi decât instinctul de femeie, legea care ne împinge în mod irezistibil să ocrotim făptura zămislită în pînțele noastre. Sint fără nici o pată, din punct de vedere social vorbind. Nu i-am sacrificat eu și viața și fericirea mea? Șipetele ei îmi tulbură întreaga ființă; dacă ar cădea într-o apă, m-aș arunca în valuri ca s-o scap. Dar ea nu face parte din inima mea. Ah, dragostea m-a făcut să visez la o maternitate mai mare, mai completă; am alintat într-un vis spulberat copilul pe care dorurile mele l-au conceput înainte ca el să fi fost zămislit, în sfîrșit, acea delicioasă floare născută în suflet, înainte de a se fi născut aievea. Pentru Hélène eu sint ceea ce, în ordinea naturală, trebuie să fie o mamă față de progenitura sa. Când nu va mai avea nevoie de mine, atunci totul se va fi sfîrșit: stingîndu-se cauza, vor înceta și efectele. Dacă femeia are fermecătorul privilegiu de a-și desfășura maternitatea peste întreaga viață a copilului său, oare nu strălucirii concepției ei

morale trebuie să-i atribuim această persistență dumnezeiască din simțire? Atunci când copilul n-a avut însuși sufletul mamei lui drept înțiu-i înveliș, maternitatea încetează în chiar inima ei, așa cum încetează la animale. Acesta-i adevărul, îl simt; pe măsură ce biata mea fetiță crește, inima mea se închide în sine. Sacrificiile pe care i le-am făcut m-au și îndepărtat de ea, în vreme ce pentru un alt copil inima mea, simt, ar fi fost neobosită; pentru acest altul, nimic n-ar fi fost sacrificiu, totul ar fi fost plăcere. Așa încit, domnule, rațiunea, religia, totul, în ceea ce mă privește, e fără putere împotriva sentimentelor mele. Plăcătuieste oare, când vrea să moară, femeia care nu este nici mamă, nici soție, și care, spre nefericirea ei, a întrevăzut iubirea în frumusețile-i nesfârșite, maternitatea în bucuriile-i nemărginite? Ce poate deveni ea? Să vă spun ce simt eu! De-o sută de ori pe zi, de-o sută de ori pe noapte, un fior îmi zguduie și creierii, și inima, și trupul, ori de câte ori cine știe ce amintire neîndejuns izgonită îmi aduce imaginile unei fericiri pe care mi-o închipui mai mare decât ar fi fost. Aceste crunte năluciri fac să mi se vestejească sentimentele, și-mi spun: «Ce-ar fi fost viața mea, *dacă...?*»

Își ascunse fața în palme și izbucni în lacrimi.

— Iată fondul inimii mele! reluă ea. Un copil al lui m-ar fi făcut să accept cele mai cumplite nenorociri! Dumnezeu, cel care a murit încărcat de toate păcatele pământului, îmi va ierta acest gând, ucigaș pentru mine; știu însă că societatea este implacabilă: pentru ea, cuvintele mele sînt blasfemii; eu batjocoresc toate legile ei. Ah, aș vrea să mă războiesc cu societatea aceasta, și să-i innoiesc legile și obiceiurile, să i le sfărîm! Oare nu m-a rănit ea în toate gândurile, în toate fibrele, în toate sentimentele, în toate dorurile, în toate speranțele, în viitorul, în prezentul, în trecutul meu? Pentru mine, ziua e plină de neguri, gîndu-i o spadă, inima mi-e o rană, copila mea-i o tăgăduire. Da, când Hélène îmi vorbește, aș vrea să aibă o altă voce; când mă privește, aș vrea să aibă alți ochi. Ea este aici anume ca să-mi dovedească tot ceea ce ar fi trebuit să fie și tot ceea ce nu este. Mi-e de nesuferit! Îi zîmbesc, mă străduiesc s-o despăgubesc pentru sentimentele ce i le rănesc. Sufăr! Oh, domnule, prea sufăr, pentru a mai putea trăi! Și voi trece drept o femeie cinstită! Și n-am săvîrșit nici un păcat! Și voi fi laudată și onorată de toți! Am luptat împotriva iubirii involuntare, căreia nu trebuia să-i cedez; dar dacă mi-am păstrat credința fidelă, mi-am păstrat oare și inima? Ea, spuse marchiza apăsîndu-și cu mina dreaptă pieptul, n-a fost nicicînd decît a unei singure ființe. Și copila mea nu se înșală. Există privirile, glasul, gesturile de mamă a căror putere împietrește inima copiilor; și biata mea fetiță nu-mi simte brațul înfiorîndu-se, nici vocea tremurînd; ochii mi se împînzesc cînd o privesc, cînd îi vorbesc sau cînd o iau în brațe. Îi aruncă priviri acuzatoare, pe care nu pot să le îndur! Uneori mă cutremur la gîndul să nu găsesc în ea un tribunal care să mă condamne fără să fiu ascultată. Deie Cerul ca ura să nu se aștearnă într-o zi între noi! Dumnezeuule mare! deschide-mi mai degrabă mormîntul, lasă-mă să sfîrșesc la Saint-Lange! Vreau să mă duc în

lumea unde voi regăsi celălalt suflet al meu, unde voi fi pe deplin mamă! Oh! iartă-mă, domnule, sint nebună. Cuvintele astea mă înăbușeau, acum le-am rostit. A, și dumneavoastră plingeți? nu mă disprețuiți! — Hélène, Hélène! fetița mea, vino! strigă ea, cu un fel de deznădejde, auzind-o pe fetița care se întorcea de la plimbare.

Micuța veni rîzînd și țîpînd; aducea un fluture pe care-l prinsese; dar, cînd o văzu pe mama sa plîngînd, tăcu, veni lîngă ea și se lăsă sărutată pe frunte.

— Va fi foarte frumoasă, spuse preotul.

— E-ntreagă tatăl ei, răspunse marchiza, îmbrățișîndu-și cu căldură copila, parcă spre a-și plăti o datorie sau spre a șterge o remușcare.

— Mamă, ce caldă ești!

— Du-te, lasă-ne, ingerașul meu, răspunse marchiza.

Fetița plecă fără părere de rău, fără a o privi pe mama sa, aproape fericită să nu mai stea lîngă un chip trist, și înțelegînd de pe acum că sentimentele ce se zugrăveau pe acel chip îi erau potrivnice. Zimbetul este apanajul, este graiul, este expresia maternității. Marchiza nu putea să zimbească. Ea se înroși, cînd îl privi pe preot: nădăjduise că se va arăta mamă, dar nici ea, nici fetița ei nu știuseră să mintă. Într-adevăr, sărutările unei femei sincere au o dulceață dumnezeiască, ce pare că pune în fiecare mîngiere un suflet, un foc subtil de care inima se simte cuprinsă. Sărutările secătuite de această miere sint aspre și uscate. Preotul simțise deosebirea: el putu să cerceteze prăpastia ce se află între maternitatea cîrnii și maternitatea inimii. De-aceea, după ce aruncă asupra acestei femei o privire inchizitorială, li spuse:

— Aveți dreptate, doamnă: ar fi fost mai bine pentru dumneavoastră să fi murit...

— Ah, îmi înțelegeți sentimentele, văd, răspunse ea, de vreme ce dumneavoastră, preot creștin, cunoașteți și aprobați tristele hotărîri pe care ele mi le-au insuflat. Da, am vrut să mă omor; mi-a lipsit însă curajul necesar ca să-mi îndeplinesc hotărîrea. Trupul mi-era laș, atunci cînd sufletul era puternic; iar atunci cînd mîna nu mai tremura, sufletul meu șovăia. Nu cunosc taina acestor lupte și a acestor șovăieli. Fără îndoială că, din păcate, sint destul de femeie, fără statornicie în vrerile mele, în stare doar să iubesc. Mă disprețuiesc! Seara, după ce slugile se culcau, porneam curajoasă către iazul din parc; cînd însă ajungeam pe marginea lui, firea mea șubredă se îngrozea să piară. Vă mărturisesc slăbiciunile mele. După ce mă reîntorceam în pat, îmi era rușine de mine, deveneam iarăși curajoasă. Într-o asemenea clipă, am luat laudanum; dar am suferit și n-am murit. Crezusem că am băut tot ce era în sticlă, dar mă oprisem la jumătate.

— Sînteți pierdută, doamnă, spuse parohul grav și cu o voce plină de lacrimi. Vă veți întoarce printre oameni și li veți înșela; veți căuta în societate și veți găsi ceea ce socotiți drept o despăgubire pentru suferințele dumneavoastră; și, într-o zi, veți îndura pedepșa, pentru plăcerile dumneavoastră...

— Eu, strigă ea, să mă duc să-i dăruiesc celui dintîi isteț care va ști să joace comedia iubirii, cele din urmă, cele mai scumpe daruri ale inimii mele, și să-mi plătez viața pentru o clipă de plăcere îndoielnică? Nu! Sufletul meu va fi mistuit de o flacăra. Domnule, toți oamenii au simțurile sexului lor; dar pe bărbatul înzestrat și cu un suflet, și care să poată satisface astfel toate exigențele firii unei femei, a cărui melodioasă armonie să nu se tulbure niciodată, decît sub apăsarea sentimentelor, pe acela nu-l întîlnim de două ori în viața. Viitorul meu este îngrozitor; știu: femeia nu e nimic fără iubire, frumusețea nu e nimic fără plăcere; dar însăși societatea nu mi-ar osîndi, oare, fericirea, dacă mi s-ar mai înfățișa vreodată? Sînt datoare să fiu o mamă cinstită, pentru fiica mea. Ah, sînt închisă într-un cerc de fier, din care nu pot ieși fără să mă acopăr de ocară. Datoriile familiale, îndeplinite fără bucurie, mă vor copleși; îmi voi blestema viața; dar, cel puțin, fiica mea va avea o mamă aparent desăvîrșită. Îi voi dărui comori de virtute, spre a înlocui comorile de afecțiune de care o voi lipsi. Nu doresc nici măcar să trăiesc ca să mă bucur de bucuriile pe care le simt mamele față de fericirea copiilor lor. Nu cred în fericire. Ce soartă va avea și Hélène? Tot una ca a mea, de bună seamă. Ce posibilități au mamele să le asigure pe fetele lor că bărbatul cărora li se dăruiesc va fi un soț așa cum și-l dorește inima lor? Le disprețuiți pe bieteke fături ce se vînd pentru cîțiva scuzi unui bărbat oarecare: foamea și nevoia iartă asemenea uniri trecătoare; în vreme ce societatea îngăduie și încurajează unirea imediată, cu mult mai groaznică, dintre o tînără fată candidă și un bărbat pe care ea nu l-a putut vedea nici măcar timp de trei luni; și ea este vîndută pentru întreaga-i viață. E adevărat că prețul e mare! Și măcar dacă, neîngăduindu-i nici o compensație pentru durerile ei, ați cînsti-o! Dar nu, lumea le calomniază pînă și pe cele mai virtuose dintre noi! Aceasta ne este soarta, vîzută sub cele două fețe ale sale: o prostituare publică și rușinea, o prostituare secretă și nefericirea. Iar în ceea ce le privește pe bieteke fete fără zestre, ele înnebunesc sau mor; față de ele, nici o milă! Frumusețea, virtuțile nu sînt considerate valori în bazarul dumneavoastră uman, și totuși încă mai numiți societate birlogul ăsta de egoism! Dar măcar dezmoșteniți-le pe femei! Cel puțin veți îndeplini astfel o lege a naturi, alegîndu-vă tovarășele și căsătorindu-vă cu ele după pofta inimii.

— Doamnă, vorbele dumneavoastră îmi dovedesc că nici spiritul de familie, nici spiritul religios nu vă mișcă. Așa încît, nu veți șovăi între egoismul social care vă răneste și egoismul personal care vă va face să doriți plăcerile...

— Familia, domnule, există oare? Eu tăgăduiesc familia într-o societate care, la moartea tatălui sau a mamei, împarte bunurile acestora și spune fiecăruia să-și vadă de drumul lui. Familia este o asociație temporară și întîmplătoare, pe care moartea o desface grabnic. Legile noastre au sfărîmat casele, moștenirile, trăinicia exemplelor și a tradițiilor. Nu văd în jurul meu decît dărîmături.

— Doamnă, dumneavoastră nu vă veți întoarce la Dumnezeu decât atunci când inima sa se va cobori asupra dumneavoastră, și vă doresc să vă mai rămână timp îndebujat pentru ca să vă împăcați cu el. Vă căutați consolarea coborîndu-vă ochii spre pământ, în loc să-i înălțați spre ceruri. Filozofismul și interesul personal v-au cuprins inima; simteți surdă la glasul religiei, așa cum sint copiii acestui veac fără de credință! Plăcerile lumesti nu zămislesc decât suferințe. Nu vă veți schimba decât durerile, atita, tot.

— Am să vă dezmint profeția, spuse ea surizînd cu amărăciune, voi rămîne credincioasă celui ce a murit pentru mine.

— Durerea, raspuse el, nu poate trăi decât în sufletele pregătite de religie.

Își lăsă ochii în pământ respectuos, ca să nu lase să se vadă îndoielile ce i-se puteau zugrăvi în privire. Dîrzenia plîngerilor rostite de marchiză îl mîhniseră. Cunoșcînd *eu* omenesc sub miile lui de forme, el pierdu nădejdea că ar putea îndulci inima aceasta pe care suferința o secătuisese în loc s-o îmbune, și în care grăuntele Semănătorului ceresc nu avea să incolțească, pentru că vocea lui dulce era înăbușită de marele și cumplitul țipăt al egoismului. Totuși, se comportă cu o statornicie de apostol și mai veni de cîteva ori, indemnat mereu de speranța că va reîntoarce la Dumnezeu inima aceasta atît de nobilă și de mîndră; își pierdu însă curajul în ziua în care își dădu seama că marchizei nu-i plăcea să stea de vorbă cu el decât pentru că-i făcea plăcere să povestească despre cel care nu mai era. Nevroind să-și întineze menirea prin a deveni îngăduitor față de o pasiune, preotul puse capăt destăinuirilor, revenind treptat la formulele și la locurile comune ale unei conversații banale.

Veni și primăvara. Marchiza găsi cîteva distracții pentru adîncă-i tristețe, și începu să se îngrijească, din lipsă de altceva, de moșie, unde se apucă să poruncească unele schimbări. În octombrie, părăsi vechiu-i castel de la Saint-Lange, unde redevenise fragedă și frumoasă o dată cu stingerea unei dureri care, la început violenta ca un pendul aruncat puternic, sfîrșise prin a se amortiza în melancolie, așa cum se oprește pendulul după o serie de oscilații din ce în ce mai slabe. Melancolia se compune dintr-o suită de astfel de oscilații morale, dintre care prima atinge disperarea, iar ultima plăcerea: în tinerețe, ea este crepusculul dimineții; la bătrînețe, cel al serii.

Cînd caleașca sa trecu prin sat, marchiza fu salutată de către parohul ce se întorcea de la biserică la presbiteriu; dar, răspunzîndu-i, doamna d'Aiglemont lăsă ochii în jos și întoarse capul, ca să nu-l mai vadă. Preotul avea destulă dreptate împotriva acestei biețe Artemise din Efes¹.

Paris, 15 august 1834

¹ În mitologia greacă, zeița vinătorii, protecătoare a animalelor și a păsărilor (la romani, Diana); printre altele i s-a atribuit și pe aceea de a veghea asupra castității. I-a fost închinat celebrul templu din Efes.

III. LA TREIZECI DE ANI

Un tânăr cu frumoase perspective și care aparținea uneia dintre acele familii istorice ale căror nume vor fi totdeauna, chiar și împotriva legilor, strins legate de gloria Franței, venise la bal la doamna Firmiani. Această doamnă îi dăduse cîteva scrisori de recomandare către niște prietene ale ei de la Napoli. Domnul Charles Vandenesse — așa se numea tânărul — venise acum să-i mulțumească și să-și ia rămas bun de la ea.

După ce îndeplinise în mod strălucit mai multe misiuni, Vandenesse fusese atașat de curînd pe lângă unul dintre miniștrii noștri plenipotențieri trimiși la congresul de la Laybach, și profitînd de călătoria ce urma s-o facă, vroia să studieze Italia.

Balul de-acum însemna, așadar, pentru el, un fel de rămas-bun de la bucuriile Parisului, de la acea viață agitată, de la acel virtej de idei și de desfătări, atît de des calomniate, dar cărora-i atît de plăcut să li te dăruiești.

Deprins de trei ani încoace să salute capitalele europene și să le părăsească, după schimbătoarele interese ale carierei sale diplomatice, Charles de Vandenesse, părăsind Parisul, avea totuși puține lucruri de regretat. Femeile nu-i mai stîrneau nici un interes, fie pentru că el considera o dragoste adevărată ca ocupînd un loc mult prea mare în viața unui bărbat politic, fie pentru că meschinele preocupări ale unei curtenii superficiale i se vor fi părut prea vane pentru un suflet puternic. Noi avem cu toții mari pretenții în ceea ce privește puterea sufletului. În Franța, nici unui bărbat, fie el cît de mediocru, nu-i convine să treacă drept banal din punct de vedere spiritual.

Așa încît Charles, deși tânăr — de-abia avea treizeci de ani — se și deprinsese să vadă filozofic idei, rezultate, mijloace, acolo unde oamenii de vîrsta lui nu văd decît sentimente, plăceri și iluzii. Își ascundea căldura și entuziasmul, firești pentru un tânăr ca el, în adîncurile sufletului, pe care natura i-l crease mîrinimos. Se straduia să devină un ins calculat și rece și să pună în manierele, în gesturile amabile, în artiștiile-i de seducție socială toate comorile spirituale cu care soarta îl înzestrase: veritabilă jîntă de om ambițios; trist rol jucat anume spre a răzbate la ceea ce numim astăzi *o situație frumoasă*. Se duse să arunce o ultimă privire prin saloanele în care se dansa.

Înainte de a părăsi balul, vroia, fără îndoială, să ia imaginea acestuia cu el, așa cum un spectator nu-și părăsește loja de la Operă fără a privi tabloul final. Dar, de asemenea, dintr-o dorință lesne de înțeles, domnul de Vandenesse studia aspectul cu totul franțuzesc, strălucirea și surizătoarele chipuri ale acestei petreceri pariziene, comparându-le în gând cu noile fizionomii și cu pitoreștiile scene care îl așteptau la Napoli, unde își propunea să petreacă timp de câteva zile, înainte de a se prezenta la postul său. Părea să compare atât de schimbătoarea și atât de bine cunoscuta Franță cu o țară ale cărei obiceiuri și peisaje nu le cunoștea decât din povestiri contradictorii sau din cărțile în cea mai mare parte prost făcute. Cîteva păreri destul de poetice, devenite însă foarte vulgare astăzi, îi trecură atunci prin minte, răspunzînd, poate fără ca el să-și dea seama, dorințelor tainice ale spiritului său, mai degrabă prea pretențios decât blazat, mai degrabă lipsit de ocupație decât vestejit.

«Iată, își spunea el, femeile cele mai elegante, cele mai bogate, cele mai alese ale Parisului. Aici sînt celebritățile zilei, vestitele politiciene, vestitele aristocrate și literate; dincolo-s artiștii, dincoace oamenii la putere. Și, cu toate acestea, nu văd decât intrigi mărunte, iubiri născute moarte, zîmbete ce nu exprimă nimic, disprețuri fără motiv, priviri fără căldură, mult spirit, irosit însă fără rost. Toate aceste obraturi albe și trandafirii nu caută altă plăcere, cît distracțiile. Nici o emoție nu-i sinceră. Dacă nu vrei să vezi decât peneturi bine așezate, vâluri vapoase, toalete frumoase, femei suave, dacă viața nu vi se pare decât o suprafață pe care abia s-o atingi — iată lumea pe care-o doriți. Mulțumiți-vă cu frazele ei fără importanță, cu schimele-i fremecătoare, și nu căutați nici o simțire în inimi. Mie însă mi-e groază de intrigile acestea vulgare ce se vor încheia cu căsătorii, cu subprefecturi, cu beneficii de tot soiul, sau, dacă e vorba de vreo dragoste, cu aranjamente tainice, așa de rușinoasă-i socotită o aparență de pasiune. Nu întrevăd printre aceste fețe, grăitoare, nici una care să reflecte un suflet închinat vreunei idei sau vreunei remușcări. Aici, și regretele și nefericirile se ascund sub glume, ca niște lucruri rușinoase. Nu zăresc nici una dintre acele femei cu care mi-ar plăcea să mă confrunt și care să te tirească în prăpastie. Unde să găsești pasiune la Paris? Un pumnal aici este o curiozitate ce se agață într-un cui aurit și se împodobește cu o teacă frumoasă. Femei, idei, sentimente, totul aici se aseamănă. Nu mai există pasiuni, pentru că individualitățile au dispărut. Rangurile, spiritele, averile au fost nivelate, și ne-am deprins cu toții să ne îmbrăcăm în haine negre, de parcă am purta doliu după Franța moartă. Nu ne putem îndrăgosti de cei egali cu noi. Între doi îndrăgostiți, sînt necesare anumite deosebiri de depășit, anumite distanțe de străbătut: Un asemenea farmec al iubirii s-a spulberat în 1789! Plictisul și moravurile noastre searbăde sînt rezultatele sistemului politic. Măcar în Italia totul este limpede. Acolo femeile sînt încă niște animale răufăcătoare, niște sirene primejdioase, fără rațiune și fără o altă logică decât cea a gustului și a poftelor lor, și de care trebuie să te ferești așa cum te ferești de tigri...»

Doamna Firmiani intrerupse acest monolog a cărui mulțime de gânduri contradictorii, frinte, confuze, este de netălmăcit. Întregul merit al unei reverii constă, firește, în vagul ei; căci nu-i ea ca un fel de abur al spiritului?

— Vreau să vă prezint, îi spuse ea, luându-l de braț, unei femei care ține foarte mult să vă cunoască, în urma celor ce-a auzit vorbindu-se despre dumneavoastră.

Îl conduse într-un salon vecin unde, printr-un gest, un zimbet și o privire într-adevăr pariziene, îi arătă o femeie așezată pe un fotoliu, lângă șemineu.

— Cine-i? Întrebă curios contele de Vandenesse.

— O femeie despre care, desigur, trebuie să fi vorbit nu numai o dată, fie laudînd-o, fie condamînd-o, o femeie care trăiește în singurătate, un veritabil mister.

— Dacă vreodată în viața dumneavoastră ați fost miloasă, vă implor, spuneți-mi cum o cheamă!

— Marchiza d'Aiglemont!

— Am să iau lecții de la ea: a știut să facă dintr-un soț cu totul mediocru un *pair* al Franței, și dintr-un bărbat nul o capacitate politică. Spuneți-mi, însă, ce credeți: lordul Grenville a murit pentru ea, așa cum pretind anumite doamne?

— Poate. De la întimplarea aceea, falsă ori adevărată, biata femeie s-a schimbat mult. Încă n-a apărut pînă azi în societate. La Paris, o asemenea statornicie de patru ani înseamnă ceva. Dacă acum o vedeți aici...

Doamna Firmiani se opri; apoi adăugă cu un aer fin:

— Uitasem că n-am voie să spun nimic. Duceți-vă și stați de vorbă cu ea.

Charles rămase o clipă nemișcat, sprijinindu-și ușor spatele de tocul ușii, cufundat cu totul în cercetarea acelei femei devenite celebre fără ca să poată cineva explica motivele pe care i se întemeia faima.

În lume se petrec multe anomalii de-acestea ciudate. Faima doamnei d'Aiglemont nu era, desigur, mai neobișnuită decît a anumitor inși trudind veșnic la o operă necunoscută: statisticieni vocatiți profunzi în temelul unor calcule de care se feresc ca de foc să le publice; politicieni ce trăiesc dintr-un articol de ziar; autori sau atriști a căror operă rămîne pururi închisă în mapa lor de lucru; oameni ce se arată savanți față de cei ce habar n-au de știință, așa cum Sganarelle e latinist față de cei ce nu cunosc latina; persoane cărora li se atribuie cine știe ce pricepere vestită în vreo privință, fie în domeniul artelor, fie în vreo misiune importantă. Minunata expresie: *Este un specialist* — pare să fi fost creată pentru o asemenea specie de acefali politici ori literari.

Charles rămase în contemplare mai mult decît ar fi vroit și se simți nemulțumit că o femeie îi trezea atîta interes; dar, de asemenea, prezența acelei doamne răsturna gîndurile pe care, cu o clipă mai înainte, privind balul, tinărul diplomat le nutrise.

Marchiza, pe atunci în vîrstă de treizeci de ani, era frumoasă, cu toate că avea trupul cam prea plîpînd și de o gingășie exagerată. Cel mai mare farmec al ei provenea de la fața al cărei calm exprima o neasemuită profunzime sufletească. Privirea ei, plină de strălucire, dar care părea umbrită de o îngîndurare statornică, dovedea o viață înfrigurată și resemnarea cea mai totală. Pleoapele, mai tot timpul coborîte sfios spre pămînt, arareori se ridicau. Dacă privea vreodată împrejur, o făcea cu o mișcare tristă și s-ar fi zis că își păstra flacăra din ochi numai pentru contemplări oculte. Așa încît, orice om superior se simțea în mod ciudat atras către această femeie gingașă și tăcută. Dacă spiritul se simțea împins să descopere tainele veșnicei reacții ce se petrecea în ființa ei de la prezent înspre trecut, de la lume înspre singurătate, sufletul nici el nu era mai puțin ispitit să se inițieze în misterele unei inimi oarecum mîndre de suferințele sale.

De altfel, nimic nu dezmințea în făptura ei impresia pe care o provoca de la bun început. Ca mai toate femeile ce-și poartă părul foarte lung, era palidă și cu desăvîrșire albă. Pielea ei, de o finețe uluitoare, simptom rareori înșelător, vădea o sensibilitate profundă, îndreptățită prin natura trăsăturilor sale, ce aveau acea minunată desăvîrșire pe care pictorii chinezi o zugrăvesc pe figurile lor fantastice. Avea gîtul poate puțin cam lung; dar un gît de felul acesta este cel mai grațios și dă capetelor de femeie o vagă asemănare cu magneticele unduiri ale șarpelui. Dacă n-ar exista nici unul dintre miile de indicii prin care caracterele cele mai ascunse i se dezvăluie unui observator, ar fi suficient să se studieze cu atenție gesturile capului și mișcările gîtului, atît de variate și atît de expresive pentru a aprecia o femeie.

Înfățișarea doamnei d'Aiglemont era în armonie cu îngîndurarea ce-i domina întreaga ființă. Coadele părului, împletite larg, îi alcătuiau deasupra capului o cunună înaltă în care nu se vedea nici o podoabă, căci părea că marchiza și-ar fi luat rămas bun pentru totdeauna de la artificii de toaletă. Așadar, nu s-ar fi putut zări la ea nimic din acele mărunte cochetării ce strică farmecul multor femei. Totuși, oricît de modest era corsajul său, el nu-i ascundea întru totul eleganța taliei. Iar luxul lungii sale rochii consta într-o croială distinsă; și dacă ne este îngăduit a căuta idei în aranjamentul unei stoffe, s-ar putea spune că numeroasele și simplele pliuri ale acelei rochii comunicau o mare noblete. Poate însă că ea își trăda fireștile-i slăbiciuni de femeie prin atenția deosebită ce-o acorda minilor și picioarelor sale dacă totuși și le arăta cu o oarecare plăcere, i-ar fi fost greu chiar și celei mai răutăcioase rivale să găsească vreo afectare în gesturile ei, atît de involuntare păreau, sau datorită deprinderilor din copilărie. Chiar rămășița aceasta de cochetărie devenea — printr-o grațioasă nepăsare — scuzabilă.

Această sumă de trăsături, acest ansamblu de lucruri mărunte ce fac ca o femeie să pară urîtă sau frumoasă, atrăgătoare sau de nesuferit, nu pot fi decît indicate, mai cu seamă atunci cînd, ca la doamna d'Aiglemont, legătura tuturor amănuntelor o constituie sufletul, care le și imprimă o delicioasă unitate. Astfel, înfățișarea ei se armoniza perfect

cu trăsăturile feței și cu toaleta sa. Numai la o anumită vîrstă și numai anumite femei alese știu să dea o expresie atitudinii lor. Mîhnirea, oare, sau fericirea o învață pe femeia de treizeci de ani, pe femeia fericită sau nefericită, taina unei asemenea țînute elocvente? Aceasta va rămîne pururi o enigmă vie, pe care fiecare o interpretează după dorințele, după speranțele sau după logica sa.

Felul în care marchiza își sprijinea coatele pe brațele fotoliului și își alipea virfurile degetelor de la o mînă de degetele de la cealaltă mînă, pîrînd că se joacă; inclinarea gîtului, delăsarea trupului obosit dar suplu, pîrînd cu eleganță frînt în fotoliu, moleșeala picioarelor, nepăsarea întregii sale atitudini, mișcările-i pline de sîrșeală, totul vădea o femeie fără nimic care s-o lege de viață, care n-a cunoscut nimic din plăcerile dragostei, dar care le-a visat și care se încovoie sub poverile cu care-o copleșesc amintirile; o femeie care de mult nu-și mai pune nici o nădejde nici în viitor, nici în sine însăși, o femeie părăsită care ia vidul drept neant.

Charles de Vandenesse admiră tabloul acesta magnific, dar ca pe un produs a ceva făcut, mai abil decît al femeilor obișnuite. Contele îl cunoștea pe d'Aiglemont. De la cea dintîi privire aruncată asupra soției lui, pe care pînă atunci n-o mai văzuse, tînărul diplomat recunoscuse prea marile disproporții, incompatibilitățile, ca să întrebuințăm termenul legal, dintre aceste două ființe, spre-a putea crede că marchiza l-ar iubi pe bărbatul său. Cu toate acestea, doamna d'Aiglemont păstra o conduită ireproșabilă, iar virtutea ei da un preț încă și mai mare tuturor misterelor pe care un observator le putea bănui în ființa ei.

După ce prima lui tresărire de uimire trecu, Vandenesse se gîndi la cel mai potrivit fel de a intra în vorbă cu doamna d'Aiglemont și, printr-o șiretenie de diplomat, destul de banală, hotărî s-o pună într-o situație dificilă, spre a-și da seama cum întîmpină ea o împrejurare incomodă.

— Doamnă, spuse contele așezîndu-se lîngă marchiză, o fericită indiscreție m-a făcut să aflu că, nu știu pentru care motiv, am norocul să fi fost remarcat de dumneavoastră. Vă datorez o recunoștință cu atît mai mare, cu cît niciodată pînă acum n-am fost obiectul unui astfel de favor. Așa încît, sînteți răspunzătoare pentru unul dintre defectele mele. De-acum înainte, n-am să mai fiu modest...

— Ați greși, domnule, spuse ea rîzînd; vanitatea trebuie să fie lăsată pe seama celor ce nu au aliceva de dat la iveală.

O conversație se înfiripă atunci între marchiză și tînărul diplomat; urmînd uzanțele, abordară într-o clipă o mulțime de subiecte: pictura, muzica, literatura, politică, oamenii, evenimentele și lucrurile. Ajunseră apoi, printr-un ocol subtil, la veșnicul subiect al conversațiilor franțuzești și străine: la dragoste, la sentimente și la femei.

— Sîniem sclave.

— Sînteți regine.

Frazele mai mult sau mai puțin spirituale rostite de Charles și de marchiză se puteau reduce la simpla expresie a tuturor discursurilor,

prezente și viitoare, ținute despre acest subiect. Cele două fraze nu ar vrea ele, oare, întotdeauna să spună la un moment dat: « — Iubește-mă. — Te voi iubi! »?

— Doamnă, exclamă în șoaptă Charles de Vandenesse, dumneavoastră mă faceți să regret nespus că părăsesc Parisul. Fără îndoială că nu voi mai avea parte, în Italia, de clipe atât de spirituale ca aceasta de-acum.

— Veți avea parte de fericire, poate, domnule, iar fericirea prețuiește mai mult decât toate strălucitoarele idei, adevărate sau false, ce se rostesc în fiecare seară la Paris.

Înainte de a se despărți de marchiză, Charles câpătă permisiunea s-o viziteze pentru a-și lua rămas-bun de la ea. Se socoti foarte fericit că dăduse dorinței lui formele sincerității, atunci când, seara, la culcare, și a doua zi, clipă de clipă, îi fu cu neputință să-și alunge din minte amintirea doamnei d'Aiglemont.

Uneori se întreba prin ce, oare, trezise atenția marchizei, ce intenții avea, oare, acceptînd să-l mai vadă, și făcu nesfârșite presupuneri. Alteori i se părea că-i descoperă motivele curiozității; atunci se îmbăta de speranțe, sau se domolea, după felul cum își tălmăcea dorința aceea politicoasă și atât de banală la Paris. Ba i se părea că are totul, ba că nu are nimic. În sfârșit, vru să reziste pornirii ce-l împingea către doamna d'Aiglemont; se duse însă la ea.

Sînt anumite gânduri cărora ne supunem fără a le cunoaște: ele există în noi, fără ca să ne dăm seama. Cu toate că o astfel de afirmație poate părea mai degrabă paradoxală decât adevărată, orice om de bună-credință va descoperi mii de asemenea dovezi în viața lui. Ducîndu-se acasă la marchiză, Charles se supunea unuia dintre acele texte preexistente față de care experiența și cunoștințele noastre, nu sînt, mai tirziu, decât îndeplinirea lor aievea.

O femeie de treizeci de ani reprezintă irezistibile ispite pentru un tînăr; nimic mai natural, mai bine urzit, mai prestabilit decât atașamentele adînci, din care societatea ne oferă atîtea exemple, între o femeie ca marchiza și un tînăr de felul lui Vandenesse.

Intr-adevăr, o tînără domnișoară are prea multe iluzii, prea multă lipsă de experiență, iar sexul ei este un complice prea puternic al dragostei, pentru ca un tînăr să se poată sîmți flatat; pe cînd o femeie cunoaște întreaga gravitate a sacrificiilor care trebuie făcute. Acolo unde una este atrasă de curiozitate, de ispită străine iubirii, cealaltă se supune unui sentiment temeinic. Una vede, a, cealaltă alege. Oare această alegere nu reprezintă, prin ea însăși, o mîgulire enormă? Înmarmă cu o cunoaștere mai totdeauna scump plătită prin multe nefericiri, femeia, experimentată dăruindu-se, pare că oferă mai mult decât pe sine însăși; în vreme ce tînăra domnișoară, ignorantă și increzătoare, necunoscînd nimic, nu poate nici compara, nici aprecia nimic, ea acceptă dragostea și cînvăță. Una ne este dascăl și sfătuitoare, la o vîrstă cînd ne place să fim îndrumați și cînd supunerea constituie o plăcere; cealaltă vrea să învețe totul și se arată naivă, acolo unde cealaltă este tandră. Una nu

ne oferă decît o singură biruință, cealaltă ne silește la confruntări mereu altele. Cea dintîi nu are decît lacrimi și plăceri, cea de a doua numai voluptăți și remușcări. Pentru ca o tinăra fată să devină amantă, ar trebui să fie prea coruptă, și-atunci ar fi părăsită cu oroare; pe cîtă vreme o femeie are mii de mijloace să-și păstreze și puterile și demnitatea totodată. Una, prea supusă, vă oferă trista siguranță a tihnei; cealaltă pierde prea mult pentru a nu cere de la dragoste toate miile ei de metamorfoze. Una se dezonoarează numai pe ea, cealaltă ucide, de dragul celui iubit, o întreagă familie. O fată nu era decît o singură cochetărie și crede că a spus totul atunci cînd și-a dat jos hainele; femeia are însă mii de cochetării și se ascunde sub mii de văluri; în sfîrșit, ea măgulește toate vanitățile, iar novicea nu alină decît una. De altfel, se răscolesc atîtea șovăieli, atîtea spaime, atîtea temeri, și tulburări, și furtuni la o femeie de treizeci de ani, ce niciodată nu se pot vedea în iubirea unei tinere fete. Ajunsă la această vîrstă, femeia îi cere tinărului să-i restituie stima pe care ea i-a sacrificat-o; ea nu trăiește decît pentru el, se preocupă de viitorul lui, îi dorește o viață frumoasă, i-o ordonează glorios; se supune, imploră și poruncește, se înjosește și se înalță, și știe să consoleze în mii de prilejuri, atunci cînd o fată nu știe decît să geamă. În sfîrșit, în afară de toate avantajele situației sale, femeia de treizeci de ani știe să se facă și tinăra fată, să joace toate rolurile, să fie pudică și să devină frumoasă chiar și într-o nenorocire. Între ele două, există incomensurabila diferență de la prevăzut la neprevăzut, de la putere la slăbiciune. Femeia de treizeci de ani satisface totul, pe cînd tinăra fată, riscînd să nu mai existe, nu trebuie să satisfacă nimic.

Asemenea idei se involburează în inima unui tînăr și închipuie pentru el cea mai puternică pasiune, întrucît în ea se contopesc sentimentele artificiale, create de moravuri și de sentimentele reale ale naturii.

Pasul cel mai de seamă și cel mai hotărîtor în viața unei femei este chiar acela pe care ea totdeauna îl consideră cel mai neinsemnat. Cînd o femeie este căsătorită, ea nu-și mai aparține, e regina și sclava căminului. Virtutea femeii rămîne de neîmpăcat cu datoriile și cu libertățile societății. A le emancipa pe femei înseamnă a le corupe. Acordîndu-i unui străin dreptul de a intra în sanctuarul unei căsnicii nu înseamnă, oare, a te lăsa la bunul lui plac? Dar ca o femeie să-l atragă în casă, nu constituie, oare, o greșală, sau spre a fi mai exact, începutul unei greșeli? Această teorie trebuie să fie acceptată în toată rigoarea ei, sau, de nu, să fie iertate pasiunile. Pînă acum, în Franța, societatea a știut să folosească un *mezzo termine*: ea își bate joc de nenorociri. Ca și spartanii, care nu pedepseau decît neîndeminarea, ea, pare să admită furtul. Dar poate că un atare sistem este foarte înțelept. Disprețul general constituie cea mai cumplită dintre toate pedepsele, întrucît el o lovește pe femeie în inimă. Femeile țin să fie, și trebuie să fie, respectate, căci, fără stimă, ele nu mai există: așa încît acesta-i cel dintîi sentiment pe care ele îl cer de la dragoste. Chiar și cea mai stricată dintre ele pretinde, înainte de orice, să fie iertată pentru trecut, atunci cînd își vinde viitorul, și se străduiește să-l facă pe iubitul ei să

înțeleagă că ea dăruie, pentru niște bucurii de nestăvilit, toată onoarea pe care oamenii i-o vor refuza. Nu există femeie care, primind la ea acasă, pentru întâia oară, un bărbat tânăr, și găsimu-se singură cu el, să nu gîndească la aceste lucruri; mai ales dacă, așa cum era cazul cu Charles de Vandenesse, tinărul este bine făcut sau inteligent. Tot așa, sînt puțini tineri care să nu-și făurească anumite visuri tainice, întemeindu-se pe unul dintre miile de gînduri îndreptățite de iubirea lor innăscută pentru femeile frumoase, inteligente și nefericite, cum era doamna d'Aiglemon.

Așa încît, atunci cînd i se anunță sosirea domnului de Vandenesse, marchiza se simți tulburată; iar el se simți aproape rușinat, în ciuda siguranței de sine, care la un diplomat este oarecum obligatorie. Marchiza însă luă numai decît acea înfățișare binevoitoare din care femeile își fac adăpost împotriva interpretărilor de vanitate. O asemenea atitudine exclude orice aparență de prefăcătorie și, ca să spunem așa, lasă loc și sentimentului, temperîndu-l sub formele politetii. Femeile, în asemenea împrejurări, rămîn cit de mult vor în acea situație echivocă, stînd ca la o rîspintie ce poate duce, deopotrivă, spre respect, spre indiferență, spre despărtire ori spre dragoste.

Nu mai la treizeci de ani o femeie e în stare să cunoască resursele unei atari situații. Ea știe, la această vîrstă, să rîdă, să glumească, să cocheteze, fără să se compromită. Ea are atunci tactul necesar pentru a ataca toate coardele sensibile ale unui bărbat și pentru a studia ce sunete poate să scoată din ele. Tăcerea ei este tot atît de primejdioasă ca și cuvîntul. Nu vă veți da seama niciodată dacă, la această vîrstă, ea este sinceră sau mincinoasă, dacă-și bate joc sau e de bună-credință în mărturisirile sale. După ce ți-a dat dreptul să te înfrunți cu ea, dintr-o dată, printr-un cuvînt, printr-o privire, printr-unul dintre acele gesturi căruia îi cunoaște întreaga putere, curmă lupta, te părăsește și rămîne stăpîna secretului tău, liberă să te distrugă cu o glumă, liberă să se preocupe de tine, ocrotită deopotrivă și de slăbiciunea ei și de forța ta.

Cu toate că, în timpul primei vizite, marchiza se situă pe un teren neutru, ea știe să păstreze o înaltă demnitate de femeie. Tainicele sale dureri plutiră meru peste veselia-i prefăcută, ca un nor subțire ce nu ascunde întru totul soarele. Vandenesse plecă, după ce gustase în această conversație delicii nemăîncercate; rămase însă convins că marchiza era dintre acele femei a căror cucerire costă prea scump, spre-a mai încerca să le iubești.

«Ar fi, își zise el plecînd, un sentiment alurea, o legătură care l-ar otrăvi pînă și pe un sub-șef ambițios! Totuși, dacă aș vrea eu...»

Acest fatal *dacă aș vrea eu!* l-a pierdut totdeauna pe ambițioși. În Franța, amorul-propriu duce la pasiune. Charles mai veni pe la doamna d'Aiglemon, și i se păru a observa că ei îi face plăcere să stea de vorbă cu el. În loc să se arunce naiv în fericirea de a iubi, el vru atunci să joace un rol dublu. Încercă să pară pasionat, pe urmă să analizeze rece desfășurarea intrigii începute, să fie și îndrăgostit și diplomat; era însă generos și tânăr, un asemenea examen avea să-l conducă la o dragoste

fără margini; căci, prefăcută sau naturală, marchiza era, oricum, mai tare decît el.

De fiecare dată, după ce pleca de la doamna d'Aiglemont, Charles stăruia în încrederea lui și își supunea unei analize severe, ce-i ucidea propriile emoții, toate stările progresive prin care-i trecea sufletul.

«Astăzi, își spunea el după cea de-a treia vizită, m-a făcut să înțeleg că a fost foarte nefericită și foarte singură în viață, că, fără fiica ei, și-ar dori fierbinte moartea. A fost de o resemnare desăvîrșită. Or, eu nu sînt nici fratele, nici duhovnicul ei, de ce-mi destăinuiește necazurile sale? Mă iubește.»

Peste două zile, la plecare, el apostrofa obiceiurile moderne:

«Iubirea ia culoarea fiicărui veac. În 1822 ea este doctrinară. În loc să fie dovedită, ca odinioară, prin fapte, e discutată, trîncănită, e pusă în discursuri de tribună. Femeile sînt reduse acum la trei mijloace: mai întîi ele pun în discuție dragostea noastră și ne refuză puterea de a iubi atîta cît iubesc ele. Cochetărie! veritabilă sfruntare, pe care marchiza mi-a aruncat-o astă-seară! După care, se declară foarte nefericite, spre-a provoca generozitatea noastră naturală sau amorul nostru propriu. Ce tînr nu se simte măgulit să consoleze o mare nefericire? În sfîrșit, mai au și mania virginității! Pesemne că-și va fi închupînd că o cred cu totul fragedă. Buna mea credință poate deveni pentru ea o excelentă speculație.»

Intr-o zi, însă, după ce își măcinase gîndurile-i pline de îndoieli, se întrebă dacă marchiza este sinceră; dacă atîtea suferințe pot fi jucate, de ce să se prefacă resemnată? Trăia într-o singurătate adîncă și mistuia în tăcere mîhniri pe care abia le lăsa să se bănuiască prin accentul mai mult sau mai puțin apăsător al unei interjecții. Din acea clipă, Charles căpătă un interes deosebit pentru doamna d'Aiglemont. Totuși, venind la obișnuita întîlnire, devenită necesară și unuia și celuilalt, la ora rezervată printr-un instinct mutual, Vandenesse încă o socotea pe iubita lui mai mult dibace decît sinceră, iar ultimul lui cuvînt era: «Hotărît, femeia aceasta este foarte isteajă». El intră, o vazu pe marchiză în atitudinea preferată, atitudine plină de melancolie; ridică ochii spre el, fără să facă vreo mișcare, și îi aruncă una dintre acele priviri adînci ce seamănă cu un surîs. Doamna d'Aiglemont exprima o încredere, o prietenie sinceră, însă nici un pic de iubire. Charles se așeză într-un fotoliu și nu putu să rostească nici un cuvînt. Era tulburat de una dintre acele senzații pentru care cuvintele lipsesc.

— Ce aveți? îi spuse ea cu glas dulce.

— Nimic... Ba da, reluă el, mă gîndesc la un lucru care nu v-a interesat niciodată.

— Anume?

— Eh... la Congresul care s-a sfîrșit.

— Și, spuse ea, ar fi trebuit să vă duceți la acel Congres?

Un răspuns direct ar fi fost cea mai graitoare și cea mai delicată declarație; Charles însă nu-l rosti. Fața doamnei d'Aiglemont vădea o candoare prietenească, ce spulbera toate calculele vanității, toate

speranțele iubirii, toate suspiciunile diplomatului; ea ignora sau părea să ignore cu totul faptul că este iubită; iar atunci când Charles, incurcat de-a binelea, se închise în sine, fu silit să-și mărturisească faptul că el nici nu făcuse și nici nu spusese nimic care să-i fi dat dreptul doamnei marchize să se gindească la iubirea lui.

Domnul de Vandenesse o găsi în acea seară pe marchiză așa cum fusese totdeauna; simplă și afectuoasă, sinceră în durerea ei, fericită că are un prieten, mândră că a întâlnit un suflet care știe să-l înțeleagă pe al ei; ea nu se gindea la mai mult și nu-și închipuia că o femeie s-ar putea lăsa sedusă pentru a doua oară; cunoscuse însă iubirea și o păstra, încă singurândă, în adîncul inimii sale; nu-și imagina că fericirea ar putea să-i aducă unei femei a doua oară farmecele sale, căci nu credea numai în spirit, ci și în inimă; iar pentru ea, dragostea nu era o seducție, ci întrunea toate seducțiile nobile.

În acea clipă, Charles redeveni tinăr, fu subjugat de strălucirea unui caracter atît de ales și vru să fie inițiat în toate tainele acelei existențe, veștejite mai degrabă de soartă decît de greșală. Doamna d'Aiglemont nu-i aruncă prietenului său decît o singură privire atunci cînd îl auzi cerîndu-i socoteală despre prisosul de mîhnire ce punea pe chipul său toate armoniile tristeții; dar privirea aceea adîncă fu ca pecetea de pe un contract solemn.

— Să nu-mi mai pui asemenea întrebări, spuse ea. Au trecut patru ani de cînd, într-o zi ca aceasta, cel care mă iubea, singurul bărbat pentru fericirea căruia mi-aș fi sacrificat pînă și cîntea, a murit, și a murit ca să-mi salveze onoarea. Dragostea noastră s-a stins tînără, pură, plină de iluzii. Înainte de a mă fi lăsat cucerită de o iubire spre care mă împingea o fatalitate fără seamăn, fusesem cucerită de ceea ce le pierde pe atîtea tinere fete, de un bărbat nul, dar cu o înfățișare plăcută. Căsătoria a scuturat frunzele nădejilor mele una cîte una. Astăzi am pierdut și fericirea legitimă și acea fericire căreia i se zice criminală, fără să fi cunoscut această fericire. Nu-mi mai rămîne nimic. Dacă n-am știut să mor, sînt datoare cel puțin să fiu credincioasă amintirilor mele.

Spunînd aceste cuvinte, nu plinse, își plecă ochii și își răsuci ușor degetele, pe care și le împreunase cu gestul ei obișnuit. Vorbise simplu, dar tonul glasului său era cel al unei deznădejdi tot atît de mari pe cît părea să-i fi fost iubirea, și nu-i mai lăsa lui Charles nici o speranță.

Această cruntă existență tradusă în trei fraze și comentată printr-o răsucire de mînă, această crudă durere a unei femei plînde, această prăpastie de sub un chip atît de frumos, în sfîrșit, melancoliile și lacrimile unui doliu de patru ani îl fascinară pe Vandenesse, care rămase tăcut și mic înaintea acestei mari și nobile doamne: el nu-i mai vedea frumusețile trupesti atît de alese, atît de desăvîrșite, ci sufletul de o extraordinară sensibilitate. Întîlnise, în sfîrșit, acea ființă ideală, atît de fantastic visată, atît de puternic chemată de către toți cei ce pun viață într-o dragoste, o caută cu ardoare și mor fără să se fi putut bucura totdeauna de toate aceste comori visate.

Ascultind vorbele ei și privind-o frumusețea sublimă, Charles găsi că gândurile lui erau mărginite. În neputința în care se afla de a-și alege cuvintele după înălțimea acelei scene, atât de simplă și atât de elevată totodată, el răspunse cu considerațiile comune despre soarta femeilor.

— Doamnă, trebuie să știm să ne uităm durerile, sau să ne săpăm mormintul, spuse el.

Rățiunea însă se dovedește totdeauna meschină în preajma sentimentului; una este în mod firesc mărginită, ca tot ceea ce este pozitiv, iar celălalt este infinit. A cugeta, atunci când ar trebui să simți, este tipic sufletelor fără aripi. Vandenesse păstră deci tăcerea, privi îndelung la doamna d'Aiglemont și plecă. În prada noilor gânduri ce i-o înfățișau și mai măreață pe femeia iubită, el se asemănă cu un pictor care, după ce luase ca tipuri vulgarele modele din atelierul său, întâlnește deodată pe *Mne mosyne* de la Muzeu, cea mai frumoasă și cea mai puțin apreciată dintre statuile antice.

Charles se îndrăgosti cu totul. O iubea pe doamna d'Aiglemont cu acea bună credință a tinereții, cu acea feroare ce comunică primelor iubiri o grație inefabilă, o candoare pe care bărbatul n-o regăsește decît ruine, atunci cînd, mai tîrziu, se îndrăgostește iarăși: declicioase pasiuni, mai totdeauna savurate cu deliciu de către femeile ce le-au făcut să se nască, pentru că la frumoasa vîrstă de treizeci de ani, culme poetică a vieții unei femei, ea li poate cuprinde întregul curs și poate să vadă la fel de bine în trecut ca și în viitor. Atunci femeile cunosc întregul preț al iubirii și se bucură de ea cu teama că o vor pierde; atunci sufletul lor este încă frumos de tinerețea care le părăsește, iar pasiunea lor sporește mereu, pe măsură ce viitorul le înspăimîntă.

«M-am îndrăgostit, își spunea de data aceasta Vandenesse, plecînd de la marchiză, și, spre nenorocirea mea, am dat de o femeie legată de amintirile ei. Lupta e grea împotriva unui mort care nu mai este aici, care nu mai poate să săvîrșească nici o prostie, care nu mai poate pricinui nici o supărare și din care nu se mai vîd decît frumoasele-i calități. Nu-nseamnă, oare, a vroi să detronezi perfecțiunea, cînd te apuci să ucizi farmecele din amintiri și visele ce supraviețuiesc unui iubit pierdut, tocmai pentru că el n-a trezit decît doruri, tot ceea ce are dragostea mai frumos și mai ispititor?»

Această tristă cugetare, datorită descurajării și temerii de a nu izbuti, prin care încep toate adevăratele iubiri, fu cel din urmă calcul al diplomației sale ce se spulbera. De-atunci, el nu mai avu nici un gînd ascuns, deveni jucăria dragostei lui și se pierdu în nimicurile acelei fericiri inexplicabile ce se hrănește cu un cuvînt, cu o tăcere, cu o nădejde vagă. Vru să iubească platonice, veni în fiecare zi să respire aerul pe care-l respira doamna d'Aiglemont, aproape că se încrustă în casa ei și o întovărăși pretutindeni, cu tirania unei pasiuni care își unește egoismul cu devotamentul cel mai absolut.

Dragostea își are instinctul său, ea știe să găsească drumul inimii, așa cum și cea mai plîpîndă gîză merge spre floarea ei cu o vrere de nestăvilit, ce nu se înspăimîntă de nimic. Așa încît, atunci cînd un

sentiment este adevărat, soarta lui poate fi pusă la indoială. Nu are, deci, dreptate o femeie să cadă în toate chinurile spaimei, dacă se gîndește că viața ei depinde de mai multa sau mai puțină sinceritate, tărie, stăruință pe care iubitul ei o va pune în dorințele lui?

Or, li e cu neputință unei femei, unei soții, unei mame să se apere împotriva dragostei unui bărbat tânăr; singurul lucru ce-i stă în putere este de a nu mai continua să-l vadă, din clipa în care își dă seama de acea taină a inimii de care o femeie își dă întotdeauna seama. Dar o asemenea hotărîre pare prea decisivă pentru ca o femeie s-o mai poată lua la o vîrstă cînd căsnicia apasă, plictisește și obosește, cînd afecțiunea conjugală de-abia mai încălzește, dacă nu cumva însuși soțul n-a părăsit-o. Urîte, femeile sînt măgulite de o iubire ce le face frumoase; tinere și fermecătoare, ispita trebuie să fie la înălțimea ispitelor lor, e imensă; virtuozitatea un sentiment pămîntenește sublim le face să caute nu știu ce izbăvire în însăși marea sacrificiilor pe care ele le săvîrșesc de dragul iubitului lor și în gloria acestei lupte grele. Totu-i o cursă. De aceea nici o învățătură nu este destul de puternică pentru atît de mari tentații.

Recluziunea poruncită odinioară pentru femeie în Grecia, în Orient, și care devine la modă în Anglia, este singura pavază a moralei casnice; dar, sub imperiul unui asemenea sistem, plăcerile lumii pier; nici societatea, nici politețea, nici eleganța moravurilor nu mai sînt atunci posibile. Națiunile trebuie să aleagă.

Astfel, la cîteva luni după prima sa întîlnire cu Vandenesse, doamna d'Aiglemont își văzu viața strîns legată de cea a tînărului diplomat și se minună fără prea multă tulburare și aproape cu oarecare plăcere că amîndoi au aceleași gusturi și aceleași gînduri. Oare ea împrumutase ideile lui Vandenesse, ori Vandenesse își însușise chiar și cele mai mărunte capricii ale ei? Nu mai cercetă nimic. Luată de curentul pasiunii, această minunată femeie își zise, cu falsa bună credință a temerii:

«Ah, nu! voi rămîne credincioasă celui care a murit pentru mine».

Pascal a spus: «A te îndoi de Dumnezeu înseamnă a crede în el». Tot așa, o femeie nu se apără împotriva iubirii decît atunci cînd s-a și îndrăgostit. În ziua în care marchiza își mărturisi că este iubită, se văzu șovăind între mii de sentimente contrarii. Superstițiile experienței își roștiră limbajul lor. Va fi fericită? Va putea să afle bucuria în afara legilor din care societatea și-a alcătuit, pe drept ori pe nedrept, morala? Pînă atunci, viața nu-i oferise decît amărăciune. Era cu puțință, oare, vreun deznodămint fericit pentru legăturile ce unesc două ființe despărțite prin conveniențele sociale? Dar, de asemenea, oare fericirea totdeauna se plătește foarte scump? Și-apoi, această fericire, atît de arzător rîvnită și pe care-i atît de firesc s-o cauți, se poate s-o găsească, în sfîrșit, și ea? Curiozitatea pledează întotdeauna pentru cauza îndrăgostiților. În toiul acestei dezbateri lăuntrice, sosi Vandenesse. Prezența lui făcu să se risipească fantoma metafizică a rațiunii.

Dacă așa se petrec transformările succesive prin care trece un sentiment, fie chiar trecător, la un bărbat tînăr și la o femeie de treizeci

de ani, există un moment cînd nuanțele se contopesc, cînd judecățile se adună în una singură, într-o ultimă cugetare ce se îngemănează într-o singură dorință și o confirmă. Cu cit împotrivirea a fost mai lungă, cu atît mai puternic devine atunci glasul iubirii. Așadar, aici se încheie această lecție, sau mai degrabă acest studiu făcut pe *ecorșeu*, dacă ne este îngăduit să împrumutăm de la pictură una dintre expresiile ei cele mai pitorești; căci întâmplările de pînă acum mai mult explică primejdiile și mecanismul iubirii, decît le zugrăvesc. Dar, începînd din această clipă, fiecare zi adaugă culori aceluia schelet, îl îmbracă în grațiile tinereții, îi reînvie carnea, îi insuflă mișcările, îi dă strălucirea, frumusețea, seducțiile simțirii și atracțiile vieții.

Charles o găsi pe doamna d'Aiglemont îngîndurată, iar cînd o întrebă, cu acel ton emoționat pe care dulcile magii ale inimii îl făcuseră plin de duioșie: «Ce aveți?», ea se feri să-i răspundă. Sfioasa lui întrebare dovedea o desăvîrșită înțelegere sufletească; și cu minunatul instinct al femeii, marchiza înțelesese că plîngerile sau exprimarea nefericirii sale intime ar fi oarecum un fel de avansuri. Dacă fiecare dintre vorbele ei de pînă aci aveau o semnificație înțeleasă la fel de amîndoi, în ce prăpastie avea să calce acum? Citi în sine însăși cu o privire lucidă și clară, tăcu, iar tăcerea ei fu imitată de Vandenesse.

— Nu-mi e prea bine, spuse ea după un timp, înspămintată de înalta semnificație a unei clipe în care graiul ochilor înlocuia cu totul neputința cuvintelor.

— Doamnă, răspunse Charles cu o voce afectuoasă, dar cumplit de emoționat, sufletul și trupul sînt un tot. Dacă ați fi fericită, ați fi tinără și senină. De ce refuzați să-i cereți iubirii tot ceea ce iubirea nu v-a dăruit? Socotiți că viața vi s-a sfîrșit în clipa cînd, pentru dumneavoastră, ea începe? Încredeți-vă în sufletul unui prieten. E-atît de dulce să fii iubit!

— Sînt prea bătrînă, spuse ea, așa încît nimic nu m-ar scuza dacă n-aș continua să sufăr ca și în trecut. De altminteri, trebuie să iubești, spuneați dumneavoastră? Ei bine, eu nu trebuie s-o fac, și nici nu pot. În afară de dumneavoastră, a cărei prietenie aruncă o brumă de duioșie în viața mea, nimeni nu-mi place, nimeni nu-mi va putea șterge amintirile. Accept un prieten, dar aș fugi de un iubit. Și-apoi, ar fi un gest generos din partea mea să schimb o inimă vestejită pe o inimă tinără, să primesc iluzii pe care nu le mai pot împărtăși, să pricinuiesc o fericire în care eu n-aș mai crede, sau pentru care aș tremura să n-o pierd? Eu aș răspunde, poate, cu egoism la devotamentul său, și aș calcula, atunci cînd ea ar simți; memoria mea ar jigni bucuria plăcerilor sale. Nu, vedeți dumneavoastră, iubirea dinții nu se mai înlocuiește niciodată. În sfîrșit, care bărbat mi-ar vroi inima, la prețul acesta?

Cuvintele ei, pline de o cochetărie cumplită, constituiau cel din urmă efort al înțelepciunii.

«Dacă se descurajează, ei bine, am să rămîn singură și credincioasă.» Acesta fu gîndul venit din inima doamnei d'Aiglemont și fu pentru ea

ceea ce este o ramură de salcie prea slabă de care se agață cel ce se înecă, înainte de a fi luat de ape.

Auzindu-i sentința, Vandenesse tresări fără voce, ceea ce impresionează inima marchizei mai puternic decît toate stăruințele lui de pînă aci. Ceea ce le emoționează pe femei cel mai mult nu-i, oare, a găsi în sufletele noastre duioșii gingașe, sentimente tot atît de alese ca și ale lor? Căci, pentru ele, duioșia și gingășia sînt dovezi de adevăr. Gestul lui Charles dezvăluia o dragoste adevărată. Doamna d'Aiglemont recunoscuse tăria afecțiunii lui Vandenesse după tăria durerii lui. Tânărul spuse calm:

— Poate că aveți dreptate. O nouă dragoste, chinuri noi.

După care schimbă subiectul discuției și vorbește despre lucruri indiferente; era însă în mod vădit tulburat, o privea pe doamna d'Aiglemont cu o atenție concentrată, de parcă o vedea pentru cea din urmă oară. În sfîrșit, se despărți de ea spunîndu-i cu emoție:

— Adio, doamnă.

— La revedere, spuse ea, cu acea fină cochetărie al cărei secret nu aparține decît femeilor alese.

El nu răspunse și plecă.

După ce Charles nu mai fu acolo și scaunul său gol vorbi în locul lui, marchiza se lăsă cuprinsă de mii de regrete și își găsi mii de vini. Dragostea realizează un progres enorm la o femeie în clipa cînd ea își închipuie că a procedat prea puțin generos sau că a rănit un suflet delicat. Niciodată nu trebuie să te sperii de sentimentele rele în dragoste, ele sînt foarte binevenite; femeile nu cedează decît sub lovitura unei virtuți. *Iadul e pardosit cu intenții bune* nu este un paradox de predicator.

Vandenesse nu mai veni cîteva zile. În fiecare seară, la ora de întîlnire obișnuită, marchiza îl aștepta cu o nerăbdare plină de remușcări. Să-i scrie ar fi fost o mărturisire; de altfel, instinctul ei de femeie îi spunea că tînărul va reveni. În a șasea zi, valetul de casă îl anunță. Niciodată ea nu ascultase numele acesta cu atîta plăcere. Bucuria o înfricoșă.

— Crunt m-ați pedepsit! îi spuse ea.

Vandenesse o privi cu un aer nedumerit.

— V-am pedepsit? repetă el. Dar pentru ce?

Charles o înțelesese perfect pe marchiză; vroia însă să se răzbune pentru suferințele a căror pradă fusese din clipa în care ea i le pricinuisese.

— De ce nu ați mai venit pe la mine? întrebă ea zîmbind.

— Așadar, nu a mai venit nimeni? spuse el, ca să nu dea un răspuns direct.

— Domnul de Ronquerolles și domnul de Marsay, tînărul d'Esgrignon au fost pe aici, unii ieri, altul astăzi de dimineață, aproape vreme de două ceasuri. Le-am văzut, mi se pare, și pe doamna Firmiani, și pe sora dumneavoastră, doamna de Listomère.

Altă suferință! Durere de neînțeles pentru cei care nu iubesc cu acel despotism cotropitor și feroce, al cărui cel mai mărunț efect este o gelozie monstruoasă, a dorință continuă de a o smulge pe ființa iubită de sub orice influență străină de dragoste.

«Cum! își zicea în sine Vandenesse, a primit vizite, a văzut persoane mulțumite, a stat de vorbă cu ele, în vreme ce eu am stat singur și nefericit!»

Își îngropă mîhnirea și își aruncă iubirea în adîncul inimii, așa cum se aruncă un sicriu în mare. Gîndurile-i erau dintre acelea ce nu se exprimă niciodată, fulgerătoare ca acei acizi careucid în timp ce se evaporă. Fruntea însă i se acoperi de nori, iar doamna d'Aiglemont se supuse instinctului de femeie, împărtășindu-i acea tristețe, fără să o înțeleagă. Nu își dăduse seama de răul ce-l făcuse, iar Vandenesse remarcă acest lucru. El vorbi despre situația și despre gelozia lui, ca de una dintre acele ipoteze despre care îndrăgostiților le place să discute. Marchiza pricepu totul și atunci fu atât de puternic tulburată, încît nu-și putu stăpîni lacrimile.

Din acea clipă, ei intrară în cerurile iubirii. Cerul și iadul sînt două mari poeme care formulează singurele două puncte pe care se învîrtește existența noastră; bucuria și durerea. Nu reprezintă, oare, cerul, nu va reprezenta el totdeauna imaginea infinitului sentimentelor noastre, ce nu va fi niciodată zugrăvit decît în amănuntele lui, pentru că fericirea nu este decît una singură? Pe cînd iadul nu reprezintă, oare, chinurile infinite ale durerilor noastre din care putem face opera poetică, intrucît toate durerile sînt atât de deosebite între ele?

Într-o seară, cei doi îndrăgostiți erau singuri, stînd unul lîngă altul, în tăcere, și preocupați să contemple una dintre cele mai frumoase faze ale firmamentului, unul dintre acele ceruri pure peste care cele din urmă raze ale soarelui aruncă nuanțe ușoare, de aur și de purpură. În clipa aceea a zilei, treptata stingere a luminii pare a trezi simțăminte duioase; pasiunile noastre vibrează molcom și savurăm tremurul nu știu cărei cruzimi în mijlocul liniștii. Înfațișîndu-ne fericirea în imagini vagi, natura ne imbie să ne bucurăm de ea cît timp se află lîngă noi, sau ne face s-o regretăm atunci cînd pierе. În asemenea clipe pline de farmec, sub bolta acelei lumini ale cărei armonii tandre se unesc cu lăuntricele noastre ispite, e greu să te împotrivești dorurilor inimii, care capătă atunci atîta vrajă! Atunci mîhnirea se topește, bucuria îmbată, durerea copleșește. Strălucirile serii sînt semnalul mărturisirilor, și le incurajează. Tăcerea devine mai primejdioasă decît cuvîntul, comunicînd ochilor întreaga putere a nesfîrșitului cerurilor pe care le oglindesc. Dacă vorbești, chiar și cel mai neînsemnat cuvînt capătă atunci o putere de nestăvilit. Nu avem atunci lumină în glas, purpură în priviri? Oare cerul nu-i ca și cum s-ar afla în noi, sau nu ni se pare că noi sîntem în cer?

Vandenesse și Julie — căci, de cîteva zile, ea se lăsa numită în modul acesta familiar de către cel pe care îi plăcea să-l numească Charles — stăteau amîndoi de vorbă, dar subiectul adevărat al discuției era destul de departe de cuvintele lor; și, dacă nu-și mai dădeau seama de înțelesul vorbelor ce le rosteau, ascultau totuși cu deliciu gîndurile tainice pe care cuvintele le acopereau. Mina ei se afla în cea a lui Vandenesse, și marchiza i-o lăsase fără a socoti că aceasta ar fi o favoare.

Se înclină amândoi ca să privească una dintre acele maestuoase priveliști pline de zăpadă, de străluciri de gheață, de umbre cenușii care acoperă coastele fantasticilor munți; unul dintre acele tablouri încărcate de contrastele dure dintre flăcările roșii și tonurile negre ce decorează cerurile cu o înimitabilă și fugară poezie; magnifice giulgiuri în care se naște soarele, frumos lințoliu în care el moare. În acea clipă, părul doamnei d'Aiglemont atinse obrazul lui Vandenesse; ea simți ușoara atingere și se înfioră toată, iar el la fel; căci treptat, amândoi ajunseseră la una dintre acele crize inexplicabile, cînd liniștea transmite simțurilor o percepțiune atât de fină, încît cea mai slabă emoție stîrnește lacrimile și revărsă tristețea, dacă sufletul se află cuprins în melancoliile sale, sau îi dăruie plăceri de nespus, dacă este cuprins de virtuțile iubirii. Julie, aproape fără să vrea, strînse mina prietenului său. Stringerea ei delicată dădu curaj timidității îndrăgostitului. Bucuriile acelei clipe și visele viitorului, totul se contopi într-o singură emoție, aceea a unei prime mingieri, a castului și modestului sărut pe care doamna d'Aiglemont îngădui să i se dea pe obraz. Pe cit de mică era acea favoare, pe-atîta fu de puternică și de primejdioasă. Spre nenorocirea amindurora, nu era nici părere, nici falsitate în ea. Fu înțelegerea dintre două suflete frumoase, despărțite prin tot ceea ce înseamnă lege, unite prin tot ceea ce în natură înseamnă afecțiune. În acea clipă, generalul d'Aiglemont intră.

— S-a schimbat guvernul, spuse el. Unchiul dumneavoastră face parte din noul cabinet. Așa încît, aveți cele mai frumoase șanse să fiți ambasador, domnule Vandenesse.

Charles și Julie se priviră și se înroșiră. Această pudoare mutuală constituia încă o legătură între ei. Amândoi avură același gînd și aceeași remușcare; legătură cumplită și tot atît de puternică între doi tîlhari care au omorît un om, ca și între doi îndrăgostiți vinovați de un sărut. Trebuia dat un răspuns marchizului.

— Eu nu mai vreau să plec din Paris, spuse Charles de Vandenesse.

— Știm de ce, replică generalul, afectînd istețimea unui om care descoperă un secret. Nu vrei să-l părăsești pe unchiul dumneavoastră, ca să vă declare moștenitor al titlului său de *pair*.

Marchiza fugi în camera sa, spunîndu-și despre soțul ei aceste înfricoșătoare cuvinte:

«Mai e și dobitoac!»

IV. DEGETUL LUI DUMNEZEU

LA BIÈVRE

Între bariera Italiei și bariera Santé, de pe micul bulevard de la Jardin des Plantes, se desfășoară o perspectivă demnă să încinte chiar și pe artistul sau călătorul cel mai blazat de priveliști frumoase. Dacă veți urca pe micul deal, de unde începe să cotească bulevardul, adumbrit de mari arbori stufoși, ca o fermecătoare alce verde și tăcută de pădure, veți vedea jos, în față, o vale adâncă, plină cu fabrici pe jumătate sătești, presărată cu pajști, udată de apele întunecate ale râului La Bièvre, sau riul Gobelinilor.

Pe versantul opus, câteva mii de acoperișuri, îngrămădite asemenea capetelor unei mulțimi, adăpostesc mizeriile mahalalei Saint-Marceau. Cupola magnifică a Panthéon-ului, domul cenușiu și melancolic de la Val-de-Grâce, domină falnic un întreg oraș așezat ca un amfiteatru ale cărui trepte sînt desenate bizar de întortocheatele străzi. De acolo, proporțiile celor două monumente par gigantice; față de ele, locuințele și cei mai înalți plopi de pe vale par turtiți.

La stînga, l'Observatoire, prin ferestrele și printre galeriile căruia lumina se strecoară stîrnind jocuri fantastice de umbre, se ivește ca un spectru negru și descărnat. Iar mai departe, elegantul felinar de la Invalides arde între masele albastrii ale Luxembourg-ului și turnurile sure ale bisericii Saint-Sulpice. Privite de acolo, liniile acestora arhitecturale apar amestecate cu frunzișuri și cu umbre, supuse capriciilor unui cer care-și schimbă neconștient culoarea, lumina și înfățișarea. În depărtare, edificiile împodobesc zările; jur-împrejur, serpuiesc copaci legănători și cărări cîmpenești. La dreapta, printr-o largă despicătură în acest straniu peisaj, se zărește lunga desfășurare de ape albe ale canalului Saint-Martin, încadrat de pietre roșietice, împodobit cu tei, mărginit de *Greniers d'abondance*¹, construcții într-adevăr romane.

În ultimul plan, vapoarele coline de la Belleville, acoperite cu case și cu mori, își contopesc detaliile cu vălurile de nori. Există însă și un alt oraș, pe care nu-l puteți vedea, culcat între șirul de acoperișuri ce mărginește valea și acel orizont vag ca o amintire din copilărie; e o

¹ Hambarele publice, clădite de Napoleon în 1807, ca depozit de grînc de rezervă, pe bulevardul Bourdon, și distruse în 1871.

imensă cetate, pierdută ca într-un adânc de prăpastie între culmile spitalului Pitié și dealul cimitirului de l'Est, între suferință și moarte; ea face să se audă un vuiet surd, asemănător celui al oceanului mugind dedesubtul unei faleză ca pentru a spune: «Sînt aici».

Cînd soarele își așterne valurile-i de lumină peste această față a Parisului, limpeziindu-i și fluidificîndu-i liniile; cînd li aprinde cîteva geamuri, înveselindu-i acoperișurile, incendiîndu-i crucile aurite, albindu-i zidurile și transformîndu-i atmosfera într-un văl străveziu; cînd li creează niște bogate contraste de umbre fantastice și cînd cerul e de azur, pămîntul freacă, iar clopotele vorbesc, atunci poți admira de acolo dintre acele feerii elocvente pe care imaginația n-o va uita niciodată, pe care o vezi idolatriza, îndrăgostindu-vă de ea ca de o minunată priveliște de la Napoli, de la Stambul sau din Florida. Nici o vrajă nu lipsește din acest concert. Acolo murmură vuietul lumii și poetica tihnă a singurătății, glasul unui milion de ființe și glasul lui Dumnezeu. Acolo doarme o capitală culcată sub pașnicii chiparoși de la Père-Lachaise.

Într-o dimineață de primăvară, în clipa cînd soarele făcea să strălucească toate frumusețile aceluia peisaj, îl admiram, rezemat de un ulm gros ce-și scutura în vînt galbenele-i flori. Și, la vederea acelor bogate și sublime tablouri, mă gîndeam cu amărăciune la disprețul pe care-l dovedim, pînă și în cărțile noastre, față de țara noastră de azi. Îi blestemam pe acei bieți bogătași care, scribiți de frumoasa noastră Franță, se duc să cumpere cu aur dreptul de a-și disprețui patria, vizitînd, în galop și examinînd printr-un lornion priveliștile acelei Italie devenite atît de banale. Contemplam cu dragoste Parisul modern și mă cufundam în vise cînd, deodată, zgomotul unei sărutări îmi tulbură liniștea și-mi izgoni filozofia.

Pe aleea dimpotrivă, care încununează panta repede la poalele căreia freacă apele, și privind dincolo de podul de peste riul Gobelinelor, zării o femeie ce mi se păru destul de tinără încă, îmbrăcată cu cea mai elegantă simplitate și al cărei chip dulce părea că reflectă senina fericire a peisajului. Un bărbat tînăr și frumos lăsa jos din brațe pe cel mai frumos copil ce se putea vedea, așa încît n-am putut să-mi dau seama dacă sărutarea fusese dată pe obrazul mamei sau pe cel al băiețelului.

Un același gînd, tandru și cald, strălucea în ochii, în gesturile și în zimbetele celor două tinere făpturi. Se luară de braț cu o atît de voioasă promptitudine și se apropiară cu o atît de minunată armoie de mișcări încît, atenți numai la ei, nu băgară de seamă prezența mea acolo. Dar un alt copil, nemulțumit și îmbufnat, și care le întorsese spatele, îmi aruncă niște priviri pline de o expresie tulburătoare. Lăsîndu-l pe fratele său să alerge singur cînd înaintea, cînd îndărătul mamei și al tînărului domn, copilul acesta, tot atît de frumos, tot atît de grațios ca și celălalt, dar cu un trup mai implinit, rămase mut, nemișcat, în atitudinea unui șarpe impietrit. Era o fetiță.

Plimbarea frumoasei femei și a tovarășului ei avea ceva masimal. Poate că din distracție, ei se mulțumeau să străbată mica distanță dintre podet și o trăsură oprită la cotitura bulevardului, reluîndu-și mereu

scurta cale, oprindu-se, privind-se, rîzînd, după cum decurgea conversația lor, rînd pe rînd însuflețită, visătoare, glumeață ori gravă.

Ascuns de ulmal cel gros, admiram delicioasa scenă, și fără îndoielă că i-aș fi respectat tainele, dacă nu aș fi surprins pe fața visătoarei și tăcuturii fetițe umbra unui gînd mai adînc decît se potrivea vârstei sale. De cîteva ori, după ce mama și tînărul domn, ajungînd lîngă ea, făceau cale întoarsă, fetița își aplocase iscoditoare capul și aruncase asupra lor, ca și spre fratele său, o privire furioasă, într-adevăr extraordinară. Nimic însă n-ar putea să redea pătrunzătoarea finețe, răutăcioasa naivitate, crîncena atenție ce însuflețeau fața-i de copil, cu ochii ușor încercănați, atunci cînd frumoasa doamnă sau însoțitorul ei mîngiau buclele blonde și atingeau cu dragoste gîtul plîpînd ori albul guleras al băiețelului, în clipa în care acesta, copilărește, încerca să meargă laolaltă cu ei.

Era vădită patima de om matur de pe chipul subțirel al ciudatei fetițe. Ea sau suferea, sau medita. Or, ce prevestește mai sigur moartea la aceste fapte în floare suferința sălășluită în trup, sau îngîndurarea prematură ce le devorează sufletele abia înmugurite? Poate că o mamă știe acest lucru. În ce mă privește, eu pînă acum nu cunosc încă nimic mai îngrozitor decît o îngîndurare de om bătrîn pe o frunte de copil; nici blasfemia pe buzele unei fecioare nu e atît de monstruoasă.

Așa încît atitudinea aproape stupidă a acelei copile îngîndurate, puținătatea gesturilor ei, totul îmi stîrni interesul. O examinam cu multă curiozitate. Îndemnat de pornirea firească a observatorilor, o comparem cu fratele său, căutînd să surprind apropierea și deosebirea dintre ei.

Fata avea părul brun, ochii negri și o maturitate precoce care constituiau un puternic contrast față de părul blond, de ochii verzi ca marea și de grațioasa slăbiciune a băiețelului. Părea să tot aibă vreo șapte-opt ani, băiețelul de-abia vreo patru. Erau îmbrăcați la fel. Privindu-i, totuși, cu luare aminte, băgai de seamă în gulerasele de la cămășile lor o diferență destul de nelsemnată, dar care, mai tîrziu, îmi dezvăluă un întreg roman trecut și o întreagă dramă viitoare. Și nu era vorba de cine știe ce mare lucru; un tiv simplu mîrginea gulerasul fetiței celei oacheșe, în timp ce o broderie drăguță împodobește pe cel al mezinului; faptul însă dezvăluie o taină a inimii, o părtinire tacită pe care copiii o citesc în sufletul mamelor lor, de parcă în ei ar exista spiritul însuși al lui Dumnezeu.

Nepăsător și vesel, bălăul băiețel semăna cu o fetiță, atît de fragedă li era pielea albă, atît de gingașe li erau mișcările și atît de dulce înfățișarea; pe cînd fetița, în ciuda maturității ei, în ciuda frumuseții trăsăturilor și a strălucirii tenului, semăna cu un băiețel bolnăvicios. Ochii-i vii, golii de acea umedă vapoare ce dă atîta farmec privirilor unui copil, păreau a fi fost, ca ochii curtezanelor, uscați de un foc lăuntric. În sfîrșit, albeața ei avea nu știu ce nuanță mată, măslinie, simptom al unei firi aprige.

De două ori frățiorul ei venise să-i ofere, cu o gingășie emoționantă, cu o privire dragăstoasă, cu un chip expresiv ce i-ar fi fermecat pe Charlet, micu-i corn de vinătoare în care sufla din cînd în cînd; de

fiecare dată însă, ea nu-i răspunsese decât cu o privire cruntă la fraza: «Poftim, Hélène, îl vrei și tu?» rostită cu un glas tandru.

Și, sumbră și cumplită sub mina-i nepăsătoare în aparență, fetița tresărea, ba chiar se și înroșea destul de puternic, atunci când fratele său se apropia de ea; micuțul însă nu părea să-și dea seama de neagra mohoreală a surorii sale, iar această bunătate a lui plină de atenții izbutea să facă să contrasteze adevărata fire a copilăriei cu greaua îngîndurare a omului matur, de pe acum înscrisă pe fața fetiței și care de pe acum o și înnegura cu întunecații-i nori.

— Mămico, Hélène nu vrea să se joace! strigă micuțul, care, ca să-și exprime ciuda se folosi de o clipă când mama sa și tinărul domn se opriseră tăcuți pe podul de peste riul Gobelinilor.

— Las-o, Charles. Știi bine că ea-i bosumflată totdeauna!

Cuvintele acestea, rostite fără nici un gând de către mamă, care pe urmă se și întoarse brusc împreună cu tinărul domn, umplură de lacrimi ochii micuței Hélène. Ea și le mistui în tăcere, aruncă spre fratele său una dintre acele priviri profunde ce mi se păreau de neînțeles, și contemplă apoi cu o căutătură sinistă povrnișul pe virful căruia se afla băiatul, pe urmă riul La Bièvre, podețul, peisajul și pe mine.

Temindu-mă să nu fiu zărit de fericita pereche, căreia de bună seamă i-aș fi tulburat întâlnirea, mă retrăseși încetișor și mă dusei în spatele unui gard de tuișuri de soț ale căror frunze mă ascunseră cu totul de orice privire.

Mă așezai liniștit pe virful povrnișului, privind în tihnă cînd spre frumusețile schimbătoare ale peisajului, cînd spre înrîncenata fetiță pe care încă mai aveam puțința s-o zăresc prin spațiul dintre gard și tulpina socului pe care îmi sprijineam capul, cam la același nivel cu bulevardul. Nemaivăzîndu-mă, Hélène păru agitată; ochii-i negri mă căutară de-a lungul aleii, pe după copaci, cu un interes tulbure. Ce voi fi însemnînd cu pentru ea?

În acea clipă, risul copilăresc al lui Charles răsună în tăcere ca un ciripit de pasăre. Frumosul domn, blond ca și băiețelul, îl purta în brațe, dansînd, și-l săruta murmurîndu-i acele jumătăți de cuvinte fără șir, lipsite de înțelesul lor adevărat, pe care le spunem cu drag copiilor. Mama zimbea de jocul lor, și, din cînd în cînd, rostea, bîcînceles în șoaptă, vorbe izbucnite vîdit din inimă, de vreme ce însoțitorul ei se oprea, fericit cu totul, și o privea cu ochii-i albaștri plini de flăcări și de idolatrie.

Glasurele lor, amestecate cu glasul copilului, aveau în ele nu știu ce mîngiere. Scena aceasta fermecătoare, în mijlocul celui peisaj magnific, revărsa o gingășie de neînchipuit. O femeie frumoasă, albă, zîmbitoare, un copil al iubirii, un bărbat strălucînd de tinerețe, un cer pur, în sfîrșit, toate armoniile firii se imbinau pentru a bucura sufletul. Mă surprinsei zîmbînd, de parcă fericirea aceea ar fi fost a mea. Tinărul bărbat auzi sunînd orele nouă. După ce o îmbrățișă duios pe tovarășa sa, devenită gravă și aproape tristă, se întoarse la tilburyul său, care porni domol, condus de un servitor bătrîn. Gunguritul copilului drag se contopise cu

cele din urmă sărutări pe care i le daduse tinărul domn. Apoi, cînd acesta se urcă în trăsură sa și cînd doamna asculta nemișcată tîlburyul ce se îndepărta, privind după norul de praf lăsat în urmă pe alea cea verde a bulevardului, Charles alergă la sora lui lîngă podeș și îl auzii spunîndu-i cu un glas de argint:

— De ce n-ai venit și tu să-ți iei la revedere de la bunul meu prieten?

Văzîndu-l pe fratele său pe poviînișul malului, Hélène aruncă spre el cea mai îngrozitoare privire care s-a aprins vreodată în ochii unui copil și îl imbrînci cu un gest plin de minie. Charles alunecă pe panta abruptă, se împiedică de niște rădăcini care-l rostogoliră năpraznic peste pietrele ascuțite ale malului: își zdrobi fruntea, apoi, scaldat în sînge, se prăbuși în apele murdare ale riului. Valul se sparse în mii de stropi negri sub frumosul lui cap bălai. Mai auzii o clipă țipetele ascuțite ale bietului micuț, numaidecît însă sunetele lui se stinseră, înăbușite de mocirla în care dispăru scoțînd un sunet greu ca al unui pietroi ce cade la fund. Fulgerul nu-i mai scurt decît a fost această cădere. Sării de unde mă aflu și coborîi pe o potecă. Hélène, năucită, țipa ascuțit:

— Mamă! Mamă!

Mama era acolo, lîngă mine. Zburase ca o pasăre. Dar nici ochii mamei, nici ai mei nu puteau desluși locul exact în care se prăbușise copilășul. Apa neagră clocotea pe o întindere enormă. Albia Bièvrei are aici o adîncime de zece picioare de mocirlă. Copilul trebuia să moară în ea, era cu neputință să fie salvat. La ceasul acela, în zi de duminică, totul era în repaos. Pe Bièvre nu sînt nici bărci, nici pescari. Nu vîd nicăieri nici vreo prăjină cu care să sondez apa duhnită, nici vreun om în depărtare.

De ce, dar, să mai vorbesc despre acest accident sinistru sau să povestesc taina acestei nenorociri? Poate că Hélène îl răzbunase pe tatăl său. Fără îndoială că gelozia ei era paloșul lui Dumnezeu. Cu toate acestea, mă cutremurai cînd o privii pe mamă. La ce interogatoriu înfrîntor avea s-o supună soțul ei, veșnicul ei judecător? Iar ea tira cu sine un martor incoruptibil. Copilăria are fruntea transparentă și fața diafană; iar minciuna este pentru ea ca o lumină care-l înroșește pînă și privirea. Nefericita doamnă încă nu se gîndea la chinul care-o aștepta acasă.

Ea privea riul Bièvre.

martie, 1831

VALEA TORENTULUI

Un asemenea eveniment trebuia să producă urmări groaznice în viața unei femei, și iată unul dintre ecourile cele mai cumplite care, din timp în timp, tulbură iubirea doamnei d'Aiglemont.

Cu vreo doi-trei ani mai târziu, într-o seară, după cină, la marchizul de Vandenesse, pe-atunci în doliu după tatăl său, și care avea o moștenire de definitivat, venise un notar. Notarul acesta nu era mărunțul notar al lui Sterne, ci un notar din Paris, vinjos și gras, unul dintre acei oameni stimabili care săvârșesc o prostie în mod chibzuit, care te calcă virtuos pe-o rană tainică și pe urmă te întreabă de ce gemi. Dacă, din întâmplare, afli ce au făcut prin ucigașa lor prostie, îți spun: «Pe cinstea mea, habar n-am avut!» În sfârșit, era un prostănac de notar cinstit, care nu vedea în viață decît acte.

Lângă diplomat se afla doamna d'Aiglemont. Generalul plecase politicos, încă înainte de a se fi terminat masa, ca să-i ducă pe cei doi copii ai săi la un spectacol, pe bulevard, la Ambigu-Comique ori la Gaieté. Deși melodramele tulbură simțămintele, la Paris ele trec drept potrivite pentru copii, și neprimejdioase, pe motiv că în ele nevinovăția biruie totdeauna. Tatăl plecase fără să mai aștepte desertul, atîta îl bătuseră la cap fata și fiul său, ca să ajungă la spectacol înainte de ridicarea cortinei.

Notarul, netulburatul notar, incapabil să-și pună întrebarea de ce și-o fi trimițînd doamna d'Aiglemont copiii și soțul la spectacol fără să-i întovărășască, rămăsese, după masă, ca înșurubat în scaunul lui. O discuție făcuse ca desertul să se lungească destul de mult, iar servitorii zăboveau cu servitul cafelei. Aceste incidente, care fără îndoială că răpeau un timp prețios, îi smulgeau frumoasei doamne niște gesturi pline de nerăbdare: putea fi comparată cu un cal de rasă bătînd din copită înainte de cursă. Notarul, care nu se pricepea nici la cai, nici la femei, găsea că marchiza e o femeie pur și simplu fermecătoare și scînteietoare. Încîntat că se află în compania unei femei la modă și a unui om politic celebru, notarul povestea tot felul de snoave; socotea drept aprobare zîmbetul silit al marchizei, pe care-o scotea din rîbdări, și-i da înainte.

Stăpînul casei, în deplin acord cu tovarășa sa, își și îngăduise, de mai multe ori, să păstreze tăcere atunci cînd notarul aștepta un răspuns elogios; dar, în timpul unor astfel de tăceri semnificative, diavolul acela de om privea focul din sobă și căuta anecdote. Pe urmă, diplomatul recurse la ceasornicul său. În sfârșit, frumoasa doamnă își puse pălăria să plece, dar nu plecă. Notarul nu vedea și n-auzea nimic; se simțea fermecat de sine însuși și era sigur că o cucerise așa de tare pe marchiză, încît o țintuise locului.

«Femeia asta, fără îndoială, are să-mi fie clientă», își zicea el.

Marchiza sta în picioare, își punea mînușile, își răsucea degetele și privea pe rînd cînd spre marchizul de Vandenesse care-i împărțasea nerăbdarea, cînd spre notarul care-i bombarda pe amîndoi cu tirul spiritelor lui. La fiecare pauză pe care vrednicul om o făcea, frumoasa pîrîche răsuflea, spunîndu-și printr-un semn: «În sfârșit, are să plece!» Nici vorbă însă. Era un coșmar moral ce nu se putea încheia decît prin a-i minia pe cei doi îndrăgostiți, asupra cărora notarul acționa ca un șarpe asupra unor păsări, împingîndu-i la cine știe ce izbucnire de furie. În chiar toiul povestirii despre josnicele mijloace prin care du Tillet, un

om de afaceri pe-atunci la modă, își realizase averea, și ale cărui ticăloșii erau detaliate meticulos de către snovosul notar, diplomatul auzi pendulul vestind orele nouă; văzu limpede că notarul lui era un imbecil pe care trebuia să-l dea fără jenă afară și li curmă vorba cu un gest hotărât.

— Doriți cleștele, domnule marchiz? întrebă notarul, înmînându-i clientului său cleștișorul.

— Nu, domnule, sînt nevoit să vă cer să plecați. Doamna vrea să se ducă după copiii săi, iar eu voi avea cinstea s-o însoțesc.

— S-a și făcut nouă! Ca umbra trece timpul în compania oamenilor amabili, zise notarul, care de un ceas vorbea absolut singur.

Își căută pălăria, veni apoi și se înfipse înaintea căminului, izbuti anevoie să-și stăpînească un sughiț, și-i spuse clientului său, fără a vedea fulgerătoareale priviri pe care i le arunca marchiza:

— Să rezumăm, domnule marchiz. Afacerile înainte de orice! Mîine, așadar, vom trimite o citație prin care îl vom soma legal pe fratele dumneavoastră; vom întocmi inventarul și pe urmă, pe legea mea...

Notarul înjelesese atît de greșit intențiile clientului său, încît lua afacerea exact pe dos față de instrucțiunile pe care acesta abia i le dăduse. Incidentul era prea delicat pentru ca Vandenesse să nu fie silit să rectifice, de voie, de nevoie, planurile mitocanului notar, și iarăși se încinse o discuție care mai răpi un oarecare timp.

— Ascultă, spuse în sfîrșit diplomatul, după un semn pe care i-l făcu tînăra doamnă, mi-ai impuiat capul; vino mîine la ora nouă, împreună cu avocatul meu.

— Voi avea însă cinstea să vă atrag atenția, domnule marchiz, că nu sîntem siguri că-l vom întîlni mîine pe domnul Desroches și, dacă somația nu este înmînată pînă-n prînz, termenul expiră și...

În acea clipă, o trăsură intră în curte și, la zgomotul făcut de ea, biata doamnă întoarse repede capul ca să-și ascundă lacrimile ce i se iviră în ochi. Marchizul sună cu gîndul să-i poruncească valetului să spună că plecase; generalul însă, întors pe neașteptate de la Gaieté, ajunsese înaintea valetului și se arătă ținîndu-și cu o mîină fiica ai cărei ochi erau roșii, și cu cealaltă băiețelul mofluz și inciudat.

— Ce vi s-a întîmplat? îl întrebă doamna pe soțul său.

— Am să vă povestesc mai tîrziu, răspunse generalul, îndreptîndu-se spre un budoar de-alături, a cărui ușă era deschisă și unde zărise niște jurnale.

Marchiza, necăjită, se trînti cu disperare pe o canapea.

Notarul, care se crezu dator să fie gentil cu copiii, luă un ton copilăros și-l întrebă pe băiețel:

— Ei bine, micuțule, ce s-a jucat la comedie?

— *Valea torentului*, bombăni Gustave.

— Pe cîntecul meu, spuse notarul, autorii de azi sînt pe jumătate nebuni! *Valea torentului*? De ce nu *Torentul vădî*? S-ar putea ca o vale să nu aibă nici un torent, dar spunînd *Torentul vădî*, autorii ar fi indicat ceva hotărît, limpede, caracteristic, pe înțeles. Dar să trecem peste asta și să mai vedem: cum poți, oare, să dai de o dramă într-un torent și

Intr-o vale? O să-mi răspundeți că astăzi principala atracție a unor spectacole de soțu ăsta zace în decoruri, și că titlul ăstuia se referă la niște astfel de decoruri foarte frumoase. Te-ai distrat bine, ștregarule? adăugă el, așezându-se înaintea copilului.

În clipa cînd notarul întreba ce dramă putea să se întîmple în adîncul unui torent, fetița marchizei întoarse încet capul și începu să plîngă. Mama era atît de tulburată, încît nu văzu mișcarea fetei sale.

— Oh, da, domnule, eu m-am distrat bine, răspunse copilul. Era în piesă un copilăș tare drăguț, care era singur pe lume, pentru că tatăl său nu putuse să-i fie tată. Și, deodată, tocmai cînd ajunsese la mijlocul podului de peste torent, o matahală urîtă și bărboasă, îmbrăcată toată-n negru, l-a aruncat în apă, și Héléne a început să plîngă și să suspine; toată sala a început să țipe la noi și tata ne-a luat repede-repede și ne-a scos afară.

Domnul de Vandenesse și marchiza rămaseră amîndoi înmărmuriți și cuprinși parcă de o durere ce le luase puterea de a gîndi și de a se mișca.

— Gustave, taci odată! strigă generalul. Ți-am spus că n-ai voie să povestești nimic despre cele ce s-au întîmplat la spectacol, și-ai și uitat vorbele mele.

— Iertați-l, Senioria-voastră, domnule marchiz, spuse notarul, eu am săvîrșit greșeala de a-l întreba, dar habar n-aveam de gravitatea...

— Nu trebuia să răspundă, spuse tatăl supărat, privindu-și fiul.

Cauza neașteptatei întoarceri a copiilor și a tatălui apărură atunci limpede și diplomatului și marchizei. Mama își privi fata, o văzu plîngînd și se ridică să se ducă la ea; fața însă i se încruntă cumplit, cu toate semnele unei asprimi pe care nimic n-o înfrîna.

— Ajunge, Héléne! îi spuse ea, du-te în budoar și ștergeți lacrimile.

— Ce-a greșit biata copilă? zise notarul, vrînd să liniștească totodată și minia mamei și lacrimile fetei. E-asa de frumoasă, încît trebuie să fie cel mai cuminte copil de pe lume; sînt foarte sigur, doamnă, că ea nu vă face decît bucurii. Nu-i așa, fetiço?

Héléne o privi pe mama ei tremurînd, își șterse lacrimile, încercă să ia o înfățișare liniștită și fugi în budoar.

— Și-i sigur, doamnă, spunea notarul dînd înainte, că dumneavoastră stînteți o mama prea bună ca să nu vă iubiți copiii în mod egal. Stînteți, de altfel, prea virtuoasă ca să nutriți acele triste părtiniri ale căror urmări funeste ni se arată mai cu osebite nouă, notarilor. Noi prefirăm printre degete societatea și ni-i dat să vedem patimile în chipul lor cel mai hidos: interesul. Uneori cite o mamă vrea să-i dezmoștenească pe copiii soțului său în folosul copiilor care-i sînt ei dragi; în vreme ce, alteori, soțul vrea, la rîndu-i, să păstreze o parte a averii chiar pentru copilul care a îndurat ura mamei lui. Și se pornesc niște lupte, și niște spaime, și niște acte, contra-inscrisuri, vînzări false, și fidei-comise; în sfîrșit, niște potlogării jalnice, pe cuvîntul meu de cinste, jalnice! Alteori, tații își cheltuiesc viața ca să-și dezmoștenească fiii, furînd bunul soțiilor lor... Da, furînd, ăsta-i cuvîntul. Vorbeam de o dramă: ah! vă încredințez

că, dacă am putea noi să dezvăluim taina anumitor donații, autorii noștri ar putea să facă din ele niște tragedii burgheze teribile. Habar n-am de ce puteri se folosesc femeile de izbutesc să facă ce vor; căci, în ciuda aparenței și slăbiciunii lor, totdeauna ele sînt cele care cîștigă. Ah! pe mine, de pildă, nu izbutesc să mă zăpăcesc, nu. Ghicesc totdeauna pricina acelor părtiniri care în societate sînt calificate politicos drept de nelămurit! Soții însă nu o ghicesc niciodată, trebuie să recunoaștem. O să-mi răspundeți la asta că există gingășii de...

Hélène, care se întorsese din budoar în salon împreună cu tatăl său, îl asculta pe notar cu atenție și îl înțelegea așa de bine, încît aruncă spre mama ei o privire temătoare, presimțind, cu întreg instinctul vîrstei fragede, că împrejurarea aceea avea să sporească asprimea dojenilor ce i se adresau. Marchiza îngălbeni și-i arătă lui Vandenesse, printr-un gest de spaimă, pe soțul ei, care privea gînditor florile de pe tapet. În acea clipă, cu toate bunele sale maniere, diplomatul nu se mai putu stăpîni și aruncă spre notar o privire ucigătoare.

— Poftiți pe-aici, domnule, spuse el, îndreptîndu-se grăbit spre antreul salonului.

Notarul îl urmă tulburat și fără a-și fi încheiat vorba.

— Domnule, îi spuse cu o minie stăpînită marchizul de Vandenesse, care trîntise în urma lui ușa de la salon, unde o lăsase pe doamnă împreună cu soțul ei; de la cină și pînă acum nu faci decît prostii și nu spui decît dobitocenii. Pentru Dumnezeu! pleacă odată; ai s-ajungi să pricinuiști cele mai mari nenorociri. Dacă ești un notar excelent, rămîi la meseria dumitale; dar dacă, din întîmplare, te afli între oameni, străduiește-te să fii mai cu băgare de seamă...

Și se întoarse în salon, părăsindu-l pe notar fără să-l mai salute. Notarul rămase un timp cu totul trîsnit, înlemnit, fără a mai ști nici măcar unde se află. Cînd vuietele ce-i țîlau în urechi se potoliră, i se păru că aude gemete și pașii unui du-te-vino prin salon, unde sonerile erau zguduite năprasnic. Îi fu frică să mai dea ochii cu marchizul de Vandenesse și își regăsi folosința picioarelor spre a-și lua tîlpășița și a dibui pe unde-i scara; la ușa ce ducea spre apartamente dădu însă nas în nas cu vafeții ce se înghesuiau să alerge la ordinele stăpînilor lor.

«Iată cum sînt toți acești mari seniori, își zise el, cînd, în sfîrșit, se văzu în stradă, căutînd o cabrioletă; te îndeamnă să vorbești, te îmbie cu fel de fel de complimente, gîndești că-i înveșelești, și de unde! Pînă la urmă te umilesc, te pun la respect, ba te mai și aruncă pe ușă afară, fără pic de jenă. În sfîrșit, am fost cit se poate de spiritual, n-am spus nimic lipsit de bun-simț, necugetat ori nechibzuit. Pe legea mea, mă sfătuieste să flu cu mai multă băgare de seamă! Păi eu cum am fost? Ah, fie-ar al dracului! sînt notar și membru al Camerei mele. He-he! asta-i znoavă de ambasador, înșii ăștia n-au nimic sfînt. Mîine are să-mi explice dumnealui cum de n-am făcut la el decît prostii și cum de n-am spus decît dobitocenii. Am să-i cer seamă, adică am să-i cer să-mi dea seama de asta. Și-apoi, oi fi și greșit, poate... Pe legea mea, sînt bun-bunul să mi se crăpe capul! Ce mi-o fi trebuit mie asta?»

Notarul se întoarce acasă și-i înfățișă și notăriței enigma, povestindu-i punct cu punct întâmplarea din acea seară.

— Dragul meu Crottat, excelența-sa a avut perfectă dreptate când ți-a spus că n-ai făcut decît prostii și n-ai spus decît dobitocanii.

— De ce?

— Dragul meu, ți-aș spune de ce, dacă asta te-ar împiedica mîine s-o iei iar de la capăt, în altă parte. Eu, încă o dată, ți amintesc numai să nu te mai apuci vreodată să vorbești despre altceva decît despre afaceri atunci cînd ieși în lume.

— Dacă nu vrei să-mi spui, am să-l întreb mîine pe...

— Doamne Dumnezeule, cei mai mari gugumani se străduiesc să ascundă lucruri ca astea și tu ți-nchipui că un ambasador are să ți le spună! Măi Crottat, nu te-am văzut niciodată așa de lipsit de minte ca acum.

— Mulțumesc, dragușo!

25 mai 1834

V. CELE DOUĂ ÎNTÎLNIRI

VRAJA

Un fost ofițer de ordonanță al lui Napoleon, pe care îl vom numi doar marchizul sau generalul, și care sub Restauratie făcuse o mare avere, veni să-și petreacă zilele de bunăstare la Versailles, unde locuia într-o casă de țară, situată între biserică și bariera Montreuil, pe drumul ce duce spre aleea Saint-Cloud. Serviciul lui de la Curte nu-i îngăduia să se îndepărteze de Paris.

Construit odinioară spre a sluji de adăpost iubirilor trecătoare ale unui mare senior, pavilionul acesta avea niște dependențe foarte vaste. Grădinile în mijlocul cărora era așezat îl despărteau, și pe dreapta și pe stînga, de cele dintîi case din Montreuil și de cocioabele construite în preajma barierei; astfel fără a fi prea izolați, stăpînii acestei proprietăți se bucurau, la doi pași de oraș, de toate plăcerile singurătății. Printr-o ciudată contradicție, fațada și ușa de intrare a casei dădeau de-a dreptul în drumul care poate că altădată nu va fi fost prea umblat. Presupunere ce pare de crezut, dacă socotim că drumul ducea la frumosul pavilion zidit de Ludovic al XV-lea pentru domnișoara de Romans, și că, înainte de a ajunge la el, un trecător curios ar fi putut vedea, ici-colo, cîteva *casinouri* ale căror interioare și decorațiuni dezvăluie rafinatele desfrîuri ale străbunicilor noștri, care, în dezmățul de care sînt învinuiți, căutau totuși să se închidă în umbră și în taină.

Într-o seară, de iarnă, marchizul, soția și copiii săi se aflau singuri în casa singuratică. Servitorii căpătaseră învoire să se ducă la Vandenesse, la celebrarea nunții unuia dintre ei; și, socotind că și sărbătoarea Crăciunului, care era tot în acea seară, le prilejuia o scuză valabilă față de stăpînii lor, nu-și făceau grijiuri că stau la petrecere oleacă mai mult decît le îngăduia porunca de acasă. Cu toate acestea, întrucît generalul era recunoscut drept un om ce nu pregeta niciodată să se țină de vorbă cu o rapiditate uluitoare, vinovații dansau cu oarecare îngrijorare, după ce ora întoarcerii acasă trecuse. Ceasul bătuse de unsprezece, și nici un servitor nu sosise. Adîncă tăcere care doamnea peste cîmp îngăduia să se audă, din răstimp, vîietul vîntului de iarnă printre ramurile negre ale copacilor, mugetul lui împrejurul casei ori șuierul de prin lungile coridoare. Atît de strașnic limpezise înghețul aerul, întărisese pămîntul și cuprinsese caldarmurile, încît totul căpătase acea sonoritate aspră ale cărei sunete ne uimesc întotdeauna. Mersul

greu al vreunui bejiv întârziat ori uruiul vreunei trăsuri ce se întorcea spre Paris răsunau mai puternic și se auzeau mai de departe ca de obicei. Franzele moarte, începînd să se involbure în cite un vîrtej brusc, foseau pe pietrele din curte, dînd glas nopții, cînd ea ar fi trebuit să rămînă mută. Era, așadar, una dintre acele seri aspre care smulg egoismului nostru cite o compătimire stearpă la adresa omului sărac ori a celui călător și fac să ni se pară atît de plăcut colîșorul de lingă sobă.

În acea clipă, familia strînsă în salon nu era îngrijorată nici de lipsa servitorilor, nici de cei fără un cămin, nici de poezia de care strălucește o seară de iarnă. Fără a-și face nici un fel de gladuri negre și simțindu-se liniștiți sub ocrotirea bătrînului militar, soția și copiii se lăsau în voia bucuriilor pe care le dă viața căminului atunci cînd sentimentele nu sînt stîlcnite, cînd afecțiunea și sinceritatea însuflețesc și cuvintele, și privirile, și ochii.

Generalul era așezat, sau mai bine zis cufundat, într-o berjeră înaltă și încăpătoare, în fața șemineului în care strălucea un foc strașnic ce revărsa o căldură plăcută, semn al unui ger năprasnic afară. Rezemat de spătarul fotoliului, și ușor înclinat, capul bravului părinte rămînea într-o atitudine a cărei indiferență vădea o liniște desăvîrșită, o dulce mulțumire sufletească. Brațele-i pe jumătate toropite, atîrnînd alene peste marginea berjerei, izbuteau să exprime întru totuțl acea impresie de fericire. Îl contempla pe cel mai mic dintre copiii săi, un băiețel în vîrstă de cinci ani, care, pe jumătate gol, nu voia să se lase complet dezbrăcat de către mama sa. Picuîl zvîrlea cămașa sau bonețica de noapte cu care marchiza îl amenința din cînd în cînd: sta cu gulerușul brodat la gît, și rîdea ori de cite ori mama îl chema, văzînd că și ea rîde de nesupunerea lui copilărească; pe urmă, începea iar să se joace cu sora lui, tot atît de naivă, dar mai răutăcioasă și vorbind mai deslușit decît el, ale cărui cuvinte stîlcite și idei confuze abia erau de înțeles pentru părinții săi. Micuța Moîna, mai mare decît el cu doi ani, stîrnea prin giumbușlucurile-i de pe-acum feminine, hohote de rîs necurmte, ce izbucneau ca niște petarde și păreau pornite fără nici o pricină; văzîndu-i însă pe amîndoi cum se rostogolesc prin fața sobei, cum își arată fără sfială frumoasele trupuri dîrdului cu forme delicate și albe, cum își împreună bucele părului negru și blond și cum își alipesc obrăjorii trandafirii pe care bucuria săpa niște gropițe suave, firește că un tată și mai ales o mamă înțelegeau mai bine micuțele lor suflete, de altfel de mult cunoscute și de mult îndrăgite de ei. Cei doi îngerași făceau să pălească, față de calorile vii ale ochilor lor luminoși, față de obrajii lor strălucitori și față de pielea lor albă, florile moalelor covor, teatru al zbenguiei lor, pe care se tăvăleau, se trîneau, se luptau, se rostogoleau fără nici o grijă.

Așezată pe o canapea, de partea cealaltă a șemineului, față în față cu soțul său, mama sta înconjurată de tot soiul de pleduri și în mină cu un pentof roșu, într-o atitudine de seninătate deplină. Vaga-i severitate se stîngea într-un zîmbet dulce, uitat pe buzele sale. În vîrstă de vreo treizeci și șase de ani, ea mai păstra încă o frumusețe datorată rarei perfecțiuni a trăsăturilor chipului, caruia căldura, lumina și fericirea îi

da în acea clipă o strălucire supranaturală. Din când în când, își lua privirile de la copii și își întorcea ochii galeși spre grava figură a soțului; și uneori, întilnindu-se, privirile lor își împărtășeau bucurii mute și cugetări profunde.

Generalul avea fața foarte oacheșă. Peste fruntea-i lată și senină cădeau cîteva șuvițe de păr cărunt. Bărbățeștile fulgere din ochii lui albaștri și bravura înscrisă în ridurile de pe obraji-i vestezi dovedeau că își câștigase cu trudă grea panglica roșie care-i înflorește la butoniera de la haină. În acea clipă, nevinovatele bucurii exprimate de cei doi copii se oglindeau în fizionomia lui viguroasă și hotărîtă, plină de o blîndețe și de o candoare de nespus. Fostul căpitan redevenise mic, fără multe eforturi. Oare nu se află totdeauna un sentiment de dragoste pentru copilărie în sufletul militarilor, care au cunoscut atît de profund nenorocirile vieții încît știu să vadă și mizeriile forței și privilegiile slăbiciunii?

Mai încolo, la o masă rotundă, luminată de niște lămpi astrale ale căror străluciri puternice se luptau cu luminile palide ale luminărilor așezate deasupra căminului, se afla un tînăr de treisprezece ani care parcurea rapid paginile unei cărți groase. Tipetele fratei și ale surorii nu-l tulburau, iar chipul lui exprima curiozitatea tinereții. Această lectură adîncă se justifica prin captivantele minunății din *O mie și una de nopți* și printr-o uniformă de licean. Sta nemișcat, într-o atitudine meditativă, cu un cot pe masă și cu capul sprijinit pe o mînă, ale cărei degete și le trecea prin părul negru. Lumina căzîndu-i de-a dreptul pe față, iar restul trupului rămînînd în obscuritate, se asemena cu acele portrete negre în care Rafael s-a înfățișat pe sine însuși concentrat, preocupat, cugetînd la viitor.

Între această masă și marchiză, lucra o înaltă și frumoasă domnișoară, așezată înaintea unui gherghef peste care își apleca și își îndepărta ritmic capul cu părul de abanos pieptănat artistic în care se reflecta lumina. Hélène, ea însăși, constituia un spectacol. Frumusețea ei se remarcă printr-un rar caracter de forță și de eleganță. Deși înălțat așa fel ca să formeze niște linii vii împrejurul capului, părul ei era atît de bogat încît, nesupus dinților pieptenei, se cîrleșea năstrușnic la ceafă. Sprincenele, foarte dese și de formă regulată, contrastau cu albul pur al frunții. Pe buza superioară avea chiar cîteva semne de virilitate ce schijau o ușoară umbră brună sub nasul grec ale cărui trăsături erau de o desăvîrșire aleasă. Dar fermecătoarea rotunjime a formelor sale, candida expresie a celorlalte trăsături, frăgezimea delicată a trupului, voluptuoasa moliciune a buzelor, perfecțiunea feței sale ovale și mai ales puritatea privirilor ei feciorești imprimau acestei viguroase frumuseți suavitatea feminină, încîntătoarea modestie pe care o pretindem de la acești tîngeri ai păcii și ai iubirii. Numai că nimic fragil nu exista în înfățișarea acestei domnișoare, iar inima ei trebuia să fie tot atît de blîndă, sufletu-i tot atît de tare pe cît îi erau de minunate trăsăturile și pe cît îi era de atrăgător chipul. Tăcea, ca și fratele ei liceanul, pîrînd a fi în prada uncii dintre acele fatale meditații de tînără domnișoară

adesea de nepătruns nu numai pentru privirile unui tată, ci chiar și pentru perspicacitatea unei mame; așa încît era cu neputință să se știe dacă vagile umbre ce treceau pe chipul său, ca niște nori ușori pe un cer pur, trebuiau atribuite jocului de lumină sau vreunor necazuri tainice.

Cei doi copii mai mari erau în acea clipă uitați cu totul de tatăl și de mama lor. Totuși, de cîteva ori, o aruncătură de ochi întrebătoare a generalului cuprinsese scena mută, care, în al doilea plan, înfățișa o grațioasă împlinire a speranțelor pe care le îndreptățea zarva copilărească plasată în prim-planul acestui tablou casnic. Ilustrînd viața omenească în gradații treptate, figurile acestea alcătuiau un fel de poem viu. Luxul mobilelor ce împodobeau salonul, diversitatea de atitudini, deosebirile de culori ale veșmintelor, contrastele dintre aceste chipuri, atît de caracterizate prin diferențele de vîrstă și prin contururile pe care luminile le scoteau în evidență, revărsau peste aceste pagini umane tot belșugul de frumuseți cerute sculptorilor, pictorilor, scriitorilor. În sfîrșit, tăcerea și lărna, singurătatea și noaptea își adăugau măreția lor la această compoziție de un sublim naiv, fermecător efect al naturii. Viața conjugală e plină de astfel de ore sfinte, a căror vrajă de nedescris se datorează poate vreunui vis uitat dintr-o viață mai bună. Raze cerești se revarsă, fără îndoială, peste astfel de scene, hărăzite să-l răsplătească pe om pentru o parte din mîhnirile ce le îndură și să-l facă să accepte existența. Pare că universul întreg e acolo, în fața noastră, sub o formă încîntătoare, și că își desfășură marile-i idei de ordine, iar viața socială pledează pentru legile sale, vorbind despre viitor.

Și totuși, în ciuda privirii duioase pe care Hélène o aruncă spre Abel și Moîna, atunci cînd izbucneau în ris la vreo năzbitie de-a lor, și în ciuda fericirii zugrăvite pe fața ei lucidă, atunci cînd îl contemla pe furis pe tatăl său, un sentiment de tristețe adîncă era înscris în gesturile, în atitudinea și mai ales în ochii-i adumbriți de genele lungi. Mîinile-i albe și puternice, peste care lumina trecea dîndu-le o roșeață diafană și aproape fluidă, ei bine, mîinile ei tremurau. O singură dată, fără a se ocoli mutual, ochii ei și cei al marchizei se înfruntară. Aceste două ființe se înțelesesă atunci printr-o privire grea, rece, respectuoasă la Hélène, sumbră și amenințătoare la mamă. Hélène își cobori numaidecît ochii pe gherghef, trase acul cu dibăcie, și multă vreme nu-și mai înălță capul, care parcă-i deveni prea greu de susținut.

Oare să fi fost mama prea severă cu fiica sa și să fi socotit necesară o asemenea severitate? Să fi fost, oare, geloasă pe frumusețea Hélènei, cu care ea încă mai putea rivaliza, dar numai folosindu-se de toate meșteșugurile toaletei? Sau fata va fi surprins la ea, ca multe alte fete atunci cînd încep să înțeleagă viața, niște secrete pe care această doamnă, în aparență atît de religioasă credincioasă datorilor sale, credea că le înmormintase în inimă adînc ca într-un mormînt?

Hélène ajunsese la o vîrstă cînd puritatea sufletească devine de o neînduplecare ce depășește dreapta măsură la care trebuie să rămână sentimentele. În unele minți, o greșală capătă proporțiile unei crime; imaginația influențează în asemenea cazuri conștiința; și, adeseori,

tinerele fete exagerează pedeapsa, pe măsura importanței pe care ele o dau ticăloșiilor. Hélène părea a nu se socoti demnă de nimeni. O taină din viața ei de mai înainte, un accident poate, neînțeles la început, sporit însă de susceptibilitățile minții ei influențate de preceptele religioase, părea că de puțină vreme o coborise romanțios în propriii săi ochi. Schimbarea ei de conduită a început în ziua cînd a citit, în recenta traducere a dramaturgiei străine, frumoasa tragedie *Wilhelm Tell*, de Schiller. După ce o mustrase pe fata sa că lăsase să-i cadă cartea din mînă, mama băgase de seamă că tulburarea priciunită de lectură în sufletul Hélènei provenea de la scena în care poetul stabilește un fel de frăție între Wilhelm Tell, care varșă singele unui om pentru a salva un popor întreg, și Johann Paricidul. Devenită umilă, pioasă și reculeasă, Hélène nu mai rivnea să se ducă la baluri. Niciodată nu mai fusese atît de drăgăstoasă față de tatăl său, mai ales atunci cînd marchiza nu era de față la alintările tinerei domnișoare. Cu toate acestea, dacă exista o răceală în afecțiunea Hélènei față de mama sa, ea era atît de fin exprimată, încît generalul n-avea să-și dea niciodată seama, oricît de grîfuliu ar fi fost față de unirea ce domea în familia sa. Nici un om n-ar fi avut ochiul destul de pătrunzător spre a sonda adîncurile acestor două inimi de femei: una tinără și generoasă, cealaltă sensibilă și mîndră; cea dintîi, comoară de iertare; cea de a doua, plină de finețe și de iubire. Dacă mama își mîhnea fiica printr-un despotism dibaci de femeie, despotismul ei nu era simțit decît de victimă. De altminteri, numai întîmplarea făcu să se nască toate aceste prezumții insolubile. Pînă în noaptea aceea, nici o lumină acuzatoare nu scăpase din cele două suflete; dar, între ele și Dumnezeu, fără îndoială, se ridica o taină sinistă.

— Gata, Abel, spuse marchiza, folosindu-se de o clipă cînd, tăcuși și osteniți, Moîna și fratele ei stăteau liniștiți; gata, băiete, haide, trebuie să vă culcați...

Și, aruncîndu-i o privire poruncitoare, îl luă botărită pe genunchi.

— Cum, zise generalul, este ora zece și jumătate și nici unul dintre servitorii noștri nu s-a întors? Ah, ticăloșii! Gustave, adăugă el, întorcîndu-se spre fiul său, nu ți-am dat cartea aceea decît cu condiția ca la ora zece s-o lași; ar fi trebuit s-o închizi tu însuși la ora stabilită și să te duci să te culci, așa cum mi-ai promis. Dacă vrei să fii un om deosebit, trebuie să-ți faci din cuvînt o a doua religie și să ții la el ca la onoarea ta. Fox, unul dintre cei mai mari oratori ai Angliei, era deosebit mai ales prin frumusețea caracterului său. Respectarea angajamentelor luate era principala lui calitate. În copilărie, tatăl său, un englez de vîrstă veche, îi dăduse o lecție destul de strașnică pentru a lăsa o impresie de neșters în mintea unui băiat. La vîrsta ta, Fox venea, în timpul vacanțelor, în casa tatălui său, care avea, ca toți englezii bogați, un parc destul de mare împrejurul castelului său. În acest parc se afla și un chioșc vechi ce urma să fie dat jos și reconstruit într-un alt loc unde priveliștea era de-a dreptul încîntătoare. Copiilor le place grozav să vadă cum se dărimă o casă. Micuțul Fox ar fi vrut să-și lungească vacanța cu cîteva zile, ca să asiste la dărtmarea pavilionului

acelula; tatăl său însă îi ceru să se prezinte la colegiu în ziua hotărâtă pentru deschiderea cursurilor: de aci, vrajbă între tată și fiu. Mama, ca toate mamele, îi luă parte micușului Fox. Tatăl îi făgădui atunci în mod solemn fiului său că va amina dărîmarea chioșcului pînă la vacanța viitoare.

Fox se întoarse la colegiu. Tatăl crezu că un băiețel, ocupat cu lecțiile, va uita această întimplare, și porunci să fie dărîmat chioșcul și să fie reconstruit în locul celălalt. Îndărătnicul copil însă nu se gîdea decît la chioșcul acela. Cînd veni iar acasă, prima lui grijă fu să se ducă să vadă bătrîna clădire; se întoarse însă la ora mesei tare mîhnit și-i spuse tatălui său: «M-ai înșelat». Bătrînul gentilom englez spuse tulburat, dar plin de demnitate: «E adevărat, fiule, dar îmi voi îndrepta greșeala. Trebuie să ții la cuvîntul dat mai mult decît la bogăție; pentru că a ține la cuvîntul dat îți aduce bogăție, dar toate bogățiile nu șterg pata pe care ți-o lasă pe conștiință nerespectarea cuvîntului.» Tatăl puse să se reconstruiască vechiul pavilion așa cum fusese; pe urmă, după ce a fost reconstruit, a poruncit să fie dărîmat sub ochii fiului său. Acest lucru, Gustave, să-ți slujească de învățătură.

Gustave, care-l ascultase pe tatăl său cu luare aminte, închise cartea numai decît. Urmă un moment de tăcere, în timpul căreia generalul o luă pe Moïna, care pica de somn, și o culcă duios în brațele lui. Micușul își lăsă capul să cadă moale pe pieptul tatălui și adormi astfel îndată, învăluită în buclele aurii ale frumosului ei păr.

În acea clipă, niște pași grăbiți se auziră răsunînd pe stradă; și deodată trei bătai în ușă stîrniră ecourile casei. Aceste bătai prelungite avură un accent tot atît de ușor de înțeles ca și țipătul unui om în primejdie de moarte. Ctinele de pază lătră cu minie. Hélène, Gustave, generalul și soția sa tresăriră cu toții; Abel însă, pe care mama sa izbutise să-l culce, și Moïna nu se deșteptară.

— Asta-i tare grăbit! zise militarul, așezînd-o pe fiica sa pe berjeră.

Ieși repede din salon, fără a fi auzit rugămintea soției sale:

— Dragul meu, nu te duce...

Marchizul trecu în camera lui de culcare, luă o pereche de pistoale, își aprinse felinarul orb, alergă spre scară, coborî cu iușcala fulgerului și ajunse într-o clipă la ușa casei, unde fiul său îl urmă curajos.

— Cine-i acolo? întrebă el.

— Deschideți, răspunse un glas aproape sufocat de o răsufiere gîfîită.

— Ești preiten?

— Da, prieten.

— Ești singur?

— Da... dar deschideți, căci vin *ăștia*, vin *ăștia*!

Un om se strecură în antreu cu fantastica iușcală a unei umbre, de îndată ce generalul întredeschise ușa; și, fără ca marchizul să i se poată opune, necunoscutul îi sili s-o închidă, trîntind-o cu o strașnică împingere de picior și rezemîndu-se de ea ca pentru a-l împiedica s-o mai deschidă.

Generalul, care ridică îndată pistolul și felinarul spre pieptul străinului ca să-i țină la respect, văzu un bărbat de înălțime mijlocie,

învăluit într-o şubă de blană, veşmint de bătrîn, larg şi prea lung, ce nu părea făcut pentru el. Fie din prudenţă, fie din întâmplare, fugarul avea fruntea în întregime acoperită de o pălărie ce-i cădea peste ochi.

— Domnule, îi spuse el generalului, lăsaţi jos ţeava pistolului. Nu pretind să rămîn în casa dumneavoastră, dacă nu-mi daţi îngăduinţa; dar, dacă am să ies, moartea mă aşteaptă la barieră. Şi ce moartea veţi da seama de ea în faţa lui Dumnezeu. Vă cer găzduire pentru două ore. Gîndiţi-vă bine, domnule, oricît de strimtorat sînt, trebuie să vă poruncesc cu despotismul nevoii. Vă cer ospitalitatea arabă. Să vă fiu ca un lucru sfînt; de nu, deschideţi, mă voi duce să mor. Nu vă cer decît să-mi păstraţi taina, să-mi daţi un adăpost şi apă. Oh, apă! repetă el, cu un glas care hordăia.

— Cine sînteţi? întrebă generalul, uimit de repeziciunea înfrigurată cu care vorbea necunoscutul.

— Ah, cine sînt! Ei bine, deschideţi, plec, răspunse omul, cu o ironie infernală.

În ciuda îndeminării cu care marchizul proiecta lumina felinarului, nu izbutea să vadă decît partea de jos a feţei necunoscutului, şi nimic nu pleda în favoarea unei găzduiri atît de ciudat cerută: obraji tremurau livizi, iar întregul chip se contracta îngrozitor. În umbra borului pălăriei, ochii i se zăreau ca două lumini ce aproape că făcură să pălească slaba lumină a felinarului. Totuşi, trebuia dat un răspuns.

— Domnule, spuse generalul, ceea ce spuneţi este atît de uluitor încît, în locul meu, dumneavoastră...

— Hotărîţi-mi soarta! strigă străinul, cu o voce cumplită, întrerupîndu-şi gazda.

— Două ore? întrebă marchizul nehotărît.

— Două ore! repetă omul.

Şi deodată îşi smuci pălăria cu un gest de disperare, îşi descoperi fruntea şi, parcă vrînd să facă o ultimă încercare, aruncă o privire a cărei lumină vie tulbură inima generalului. Săgetătura aceasta de spirit şi de voinţă semăna cu un fulger şi fu zdrobitoare ca trăsnetul; căci sînt clipe cînd oamenii sînt investiţi cu o putere inexplicabilă.

— Bine, oricine aţi fi, veţi fi în siguranţă sub acoperişul meu, reluă cu gravitate stăpînul casei, care socoti că se supune uneia dintre acele porniri instinctive pe care omul nu totdeauna şi-o poate explica.

— Dumnezeu să vă răsplătească, adăugă necunoscutul, scoţînd un suspin adînc.

— Sînteţi înarmat? întrebă generalul.

Drept orice răspuns, străinul, abia dîndu-i timpul să arunce o privire, îşi deschise şi îşi închise fulgerător şuba. Părea fără arme şi era îmbrăcat în costumul cu care un tinăr iese de la bal. Oricît de rapidă fusese examinarea bănuielnicului militar, el văzu destul pentru a se mira.

— Unde naiba aţi putut să vă murdăriţi așa, pe o vreme atît de uscată?

— Iarăşi întrebări! răspunse necunoscutul cu un aer mîndru.

În clipa aceea, marchizul îi zări pe fiul său și își aminti de pilda pe care i-o spusese despre stricta respectare a cuvîntului dat; fu așa de contrariat de această împrejurare, încît îi spuse, nu fără un accent de supărare:

— Cum se face, istețule, că te afli aici, în loc să fii în patul tău?

— Am crezut că îți voi putea fi de folos în caz de primejdie, răspunse Gustave.

— Bine, urcă în camera ta, spuse tatăl, domolit de răspunsul fiului său. Iar dumneavoastră, adăugă el adresîndu-se necunoscutului, urmați-mă.

Amîndoi deveniră tăcuți ca doi jucători care se tem unul de altul. Generalul chiar începuse să se simtă cuprins de presimțiri sinistre. Necunoscutul îi și apăsă pe inimă ca un coșmar; dar, stăpînit de credința în jurămîntul făcut, el îl conduse de-a lungul coridoarelor și al scărilor locuinței sale și îl introduse într-o cameră de la al doilea etaj, exact deasupra salonului. Odaia aceasta nelocuită servea de uscătorie iarnă, nu comunica absolut cu nici un apartament și nu avea altă podoabă, pe cei patru pereți galbejiți ai săi, decît o oglindă lăsată pe șemineu de fostul proprietar, și o altă oglindă, mai mare, care, devenind inutilă după amenajarea făcută de marchiz, fusese așezată deocamdată în fața șemineului. Podeaua acestei mansarde vaste nu fusese măturată niciodată, aerul era ca de gheață și două scaune vechi, din care curgeau paiele, alcătuiau întregul mobilier de acolo.

După ce puse felinarul pe marginea șemineului, generalul îi spuse necunoscutului:

— Siguranța dumneavoastră impune ca această mansardă mizerabilă să vă servească de adăpost. Și, întrucît aveți cuvîntul meu că vă voi păstra secretul, îmi veți permite să vă închid.

Omul înclină capul, ca semn de acceptare.

— N-am cerut decît un adăpost, secretul și apă, sublinie el.

— Mă duc să vă aduc apa, răspunse marchizul, care închise ușa cu grijă și coborî pe dibuite în salon să ia o luminare spre a se duce să caute el însuși o cană în cămară.

— Ei bine, domnule, ce s-a întîmplat? îl întrebă curioasă marchiza pe soțul ei.

— Nimic, draga mea, răspunse el scurt.

— Dar am auzit totuși limpede cum ai condus pe cineva sus...!

— Hélène, reluă generalul, privind-o pe fiica sa care-și ridică spre el capul, să nu uiți că onoarea tatălui tău depinde de discreția voastră. Voi trebuie să nu fi auzit nimic.

Tinăra domnișoară răspunse printr-o mișcare semnificativă a capului. Marchiza rămase cu totul uluită și jignită în sine de felul în care soțul ei înțelegea să-i impună tăcere. Generalul se duse să ia o cană și un pahar, și se urcă din nou în camera în care se afla prizonierul lui: îl găsi în picioare, rezemat de zid, lângă șemineu, cu capul descoperit; pălăria și-o aruncase pe unul dintre cele două scaune. Străinul nu se așteptase, desigur, că va fi atît de bine luminat. Fruntea i se încreți,

iar chipu-i deveni îngrijorat atunci când ochii lui întâlniră ochii sfredelitori ai generalului; se liniști însă și căpătă o înfățișare amabilă, pentru a-i mulțumi ocrotitorului său. Când acesta din urmă așeză paharul și cana pe marginea șemineului, necunoscutul, după ce li mai aruncă o privire scinteietoare, rupse tăcerea.

— Domnule, spuse el cu o voce dulce care nu mai avea convulsiile guturale de mai înainte, dar care totuși încă mai trăda o tulburare lăuntrică, vă par, desigur, ciudat. Iertați-mi nazurile pe care sînt silit să le fac. Dacă rămîneți aici, v-aș ruga să nu vă uitați la mine în vreme ce beau.

Necăjit că tot trebuie să se supună unui ins ce nu-i plăcea, generalul se întoarse brusc. Străinul scoase din buzunar o batistă albă și își înfășură cu ea mina dreaptă; luă apoi cana și bău dintr-o răsuflare toată apa din ea. Fără a fi vrut să-și încalce făgăduiala tacită, marchizul privi mașinal în oglinda cea mare; atunci însă, prin cele două oglinzi puse față în față, ochii săi putură să-l cuprindă perfect pe necunoscut și să vadă batista înroșindu-se deodată prin contactul cu minile pline de sînge ale acestuia.

— Ah, v-ați uitat la mine, exclamă omul atunci cînd, după ce băuse și se înfășurase în șuba sa, îl cercetă pe general cu un aer bănuitor. Sînt pierdut. Vin *aita*, iată-i!

— N-aud nimic, spuse marchizul.

— Nu sînteți la fel de interesat ca mine să auziți totul.

— V-ați bătut oare în vreun duel, de sînteți așa de plin de sînge? întrebă generalul, destul de emoționat atunci cînd distinse culoarea petelor mari de pe hainele oaspetelui său.

— Da, un duel, așa cum spuneți, repetă străinul, lăsînd să-i fluture un zîmbet amar pe buze.

În acea clipă, ropotul galopului grabit al mai multor cai se auzi în depărtare; zgomotul acela era însă slab, ca întiele lumini ale zorilor. Urechea experimentată a generalului recunoscu pasul cadențat al cailor deprinși cu ordinea de escadron.

— Asta-i jandarmeria, spuse el.

Aruncă spre prizonierul său o privire de natură a risipi îndoielile pe care ar fi putut să i le stîrnească prin indiscreția sa involuntară, luă lumina și se întoarse în salon. Abia puse cheia de la camera de sus pe șemineu, cînd zgomotul făcut de cavalerie se intensifică, apropiindu-se de pavilion cu o rapiditate care-l făcu să tresară. Într-adevăr, caii se opiră la ușa casei. După ce schimbă cîteva cuvinte cu camarazii săi, un călăreț descălecă, bătu puternic în ușă și-l sili pe general să se ducă să deschidă. Acesta nu-și putu stăpîni o tulburare lăuntrică la vederea a șase jandarmi ale căror pălării tivite cu argint străluceau în lumina lunii.

— Monsenioro, li spuse un brigadier, nu cumva ați auzit mai adineiori un om fugind spre barieră?

— Spre barieră? Nu.

— Nu ați deschis nimănui ușă?

— Oare crezi că am obiceiul să deschid eu însumi ușă?

— Vai, iertați-mă, domnule general, în clipa asta, mi se pare...

— A, așa! exclamă marchizul pe un ton minios, vreți să mă luați peste picior? cu ce drept?...

— Nici gând, nici gând, monseniore, reluă dulce brigadierul. Iertați-ne zelul. Știm prea bine că un *pair* al Franței nu se pune în primejdie primind pe un asasin la ora aceasta de noapte; dar dorința de a căpăta vreo indicație...

— Un asasin! strigă deneralul, și cine-a fost...?

— Domnul baron de Mauny a fost omorât cu o lovitură de topor, reluă jandarmul. Dar asasinul e urmărit de-aproape. Sîntem siguri că e pe-aici pe undeva și n-are să ne scape. Iertați-ne, domnule general.

Jandarmul spuse aceste cuvinte în timp ce încăleca pe cal, așa încît, din fericire, nu putu să vadă figura generalului. Deprins să privească totul cu suspiciune, brigadierul poate că ar fi bănuît ceva la vederea feței sale pe care se zugrăveau atît de limpede tulburările sufletești.

— Se cunoaște numele ucigașului? întrebă generalul.

— Nu, răspunse călărețul. A lăsat biroul plin cu aur și cu bilete de bancă, fără să se atingă de ele.

— E o răzbunare, spuse marchizul.

— Aș, de unde! față de un moșneag?... Nu, nu, ticălosul ăla n-o fi avut vreme să-și ducă lovitură la capăt.

Și jandarmul goni după tovarășii lui, care galopau în depărtare. Generalul rămase o clipă în prada unei năuceli lesne de înfeles. Nu peste mult, el își auzi servitorii care se întorceau acasă discutînd cu o oarecare căldură și ale căror glasuri răsunau la răspîntia de la Montreuil. Cînd sosiră, minia lui, căreia nu-i trebuia decît un pretext spre a se revărsa, căzu asupra lor ca un bubuit de trăsnet. Vocea lui făcu să se cutremure ocourile casei. Se liniști însă deodată, atunci cînd cel mai curajos și mai isteț dintre ei, valetul său de cameră, își ceru iertare pentru întîrzierea lor, spunîndu-i că fuseseră opriți la intrarea în Montreuil de către jandarmii și agenții de poliție care caută un asasin. Generalul tăcu numaidecît. Apoi, chemat la îndeplinirea datoriilor sale prin cele spuse de valet, le porunci scurt tuturor oamenilor săi să se ducă să se culce îndată lăsîndu-i uluiți de ușurința cu care admisesese minciuna valetului său de cameră.

Dar, pe cînd în curte se petreceau evenimentele acestea, un incident, destul de mărunț în aparență, schimbase situația celorlalte personaje ce figurează în istoria aceasta. De cum ieșise marchizul din salon, soția lui, aruncîndu-și ochii cînd spre cheia de la mînsardă, cînd spre Hélène, în cele din urmă se aplecă spre fiica sa, spunîndu-i în șoaptă:

— Hélène, tatăl tău a lăsat cheia pe șemineu. Fata, uimită, ridică ochii și o privi sfioasă pe mama ei, ai cărei ochi scînteiau de curiozitate.

— Da, mamă, și? răspunse ea cu voce tremurătoare.

— Tare-aș vrea să știu ce se petrece sus. Dacă e ceva, șade acolo mișcat. Du-te tu și...

— Eu? făcu fată, cu un fel de spaimă

— Ți-e frică?

— Nu, mamă, dar mi s-a părut că au fost niște pași de bărbat.

— Dacă aș putea să mă duc eu singură, nu te-aș fi rugat pe tine să urci acolo, Hélène, reluă mama pe un ton de demnitate rece. Dacă s-ar întoarce tatăl tău și nu m-ar găsi aici, m-ar căuta poate, pe cind lipsa ta n-ar băga-o de seamă.

— Doamnă, răspunse Hélène, dacă îmi poruncești, mă voi duce; dar voi pierde încrederea tatei...

— Cum? zise marchiza cu un accent de ironie. Dar, dacă iei în serios ceea ce nu fusese decît o glumă, acum îți poruncesc să te duci să vezi cine este sus. Iată cheia, copilă! Tatăl tău, cînd ți-a cerut să păstrezi tăcere în legătură cu ceea ce se petrece acum în casa lui, nu ți-a interzis să urci în camera aceea. Du-te, și să îți minte că o mamă nu trebuie niciodată să fie judecată de fata ei...

Rostind ultimele cuvinte cu toată severitatea unei mame ofensate, marchiza luă cheia și i-o dădu tinerei Hélène, care se ridică fără o vorbă și ieși din salon.

«Mama se va pricepe să obțină oricînd iertarea; eu, însă, voi fi scoasă din inima tatei. Oare vrea mama să mă lipsească de dragostea pe care el o are pentru mine și să mă alunge din casă?»

Gîndurile acestea începură să se frămînte deodată în mintea sa, în timp ce mergea fără lumină, de-a lungul coridorului în fundul căruia se afla ușa camerei misterioase. Cînd ajunsese acolo, tulburarea din gîndurile ei avea ceva de fatalitate. Cugetările acestea confuze făcură să i se reverse miile de simțăminte ascunse pînă atunci în inima ei. Nemaicrezînd poate într-un viitor fericit, în acea clipă cumplită își privi cu deznădejde întreaga-i viață. Tremura din tot trupul cînd apropiu cheia de broasca ușii, iar emoția-i deveni așa de puternică, încît se opri o clipă să-și pună mina pe inimă, de parcă ar fi putut să-i liniștească astfel bătăile adînci și sonore. În sfîrșit, deschise ușa.

De bună seamă că scriștîitul ușii izbise zadarnic urechea ucigașului. Deși auzul lui era foarte ascuțit, el rămase aproape lipit de perete, nemișcat și parcă pierdut în gînduri. Cercul de lumina aruncat de felinar în lumina slab și îl făcea să se asemule, în acea zonă de clar-obscur, cu sumbrele statui de cavaleri ce veghează veșnic în picioare la căpătîiul vrenui mormînt întunecat de sub capetele gotice. Stropi de sudoare rece li scaldau fruntea galbenă și înaltă. O dîrzenie de necrezut strălucea pe figura aceea greu zbuciumată. Ochii-i de foc, nemișcați și uscați, păreau că urmăresc o luptă în întunericul din fața lor. Cînduri năprasnice treceau fulgerător pe fața lui a cărei expresie hotărîtă și limpede vădea un suflet superior. Atitudinea, trupul, proporțiile se armonizau cu spiritul-i neimblînzit. Bărbatul acesta numai forță, numai putere, scruta negura ca pe o imagine vizibilă a propriului său viitor.

Deprins să vadă figurile energice ale uriașilor ce se învîlmășeau în jurul lui Napoleon, și preocupat de o problemă de etică, generalul nu dăduse atenție particularităților fizice ale acestui bărbat extraordinar; dar, supusă, ca orice femeie, impresiilor exterioare, Hélène fu impresionată de amestecul de lumină și umbră, de măreție și pasiune,

de haosul poetic ce-l da necunoscutului înfățișarea lui Lucifer ridicându-se după cădere. Brusc, furtună zugrăvită pe față i se potoli ca prin farmec, iar imperiul de neexprimat, căruia străinul, poate fără voia lui, îi era și cauză și efect, se răspîndi împrejurul-i cu iuțeala crescîndă a unei inundații. Un torent de gânduri îi fluturau din frunte în clipa cînd trăsăturile acelea își reluară formele firești. Văzînd, fie de ciudăjenia acestei întâlniri, fie de taina în care pătrundea, tinăra domnișoară putu să admire atunci o fizionomie plăcută și plină de interes. Ea rămase un timp într-o tăcere copleșitoare și în prada unui zbucium necunoscut pînă atunci sufletului ei tinăr. Curînd însă, fie că Hélène scăpase o exclamație sau făcuse vreo mișcare, fie că asasinul, revenind din lumea ideală la cea reală, auzi o altă respirație decît a sa, întoarse capul către fiica gazdei sale și văzu nedeșlășit în umbră figura sublimă și formele minunate ale unei făpturi pe care trebuie s-o fi luat drept inger, așa cum stătea nemișcată și suavă ca o vedenie.

— Domnule... spuse ea, cu voce emoționată. Ucigașul tresări.

— O femeie! exclamă el încetîșor. E cu putință? Plecati, reluă el. Nu-i recunosc nimănui dreptul de a mă plînge, de a mă ierta sau de a mă condamna. Eu trebuie să trăiesc singur. Du-te, fetișo, adăugă apoi cu un gest de suveran, aș răsplăti urît servicial pe care mi l-a făcut stăpînul acestei case, dacă aș lăsa fie și o singură persoană care locuiește aici să respire același aer cu mine. Sînt dator să mă supun legilor lumii.

Ultima frază fu rostită în șoaptă. Izbucînd să cuprindă, prin profunda intuiție, necazurile pe care le evoca această afirmație tristă, el aruncă spre Hélène o privire șerpească și răscoli în inima ciudatei domnișoare o lume de gânduri încă adormite în ea. Fu ca o străfulgerare ce i-ar fi luminat tărîmuri necunoscute. Sufletul ei fu ingenuncheat, subjugat, fără ca ea să găsească tăria de a se apăra împotriva puterii magnetice a acelei priviri, oricît de involuntar fusese aruncată.

Rușinată și tremurînd, ieși din cameră și ajunse în salon doar o clipă înainte de întoarcerea tatălui său, așa încît nu putu să-i spună nimic mamei sale.

Generalul, copleșit de gânduri, se plimba tăcut, cu brațele încrucișate pe piept, călcînd cu pași rari de la ferestrele ce dădeau spre stradă la ferestrele dinspre grădină. Soția sa îl privea pe Abel care dormea. Moina, culcată pe berjeră ca o păsărică în cuibul ei, dormea liniștită. Sora mai mare ținea într-o mină un gremuleț de mătase, iar în cealaltă un ac, și privea focal.

Adîncă tăcere ce domnea și în salon, și în afara casei, și în lăuntru ei, nu era întreruptă decît de tîrșitul pașilor servitorilor, care se duceau să se culce unul cîte unul, de cîteva chicoteli înăbușite, ultim ecou al veseliei și al petrecerii lor de la mîntă, și, la urmă, de ușile de la respectivele lor odăi, în clipa cînd le deschideau, vorbindu-și unii altora, și cînd le închideau. Cîteva zgomoite infundate mai răsunară încă în jurul paturilor. Un scaun căzu. Tusea unui vizitativ bătrîn se auzi slab, apoi se potoli. În curînd, mîreția sumbră ce domnește peste firea adormită la miez de noapte se înstăpîni pretutindeni. Numai stelele străluceau.

Gerul cuprinsese pământul. Nimeni nu mai spunea o vorbă, nimeni nu se mai mișca. Doar focul trosnea, ca pentru a face să înțeleagă mai bine deplinătatea tăcerii. Orologiul de la Montreuil băta ora unu. În acea clipă, niște pași foarte ușori se auziră slab de la catul de deasupra. Marchizul și fiica sa, incredințați că îl închiseseră pe asasinul domnului de Mauny, socotiră că pașii acela erau ai vreunei slujnice și nu se mirară când auziră deschizându-se ușile de la camera prin care se ajunge în salon. Deodată, ucigașul se ivi în fața lor. Năuceala în care se pierdu marchizul, via curiozitate a mamei și uimirea fetei îngăduindu-i să înainteze până aproape în mijlocul salonului, el spuse generalului cu o voce ciudat de liniștită și de melodioasă:

— Domnule, cele două ore se apropie de sfârșit.

— Dumneavoastră aici! strigă generalul. Prin ce putere...?

Și, cu o privire teribilă, interogă pe soția și pe copiii lui.

Hélène se făcu roșie ca focul.

— Dumneavoastră, reluă militarul pe un ton pătrunzător, dumneavoastră între noi? Un asasin plin de sînge, aici? Murdăriți tabloul acesta! Ieșiți! Ieșiți! adăugă el, cu un accent furios.

La cuvîntul asasin, marchiza scoase un țipăt. În ce o privește pe Hélène, însă, cuvîntul acesta păru a-i hotări viața, figura ei nu arătă nici cea mai mică uimire. Ea parcă l-ar fi așteptat pe acest om. Gîndurile ei atît de vaste căpătără un sens. Pedeapsa pe care Cerul o păstra pentru păcatele ei izbucnise. Socotindu-se tot atît de criminală ca și el, tinăra îl privi cu ochi seninai: îi era tovarășă și soră. În această întîmplare ea vedea însăși porunca lui Dumnezeu. Cîțiva ani mai tîrziu, rațiunea i-ar fi îndreptățit remușcările; acum însă ele o făceau să-și piardă mințile. Străinul rămase nemișcat și rece. Un zimbet disprețuitor se zugrăvi pe chipul și pe groasele lui buze roșii.

— Apreciați destul de greșit noblețea purtării mele față de dumneavoastră, spuse el rar. Eu n-am vrut nici măcar să ating cu mîinile mele paharul cu apă pe care mi l-ați dat să-mi astîmpăr setea. Nu am intenționat nici măcar să-mi spăl sîngele de pe mîini sub acoperișul dumneavoastră, și plec fără a lăsa aici despre *crima mea* (la aceste cuvinte, buzele i se contractară) nici măcar o idee, străduindu-mă să trec pe aici fără să las nici o urmă. În sfîrșit, nu i-am îngăduit fiicei dumneavoastră să...

— Fiica mea! exclamă generalul aruncînd spre Hélène o privire de groază. Ah! nenorocitul, ieși, sau te omor...

— Cele două ore încă nu s-au încheiat. Nu puteți nici să mă omorîți, nici să mă predați, fără a vă pierde și propria dumneavoastră stimă... și stîma mea.

La acest ultim cuvînt, militarul, năucit, încercă să-l scruteze pe criminal; fu însă silit să-și plece ochii, nesimțindu-se în stare să înfrunte cumplita strălucire a unei priviri ce pentru a doua oară îi răscolea sufletul. Se temu să nu se înmoaie încă și mai mult, dîndu-și seama că voința i se și topise.

— Să asasinezi un moșneag! Așadar, niciodată n-ai văzut o familie? spuse, arătându-i cu un gest părintesc soția și copiii.

— Da, un moșneag, repetă necunoscutul, a cărui frunte se încrunță ușor.

— Fugiți! strigă generalul, fără a îndrăzni să-și privească oaspetele. Pactul nostru s-a isprăvit. N-am să vă omor. Nul n-am să mă fac slujitor al eșafodului. Dar plecați odată, ne îngrozim.

— Știu, răspunse resemnat criminalul. Nu există pământ în Franța pe care să-mi pot pune piciorul fără teamă; dar dacă justiția ar ști să cîntărească anumite cazuri ca și Dumnezeu, dacă s-ar osteni să vadă că și în asasin și în victimă există un monstru, aș rămîne fără ezitare printre oameni. Oare nu întrezărești niște crime anterioare la un om care a fost spintecat? M-am făcut și judecător și călău, am luat locul neputincioasei justiții omenești. Iată crima mea. Adio, domnule. În ciuda amărăciunii pe care ai turnat-o în ospitalitatea dumneavoastră, eu n-am s-o uit niciodată, voi mai păstra în sufletul meu încă un sentiment de recunoștință față de un om de pe lumea aceasta, și acest om sintezi dumneavoastră... Mi-ar fi plăcut totuși să fiți mai generos.

Se îndreptă spre ușă. În acea clipă, tînăra domnișoară se aplecă spre mama ei și-i spuse ceva la ureche.

— Ah!...

Exclamația soției sale îl făcu pe general să tresară de parcă ar fi văzut-o pe Moîna moartă. Hélène se ridicase în picioare, iar ucigașul se întorsese instinctiv, arătînd pe fața lui un fel de îngrijorare pentru această familie.

— Ce ai, draga mea? întrebă marchizul.

— Hélène vrea să-l urmeze, spuse ea.

Ucigașul se înroși.

— Pentru că mama traduce atît de greșit o exclamație, aproape involuntară, spuse Hélène încet, am să-i îndeplinesc dorința.

După ce aruncă împrejur o privire aproape sălbatică, tînăra își lăsă ochii în pămînt și rămase într-o atitudine de minunată modestie.

— Hélène, zise generalul, ai fost sus în camera în care...?

— Da, tată.

— Hélène, întrebă el cu vocea tulburată de un tremur convulsiv, acum l-ai văzut pentru întâia oară pe acest om?

— Da, tată.

— În acest caz, nu e firesc să te hotărâști să...

— Dacă nu e firesc, este cel puțin adevărat, tată.

— Ah, copila mea!... spuse marchiza încet, dar în așa fel încît soțul ei să audă. Hélène, tu îmi înseși toate principiile de cinste, de modestie, de virtute, pe care m-am străduit să le sădesc în sufletul tău. Dacă pînă în clipa aceasta fatală n-ai fost decît o prefăcută, atunci nu e nimic de regretat de pe urma ta. Oare te ispitește perfecțiunea morală a acestui necunoscut? sau acea forță necesară oamenilor care au săvîrșit o crimă...? Te prețuiesc prea mult ca să-mi închipui...

— Oh, crede ce vrei, doamnă, răspunse Hélène pe un ton rece.

Dar, în ciuda tăriei de caracter pe care o dovedea în acea clipă, flacăra din privirile ei izbuti cu greu să-i absoarbă lacrimile din ochi. Străinul înțelese cuvintele mamei prin lacrimile fetei, și aruncă o privire de vultur asupra marchizei care fu silită, printr-o putere irezistibilă, să se uite la acest teribil seducător. Or, când ochii doamnei întâlniră ochii limpezi și strălucitori ai bărbatului, ea își simți sufletul cutremurat de un fior asemănător cu zguduirea ce ne străbate la vederea unei reptile sau atunci când atingem o butelie de Leyda.

— Dragul meu, strigă marchiza spre soțul ei, asta-i diavolul! Ghicește totul...

Generalul se ridică să smucească de șnurul unei sonerii.

— Vrea să te aresteze, îi spuse Hélène ucigașului.

Necunoscutul zîmbi, făcu un pas, opri brațul marchizului, îl sili să înfrunte o privire ce revărsa un fel de amețeală și îl deposează de orice energie.

— Am să vă plătesc pentru ospitalitatea pe care mi-ați dat-o și vom fi chit. Vă voi crușa de dezonoare, predîndu-mă singur. La urma urmei, ce-aș mai putea acum să fac în viață?

— Veți putea să vă pocăiți, răspuse Hélène, aruncîndu-i una dintre acele speranțe ce nu strălucesc decît în ochii unei copile.

— Nu mă voi pocăi niciodată, spuse ucigașul cu un glas răsunător și înălțînd capul cu mîndrie.

— Mîinile lui sînt mînjite de sînge, spuse tatăl către fiica sa.

— I le voi șterge cu, răspuse ea.

— Dar, reluă generalul, fără a îndrăzni să i-l arate pe necunoscut, știi tu măcar dacă el te vrea?

Ucigașul înaintă spre Hélène, a cărei frumusețe, oricît de castă și de evlavioasă părea iluminată ca de o flăcără interioară, ale cărei reflexe colorau și, ca să spunem așa, îi puneau în relief plină și cele mai neînsemnate trăsături, liniile cele mai delicate; apoi, după ce aruncă asupra acestei încintătoare făpturi o privire caldă, a cărei flăcără era încă și mai cumplită, el spuse cu o puternică emoție:

— Refuzîndu-vă jertfa, nu înseamnă, oare, că vă iubesc pentru dumneavoastră înșivă, și că, totodată, mă achit și de cele două ore de existență pe care tatăl dumneavoastră mi le-a vindut?

— Ah, și dumneavoastră vă lepădați de mine! exclamă Hélène, cu un accent care sfîșia inimile. Adio, atunci, tuturora, mă duc să mor!

— Ce înseamnă asta? îi spuseră laolaltă și tatăl și mama.

Ea rămase tăcută și își lăsă ochii în jos, după ce o interogă pe marchiză printr-o privire grăitoare. Din clipa cînd generalul și soția sa încercaseră să combată cu vorba sau cu fapta straniul privilegiu pe care necunoscutul și-l aroga rămînînd între ei, și cînd acesta din urmă le aruncase amețitoarea lumină ce-i țîșnea din ochi, ei fuseseră supuși unei stări inexplicabile de toropeală, iar mintea lor înmărmurită nu-i ajută să se scuture de puterea supranaturală sub care căzuseră. Aerul devenise prea greu pentru ei și respirau anevoie, fără a-l putea învinui pe cel care-i oprima astfel, cu toate că o voce lăuntrică nu-i lăsa să ignore că

omul acela magic era sursa neputinței lor. În toată acestei agonii morale, generalul își dădu seama că eforturile lui trebuiau să aibă drept obiect influențarea rațiunii șovăitoare a fiicei sale: o cuprinse de după mijloc și o duse în dreptul unei ferestre, departe de ucigaș.

— Copila mea scumpă, îi spuse el cu glas încet, dacă cine știe ce dragoste bizară s-a născut deodată în inima ta, viața ta plină de nevinovție și sufletul tău curat și pios mi-au dat destule dovezi de caracter, încît să nu mă îndoiesc că vei avea tăria necesară pentru a infringe un simțămînt nebunesc. Purtarea ta ascunde, așadar, o taină. Ei bine, inima mea-i o inimă plină de înțelegere, poți să-i încredințezi totul; chiar și dacă mi-ai sfîșia-o, voi ști, copila mea, să-mi înăbuș suferințele și să păstrez cu tărie tăcerea în legătură cu mărturisirea ta. Spune, ești cumva geloasă pe afecțiunea noastră față de frații și de sora ta? Ai în suflet vreo durere din dragoste? Ești nefericită aici? Vorbește, explică-mi motivele ce te îndeamnă să-ți lași familia, s-o părăsești, s-o lipsești de cel mai mare farmec al său, să-ți părăsești mama, frații, micuța soră!

— Tată, răspunse ea, nu sînt nici geloasă, nici îndrăgostită de nimeni, nici chiar de diplomatul cu care ești prieten, domnul de Vandenesse.

Marchiza îngălbeni, iar fiica ei, care o observa, se opri.

— Oare nu va trebui, mai devreme sau mai târziu, să plec și să trăiesc sub ocrotirea unui bărbat?

— E adevărat.

— Știm noi, cumva, spuse ea continuînd, de ce ființă ne legăm soarta? Eu cred în acest om.

— Copilă, spuse generalul, ridicînd glasul, tu nu te gîndești la toate suferințele ce te vor năpădi.

— Mă gîndesc la ale lui...

— Ce viață! zise tatăl.

— O viață de femeie, murmură fata.

— Ești destul de știutoare, exclamă marchiza, regăsindu-și graiul.

— Doamnă, întrebările îmi dictează răspunsurile; dar, dacă doriți, am să vă vorbesc mai limpede.

— Spune totul, fata mea!... sînt mamă.

— Aici, fata o privi pe mamă, și această privire o făcu pe marchiză să tacă deodată.

— Hélène, îți voi îndura reproșurile, dacă ai să-mi faci reproșuri, mai degrabă decît să te văd urmînd un om de care toată lumea va fugi cu groază.

— Vedeți bine, doamnă, că fără mine ar fi singur.

— Destul, doamnă! strigă generalul; noi nu mai avem decît o fată!...

Și o privi pe Molina, care dormea cuminte.

— Am să te închid într-o mănăstire, adăugă el, întorcîndu-se către Hélène.

— Fie, tată, răspunse ea cu un calm dezesperant; voi muri acolo. Nu ești răspunzător de viața mea și nici de sufletul *lui* decît în fața lui Dumnezeu.

O liniște adincă urmă îndată după cuvintele ei. Spectatorii acestei scene, în care totul ofensa sentimentele obișnuite ale vieții sociale, nu îndrăzneau să se privească. Deodată marchizul își zări pistoalele, luă unul dintre ele, îl înarmă grăbit și îl îndreptă spre străin. La zgomotul făcut de ridicarea cocoșului, omul se întoarse, aruncă o privire calmă și pătrunzătoare asupra generalului, al cărui braț, înmuat de o slăbiciune de neînfrînt, căzu greu, iar pistolul se rostogoli pe podea...

— Fata mea, spuse atunci tatăl, doborât de înfricoșătoarea luptă, ești liberă. Îmbrățișează-o pe mama ta, dacă îți îngăduie. În ce mă privește, nu mai vreau nici să te văd, nici să te aud...

— Hélène, îi spune mama tinerei fete, gîndește-te doar că vei ajunge în mizerie.

Un fel de horcăit, leșit din pieptul puternic al ucigașului, atrase privirile asupra lui. O expresie disprețuitoare i se zugrăvise pe chip.

— Ospitalitatea pe care v-am dat-o mă costă scump! exclamă generalul ridicîndu-se. Pînă adineaori, nu uciseseți decît un bătrîn; aici ați asasinat o familie întreagă. Orice-ar urma, în casa aceasta a intrat nenorocirea.

— Și dacă fiica dumneavoastră va fi fericită? întrebă ucigașul, privindu-l țintă pe militar.

— Dacă va fi fericită cu dumneavoastră, răspunse tatăl făcînd un efort de necrezut, nu voi regreta.

Hélène ingenunche sfioasă înaintea tatălui său și îi spuse cu glas duios:

— O, tată, te iubesc și te venerez, fie că îmi vei dărui comorile bunătații tale, fie că îmi vei acorda asprimea disprețului tău... Dar, te implor, ultimele tale cuvinte să nu fie cuvinte de minie.

Generalul nu îndrăzni s-o privească pe fiica sa. În acea clipă, străinul înaintă și, aruncînd spre Hélène un zîmbet în care era, deopotrivă, și ceva infernal, și ceva ceresc.

— Tu, cea pe care un ucigaș nu te înfricoșează, inger al îndurării, spuse el, vino, de vreme ce stăruie să-mi încredințezi soarta ta.

— Nemaipomenit! exclamă tatăl.

Marchiza îi aruncă fiicei sale o privire extraordinară și își deschise brațele spre ea. Hélène se repezi la pieptul ei, plîngînd.

— Adio, spuse ea, adio, mamă!

Hélène făcu un semn hotărît spre străin, care tresări. După ce sărută mina tatălui său și îmbrățișă în grabă, dar fără plăcere, pe Moîna și pe micuțul Abel, dispăru împreună cu ucigașul.

— Pe unde-au luat-o? strigă generalul, ascultînd pașii celor doi fugari. Doamnă, reluă el adresîndu-se soției sale, mi se pare să visez; întîmplarea asta îmi ascunde o taină. Tu ar trebui să știi despre ce este vorba.

Marchiza se înfioră.

— De cîțva timp, răspunse ea, fata ta devenise nemaipomenit de romănțioasă și ciudat de exaltată. Cu toate străduințele pe care mi le-am dat să înfrînez tendința aceasta a caracterului ei...

— Nu e prea limpede...

Dar, nălucindu-i-se că aude în grădină pașii fiicei sale și ai străinului, generalul se întrerupse pentru a deschide grăbi fereastra.

— Hélène! țipă el.

Glasul i se pierdu în noaptea ca o prorocie zadarnică. Rostind acel nume, la care nimic nu mai răspundea pe lume, generalul rupse, ca prin farmec, vraja la care o putere diavolească li supusese. Un fel de spirit îi trecu peste față. Văzu limpede scena care tocmai avusese loc și își blestemă slăbiciunea, pe care n-o înțelegea. Un fior cald îi porni de la inimă spre cap și spre picioare; redeveni el însuși, teribil, flămând de răzbunare, și scoase un strigăt înfricoșător:

— Ajutor! Ajutor!...

Alergă la șnururile sonerilor și trase de ele mai să le rupă, făcându-le să scoată sunete stranii. Toate slugile săriră din somn, iar el, strigând întruna, deschise ferestrele din stradă, chemă jandarmii, își găsi pistoalele, le slobozi ca să zorească goana călăreșilor, trezirea slugilor și venirea vecinilor. Cîinii recunoscuseră glasul stăpînului lor și începură să latre, caii nechezară și bătură din copite. Fu o zarvă cumplită în toată noaptea aceea calmă. Coborînd pe scări ca să alerge după fiica lui, generalul își văzu servitorii speriați sosind din toate părțile.

— Fata mea... Hélène a fost răpită. Alergați în grădină! Păziți strada! Deschideți jandarmilor!.. După asasin!

Și cu o zmucitură minioasă rupse lanțul cu care era legat cîinele de pază.

— Hélène! Hélène!... țipă marchizul.

Cîinele sări ca un leu, lătră năprasnic și se repezi în grădină atît de repede, încît generalul nu putu să se țină după el. În acea clipă, galopul cailor răsună în stradă și generalul se grăbi să deschidă el însuși.

— Brigadier, strigă el, tăiați-i calea asasinului domnului de Mauny. Au luat-o prin grădina mea. Repede, închideți drumurile dinspre dealul Picardie... Am să pun să se scotocească toate colțișoarele, toate parcurile, toate casele... Voi,ăștilalți, spuse el slugilor, păziți strada și desfășurați-vă în linie de la barieră pînă la Versailles. Înainte, toți!

Înșfăcă o pușcă pe care i-o aduse valetul și se repezi în grădină țipînd la cîine:

— Caută!

Lătrături cumplite îi răspunseră în depărtare și se îndreptă în direcția din care părea că vine lătratul.

La ora șapte dimineața, căutările jandarmilor, ale generalului, ale servitorilor și ale vecinilor săi se dovediră zadarnice. Cîinele nu se mai întorsese. Sleit de oboseală și îmbătrînit de durere, marchizul reintră în salonul său pustiu pentru el, deși ceilalți trei copii erau acolo.

— Ai fost foarte rece față de fiica ta, spuse el privind-și soția. Iată, deci, ce ne rămîne din ea! adăugă apoi, arătînd ghergheful pe care văzu o floare începută. Adineaori era aici, și-acum e pierdută... pierdută!

•Începu să plîngă, și ascunse fața în mîini și rămase o clipă tăcut, neîndrăznind să mai privească acel salon, care mai înainte îi oferea

tabloul cel mai gingaș al fericirii casnice. Lumina zorilor se îngna cu lămpile ce se stingeau; luminările își ardeau dantelele de hirtie; totul se potrivea cu deznădejdea acestui părinte.

— Va trebui să distrugi chestia asta, spuse el după o clipă de tăcere, arătând gherghetul. N-ai putea să mai văd nimic care să-mi amintească de ea.

CĂPITANUL PARIZIAN

Teribila noapte de Crăciun, în care marchizul și soția sa au avut nenocorirea să-și piardă fata cea mare, fără a se fi putut opune straniei influențe exercitată de răpitorul ei involuntar, a fost ca o veste pe care le-o dăduse Soarta. Palimentul unui agent de schimb îl ruină pe marchiz. Ipotecă apoi bunurile soției sale, spre a încerca o speculație în urma căreia trebuia să restituie familiei întreaga avere de la început; acțiunea aceasta, însă, îl ruină cu desăvârșire. Îndemnat de deznădejde să încerce totul, generalul se expatrie. Șase ani se scurseră de la plecarea lui. Deși familia primise rareori știri de la el, cu câteva zile înainte de recunoașterea independenței republicilor americane de către Spania își anunță întoarcerea.

Așadar, într-o frumoasă dimineață, cliiva negustori francezi, nerăbdători să se întoarcă în patrie cu bogățiile pe care le adunaseră cu prețul unor trude îndelungi și al unor călătorii primejdioase, întreprinse fie în Mexic, fie în Columbia, se aflau la câteva leghe de Bordeaux, pe un bric spaniol.

Un bărbat, îmbătrinit de trudă sau de neazuri mai grele decît le-ar fi putut duce anii lui, sta sprijinit de bastingaj și părea nepăsător la spectacolul ce se înfățișa privirilor călătorilor strînși pe covertă. Scăpați de primejdiiile navigației și atrași de frumusețea zilei, urcaseră cu toții pe punte, ca pentru a saluta pămîntul natal. Cei mai mulți dintre ei vroiau neapărat să vadă, în depărtare, farurile, clădirile Gasconiei, turnul de la Cordouan, îngemănate cu desenele fantastice ale cîtorva nori albi ce se ridicau la orizont.

Fără unda argintie ce juca în fața bricului, fără lungul siaj repede șters pe care acesta îl trasa în urma lui, călătorii ar fi putut crede că stau nemîșcați în mijlocul oceanului, atît de liniștite erau apele. Cerul era de o puritate fermecătoare. Culoarea închisă a boltei ajungea pe nesimțite să se confunde cu cea a apelor albastrii, însemnînd locul lor de unire printr-o linie a cărei limpezime strălucea tot atît de viu ca și cea a stelelor. Soarele făcea să scîlpească milioane de oglinzi pe imensa întindere a mării, în așa fel încît vasele nesfîrșiri ale apei erau mai luminoase, poate, decît cîmpiile firmamentului. Un vînt de o suavitate minunată umfla toate pinzele bricului, iar aceste pinze albe ca zăpada, aceste pavilioane galbene fluturînde, acest dedal de frîngii se desneau cu o riguroasă exactitate pe fondul strălucitor al văzduhului, al cerului și al oceanului, fără de nici o altă nuanță decît cea a umbrelor așternute

de voalurile acelea aburii. Ziua frumoasă, vîntul răcoros, vederea patriei, marea liniștită, foșnetul melancolic, frumosul bric singuratic lunecînd pe ocean, că o femeie ce zboară la o întîlnire, alcătuiau un tablou plin de armonie, o scenă de unde sufletul omenesc putea să cuprindă spațiile neclintite pornind dintr-un punct unde totul era mișcare. Există o uluitoare înfruntare între singurătate și viață, între tăcere și larmă, fără a se putea ști unde era larma și viața, unde neantul și tăcerea; așa încît nici un glas omenesc nu rupse acel farmec ceresc. Căpitanul spaniol, mateloșii lui, francezii stăteau fie așezați pe cîte ceva, fie în picioare, adînciți cu toții într-un extaz religios plin de amintiri. În văzduh plutea o toropeală. Fețele înseninate ale oamenilor vădeau o totală uitare a necazurilor trecute și se legănau pe această frumoasă corabie ca într-un vis de aur.

Cu toate astea, din cînd, în cînd, bătrînul, pasager sprijinit de bastinaj, privea orizontul cu o oarecare neliniște. Neîncrederea în soartă era scrisă pe toate trăsăturile sale și părea a se teme că nu va mai atinge vreodată pămîntul Franței. Era marchizul. Ursita nu rămăsese surdă la strigătele și la eforturile deznădejdiei lui. După cinci ani de încercări și de strădanii cumplite, se văzuse posesorul unei averi considerabile. În nerăbdarea-i de a-și revedea țara și de a aduce fericirea familiei sale, urmasse exemplul unor negustori francezi din Havana și se îmbarcase împreună cu ei pe un vas spaniol ce ducea o încărcătură la Bordeaux.

Totuși, imaginația sa, sătulă să tot prorocască răul, îi trasa imaginile cele mai plăcute ale fericirii de odinioară. Văzînd în depărtare linia brună descrisă de pămînt, i se părea că își zărește soția și copiii. Se închipuia în fotoliul său de acasă și se simțea îmbrățișat și alinat. Și-o zăugărea pe Moîna frumoasă, mare, impunătoare ca o tină rădomnișoară. Cînd tabloul acesta fantastic căpătă un fel de realitate, lacrimile începă să i se rostogolească din ochi; atunci, parcă pentru a-și ascunde tulburarea, privi orizontul de ape, opus liniei întunecate ce vestea pămîntul.

— El..., zise marchizul, ne urmărește!

— Ce este? strigă căpitanul spaniol.

— O corabie, adăugă încet generalul.

— L-am văzut și ieri, răspunse căpitanul Gomez.

Îi privi lung pe francez, de parcă ar fi vrut să-l întrebe ceva.

— Ne-a hăituit întruna, spuse apoi la urechea generalului.

— Și nu știu de ce nu ne-a ajuns pînă acum, reluă bătrînul general, căci pare o corabie mai bună decît blestematul vostru de «Sfîntul, Ferdinand».

— O fi avînd niscaiva avarii, vreo spărtură...

— Ne-ajunge! strigă generalul.

— E un corsar columbian, îi spuse la ureche căpitanul. Mai avem șase leghe pînă la țarm; iar vîntul slăbește.

— Nu plutește, zboară, de parcă ar ști că peste două ore ar scăpa prada. Ce cutezanță!

— El e! strigă căpitanul. Ah, nu degeaba se numește «Othello». Nu demult a scufundat o fregată spaniolă, și totuși nu are mai mult de treizeci de tunuri! Nu mi-era frică decât de el, căci știam că pînă dește prin Antile... Ah, ah! reluă după o pauză în timpul căreia privi pînă de corăbiei sale, vîntul se întărește, vom prinde viteză. Trebuie, căci *Parizianul* nu știe ce-i mila.

— Și el prinde viteză! răspunse marchizul.

«Othello» era la numai trei leghe. Deși echipajul nu auzise conversația dintre marchiz și căpitanul Gomez, apariția acelei pinze li adusese pe mai toți mateloșii și pasagerii la locul unde se aflau cei doi; aproape toți, însă, luînd bricul drept o navă de negoț, o priveau cu interes cum se apropie, pînă cînd deodată un matelot strigă cît putu de năprasnic:

— Pe sfîntul Jacques! ne-am ars! uite-l pe căpitanul *parizian*...

La numele acesta cumplit, spaima se răspîndi pe bric, și urmă o zăpăceală pe care nimic n-ar putea-o zugrăvi. Pentru un timp, căpitanul spaniol imprimă prin cuvintele lui o energie mateloșilor săi; și, amenințat de primejdie, vrînd să atingă jărmul cu orice preț, încercă să pună rapid toate bonetele sale, și mari și mici, să se cațere, și la tribord și la babord, și să întindă în vînt întreaga suprafață de pinze ce împodobeau vergele corăbiei. Manevrele însă se îndeplîniră cu destul de mare greutate; ele, firește, nu avură acea minunată armonie ce dă atîta farmec pe un vas de război. Deși «Othello» zbura ca o rîndunică, grație felului cum li erau orientate velele, el părea să ciștițe atît de puțin ca distanță, înclit în clipa cînd, după eforturi nemaipomenite, «Sfîntul Ferdinand» își lua un nou avînt, în urma abilelor manevre la care Gomez însuși ajutase cu gestul și cu vorba, printr-o greșită mișcare de cîrmă, de bună seamă voită, timonierul puse bricul în derivă. Velele, întoarse lateral în vînt, fluturară și mascară brusc; vergile se rupseră și vasul fu complet *demanat*. O furie de nespus îl făcu pe căpitan mai alb decît pinzele vasului său: dintr-o săritură se repezi asupra timonierului și îl atacă așa de năprasnic cu pumnalul, încît nu-l nimeri, în schimb îl doborî în mare; pe urmă apucă timona și încercă s-o redrezeze în dezordinea înspăimîntătoare ce vînzolea brava și curajoasă-i corabie. Lacrimi de deznădejde li năpădiră ochii; căci ne cuprinde o durere mult mai amară față de o trădare ce zădărnicește un rezultat datorit priceperii noastre, decît față de o moarte de neînălăturat. Dar, cu cît injura căpitanul mai tare, cu atît treaba mergea mai prost. Slobози el însuși tunul de alarmă, nădăjduind că va fi auzit de pe jărm. În acea clipă, corsarul, care se apropia cu o viteză înfricoșătoare, răspunse cu o lovitură de tun, a cărei ghimbecă căzu la zece stîngenii de «Sfîntul Ferdinand».

— E trăsnet! exclamă generalul. Strașnic mai ochesc! Au caronade¹ special comandate!

— Oh, cînd vorbește așa, vedeți și dumneavoastră, trebuie să tac! răspunse matelotul. *Parizianul* nu s-ar teme nici de un vas englezesc...

¹ Tunuri de furtună, fabricate pentru prima dată în orașul Carron din Scoția, în 1775.

— Totul s-a sfârșit, strigă cu un accent de disperare căpitanul care, scrutând zările cu luneta, nu distinsese nimic în partea dinspre țarm... Sintem încă mai departe de Franța decât mi-aș fi închipuit.

— De ce ești așa de speriat? reluă generalul. Toți pasagerii dumitale sînt francezi, ei au năvlosit corabia dumitale. Corsarul acesta spuneți că e un parizian? Ei bine, înalță pavilionul alb și...

— Și el ne va scufunda, răspunse căpitanul. Oare nu-i el, după împrejurări, tot ceea ce trebuie să fie, atunci cînd vrea să pună mina pe pradă bogată?

— A, dacă-i un pirat...

— Pirat! spuse matelotul cu un aer crunt. O, asta e totdeauna în regulă, sau știe să pară.

— Atunci, oftă generalul ridicînd ochii spre cer, să ne resemnăm.

Și mai avu destulă tărie să-și stăpînească lacrimile.

Cum isprăvi aceste cuvinte, o a doua lovitură de tun, mai bine țintită, trimise în coasta «Sfîntului Ferdinand» o ghiulea care o spintecă.

— Coboriți velele, spuse căpitanul cu un aer trist.

Și matelotul care luase apărarea cinstei parizianului ajută cu multă pricepere la acea manevră deznădăjduită. Echipajul aștepta timp de o ucigașă jumătate de oră, în prada celei mai adînci uluii. «Sfîntul Ferdinand» transporta patru milioane de plăstri, reprezentînd averea celor cinci pasageri: cea a generalului era de un milion o sută de mii de franci. În sfîrșit «Othello», care se afla atunci la o depărtare de zece bătaii de pușcă, își arătă distinct gurile amenințătoare a douăsprezece tunuri gata să sloboadă focul. Părea minat de un vînt pe care însuși diavolul îl stîrnise anume pentru el; ochiul unui marinăr iscusit ghicea însă lesne secretul acelei viteze. Era suficient să privești o clipă iuțea bricului, forma alungită, îngustimea lui, înălțimea catargelor, croiala pînzelor, minunata zveltețe a greementului și sprinteneala cu care mulțimea lui de mateloți, uniți ca un singur ins, minuiău desăvîrșita orientare a albei suprafețe înfățișate de velele sale. Totul dovedea o uluitoare siguranță de putere în această suplă făptură de lemn, tot atât de iute, tot atât de inteligentă ca un telegar sau asemeni cine știe cărei păsări de pradă. Echipajul corsarului sta tăcut și pregătit să nimicească, în caz de rezistență, biata navă de comerț care, din fericire pentru ea, aștepta cumințe, ca un școlar prins cu șoalda de citre dascălul său.

— Avem și noi tunuri! exclamă generalul, stringîndu-l de mină pe capitanul spaniol. Acesta îi aruncă bătrînului militar o privire plină de curaj și de disperare, spunîndu-i:

— Dar de unde oameni?

Marchizul privi echipajul de pe «Sfîntul Ferdinand» și se înfioră. Cei patru negustori erau palizi și tremurau; pe cînd mateloții, strînși în jurul unuia dintre ei, păreau că se sfătuiesc să treacă de partea lui «Othello», și-l priveau pe corsar cu o curiozitate lăcomă. Numai șeful de echipaj, căpitanul și marchizul, cercetîndu-se din priviri, schimbau între ei gânduri curate.

— Ah, căpitane Gomez, mi-am luat cîndva rămas-bun de la țară și de la familie, cu inima moartă de amărăciune; va trebui, oare, să le părăsesc iar, în clipa cînd aduc bucuria și fericirea copiilor mei?

Generalul se întoarse să-și verse în mare lacrimile de mînie, și-l zări pe timonierul ce înota spre corsar.

— De data aceasta, răspunse căpitanul, li veți spune adio pentru totdeauna, fără nici o îndoială.

Francezul îl sperie pe spaniol cu privirea năucă pe care i-o aruncă. În acea clipă, cele două vase erau aproape bord la bord; și, la vederea echipajului inamic, generalul se încredință de fatala profeție a lui Gomez. Cite trei inși stăteau în preajma fiecărui tun. După ținuta lor athletică, după trăsăturile colțuroase și după brațele goale și vîjnoase, puteau fi luați drept niște statui de bronz. Moartea i-ar fi răpus fără să-i doboare. Mategoții, bine înarmați, atenți, zvelți și viguroși, ședeau nemîșcați. Toate figurile acelea energice erau puternic arse de soare și călite de muncă. Ochii lor străluceau ca tot atîtea puncte de foc, vîdînd minți iscusite și totodată plăceri infernale. Tăcerea adîncă ce domnea pe puntea înnegrită de oameni și de pălării dovedea disciplina implacabilă sub care o voință puternică îi încovoia pe diavolii aceștia umani. Șeful sta în picioare lângă catargul cel mare, cu brațele încrucișate, fără arme; doar un topor se găsea la picioarele lui. Pe cap, ca să se apere de soare, avea o pălărie de fetru cu boruri mari, a căror umbră îi ascundea fața. Ca niște dulăi tolăniți înaintea stăpînului lor, tunari, soldați și mategoți își întorceau privirile cînd spre căpitanul lor, cînd spre corabia de comerț. În clipa în care cele două bricuri se atinseră, zguduitorul îl smulse pe corsar din reverie și el spuse două cuvinte la urechea unui tînăr ofițer ce sta la doi pași mai încolo.

— Cîngile de abordaj! strigă locotenentul.

Și «Sfîntul Ferdinand» fu agățat de «Othello» cu o iuțeală fantastică. Urmînd ordinele date în șoaptă de către corsar și repetate de locotenent, oamenii stabiliți pentru fiecare serviciu se îndreptară, ca niște seminaristi ce se duc la liturghie, spre puntea navei capturate, ca să lege minile mategoților și ale pasagerilor și să prade bogățiile de acolo. Într-o clipită, lăzile pline cu piaștri, merindele și echipajul de pe «Sfîntul Ferdinand» fură transportate pe puntea lui «Othello». Generalului i se părea că se află în puterea unui vis, atunci cînd se trezi cu minile legate, zvîrlit pe un balot, de parcă el însuși n-ar fi fost decît o marfă. O consfătuire avea loc între corsar, locotenentul său și un mategoț ce părea că îndeplinește funcția de șef de echipaj. După ce discuția, care dură puțin, se încheie, mategoțul își fluiera oamenii; la o poruncă pe care le-o dădu, aceștia săriră cu toții pe «Sfîntul Ferdinand», se cățărară pe cordaj și începură să-l despoaie de vergi, de vele, de frînghii, cu iuțeala cu care un soldat îl dezbracă pe cîmpul de luptă pe un camarad mort, după bocancii și mantaua căruia jundua de mult.

— Sîntem pierduți, îi spuse liniștit marchizului căpitanul spaniol, care plîndise din ochi gesturile celor trei șefi în timpul sfatului lor și mișcările mategoților ce trecuseră la jefuirea temeinică a bricului său.

— Cum? Intrebă, rece, generalul.

— Ce-ai vrea să faci cu noi? răspunse spaniolul. Fără îndoială că și-au dat seama că l-ar vinde greu pe «Sfintul Ferdinand» în porturile franceze sau spaniole, și-au să-l scufunde ca să nu-i mai încurce. În ceea ce ne privește, credeți că pot să-și mai ia și grija hranei noastre, când ei nici nu știu în ce pot să se odihnescă?

Nici nu-și isprăvi bine căpitanul aceste cuvinte, că generalul auzi un șipăt îngrozitor, urmat de zgomotul surd pricinuit de căderea mai multor trupuri aruncate în mare. Se întoarse și nu-i mai văzu pe cei patru negustori. Opt tunari cu chipuri crunte mai aveau încă brațele întinse, atunci când militarul li privise cu groază.

— Ce vă spuneam? li zise liniștit căpitanul spaniol.

Marchizul se ridică brusc, marea își și reluase calmul, ei nu putu nici măcar să vadă locul unde nefericirii lui tovarăși fuseseră înghițiți de ape; în clipa aceea, ei se rostogoleau prin valuri cu picioarele și cu mâinile legate, dacă nu cumva li și devoraseră peștii. La câțiva pași de el, perfidul timonier și matelotul de pe «Sfintul Ferdinand», care lăudase mai înainte puterea căpitanului parizian, fraternizau cu corsarii și le arătau cu degetul pe acei marinari de pe bric pe care-i socoteau vrednici a fi încorporați în echipajul lui «Othello»; doi muși legau picioarele celorlalți, în ciuda înjurăturilor lor cumplite. După ce alegerea fu isprăvită, cei opt tunari li înșfăcă războiul și-i zvirlă fără multă bătaie de cap în mare. Corsarii priveră cu curiozitate răutăcioasă diferitele feluri în care acei oameni cădeau, schimele și ultima lor zvîrcolire; dar fețele lor nu trădau nici batjocură, nici mirare, nici milă. Pentru ei era un eveniment foarte simplu, cu care păreau deprinși. Cei mai virșnici contemplau, cu un zîmbet sumbru și stăpînit, mai cu seamă lăzile pline cu plăci, așezate lângă catargul cel mare. Generalul și căpitanul Gomez, așezați pe un balot, se consultau în tăcere printr-o privire aproape stinsă. Nu peste mult, ei rămăseră singurii supraviețuitori din echipajul de pe «Sfintul Ferdinand». Cei șapte matelosi aleși de către cei doi spioni dintre marinarii spanioli se și metamorfozaseră fericiți în peruvieni.

— Ce groaznici tăcăloși! exclamă deodată generalul, pe care o indignare sinceră și curată îl făcu să uite și de durere și de prudență.

— Se supun și ei nevoii, răspunse liniștit Gomez. Dacă v-ați mai întâlni cu vreunul din înșii ăștia, n-ați înfige spada în el?

— Căpitane, spuse locotenentul întorcîndu-se către spaniol, parizianul a auzit vorbindu-se de dumneata. Sînteți, zice el, singurul om care cunoaște bine strîmtorile din Antile și coastele Braziliei. Nu vreți...?

Căpitanul îl întrerupse pe tinărul locotenent cu o exclamație de dispreț și răspunse:

— Voi muri ca un marinar și ca un spaniol credincios, ca un creștin... Înțelegeți?

— În mare cu el! strigă tinărul.

La ordinul acesta, doi tunari îl înhățară pe Gomez.

— Sînteți niște lași! strigă generalul, repezindu-se la cei doi corsari.

— Bătrine, li spuse locotenentul, nu te aprinde prea tare. Dacă panglica ta roșie face oarecare impresie asupra căpitanului nostru, mie puțin îmi pasă... O să avem și noi îndată micuța noastră conversație.

În clipa aceea, un zgomot surd, neînsoțit de nici un geamăt, îl făcu pe general să înțeleagă că bravul Gomez murise ca un marinăr.

— Averele mea sau moartea! strigă el, într-un cumplit acces de furie.

— A, ai devenit mai rezonabil, li răspunse corsarul rinjind. Așa, poți fi sigur că ai să capeți ori una, ori alta de la noi...

Apoi, la un semn al locotenentului, doi mateloși se repeziră să lege picioarele francezului; acesta însă, lovindu-i cu o îndrăzneală surprinzătoare, smulse, printr-o mișcare la care nimeni nu se aștepta, sabia pe care o purta locotenentul la sold și începu s-o vînture, sprinten ca un bătrîn general de cavalerie care-și cunoaște meseria.

— A, tilharilor! n-aveți să-l aruncați în apă ca pe-un neisprăvit pe un fost ostaș al lui Napoleon!

Împușcăturile de pistol trase de aproape în îndărătnicul francez atraseră atenția Parizianului, ocupat atunci cu supravegherea transportării greumentului ce ordonase să fie luat de pe «Sfîntul Ferdinand». Fără să se tulbure, veni să-l prindă pe la spate pe curajosul general, îl înhăță fulgerător și-l împinse spre bord, pregătindu-se să-l arunce în apă ca pe un ciot de prisos. În clipa aceea, generalul întîlni ochii crunși ai răpitorului fiicei sale. Tatăl și ginerele se recunoscuseră pe loc. Căpitanul, imprimînd avîntului său o mișcare contrarie celei pe care i-o dăduse la început, ca și cum marchizul n-ar fi avut pic de greutate, în loc să-l arunce în apă, îl așeză în picioare lângă catargul cel mare. Un murmur se ridică pe punte; atunci însă corsarul aruncă o privire spre oamenii săi și cea mai adîncă tăcere se instăpîni numaidecît.

— E tatăl Hélènei, spuse căpitanul cu un glas limpede și hotărît. Vai de cel ce nu-l va respecta!

Un ura de aclamații vesele răsună pe covertă și se înalță în văzduh, ca o rugă într-o biserică, sau ca întîia invocare din *Te Deum*. Mușii se legănară pe frînghii, mateloșii își aruncară bonetele în sus, tunarii tropăiră din picioare, toți se agitau, urlau, fluierau, injurau. Manifestarea aceea fanatică de bucurie îl făcu sumbru și îngîndurat pe general. Atribuind sentimentul lor cine știe cărei taine oribile, primul lui strigăt, cînd își recăpătă graiul, fu: «Fata mea! unde este?» Corsarul aruncă spre general una dintre acele priviri profunde care, fără a i se putea pricepe tîlcul, tulbură totdeauna chiar și sufletele cele mai îndrăznețe; amuțindu-l astfel pe marchiz, spre marea satisfacție a mateloșilor bucuroși să vadă puterea șefului lor cum se exercită asupra tuturor ființelor, îl îndrumă către o scară, îl îndemnă să coboare și îl conduse în fața unei uși de cabină, pe care o deschise brusc, și spuse:

— Iată-o.

După care dispăru, lăsîndu-l pe bătrînul marchiz cufundat într-un fel de stupeoare la vederea tabloului ce i se înfățișă privirilor. Cînd auzise ușa de la camera ei deschizîndu-se brusc, Hélène se ridicase de pe divanul pe care ședea; îl văzu pe marchiz și scoase o exclamație de mirare.

Era attit de schimbată, încit numai ochii unui părinte o mai puteau recunoaște. Soarele de la tropice li înfrumusețase fața albă cu o culoare neagră, de o nuanță minunată, ce-i da o expresie de poezie orientală și din care se degaja un aer de măreție, o fermitate maestuoasă, un sentiment profund care ar fi impresionat până și sufletul cel mai grosolan. Părul lung și bogat, căzînd în bucle mari peste gîtul plin de noblețe, adăuga încă o imagine de putere la mîndria chipului său. Și în înfățișarea, și în gesturile sale, Hélène lăsa să se reverse conștiința pe care tînăra o avea despre puterea sa. O satisfacție triumfală îi umfla ușor nările trandafirii, iar liniștea fericirii era întipărită în toată desăvîrșirea frumuseții ei. Există în ființa sa nu știu ce suavitate de fecioară și, totodată, felul acela de orgoliu specific celor ce se știu iubiți. Sclavă și regină, ea vroia să se lase supusă, pentru că putea să domnească. Era îmbrăcată cu o măreție plină de farmec și de eleganță. O muselină de India alcătuia întreaga strălucire a toaletei sale; dar divanul și pernele erau de cașmir, un covor persan împodobește podeaua vastei cabine, cei patru copii ai săi se jucau pe jos construindu-și ciudatele lor castele din coliere de perle, din pietre scumpe și din nestemate. În cîteva vase de porțelan de Sèvres, pictate de doamna Jaquotot, se aflau flori rare ce îmbalsămau aerul: erau iasomii din Mexic și camelii, printre care zburau cîteva păsărele micișoare din America, domesticate, pîrînd rubine, safire și aurării insufletește. Un pian era instalat în acest salon, iar pe pereții de lemn, tapisați cu mătase roșie, se vedea din loc în loc cîteva tablouri, mici ca dimensiune, dar datorate celor mai buni pictori: un *Apus de soare* de Hippolyte Schinner sta lingă un *Terburg*; o *Fecioară* de Rafael se înfrunta în armonie cu o schiță de Géricault; un Gérard Dow îi eclipsa pe pictorii portrețiști ai Imperiului. Pe o masă dată cu lac de China se afla o farfurie plină cu fructe delicioase. Într-un cuvînt, Hélène părea a fi regina unei țări vaste în mijlocul celui budoar în care iubitul ei încoronat strînsese cele mai elegante lucruri de pe pămînt. Copiii își pironiseră asupra bunicului lor niște ochi de o vioiciune pătrunzătoare; și deprinși cum erau să trăiască în mijlocul luptelor, al furtunilor și al lărmii, ei se asemănau cu acei micuți romani doritori de război și de sînge, pe care David i-a pictat în tabloul său *Brutus*.

— Cum de-i cu puțință? strigă Hélène, atingîndu-și tatăl cu miinile, ca pentru a se încredința de realitatea acelei viziuni.

— Hélène!

— Tată.

Căzută unul în brațele celuiilalt, și îmbrățișarea bătrînului nu fu nici cea mai puternică, nici cea mai afectuoasă.

— Erăi pe vasul acela?

— Da, răspunse el cu un aer trist, așezîndu-se pe divan și privindu-i pe copiii care, strînși împrejurul lui, îl măsurau cu o atenție naivă. Aș fi pierit, de n-ar fi fost...

— De n-ar fi fost soful meu, spuse ea, întrerupîndu-l; îmi închipui.

— Ah! exclamă generalul, pentru ce a trebuit să te reîntîlnesc astfel, Hélène, scumpa mea, pe tine, după care atîta am plîns! Va trebui, aşadar, să plîng mai departe pentru soarta ta.

— De ce? întrebă ea, zîmbind. Oare nu eşte mulţumit să afli că sînt cea mai fericită dintre femei?

— Fericită! strigă el, cu o tresărire de uimire.

— Da, bunul meu tată, urmă ea luîndu-l de mîini, sărutîndu-i-le, stringîndu-i-le la pieptu-i palpitînd şi adăugînd la aceste alături o înfăţişare pe care ochii-i strălucitori de plăcere o făceau încă şi mai semnificativă.

— Şi cum? întrebă el, curios să cunoască viaţa fiicei sale şi uitînd totul în faţa chipului ei fermecător.

— Tată, crede-mă, răspuse ea, îl am ca iubit, ca soţ, ca servitor, ca stăpîn, pe un bărbat al cărui suflet este tot atît de necuprins ca această mare fără margini, tot atît de plin de blîndeţe ca şi cerul, într-un cuvînt, un zeu! De şapte ani, niciodată nu i-a scăpat o vorbă, un sentiment, un gest, care ar fi putut produce vreun dezacord faţă de dumnezeiasca armonie a făgăduielilor, a îmbrăţişărilor şi a dragostei lui. M-a privit totdeauna cu un suris dulce pe buze şi cu o lumină de bucurie în ochi. Colo sus, glasul lui tunător domină adesea urletele furtunii sau vuietul bătaieiilor; aici însă, e dulce şi armonios ca muzica lui Rossini, ale cărui capodopere le duc cu mine. Tot ceea ce capriciul unei femei poate născoci, mie mi se oferă. Uneori, chiar dorinţele îmi sînt depăşite. În sfîrşit, domnesc peste mări, iar aici sînt ascultată ca o regină. Oh! fericită! reluă ea, după ce se intrerupsese o clipă, fericită nu-i cuvîntul care ar putea să exprime fericirea mea. Am tot ce-şi poate dori o femeie! Să simţi o dragoste, un devotament nemărginit pentru cel pe care-l iubeşti, şi să găseşti în inima lui, *la el*, totdeauna, un sentiment nesfîrşit, în care sufletul unei femei se pierde! Spune, este aceasta o fericire? eu am şi trăit o mie de vieţi. Aici nu exist decît eu, numai eu comand aici. Niciodată o faptură de sexul meu n-a pus piciorul pe vasul acesta mărej, unde Victor se află totdeauna la numai cîţiva paşi de mine. El nu poate merge mai departe decît mine de la pupa la prova, reluă ea cu o uşoară expresie de răutate. Şapte ani! o iubire care rezistă timp de şapte ani la această bucurie neîntreruptă, la această probă de fiecare clipă, mai este iubire? Nu! Oh, nu, e mai mult decît ceea ce am cunoscut eu în viaţă... Cuvintele omeneşti nu pot fi în stare să exprime o fericire cerească.

Un şuvoi de lacrimi izbucni din ochii ei aprinşi. Cei patru copii scoaseră atunci un tipăt speriat, alergară la ea ca nişte puşori la mama lor, iar cel mai mărişor îl lovi pe general, privindu-l cu un aer ameninţător.

— Abel, spuse ea, Ingerul meu, plîng de bucurie.

Îl luă pe genunchi, copilul o mîngie drăgăstos, petrecîndu-şi braţele în jurul minunatului gît al fericitei Hélène, ca un pui de leu care vrea să se joace cu mama lui.

— Şi nu te plictiseşti? exclamă generalul, năucit de răspunsul exaltat al fiicei sale.

— Ba da, răspuse ea: pe uscat, atunci când coborâm; și nici acolo nu m-am despărțit încă niciodată de soțul meu.

— Dar cândva îți plăceau petrecerile, balurile, muzica?

— Muzica-i glasul lui; petrecerile-mi sînt toaletele pe care mi la născocesc pentru el. Când vreo rochie de-a mea li place, nu-i ca și cum întregul pămînt m-ar admira? Numai de-aceea nu arunc în mare diamantele, colierele, diademele acestea de nestemate, bogățiile, florile, capodoperele de artă pe care mi le dăruiește spuntându-mi: «Hélène, deoarece tu nu ieși în lume, vreau să vină lumea la tine».

— Dar, pe vasul acesta, sînt niște bărbați, niște bărbați crunți, groaznici, ale căror pasiuni...

— Te înțeleg, tată, spuse ea zîmbind. N-avea nici o grijă. Niciind vreo împărăteasă n-a fost înconjurată de mai multă cinstire cîtă mi se acordă mie. Oamenii aceștia sînt superstițioși; își închipuie că eu sînt geniul ocrotitor al acestei corăbii, al acțiunilor și al izbînzilor lor. Dar *el* este Dumnezeu lor! Într-o zi, o singură dată, un matelot n-a fost curvencios... În cuvinte, adăugă ea rîzînd. Mai înainte că Victor să fi putut afla ceva, oamenii din echipaj l-au azvirlit în mare, în ciuda faptului că eu îl iertasem. Mă iubesc ca pe ingerul lor bun, iar eu li îngrijesc cînd sînt bolnavi, și am avut norocul să-i salvez pe cîțiva de la moarte, veghindu-i cu o răbdare de femeie. Acești bieți oameni sînt ca niște urși și ca niște copii totodată..

— Dar cînd au loc lupte?...

— M-am deprins cu ele, răspuse Hélène. N-am tremurat decît în timpul celei dinții... Acum, sufletul mi s-a obișnuit cu acest pericol, ba chiar... doar sînt fata dumitale, spuse ea, îmi place.

— Și dacă el ar muri?

— Aș muri și eu.

— Și copiii tăi?

— Sînt fiii oceanului și ai primejdiei, și duc viața pe care o duc și părinții lor... Existența noastră-i una singură și nu se poate despărți. Noi toți trăim aceeași viață, sîntem scriși pe aceeași pagină și ne poartă aceeași luntre, știm.

— Îl iubești, deci, atît de tare, încît îi la el mai mult decît la orice?

— Decît la orice, repetă ea. Dar să nu cercetăm această taină. Uite! Copilul acesta scump, ci bine, și el este tot *el*!

Și, îmbrățișîndu-i pe Abel cu o patimă extraordinară, își lipi buzele de obraji și de părul lui...

— Dar, strigă generalul, nu voi izbuti să uit că el a poruncit să fie aruncați în mare nouă oameni.

— Pesemne că a fost nevoit să facă așa, răspuse ea, pentru că altminteri e omenos și bun. Se străduiește să nu verse mai mult sînge decît e necesar pentru viața și interesele micii lumi pe care o călăuzește și pentru cauza sfîntă pe care o apără. Vorbește-i despre ceea ce ți se pare urît, și vei vedea că va ști să te facă să-ți schimbi părerea.

— Și crima lui? zise generalul, de parcă și-ar fi vorbit sîc însuși.

— Dar dacă acea crimă va fi fost o datorie? replică Hélène cu o demnitate rece; dacă justiția oamenilor n-a putut să-l răzbune?

— Să se răzbune singur? exclamă generalul.

— Și ce-i iadul, întrebă ea, de nu o răzbunare veșnică pentru greșala de o zi!

— Ah, ești pierdută! Te-a vrăjit, te-a pervertit. Nu mai judeci.

— Rămii aici o zi, tată, și, dacă vei vrea să-l asculți și să-l privești, îl vei îndrăgi.

— Hélène, spuse grav generalul, ne aflăm la cîteva leghe de Franța...

Ea tresări, privi prin fereastra camerei sale și arătă marea desfășurîndu-și imensele-i savane de apă verde.

— Iată țara mea, răspunse ea apoi, lovind cu vârful piciorului covorul.

— Și nu vei veni să-ți vezi mama, sora, frații?

— O, ba da, spuse ea cu lacrimi în glas, dacă el va vrea și dacă va putea să mă însoțească.

— Așadar, tu nu mai ai nimic, Hélène, reluă sever militarul, nici țară, nici familie?...

— Sînt soția lui, replică ea cu un aer de mîndrie, cu un accent plin de noblețe. Iată, de șapte ani, aceasta-i cea dintîi bucurie care nu-mi vine de la el, adăugă luînd mîna tatălui său și sărutînd-o, și iată cel dintîi reproș pe care îl aud.

— Dar conștiința ta?

— Conștiința mea? conștiința mea este el.

În acea clipă, Hélène tresări puternic.

— Iată-l, spuse ea. Chiar și-n toiul unei lupte, cu îi recunosc, pe puncte, pasul, dintr-o mie.

Și deodată o roșeață îi împurpură obrazii, făcînd chipul să-i strălucească, ochii să-i ardă și tenul să-i devină de un alb mat... Era numai fericire și iubire în toți mușchii ei, în vinele-i albastre, în tresărirea involuntară a întregii sale ființe. Tulburarea aceasta puternică îl impresionă pe general. Într-adevăr, peste o clipă, corsarul intră, se așeză într-un fotoliu, îl luă pe fiul său și începu să se joace cu el. O clipă domni tăcerea; căci, timp de o clipă, generalul, adîncit într-o reverie comparabilă cu sentimentul vaporos dintr-un vis, contemplă eleganta cabină, asemănătoare cu un cuib de alcioni, în care familia accasta rălăcea de șapte ani pe ocean, între ceruri și ape, lăsîndu-se în seama unui bărbat, condusă printre primejdiile luptelor și ale furtunilor, așa cum o căsnicie este călăzită în viață de către un șef, printre nenorocirile sociale... Își privea cu admirație fata, imagine fantastică de zeiță marină, suavă de frumusețe, bogată de fericire și făcînd să pălească toate comorile care o înconjurau în fața comorilor sufletului ei, a strălucirilor ochilor și a poeziei de nedescris exprimată de întreaga-i ființă și de cele din jurul ei.

Situația aceasta prezenta o ciudățenie care îi uimea, o pasiune și niște rațiuni atît de sublime, încît depășeau toate ideile obișnuite. Recile și înguste combinații sociale dispăreau înaintea acestui tablou. Bătrînul militar simți toate aceste lucruri și înțelese limpede că fiica sa nu va

părăsi niciodată o asemenea viață, atât de largă și atât de bogată în neprevăzut, plină de o iubire atât de sinceră; apoi, dacă Hélène savurase o dată gustul pericolului fără a se fi înfricoșat, ea nu va mai putea să se întoarcă la măruntele scene ale unei lumi meschine și mărginite.

— Vă stinjenesc? întrebă corsarul rapid tăcerea și privind-o pe soția sa.

— Nu, îi răspunse generalul, Hélène mi-a spus totul. Vad că, pentru noi, ea este pierdută...

— Nu, replică hotărât corsarul. Mai sînt cîțiva ani, și prescripția îmi va îngădui să mă întorc în Franța. Cînd cugetul îți este curat și cînd, încălcînd legile dumneavoastră sociale, un om s-a supus...

Tăcu, negăsind necesar să se justifice.

— Și cum veți putea, spuse generalul întrerupîndu-l, să nu vă faceți remușcări pentru ultimele crime ce s-au săvîrșit sub ochii mei?

— Nu mai aveam pic de hrană, răspunse liniștit corsarul.

— Dar dacă i-ai fi debarcat pe oamenii aceia pe țarm...

— Ei ar fi trimis un vas să ne taie retragerea și n-am mai fi ajuns în Chile.

— Dar pînă ce ei, din Franța, spuse generalul întrerupîndu-l, ar fi prevenit amiralitatea Spaniei...

— Dar Franța însăși putea găsi drept un fapt rău că un om, aflat încă sub urmărirea curțiilor sale cu juri, a atacat un bric închiriat de niște bordelezi. De altminteri, nu vi s-a întimplat niciodată, pe cîmpul de luptă, să trageți cîteva lovituri de tun mai mult decît era necesar?

Generalul, intimidat de privirea corsarului, tăcu; fiica sa îl scruta cu un aer ce exprima tot atîta triumf cît și tristețe...

— Generale, spuse corsarul cu o voce adîncă, mi-am făcut o lege din a nu mă atinge niciodată de prada luată. E însă în afară de orice îndoială că partea mea va fi mai mare decît era averea dumneavoastră. Îngăduiți-mi să vi-o înapoiez în altă monedă...

Luă din cutia planului un teanc de bilete de bancă și, fără a le mai număra, îi întinse marchizului un milion.

— Veți înțelege, rehuă el, că eu nu mă pot distra privind trecătorii de pe drumul spre Bordeaux... Or — dacă nu cumva vă ispitesc primejdiile vieții noastre de nomazi, scenele Americii meridionale, nopțile noastre de la tropice, bătăliile noastre și plăcerea de a face să triumfe pavilionul vreunei tinere națiuni sau numele lui Simon Bolivar, — trebuie să ne părăsim... O șalupă și cîțiva oameni de credință vă așteaptă. Să nădăjduim că o a treia întâlnire între noi va fi mai fericită...

— Victor, aș vrea să mai stau o clipă cu tata, spuse Hélène pe un ton nemulțumit.

— Zece minute mai mult sau mai puțin ne pot pune față în față cu vreo fregată. Fie! ne vom distra oleacă. Oamenii noștri se cam plictisesc.

— Oh, du-te, tată! strigă soția marinarului. Și du surorii, fraților și... mamei mele, adăugă ea, aceste semne de dragoste din partea mea.

Luă un pumn de pietre scumpe, de coliere, de bijuterii, le înfășură într-un șal de cașmir și i le arătă cu sfială tatălui său.

— Și ce să le spun din partea ta? Întrebă el, părînd impresionat de șovăiala pe care o arătase fiica sa înainte de a pronunța cuvîntul *naimei*.

— Oh, te-ai putea îndoi de simțămintele mele? În fiecare zi mă rog pentru fericirea lor.

— Hélène, reluă bătrînul privind-o cu atenție, oare n-am să te mai revăd niciodată? N-am să aflu cărei pricini i se datorează fuga ta?

— Această taină nu o pot spune, zise ea cu voce gravă. Aș avea dreptul să ți-o spun, dar poate că totuși nu ți-o voi spune-o niciodată. Am îndurat timp de zece ani chinuri nemaipomenite.

Nu mai spuse nimic și-i înmînă tatălui ei cadourile pe care le dăruia familiei. Generalul, deprins din războaie cu cele mai largi idei în materie de pradă, primi darurile oferite de fiica sa și-i plăcu să creadă că, sub înfrurirea unui suflet atît de curat, atît de frumos ca al frumoasei Hélène, căpitanul parizian va rămîne om cinstit, purtînd războiul numai împotriva spaniolilor. Simpatia lui pentru oamenii îndrăzneți îl stăpînea. Socotînd că ar fi caraghios să se comporte ca un mironos, strînse virtos mina corsarului, o îmbrățișă pe Hélène, singura lui fată, cu acea efuziune tipic militară și lăsă o lacrimă să cadă pe acel obraz a cărui mîndrie, a cărui expresie bărbătească îi zîmbise de atîtea ori. Marinarul, adînc emoționat, îi dădu copiii să-i binecuvînteze. În sfîrșit, își spuseră cu toții pentru cea din urmă oară adio, printr-o privire lungă, care nu era lipsită de înduioșare.

— Să fiți fericiți pururi! strigă bunicul, îndreptîndu-se spre punte.

Pe mare, un spectacol deosebit îl aștepta pe general. «Sfîntul Ferdinand», cuprins de flăcări, ardea ca un imens foc de paie. Mateleotii, ocupați cu scufundarea bricului spaniol, descoperiră că la bordul acestuia se afla o încărcătură de rom, băutură ce se găsea din belșug pe «Othello», așa că li se păru nostim să aprindă un mare castron cu puncte în mijlocul mării. Era o petrecere destul de scuizabilă pentru niște oameni pe care vîdita monotonic a mării li făcea să se folosească de orice prilej spre a-și înveseli zilele. Coborînd de pe bric în șalupa luată de pe «Sfîntul Ferdinand», minată de șase matelotii yoinici, generalul își împărțea fără să vrea atenția între incendiul de pe «Sfîntul Ferdinand» și fiica sa, care, sprijinită de corsar, sta pe puntea dinaintea a navei lor. În fața atîtor amintiri, privind rochia albă a fiicei sale, care flutura ușoară, ca încă o pînză de corabie, și contemplînd pe ocean figura aceea frumoasă și impunătoare, îndecajuns de măreață pentru a domina totul, chiar și marea, el uitase, cu nepăsarea unui militar, că trecea peste mormîntul bravului Gomez. Deasupra sa, o imensă coloană de fum plutea ca un nor întunecat, iar razele soarelui, străbătînd din loc în loc norul, își strecura prin el poeticele-i străluciri. Era ca un al doilea cer, ca un dom sumbru sub care străluceau un fel de policandre și deasupra căruia se desfășura azurul nepătat al firmamentului, ce părea de mii de ori mai frumos din cauza acestui contrast efemer. Culorile bizare ale celui fum, rînd pe rînd galben, albastru, roșu, negru, îngemănîndu-se vaporos, învăluiau vasul ce strălucea, pîrîia și trosnea. Flacăra șuiera cuprînzînd paramele și alerga de-a lungul corăbiei așa cum zboară o răzvrătire

populară pe străzile uşii oraş. Românul ardea cu flăcări albastre ce se zvircoleau de parcă însuşi duhul mărilor ar fi agitat licoarea aceea furibundă, aşa cum la o orgie mina unui student face să se mişte vesela pălărie a unui punct. Soarele însă, mai puternic prin lumina sa, invidios pe această strălucire obraznică, abia lăsa să se vadă sub razele sale culorile celui incendiu. Erau ca o plasă, ca o eşarfă ce flutura în mijlocul torentului său de flăcări. «Othello», ca să fugă, se folosise de puţinul vânt pe care-l putuse prinde în noua sa direcţie, şi se înclină când pe o coastă, când pe cealaltă, ca un zmeu de hirtie legănat în văzduh. Frumosul bric gonia de-a dreptul către sud; şi ba se pierdea din ochii generalului, dispărind în dosul coloanei drepte a cărei umbră se proiecta fantastic peste ape, ba se ivea iar, ridicându-se cu graţie şi lunecând. Ori de câte ori Hélène îl mai putea zări pe tatăl său, îşi flutura batista ca să-l mai salute o dată. Curînd «Sfîntul Ferdinand» se scufundă, stîrnind o clocotire, stînsă îndată de ocean. Nu mai rămase atunci din toată acea scenă decît un nor legănat de briză. «Othello» era departe; şalupa se apropia de ţarm; norul se aşternu între această fragilă ambarcaţiune şi bric. Ultima oară când generalul îşi mai zări fiica fu printr-o despicătură în acel fum unduitor. Profetică viziune! Numai batista albă şi rochia se mai întrezăreau pe fondul brun-închis. Între apa verde şi cerul albastru, bricul nu se mai vedea. Hélène nu mai era decît un punct imperceptibil, o linie subţire, graţioasă, un inger din ceruri, o idee, o amintire.

INVĂȚĂȚURA

După ce și-a refăcut averea, marchizul a murit doborît de oboseală. La cîteva luni după moartea lui, în 1833, marchiza trebui s-o ducă pe Moîna la o cură de ape în Pirinei. Năzuroasa copilă vru într-o zi să vadă frumusețile acelor munți. Se reîntoarseră apoi la băi, și atunci se petrecu următoarea scenă îngrozitoare:

— Oh, Dumnezeu! spusese Moîna, am făcut foarte rău, mamă, că nu am mai stat cîteva zile în munți! Ne simțeam mult mai bine ca aici. Ai auzit gemetele nesfîrșite ale afurisitului acela de copil și trîncăneala nenorocitei femei, care de bună seamă că vorbește cine știe ce dialect, de n-am priceput nici un cuvînt din tot ce spune? Ce soi de oameni ne-au dat ca vecini! Noaptea aceasta e una dintre cele mai îngrozitoare pe care le-am petrecut în viața mea.

— Eu n-am auzit nimic, răspunse marchiza; dar, scumpa mea copilă, mă duc s-o caut pe proprietăreașă și să-i cer camera de-alături, așa încît vom fi numai noi în tot apartamentul și nu vom mai auzi nici o gălăgie. Cum te simți în dimineața asta? Ești oboșită?

Rostind aceste ultime cuvinte, marchiza se ridicase să vină lângă patul pe care sta Moîna.

— Ia să vedem, spusese, ea căutînd mina feței.

— Oh, lasă-mă, mamă, răspunse Moîna, ești ree.

Și tinăra se întoarce pe perna ei cu o mișcare de supărare, dar așa de grațioasă, încât i-ar fi fost greu unei mame să se supere. În acea clipă, un vaiet, al cărui accent slab și prelungit trebuia să sfîșie inima unei femei, se auzi din camera de alături.

— Vai, dacă ai auzit astea toată noaptea, de ce nu m-ai deșteptat? Am fi...

Un geamăt mai adînc decît toate celelalte o întrerupse pe marchiză, care exclamă:

— Acolo moare cineva!

Și ieși grăbită.

— Trimite-mi-o pe Pauline, strigă Moîna în urmă-i, vreau să mă îmbrac.

Marchiza coborî în fugă și o găsi pe gazdă în curte, înconjurată de cîteva persoane care păreau s-o asculte cu atenție.

— Doamnă, ați pus lingă noi pe cineva care pare foarte bolnav...

— Ah, nu-mi vorbiți de asta! exclamă stăpîna hotelului, tocmai am trimis după primar. Închipuți-vă că e o femeie, o biată nenorocită care a sosit aseară, pe jos; vine din Spania și nu are nici pașaport, nici bani. Ducea în spate un copilăș pe moarte. N-am putut să n-o primesc. Azi-dimineață m-am dus s-o văd, pentru că ieri, cînd a poposit aici, m-a impresionat. Biata de ea! zăcea lingă copilul ei și amîndoi se luptau cu moartea... «Doamnă, mi-a spus, scoțînd de pe deget un inel de aur, nu mai am decît atît, luați drept plată; va fi îndeajuns, căci n-am să poposesc mult aici. Biet copil! o să murim împreună!» a mai spus ea, privindu-și copilășul. I-am luat inelul și-am întrebat-o cine este; dar n-a vrut să-mi spună în ruptul capului cum o cheamă... Am trimis după doctor și după domnul primar.

— Vai, exclamă marchiza, dați-i toate îngrijirile ce i-ar putea fi de folos. Dumnezeu! poate că mai e timp să fie salvată! Vă voi plăti cu toate cheltuielile pentru ea...

— Ah, doamnă, pare nemaipomenit de mîndră și nu știu dacă are să accepte...

— Mă duc eu s-o văd...

Și numai decît marchiza urcă spre camera necunoscutei, fără să se gîndească la faptul că apariția sa în haine de doliu ar putea să-i facă rău acelei femei într-un moment cînd se spunea că e pe moarte. Marchiza îngălbeni la vederea muribundeii. În ciuda groaznicelor suferințe ce schimbaseră frumoasa înfățișare a Hélénei, ea o recunoscuse pe fiica sa cea mare.

La vederea unei femei îmbrăcate în negru, Héléne se ridică în capul oaselor, scoase un jîpăt de groază, dar, cînd își recunoscuse în acea femeie mama, se prăbuși iar, încet, pe pat.

— Copila mea, zise doamna d'Aiglemont, ce ai? Paulinel... Moîna!...

— Nu-mi mai trebuie nimic, răspunse Héléne cu un glas sfîrșit. Nădăjduiam să-l văd pe tata, dar doliul dumitale...

Nu isprăvi; își strinse copilul la piept, ca pentru a-i reda căldura, îl sărută pe frunte și îndreptă spre mama sa o privire în care încă se mai citea un reproș, deși domolit de iertare. Marchiza nu voi să vadă acel reproș; ea uită că Hélène era un copil zămislit cindva în lacrimi și în deznădejde, copilul datoriei, un copil ce fusese cauza celor mai mari nefericiri ale sale; înaintă încet spre fiica sa cea mare, nemaiaducîndu-și aminte decît că Hélène o făcuse pentru tatăl oară să cunoască plăcerile maternității. Ochii mamei erau plini de lacrimi; și, îmbrățișîndu-și fiica, exclamă:

— Hélène! fata mea...

Hélène privea tăcută. Aspirase ultimul suspin al ultimului ei copil.

În acea clipă, Moîna, cameristă ei Pauline, proprietăreasa și un medic intrară. Marchiza ținea mina ca de gheață a fiicei sale în minile ei și o privea cu o disperare sinceră. Zdrobită de nenorocire, văduva marinarului, scăpată dintr-un naufragiu din care abia izbutise să salveze un singur copil din întreaga-i familie atît de frumoasă, îi spuse cu un glas cumplit mamei sale:

— Toate astea sînt opera dumitale! Dacă mi-ai fi fost ceea ce...

— Moîna, ieși... ieși cu toții! strigă doamna d'Aiglemont, acoperind glasul sărmanei Hélène cu strigătele sale. Fie-ți milă, fata mea, sa nu începem iar, în clipa de-acum, tristele înfruntări...

— Am să tac, răspunse Hélène, făcînd un efort supranatural. Sînt și eu mamă, știu că Moîna nu trebuie sa... Unde mi-e copilul?

Moîna se întoarse în cameră, adusă de curiozitate.

— Surioară, spuse răsfatata copilă, medicul...

— Totu-i zadarnic, reluă Hélène. Ah, de ce n-am murit la șaisprezece ani, cînd am vrut să mă omor? Fericirea nu se găsește nicicînd în afara legilor... Moîna... tu...

Muri, cu capul plecat peste capul fiului său, pe care-l îmbrățișase convulsiv.

— Moîna, reluă doamna d'Aiglemont, după ce se întoarseră în camera lor, unde izbucni în lacrimi, sora ta vroia, de bună seamă, sa-ți spună că, pentru o fată, fericirea nu poate fi niciodată într-o viață romănțioasă, la afara principiilor stabilite și, mai cu seamă, departe de mama sa...

VI. BĂTRÎNETEA UNEI MAME VINOVATE

ISPĂȘIRE

Într-una din primele zile ale lunii 1844, a doamnă de vreo cincizeci de ani, dar care părea mai bătrână decît s-ar fi potrivit cu vîrsta ei adevărată, se plimba la soare, pe la ora amiezii, de-a lungul unei alei, în grădina unui mare palat de pe strada Plumet, din Paris. După ce străbătu de două-trei ori cărarea ușor șerpuită pe unde se tot învîrtea ca să nu scape din vedere ferestrele de la un apartament ce părea că-i atrage întreaga atenție, veni să se așeze pe unul dintre acele fotolii pe jumătate țărănești, ce se fac din ramuri tinere de copac neajupuito. Din locul în care se afla acel ilîț elegant, doamna putea să cuprindă cu privirea, dincolo de gardul de fier înconjurător, și bulevardele interioare în mijlocul cărora este așezat admirabilul dom al Invalizilor, care-și înalță cupola de aur peste creștetele miilor de ulmi, admirabil peisaj, precum și aspectul mai puțin grandios al grădinii sale terminată sub fațada sură a unuia dintre cele mai frumoase palate din foburgul Saint-Germain.

Totul era liniștit împrejur, și grădinile din preajmă, și bulevardele, și domul Invalizilor; căci, în cartierul acela nobil, ziua nu începe decît la prînz. Cu excepția cine știe cărui capriciu, cu excepția vreunei tinere doamne ce vrea să facă o partidă de călărie, ori a vreunui bătrîn diplomat care are de refăcut vreun protocol, la o astfel de oră, și valeții și stăpînii dorm cu toții, sau cu toții se deșteaptă.

Bătrîna doamnă atît de matinală era marchiza d'Aiglemont, mama doamnei de Saint-Héreen, căreia îi aparținea frumosul palat. Marchiza se lipsise de el pentru fiica sa, căreia îi dăduse întreaga-i avere, neoprindu-și decît o pensie viageră. Contesa Molna de Saint-Héreen era ultimul copil al doamnei d'Aiglemont. Ca s-o poartă mărta cu moștenitorul unuia dintre cele mai ilustre familii din Franța, marchiza sacrificase totul. Nimic mai firesc; ea pierduse succesiv doi fii: unul, Gustave, marchiz d'Aiglemont, murise de holeră; celălalt, Abel, căzuse în fața orașului Constantine, în Alger. Gustave lăsase cîțiva copii și o văduvă. Dar afecțiunea destul de ștearsă pe care doamna d'Aiglemont le-o purtase celor doi fii ai săi se domolise și mai mult atunci cînd trecuse asupra nepoților. Se comporta politicos cu doamna d'Aiglemont cea tină; dar se limita la un sentiment superficial, pe care bunul simț și conveniențele ne prescriu să le manifestăm față de cei ce ne sînt apropiați.

Avea copiii săi decedați fiind perfect orinduită, ea li rezervase scumpei Moîna toate economiile și toate bunurile sale personale. Moîna, frumoasă și fermecătoare, încă din copilărie, fusese totdeauna pentru doamna d'Aiglemont obiectul uneia dintre acele preferințe înăscute sau involuntare la unele mame cu mai mulți copii; simpatie fatală, ce pare inexplicabilă, sau pe care spiritele pătrunzătoare știu să le explice foarte bine.

Încântătoarea figură a scumpei Moîna, sunetul glasului acelei copile dragi, manierele, mersul, fizionomia, gesturile, întreaga ei făptură treceau în sufletul marchizei cele mai profunde emoții ce pot însufleși, tulbura sau fermeca inima unei mame. Izvorul vieții sale prezente, al vieții sale de mine, al vieții sale trecute era în inima acelei tinere doamne, în care ea își aruncase toate comorile. Moîna supraviețuise în mod fericit altor patru copii, frații ei mai mari. Doamna d'Aiglemont, într-adevăr, pierduse, în chipul cel mai nenorocit, spuneau oamenii din lumea bună, o fată încântătoare, a cărei soartă era aproape necunoscută, și un băiețel ce pierise la vârsta de cinci ani într-o catastrofă îngrozitoare. Marchiza văzuse desigur o hotărâre a cerului în respectul pe care ursita părea a-l avea față de fiica inimii sale și nu acorda decât niște slabe amintiri copiilor căzuți sub capriciile morții și care rămăneau în adîncul inimii sale ca acele morminte ridicate pe un cîmp de bătălie, dar pe care florile cîmpului aproape că le-au și făcut să dispară.

Lumea ar fi putut să ceară aspră socoteală marchizei pentru o asemenea nepăsare și pentru o asemenea preferință; dar lumea, la Paris, este tirată de un torent de evenimente, de mode, de idei noi, încît întreaga viață a doamnei d'Aiglemont trebuia să fie oarecum uitată. Nimeni nu se gîndea să-i facă o crimă dintr-o răceală, dintr-o uitare ce nu interesa pe nimeni, pe cînd dragostea ei vie pentru Moîna interesa pe mulți și avea toată sfinjenia unei prejudecăți. De altfel, marchiza nu prea ieșea în lume; iar pentru cele mai multe dintre familiile care o cunoșteau, ea părea bună, dulce, pioasă, indulgentă. Or, nu e necesar să ai un interes destul de viu pentru cineva ca să mergi dincolo de aceste aparențe, cu care se mulțumește societatea? Și-apoi, ce nu li se iartă bătrînilor, atunci cînd ei se strecoară ca niște umbre și nu vor să mai fie decât o amintire!

În sfîrșit, doamna d'Aiglemont era un model recomandat cu delicatețe de către copii părinților lor și de către gineri soacrelor lor. Ea li dăduse, înainte de vreme, toate bunurile sale fiicei iubite Moîna, mulțumită de fericirea tinerei contese și nemăitrîind decât prin ea și pentru ea. Dacă niscaiva bătrîni prudenți, sau niscaiva unchi sîcitori dezaprobau o atare conduită spunînd: «Doamna d'Aiglemont are să se căiască poate într-o zi că s-a despuiat de avere în favoarea fiicei sale; căci, dacă ea cunoaște bine inima doamnei de Saint-Héreen, poate fi oare tot atît de sigură și de cinstea ginerelei său?» — împotriva unor asemenea profeți se ridica un *huiduit* general; din toate părțile ploua cu laude pentru Moîna.

— Trebuie să recunoaștem meritul doamnei de Saint-Héreen, spuneau o tînră doamnă, anume că mama sa n-a fost nevoită să schimbe nimic

în jurul ei. Doamna d'Aiglemont locuiește admirabil; are o trăsură la ordinele ei și poate să se ducă oriunde, în toate casele, ca și mai înainte...

— Numai la des Italiens nu, răspundea în șoaptă un bătrîn parazit, unul dintre acei înși care cred că au dreptul să-și copleșească prietenii cu zeflemelile lor, pe motiv că așa își dovedesc independența. Bătrîna nu mai iubește decît muzica, lucru cu totul străin copilei ei răsfățate. Pe vremea sa, marchiza era o foarte bună muziciană! Dar, intrucît leja de la des Italiens a contesei este veșnic invadată de tinerii fluturași, iar bătrîna ar stînjeni-o pe tinerică, despre care a și început să se vorbească oarecum ca despre o mare cochetă, biata mamă nu se mai duce niciodată la teatru.

— Doamna de Saint-Héreen, spunea o domnișoară, dă pentru mama sa niște serate minunate și are un salon unde vine întregul Paris.

— Un salon unde nimeni nu-i dă nici o atenție marchizei, răspundea parazitul.

— Adevăru-i că doamna d'Aiglemont nu este niciodată singură, spunea un crai, sprijinind părerile tinerelor doamne.

— Dimineața, răspundea în șoaptă bătrînul birfitor, dimineața, scumpa Moîna doarme. La ora patru, scumpa Moîna este la Bois. Seara scumpa Moîna se duce la bal sau la Bouffes... E însă adevărat că doamna d'Aiglemont are puțința, uneori, s-o vadă pe scumpa ei fiică, în vreme ce aceasta se îmbracă, sau în timpul mesei, atunci cînd scumpa Moîna ia masa din întîmplare împreună cu scumpa sa mamă. Nu sînt nici opt zile, domnule, spuse parazitul, luîndu-l de braț pe un tinăr preceptor timid, nou venit în casa în care se afla, de cînd am văzut-o pe acea biată mamă stînd tristă și singură la gura sobei. «Ce aveți?» am întrebato. Marchiza m-a privit zîmbind, dar era sigur că plînsese. «Mă gîndeam, mi-a spus ea, că e tare ciudat să mă văd singură, după ce am avut cinci copii; dar asta-i soarta noastră! Și-apoi, eu mă simt fericită cînd știu că Moîna se distrează!» Mie putea să mi se destăinuiască, îl cunoscusem cîndeva pe soțul său. Era un om oarecare, și a fost destul de norocos căsătorindu-se cu marchiza; ei i-a datorat, fără îndoială, și titlul de *pair*, și slujba de la Curtea lui Carol al X-lea.

Se strecoară însă atîtea erori în conversațiile de societate, se săvîrșesc cu ușurință răutăți atît de profunde, încît cel ce studiază istoria moravurilor este dator să chibzuiască temeinic aserțiunile emise cu ușurință de atîția ușuratici. În sfîrșit, poate că niciodată nu trebuie să hotărîm cine greșește sau cine are dreptate între copil și mamă. Între aceste două inimi, nu poate fi decît un singur judecător. Judecătorul acesta este Dumnezeu! Dumnezeu, care, adeseori, își așază răsburarea în sinul familiilor, și se slujește veșnic de copii împotriva mamelor, de tați împotriva fiilor, de popoare împotriva regilor, de prinți împotriva națiunilor, de toți împotriva tuturor, înlocuind în lumea sufletească sentimentele cu alte sentimente, așa cum frunzele tinere le înlocuiesc pe cele vechi primăvara, și acționînd în vederea unei ordini imuabile, a unui țel numai de ei știut. Fără îndoială, totul se îndreaptă spre sinul lui, sau, și mai exact, se întoarce acolo.

Asemenea cugetări religioase, atât de firești inimii bătrânilor, pluteau răzlețe în sufletul doamnei d'Aiglemont; ele se zbuciumau, pe jumătate luminoase, când afundându-se, când ivindu-se limpezi, ca niște flori ce se zbat deasupra apelor în timpul unei furtuni. Marchiza se așezase pe o bancă obosită, slăbită de o lungă meditare, de una dintre acele reverii în lumina cărora întreaga viață se ridică și se desfășoară în fața ochilor celor care își presimt moartea.

Femeia aceasta, îmbătrânită înainte-de vreme, ar fi reprezentat pentru un poet în trecere pe bulevard un tablou ciudat. Văzînd-o cum sta acolo, în umbra subțire a unui salcîm, umbra unui salcîm la amiază, oricine ar fi putut să citească unul dintre miile de lucruri scrise pe acel chip, rămas palid și rece chiar și sub razele fierbinți ale soarelui. Figura sa plină de expresie înfățișa o anume trăsătură încă și mai gravă decît o viață la declinul ei, sau mai profundă decît un suflet girbovit de experiență. Era unul dintre acele tipuri care, între mii de fizionomii neluate în seamă pentru că sînt lipsite de orice particularitate, vă face să vă opriți pentru o clipă și să cugetați; Intocmai cum, între miile de tablouri dintr-un muzeu, sînteți impresionați puternic fie de capul sublim în care Murillo a pictat durerea maternă, fie de obrazul Beatricei Cenci în care Guido Reni a știut să zugrăvească cea mai tulburătoare inocență pe fondul celei mai înspăimîntătoare crime, fie de sumbra față a lui Filip al II-lea în care Velazquez a imprimat pentru totdeauna mărca groază pe care trebuie s-o inspire regalitatea. Unele figuri omenești sînt imagini despotice care vă vorbesc și vă întreabă, care răspund la gîndurile voastre tainice și chiar închipuiesc poeme întregi. Fața de gheață a doamnei d'Aiglemont era unul dintre asemenea poeme teribile, unul dintre asemenea chipuri răsplîndite cu miile în *Divina Comedie* a lui Dante Alighieri.

În timpul scurtului anotimp cît femeia se află în floare, trăsăturile frumuseții sale slujesc uimitor de bine disimulării la care slăbiciunea ei firească și legile noastre sociale o condamnă. Sub strălucitoarea lumină a obrazilor ei fragezi, sub flacăra ochilor săi, sub țesătura grațioasă a trăsăturilor sale așa de fine, a atîtor linii multiplicat, arcuite ori drepte, dar pure și desăvîrșit stăpînite, toate emoțiile ei pot rămîne secrete; atunci roșeața însăși nu dovedește nimic colorînd și mai mult niște culori, oricum atît de vii; toate flăcările lăuntrice se îmbină atunci atît de bine cu lumina acelor ochi înflăcărați de viață, că pînă și flacăra trecătoare a unei suferințe nu mai apare decît ca un farmec mai mult. Așa încît, nimic nu este atît de discret ca un chip tinăr, pentru că nimic nu este mai imobil. Figura unei femei tinere are liniștea, strălucirea, limpezimea suferinței unui lac. Fizionomia femeilor nu începe decît la treizeci de ani. Pînă la această vîrstă, pictorul nu găsește în chipurile lor decît culori trandarifii și albe, surisuri și expresii care repetă un același gînd, gîndul tinereții și al iubirii, gînd uniform și fără profunzime; la bătrînețe însă, totul a vorbit în ființa femeii, pasiunile s-au încrustat pe chipul său; ea a fost amantă, soție, mamă; expresiile cele mai violente, de bucurie și de durere, în cele din urmă i-au schimonosit și i-au pocit

trăsăturile, i s-au întipărit în mii de riduri, care toate au un limba; iar un cap de femeie devine atunci sublim prin groaza lui, frumos prin melancolia lui sau magnific prin liniștea sa; dacă ne este îngăduit a urma această stranie metaforă, lacul secat lasă atunci să se vadă toate torențele ce l-au alcătuit; un cap de bătrână nu mai aparține nici lumii care, frivolă, se înspăimintă să zărească în el ruina tuturor ideilor de eleganță cu care e obișnuită, nici artiștilor de rînd care nu descoperă în el nimic, ci adevăraților poeți, aceia care au sentimentul unui frumos independent de toate convențiile pe care se întemeiază atâtea prejudecăți în materie de artă și frumusețe.

Deși doamna d'Aiglemont purta pe cap o bonetă la modă, era ușor de văzut că părul ei, cîndva negru, fusese încărunțit de crude suferinți; dar felul cum îl despărțea în două printr-o cărare la mijloc dovedea bunul ei gust, ilustrînd grațioasele deprinderi ale femeii elegante și încadrînd minunat fruntea-i vestejită și ridată, în forma căreia se mai puteau vedea cîteva urme din vechea-i strălucire. Conturul feței sale, regularitatea trăsăturilor dădeau o idee, slabă, într-adevăr, despre frumusețea de care trebuie să fi fost mîndră cîndva; însă aceste indicii ilustrau și mai mult durerile ce trebuie să fi fost destul de crunte pentru a-i brăzda fața, pentru a-i scobi tîmplele, a-i scofîlci obrajii, a-i învineți pleoapele și a i le lăsa fără gene, acest farmec al privirii. Totul era tăcut în ființa acestei femei: umbletul și mișcările ei aveau acea incetineală gravă și măsurată ce impun respect. Modestia sa, schimbată în sfială, părea să fie rezultatul deprinderii, pe care-o căpătase de cîțiva ani încoace, de a se feri de flica ei; iar vorba-i era rară și slabă, ca a tuturor celor silii să reflecteze, să se concentreze, să trăiască închisi în sine.

Această atitudine și această interiorizare inspirau un sentiment nedeslușit, care nu era nici de teamă, nici de compătimire, dar în care se contopeau tainic și ciudat toate gîndurile pe care le pricinuiseră aceste simțăminte diferite. În sfîrșit, natura ridurilor ei, felul în care li era încrețit chipul, paloarea privirii îndurerate, totul vorbea limpede despre acele lacrimi vărsate în inimă, care niciodată nu cad pe pămînt. Nefericiții obișnuși să contemple cerul pentru a-l implora să-i scape de chinurile vieții ar fi recunoscut lesne în ochii acestei mame crudele deprinderi ale unei rugăciuni făcute clipă de clipă și ușoarele vestigii ale acelor dureri tainice care sfîrșesc prin a nimici florile sufletului, ba pînă și sentimentele de mamă. Pictorii pot zugrăvi, cu ajutorul culorilor, asemenea portrete, dar ideile și cuvintele sînt neputincioase să le traducă fidel; există în nuanțele culorii obrazului și în aerul unui chip fenomene de neexplicat, pe care sufletul le simte văzîndu-le; dar povestirea evenimentelor cărora le datorează niște schimbări de fizionomie atît de teribile constituie singura putință ce-i rămîne poetului spre a le face înțelese.

Figura acestor reflecta o furtună liniștită și rece, o luptă tainică între eroismul durerii materne și infirmitatea sentimentelor noastre, care sînt finite ca și noi, și în care nimic nu este infinit. Suferințele acelea veșnic refulate pricinuiseră cu timpul ceva bolnăvicios în făptura acelei femei. Fără îndoială, anumite emoții prea violente vătămaseră fizic inima de

mamă, și cine știe ce boală, vreun anevrism poate, o amenința lent pe Julie, fără ca ea să știe. Durerile adevărate stau aparent atât de liniștite în patul adânc pe care și l-au făcut, în care ele par că dorm, dar de unde continuă să distrugă sufletul, ca acel înfricoșător acid care perforează cristalul! În clipa aceea, două lacrimi se rostogoliră pe obraji marchizei, care se ridică de parcă o cugetare mai sfințitoare decât toate celelalte ar fi înjunghiat-o brusc. De bună seamă că meditasă la viitorul scumpei sale Moïna. Și, prevăzând durerile ce-o așteptau pe fiica ei, toate nenorocirile proprii sale vieți i se redeșteptaseră în inimă.

Situația acestei mame va fi înțeleasă după ce o vom explica pe cea a fiicei sale.

Contele de Saint-Héreen plecase de vreo șase luni într-o misiune politică. În lipsa lui, Moïna, care la toate vanitățile de tină ră stăpână adăuga năzuroasele toane de copil răsfățat, se distrase, fie din nesocotință, fie pentru a se supune miilor de cochetării ale femeii, și poate și pentru a-și încerca puterea, jucându-se cu pasiunea unui bărbat abil, dar fără inimă, care se declara beat de iubire, de acea iubire cu care se combină toate micile ambiții sociale și vanitose ale unui infatuat. Doamna d'Aiglemont, pe care o lungă experiență o învățase să cunoască viața, să judece oamenii, să se teamă de lume, observase progresele acelei intrigi și presimțise pierderea fiicei sale, văzînd-o cum cade în mîinile unui om pentru care nimic sfînt nu exista. Oare nu însemna pentru ea un lucru îngrozitor să constate că bărbatul pe care Moïna îi asculta fermecată era *un desfrnat*? Copila ei scumpă se afla, deci, pe marginea unei prăpăstii. Marchiza știa aceasta, cu o certitudine îngrozitoare, și nu îndrăznea s-o oprească, pentru că în fața contesei tremura. Știa dinainte că Moïna n-are să asculte nici unul dintre înțeleptele sale avertismente; nu avea nici o putere asupra acestui suflet — de fier, pentru ea; foarte maleabil, pentru ceilalți. Dragostea de mamă a marchizei ar fi îndemnat-o să ocrotească nenorocirile unei pasiuni îndreptățite de nobilele însușiri ale seducătorului; fata ei însă se supunea unei simple cochetării; iar pe contele Alfred de Vandenesse marchiza îl disprețuia, știind că era un bărbat ce nu considera lupta lui cu Moïna decât ca pe o partidă de șah.

Cu toate că Alfred de Vandenesse îi producea groază nefericitei mame, ea era silită să-și îngroape în cea mai adîncă umbră a inimii motivele supreme ale aversiunii sale. Era legată intim de marchizul de Vandenesse, tatăl lui Alfred, și această prietenie, respectabilă în ochii lumii, îi îngăduia tinărilor să vină ca în familie la doamna de Saint-Héreen, față de care se prefăcea că din copilărie nutrește o pasiune. De altminteri, zadarnic doamna d'Aiglemont s-ar fi hotărît să arunce între fiica sa și Alfred de Vandenesse cumplitul cuvînt ce ar fi trebuit să-i despartă; era sigură că n-ar reuși, în ciuda gravității acelui cuvînt, care ar fi dezonorat-o în ochii fiicei sale. Alfred era mult prea corupt, iar Moïna mult prea isteasă ca să creadă într-o astfel de mărturisire, de care tinăra contesă și-ar fi ris, considerînd-o drept o viclenie de mamă. Doamna d'Aiglemont își construise cu propriile-i mîini închisoarea

și se zidise pe sine însăși în ea, ca să moară privind cum Moïna își va pierde frumoasa viață, acea viață devenită gloria, fericirea și mîngîierea bătrînei, o existență ce-i era de o mie de ori mai scumpă decît a sa însăși. Suferințe îngrozitoare, de necrezut, de nespus! Prăpastie fără fund!

Aștepta nerăbdătoare scularea fiicei ei, și totodată se temea, asemenea unui nenorocit condamnat la moarte care ar vrea să isprăvească odată cu viața și care totuși se înfioară gîndindu-se la călău. Marchiza luase hotărîrea să facă o ultimă încercare; și poate că se temea mai puțin de eșecul încercării sale, cît de a primi încă una dintre acele răni atît de dureroase pentru inima ei și care-i sleiseră întregul curaj. Dragostea sa de mamă aici ajunsese: să-și iubească fata, să se teamă de ea, să știe că o așteaptă o lovitură de pumnal și să meargă înainte.

Sentimentul matern este atît de mare în inimile iubitoare, încît, înainte de a ajunge la indiferență, o mamă trebuie ori să moară, ori să se sprijine pe o altă mare putere — religia sau dragostea. De cînd se trezise în dimineața aceea, fatala memorie a marchizei li reînviase cîteva dintre acele fapte, mici în aparență, dar care în viața sufletească reprezintă evenimente mari. Într-adevăr, uneori un gest dezvăluie o întreagă dramă, accentul unui cuvînt sfîșie o întreagă viață, nepăsarea unei priviri ucide cea mai fericită iubire. Marchiza d'Aiglemont, din nefericire, văzuse prea multe asemenea gesturi, auzise prea multe asemenea cuvinte, primise prea multe asemenea priviri cumplite sufletului, pentru ca amintirile ei să-i mai lase vreo nădejde. Totul îi dovedea că Alfred o alungase din inima fiicei sale, în care ea rămînea, ea, mama, mai puțin ca o plăcere și mai mult ca o datorie. Mii de lucruri, nimicuri chiar, îi adevereau purtarea detestabilă a contesei față de ea, nerecunoștință pe care marchiza poate că o privea ca pe o pedeapsă. Ea căuta scuze pentru fiica sa în hotărîrile Providenței, ca să mai poată încă adora mîna care o lovea. În acea dimineață își aminti totul, și totul îi răni din nou inima atît de crud, încît cupa ei, plină de amaruri, trebuia să se reverse dacă ar fi picurat în ea cea mai ușoară mîhnire. O singură privire rece o putea ucide pe marchiză.

E dificil de zugrăvit aceste fapte zilnice, dar cîteva vor fi suficiente, poate, să le illustreze și pe celelalte. Astfel, marchiza, devenind puțin surdă, nu izbutise niciodată s-o facă pe Moïna să vorbească, pentru ea, ceva mai tare; iar în ziua cînd, în naivitatea ei de ființă suferindă, o rugă pe fiica sa să repete o frază din care nu prinsese nimic, contesa se supuse, dar cu un aer atît de ursuz, încît nu-i mai îngădui doamnei d'Aiglemont să-i repete vreodată modesta rugăminte. Din ziua aceea, atunci cînd Moïna povestea vreo întîmplare sau cînd vorbea, marchiza avea grijă să se dea mai aproape de ea; adeseori însă contesa părea plictisită de infirmitatea pe care, necăștat, i-o reproșa mamei sale. Exemplul acesta, ales dintr-o mie, nu putea răni decît inima unei mame. Toate aceste lucruri poate că i-ar fi scăpat unui observator, pentru că ele erau numai niște nuanțe de nesesizat pentru alți ochi decît cei ai unei femei.

Astfel, doamna d'Aiglemont îi spusese într-o zi fiicei sale că prințesa de Cadignan venise s-o vadă, și Moïna a exclamat pur și simplu: «Cum! a venit pentru tine?» Aerul cu care au fost rostite aceste cuvinte și tonul cu care contesa le-a spus ilustra în nuanțe ușoare o uimire, un dispreț elegant ce-ar face o inimă totuși tină și tandră să găsească filantropică datina în virtutea căreia sălbăticiii își ucid bătrînii, atunci cînd aceștia nu se mai pot ține de creanga unui arbore zgîlțit cu putere. Doamna d'Aiglemont se ridicase, zimbise și se duse să plîngă în taină. Oamenii binecrescuți, și femeile mai ales, nu-și trădează sentimentele decît prin cîteva trăsături imperceptibile, care fac totuși să se ghicească tremurul inimilor lor de către cei ce pot regăsi în propria lor viață situații analoge celor ale acestei mame chinute. Năpădită de amintirile sale, doamna d'Aiglemont revăzu unul dintre acele fapte microscopice, atît de usturătoare, atît de crude, în care ea niciodată nu zărise mai bine decît în această clipă cruntul dispreț ascuns sub zîmbete.

Lacrimile ei însă secară atunci cînd auzi deschizîndu-se storurile de la camera în care dormea fiica sa. Alergă înspre ferestre, luînd-o pe cărarea ce trecea de-a lungul gardului de fier în fața căruia stătuse pînă atunci. Mergînd așa, băgă de seamă grija deosebită pe care o depusese grădinarul în a grebla nisipul de pe această alee, destul de rău întreținută de cîțva timp.

Cînd doamna d'Aiglemont ajunse sub ferestrele fiicei sale, storurile se reînchiseră brusc.

— Moïna? spuse ea.

Nici un răspuns.

— Doamna contesă e în salonaș, spuse femeia de cameră a doamnei Moïna, atunci cînd marchiza, intrînd în casă, întrebă dacă fiica sa se sculase.

Doamna d'Aiglemont avea inima prea plină și capul prea îngîndurat ca să mai cugete în acea clipă la niște lucruri atît de neînsemnate; intră grăbită în salonaș, unde o găsi pe contesă într-un capot de casă, cu o bonetă aruncată neglijent peste părul în dezordine, cu picioarele în papuci, cu cheia de la camera ei legată de cîngătoare, cu fața umbrită de gînduri aproape furtunoase, și puternic îmbujorată. Sta pe un divan și părea că meditează la ceva.

— Ce vrei? spuse ea, cu o voce aspră. Ah! tu ești, mamă? adăugă apoi, cu un aer distrat, după ce se întrerupese singură.

— Da, copila mea, e mama ta...

Tonul cu care doamna d'Aiglemont rosti aceste cuvinte ilustra o efuziune sufletească și o tulburare lăuntrică despre care cu greu s-ar putea da o idee fără a folosi cuvîntul de sfințenie. Într-adevăr, marchiza luase atît de bine caracterul sacru al unei mame, încît fiica sa fu impresionată și se întoarse spre ea cu o mișcare ce exprima totodată și respect, și îngrijorare, și remușcare. Marchiza închise ușa de la acel salon în care nimeni nu putea să intre fără a face zgomot în antreu. O astfel de izolare ferea de orice indiscreție.

— Copila mea, spuse marchiza, e de datoria mea să te luminez în privința uneia dintre cele mai însemnate crize din viața noastră de femei, și în care te afli tu acum, poate fără să-ți dai seama, dar despre care vreau să-ți vorbesc, mai puțin ca mamă și mai mult ca prietenă. Căsătorindu-te, ai devenit liberă să faci ce vrei, nu ai de dat socoteală decât soțului tău; dar cu te-am făcut să simți atât de puțin autoritatea maternă (și poate că asta a fost o greșală), încât mă cred în drept să fiu ascultată de tine, cel puțin o dată, în stuația gravă în care trebuie să ai nevoie de un sfat. Gîndește-te, Moîna, că te-am căsătorit cu un bărbat de mare valoare, de care poți fi mîndră, care...

— Mamă, exclamă Moîna cu un aer îmbufnat și întrerupînd-o, știu ce ai să-mi spui... Ai să-mi ții o predică în legătură cu Alfred...

— N-ai ghicit așa de bine, Moîna, reluă grav marchiza încercînd să-și strîpnească lacrimile, dacă n-ai simți...

— Ce? întrebă ea, cu un aer aproape disprețuitor. Dar, mamă, în adevăr...

— Moîna, exclamă doamna d'Aiglemont făcînd un efort extraordinar, trebuie să asculți cu atenție ceea ce vreau să-ți spun...

— Ascult, spuse contesa, încrucișîndu-și brațele și afectînd o supunere obraznică. Îngăduie-mi, mamă, adăugă apoi cu un singe rece de necrezut, s-o sun pe Pauline ca s-o trimit...

Sună.

— Scumpa mea copilă, Pauline nu poate auzi...

— Mamă, reluă contesa cu un aer serios și care ar fi trebuit să-i pară extraordinar mamei, sint datoare...

Se opri, căci camerista intrase.

— Pauline, du-te tu *însăși* la Baudran și vezi de ce nu am primit încă pălăria mea.

Se așeză iar și o privi cu atenție pe mama sa. Marchiza, cu inima clocotînd, cu ochii ușați și simțînd atunci una dintre acele emoții ale sale a căror durere nu poate fi înțeleasă decît de o mamă, luă cuvîntul spre a o preveni pe Moîna de primejdia în care aluneca. Dar, fie că tinăra contesă se simțea jignită de bănuielile pe care mama sa le nutrea față de fiul marchizului de Vandenesse, fie că fu cuprinsă de una dintre acele nebunii de neînțeles al căror secret stă în lipsa de experiență a tuturor celor tineri, ea profită de o pauză făcută de mama sa și-i spuse rîzînd silit:

— Mamă, nu te credeam geloasă decît pe tatăl...

La cuvîntul acesta, doamna d'Aiglemont închise ochii, lăsă capul în jos și scoase cel mai ușor dintre toate suspinele. Își aruncă apoi privirile în sus, ca pentru a se supune sentimentului de neînfînt ce ne face să-l invocăm pe Dumnezeu în marile crize ale vieții; pe urmă, își îndreptă spre fiica sa ochii plini de o măreție teribilă și plini totodată de o durere adîncă.

— Fata mea, spuse apoi cu un glas foarte schimbat, ai fost mai fără milă față de mama ta decît însuși bărbatul pe care ea l-a înjosit, mai fără milă decît va fi, poate, însuși Dumnezeu!

Doamna d'Aiglemont se ridică; dar, cînd ajunse la uşă, întoarse capul, nu văzu în ochii fiicei sale decît uimire, ieşi apoi şi izbuti să meargă pînă în grădină, unde puterile o părăsiră. Acolo, simţind nişte dureri ascuţite în inimă, se prăbuşi pe o bancă. Privirile ei, rătăcind pe nisip, zăriră urma proaspătă a unui pas de bărbat ale cărui ghetе lăsaseră nişte semne foarte uşor de recunoscut. Fără nici o îndoială, copila ei era pierdută; atunci i se păru că înţelege motivul comisionului dat Paulinei. Gîndul acesta crud fu însoţit de o revelaţie mai odioasă decît tot restul. Îşi inchipui că fiul marchizului de Vandenesse distrusese în inima scumpei Moîna respectul datorat de o fiică mamei sale. Suferinţa ei spori şi marchiza leşină răminînd ca adormită.

Tînăra contesă socoti că mama sa îşi permisesese să-i dea o palmă peste botic cam prea tare şi gîndi că, seara, o mîngiere sau cîteva atenţii vor fi de ajuns spre-a o împăca. Auzind un jîpăt de femeie în grădină, privi într-o doară pe fereastră în clipa în care Pauline, care nu plecase încă, striga după ajutor, ţinînd-o pe marchiză în braţe.

— Să n-o sperii pe fată! fu ultimul cuvînt pe care-l rosti această mamă.

Moîna văzu cum e transportată mama sa, palidă, leşinată, respirînd anevoie, dar mişcîndu-şi braţele de parcă vroia să se lupte cu cineva ori să vorbească. Îngrozită de acel spectacol, Moîna îşi urmă mama, ajută în tăcere să fie culcată pe patul ei şi să fie dezbrăcată. Greşeala pe care-o făcuse o copleşea.

Abia în clipe aceea supremă izbutea s-o cunoască pe mama ei, dar nu mai putea să îndrepte nimic. Vru să rămînă singură cu ea; şi, atunci cînd nu mai rămăsese nimeni în cameră, cînd simţi răceala acelei mîini totdeauna mîngietoare pentru ea, izbucni în lacrimi. Trezită de lacrimile contesei, marchiza mai putu s-o privească o dată pe scumpa sa Moîna; apoi, la hohotele ei de plîns, ce parcă vroiau să-i sfarme sînul gingaş şi răvăşit, marchiza îşi privi surizînd fiica. Surîsul ei dovedea tinerei pariziene că inima unei mame este un abis, în adîncul căruia se află pururea o iertare.

De îndată ce starea marchizei fu cunoscută, oameni călări fură trimişi după doctor, după chirurg şi după nepoţii doamnei d'Aiglemont. Tînăra marchiză şi copiii ei sosiră în acelaşi timp cu medicii şi alcătuiră o adunare destul de impunătoare, tăcută şi îngrijorată, la care se adăugară şi servitorii. Tînăra marchiză, neauzind nici un zgomot, bătut încet în uşa camerei. La sunetul acela, Moîna, trezindu-se desigur din durerea sa, deschise brusc cele două canaturi, aruncă priviri năuce spre acea adunare a întregii familii şi se arătă într-o neorînduială ce vorbea mai puternic decît orice limbă. La vederea acestei remuşcări intruchipate, toţi amuţiră. Erau uşor de văzut picioarele marchizei jepene şi întinse convulsiv pe patul de moarte. Moîna se sprijini de uşă, îşi privi rudele şi spuse cu o voce spartă:

— Am pierdut-o pe mama!

Mai multe persoane au întrebat dacă croina din *Revederea*, din *Femeia la treizeci de ani*, din *Degetul lui Dumnezeu* și din *Ispășirea* nu era, sub diferite nume, același personaj. Autorul n-a putut să dea nici un răspuns la aceste întrebări. Dar poate că gândul său va fi exprimat clar în totul care reunește aceste scene separate.

Personajul ce străbate, ca să spun așa, cele șase tablouri din care se compune *Aceeași poveste* nu este o figură, e un gând. Cu cât acest gând îmbracă deosebite costume, cu atât el redă mai bine intențiile autorului. Ambiția sa este de a transmite sufletului vagal unei reverii din care femeile să poată redeștepta câteva dintre impresiile vii pe care le-au păstrat, să reînsoțiească amintirile risipite în viață, spre a scoate din ele câteva învățăminte.

Exista o foarte mare lacună în această schiță între *Revederea* și *Femeia de treizeci de ani*; autorul a umplut-o cu un nou fragment, intitulat *Suferințe tainice*.

Femeile vor completa, fără îndoială, tranzițiile nedesăvârșite; dar a fi înțeles la fel de toate mințile este ceva imposibil. Există, oare, vreo religie care să nu fi fost obiectul a mii de contradicții? N-ar fi, oare, nebunie să ceri de la biata operă a unui om favoarea pe care nu o capătă nici instituțiile omenesti?

Alte reproșuri i-au fost adresate autorului relativ la brusca dispariție a unei tinere, în *Cele două întâlniri*. Ar exista însă în întreaga lucrare incoerențe și mai puternice, dacă autorul ar fi dator să aibă mai multă logică decât au evenimentele din viață. El ar putea să spună aici că hotărârile cele mai importante se iau totdeauna într-o clipă, că el a vrut să reprezinte pasiunile ivite rapid, care supun întreaga existență la o anume idee dintr-o zi; dar de ce ar încerca să explice prin logică ceea ce trebuie să fie înțeles prin sentiment?

De altfel, orice justificare ar fi ori falsă, ori inutilă pentru cei care nu sesizează sensul ascuns în *Cele două întâlniri* și ale căror elemente alcătuiesc fragmentul intitulat *Degetul lui Dumnezeu*, adăugat, în această ediție, cu un capitol care poate că va motiva mai bine fuga fiicei legitime, alungată de ura unei mame neînduplecate, pe care ea nu vrea s-o scuze

de vina săvârșită. Asemenea întâmplări sînt mai puțin rare decît se crede.

Deși viața socială are, tot așa de bine ca și viața fizică, legi în aparență imuabile, nu veți întîlni năcăieri nici timpul, nici inima la fel de bine rînduite ca trigonometria lui Legendre.

Dacă autorul nu poate să zugrăvească toate capriciile unei vieți duble, cel puțin trebuie să i se permită a alege ceea ce i se pare mai poetic.

Paris, 25 martie 1834

*Istoria măririi
și decăderii
lui Cesar Birotteau*

NEGUSTOR DE ARTICOLE DE PARFUMERIE
AJUTOR DE PRIMAR ÎN ARONDISMENTUL AL DOILEA
DIN PARIS, CAVALER AL LEGIUNII DE ONOARE ETC.

CÉSAR LA APOGEU

În nopțile de iarnă, gălăgia nu se potolește decît un moment în strada Saint-Honoré; căruțele zarzavagiilor continuă, mergînd spre Hale, huruiala trăsurilor care se întorc de la teatru sau de la bal. În mijlocul acestei pauze care, în marea simfonie a larmei pariziene, are loc spre ora unu noaptea, nevasta domnului César Birotteau, negustor de articole de parfumerie cu prăvălia lingă Piața Vendôme, fu trezită brusc de un vis înspăimîntător.

Se făcea că se vede dedublată, își apăruse ei însăși în zdrențe, apăsînd cu o mîină uscată și zbîrcită pe clanța ușii proprii ei prăvălii, aflîndu-se, în același timp, și în pragul ușii, și pe jilțul ei de la teighea; își cerea ei însăși de pomană, se auzea vorbind și la ușă, și la teighea. Voi să se prindă de bărbatu-său, dar dădu de un loc rece. Se înspăimîntă atunci atît de tare, încît nu-și mai putu mișca gîtul care se înfepenise, gîtulejul i se strînse, glasul îi pieri; rămase jîntuită în capul oaselor, cu ochii măriți și pironiți, cu dureri la rădăcina părului, cu urechile pline de sunete ciudate, cu inima cît un purice, dar zîcnînd tare, simțînd cum o trec sudorile, deși e înghețată, în mijlocul unui alcov cu amîndouă canaturile deschise.

Spaima e un sentiment care te îmbolnăvește pe jumătate, care atacă atît de violent mașina omenească, încît facultățile acesteia sînt dintr-o dată împinse fie la cel mai înalt grad al forței lor, fie la ultimul grad al destrămării. Fiziologia a fost multă vreme surprinsă de acest fenomen, care îi răstoarnă sistemele și-i dă peste cap ipotezele, deși el nu e altceva decît un fel de trăsnet interior, dar, ca toate accidentele electrice, bizar și capricios în manifestările sale. Această explicație va deveni banală în ziua cînd savanții vor recunoaște rolul imens pe care-l joacă electricitatea în gîndirea umană.

Doamna Birotteau trăi atunci cîteva din suferințele oarecum luminoase pe care le procură aceste teribile descărcări ale voinței răspîndite sau concentrate de un mecanism necunoscut. Astfel, într-un răstimp foarte scurt dacă-l socotim după ceasornicele noastre, dar nemăsurat dacă e vorba de numărul impresiilor rapide, biata femeie avu nemaipomenita putere de a emite mai multe idei, de a trezi mai multe amintiri decît ar fi putut să conceapă într-o zi întreagă în starea obișnuită a facultăților sale. Acest zguduitor monolog se poate rezuma în cîteva cuvinte absurde, contradictorii și lipsite de înțeles, cum a și fost.

«Nu e nici un motiv care să-l fi putut sula pe Birotteau din pat! O fi mîncat prea multă friptură de vișel și i s-o fi făcut rău? Dar dacă i-ar fi fost rău mă trezea și pe mine. De nouăsprezece ani de cînd ne

culcam alături în patul ăsta, în casa asta, nu i s-a întâmplat niciodată să se scoale fără să-mi spuie, bietul sufletel! Numai cînd a petrecut noaptea la corpul de gardă n-a dormit acasă. Oare s-o fi culcat aseară lîngă mine? Păi cum de nu, Doamne Dumnezeule, tare mai sînt proastă!»

Se uită în pat și văzu scufia de noaple a bărbatului ei, care păstra forma aproape conică a capului.

«O fi murit! S-o fi omorît! Dar de ce? reluă ea. De doi ani, de cînd l-au numit ajutor de primar, parcă nu e în apele lui. Nu e glumă, zău așa, să ai funcție publică. Treburile îi merg bine, că mi-a cumpărat un șal. Da poate îi merg rău? Păi nu, că așa ști și eu. Da parcă știi vreodată ce are în pungă un bărbat? Sau o femeie? Asta n-ar fi o nenorocire. Astăzi am făcut însă vînzare de cinci mii de franci! De altfel, un ajutor de primar nu se poate omorî singur, că doar cunoaște prea bine legile. Atunci unde-o fi?»

Nu-și putea întoarce gîtul, nici întinde mîna ca să tragă de șnurul clopoțelului care ar fi trezit pe bucătăreasă, pe cei trei vînzători, și pe băiatul de prăvălie. Pradă visului rău care mai dăinuia și în starea de veghe, uitase de fiica ei, care dormea liniștită într-o cameră vecină, a cărei ușă dădea la picioarele patului. În sfîrșit strigă: «Birotteau!» și nu primi nici un răspuns. Crezuse numai că strigă numele, de fapt nu-l rostise decît în gînd.

«O fi avînd vreo femeie? E prea bleg, reluă ea, și de altfel, mă iubește prea mult pentru a face una ca asta. Nu i-a spus el doamnei Roguin că nu m-a înșelat niciodată, nici măcar cu gîndul? Omul ăsta e cîntecul coborît pe pămînt. Dacă merită cineva să se ducă în rai, apoi el e. Ce păcate o fi mărturisind el în fața duhovnicului? Îi spune *fleacuri*. Regalist cum e, deși prea bine nici el nu știe de ce, ar trebui să facă mai mult caz de religie. Sărmanelul, pleacă dimineața la opt la biserică pe ascuns, de parcă s-ar duce la femei. Are frica lui Dumnezeu, de dragul lui Dumnezeu: nu la iad se gîndește. Cum o să aibă el o femeie? Atîta nu se dezlipește de mine, că uneori mă și plictisește. Mă iubește mai mult decît ochii din cap, și i-ar da pentru mine. Nouăsprezece anișori n-a ridicat glasul niciodată în fața mea. O iubește și pe fată, dar în rîndul al doilea. Ei, dar Césarine e-aici... (Césarine! Césarine!) Birotteau n-a avut niciodată un gînd pe care să nu mi-l spuie și mie. Avea dreptate să pretindă, cînd venea la *Micul marinar*, că la purtat o să văd eu bine din ce stofă e el! Și uite-l că nu e!... Nemaipomenit lucrul!»

Întoarce cu greu capul și privește prin iatacul plin de acele efecte pitorești ale nopții pentru care se găsesc greu cuvinte și pe care ai zice că nu le poate zugrăvi decît penelul pictorilor de interioare. Prin ce vorbe să redai zigzagurile înspăimîntătoare pe care le fac umbrele înclinate, arătările fantastice ale perdelelor umflate de vînt, jocurile de lumină nesigură ale candelor în faldurile de stambă roșie, flăcările care parcă ies dintr-un cuier al cărui nod scripitor seamănă cu ochiul unui hoț, apariția unei rocii ingenuncheate, în fine tot felul de ciudățenii care înspăimîntă închipuirea în momentul cînd ea nu mai are putere

decit pentru a percepe durerile și pentru a le amplifica? Doamna Birotteau crezu că vede o lumină puternică în odaia dinaintea iatacului și se gândi deodată la foc; dar, zărind un fular roșu care i se păru o baltă de sînge, își întoarse gîndul la hoji, mai ales cînd porni să găsească urme de luptă în poziția mobilelor. Amintindu-și de suma care se afla în casa de bani, fu cuprinsă de o teamă generoasă mai tare decît fiorii reci ai coșmarului; sări din pat, în cămașă în mijlocul odăii, ca să dea ajutor soțului ei, pe care-l credea în luptă cu asasinii.

— Birotteau! Birotteau! strigă ea în cele din urmă cu o voce îngrozită.

Îi găsi pe negustorul de parfumuri în mijlocul camerei de alături, cu un metru în mînă, măsurînd în dreapta și în stînga; balatul de cîț verde cu picăjele cafenii i se deschelase, și picioarele i se înroșiseră de frig, dar el nu simțea nimic, atît era de preocupat. Cînd César se întoarse ca să-i spună nevestii-sii: «Ei, ce e, Constance, ce e?», figura lui de om cu totul cufundat în calcule era atît de extraordinar de nerădă, încît doamna Birotteau începu să rîdă.

— Doamne, César, tare mai ești ciudat! zise ea. De ce mă lași singură fără să-mi spui? N-a lipsit mult să mor de frică, nu știam ce să cred. Ce dracu faci aici așa dezbrăcat? Ai să capeți un guturai de pomină. Mă auzi, Birotteau?

— Da, nevestă, am venit, răspunse parfumiерul întorcîndu-se în iatac.

— Hai, vino să te încălzești și spune-mi ce ți-a trîsnit prin cap, reluă doamna Birotteau dînd la o parte cenușa de pe jericatic ca să aprindă focul. Am înghețat. Proastă am fost că m-am dat jos din pat în cămașă. Dar credeam de-a binelea că te omoară cineva.

Negustorul puse sfeșnicul pe cămin, se înfășură în halat și se duse mașinal să-i aducă nevestii-sii o fustă de flanelă.

— Uite, drăguță, imbracă-te, zise el. — Douăzeci și doi pe optsprezece, își continuă el monologul, putem avea un salon strașnic.

— Ce ți-e, Birotteau? Ai înnebunit? Visezi?

— Nu, nevestă, calculez.

— Dacă-ți arde de prostii, așteaptă cel puțin să se facă ziua! exclamă ea legîndu-și fusta sub camizol și ducîndu-se să deschidă ușa camerei unde dormea fiica ei.

— Césarine doarme, zise ea, nu ne aude. Hai, Birotteau, vorbește. Ce-i cu tine?

— Putem să dăm balul.

— Să dăm un bal? Noi? Aiurezi, dragă, zău așa!

— Nu aiurez deloc, porumbiță scumpă. Știi, trebuie să faci întotdeauna ceea ce cere situația în care te afli. Guvernul m-a făcut om, eu aparțin guvernului; sîntem obligați să-i înțelegem spiritul și să-i slujim intențiile, dezvoltîndu-le. Datorită ducelui de Richelieu, trupele de ocupație au părăsit Franța. După părerea domnului de La Billardière, funcționarii municipali ai Parisului au datoria, fiecare în raza sa de acțiune, să sărbătorească eliberarea teritoriului. Să dăm dovadă de un patriotism adevărat, care să-l rușineze pe cel al așa-zișilor liberali, al

blestemaților alora de intriganți, ce zici? Tu crezi că nu-mi iubesc țara? Vreau să le arăt liberalilor, dușmanilor mei, că a-l iubi pe rege înseamnă a iubi Franța!

— Vai de tine, Birotteau, crezi că ai dușmani?

— Păi da, nevastă, avem dușmani. Chiar jumătate din prietenii noștri din cartier ne sînt dușmani. Spun toți: «Birotteau are noroc, Birotteau e om de jos și iacă-l ajutor de primar, toate li merg din plin». Ei bine, au să mai vadă ei ceva. Află tu cea dintîi că sînt cavaler al Legiunii de Onoare: regele a semnat ieri decretul.

— O! dacă-i așa, spuse doamna Birotteau foarte emoționată, trebuie să dăm balul, dragă. Dar cum ce-ai făcut tu ca să capeți decorația?

— Ieri, cînd domnul de La Billardière mi-a spus vestea, reluă Birotteau încurcat, m-am întrebant și eu, ca și tine, care sînt meritele mele, dar pe drum mi le-am recunoscut și am aprobat guvernul. Mai întîi sînt regalist, am fost rănit la Saint-Roch, în luna vandemiar; e puțin lucru să fi ridicat armele în vremurile acelea pentru cauza cea dreaptă? Apoi, după cite spun cîțiva negustori, mi-am îndeplinit funcția de judecător de comerț, spre satisfacția generală. În sfîrșit, sînt ajutor de primar, și regele acordă patru decorații corpului municipal al orașului Paris. Judecîndu-se care dintre ajutorii de primari merită să fie decorați, prefectul m-a pus cap de listă. De altfel, regele trebuie să mă știe: doar eu îi procur, datorită bătrînului Ragon, singura pudră pe care binevoiește s-o întrebuiințeze; numai noi deținem rețeta pudrei de care se servea răposata regină, nefericita și augusta victimă! Primarul m-a sprijinit energic. Ce vrei? dacă regele îmi dă decorația fără să i-o cer, cred că nu pot s-o refuz fără a arăta lipsă de respect. Parcă ajutor de primar eu am vrut să fiu? Așa că, nevastă, de vreme ce avem vîntul la *pompă*, cum spune unchiul tău Pillerault cînd e nițeluș mai cu chef, sînt hotărît să trăim după cum cere înalta noastră poziție. Dacă pot s-ajung ceva, m-aș încumeta să deviu ce-o vrea bunul Dumnezeu, chiar și subprefect, dacă așa mi-e soarta. Nevastă, faci o mare greșală dacă crezi că un cetățean s-a achitat față de țară fiindcă a vîndut timp de douăzeci de ani articole de parfumerie clienților lui. Dacă statul are nevoie de luminile minților noastre, noi i le datorăm, așa cum li datorăm impozitul mobilier, imobiliar *et caetera*. Îți place să rămîi toată viața la teighea? Ai stat destul, slavă Domnului! Balul va fi sărbătoarea noastră! Pentru tine s-a zis cu vînzarea mărunțișurilor. Pun pe foc firma noastră cu *Regina trandafirilor*, șterg de pe tablă CÉSAR BIROTTEAU, NEGUSTOR DE ARTICOLE DE PARFUMERIE, SUCCESORUL LUI RAGON, și scriu numai *Articole de parfumerie*, cu litere mari de aur. Instalez deasupra parterului biroul, casa de bani și un birouaș pentru tine. Fac depozit din odăița de din dos, din sufrageria și bucătăria de azi. Închiriez etajul întîi al casei vecine, unde deschid o ușă în perete. Mut scara, ca să trecem direct dintre-o casă în alta. Vom avea atunci un apartament mare, mobilat la *marele fix*! Da, îți renovez iatacul, îți rezerv un budoar și-i aranjez o cameră frumoasă Césarinei. Casieria pe care o vei angaja, vizătorul principal și fata în casă (da, doamnă, veți avea și o fată în

casă!) vor locui la etajul al doilea. La al treilea va fi bucătăria și vor sta bucătăreasa și băiatul de prăvălie. Al patrulea va fi depozitul nostru general de sticle, cristale și porțelanuri. La mansardă, atelierul lucrătoarelor! Trecătorii nu vor mai vedea cum se lipesc etichetele, cum se fac pungile, cum se aleg flacoanele, cum se astupă sticlutele. Asta merge pentru strada Saint-Denis; dar în strada Saint-Honoré, ce mai, e de prost-gust. Magazinul nostru trebuie să fie elegant ca un salon. Pai nu sîntem noi singurii negustori de cosmetice cinstiți cu onoruri? Există negustori de oțet, negustori de muștar care comandă Garda națională și care sînt foarte bine văzuți la palat. Să facem ca ei, să dăm extindere comerțului nostru și, în același timp, să căutăm a intra în lumea bună.

— Uite, Birotteau, știi la ce mă gîndesc cînd stau și te ascult? Parc-ai fi un om care-și bate singur cuie-n talpă. Adu-ți aminte ce te-am sfătuit cînd a fost vorba să te numească primar: liniștea ta înainte de toate! «Tu ești făcut, ți-am spus atunci, să stai în frunte cum e făcut brațul meu să fie aripă de moară. Măririle au să te piardă.» Nu m-ai ascultat; iată c-a sosit pierzanla. Pentru a juca un rol politic e nevoie de bani; avem noi bani? Cum așa? Vrei să pui pe foc firma care a costat șase sute de franci și să renunți la *Regina Trandafirilor*, adevărata ta faimă? Lasă-i pe alții să fie ambițioși. Cine pune mina pe rug se alege cu focul, e-adevărat sau nu? Politica frige astăzi. Avem o sută de mii de franci, plasați în afara prăvăliei, a fabricii și a mărfii! Dacă vrei să-ți mărești averea, fă și azi ca în 1793: rentele sînt la șaptezeci și doi de franci; cumpără rente și vei avea un venit de zece mii de franci fără ca plasamentul să dăuneze afacerilor. Profită de întorsătură ca să ne mărităm fata, vinde prăvălia și hai să mergem la tine la țară. Nu, zău! vreme de cincisprezece ani ai tot spus că ai vrea să cumperi *Les Trésorières*, moșioara aceea de lângă Chinon, cu piraie, cu fînețe, cu păduri, cu vii, cu două ferme, care aduce o mie de scuzi, și cu o casă care ne place la amîndoi; o mai putem cumpăra cu șaiszeci de mii de franci; da domnul vrea acum să ajungă ceva în guvern! Amîntește-ți ce sîntem, niște simpli parfumieri. Dacă acum șaisprezece ani, înainte de a fi dibăcit *Crema dublă a sultanilor* și *Apa carminativă*, ar fi venit cineva să-ți spuie: «Vei avea banii necesari pentru a cumpăra *Les Trésorières*», n-ai fi leșinat de bucurie? Ei, iată, poți cumpăra această proprietate, la care rîvneai atîta că nu vorbeai decît de ea; și acum te gîndești să cheltuiești pe prostii banii adunați cu sudoarea frunții noastre, pot să spun *noastre* pentru că am stat zi de zi la teighea ca un cîine în cușcă. Nu e mai bine să avem unde trage la Paris, la fata ta măritată cu un notar, și să trăim opt luni pe an la Chinon decît să începem aici să dăm iama în bani? Așteaptă să se urce rentele publice, li dai opt mii de livre venit feci, păstrăm două mii pentru noi și cumpărăm *Les Trésorières* din vînzarea întreprinderii. Acolo, de unde ești tu, sufletele, cu mobila noastră care face multe parale, ne vom lăfăi ca niște prinți, pe cînd aici ne trebuie cel puțin un milion ca să facem față.

— Aici așteptam s-ajungi, nevastă, zise César Birotteau. Nu sînt chiar așa de prost (deși tu mă crezi foarte prost) ca să nu mă fi gîndit la toate. Ascultă ce-ți spun. Alexandre Crottat ne convine foarte bine ca ginere, și va avea biroul lui Roguin; dar crezi că se mulțumește el cu o sută de mii de franci zestre (presupunînd că dăm toată averea noastră lichidă pentru a-i face un rost fetei, ceea ce mă și gîndesc; m-aș mulțumi cu pline goală pentru restul vieții numai s-o văd fericită ca o regină, adică soția unui notar din Paris, cum spui tu). Ei bine, cu o sută de mii de franci sau chiar cu o rentă de opt mii de livre nu se poate cumpăra biroul lui Roguin. Băiatul ăsta, Xandrot, cum îi spunem noi, ne crede, ca toată lumea de altfel, mult mai bogată decît sîntem. Dacă tatăl lui, fermierul ăla bogat da'un zgîrie-brînză ce nu s-a văzut, nu se hotărăște să vîndă pămînt de o sută de mii de franci, Xandrot nu va fi notar, căci biroul lui Roguin face patru sau cinci sute de mii de franci. Dacă Crottat nu dă jumătate, bani peșin, cum s-o scoată la capăt? Césarine trebuie să aibă două sute de mii de franci zestre; iar noi înțeleg să ne retragem ca niște burghezi onorabili, cu cincisprezece mii de livre venit. Ei, dacă ți-aș arăta cum vine treaba, împede ca lumina zilei, așa-i că n-ai mai sufla un cuvînt?

— Mă rog, dacă ai descoperit comori...

— Da, am descoperit, porumbișo. Da, spuse el, luîndu-și nevasta de talie și bălînd-o ușurel pe spate, plin de o bucurie care-i lumina fața. N-am vrut să-ți vorbesc de afacerea asta înainte de a fi coaptă; dar mîine, poate, se alege. Iată: Roguin mi-a propus o afacere atît de sigură, încît intră și el în combinație împreună cu Ragon, cu unchiul tău Pillerault și cu doi clienți ai lui. Vom cumpăra, pe lângă biserica Madeleine, niște terenuri care după socoteala lui Roguin, se vînd acum pe un sfert din valoarea la care vor ajunge peste trei ani, cînd, după expirarea contractelor cu chiriașii lor, sîntem liberi să le exploatăm. Toți șase ne-am înțeles ce părți luăm fiecare. Eu aduc trei sute de mii de franci, ca să iau trei optimi. Dacă vreunul din noi are nevoie de bani, Roguin îi va procura prin ipotecă asupra părții respectivului. Ca să țin tîgăia de coadă și să știu cum se prăjește peștele, am vrut să figurez ca proprietar al unei jumătăți, care ne va aparține în comun lui Pillerault, lui moș Ragon și mie. Roguin va fi coproprietarul meu, sub numele unui domn Charles Claparon; el va da, ca și mine, un contraordin asociaților săi. Actele de cumpărare se fac prin învoială de vînzare nelegalizată, pînă ajungem stăpînii tuturor terenurilor. Roguin va cerceta ce contracte sînt de făcut, căci nu e sigur că ne putem sustrage de la înregistrare lăsînd taxele pe seama celor cărora le vom vinde în detaliu, dar e prea lung să-ți explic. După ce plătim terenurile, nu mai avem decît să ne încrucimăm brațele și, peste trei ani, ne-am îmbogățit cu un milion. Césarine va avea douăzeci de ani, fondul nostru de comerț va fi vîndut și, atunci, cu ajutorul lui Dumnezeu, vom urca modest spre măriri.

— Dar cei trei sute de mii de franci de unde îi lei? zise doamna Birotteau.

— Nu te pricepi la afaceri, pisicușo. Voi da cei o sută de mii de franci care sînt la Roguin, voi împrumuta patruzeci de mii de franci pe acareturile și grădinile unde se află fabricile noastre din foburgul Temple și mai avem douăzeci de mii de franci lichizi; cu totul, o sută șaiszeci de mii de franci. Mai trebuie o sută patruzeci de mii, pentru care semnez polițe domnului Charles Claparon, bancher; el va da suma, minus scontul. Iată cum am plătit cei o sută de mii de scuzi: *cine are răgaz la plata datoriilor nu datorează nimic*. Cînd polițele ajung la scadență, le plătim din cîștig. Dacă nu le putem plăti, Roguin îmi împrumută bani cu cinci la sută, cu ipotecă pe partea mea de teren. Dar nu va fi nevoie de împrumuturi: am descoperit o esență care face să crească părul, un *Ulei comagen*! Livingston mi-a instalat o presă hidraulică pentru fabricarea uleiului meu din alune; alunele, supuse la mare presiune, dau tot uleiul din ele. Într-un an, după socotelile mele, am cîștigat cel puțin o sută de mii de franci. Mă gîndesc la un afiș care să înceapă cu *Jos perucile!* Efectul va fi grozav. Tu nici nu bagi de seamă că nu mai am somn. De trei luni, succesul *Uleiului Macassar* mă împiedică să dorm. Vreau să-l dau gata pe *Macassar*!

— Astea sînt, vasăzică, planurile grozave pe care le tot frămînți în căpățîna de două luni fără să-mi spui mie nimic. Adineauri m-am visat cerșetoare la propria mea ușă; ce semn al cerului! Peste puțină vreme n-o să ne mai rămîie docit ochii cu care să plîngem. Cît mă aflu în viață, nu vei face așa ceva, m-auzi, César? Să știi c-aicea sînt ceva sfîrșiri pe care tu nu le bagi de seamă; ești prea cînstît și deschis ca să bănuiești matrapazlicuri la alții. De ce vin ei să-ți ofere milioane? Dai tot ce ai, te avinți peste puterile tale, și dacă *uleiul tău* nu prinde, dacă nu găsim bani, dacă valoarea terenurilor nu se ridică, cu ce-o să plătești polițele? cu cojile de alune? Ca să te cocoți mai sus în societate nu-ți mai pui numele pe firmă, vrei să scoți firma cu *Regina trandafirilor* și să-i dai cu afișe și prospecte care-l vor arăta pe César Birotteau pe toți stîlpii, pe toate ulucile și pe toate zidurile.

— N-ai nimerit-o. Voi avea o sucursală pe numele lui Popinot, într-o casă oarecare de pe lîngă strada Lombards, unde va sta finărul Anselme. Voi plăti astfel datoria de recunoștință către domnul și doamna Ragon, făcînd un rost nepotului lor, care va putea face avere. Ragonii par strimțorași de cîțeva vreme, bieții de ei.

— Să știi că toți ăștia vor să pule mina pe banii tăi.

— Dar care ăștia, draga mea? Unchiul tău Pillersault, care ne iubește ca ochii din cap și ia masa cu noi în fiecare duminică? Sau bietul moș Ragon, predecesorul nostru, care are în urma lui patruzeci de ani de cînstie și cu care jucăm regulat cărți? Sau poate Roguin, notar din Paris, om de cincizeci și șapte de ani, cu douăzeci și cinci de ani de notariat în spate? Un notar din Paris, ăsta ar lua premiu de cînstie, dacă oamenii cînstiți n-ar merita toți premiul. La nevoie, mă ajută asociații! Așa că unde e complotul, porumbișă scumpă? Uite, ăsta e cusurul tău! Zău așa, mă țin de mult să ți-l spun. Ai fost totdeauna bănuitoare ca o pisică! De îndată ce-am avut și noi ceva bani băgați în prăvălie, ai și început

să crezi că clienții sînt hoți. Pe tine trebuie să te roage în genunchi omul care vrea să te îmbogățască! O pariziancă are mai multă ambiție, ce dracu! Fără temerile tale veșnice, n-ar fi fost pe lume om mai fericit ca mine! Dacă mă luam după tine, n-aș fi făcut niciodată *Crema sultanelor*, nici *Apa carminativă*. Din prăvălie am trăit, dar dacă avem o sută șazeci de mii de franci sunători, asta o datorăm celor două descoperiri și săpunurilor! Fără geniul meu, căci în parfumerie am talent, am fi niște detailiști, am trage mîja de coadă *s-o scoatem la capăt*, și nu aș fi unul din negustorii de seamă din care să aleg judecătorii tribunalului de comerț, n-aș fi fost nici judecător, nici ajutor de primar. Știi ce aș fi? Un prăvăliaș cum a fost moș Ragon, asta o spun fără să mă gîndesc a-l jigni, căci respect prăvăliile — doar de acolo am prins și noi cheag! După patruzeci de ani de vînzare de parfumuri, am avea, ca el, trei mii de franci venit; și, la costul de azi al vieții, care a crescut de două ori, am avea, ca și el, abia din ce trăi. (Pe zi ce trece, mi se strînge mai mult inima cînd mă gîndesc la ei. Trebuie să mă lămuresc eu cum stau lucrurile și-o voi afla mîine prin Popinot!) Dacă aș fi urmat sfaturile tale, cum ești tu mereu îngrijorată și te întrebi dacă o să ai și mîine ce ai azi, n-aș avea credit pe piață, n-aș fi primit crucea Legiunii de Onoare și n-aș fi pe cale să devin om politic. Da, degeaba dai din cap, dacă afacerea noastră reușește, pot să ajung și deputat de Paris. Ah! nu degeaba mă cheamă César; totul mi-a mers din plin. E de necrezut! În afara casei, toți mă consideră capabil; dar aici, în casă, singura persoană căreia vreau să-i fiu pe plac și pentru a cărei fericire mă fac luntre și punte este tocmai aceea care mă ia drept un neghiob!

Aceste fraze, deși întrerupte de pauze elocvente și aruncate ca niște mingi, cum fac toți cei care au ceva de reproșat, exprimau o afecțiune atît de adîncă și de temeinică, încît doamna Birotteau se înduioșă în sînea ei; dar, ca toate femeile, se servi de dragostea pe care o inspira pentru a avea cîștig de cauză.

— Ei bine, Birotteau, zise ea, dacă mă iubești, lasă-mă să fiu fericită după gustul meu. Nici tu, nici eu n-avem educație; nu știm să vorbim frumos, nici să spunem *sluga dumitale* ca oameșii de lume; cum vrei să reușim în posturi politice? Eu, una, aș fi tare fericită la *Les Trésorières*! Mi-au plăcut întotdeauna dobitoacele și păsărelele; mi-aș petrece foarte bine viața îngrijind de găini, făcînd pe fermiera. Să vindem fondul de comerț, s-o mărităm pe Césarine și lasă-te de *Imogène*. Vom veni iarna la Paris, la ginerele nostru; vom fi fericiți; nimic, nici politica, nici comerțul, nu va putea schimba felul nostru de viață. De ce vrei să-i strîvești pe ceilalți? Nu ne ajunge averea noastră de azi? Adică, dacă ești milionar, prinzești de două ori? ori poate ai nevoie de altă femeie? Uită-te la unchiul Pillerault! S-a mulțumit, ca un înțelept, cu bruma lui de avere și își petrece viața cu milosteniile. Ce nevoie are el de mobile scumpe? Sînt sigură că mi-ai și comandat mobilierul; l-am văzut aici pe Braschon; că nu pentru parfum o fi venit el!

— Ei, da, draga mea, ți-am comandat mobile, și lucrările vor începe mâine sub conducerea unui arhitect pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardiére.

— Doamne Dumnezeu, exclamă ea, fie-ți milă de noi!

— N-ai minte, draguțo. Vrei să te îngropi la Chignon la treizeci și șapte de ani, sănătoasă și frumoasă cum ești? Eu, slavă Domnului, n-am decît treizeci și nouă. Norocul îmi deschide un drum frumos, o iau pe el. Pășind cu băgare de seamă, pot lăsa un nume onorabil în burghezia pariziană, cum se obișnuia odinioară; să se vorbească de Birotteau ca de alde Keller, Jules Desmarets, Roguin, Cochin, Guillaume, Lebas, Nucingen, Saillard, Popinot, Matifat, care înseamnă sau au însemnat ceva în cartierul lor. Haida de! dacă afacerea asta n-ar fi sigură cum e bulgărușul de aur...

— Sigură!

— Da, sigură. De două luni tot socotesc. Fără să se bage de seamă, iau informații asupra construcțiilor, de la primărie, de la arhitecți și de la antreprenori. Domnul Grindot, tinărul arhitect care va renova apartamentul nostru, e disperat că nu are bani ca să intre și el în combinație.

— Asta pentru că e rost de clădit; vă împinge ca să cădeți în plasă.

— Pot oare cădea în plasă oameni ca Pillerrault, ca Charles Claparon sau ca Roguin? Cîștigul e sigur ca și de la *Crema sultanelor*, să știi!

— Dar, dragul meu, ce nevoie are Roguin să facă speculă dacă și-a plătit biroul și a făcut avere? Îi văd trecînd cîteodată, mai îngîndurat decît un ministru, cu priviri piezișe care nu-mi plac: asta are ceva griji. De vreo cinci ani încoace, arată la față ca un bătrîn desfrînat. Poți fi sigur că n-o s-o șteargă cînd va avea în mînă banii voștri? S-au mai văzut de-astea. Parcă îl cunoaștem bine? E el de cincisprezece ani prietenul nostru, dar mina în foc pentru el n-aș pune-o. Uite, are o scurgere pe nas urfî mirositoare, și de asta nici nu trăiește cu nevastă-sa; sigur că are femei plătite, care-l ruinează; altă cauză nu văd pentru care ar putea fi trist. Cînd mă îmbrac dimineața, mă uit prin jaluzele să-l văd întorcîndu-se acasă pe jos. De unde vine? Nimeni nu știe. Îmi face impresia unui om care mai ține o casă în oraș; el cheltuiește pe o parte, și nevastă-sa pe alta. Asta-i viață de notar? Dacă cîștigi cincizeci de mii de franci și cheltuiești șaiszeci, în douăzeci de ani s-a dus averea; rămîi gol-goluț, ca Sfîntul Ion. Dar dacă odată te-ai deprins să trăiești pe picior mare, îți jefuiești prietenii fără milă; e mai aproape cămașa decît haina. E prieten bun cu pușlamaua de du Tillet, fost vinzător la noi. Prietenia asta nu-mi miroase a bine. Dacă n-a știut el să-l cîntărească pe du Tillet, înseamnă că e orb de-a binelea; iar dacă îl cunoaște, atunci de ce-i caută atîta în oarșe? Ai să-mi spui că nevastă-sa îl iubește pe du Tillet? Ei bine, ce-i de așteptat de la un bărbat care nu ține la onoarea lui de soț? Și, apoi, proprietarii actuali ai terenurilor n-au minte, de vînd cu cinci franci ceea ce face o sută? Dacă ai da de un copil care nu știe cît valorează un ludovic, nu i-ai spune valoarea? Nu vreau să te jîgnesc, dar afacerea asta a voastră îmi face impresia unei hoții.

— Doamne, ce ciudate sînt uneori femeile și cum încurcă ele lucrurile! Dacă Roguin n-ar fi fost în combinație, mi-ai spune: «Bagă de seamă, César, faci o afacere în care nu e și Rogun; înseamnă că e proastă.» Acuma ei reprezintă o garanție în afacere și tu îmi spui...

— Dar nu figurează el, ci un domn Claparon.

— Fiindcă un notar nu-și poate da numele într-o afacere de speculă.

— Atunci de ce face un lucru interzis de lege? Ce-ai de spus tu, care nu ieși din litera legii?

— Lasă-mă să continui. Roguin participă, și tu îmi spui că afacerea nu face două parale! E logic? Îmi mai spui: «Face ceva împotriva legii». Dar, dacă e nevoie, va participa pe față. Acum vii și spui: «E bogat». Nu se poate spune asta și de mine? Cum m-aș simți dacă Rogun și Pillerault mi-ar spune: «Ce te bagi în afacerea asta cînd ești bogat ca un negustor de porci?»

— Negustorii nu sînt în aceeași situație cu notarii, obiectă doamna Birotteau.

— Și, în sfîrșit, conștiința mea e nepătată, continuă César. Cei de la care cumpărăm vind pentru că au nevoie să vîndă; nu-i furăm mai mult decît pe cei de la care cumpărăm rente la șaptezeci și cinci de franci. Astăzi cumpărăm terenuri la prețurile de azi; peste doi ani va fi altceva, ca și pentru rente. Află, Constance-Barbe-Joséphine Pillerault, că n-ai să-i vezi niciodată pe César Birotteau făcînd ceva împotriva cinstei celei mai severe, sau împotriva legii, sau împotriva conștiinței, sau împotriva cuvîntului. Să ai prăvălie de optsprezece ani și să fi bănuît de necinste în propria ta casă!

— Hai, liniștește-te, César! O femeie care trăiește alături de tine de atîția ani te cunoaște pînă în adîncul sufletului. La urma urmei, tu ești stăpînul. Tu ai cîștigat averea, nu? e a ta și-o poți cheltui. De-o fi să ajungem și în sapă de lemn, nici eu, nici fiică-ta nu-ți vom face nici o mustrare. Dar ascultă: cînd îți ventai *Crema sultanelor* și *Apa carminativă*, ce riscai? cinci sau șase mii de franci. Astăzi îți pui la bătaie toată averea pe o carte; și nu joci singur, ai asociați care pot fi mai ghecheri ca tine. Dă belul, renovează apartamentul, cheltuiește zece mii de franci; sînt bani aruncați, dar nu ne ruinăm dintr-asta. Cît privește afacerea ta de la Madeleine, mă opun hotărît. Tu ești din branșa parfumeriei, vinde deci parfumuri, nu terenuri. Noi, femeile, avem un instinct care nu ne înșală niciodată! Eu te-am prevenit, acum fă după capul tău. Ai fost judecător la tribunalul comercial, cunoști legile, și-ai minat bine barca, te voi urma, César! Dar voi tremura pînă ce voi vedea averea noastră temeinic așezată și pe Céсарine măritată. Să dea Dumnezeu ca visul meu să nu fie o profeție!

Această supunere îl necăji pe Birotteau, care întrebuișea viclenia nevinovată la care recurgea în asemenea ocazii.

— Ascultă, Constance, nu mi-am dat cuvîntul încă; dar e ca și cum l-aș fi dat.

— Oh! César, atunci s-a ales, să nu mai vorbim de asta. Onoarea e mai scumpă decît averea. Hai, culcă-te, dragă, că nu mai sînt lemne.

De altfel, dacă vrei, o să putem sta de vorbă mai bine în pat... Văi! ce vis urit! Doamne Dumnezeule, să te vezi pe tine însuși! e îngrozitor!... Césarine și cu mine vom ține posturi și rugăciuni de cîte nouă zile pentru succesul terenurilor tale.

— Fără îndoială, ajutorul lui Dumnezeu nu strică, zise grav Birotteau; dar și esența de alune e o putere, nevastă! Am făcut această descoperire din întâmplare, ca și pe cea a *Cremei duble a sultanelor* de odinioară; prima dată deschizînd o carte, de astă dată privind gravura cu Hero și Leandru. Gravura aceea cu o femeie care toarnă ulei pe capul iubitului ei; draguț, nu? Afacerile cele mai sigure sînt cele care se întemeiază pe vanitate, pe amor propriu, pe dorința de a fi admirat. Sentimentele astea n-au moarte.

— Asta văd și eu, din nenorocire.

— La o anumită vîrstă, bărbații ar da orice ca să aibă păr atunci cînd n-au. De cîțva timp, frizerii îmi spun că nu vînd numai *Macassar*, dar și orice preparat de vopsit părul sau care are faimă că-l face să crească. De cînd e pace, bărbații sînt mai mult pe lîngă femei, și lor nu le place să ai chelie. Așa, draguț. Cererea acestui articol se explică, așadar, prin situația politică. Un preparat care să întrețină părul sănătos s-ar vinde ca pîinea caldă, mai ales că esența cu pricina va fi aprobată, fără îndoială, de Academia de științe. Domnul Vanquelin e așa de cumsecade, încît mă va ajuta poate și de data asta. Mă duc mîine să-l consult și să-i ofer gravura pe care am găsit-o, în sfîrșit, după doi ani de căutare prin Germania. El se ocupă acuma tocmai de analiza părului. Mi-a spus asta Chiffreville, asociatul lui de la fabrica de produse chimice. Dacă descoperirea mea se potrivește cu a lui, uleiul meu va fi cumpărat de ambele sexe. Ideea mea face cît o avere, îți repet. Nici nu mai dorm, cu gîndul la ea. Ei, din fericire, tînărul Popinot are un păr foarte frumos. Cu o casierică care să aibă plină-n pămînt și care va spune, dacă se poate fără să-l supere nici pe Dumnezeu, nici pe aproapele, că asta o datorează și *Uleiului comagen* (căci ulei va fi neapărat), toți cei vîrstnici se vor năpusti pe el ca sărăcia asupra oamenilor. Da balul, draguț? Nu sînt om rău, dar tare aș vrea să-l învîlesc pe pramatia aia de du Tillet, care face pe grozavul cu averea lui și care mă evită la Bursă. Știe că eu cunosc o faptă a lui deloc frumoasă! Poate c-am fost prea bun cu el. Nu-i curios, nevastă, că ești totdeauna pedepsit pentru faptele tale bune, pe pămînt, bineînțeles? M-am purtat cu el ca un tată, tu nici nu știi ce-am făcut pentru el.

— Mi se încrețește pielea numai ce te-aud vorbind de el. Dacă ai fi știut ce figură voia să-ți faci, n-ai fi lăsat-o moartă cu furtul celor trei mii de franci, căci am ghicit felul cum s-a terminat afacerea. Dacă-l trimiteai în fața poliției corecționale, făceai poate un bine multor oameni!

— Ce figură voia să-mi fac?

— Nimic. Dacă ai vrea să mă ascuți, ți-aș da un sfat bun, Birotteau: să-l lași în plata Domnului pe du Tillet.

— Dar n-ar părea foarte ciudat să nu-mi vină în casă un vinzător care a avut girul meu pentru primii douăzeci de mii de franci cu care

și-a început afacerile? Lasă, să facem binele de dragul binelui. De altfel, du Tillet poate că s-a îndreptat.

— Ce harababură o să mai fie la noi în casă!

— Ce vorbești de harababură? O să meargă totul ca pe roate. Ai și uitat ce ți-am spus cu privire la scară și la închirierea casei vecine, pe care am iritat-o cu Cayron, negustorul de umbrele? Mergem mline amindoi la proprietarul lui, domnul Molineux; am mline alțtea treburi pe cap, de parcă aș fi ministru...

— Atita m-ai amestec cu planurile tale, îi spuse Constance, de mă pierd în ele. De altfel, Birotteau, am adormit.

— Bună dimineața, răspunse bărbatul. Auzi, îți spun bună dimineața, fiindcă s-a făcut ziua, dragă. Dar a și adormit, draga de ea! Lasă, vei fi putred de bogată sau nu mai merit să mă cheme César.

Cîteva minute mai tîziu, Constance și César sforăiau liniștiți.

O privire rapid aruncată asupra vieții anterioare a acestei căsnicii va confirma ideile pe care le va fi sugerat cearta amicală a celor două personaje principale din această scenă. Descriind moravurile detailiștilor, schița de față va explica, de altfel, prin ce împrejurări ciudate ajunsese César Birotteau ajutor de primar și parfumier, fost ofițer în Garda națională și cavaler al Legiunii de Onoare. Luminind adîncimile caracterului său și cauzele măririi sale, se va putea înțelege cum accidentele comerciale pe care oamenii tari le înving devin catastrofe ireparabile pentru spiritele mediocre. Evenimentele nu sînt niciodată absolute, rezultatele lor depind în întregime de indivizi: nenorocirea este o trambulină pentru geniu, o cristelniță pentru creștin, o comoară pentru omul priceput și o prăpastie pentru cei slabi.

Un fermier din împrejurimile Chinonului, numit Jacques Birotteau, se căsătorise cu fata în casă a unei cucoane la care el lucra în vie și avu cu ea trei băieți, nevasta murindu-i la nașterea celui de-al treilea. Bietul om nu mai trăi mult după ea. Stăpîna pînea la fata în casă; crescînd împreună cu fiii ei pe cel mai mare din băieții fermierului, numit Francois, și-l băgă într-un seminar. Ieșit popă, Francois Birotteau se ascunse în timpul revoluției și duse viața rătăcitoare a preoților care nu prestaseră jurămint și care erau urmăriți ca fiarele sălbatice și, în cel mai bun caz, ghilotinați. În momentul cînd începe această povestire, el se afla vicar la Catedrala din Tours și nu ieșise decît o singură dată din acel oraș, pentru a veni să-l vadă pe fratele său César. Circulația din Paris îl năuci într-atît pe preot, încît nici nu îndrăznea să iasă din cameră; numea cabrioletele *jumătăți de birjă* și se minuna de toate. După o săptămînă se întoarse la Tours, hotărît să nu mai calce niciodată prin capitală.

Al doilea fiu al podgoreanului, Jean Birotteau, luat în armată, ajunsese repede la gradul de căpitan în vremea primelor războaie ale revoluției. La bătălia de la Trebia, Macdonald ceru oameni săritori pentru a cuceri o baterie; căpitanul Jean Birotteau porni la atac cu compania sa și fu omorît. Soarta familiei Birotteau cerea, pesemne, ca fiii ei să fie năpăstuiți de oameni sau de evenimente, oriunde ar fi sălășluit.

Ultimul copil este eroul acestei scene. Cînd ştii să citească, să scrie şi să socotească, la vîrsta de paisprezece ani, César pleacă de-acasă şi veni pe jos la Paris să-şi facă un rost; avea un ludovic în buzunar. Datorită recomandării unui farmacist din Tours, intră ca băiat de prăvălie la domnul şi doamna Ragon, negustori de articole de parfumerie. César avea pe atunci o pereche de bocanci cu şinte, pantaloni şi ciorapi albaştri, o vestă înflorată, o haină ţărănească, trei cămăşi de piază groasă şi bălul de drum. Purta el părul tuns ca al copiilor din cor, dar avea spînarea voinică a ţăranului din Touraine; se lăsa el uneori pradă lenei obişnuite în ţinutul său, dar ea era compensată de dorinţa de a face avere; nu prea avea el inteligenţă şi carte, dar moştenise de la mamă-sa — fiinţă care, după o expresie din Touraine, era o *inimă de aur* — o cinste instinctivă şi sentimente nobile. César fu angajat cu şase Franci pe lună, masă şi casă: dormea pe-un teanc de boarfe, în pod, lângă bucătăreasă; vinzătorii care îl învăţară să facă pachete şi comisioane, să măture prăvălia şi trotuarul, glumeau pe socoteala lui, dar îl învăţau în acelaşi timp treaba, aşa cum se obişnuieşte pe la prăvălii, unde principalul element de instruire e gluma; domnul şi doamna Ragon îl vorbeau ca unui cline. Nimeni nu lua în seamă oboseala ucenicului, deşi seara îl dureau cumplit picioarele de atîta alergătură iar umerii îi erau frînţi. Această crudă aplicare a devizei *fiecare pentru sine*, evanghelia tuturor capitalelor, îl făcu pe César să vadă cît de grea e viaţa la Paris. Seara, plîngea gîndindu-se la Touraine, unde ţăranul munceşte mai în voie, unde zidarul aşază cărămizile în tihnă, unde lenca e înţelept îmbinată cu munca; dar adormea înainte de a apuca să se gîndească la fugă, căci îl aşteptau alergăturile de a doua zi dimineaţă, iar el îşi făcea datoria ca un cline de pază. Cînd se întîmpla să se plîngă, vinzătorul principal zîmbea plin de voie bună:

— Ei, băiete, spunea el, nu sînt toate trandafirii la *Regina trandafirilor*, şi pui fripţi nu-ţi cad de-a gata în gură; trebuie să alergi după ei, să-i prinzi şi apoi să ai cu ce să-i găteşti.

Bucătăreasa, o picardă grasă, îşi oprea pentru ea bucăţelele cele mai bune şi nu vorbea cu César decît ca să se plîngă de domnul sau de doamna Ragon, care nu se lăsau furaţi. Către sfîrşitul primei luni, această fată, trebuind să stea acasă într-o duminică, intră în vorbă cu César. Ursule era acum curată şi gătită şi-i păru încîntătoare bietului băiat de corvoadă, căruia puţin i-a lipsit să nu se poticnească de primul bolovan ieşit în cale. Ca toate fiinţele lipsite de ocrotire, se îndrăgosti de prima femeie care îl privi cu bunăvoinţă. Bucătăreasa îl luă pe César sub aripa ei: urmă o dragoste tainică, de care vinzătorii făceau un haz necruţător. Din fericire pentru César, bucătăreasa îl părăsi după doi ani, pentru un tînăr dezertor din ţinutul ei, ascuns la Paris, un picard de douăzeci de ani, care avea vreo cîteva pogoane de pămînt şi care se lăsa luat de bărbat de Ursule.

În cei doi ani, bucătăreasa îl hrănise bine pe tînărul César, îi lămurise multe mistere ale vieţii pariziene, arătîndu-i-o de jos, şi îi insuflase, din gelozie, o adîncă oroare pentru localurile rău famate, ale căror

primejdii ei nu-i erau necunoscute. În 1792 César era trădat, dar picioarele i se obișnuiseră cu caldarîmul, umerii cu lăzile și mîrtea cu ceea ce ei numea balivernele Parisului. De aceea se consolă repede cînd îl părăsi Ursule, căci ea nu corespunsese sentimentalismului său. Pornită spre desfrîu și ursuză, lingusitoare și hoojă, egoistă și bețivană, jigneala curăția lui Birotteau fără să-i ofere vreo speranță financiară. Uneori, bietul băiat se vedea cu durere unit, prin legături considerate drept cele mai strînse de către inimile naive, de o simțită pentru care nu avea simpatie. În momentul cînd deveni stăpîn pe inima sa, crescuse și împlinise șaisprezece ani. Spiritul lui, dezvoltat de Ursule și de glumele vinzătorilor, îl făcu să studieze comerțul cu o privire inteligentă, mascată de simplitate: observă clienții, ceru în timpul liber explicații asupra mărfurilor și ținu minte sorturile și locul fiecăreia; într-o bună zi ajunsese să cunoască articolele, prețurile și cifrele mai bine decît vinzătorii cei noi; de-aici încolo, domnul și doamna Ragon se deprinseră să-l aibă în prăvălie.

În vremea cînd recrutarea de pomină din anul II îl lăsă fără vinzători pe cetățeanul Ragon, César Birotteau, ajuns vinzător secund, profită de împrejurare pentru a obține cincizeci de livre pe lună și luă loc la masa Ragonilor cu o bucurie de nedescris. Vinzătorul secund al *Reginei trandafirilor*, care strinsese pînă atunci șase sute de franci, căpătă și o cameră, unde putu să-și așeze ca lumea, în mobile de mult rîvnite, lucrășoarele pe care le adunase. În zilele de decădă, îmbrăcat ca tinerii din vremea lui, pe care moda îi silea să-și dea aere brutale, acest țăran blînd și modest părea cel puțin egalul lor; astfel trecu peste barierele care erau ridicate altădată între servitorime și burghezie. Către sfîrșitul acestui an, datorită cinstei sale, ajunsese casier. Impunătoarea cetățeană Ragon îl vedea de rufe, și cei doi negustori se deprinseră cu el.

În luna vandemiar 1794, César, care strinsese o sută de ludovici de aur, îi preschimbă pe asigurate de șase mii de franci, cumpără rente la treizeci de franci, le plăti în ajunul zilei cînd mai erau depreciate la Bursă și le puse bine cu nespuse satisfacție. Din acea zi urmări mișcarea fondurilor și evenimentelor publice cu o îngrijorare tainică, palpițînd la povestirea înfrîngerilor sau succeselor din această perioadă a istoriei noastre. Domnul Ragon, fost furnizor al maiestății-sale regina Maria-Antoaneta, îi împărtăși în aceste momente critice atașamentul său pentru tiranii răsturnați. Această mărturisire a fost unul din evenimentele capitale ale vieții lui César. Convorbirile de seară, după închiderea prăvăliei, potolirea străzii și încheierea socotelilor de casă, îl fanatizară pe țărănul din Touraine, încît deveni regalist, ascultînd astfel de sentimente înăscute. Istorisirea faptelor virtuozose ale lui Ludovic al XVI-lea, povestirile prin care cei doi soți proslăveau meritele reginei aprinseră imaginația lui César. Soarta îngrozitoare a acestor două capete încoronate, retezate la doi pași de prăvălie, revoltă inima lui simțitoare, și-l umplu de ură pentru un regim care nu se sfia să verse sînge nevinovat. Interesul comercial îl făcu să vadă moartea negoțului în legea maximală și în furtunile politice, iotdeauna neprielnice afacerilor. Ca un adevărat negustor de articole de parfumerie, ura de altfel o revoluție care adusese

moda tunsului a la Titus și care suprima pudra. Liniştea pe care o aduce puterea absolută fiind singura în stare să dea viață banului, César deveni un regalist fanatic. Când domnul Ragon îl văzu pe drumul cel bun, îl numi vânzător și-l iniție în secretele *Reginei trandafirilor*: cîțiva clienți erau cei mai devotați și mai activi emisari ai Bourbonilor și aici se făcea legătura între Vest și Paris. Tîrît de înflăcărarea tinereții, măgulit de relațiile sale cu alde Georges, La Billardière, Montauran, Bauvan, Longuy, Mandat, Bernier, du Guénic și Fontaine, César se aruncă în conspirația condusă de către regaliști și teroriști, la 13 vandemiar, împotriva Convenției care era pe moarte.

César avu cîntea să lupte împotriva lui Napoleon pe treptele bisericii Saint-Roch și fu rănit chiar la începutul încăierării. Toată lumea cunoaște rezultatul acestei tentative. Dacă aghiotantul lui Barras deveni atunci cunoscut, Birotteau scăpă tocmai pentru că era necunoscut. Cîțiva prieteni îl transportară pe războinicul prim-vînzător la *Regina trandafirilor*, unde stătu ascuns în pod, fu îngrijit de doamna Ragon și din fericire, dat uitării. César Birotteau nu avusese decît o fulgerare de curaj militar. Timp de o lună, cît dură convalescența, băiatul reflectă serios la alianța ridicolă dintre politică și parfumerie. Rămase regalist, dar hotărît să nu fie altceva decît un parfumer regalist, fără a se mai compromite, și se consacră trup și suflet branșei sale.

La 18 brumar, domnul și doamna Ragon, pierzînd orice nădejde în soarta regalității, se hotărîră să iasă din negustorie și să trăiască onorabil din venit, fără să se mai țină de politică. Ca să-și recupereze capitalul investit în prăvălie, le trebuia un om mai mult cîștit decît ambițios, mai plin de bun-simț decît de capacități; Ragon îi făcu deci propunerea vânzătorului său principal. Birotteau, posesor la douăzeci de ani a o mie de franci venit în rentă de stat, nu se hotărî ușor. Visul lui era să se așeze lângă Chinon de îndată ce avea o mie cinci sute de franci rentă și de îndată ce primul-consul avea să consolideze împrumutul public, consolidîndu-se pe sine la palatul Tuileries. De ce să-și primejduiască independența lui cîștită și simplă prin riscuri comerciale? Își spunea el. Nu-și inchipuise niciodată că o să cîștige o avere atît de mare, datorită tocmai acestor riscuri pe care nu îi le permitea decît la tinerețe; se gîndea să se însoare în Touraine cu o femeie la fel de înstărită ca să poată cumpăra și cultiva *Les Trésorières*, o moșioară la care rîvnea de cînd leșise din copilărie, pe care visa s-o rotunjească, cu care să ajungă la o mie de scuzi rentă, și unde să ducă o viață pe cît de retrasă, pe atît de fericită. Era pe cale să refuze, cînd dragostea îi schimbă deodată hotărîrile, înzecindu-i cifra ambiției.

De la trădarea Ursulei, César fusese cuminte atît de teama primejdiilor care te pîndesc în dragoste la Paris, cît și din cauza treburilor sale. Cînd pasiunile nu sînt satisfăcute, ele se transformă în cerințe; căsătoria devine atunci o idee fixă pentru oamenii din clasa de mijloc, căci e singura lor cale de a cuceri sau dobîndi o femeie. César Birotteau acolo ajunsese. Ducea în spate tot magazinul *Regina Trandafirilor*: n-avea nici un moment de dat petrecerilor. Într-o asemenea viață, cerințele sînt

și mai imperioase; așa încît întâlnirea unei fete frumoase, la care un vinzător usuratic abia de s-ar fi gîndit, era de natură să producă cea mai vie impresie asupra retrasului César. Într-o zi frumoasă de iunie, intrînd în insula Saint-Louis pe Podul Marie, văzu o fată în pragul unei prăvălii așezate în colțul cheiului Anjou. Constance Pillerault era vinzătoare principală la magazinul de noutăți *Micul marinar*, cel dintîi dintre magazinele care au început de-atunci încoace să se deschidă la Paris, avînd firme zugrăvite, banderole în vînt, vitrine pline de șaluri întinse ca un leagăn, cravate aranjate ca un castel din cărți de joc și multe alte atracții comerciale, prețuri fixe, benzi cu anunțuri, afișe, iluzii și efecte optice atît de perfecționate încît vitrinele prăvăliilor deveniseră niște poeme comerciale. Prejurile ieftine ale tuturor articolelor, așa-numite Noutăți care se găseau la *Micul marinar* li creară o faimă nemaipomenită, deși magazinul se afla în locul din Paris cel mai puțin favorabil modei și comerțului. Se vorbea mult de frumusețea vinzătoarei prime, cum s-a vorbit mai tîrziu de Frumoasa Limonadieră de la cafeneau *O mie de coloane* și de multe alte ființe neînsemnate care au făcut să se lipească de geamurile modistelor, limonadierelor, de geamurile magazinelor mai multe nasuri tinere și bătrîne decît are Parisul pietre pe străzile sale. Vinzătorul prim de la *Regina trandafirilor*, care locuia între Saint-Roch și strada Sourdière și era ocupat numai cu de-ale parfumeriei, habar n-avea de existența *Micului marinar*, căci micile negustorii din Paris sînt cam străine unele de altele. César fu atît de puternic prins de frumusețea Constancei, încît intră vijelios la *Micul marinar* ca să-și cumpere șase cămași de pînză; se tocmi mult pentru ele și puse să i se desfacă munți de pînză, de parcă ar fi fost o englezoaică la tirguală (*shopping*). Vinzătoarea primă binevoi să se ocupe ea de César, băgînd de seamă, după cîteva simptome cunoscute de toate femeile, că el venise mai mult pentru vinzătoare decît pentru cumpărături. César dictă numele și adresa sa domnișoarei, care, după cumpăratură, se arătă foarte nepăsătoare în fața admirației clientului. Bietul vinzător nu se ostenise prea mult ca să intre în grațiile Ursulei; bleg ca un vișel, dragostea îl bleaga și mai tare; nu îndrăzni să spună un cuvînt și, de altfel, fu prea uluit ca să bage de seamă nepăsarea care luase locul zîmbetului pe fața acestei sirene de magazin.

Opt seri la rînd stătu pironit în fața *Micului marinar*, cerșind o privire, cum cerșește un cline un os la ușa vreunei bucătării, nepăsător la ironiile vinzătorilor și ale domnișoarelor, dîndu-se umil la o parte în fața cumpărătorilor și a trecătorilor, atent la orice mișcare din magazin. După cîteva zile intră din nou în paradisul unde se afla ingerul său, nu atît ca să cumpere batiste, cît ca să-i comunice o idee luminoasă.

— Dacă aveți nevoie de articole de parfumerie, domnișoară, vă pot servi și eu la rîndul meu, zise el plătînd.

Constance Pillerault primea zilnic propuneri strălucite, în care nu era niciodată vorba de căsătorie; și, cu toate că avea sufletul tot atît de curat pe cît era fruntea de albă, abia după șase luni, timp în care César arătase, prin marșuri și contramarșuri, cît de neobosită îi era dragostea,

consimți să-i primească curtea, dar fără să se pronunțe: era prudentă, căci avea un număr nesfârșit de admiratori angroșiști de vinuri, cafegii bogați și alții care-i făceau ochi dulci. Îndrăgostitul se bizuia pe tutorele Constanței, domnul Claude-Joseph Pillerault, pe atunci marchitan pe cheiul Ferraille, pe care ajunsese să-l descopere prin spionajul discret al dragostei adevărate. Rapiditatea acestei povestiri ne obligă să nu mai vorbim de bucuriile dragostei pariziene nevinovate, să trecem sub tăcere atențiile caracteristice vinzătorilor: pepeni galbeni trufanda, mese scumpe la Vénua urmate de teatru, plimbări cu birja duminica afară din oraș. Fără să fie băiat frumos, César n-avea o înfățișare care să îndepărteze dragostea. Viața la Paris și șederea într-un magazin întunecos păliseră rumeneala obrazului său de jăran. Părul său negru și bogat, grumazul de cal normand, minile și picioarele mari, aerul simplu și cinstit, toate vorbeau în favoarea lui. Unchiul Pillerault, care veghea la fericirea fetei fratelui său, își luase informații: fu de acord cu intențiile tinărului din Touraine. În 1800, în frumoasa lună mai, domnișoara Pillerault consimți să se căsătorească cu César Birotteau, care leșină de bucurie în momentul cînd, sub un tei la Sceaux, Constance-Barbe-Joséphine îl acceptă de soț.

— Fetițo, îi zise domnul Pillerault, capeți un bărbat bun. Are inimă caldă și sentimente cinstitute: e deschis ca o carte și cuminte ca pruncul Isus; piinea lui Dumnezeu, nu altceva.

Constance renunță hotărît la visurile pe care și le făcuse uneori, ca toate fetele de prăvălie; se învoi să fie o femeie de treabă, o bună-mamă de familie, și alese viața pe care o trăiește clasa mijlocie după un program urmat cu religiozitate. Acest rol se potrivea de altfel mai bine cu ideile ei decît vanitatea primejdioasă care ademenește imaginația atîtor tinere pariziene. Nu prea inteligentă, Constance era tipul micii burgheze care își vede de treburi nu fără să bombăne, care mai întîi refuză ceea ce dorește și se supără cînd i se ia în serios refuzul, a cărei activitate mereu îngrijorată merge de la bucătărie la casa de bani, de la chestiunile cele mai grave pînă la cirpitul rufelor; care iubește cicălină, nu concepe decît ideile cele mai simple, un fel de mărunțiș al spiritului, are păreri despre toate, se teme de toate, le cîntărește pe toate și se gîndește mereu la viitor. Frumusețea ei rece, dar nevinovată, aerul ei gingaș, prospețimea ei îl făcură pe Birotteau să nu se gîndească la cusururi, care, de altfel, erau compensate prin onestitatea delicată și firească a femeilor, prin spiritul ei de ordine, prin ritva în muncă și prin iscusința de vinzătoare. Constance avea atunci optsprezece ani și unsprezece mii de franci avere. César, îmboldit de dragoste spre cea mai nemăsurată ambiție, cumpără fondul comercial al *Reginei trandafirilor* și îl transportă lîngă Piața Vendôme, într-o clădire impozantă. În vîrstă numai de douăzeci și unu de ani, însurat cu o femeie frumoasă pe care o adora, proprietar al unei întreprinderi pe trei sferturi plătite, nu putea vedea viitorul altfel decît trandafiriu, mai ales dacă măsura drumul pe care-l făcuse de la punctul de plecare. Roguin, notarul Ragonilor, care redactase

contractul de căsătorie, dădu sfaturi înțelepte noului parfumer, oprindu-l să achite complet datoria cu zestrea nevastei.

— Păstrează-ți ceva bani lichizi, tinere, ca să faci cu ei o afacere, două, îi spusese el.

Birotteau îl privi pe notar cu admirație, luă obiceiul să-l consulte și se împrietenii cu el. Ca și Ragon și Pillerault, avea atita încredere în notari, încât îi spunea lui Roguin tot ce făcea, fără cea mai mică bănuială. Cum, datorită sfatului dat, César dispunea de cei unsprezece mii de franci ai Constanței pentru a începe afacerile, nu și-ar fi schimbat atunci situația nici cu primul-consul, oricât de strălucită părea să fie situația lui Napoleon. La început, Birotteau angajă numai o bucatăreasă; își instală locuința la mezanin, deasupra magazinului, într-o chișmeie scundă, altfel bine aranjată de un tapițer, unde tinerii însurați începură să trăiască o nesfârșită lună de miere. Stînd la casă, doamna César uimea prin frumusețea ei, care avea mare greutate în vinzare; nu se vorbea decît de frumoasa doamnă Birotteau printre eleganții Imperiului. Că César fu acuzat de regalism, asta nu împiedică să i se recunoască cinstea; că unii negustori dintre vecini îi pizmăuă fericirea, tot ei mărturisiră că e demn de ea. Glonțul primit pe treptele de la Saint-Roch îi făcu faimă de om amestecat în secretele politice și de om curajos, deși n-avea nici un fel de curaj militar în inimă și nici o idee politică în cap. Crezîndu-se toate acestea, oamenii de treabă din arondisment îl numiră căpitan în Garda națională; dar numirea fu anulată de Napoleon, care, după părerea lui Birotteau, îi păstra dușmănie pentru încăierarea lor din vandemiar. Din atita lucru, César trecea drept un fel de persecutat, ceea ce-l făcu interesant în lagărul opoziției și li dădu oarecare importanță.

Iată care fu soarta acestei căsnicii, care, din punctul de vedere al sentimentelor, era neclintit de fericită, fiind frămîntată numai de griji comerciale.

În primul an, César Birotteau o puse la curent pe nevastă-sa cu vânzarea articolelor de parfumerie, meserie pentru care ea arătă multă pricepere; parc-ar fi fost făcută și născută pentru a-i atrage pe clienți. La sfîrșitul aceluia an, ambițiosul parfumer fu însă înspăimîntat de inventar: scăzînd cheltuielile, îi trebuiau douăzeci de ani ca să cîștige modestul capital de o sută de mii de franci la cît își calculase el fericirea. Hotărî atunci să facă avere mai repede și se gîndi mai întîi să se apuce pe lingă vinzare și de fabricație. Fără s-o asculte pe nevastă-sa, închirie o baracă și niște terenuri în foburgul Temple și puse să se scrie cu litere mari: *FABRICA LUI CÉSAR BIROTTEAU*. Aduse de la Grasse un lucrător cu care începu să fabrice săpunuri, parfumuri și ape de Colonia, împărțind profitul pe din două. Acociația sa cu acest lucrător nu dură decît șase luni și se încheie cu pierderi pe care le suportă singur. Fără să se descurajeze, Birotteau urmări un rezultat cu orice preț numai pentru a nu fi certat de nevastă-sa, căreia îi mărturisii mai tîrziu că în perioada aceea de disperare îi fierbea capul ca o oală care clocotește și că, de mai multe ori, numai sentimentele lui religioase îl împiedicaseră să se arunce în Sena.

Odată mergea alene pe bulevard, venind spre casă, necăjit din cauza unor experiențe care nu reușiseră, căci un hoinar parizian poate fi și un om deznădăjduit, nu numai un gură-cască. Dădu de niște cărți de cîte trei gologani, puse la vedere într-un coș pe jos. Printre ele zări una cu titlul îngălbenit de praf: *Abdeker sau Artă de a-ți păstra frumusețea*. Deschise această carte așa-zis arăbă, un fel de roman scris de un medic din secolul trecut, și nimeri la o pagină unde era vorba de parfumuri. Se rezemă de un copac de pe bulevard pentru a răsfoi cartea și citi o notă în care autorul explica natura dermei și a epidermei și demonstra de ce cutare cremă sau cutare săpun produc adesea un efect contrar celui așteptat dacă crema sau săpunul string pielea care are nevoie de destindere sau destind pielea căreia îi trebuie ceva astringent. Birotteau cumpără cartea, care i se păru că închide o avere. Totuși, încrezându-se prea puțin în cunoștințele sale, se duse la un chimist celebru, Vauquelin, căruia îi ceru cu naivitate mijlocul de a prepara un cosmetic dublu, care să aibă efecte potrivite cu diversele feluri de epidermă. Adevărații savanți, oameni cu adevărat mari în sensul că nu obțin niciodată în viață renumele care ar trebui să răsplătească munca lor nemăsurată și necunoscută, sînt aproape toți serviabili și binevoitori față de cei săraci cu duhul. Vauquelin acordă deci protecția sa negustorului de parfumuri și îi îngădui să se declare inventatorul unei creme de albit miinile, a cărei rețetă i-o indică. Birotteau boteză acel cosmetic *Crema dublă a sultanelor*. Își completează opera aplicînd procedeul cremei pentru miini și unei ape de față, pe care o numi *Apa carminativă*. Imită în branșa sa sistemul de la *Micul marinar*: introduse cel dintîi în negoțul de parfumerie pudră de afixe, anunțuri și reclame, numite, poate pe nedrept, șarlatanie.

Crema sultanelor și *Apa carminativă* se făcură cunoscute în lumea galantă și comercială prin afișe colorate în fruntea cărora se aflau cuvintele: *Aprobate de Institut*! Această formulă, pentru prima dată folosită, avu un efect magic. Nu numai Franța, ci și întregul continent fură pavoazate cu afișe galbene, roșii, albastre de către suveranul *Reginei trandafirilor*, care ținea, furniza și fabrica, la prețuri moderate, tot ce privea branșa sa. Într-o vreme cînd nu se vorbea decît de Orient, a boteza un cosmetic oarecare *Crema sultanelor*, conținînd pe mirajul produs de aceste cuvinte într-o țară unde orice bărbat visează să fie sultan și orice femeie sultană, putea să-i vină în gînd și unui om obișnuit, și unui inteligent; dar, cum publicul judecă după rezultate, Birotteau fu considerat drept un om superior din punct de vedere comercial, și aceasta cu atît mai mult cu cît el singur redactase un prospect, care avu succes și prin frazeologia lui ridicolă: în Franța nu se rîde decît de lucrurile și de oamenii care interesează și nimeni nu se interesează de ceea ce nu reușește. Deși Birotteau nu făcuse pe prostul, i se atribui talentul de a ști să facă pe prostul cînd trebuie. Un exemplar din acest prospect a fost găsit, nu fără greutate, în magazinul Popinot și asociații, droghîști din strada Lombards. Acest document curios se numără printre cele pe

care, într-o sferă mai înaltă, istoricii le numesc *piese justificative*. Așadar
iată-l:

CREMA DUBLĂ A SULTANELOR ȘI APA CARMINATIVĂ

ale lui

CESAR BIROTTEAU

DESCOPERIRE MIRACULOASĂ APROBATĂ DE INSTITUTUL FRANȚEI

De multă vreme, o cremă pentru mâini și o apă pentru față care să dea rezultate superioare celor obținute cu Apa de Colonia în domeniul toaletei erau în general dorite de ambele sexe din Europa. Consacrând veghi îndelungate studiului dermei și epidermei la ambele sexe, care, și unul și celălalt, dau mare importanță, pe bună dreptate, fineței, supleței, luciului și catifelării pielii, domnul Birotteau, parfumiер apreciat în capitală și în străinătate, a descoperit o Cremă și o Apă pe drept cuvânt numite, din primul moment, miraculoase de către eleganții și elegantele din Paris. În adevăr, această Cremă și această Apă au proprietăți surprinzătoare, acționând asupra pielii fără a produce riduri premature, ceea ce se întâmpla nelipsit cu preparatele întrebuințate imprudent pînă azi și inventate de lăcomie și de ignoranță. Această descoperire se întemeiază pe deosebirea dintre temperamente, care se împart în două mari clase, indicate de culoarea Cremei și a Apei: roze pentru derma și epiderma persoanelor de constituție limfatică, albe pentru cele ale persoanelor dotate cu un temperament sanguin.

Această Cremă este numită Crema sultanelor, pentru că această descoperire a fost făcută și de un medic arab pentru seraiul sultanelor. Ea fost aprobată de Institut, în urma raportului ilustrului nostru chimist VAUQUELIN, ca și Apa preparată după aceleași principii.

Această prețioasă Cremă, din care emană cel mai suav parfum, face asadar să dispară pistruii cei mai rebeli, albește epidermele cele mai recalcitrante și suprimă transpirația mînilor, de care se plîng atît femeile, cît și bărbații. Apa carminativă înlătură micile coșuri, care, în anumite momente, apar brusc la femei și le împiedică să se ducă la bal; ea împășpătează și înviorază tenul, deschizînd sau închizînd porii după cerințele temperamentului; ea s-a și făcut cunoscută ca fiind în stare să țină piept ultragărilor vîrstei, fapt pentru care, din recunoștință, doamnele au numit-o AMICA FRUMUSEȚII.

Apa de Colonia nu e decît un parfum banal, fără vreo eficacitate specială, pe cînd Crema dublă a sultanelor și Apa carminativă sînt două preparate eficace, cu o putere motrice care acționează fără pericol asupra calităților organice și le stimulează; aroma lor îmbalsămată și înviorătoare

dispune admirabil inima și mintea, încântă gîndirea și o trezește; ele sînt uimitoare prin calitățile și totodată prin simplitatea lor; în fine, constituie o forță de atracție în plus pusă la dispoziția femeilor și un mijloc de seducție, pe care-l pot dobîndi și bărbații.

Folosirea zilnică a Apei înlătură usturimea pricinuită de focul briciului; ea apără de asemenea buzele de crăpături și le menține roșii; cu timpul, face să dispară de la sine piștruii și întărește țesuturile. Aceste efecte vădese întotdeauna la om un echilibru perfect al secrețiilor, ceea ce tinde să vindece persoanele care suferă de migrene, această boală îngrozitoare. În sfîrșit, Apa carminativă, care poate fi întrebuintată de femei în orice împrejurare, previne bolile de piele, deoarece nu stînjenește transpirația țesuturilor, cărora le dă o catifelare persistentă.

A se adresa, franco porto, domnului CÉSAR BIROTTEAU, succesorul lui Ragon, fost parfumier al reginei Maria-Antoaneta, la Regina trandafirilor, în strada Saint-Honoré, Paris, lângă Piața Vendôme.

Prețul unui borcnaș de cremă este de trei franci și cel al sticlei este de șase franci.

Pentru a evita orice contrafaceri, d. César Birotteau previne publicul că hîrtia care învelește borcnașul poartă semnătura sa și că sticlele au ștampila încrustată pe ele.

Succesul, fără să-și dea seama César, s-a datorit Constancei, care îi sfătui să trimită *Apa carminativă* și *Crema sultanelor*, în lăzi, tuturor parfumierilor din Franța și din străinătate, oferindu-le un câștig de treizeci la sută dacă luau aceste două articole *en gros*. Crema și Apa erau, de fapt, mai bune decît cosmeticele analoge și atrăgeau pe ignoranți prin deosebirea stabilită între temperamente: ademeniți de câștig, cei cinci sute de negustori de articole de parfumerie din Franța cumpărară fiecare anual de la Birotteau mai mult de trei sute duzini de duzini de Cremă și de Apă, consumație care îi aduse câștig mic la bucată, dar enorm socotind cantitatea generală. César putu atunci să cumpere barăcile și terenul din foburgul Temple; construi acolo o fabrică mare și-și aranjă somptuos magazinul *Regina trandafirilor*. Din acest moment, în casă la el începură să intre micile bucurii ale bunăstării, și nevastă-sa nu mai tremura așa de mult.

În 1810, doamna César prevăzu o urcare a chirilor și-l împinse pe soțul ei să devină principalul locatar al casei în care ocupau prăvălia și mezaninul și să se instaleze cu locuința la etajul întâi. O împrejurare fericită o făcu pe Constance să închidă ochii în privința cheltuielilor mari făcute de Birotteau pentru împodobirea apartamentului. Parfumierul fusese ales judecător la tribunalul comercial. Datora această demnitate, care-l clasa de-atunci înainte printre negustorii de seamă din Paris, cîstei, scrupulelor sale și considerației de care se bucura. Birotteau se scula de la cinci dimineața ca să-și îmbogățească cunoștințele: citi repertoriile de jurisprudență și cărțile care tratau despre litigiile comerciale. Sentimentul său de dreptate, corectitudinea sa, bunăvoința, calități esențiale în aprecierea dificultăților supuse judecății comerciale, îl făcură unul din judecătorii cei mai stimați. Chiar defectele pe care le

avea contribui ră să-i desăvârșească reputația. Căci César, simțindu-și inferioritatea, se inclina bucuros în fața cunoștințelor și priceperii colegilor săi, care erau măguliți de atenția cu care îi asculta: unii căutau aprobarea tăcută a unui om care trecea drept profund fiindcă știa să asculte; alții, încințați de modestia și de blindețea lui, îi aduseră laude. Imprecinații îi lăudară bunăvoința, spiritul împăciuitoare și fu deseori luat de arbitru în judecarea unor contestații, căci bunul lui simț îi inspira sentințe de cadu. În tot timpul cât dură funcția sa, el știu să-și alcătuiască un limbaj plin de locuri comune, presărat cu axiome și cu raționamente exprimate în fraze rotunjite, care, rostite liniștit, dădeau impresia de elocință oamenilor superficiali. Astfel, plăcu acelei majorități, firesc mediocre, ostindite la muncă silnică și la vederi înguste. César pierdea atîta timp la tribunal, încît nevastă-sa îl obligă să renunțe la această demnitate costisitoare.

Prin 1813, căsnicia lor, mercu unită, deși cunoșcuse greutăți, intră într-o eră de prosperitate pe care nimic nu părea că o mai poate întrerupe. Aveau un cerc de prieteni: pe domnul și doamna Ragon, predecesorii lor, pe unchiul Pillerault, pe Roguin, notarul, pe soții Matifat, draghiști din strada Lombards, furnizori ai *Reginei trandafirilor*; pe Joseph Lebas, negustor de stofe, succesorul lui Guillaume de la *Motanul cu mîngea*, unul din oamenii de seamă din strada Saint-Denis; pe judecătorul Popinot, fratele doamnei Ragon, pe Chiffreville de la magazinul *Protez și Chiffreville*, pe domnul și doamna Cochin, funcționari la Tezaur și comanditari ai soților Matifat, pe abatele Loraux, duhovnicul și sfătuitoare evlavioșilor din acest cerc, și alte cîteva persoane.

Cu toate că Birotteau avea sentimente regaliste, opinia publică îi era pe atunci favorabilă: trecea drept foarte bogat, deși nu avea decît o sută de mii de franci în afară de negoțul său. Putea să se bizuie pe un credit enorm, datorită corectitudinii afacerilor sale, punctualității, obiceiului de a nu datora nimic, de a nu-și sconta polițele, ci, dimpotrivă, de a primi valori sigure de la cei cărora le putea fi de folos, datorită deci și firii lui îndatoritoare. Cîștigase, e drept, mulți bani; dar construcțiile și fabricile sale îi înghițiseră o mulțime. Apoi, întreținerea casei îi costa aproape douăzeci de mii de franci pe an. În sfîrșit, educația Césarinei, fiică unică idolatrizată de părinți, cerea cheltuieli mari. Nici unul din soți nu se uita la bani cînd era vorba să-i facă o plăcere fetei; nu voiseră s-o crească afară din casă.

Va puteți închipui ce plăcere era pe bietul Jăran ajuns negustor s-o audă pe încîntătoarea Césarine repetînd la pian o sonată de Steibelt sau cîntînd o romanță; s-o vadă scriind corect franțuzește; s-o admire cum citește din Racine tatăl și fiul și cum știe să-i explice și lui pasajele frumoase, cum desenează un peisaj sau lucrează în sepie. Ce fericire pe el să reîntîrîască într-o floare atît de frumoasă și de curată, care nu se rupsese încă de tulpina maternă, un inger ale cărui grații născunde, ale cărui prime zboruri fuseseră urmărite, admirate cu pasiune! O fată fără pereche, incapabilă să-i fie rușine de tată-său, să-și bată joc de lipsa lui de cultură! Căci era într-adevăr o fată iubită și serioasă.

La sosirea lui la Paris, César ştia să citească, să scrie şi să socotească, dar instrucţiunea lui se oprise aici; treburile nu-i îngăduiseră să dobândească idei şi cunoştinţe în afara comerţului de parfumerie. Venind mereu în contact cu oameni care habar n-aveau de ştiinţe sau de litere şi care nu ştiau mai multe decât ceea ce branga lor, neavând timp să se consacre unor studii înalte, parfumiерul ajunsese un om practic. Prin forţa lucrurilor, îşi însuşi limbajul, erorile şi opiniile burghezului parizian, care admiră pe Molière, Voltaire şi Rousseau fiindcă aşa se cere şi le cumpără oprele-fără să le citească; care susţine că trebuie să pronunţi *armoar* pentru că în aceste mobile femeile îşi jineau *aurul (or)* şi rochiile, care altădată erau aproape totdeauna de moar, şi că din greşelă deci se zice *armoar*. Că Potier, Talma sau domnişoara Mars erau multimilionari şi aveau alte obiceiuri decât muritorii de rând: marele tragedian se hrănea cu carne crudă, iar domnişoara Mars făcea uñcori tocantă de perle ca să imite o celebră actriţă egipteană. Că împăratul avea buzurare de piele la jilecei ca să poată lua tutun cîi cuprinde pumnul, că urca în goana calului scara serei de portocali de la Versailles. Că scriitorii şi artiştii mureau la spital în urma trăsăturilor pe care le făceau; că erau, de altfel, toţi atei, şi doamne fereşte să-ţi vină în casă. Joseph Lebas cita cu groază istoria căsătoriei cumnatei sale Augustine cu pictorul Sommervieux. Că astronomii mincrau pîianjeni.

Aceste repere luminoase ale cunoştinţelor lor de limbă franceză, de artă dramatică, de politică, de literatură, de ştiinţă arată mîrginirea acestor minţi burgeze. Un poet care trece pe strada Lombards poate, dacă-i ajung la nas izuri de parfüm, să se viseze în Asia. Dacă miroase vetivar indian se şi vede admînd dansatoarele într-un caravanserai. În strălucirea coşenilei regăseşte poemele brahmene, religiile şi castele lor. Dacă dă de fildeş brut, se vede suit pe spinarea unui elefant, într-o cuşcă de muselină, unde se drăgosteşte ca regele din Lahore. Dar micul negustor nu ştie de unde vin şi unde cresc produsele cu care lucrează el. Birotteau, negustor de parfûmuri, habar n-avea de ştiinţe naturale sau de chimie. Pe Vauquelin îl considera un om deosebit, dar o excepţie; el, personal, nu ştia mai mult decât acel băcan retras din afaceri, care rezuma astfel o discuţie asupra căilor prin care e adus ceaiul: «Ceaiul nu vine decît pe două căi: *prin caravană şi prin Le Havre*», spunea el, cu aerul că se pricepe bine. După Birotteau, aloc şi opiu nu se găseau decît în strada Lombards. Apa de trandafiri, aşa-zisă de Constantinopol, se fabrica la Paris, ca şi apa de Colonia. Aceste nume de locuri erau nişte baliverne inventate pentru a intra în voia francezilor, care nu pot suferi produsele din ţara lor. Un negustor francez trebuia deci să-şi declare englezească descoperirea pentru a o impune modei, aşa după cum în Anglia un droghist o atribuie pe-a sa Franţei.

Totuşi, César nu putea trece cu totul drept prosti sau nerod: pe faptele lui, cinstea şi bunătatea lăsau o lumină care le făcea respectabile, căci o faptă frumoasă face să se ierte orice ignoranţă. Succesul său constant îi dădu siguranţă. La Paris, siguranţa e luată drept putere, al cărei semn e. Cunoştîndu-l bine pe César în cursul primilor trei ani ai

căsnicieii lor, nevasta lui trecea prin spaimă continuă; în uniunea lor, ea reprezenta partea cumpănită și prevăzătoare, însoala, rezistența, teama, pe cînd César întruchipa îndrăzneala, ambiția, acțiunea, norocul nemaipomenit pe care și-l aduce hazardul. În ciuda aparențelor, negustorul tremura, în timp ce soția lui avea în realitate răbdare și curaj. Astfel, un om fricos, mediocru, fără cultură, fără idei, fără cunoștințe, fără dîrzenie și care n-ar fi trebuit să reușească pe piața cea mai lunecoasă din lume, reuși, prin comportarea lui, prin sentimentul dreptății, prin bunătatea unui suflet cu adevărat creștinesc, prin iubirea pentru singura femeie din viața lui, să treacă drept un om remarcabil, curajos și plin de hotărîre. Publicul nu vedea decît rezultatele. În afară de Pillerault și de judecătorul Popinot, persoanele din lumea sa nu-l vedeau pe César decît în mod superficial și nu-l puteau judeca. De altfel, cei douăzeci sau treizeci de prieteni care se vizitau spuneau aceleași nerozii, și se considerau toți oameni superiori în bransă lor. Femeile se dădeau în vînt după rochiile și se întreceau să dea mese bune; fiecare dintre ele se credea grozavă, vorbind cu dispreț de soțul ei. Singură doamna Birotteau avea bunul-simț să-și trateze soțul, în public, cu încredințare și cu respect: vedea în el pe omul care, cu toate lipsurile lui ascunse, cîștigase averea și meritase o considerație de care se bucura și ea. Se întrebă doar uneori cum e făcută lumea și dacă toți oamenii preținși superiori seamănă cu soțul ei. Purtarea ei contibula mult la menținerea stimei respectuoase acordate negustorului, într-o țară unde nevestele sînt cam înclinate să-și desconsidere bărbatii și să se plîngă de ei.

Primele zile ale anului 1814, an fatal pentru Franța imperială, fură marcate la soții Birotteau prin două evenimente, care în altă căsnicie n-ar fi avut cîntec și însemnătate, dar care erau de natură să impresioneze niște suflete simple ca al lui César și al soției sale, căci ei nu avuseseră în trecutul lor decît emoții plăcute. Angajaseră ca prim-vînzător pe un tînăr de douăzeci și doi de ani, numit Ferdinand du Tillet. Tînărul care ieșea dintr-o parfumerie unde i se refuzase participarea la beneficii și care trecea drept un geniu, se făcu luntre și punte să intre la *Regina trandafirilor*, căci îi erau cunoscute persoanele, forțele și moravurile întreprinderii; Birotteau îl primi și îi dădu o mie de franci leafă, avînd intenția de a-l lăsa succesor. Ferdinand avu asupra soartei familiei Birotteau o influență atît de mare, încît e nevoie să spunem cîteva cuvinte despre el.

Mai întîi, numele lui era Ferdinand, pur și simplu; nume de familie n-avea. Acest anonim îi pîru un imens avantaj în momentul cînd Napoleon ceru cu orice preț familiilor să-i dea soldați. Se născuse totuși undeva, ca urmare a unei crude și voluptuoase fantezii. Iată puținele informații care au putut fi culese asupra stării lui civile. În 1793, o biată fată din Tillet, un sîtuc de lingă Andelys, născu într-o noapte în grădina parohului bisericii din Tillet și, după ce bătu în oblon, se aruncă în gîrlă. Preotul luă copilul, îi dădu numele sfîntului aflat în calendar în ziua aceea, îl hrăni și-l crescă ca pe copilul său. Parohul muri în 1804, fără a lăsa o moștenire destul de mare pentru a fi continuată educația

Începută. Zvirlit în Paris, Ferdinand duse o existență de pirat, cu aventuri care-l puteau duce la eșafod sau la avere, la barou, în armată, în negoț, sau printre servitori. Obligat să trăiască în felul unui adevărat Figaro, Ferdinand deveni voiajor comercial și apoi vinzător de parfumerie la Paris, unde se întorsese după ce cutreierase Franța, studiasse lumea și hotărâse să parvină cu orice preț. În 1813, găsi necesar să i se constate vârsta și să capete o stare civilă și ceru tribunalului din Andelys o hotărâre prin care actul său de botez să treacă din registrul bisericii în cel al primăriei; obțină și rectificare, și anume, să fie înscris cu numele de du Tillet, sub care era cunoscut, prin faptul că fusese lepădat în acea comună. Fără tată, nici mamă, fără alt tutore decît procurorul imperial, singur pe lume, neavînd de dat socoteală nimănui, el se purtă cu Societatea ca turcul cu maurul, considerînd-o mamă vitregă; nu avu altă călăuză decît interesul său, și orice mijloc îi ieși în cale îl găsi bun. Acest normand cu însușiri primejdioase alături poftii lui de reușită aprigele defecte, pe drept sau pe nedrept atribuite celor din ținutul său. Știa să fie lingusitor ca să i se treacă cu vederea spiritul circotaș, căci era cel mai necruțător duelist judiciar; contesta cu îndrăzneală dreptul altuia, dar nu ceda nimic din al său; își învingea adversarul prin forța timpului, îl obosea printr-o voință neînduplecată. Principalul său merit era cel al Scapinilor din comedia de altădată: cunoștea, ca și ei, mii de viclesuguri, se strecura cu dibăcie, ca și ei, pe lingă nedreptate, îi venea, ca și lor, să pună mîna pe ce merită să fie luat. În sfîrșit, avea de gînd să aplice la sărăcia lui ceea ce abatele Terray spunea în numele statului, rămînd să devină mai tîrziu om cinstit. Însuflețit de o rîvnă pasionată, gata să ceară militărește oricui o faptă bună sau rea, justificîndu-și cererea prin teoria interesului personal, el disprețuia prea mult oamenii, crezîndu-i pe toți de vinzare, se uita prea puțin la mijloace, găsindu-le pe toate bune, privea prea tîntă succesul și banii ca o dezlegare de orice morală pentru a nu reuși mai devreme sau mai tîrziu. Un asemenea om, situat între ocnă și milioane, nu putea fi decît răzbușător, neîngăduitor, iute în hotărîri, dar prefăcut ca un Cromwell care ar vrea să taie capul Cînstei. Își ascundea adîncimea sub ironie și glumă. Deși numai vinzător de parfumuri, avea o ambiție fără margini; cuprinsese Societatea cu o privire dușmănoasă, spunîndu-i: «Ve! fi a mea!» Își jurase să nu se însoare decît la patruzeci de ani și se ținu de cuvînt. Ca fizic, Ferdinand era un tînăr subțire, de statură potrivită. Putea să se poarte în diferite feluri, ceea ce-i permitea să meargă, la nevoie, după diapazonul oricărei societăți. Figura lui iscoditoare plăcea la prima vedere; dar, mai tîrziu, cînd aveai de-a face mai mult timp cu el, surprindeai expresii ciudate, care apar pe fața oamenilor neîmpăcați cu ei înșiși sau a căror conștiință mîrșie în anumite momente. Tenul său, foarte aprins sub pielea moale a normanzilor, avea o culoare vineție. Privirea ochilor săi ceaciri, cu pupila înconjurată de un cearcăn albicios, era lunecoasă, dar teribilă cînd o țintuia asupra victimei sale. Vocea îi părea stinsă cum e cea a unui om care a vorbit mult. Buzele-i subțiri nu erau lipsite de grație, dar nasul ascuțit și fruntea ușor bombată trădau neamul de rînd. În

fine, părul său, de culoarea celui vopsit în negru, arăta că-i vorba de o corcitură socială, trăgându-și aptitudinile de la un mare senior desfrinat, micimea de la o țărancă sedusă, cunoștințele dintr-o educație neisprăvită, și viciile din situația de copil părăsit. Birotteau află cu cea mai adâncă mirare că vinzătorul său iese îmbrăcat foarte elegant, că se întoarce acasă foarte târziu și că se duce la bal la bancheri sau la notari. Aceste apucături nu-i plăcuseră lui César: părerea lui era că vinzătorii trebuie să studieze registrele magazinului și să nu se gîndească la altceva decît la branșa lor. Parfumierul fu supărat de aceste fleacuri, îi reproșă cu blîndețe lui du Tillet că poartă rufărie prea fină și că are cărți de vizită cu numele gravat astfel: *F. DU TILLET*, ceea ce, în jurisprudența sa comercială era un drept exclusiv al oamenilor din lumea bună. Ferdinand intrase la acest Orgon cu intențiile lui Tartuffe: el îi făcu curte doamnei César, încercă s-o seducă, iar pe patronul său îl judecă așa cum îl judeca și ea, dar cu o înțeață înspăimîntătoare. Deși discret, rezervat, nespunînd decît ceea ce voia să spună, du Tillet își dezvăluia în așa fel opiniile asupra oamenilor și vieții, încît nu putea decît să înspăimînte o femeie fricoasă care împărtășea credințele soțului ei și care considera drept o crimă să păgubești cît de puțin pe aproapele tău. Cu tot tactul doamnei Birotteau, du Tillet ghici disprețul pe care-l inspira. Constance, căreia Ferdinand îi scrisese cîteva scrisori de dragoste, constată în curînd o schimbare în felul de a fi al vinzătorului său, care, față de ea, își dădea aere, prefăcîndu-se încîntat, și lăsînd să se creadă că se înțeleg foarte bine. Fără să-i spună soțului ei motivele adevărate, ea îl sfătui să-l dea afară pe Ferdinand. Birotteau era de aceeași părere cu soția lui. Concedierea vinzătorului fu hotărîtă. Trei zile înainte de a-l concedia, într-o simbrătă seara, tacheînd contul de casă lunar, Birotteau află trei mii de franci lipsă. Consternarea lui fu groaznică, nu atît din cauza pagubei, cît din cauza bănușelilor care planau acum asupra a trei vinzători, o buchtărească, un băint de prîvălie și o seamă de lucrători buni. Pe cine să bănuiești? Doamna Birotteau era tot timpul la teșea. Vinzătorul însărcinat cu casa era un nepot al domnului Ragon, numit Pepinot, un tînăr de nouăsprezece ani, care stătea la ei și era cîstea intruchipată. Cîtrele sale, în dezacord cu suma din casă, arătau deficitul și se vedea că suma fusese sustrasa după încheierea socotelilor. Cei doi soți hotărîră să tacă și să supravegheze magazinul. A doua zi, duminică, aveau la masă pe prietenii lor. Familiile care compuneau acest cerc se invitau pe rînd. La jocul de cărți, notarul Roguin puse pe masă cîteva Iudovici pe care doamna César îi primise cîteva zile înainte de la o proaspăt căsătorită, doamna d'Espard.

— Ai jefuit cutia mîilelor dintr-o biserică, zise rîzînd parfumierul.

Roguin spuse că a cîștigat banii, în casa unui bancher, de la du Tillet, care confirmă răspunsul notarului fără să roșească. În schimb, parfumierul se făcu stăcoiu. La sfîrșitul petrecerii, cînd Ferdinand voia să se ducă la culcare, Birotteau îl chemă în magazin, chipurile ca să vorbească de afaceri.

— Du Tillet, îi vorbi César ca un om de treabă ce era, lipsesc trei mii de franci din casă și nu poți bănuși pe nimeni; întâmplarea cu Iudovici vechi de aur e prea împotriva dumitale ca să nu-ți vorbesc de asta: așa că nu ne vom culca până nu găsim greșeala, căci, la urmă urmei, nu poate fi decât o greșeală. Poate că ai luat ceva în contul iefii.

Du Tillet spuse că în adevăr el fusese Iudovici. Parfumerul deschise registrul cel mare și nu văzu nimic trecut în contul vinzătorului.

— Fram grăbiți și trebuia să-l pun pe Popinot să treacă suma, spuse Ferdinand.

— Așa e, zise Birotteau, tulburat de nepăsarea rețea a normandului, care cunoștea bine cinstita naivitate a oamenilor la care venise cu intenția de a face avere.

Parfumerul și vinzătorul său petrecură noaptea cu verificări pe care demnul negustor le știa inutile. Tot umbilind încoace și încolo, César strecură trei hirtii de o mie de franci în casă, lipindu-le de marginea sertarului, apoi se prefăcu doborât de oboseală, păru că doarme și sforai. Du Tillet îl trezi victorios și arătă o bucurie cam prea mare de a fi lămurit greșeala. A doua zi, Birotteau certa de față cu ceilalți pe tânărul Popinot și pe nevastă-sa și păru furios de neglijența lor. Două săptămâni mai târziu, Ferdinand du Tillet intră la un agent de schimb. Nu-i convenea parfumeria, spunea el; voia să studieze afacerile bancare. Ieșind de la Birotteau, du Tillet vorbi de doamna César în așa fel, încât să se creadă că patronul său îl dăduse afară din gelozie. După câteva luni, du Tillet veni la fostul său patron și-i ceru girul pentru douăzeci de mii de franci, ca să completeze astfel garanțiile ce i se cereau într-o afacere care îi deschidea calea averii. Remarcând uimirea lui Birotteau în fața acestei nerușinări, du Tillet se încruntă și-i întrebă dacă nu are încredere în el. Măstifat și doi negustori care tratau cu Birotteau băgară de seamă că parfumerul e indignat, deși acesta își stăpinea minia de față cu ei. Se gândea că du Tillet redevenise, poate, om cinstit, că greșeala lui fusese, poate, pricinuită de o femeie disperată sau de o încercare la jocul de cărți, că reprobația publică din partea unui om cinstit avea să zvrle pe drumul crimelor și al nenorocirilor un om încă tânăr și care se afla, poate, pe calea pocăinței. Atunci omul lui Dumnezeu luă totul și semnă un gir pe polițele lui du Tillet, spuntându-i că face cu dragă inimă acest mic serviciu unui tânăr care-i fusese foarte util. Rostind această minciună pentru alții, i se urcă singele în obraz. Du Tillet nu se putu uita în ochii lui și, din acel moment, nutri fără îndoială împotriva lui Birotteau acea ură nepotolită pe care ingerii tenebrei au resimțit-o față de ingerii luminii. Du Tillet își făcu atît de bine echilibrul dănsînd pe sîrma întinsă a afacerilor, încît fu văzut neîncetat elegant și bogat, în aparență, înainte de a fi în realitate. De îndată ce putu să-și cumpere o cabrioletă, nu se mai coborî din ea; se menținu în sfera înaltă a oamenilor care se țin și de afaceri, dar și de plăceri, transformînd foaietul Operei într-o sucursală a Burselor, ca niște Turcareji ai epocii lor. Datorită doamnei Roguin, pe care o cunoscuse la Birotteau, se infiltra repede printre financiarii cei mai importanți. În acest moment, Ferdinand du Tillet ajunsese la o

prosperitate care nu mai era doar aparentă. Roguin îl introdusese în casa Nucingen, unde era cît se poate de bine primit, așa încît intrase repede în relații cu frații Keller, adică cu bancherii de vază. Nimeni nu știa de unde are acest tîlăr capitalurile imense pe care le minuia, dar se presupunea că a reușit datorită inteligenței și cinstei sale.

Restaurația făcu din César cineva și bineînțeles, virtejul crizelor politice îi scoase din minte cele două întâmplări domestice. Opiniile sale neclintit regaliste, la care nu mai ținea deloc de cînd fusese rănit, dar pe care le păstrase ca o fațadă, amintirea devotamentului său din vandemiar îi aduseră protectori înalți tocmai fiindcă nu cerea nimic. Fu numit șef de batalion în Garda națională, deși nu era în stare să repete vreun cuvînt de comandă. În 1815, Napoleon, rămas dușman al lui Birotteau, îl destituî. În timpul celor *O Sută de zile*, Birotteau ajunsese să fie un *spin* în ochii Liberalilor din cartierul său; căci abia în 1815 începură sciziunile politice între negustori: ei fuseseră pînă atunci unanimi în dorința de liniște de care aveau nevoie pentru afaceri. La a doua Restaurație, guvernul regal trebui să remanieze corpul municipal. Prefectul voi să-l numească pe Birotteau primar. La intervenția soției sale, parfumierul nu acceptă decît locul de ajutor de primar, care îl punea mai puțin în evidență. Această modestie mări mult stima de care se bucura în general și îi aduse prietenia primarului, domnul Flamet de La Billardière. Birotteau, care-l văzuse venind la *Regina trandafirilor* în vremea cînd prăvălia servea conspirațiilor regaliste drept depozit de arme, îl recomandă el însuși prefectului Senel, care îl consultase asupra alegerii. Domnul și doamna Birotteau nu fură niciodată uitați la sindrofiile primarului. Iar doamna César fu admisă adesea să umble cu cheta pentru săraci, în biserica Saint-Roch, alături de cele mai distinse doamne. La Billardière îl susținu cu căldură pe Birotteau cînd fu vorba de împărțirea decorațiilor în corpul municipal, subliniind rana primită la Saint-Roch, atașamentul său față de Bourboni și considerația de care se bucura. Guvernul, care voia, împărțind din belșug crucea Legiunii de Onoare, să nimicească opera lui Napoleon și, în același timp, să cîștige adepți și să ralieze la tronul Bourbonilor diferitele branșe comerciale, ca și pe artiști și pe oamenii de știință, îl trecu pe Birotteau în promoția următoare. Această favoare, concordînd cu vaza pe care o avea Birotteau în arondismentul lui, îi dădea o situație care nu putea decît să-l îndemne să rivnească la grandoare pe un om căruia totul îi reușise pînă atunci. Vestea decorării, pe care i-o dăduse primarul, fu ultimul argument care îl hotărî pe parfumier să se arunce în operația financiară pomenită, pentru ca să se poată lăsa cît mai curînd de parfumerie și să se avînte în sferele marii burghezii din Paris.

César avea atunci patruzeci de ani. Munca pe care o făcea în fabrică îi scosese cîteva zbîrcituri timpurii și îi argintase ușor părul des și lung, lustruit circular de apăsarea pălăriei. Fruntea să, pe care rădăcinile părului desenau cinci colțuri, arăta cît de simplă îi era viața. Sprîncenele-i groase nu te speriau, căci ochii albaștri se armonizau, prin privirea lor totdeauna deschisă, cu fruntea lui de om cinstit. Nasul, adîncit la rădăcini

și gros la capăt, îi dădea aerul mirat al altor gură-cască din Paris. Avea buze foarte răsfrînte și o bărbie mare și dreaptă. Fața-i rumenă, cu linii pătrate, vădea, prin așezarea zăbăciturilor și prin înfățișarea generală, caracterul șiret, fără gînd rău, al țăranului. Întreaga forță a trupului, grosimea membrelor, lățimea spatelui, mărimea picioarelor, totul trăda, de altfel, pe săteanul transplantat la Paris. Mîinile sale mari și păroase, oasele groase ale degetelor cu pielea încrețită, unghiile mari și pătrate i-ar fi arătat singure originea dacă ea n-ar fi lăsat urme în toată persoana sa. Avea pe buze zîmbetul binevoitor pe care-l au negustorii cînd intri în prăvălia lor; dar acest suris comercial era imaginea mulțumirii sale interioare și reflecta sufletul său blind. Nu era neîncercător decît în afaceri; șiretenia îl părăsea de îndată ce trecea pragul Bursii sau închidea registrul de casă. Bănuiala era pentru el ceea ce erau și facturile tipărite: o necesitate a vânzării. Era pe fața lui un fel de siguranță comică, de încredere în sine amestecată cu blîndețe, care-l deosebea de alții, așa încît nu semăna chiar aiudoma cu un burghez parizian de duzină. Fără acest aer de naivă admirație față de persoana sa și de încredere în sine, ar fi inspirat prea mult respect; așa cum era, se apropia de oameni plătind partea lui de ridicol. De obicei, cînd vorbea, ținea mîinile la spate. Cînd i se părea că a spus ceva amabil sau spiritual, se sălta foarte ușor pe virful picioarelor, de două ori, lăsîndu-se apoi greu pe călcîie ca pentru a-și sublinia fraza. Uneori, în mijlocul vreunei discuții, îl vedea învîrtîndu-se deodată pe loc, făcînd cîtiva pași ca și cînd pornea în căutarea obiecțiilor și întorcîndu-se apoi spre adversarul său cu o mișcare bruscă. Nu-l întrerupea niciodată pe ceilalți, și adesea cădea victimă acestei respectări întocmai a conveniențelor, căci ceilalți luau singuri cuvîntul și bietul om pleca fără să fi putut spune o vorbă. Datorită marii lui experiențe în ale comerțului, avea anumite obiceiuri pe care unele persoane le considerau drept manii. Dacă vreo polișă nu-i era plătită, o trimitea la portărel și nu se mai ocupa de ea decît pentru a primi capitalul, dobînda și cheltuielile; portărelul avea misiunea să-l urmărească pe negustor pînă cînd acesta dădea faliment; César înceta atunci orice procedură, nu lua parte la nici o adunare a creditorilor și-și menținea drepturile. Acest sistem și disprețul neladuplecător pentru faliiți le învățase de la domnul Ragon, care se convinsese într-atît, în cursul vieții sale comerciale, că pierzi o mulțime de timp cu afacerile litigioase, încît considera dividendul nesigur și redus obținut prin concordate ca larg compensat prin timpul pe care-l cîștigi renunțînd la drumurile, la intervențiile și la alergăturile la care te obligă cei necinstiți.

— Dacă falitul e om cinstit și se reface, o să-ți plătească, zicea domnul Ragon. Dacă rămîne fără un sfanț și e pur și simplu nenorocit, de ce să-l mai hărțuiești? Iar dacă e un tilhar, tot nu vezi nimic de la el. Cînd ești cunoscut că nu stai de vorbă, că ești neladuplecător, atîta vreme cit e de unde să se plătească, dumitale și se plătește întîi.

Cînd avea o infirmire, César sosea la ora stabilită; dar după zece minute de așteptare pleca fără să mai vrea să știe de nimic; așa încît punctualitatea lui îi făcea punctuali și pe cei care tratau cu el.

Costumul pe care-l adoptase concorda cu apucăturile și cu înfățișarea sa. Nici o putere din lume nu l-ar fi putut face să renunțe la cravatele de muselină albă cu capetele brodate de soția sau de fiica lui, capete care-i atirnau sub bărbie. Jileica de pichet albă, închisă la două rinduri, cobora foarte jos pe abdomenul destul de proeminent, căci era cam gras. Purta pantaloni albaștri, ciorapi de mătase neagră și pantofi cu panglici care se dezlegau des. Redingota măslinie, totdeauna prea largă, și pălăria cu boruri late îi dădeau aerul unui quaker. Când se îmbrăca mai bine, duminica seara, își punea pantaloni de mătase până la genunchi, pantofi cu cataramă de aur și inevitabilă jilecă la două rinduri, întredeschisă acum în așa fel, încât să se vadă partea de sus a jabonului plisat. Fracul de stofă cafenie avea piepși mari și pulpane lungi. Până în 1819 avu două lanțuri de ceas care atirnau paralel, dar pe al doilea nu-l punea decât cînd se îmbrăca elegant.

Așa era César Birotteu, om de treabă, cărui misterul care hotărăște soarta oamenilor îi refuzase facultatea de a judeca ansamblul politicii și al vieții, de a se ridica deasupra nivelului social al clasei mijlocii, și care, în orice împrejurare, urma căile rutinei; toate opiniile îi fuseseră transmise, și el le aplica fără nici o cercetare. Orb, dar bun, puțin inteligent, dar adînc religios, avea o inimă curată. În această inimă strălucea o singură dragoste, care era lumina și forța vieții lui, pentru că atît dorința lui de înălțare cît și puținele cunoștințe pe care le dobîndise veneau toate din afecțiunea pentru nevastă și fiică.

Cît despre doamna César, pe atunci în vîrstă de treizeci și șapte de ani, ea semăna atît de bine cu Venus din Milo, încît toți cei care o cunoșteau crezură că frumoasa statuie trimisă de ducele de Rivière o reprezintă pe ea. În cîteva luni, supărările așternură atît de repede pe albeața orbitoare a tenului ei tonurile lor galbene, săpară și înnegrirea atît de crud cercul albastrui în care se mișcau frumoșii ei ochi verzi, încît căpătă înfățișarea unei icoane vechi, căci păstră mai departe, în mijlocul ruinelor, o blîndă nevinovăție, o privire curată, deși tristă, și, văzînd-o, nu era posibil să nu spui că e tot o femeie frumoasă, cu tinuta plină de demnitate. La balul proiectat de César, frumusețea ei avea să se bucure, de altfel, de o ultimă strălucire, care fu remarcată.

Orice existență are apogeul său, perioadă în care cauzele care acționează sînt în raport exact cu rezultatele. Această amiază a vieții, cînd forțele vii se echilibrează și se manifestă în toată strălucirea lor, este comună nu numai ființelor organizate, ci și orașelor, națiunilor, ideilor, instituțiilor, negojurilor, întreprinderilor, care, asemenea neamurilor nobile și dinastiilor, se nasc, se înalță și cad. De unde vine rigoarea cu care această temă a creșterii și a descreșterii se aplică la tot ce se organizează pe pămînt? Căci și moartea cunoaște, în perioadele cînd bîntuie vreun flagel, progresul, încetinirea, recrudescența și potolirea. Iasugi globul nostru nu-l, poate, decât o rachetă ceva mai durabilă ca celelalte. Istoria, repetînd cauzele mării și decăderii a tot ce a existat pe pămînt, ar putea da de veste omului cînd trebuie să se

oprească din operațiile sale; dar nici cuceritorii, nici actorii, nici femeile, nici autorii nu-i ascultă vocea salutară.

César Birotteau, care ar fi trebuit să se considere la apogeul norocului său, considera acest timp de oprire ca un nou punct de plecare. Nu cunoștea—și de altfel, nici națiunile, nici regii n-au încercat să înfățișeze vreodată în expresii nepieritoare — cauza acestor răsturnări, de care Istoria e plină, de care atâtea case domnitoare și comerciale sînt exemple răsunătoare. Ar trebui ca mereu alte piramide să amintească neîncetat acest principiu care trebuie să domine politica națiunilor, ca și a indivizilor: *Cînd efectul produs nu mai e în raport direct nici în proporție egală cu cauza sa, începe dezorganizarea*. Dar aceste monumente exista peste tot, tradițiile și pietrele ne vorbesc doar de trecut, constatăm toanele Destinului neîmblînzit, a cărui mină ne stînge visurile și ne dovedește ca evenimentele cele mai mari se resumă într-o idee. Troia și Napoleon nu sînt altceva decît niște poeme. Fie ca această povestire să fie poemul vicisitudinilor burgheze la care nu s-a gîndit nimeni, într-astfel par de lipsite de măreție, deși sînt tot atît de grandioase; căci aici nu este vorba de un singur om, ci de o lume de dureri. Temîndu-se ca, a doua zi, nevastă-sa să nu-i ridice niște obiecții hotărîtoare. César adormi cu gîndul să se scoale dis-de-dimineață ca să aranjeze totul. Se sculă deci fără zgomot în zori, își lăsă nevasta în pat, se îmbracă repede și coborî în magazin în momentul cînd băiatul de prăvălie scotea obloanele numerotate. Văzîndu-se singur în așteptarea sculării vinzătorilor, Birotteau ieși în prag să vadă cum făcea treaba băiatul, numit Raguet, o treabă la care el, Birotteau, se pricepea bine! Cu tot frigul, timpul era superb.

— Popinot, ia-ți pălăria, pune-ți pantofii și cheamă-l pe domnul Célestin, că noi amîndoi mergem să stăm de vorbă în grădina Tuileries, spuse el văzîndu-l pe Anselme coborînd.

Popinot, acest admirabil contrariu al lui du Tillet și pe care una din acele întîmplări fericite care te fac să crezi într-o Providență îl adusese lîngă César, joacă un rol atît de mare în această povestire, încît e necesar să-l conturăm aici. Doamna Ragon era născută Popinot. Ea avea doi frați: unul, cel mai mic, era pe atunci judecător suplicant la tribunalul de primă instanță al Seneci. Cel mare se apucase de negoțul de lînă, pierduse averea și murise lăsînd în grija Ragonilor și a fratelui său, judecătorul, care nu avea copii, pe fiul său unic, lipsit și de mamă, căci ea murise născîndu-l. Ca să-i facă un rost nepotului ei, doamna Ragon îl băgase în parfimerie, sperînd să-l vadă succesorul lui Birotteau. Anselme Popinot era mărunt și schiop, infirmitate pe care întîmplarea a dat-o lordului Byron, lui Walter Scott, domnului de Talleyrand, ca să nu fie descurajați cei care suferă de ea. Avea tenul oamenilor cu părul roșu, foarte alb și plin de pistru, dar fruntea sa lînă, ochii de culoarea agatei cenușii dungate, gura frumoasă, albaștră și grația de tînar sfios, timiditatea pe care i-o inspira defectul său de conformație trezeau sentimente de ocrotire în favoarea lui: cei slabi sînt iubiți. Popinot trezea interesul. Tînărul Popinot — așa-i spuneau toți — ieșea dintr-o

familie adânc religioasă, cu virtuți înțelepte, cu viață modestă și plină de fapte frumoase. Așa înălță copilul, crescut de unchiul său judocătorul, adunase în el toate calitățile care fac atât de frumoasă tinerețea; cuminte și afectuos, cam rușinos, dar plin de înflăcărare, blând ca un miel, dar curajos la muncă, devotat, cumpătat, într-un cuvânt, înzestrat cu toate virtuțile unui creștin din primele timpuri ale bisericii.

Auzind că este vorba de o plimbare la Tuileries, propunerea cea mai năstrușnică pe care i-o putea face la ora aceea impozantul său patron, Popinot crezu că voia să-i vorbească de înșurătoare; vinzătorul se gândi deodată la Césarine, veritabilă regină a trandafirilor, firma vie a magazinului și de care se îndrăgostise chiar în ziua când — cu două luni înainte de du Tillet — intrase la Birotteau. Așa înălță, urcând scara, fu nevoit să se oprească, inima îi creștea prea tare, arterele îi zăcneau prea violent; coborî curînd urmat de Célestin, vinzătorul-prim al lui Birotteau. Anselme și patronul său se îndreptară fără o vorbă spre Tuileries. Popinot avea atunci douăzeci și unu de ani; la această vîrstă se înșurase Birotteau, așa că Anselme nu vedea nici o piedică pentru înșurătoarea lui cu Césarine, deși averea parfumierului și frumusețea fetei erau obstacole imense în fața unor dorinți atât de ambițioase; dar dragostea cunoaște avînturile speranței, și cu cît acestea sînt mai nebunești, cu atât se încrede mai mult în ele. Cu cît iubita era mai departe de el, cu atât dorințele lui Popinot erau mai vii. Fericit copil care, într-o vreme cînd totul se nivelează, cînd toate pălăriile semănă între ele, reușea să creceze distanțe între fata unui parfumier și el, odrasla a unei vechi familii pariziene! Cu toate îndoilele, cu toate îngrijorările sale, era fericit: nu lua el masa în fiecare zi alături de Césarine? Și, pe urmă, nu se consacră el treburilor magazinului cu un zel și cu o ardoare care dez bârau munca de orice amărăciune?! Și pentru că făcea totul gîndindu-se la Césarine, nu era niciodată obosit. La un tînăr de douăzeci de ani, dragostea se hrănește cu devotament.

— O să fie un negustor bun, o să parvină, spunea despre el César doamnei Ragon, lăudînd activitatea lui Anselme în fabrică, printre cuvele de săpun topit, apreciînd aptitudinea lui de a înțelege finețurile meseriei, amintind rivna cu care muncea cînd erau de făcut multe expediții și cînd, cu mînele suflecate și cu brațele goale, șchiopul umplea și bătea în cuie mai multe lăzi decît ceilalți vinzători laolaltă.

Calitatea de pretendent a lui Alexandre Crottat, prim-stagiar de notar la Roguin, calitate cunoscută și mărturisită, averea tatălui său, fermier bogat în regiunea Brie, ridicau obstacole mari în calea victoriei orfanului; dar nu aceste dificultăți erau cele mai greu de învins: Popinot ascundea în adîncul inimii taine triste care măreau distanța dintre el și Césarine. Averea Ragonilor, pe care ar fi putut să se bizuie, era compromisă; orfanul era bucuros să-i ajute cu lefușoara lui. Totuși credea în succes! O surprinsese de mai multe ori pe Césarine privindu-l cu vădită mîndrie; în fundul ochilor ei albaștri îndrăznise să citească un gînd tainic plin de speranțe mingioase. Mergea deci înainte, tulburat

de speranța din acel moment, sfios, tăcut, mișcat, așa cum poate fi în asemenea împrejurare orice tânăr cărui viața îi arată muguri.

— Popinot, spuse negustorul, mătușa ta e bine?

— Da, domnule.

— Cu toate astea, de la o vreme încoace îmi pare cam îngrijorată; e ceva care nu merge acolo? Ascultă, băiete, nu trebuie să ai secrete față de mine; eu fac oarecum parte din familie, îl cunosc de douăzeci și cinci de ani pe unchiu-tău Ragon. Am intrat la el, venind de la țară, în bocanci. Deși locul de unde veneam se cheamă *Les Trésorières*, toată averea mea era un ludovic de aur pe care mi-l dăduse nașa mea, răposata doamnă marchiză d'Uxelles, rudă cu domnul duce și cu doamna ducesă de Lenoncourt, care sînt clienții noștri. De aceea am și făcut rugăciuni în fiecare duminică pentru ea și pentru toată familia ei; eu furnizez toate articolele de parfumerie nepoatei sale, doamna de Mortsau, în Touraine. Prin ei capăt mereu clienți, ca, de pildă, domnul de Vandenesse, care cumpără de o mie două sute de franci pe an. Măcar din calcul trebuie să fii recunoscător, dacă nu de bunăvoie; dar eu îți vreau binele pentru tine și fără alt gînd.

— Ah, domnule, dumneavoastră aveți, dacă-mi dați voie să vă spun, un cap și jumătate!

— Nu, băiete, nu, asta nu e de ajuns. Nu zic că sînt mai prost decît alții, dar eram băiat cinstit și țineam la asta cu încăpăținare. Eu am știut să mă port și n-am iubit niciodată decît pe soția mea. Dragostea este un *vehicul* grozav, pentru a întrebuința cuvîntul nimerit spus ieri la Camera de domnul de Villèle.

— Dragostea! zise Popinot. Vai! domnule, oare...?

— Ia stai, stai, uite-l pe moș Roguin venind pe jos de opt dimineața, prin piața Ludovic al XV-lea. Ce naiba face bătrînul pe-acolo? Își spuse César uitînd de Anselme Popinot și de uleiul de alune.

Presupunerile nevastei îi reveniră în minte și, în loc să intre în grădina Tuileries, Birotteau merse în întîmpinarea notarului. Anselme își urmă patronul de la distanță, fără a-și putea explica interesul brusc al acestuia pentru un lucru în aparență atît de puțin important, dar foarte fericit de incurajările pe care le găsea în ceea ce César spusese despre bocanci, despre ludovicul său de aur și despre dragoste.

Roguin, un bărbat înalt și gras, plin de coșuri, cu fruntea mult dezgolită și cu părul negru, făcea impresie altădată; fusese îndrăzneț, în tinerețe, căci din practicanț la notariat devenise notar; acum însă, pe fața lui, un observator abil putea citi culele și oboselile plăcerilor căutate. Cînd un om se cufundă în noroiul exceselor, e greu să nu fie ceva noroiOS și pe fața lui: la Roguin, liniile zbîrciturilor, culoarea tenului erau lipsite de noblețe. În loc de acea flacără curată care arde sub pielea oamenilor cumpătați și le dă un aer de sănătate, se întrevedea la el că sîngele nu e curat și că e biciuit de eforturi împotriva cărora corpul protestează. Nasul îi era scîrbos de răsfrînt, cum e la oamenii la care secretele, luînd drumul acestui organ, produc o infirmitate secretă, despre care o virtuoasă regină a Franței credea cu naivitate că e o nenorocire

comună bărbaților, căci afară de rege nu se apropiase prea mult de nici un altul, ca să-și dea seama că nu e așa. Trăgînd pe nas mult tutun spaniol, Roguin crezuse că-și poate ascunde cusurul; dar, de fapt, îi mărise inconvenientele, și aceasta fu principala cauză a nenorocirilor sale.

Nu înseamnă oare să lingusești prea mult societatea cînd zugrăvești mereu pe oameni în culori false și nu descoperi unele din adevăratele cauze ale necazurilor lor care se datoresc atît de des bolii? Suferințele fizice, considerate în ravagiile morale pe care le provoacă, studiate în influențele lor asupra mecanismului vieții, au fost, poate, prea neglijate pînă acum de către istoricii moravurilor. Doamna César ghicise bine secretul menajului.

Încă din noaptea nunții, înclătătoarea și unica fiică a bancherului Chevrel căpătase o nestăpînită antipatie pentru bietul notar și voise să ceară deîndată divorțul. Dar Roguin, bucuros că pusese mina pe o zestre de cinci sute de mii de franci, fără a mai vorbi de perspectiva moștenirii, o implorase pe nevastă-sa să nu intenteze acțiune de divorț, făgăduindu-i s-o lase liberă și să suporte toate consecințele unui asemenea pact. Doamna Roguin, devenind stăpîină suverană, se purtă cu soțul ei ca o curtezană cu un amant bătrîn. Roguin găsi, în curînd, că nevastă-sa îi costa prea scump și, ca mulți soți parizieni, mai jînu o casă în oraș. Fiînd făcută la început cu măsură, cheltuiala nu fu prea mare.

În primii ani, Roguin întreținea, fără mari cheltuieli, grizete foarte bucurtoase de protecția lui, dar de trei ani era ros de una din acele pasiuni nestăpînite care îi cotropesc pe bărbații între cincizeci și șaiszeci de ani și pe care o justifică una din cele mai splendide creaturi din vremea aceea, cunoscută în analele prostituției sub porecla de frumoasa olandeză, căci avea să recadă în această prăpastie în care moartea a făcut-o celebră. O adusese odinioară de la Bruges la Paris unul din clienții lui Roguin, care, obligat să plece în urma evenimentelor politice, i-o făcu cadou în 1816. Notarul cumpărase pentru frumoasa lui o vilioasă pe Champs-Élysées, o mobilase somptuos și pornise pe panta de a satisface toate gusturile costisitoare ale acestei femei, care arunca în așa fel banii pe fereastră, încît îi prăpădi averea.

Aerul întunecat de pe fața lui Roguin, și care se risipi cînd își văzu clientul, era în legătură cu evenimentele misterioase care constituiau secretul averii atît de rapide a lui du Tillet. Du Tillet își schimbase planul din prima duminică în care, în casa patronului său, putuse observa raporturile dintre domnul și doamna Roguin. El intrase la Birotteau mai puțin pentru a o seduce pe doamna César cît pentru a obține mina Césarinei, ca despăgubire pentru pasiunea sa nesatisfăcută, și îi fu cu atît mai ușor să renunțe la această căsătorie, cu cît îl crezuse bogat pe César, iar acesta, după părerea lui, era sărac. Îl spionă pe notar, îi câștigă încrederea, izbuti să intre în casa frumoasei olandeze, observă în ce termeni se găsește ea cu Roguin și află că avea de gînd să-și concedieze amantul dacă acesta i-ar fi tăiat cît de puțin din lux. Frumoasa olandeză era una din acele femei nesăbuite care nu se întrebă niciodată

de unde vin banii, nici cum se distigă și care ar da o petrecere cu galbenii primiți de la un paricid. Ea nu se gîndea niciodată la ziua de mine. Pentru ea viitorul însemna după-amiaza zilei în care se afla, iar sfîrșitul lunii însemna veșnicia, chiar cînd avea facturi de plătit. Încîntat de a fi găsit o primă pirghie, du Tillet începu prin a obține de la frumoasa olandeză să-l iubească pe Roguin contra treizeci de mii de franci pe an în loc de cincizeci de mii, serviciu pe care bătrînii pasionați nu-l uita ușor.

În fine, după o masă bine stropită, Roguin îi destăinuie lui du Tillet criza financiară în care se afla. Imobilele sale erau sub ipoteca legală a nevestei, și, minat de pasiune, el luase din fondurile clienților o sumă mai mare decît jumătatea valorii biroului său. Cînd va termina de mîncat și restul, nefericitul Roguin avea să-și pună capăt zilelor, cu ideea că, provocînd mila publică, va micșora oroacla falimentului. Du Tillet zări la orizont o avere rapidă și sigură, care lucă ca un fulger în bezna beției; îl liniști pe Roguin și-i răsplăti încrederea, făcîndu-l să renunțe la sinucidere:

— Aventurîndu-se astfel, îi spuse el, un om de talia dumitale nu trebuie să se poarte ca un nepriceput și să meargă dibuînd, ci să acționeze cu îndrăzneală.

Îl sfătui să scoată deîndată o sumă mare și să i-o încredințeze ca s-o bage într-o afacere oarecare la Bursă sau în vreuna din mîile de operații financiare care se întreprindeau pe atunci. În caz de cîștig aveau să întemeieze amîndoi o bancă, unde vor pune la bătaie depunerile, iar cu beneficiile Roguin își va satisface pasiunea. Dacă ar fi să nu aibă noroc, Roguin ar pleca în strălînătate în loc să se omoare, fiindcă du Tillet *al său* îi va rămîne fidel pînă la ultimul gologan. Asta însemna o funie întinsă unui om gata să se înecă, și Roguin nu băga de seamă că, de fapt, vînzătorul de parfumerie i-o petrecea în jurul gîtului.

Stăpîn pe secretul lui Roguin, du Tillet se servi de el pentru a-și statornici puterea asupra nevestei, a amantei și a bărbatului. Doamna Roguin, prevenită că o așteaptă un dezastru pe care nici nu-l bănuia, acceptă curtea lui du Tillet, care plecă atunci de la parfumer, sigur de viitorul său. Pe amantă o convinsese ușor să riște o sumă oarecare, ca să nu fie obligată să recurgă la prostituție dacă cumva s-ar întoarce în rău lucrurile. Soția își aranjă afacerile, strînsese repede un mic capital și-l încredință omului în care soțul ei avea încredere, căci notarul cel dintîi dădu complicei lui o suță de mii de franci. Avînd posibilitatea de a transforma interesele frumoasei doamne Roguin în afecțiune, du Tillet știu să-i inspire pasiunea cea mai violentă. Cei trei comanditari ai săi îi constituiră, bîcîntele, și lui o parte; dar, nemulțumit de această parte, avu îndrăzneala să se înțeleagă cu un adversar care îi înapoia presupusele pierderi la Bursă, căci juca și pentru el, și pentru clienții săi. De îndată ce avu cincizeci de mii de franci, fu sigur că va face o mare avere; își aruncă privirea de vultur, care îl caracteriza, asupra condițiilor în care se găsea atunci Franța: jucă «à la baisse» în timpul războaielor din Franța și «à la hausse» la întoarcerea Bourbonilor. Două

luni după revenirea lui Ludovic al XVIII-lea, doamna Roguin posedă două sute de mii de franci, iar du Tillet o sută de mii de scuzi. Notarul, care-l privea pe tânăr ca pe un inger, își restabilise echilibrul afacerilor. Frumoasa olandeză risipa tot: era prada unui cancer ticălos numit Maxime de Trailles, fost paj al împăratului. Du Tillet descoperi adevăratul nume al acestei femei, încheind un act cu ea. Se numea Sarah Gobseck. Izbîit de coincidența de nume cu cel al unui cămătar de care auzise și care, scontînd polițe, era o adevărată providență pentru tinerii de familie, du Tillet se duse la acesta ca să vadă pe ce credit se putea bizui ruda sa. Brutusul cămătarilor se arătă nelăblînd față de nepoata lui, dar du Tillet știu să-i placă, prezentîndu-se ca bancherul ei și ca posesor de fonduri gata de a circula. Firca normandă și firca cămătărească se înțeleseseră între ele. Gobseck avea tocmai nevoie de un tânăr abil care să-i supravegheze o mică operație financiară în străinătate.

Un funcționar al Consiliului de stat, surprins de întoarcerea Bourbonilor, avusese ideea, pentru a fi bine văzut la Curte, să se ducă în Germania și să răscumpere polițele cu datoriile făcute de familia regală în timpul emigrației. Beneficiile acestei afaceri, pentru el pur politice, le oferea celor care i-ar fi dat fondurile necesare. Cămătarul nu voia să scoată sumele decît pe măsură ce erau cumpărate creanțele, care trebuiau să fie cercetate de un reprezentant priceput al lui. Cămătarii nu se încred în nimeni, ei vor garanții; ocazia e totul ca să ajungi la ei: sînt de gheață cînd n-au nevoie de un om, și numai miere și bunăvoință cînd le poate fi cineva folositor. Du Tillet cunoștea rolul imens jucat din umbră pe piața Parisului de către cămătari ca Werbrust și Gigonnet, specialiști în scontarea polițelor semnate de negustorii din strada Saint-Denis și din strada Saint-Martin, sau ca Palma, bancher din foburgul Poissonnière, lucrînd de obicei toți în combinație cu Gobseck. Oferi deci o cauțiune în bani, cerînd să-i se acorde și lui o dobinză și pretinzînd ca domnia de mai sus să întrebuințeze fondurile depuse de el în operațiile lor financiare; în acest fel își pregătea relații și sprijin. Îl însoji pe domnul Clément Chardin des Lupeaux într-o călătorie în Germania, care avu loc în timpul celor *O Sută de zile*, și se întoarse în momentul celei de-a doua Restaurări, mai mult cu perspective de a-și mări averea decît cu o avere propriu-zis mărită. Intrase în secretele celor mai abili calculatori din Paris, cucerise prietenia omului pe care trebuia să-l supravegheze și care, sforar abil, li derzăluise resorturile și cuisele politicii înalte. Du Tillet știa să ghicească ce nu i se spunea decît pe jumătate; această călătorie li desăvîrși formația. La întoarcere, o găsi pe doamna Roguin fidelă. Cît despre bietul notar, el îl aștepta pe Ferdinand cu aceeași nerăbdare ca și nevastă-sa: frumoasa olandeză îl ruinase din nou. Du Tillet o luă la rost pe frumoasa olandeză și descoperi că sumele risipite nu corespund cheltuielilor. El află atunci secretul pe care Sarah Gobseck i-l ascunsese cu atîta grijă, pasiunea ei nebună pentru Maxime de Trailles, ale cărui debuturi în cariera vicilor și a desfrînării anunțau ceea ce a și fost de altfel: una din haimanalele politice necesare oricărui guvern; jocul de cărți îl făcea nesățios. Făcînd

această descoperire, du Tillet înțelese indiferența lui Gobseck pentru nepoțica sa. În aceste împrejurări, bancherul du Tillet, căci devenise bancher, îi sfătui insistent pe Roguin să-și alcătuiască o rezervă, antrenându-i pe clienții săi cei mai bogați într-o afacere din care să-și poată rezerva sume importante dacă cumva ar fi fost constrins la faliment în afacerile lui bancare. După perioade de *mai bine și mai rău*, de care profitau numai du Tillet și doamna Roguin, notarul auzi în cele din urmă bătând ceasul prăbușirii sale. Agonia îi fu atunci exploatată de cel mai bun prieten al său. Du Tillet inventă operația de speculă cu terenurile din jurul Bisericii Madeleine. Bineînțeles, cei o sută de mii de franci depuși de Birotteau la Roguin în așteptarea unui plasament fură înmănați lui du Tillet, care, dorind pierzania parfumerului, îl convinse pe Roguin că riscă mai puțin dacă prinde în plasă pe prietenii intimi.

— Un prieten, îi spuse el, te menajează chiar când e minios.

Puține persoane știu astăzi ce ieftină era în vremea aceea o prăjină de teren în jurul Madeleinei, dar aceste terenuri aveau să se scumpească prin forța lucrurilor din cauza obligației constructorilor de a se adresa proprietarilor, care nu puteau să nu profite de ocazie; du Tillet voia să fie în măsură a culege beneficiile fără să suporte pierderile unei afaceri pe termen lung. Cu alte cuvinte, planul lui era să omoare afacerea pentru a pune mina pe un cadavru pe care știa că-l poate readuce la viață. În asemenea împrejurări, alde Gobseck, Palma, Werbrust și Gigonnet se ajutau reciproc; dar du Tillet nu era destul de intim cu ei pentru a le cere ajutorul; de altfel ținea să stea atât de bine în umbră în timp ce conducea afacerea, încât să culegă profitul hoției fără să fie atins de rușinea ei. Simți deci nevoia unuia din acele manechine vii numite în limbajul comercial *oameni de paie*. Reprezentantul său la Bursă îi păru potrivit pentru a trage sforile, și atunci încălcă drepturile divine, creînd un om. Dintr-un fost voiajor comercial lipsit de mijloace și de orice capacitate, afară de aceea de a trîncăni despre orice subiect fără a spune nimic, cu buzunarul gol, dar în stare să înțeleagă un rol și să-l joace fără să compromită piesa, posedînd din plin cea mai rară onoare, aceea de a păstra un secret și de a se lăsa dezonorat în profitul patronului său, du Tillet făcu un bancher care iniția, chipurile, și conducea cele mai mari afaceri, șeful băncii Claparon, Soarta lui Charles Claparon era de a fi dat pradă, într-o bună zi, cămătarilor evrei și fariseilor dacă afacerile lansate de du Tillet aveau nevoie de un faliment, și Claparon știa acest lucru. Dar, pentru un biet coate-goale, care se plimba melancolic pe bulevard avînd în buzunar un viitor de doi franci cînd îi întâlnea colegul său du Tillet, păticea pe care o avea de încasat în fiecare afacere era un Eldorado. Astfel, prietenia și devotamentul său pentru du Tillet, adăugate unei recunoștințe necugetate, insufleteite de nevoile unei vieți desfrîinate și dezordonate, îl făceau să accepte orice. Apoi, după ce-și vindu onoarea, văzînd că e riscată cu prudență, se atașă de fostul său coleg ca un cîine de stăpînul său. Claparon era un cățelandru foarte urît, dar totdeauna gata să facă saltul lui Curtius. În combinația actuală trebuia să reprezinte o jumătate din cumpărătorii de terenuri, așa după

cum Birotteau avea să reprezinte cealaltă jumătate. Valorile pe care Claparon avea să le primească de la Birotteau trebuiau să fie scontate de unul din cămătarii ale căror nume le putea împrumuta du Tillet pentru a-l zvîrli pe Birotteau în prăpastia unui faliment în momentul cînd Roguin avea să fugă cu fondurile. Sindicii falimentului aveau să procedeze după indicațiile lui du Tillet, care, aflîndu-se în posesiunea banilor lui Birotteau și fiind creditorul sau sub diferite nume, avea să scoată la licitație terenurile și să le cumpere la jumătate de preț, plătindu-le cu fondurile lui Roguin și cu dividendele falimentului. Notarul intrase în combinație crezînd că va avea o parte bună din jefuirea parfumerului și a cointeresatilor acestuia; dar omul la discreția căruia se lăsa avea să-și facă partea leului, cum s-a și întîmplat. Roguin, neputînd să-l reclame pe du Tillet în fața nici unui tribunal, fu prea fericit să roadă osul care i se arunca lună de lună în fundul Elvejiei, unde găsi femei frumoase la preț redus. Împrejurările, și nu imaginația unui autor tragic inventînd o intrigă, născuseră acest groaznic plan. Ura fără dorință de răzbunare e ca o sămînță căzută pe pîtră; dar răzbunarea pe care du Tillet i-a cocca lui César era una din pornirile cele mai naturale, căci altfel înseamnă să nu crezi în lupta dintre ingerii blestemați și ingerii de lumină. Du Tillet nu putea, fără mari inconveniente, să-l ucidă pe singurul om din Paris care îl știa vinovat de o hoție, dar putea să-l zvîrle în noroi și să-l anihileze în așa fel, încît mărturia lui să nu mai însemne nimic. Multă vreme răzbunarea îi incolți în inimă fără să dea floare, căci oamenii cei mai dușmanoși fac foarte puține planuri la Paris; viața e aici prea rapidă, prea vînturată, sînt prea multe accidente neprevăzute; pe de altă parte, însă, aceste neconținute oscilări, chiar dacă nu permit premeditarea, servesc în schimb foarte bine o intenție pitulată în fundul unui suflet destul de dibaci pentru a plîdi meandrele și cotiturile lor. Cînd Roguin i se destăinuise lui du Tillet, vînzătorul întrevăzuse vag posibilitatea de a-l distruge pe César și nu se îngelase. Pe punctul de a-și părăsi idolul, notarul bea ultimele picături ale elixirului de dragoste într-o cupă spartă; se ducea în fiecare zi în Champs-Élysées și se întorcea acasă foarte de dimineață. Așa încît bănuitoarea doamnă César avusese dreptate. De îndată ce un om se hotărăște să joace rolul pe care du Tillet i-l dăduse lui Roguin, el dobîndește talentul celui mai mare actor, capătă vederea linxului și pătrunderea unui vizionar, știe să magnetizeze victima: așa se face că notarul îl zărise pe Birotteau mult înainte ca Birotteau să-l vadă, și, cînd parfumerul îi ieși înainte, el îi și întindea mina de departe.

— Am fost chemat să primesc testamentul unui mare grangur care nu mai are nici o săptămînă de trăit, spuse el cu aerul cel mai natural din lume; dar am fost tratat ca un medic de țară; au trimis trăsura să mă aducă, și acum mă întorc pe jos.

Aceste cuvinte risipiră ușorul nor de bănuială care întunecase fruntea parfumerului și pe care Roguin îl băgase de seamă; notarul se feri, așadar, să deschidă vorba despre afacerea cu terenurile, căci voia să dea lovitura supremă victimei sale.

— După testamente, contractele de căsătorie, zise Bironău, așa-î viața. Și fiindcă veni vorba, ia spune, nene Roguin, cînd ne însurăm cu Madeleine? adăugă el bătîndu-l pe burtă.

Cei mai caști burghezi, cînd se află între bărbați, fac pe șolticii.

— Păi dacă nu astăzi, răspuse notarul cu un aer diplomatic, atunci niciodată. E primejdie să nu răsufle ceva despre afacere; îmi dau mereu ghes doi din cei mai bogați clienți ai mei că vor să intre în combinație. Așa că, ori albă, ori neagră. După douăsprezece întocmesc actele și nu te aștept decît pînă la ora unu. Salut. Chiar acu mă duc să citeșc ciornele pe care mi le-a pregătit Xandrot astă-noapte.

— Ei, atunci, gata, ai cuvîntul meu, zise Birotteau alergînd după notar și bătînd cu el palma. Ia cei o sută de mii de franci care erau sortiți să fie zestrea fetei mele.

— Bine, zise Roguin, depărtîndu-se.

Făcînd cei cîțiva pași ca să se întoarcă lîngă tinăral Popinot, Birotteau simți în măruntaie o căldură puternică, diafragma i se contractă, urechile îi juiară.

— Ce-ai pățit, domnule? întrebă vinzătorul, văzînd fața palidă a stăpînului său.

— Ei, băiete, am încheiat o afacere mare dintr-o singură vorbă; almeni nu-și poate stăpîni emoția în asemenea împrejurare. De altfel, ai și tu ceva amestec în ea. De asta te-am și adus aici, ca să putem vorbi mai în voie fără să ne audă cineva. Mătușa ta duce lipsă de bani; ia spune-mi, cum și-a pierdut agonaseala?

— Domnule, uchiul și mătușa mea își aveau capitalul plasat la domnul de Nucingen; au fost obligați să primească drept despagubire acțiuni ale minilor din Wortschin, care nu dau încă dividende, și la vîrsta lor e greu să trăiești cu speranța.

— Și cu ce trăiesc?

— Mi-au făcut plăcerea să accepte leafa mea.

— Bine, foarte bine. Anselme, zise parfumiерul mișcat pînă la lacrimi, ești demn de afecțiunea pe care ți-o port. De asta vei și primi o înaltă recompensă pentru singurînța cu care te ocupi de afacerile mele.

Rostind aceste cuvinte, negustorul creștea în ochii săi tot atît cît și în cei ai lui Popinot; vorbi cu o emfază burgheză și naivă care reflecta superioritatea lui artificială.

— Cum! ai ghicit oare pasiunea mea pentru...?

— Pentru cine? zise parfumiерul.

— Pentru domnișoara Césarine.

— Ei, băiete, ești tare îndrăzneț, exclamă Birotteau. Dar păstrează-ți bine taina; eu țiți promit s-o uit, și mîine pleci de la mine. Nu mă supăr; în locul tău, dracul dracelor aș fi făcut la fel. E așa de frumoasă!

— Vai, domnule! zise vinzătorul, care și simțea cămașa leovară în spînare.

— Băiete, treaba asta nu e tresbă de-o zi; Césarine hotărăște singură, și mamă-sa are planurile ei. Așa că reculege-te, șterge-ți ochii, pune-ți friu inimii și să nu mai vorbim de asta. Mie unul nu mi-ar fi rușine

să-mi fii ginere; ești nepotul domnului Popinot, judecător la tribunalul de primă instanță; ești nepotul Ragonilor, ai dreptul să-ți croiești drum ca oricare altul; dar, sînt mulți *dar*, mulți *căci*, mult *dacă!* Ce-mi vii cu de-astea într-o convorbire de afaceri! Uite, stai pe scaunul ăsta și adu-mi-l pe vinzător în locul îndrăgostitului. Popinot, ai singe în vine? spuse el privindu-și vinzătorul. Te simți în stare să dai lupta cu unul mai tare ca tine, să te iei la trîntă?...

— Da, domnule.

— Să porți o bătaie lungă, primejdioasă?...

— De ce e vorba?

— De făcut praf uleiul *Macassar*! zise Birotteau, înălțîndu-se pe picioare ca un erou al lui Plutarh. Să nu ne amăgim; dușmanul e puternic, bine instalat, de temut. Uleiul *Macassar* e o afacere bine condusă. Ideea e abilă. Sticlulele pătrate sînt originale ca formă. În proiectul meu m-am gîndit ca, pe ale noastre, să le facem triunghiulare; dar, după matură chibzuință, aș prefera sticlule subțiri, îmbrăcate în papură; ar avea un aer misterios, și consumatorului îi place tot ce așază curiozitatea.

— E costisitor, zise Popinot. Ar trebui să ieșim la cît mai ieftin, că să facem remize mari detaaliștilor.

— Așa, băiete, ai principii bune. Ia gîndește-te, uleiul *Macassar* o să se apere! Înșală ușor, are un nume seducător. E prezentat ca un articol de import, pe cînd noi, din nefericire, vom fi marfă din țară. La să vedem, Popinot, te simți în stare să ucizi *Macassarul*? În primul rînd, vei fi mai tare în expedițiile de peste ocean. Se pare că chiar există un *Macassar* în India, așa că e mai firesc să trimiți produsul francez indienilor decît să le întorci ce pretinzi că ne furnizează ei. Pui deci mînă pe cei care lucrează cu coloniile! Dar va fi de luptat în străinătate, va fi de luptat prin provincie! Iar uleiul *Macassar* a avut o reclamă bună; să nu-i micșorăm importanța, e lansat, publicul îl cunoaște.

— Îl voi face praf! exclamă Popinot cu ochii scinteind.

— Cu ce? îi spuse Birotteau, Așa se înflăcărează tinerii. Mai bine ascultă-mă pînă la capăt.

Anselme făcu drepti, ca un soldat în fața unui mareșal al Franței.

— Să știi, Popinot, că am inventat un ulei pentru a face să crească părul, a înviora pielea capului, a menține culoarea părului bărbătesc și femeiesc. Această esență o să aibă tot atîta succes ca și crema și apa mea, dar nu vreau să exploatez cu însumi secretul; cred că mă voi retrage din comerț. Tu, copile, vei lansa uleiul meu *comagen* (de la cuvîntul latinesc *coma*, care înseamnă păr, așa mi-a spus domnul Alibert, medical regelui; acest cuvînt se găsește în tragedia *Bérénice*, unde Racine a creat un rege al Comagenului, îndrăgostit de această frumoasă regină atît de celebră prin părul său, care îndrăgostit, pentru a o măguli fără îndoială, a dat acest nume regatului său. Ce spirit au marile genii! cum coboră ele pînă la cele mai mici detalii!).

Tînărul Popinot ascultă fără să zîmbească această paranteză curioasă, spusă desigur pentru el, fiindcă avea cultură.

— Anselme! pe tine am pus ochii ca să întemeiem un comerț de drogherie mare în strada Lombards, zise Birotteau. Voi fi asociatul tău secret, îți voi avansa primul capital. După Uleiul comagen vom încerca esența de vanilie, spiritul de mentă. În fine, vom intra în comerțul de drogherie revoluționându-l, vinzând produse concentrate, în loc să le vindem naturale. Ești mulțumit, tinere ambițios?

Anselme nu puica răspunde, atât era de copleșit, dar ochii lui plini de lacrimi răspundeau pentru el. Această propunere îi părea inspirată de o paternitate indulgentă care îi spunea: «Merit-o pe Césarine, devenind bogat și stimat».

— Domnule, răspunse el în sfârșit, luând emoția lui Birotteau drept mirare, și eu voi izbîndi!

— Așa eram și eu, exclamă parfumierul; nici eu n-am spus altceva. Chiar dacă n-o s-o ai pe fata mea, o să ai în tot cazul o avere. Ei, băiete, da ce te-apucă?

— Lăsați-mă să sper că, dobîndind una, o voi căpăta și pe cealaltă.

— Eu nu te pot împiedica să sper, dragă, zise Birotteau, mișcat de tonul lui Anselme.

— Atunci, domnule, pot să iau chiar de azi măsurile necesare ca să găsesc o prăvălie și să încep cît mai curînd?

— Da, băiete. Mîine ne închidem amîndoi în fabrică. Înainte de a merge în cartierul străzii Lombards, treci pe la Livingston, să vezi dacă presa mea hidraulică poate funcționa mîine. Astă-seară mergem, pe la ora cincei, la ilustrul și bunul domn Vauquelin, să-l consultăm. Savantul ăsta s-a ocupat de curînd de compoziția părului; a cercetat care e substanța lui colorantă, de unde provine ea, care e textura părului. Aici e totul, Popinot. Vei afla secretul meu și nu vei mai avea decît să-l exploatezi în mod inteligent. Înainte de a te duce la Livingston, treci pe la Pieri Bénard. Una din marile dureri ale vieții mele, copil, este că domnul Vauquelin e atît de dezinteresat: e imposibil să-l conving să accepte ceva. Noroc că am aflat de la Chiffreville că dorește o Sfîntă Fecioară din Dresda, gravată de un anume Müller, și, după doi ani de corespondență în Germania, Bénard a găsit-o în sfârșit, în forma primă, pe hîrtie chinezească: costă o mie cinci sute de franci, băiete. Astăzi, binefăcătorul nostru va putea s-o vadă în anticamera lui, cînd ne va conduce la plecare, căci o fi gata încadrată; de-asta te duci, să vezi. Astfel îi vom lăsa o amintire, eu și nevastă-mea, căci de recunoștință nu mai vorbim; sînt șaisprezece ani de cînd înălțăm în fiecare zi rugăciuni Domnului pentru el. Eu unul n-am să-l uit niciodată; dar cufundați în știință, cum sînt ei, savanții uită de toate; de neveste, de prieteni, de cei pe care i-au îndatorat. Notă, puțina inteligență care ne-a fost dată ne permite cel puțin să avem inima caldă. Cu asta se mai mîngie omul că nu e om mare. Domnii de la Institut sînt numai creier, ai să vezi; nu se duc niciodată la biserică. Domnul Vauquelin e veșnic în cabinetul lui sau în laborator; îmi place să cred că se gîndește la Dumnezeu cînd face analizele. Vasăzică ne-am înțeles: îți dau capital, îți încredințez secretul meu și împărțim pe jumătate, fără să mai fie nevoie de acte.

Numai succes s-avem, că știm noi cum s-o întoarcem. Alceargă, băiete; eu mă duc la treburile mele. Încă ceva, Popinot: peste douăzeci de zile dau un bal mare; fă-ți un frac și tu ca un negustor care s-a și așezat...

Această ultimă dovadă de bunătate îl mișcă într-atât pe Popinot, încît apucă mina mare a lui César și o sărută. Îndrăgostitul fusese măgulit prin această confidență, și îndrăgostiții sînt în stare de orice.

— Bietul băiat, zise Birotteau, văzîndu-l cum alceargă prin Tuileries, de l-ar iubi Césarine! dar e schiop, are părul roșcat, iar fetele au ciudățeniile lor! nu prea cred ca Césarine... Și, pe urmă, mamă-sa vrea s-o vadă soția unui notar. Alexandre Crottat s-o facă bogată: bogăția te face să suporti orice, pe cîtă vreme în fața mizeriei nici o fericire nu rezistă. În fine, am decis-s-o las pe fată să hotărască singură, chiar de-ar fi să facă o nebunie.

Vecinul lui Birotteau era un mic negustor de umbrele și de bastoane, numit Cayron. Era din Languedoc și nu-i mergeau deloc bine treburile. Birotteau îi făcuse în mai multe rînduri serviciul. Cayron era bucuros să se restrîngă la prăvălie și să cedeze bogatului parfumer cele două odăi de la etajul întâi, micșorîndu-și astfel chiria.

— Ei, vecine, îi spuse Birotteau pe un ton familiar intrînd la el, soția mea consimte să ne mărim localul! Dacă vrei, mergem la domnul Molineux pe la unsprezece.

— Dragă domnule Birotteau, reluă negustorul de umbrele, nu ți-am cerut nimic pentru această cedare, dar știu și dumneata că un negustor bun trebuie să scoată bani din orice.

— Drace! drace! răspunse parfumerul, n-am nici eu milioane. Nici nu știu dacă arhitectul, pe care îl aștept, o să găsească posibilă lucrarea. Înainte de a contracta, mi-a spus el, trebuie să știm dacă podelele sînt la același nivel. Pe urmă trebuie ca domnul Molineux să admită găurirea peretelui, și peretele e oare despărțitor? În sfîrșit, mai am și de întors scara, la mine, ca să se schimbe platforma și să facă una cu a dumitale. Vezi ce de cheltuieli, nu pot nici eu să mă ruinez.

— Vai, domnule, spuse meridionalul, pînă o să ajungi dumneata să fii ruinat, o să se însoare soarele cu luna și-o să facă și copii.

Birotteau își mîngîie bărbia, ridicîndu-se în virful picioarelor și recăzînd pe călcîie.

— De altfel, reluă Cayron, nu-ți cer altceva decît să-mi primești valorile astea...

Și îi prezentă un borderou de cinci mii de franci, compus din șaisprezece polițe.

— Al zise parfumerul, frunzărind hîntriile, *flecustețe* cu termen de două, trei luni...

— Ia-mi-le măcar cu șase la sută, zise negustorul obidit.

— Da ce, eu fac camătă? zise parfumerul cu un aer de mustrare.

— Am fost la fostul dîmțital vînzător, du Tillet; zicea că nu le ia cu nici un preț, că să vadă, desigur, ce sînt dispus să pierd.

— Nici nu cunosc semnăturile astea, zise parfumerul.

— Păi avem nume de tot felul în comerțul de bastoane și umbrele; ăștia sînt revinzătorii!

— Ei bine, nu zic că iau tot, dar am să mă descurt eu cu cele la termen mai scurte.

— Pentru o mie de franci cu termen la patru luni, nu mă lăsa să alerg după lipitorile care ne sug cea mai mare parte a cîștigurilor; ia-mi tot, domnule. Eu recurg atît de puțin la scont, că n-am nici un credit. Asta ne omăără pe noi, mici detașiști.

— Bine, îți iau mărunțurile astea. O să facă Célestin socoteala. Fii gata la ora unsprezece. Iată-l și pe arhitectul meu, domnul Grindot, adăugă parfumiерul, văzîndu-l pe tînărul cu care-și dăduse întîlnire la ajun la domnul de La Billardière. Spre deosebire de alți artiști, dumneata ești punctual, domnule, îi spuse César, etalînd grațiile sale comerciale cele mai dîștînse. Dacă punctualitatea, după o vorbă a regelui, care-i om spiritual, nu numai cap politic, este politețea regilor, ea e și succesul negustorilor. Timpul, timpul e aur, mai ales pentru dumneavoastră, artiști. Iar arhitectura este împreunarea tuturor artelor, așa mi s-a spus. Nu trecem prin magazin, adăugă el arătînd falsa ușă dublă a casei.

Cu patru ani înainte, domnul Grindot obținuse *marele premiu* de arhitectură; se întorcea de la Roma, după o ședere de trei ani pe socoteala statului. În Italia, tînărul artist se gîndea la artă; la Paris se gîndea la avere. Numai guvernul poate da milioanele necesare unui arhitect pentru a-și construi gloria; întorcîndu-se de la Roma, e așa de natural pentru orice arhitect să se creadă Fontaine sau Percier, încît, dacă e ambițios, înclină să fie guvernamental: bursierul liberal, devenit regalist, încerca prin urmare să capete protecția oamenilor influenți. Cînd un *premiant* se poartă astfel, colegii lui îl numesc intrigant. Tînărul arhitect avea două căi de urmat: să-l servească pe parfumiер, sau să-i stoarcă bani. Dar Birotteau ajutorul de primar, Birotteau viitorul proprietar al unei jumătăți din terenurile de la Madeleine, în jurul căreia mai curînd sau mai tîrziu avea să se construiască un cartier frumos, era un om de menajat. Grindot sacrifică deci cîștigul prezent beneficiilor viitoare. El ascultă cu răbdare planurile, pisălogeala, ideile unui burghez, care de obicei e ținta săgeților și glumelor artiștilor, fiind pentru ei un vesnic obiect de dispreț, și urmări spusele parfumiерului aprofînd cu capul, ca și cînd l-ar fi admirat ideile. După ce parfumiерul explică totul în amănunt, tînărul arhitect încercă și el să-l rezume planul.

— Aveți trei ferestre spre stradă, plus fereastra de pe platforma scării. Adăugați la aceste patru ferestre pe cele două care sînt la același nivel în casa vecină și întoarceți scara ca să se între direct dinspre stradă în apartament.

— M-ai înțeles perfect, spuse parfumiерul mirat.

— Ca să vă realizați planul, trebuie luminată de sus scara cea nouă și lăsat loc pentru cămăruța portarului sub soclu...

— Un soclu?

— Da, e partea pe care va fi așezată...

— Am înțeles, domnule.

— Cît despre apartamentul dumneavoastră, lăsați-mi mină liberă să-l împart și să-l aranjez eu. Vreau să-l fac demn...

— Demn! bine ai zis, domnule.

— Cît timp îmi dați ca să realizez această schimbare de decor?

— Douăzeci de zile.

— Și ce sumă puneți la bătaie pentru lucrători? zise Grindot.

— Păi la ce sumă se pot urca reparațiile?

— O construcție nouă poate fi calculată de un arhitect pînă la centimă, răspuse tinărul; dar cum eu nu mă pricep să trag pe sfoară un burghez... (iertăți-mă, domnule, mi-a scăpat cuvîntul), trebuie să vă previn că reparațiile și renovările sînt imposibil de calculat. Abia peste o săptămînă dac-aș putea să fac un deviz aproximativ. Acordați-mi încrederea: veți avea o scară incintătoare luminată de sus, împodobită cu un vestibul frumos spre stradă, și sub soclu...

— Iar soclul!

— N-aveți nici o grijă, găsesc eu un loc și pentru cămăruța portarului. Apartamentul dumneavoastră va fi studiat și renovat cu mare atenție. Da, domnule, eu urmăresc arta, nu averea! Oare nu trebuie să mă fac cunoscut ca să parvin? După mine, cel mai bun mijloc este să nu te lăcomești să ciupești împreună cu furnizorii, ci să realizezi ieftin efecte frumoase.

— Cu asemenea idei, tinere, zise Birotteau pe un ton protector, vei izbîndi.

— Așa că, reluă Grindot, e bine să tratați direct cu zidarii, cu zugravii, cu lăcătușii, cu dulgherii, cu timplarii. Eu mă însărcinez să le achit facturile. Mie acordați-mi un onorar de două mii de franci; vor fi bani plasați. Dați-mi mîine, la amiază, locurile pe mină și indicați-mi lucrătorii.

— Și la cît se poate ridica cheltuiala la prima vedere? zise Birotteau.

— La zece sau douăsprezece mii de franci, zise Grindot. Nu socotesc mobilierul, îl veți înlocui, desigur. Să-mi dați adresa tapițerului dumneavoastră, să mă înțeleg cu el pentru asortarea culorilor, pentru a realiza un ansamblu de bun-gust.

— Domnul Braschon, din strada Saint-Antoine, primește comenzile mele, zise parfumierul, luînd un aer de duce.

Arhitectul își notă adresa pe unul din acele carnețele-amintiri, care sînt totdeauna daruri făcute de o femeie frumoasă.

— Bine, zise Birotteau, mă încred în dumneata, domnule. Așteaptă numai să aranjez cedarea contractului de închiriere a celor două camere vecine și să obțin dreptul de a sparge zidul.

— Anunțați-mă printr-un bilet astă-seară, zise arhitectul. Trebuie să stau la noapte să fac planurile, și noi, artiștii, preferăm totuși să lucrăm pentru burghezi decît pentru regele Prusiei, adică pentru noi. Iau în tot cazul măsurile, înălțimea, dimensiunile tablourilor, lărgimea ferestrelor...

— Să fim gata la timp, reluă Birotteau, altfel nu dau nimic.

— Neapărat, răspunde arhitectul. Lucrătorii vor lucra și noaptea, vom întrebuința anumite procedee de uscat vopseaua, dar să nu vă lăsați dus de antreprenori, cereți-le dinainte prețurile și autentificați contractele!

— Parisul e singurul loc din lume unde se pot face asemenea minuni, zise Birotteau, îngăduindu-și un gest asiatic, demn de *O mie și una de nopți*. Îmi vei face cinstea, domnule, să poțestești la baful meu. Nu toți artiștii disprețuiesc negustorimea. Vei întâlni, fără îndoială, un savant clasa întâi, pe domnul Vauquelin de la Institut! Și pe domnul de La Billardièrre, pe domnul conte de Fontaine, pe domnul Lebas, judecător și președinte al tribunalului de comerț, o seamă de magistrați; pe domnul conte de Grandville de la curtea regală și pe domnul Popinot de la tribunalul de primă instanță; pe domnul Camusot de la tribunalul de comerț și pe domnul Cardot, socru-său... În fine, poate chiar pe domnul duce de Lenoncourt, primul gentilom al camerei regelui. Adun cițiva prieteni atît... pentru a cinste eliberarea teritoriului... cit și pentru a sărbători... decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

Grindot făcu un gest care exprima curiozitate.

— Poate că... am meritat această... neasemănată... și... regală... favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cînd am fost rănit de Napoleon. Aceste titluri...

Constance, în haine de dimineață, ieși din camera de culcare a Césarinei, unde se îmbrăcase; prima sa privire reteză dintr-o dată verva bărbatului ei, care încerca să formuleze o frază obișnuită pentru a-l informa cu modestie pe aproapele său despre măririle sale.

— Uite, dragușă, iată-l pe domnul de Grindot, tînăr distins și posesor al unui mare talent. Domnul este arhitectul pe care mi l-a recomandat domnul de La Billardièrre ca să conducă *micile* noastre lucrări de-aici.

Parfumerul se ascunse de nevastă-sa pentru a face un semn arhitectului, punînd un deget pe buze la cuvîntul *mic*, și artistul înțelese.

— Constance, domnul va lua măsurile, înălțimea. Dă-i voie, dragă, zise Birotteau, care o șterse în stradă.

— O să fie scump tare? îl întrebă Constance pe arhitect.

— Nu, doamnă, vreo șase mii de franci, la prima vedere...

— La prima vedere! exclamă doamna Birotteau. Domnule, te rog, nu începe nimic fără un deviz și învoielii semnate. Știu eu cum fac antreprenorii: șase mii înseamnă douăzeci de mii. Nu ne dă mîna să facem cheltuieli nebunești. Te rog, domnule, deși soțul meu e, desigur, stăpîn la el în casă, dă-i timp să chibzuiască.

— Doamnă, domnul ajutor de primar mi-a spus să-i dau totul gata în douăzeci de zile și, dacă întîrziem, riscați să începeți cheltuielile fără rezultat.

— Stă cheltuieli și cheltuieli, spuse frumoasa parfumerișă.

— Ei, doamnă, credeți că, pentru un arhitect care vrea să înalțe edificii, e cine știe ce să aranjeze un apartament? N-am consimțit la

astfel de nimicuri decît pentru a face un serviciu domnului de La Billardière, şi, dacă vă sperii...

— Şi dădu să iasă pe uşă.

— Bine, bine, domnule, zise Constance, întorcîndu-se în camera ei, unde se aruncă cu capul pe umărul Césarinei. Vai, fată dragă! tatăl tău se ruinează! A luat un arhitect care are mustăţi şi cioc şi care vorbeşte de edificii! O să arunce casa pe fereastră ca să ne construiască un Lavru. César nu stă mult pe gînduri cînd e vorba de o nebunie; mi-a vorbit de proiectul lui astă-noapte, iar în dimineaţa asta îl şi execută.

— Ei, mamă, lasă-l pe tata să facă ce vrea; bunul Dumnezeu l-a ocrotit întotdeauna, zise Césarine, îmbrăţişîndu-şi mama şi aşezîndu-se la pian ca să-i arate arhitectului că fiicei unei parfumer nu-i sînt străine artele frumoase.

Cînd arhitectul intră în camera de culcare, fu surprins de frumuseţea Césarinei şi rămase aproape încremenit. Césarine ieşise din odăiţa ei în haine de dimineaţă, proaspătă şi trandafirie, atît de proaspătă şi de trandafiric cum numai o fată de optsprezece ani poate fi. Blondă şi zveltă, cu ochii albaştri, oferea privizilor artistului acea mlădiere, atît de rară la Paris, care rotunjeşte carnaţia cea mai delicată şi nuanţează cu o culoare iubită de pictori albastrul vinelor a căror reţea palpită în albeaşa tenului. Cu toate că trăia în atmosfera limfatică a unei prăvălii pariziene, unde aerul se primeneşte greu, unde soarele pătrunde rar, felul ei de viaţă îi dădea aceleaşi avantaje ca şi viaţa în aer liber a unei transteverine din Roma. Părul ei bogat, crescut pe frunte întocmai ca al tatălui ei şi ridicat în sus, astfel încît să se vadă gîtul frumos, undula pe părţi în bucle îngrijite, aşa cum le îngrijesc toate domnişoarele de magazin cărora dorinţa de a atrage atenţia le inspiră, în materie de toaletă, minuţiozitatea cea mai englezească. Frumuseţea acestei fete frumoase nu era nici frumuseţea unei lady, nici cea a duceselor franceze, ci rumena şi rotunda frumuseţe a flamandelor lui Rubens. Césarine avea nasul cîrn al tatălui ei, dar atît de fin modelat încît avea ceva spiritual, asemenea nasurilor specific franţuzeşti, atît de bine reuşite de Largillière. Pielea ei, ca o ţesătură plină şi trainică, vestea vitalitatea unei fecioare. Avea fruntea frumoasă a mamei ei, dar luminată de seninătatea unei fete fără griji. Ochii albaştri, înecaţi într-un fluid bogat, exprimau graţia gingaşă a unei blonde fericite. Dacă fericirea ştergea de pe faţa ei acea poezie pe care pictorii vor neapărat s-o pună în compoziţiile lor, făcîndu-le cam prea meditative, în schimb voga melancolie fizică pe care o au fetele care n-au ieşit încă de sub aripa mamei îi dădea atunci un aer ideal. Cu toată fineţea formelor, era volnică: picioarele ei trădau originea ţărănească a tatălui; se vedea că nu e de neam, iar roşeaţa minilor dovedea o viaţă pur burgheză. Fără îndoială că, mai curînd sau mai tîrziu, avea să se îngrase. Văzînd mereu în magazin tinere femei elegante, învăţase să se îmbrace cu gust, deprinsese unele poziţii ale capului, un anumit fel de a se mişca şi de a vorbi care aduceau cu cele ale femeilor bine şi întorcea capul tufurilor tinerilor, precum şi vinzătorilor, cărora le părea foarte distinsă. Popinot jurase să nu se însoare cu altcineva decît

cu Césarine. Această blondă fluidă, prin care părea că poți privi, gata să izbucnească în plîns pentru un cuvînt de mustrare, era singura care putea să-i redea sentimentul superiorității masculine. Această fată încîntătoare inspira dragostea fără să-ți mai lase timp să cercetezi dacă are destul spirit ca s-o faci durabilă; dar la ce bun ceea ce se numește la Paris *spirit*, într-o clasă unde elementul principal al fericirii este bunul-simț și virtutea? Moralmente, Césarine era mamă-sa întregă, perfecționată prin superfluitățile educației: îi plăcea muzica, desena cu creionul negru *Fecioara cu scaunul*, citea operele doamnelor Cottin și Riccoboni, pe Bernardin de Saint-Pierre, pe Fénelon, pe Racine. Nu apărea niciodată lingă mama ei la tejea decît citeva clipe înainte de masă sau ca s-o înlocuiască în rare împrejurări. Tatăl și mama, ca toți parvenii, gata să cultive ingratitudea copiilor așezînd-i mai sus decît ei erau bucuroși s-o zeifice pe Césarine, care, din fericire, avea virtuțile burgheziei și nu abuza de slăbiciunea lor.

Doamna Birotteau îl urmă pe arhitect cu un aer îngrijorat și cercetător, privind cu groază și arătînd fiicei sale mișcările bizare ale metruului — bastonul de arhitect și de antreprenor — cu care Grindot lua măsurile. Găsea că aceste mișcări de baghetă fermecată nu sînt a bună, ar fi vrut ca pereții să fie mai puțin înalți, odăile mai puțin mari și nu îndrăznea să pună întrebări tîrîrului asupra efectelor acestei vrăjitorii.

— Fiți fără grijă, doamnă, nu iau nimic cu mine, zise arhitectul, surîzînd.

Césarine nu-și putu ține risul.

— Domnule, zise Constance cu o voce rugătoare, nebăgînd de seamă *culproquo*-ul arhitectului, lucrați cu economie și, mai tîrziu, vom putea să vă recompensăm...

Înainte de a se duce la domnul Molineux, proprietarul casei vecine, César trecu să ia de la Roguin actul nelegalizat pe care i-l pregătise Alexandre Crottat pentru cesiunea contractului de închiriere. Cînd ieși, îl văzu pe du Tillet la fereastra cabinetului lui Roguin. Deși legătura dintre fostul său vinzător și nevasta notarului explica faptul că du Tillet se afla acolo în momentul cînd se încheiau actele relative la terenuri, Birotteau se îngrijoră, totuși, cu toată încrederea lui extremă. Acrul agitat al lui du Tillet arăta că avusese loc o discuție. «N-o fi cumva și el în combinație?» se întrebă cu obișnuita-i prudență comercială. Bănuiala îi trecu ca un fulger prin suflet. Dar, întorcîndu-se, o văzu pe doamna Roguin, și atunci prezența bancherului nu-i mai păru atît de suspectă. Dar dacă o fi avînd dreptate Constance? Iși zise el. Ei, ce să mă iau după femei! O să vorbesc, de altfel, cu unchiul în dimineața asta. De la Curtea batavă, unde stă domnul Molineux, pînă în strada Bourdonnais nu-i decît un pas. Un observator bănuitor, un negustor care ar fi întîlnit în cariera lui cîțiva tilhari, ar fi fost salvat; dar antecedentele lui Birotteau, incapacitatea spiritului său, nepregătît de a urca prin lanțul inducțiilor la cauze, așa cum face un om superior, toate erau împotriva lui. Îl găsi

pe negustorul de umbrele în mare ținută și tocmai voia să plece cu el la proprietar când Virginie, bucătăreasa, îl apucă de braț.

— Domniule, doamna nu vrea să mergeți mai departe...

— Haida de, exclamă Birotteau, iar păpăști femeiești!

— ...fără să vă luați cafeaua, care vă așteaptă.

— A, adevărat. Vecine, îi spuse Birotteau lui Cayron, am atitea pe cap, că am și uitat de stomac. Fii bun și ia-o înainte; ne întâlnim la ușa domnului Molineux, afară doar dacă nu preferi să intri și să-i explici cazul. Așa, pierdem mai puțin timp.

Domnul Molineux era un mic rentier grotesc de felul celor care nu există decât la Paris, așa cum un anumit lichen nu crește decât în Islanda. Această comparație e cu ațit, mai potrivită, cu cât omul ăsta avea un fel de natură mixtă; ținea de un soi de Regn animal-vegetal pe care un nou Mercier ar putea să-l compună din criptogamele care cresc, înfloresc sau mor pe, în sau sub zidurile cîrpăcite cu ipsos ale diferitelor case ciudate și nesănătoase în care asemenea ființe se dezvoltă de preferință. La prima vedere, această plantă omenească, umbeliferă, dacă luai în considerație șapca albastră umflată pe care o purta pe cap, avînd tulpina înconjurată de un pantalon verzui, și rădăcini bulboase înfășurate în șoșoni de pîslă, prezenta o înfățișare albicioasă și turtită care, hotărît lucru, nu vădea nimic veninos. În acest produs bizar îl recunoșteai pe acționarul prin excelență, crezînd în toate veștile pe care presa periodică le botează cu cerneala ei, considerînd că nu mai încapă nici o discuție dacă așa «scrie în ziar», pe burghezul strașnic iubitor al ordinii, dar în veșnică revoltă morală față de guvern, de care totuși ascultă totdeauna, pe creatura slabă în grup, dar feroce ca individ, nelnduplecată ca un portărel cînd e vorba de dreptul său, dar hrînind cu mei proaspăt păsărelele și cu oase de pește pisicuța, intrerupînd o chitanță de chirie pentru a-și giugiuli canarul, bănuitor ca un paznic de temniță, dar pierzîndu-și banii într-o afacere proastă și încercînd apoi să-și scoată pîrleala printr-o zgîrcenie nemalpomenită. Această floare hibridă nu se dovedea vătămătoare decât atunci cînd o foloseai: pentru a-i simți grejoasa amărăciune trebuia s-o fierbi în anumite relații, în care interesele sale se aflau amestecate cu ale oamenilor. Ca toți parizienii, Molineux simțea nevoia dominației; dorea acea parte de suveranitate mai mare sau mai mică pe care oricine o exercită, chiar și un portar, asupra mai multor sau mai puținor victime: nevastă, copil, locatar, vinzător, cal, cline sau maimuță. Acestora le aplici, la rîndul tău, umilirile primite în sfera superioară la care aspiri. Acest bătrînel plicticos nu avea nici nevastă, nici copil, nici nepot, nici nepoată; pe femeia care-i făcea mîcnajul o bruftuia prea mult ca să facă din ea o victimă; ea își făcea conștiincios treaba, evitînd să aibă de-a face cu el. Pofta lui de tiranie era deci nesatisfăcută; pentru a o satisface, studiase cu răbdare legile asupra contractului de închiriere și asupra perețelui despărțitor; aprofundase legislația caselor din Paris în toate chițibușurile referitoare la servituți, dări, sarcini, măturat, pavolizare de sărbători, țevi de scurgere, luminat, drept de avansare în stradă și vecinătate a unor stabilimente insalubre.

Toată activitatea și mijloacele de care dispunea, toată inteligența lui erau întrebuințate în scopul de a-și menține în cea mai completă stare de război situația de proprietar; făcuse din asta o distracție și distracția devenea monomanie. Îi plăcea să-i protejeze pe cetățeni împotriva ilegalităților; dar motivele de plângere fiind rare, se ținea mai mult de locatarii săi. Un locatar devenea dușmanul său, inferiorul, supusul, vasalul său; credea că are dreptul să i se arate respect și-l considera grosolan pe cel care trecea pe scară pe lângă el fără să spună nimic. Își scria singur chitanțele de chirie și le trimitea la amiază în ziua scadenței. Datornicul întârziat primea o notificare la oră fixă. Apoi sechestrul, despăgubirile de cheltuieli, toată cavaleria judiciară dădea îndată atacul, cu rapiditatea a ceea ce călăul numește *mașinărie*. Molineux nu acorda nici termen, nici amânare; inima lui era nelindurătoare cînd era vorba de chirie.

— Îți împrumut bani dacă ai nevoie, îi spunea el unui om solvabil; dar plătește-mi chiria, căci orice întârziere aduce cu sine o pierdere de dobînzii de care legea nu ne indemnizează.

După ce studiasse îndelung fanteziile săltărețe ale locatarilor care ieșeau din comun, care se succedau răsturnînd instituțiile înaintașilor lor chiar ca niște dinastii, își făcuse singur o carte de legi de care se ținea cu sfințenie. Astfel, proprietarul nu repara nimic: nici un coș nu scotea fum, scările erau curate, tavanele albe, cornișele fără cusur, parchetele bine așezate pe căpriori, zugrăveala mulțumitoare; broaștele de la uși n-aveau mai mult de trei ani vechime, nici un geam nu lipsea, crăpături nu se vedeau, spărturile în mozaic nu apăreau decît la plecarea chiriașului, cînd proprietarul lua în primire în prezența unui lăcătuș și a unui zugrav-geamgiu, oameni, zicea el, cu care te poți înțelege. Noul chiriaș era de altfel liber să facă reparații; dar dacă imprudentul renova apartamentul, Molineux cel mărunțel nu se gîndea zi și noapte decît la mijlocul de a-l scoate din casă, ca să închirieze mai scump apartamentul proaspăt renovat; îl pîndea, îl aștepta și începea cu șicanele. Cunoștea toate sforăriile legislației pariziene referitoare la închirieri. Îi plăceau procesele, nu ieșea din scripte, trimitea scrisori mieroase și politicoase chiriașilor; dar în dosul stilului său, ca și al expresiei sale fade și preventivoare, se ascundea sufletul unui Shylock. Cereă întotdeauna să i se plătească chiria cu șase luni înainte, pînă la ultima rată a contractului, și să se respecte cortegiul condițiilor spinoase pe care le inventase. Controla dacă locatarii aveau destule mobile pentru a garanta chiria. Pe cei noi îi supunea unor interogări polițienești, căci nu voia să albe de-a face cu anumite meserii; cel mai ușor ciocan îl speria. Apoi, cînd se trecea la facerea contractului, ținea actul și îl silabisea timp de opt zile, căci se temea de ceea ce numea el *et caetera*-urile notarilor. Cînd ieșea din mentalitatea lui de proprietar, Jean-Baptiste Molineux părea bun, servilabil; juca boston fără să se plîngă că a fost ajutat fără rost; ridea de ceea ce-i face să ridă pe burghezi, vorbea despre ceea ce vorbesc ei, despre faptele arbitrare ale brutarilor care aveau nerușinarea să înșele la cîntar, despre poliția care e înțeleasă cu ei, despre cei șaptesprezece

deputați eroici ai stângii. Citea *Burul-simț* al abatelui Meslier, și se ducea la biserică fiindcă nu era în stare să aleagă între deism și creștinism, dar nu sta de vorbă în privința anafurii și, în momentul de față, pleda contra pretențiilor tot mai mari ale clerului. Cum nu se ținea decît de plîngeri, scria scrisori ziarelor în această privință, scrisori pe care ziarele nu le publicau și cărora nu le răspundeau. În sfîrșit, era ca oricare burghez respectabil, care în seara de Crăciun pune solemn buturuga în cămin, care serbează Boboteaza mîncînd tradiționala plăcintă, care inventează pîcăleli de întîi aprilie, ia la rînd bulevardele cînd e frumos afară, se duce să-i vadă pe patinatori și, în zilele cînd se trag artificii, se așază pe la orele două pe terasa din Piața Ludovic al XV-lea, cu pline în buzunar, ca să fie la *statu-ntîi*.

Curtea batavă, unde locuia acest bătrînel, este produsul unei idei atît de bizare, încît nu ți-o mai poți explica după ce a fost pusă în aplicație. Această construcție mănăstirească, cu arcade și cu galerii interioare, clădită din piatră, împodobită cu o fîntînă în fund, o fîntînă însetată care-și deschide gura de leu parcă pentru a cere apă trecătorilor, nu pentru a le-o oferi, a fost fără îndoială inventată pentru a înzestra cartierul Saint-Denis cu un fel de Palais-Royal. Acest corp de clădiri nesănătoase, închis în cele patru părți ale sale de case înalte, n-are viață și mișcare decît în timpul zilei, e centrul unor pasaje întunecoase care se întîlnesc aici, legînd cartierul Halelor cu cartierul Saint-Martin prin faimoasa stradă Quincampoix, un fel de cărări umede în care oamenii grăbiți să taie drumul capătă reumatism; dar, noaptea, nici un loc din Paris nu e mai pustiu — ai zice acolo sînt catacombele comerțului. E plin de ateliere murdare, foarte puțini batavi și mulți băcani. Bineînțeles, apartamentele acestei palat negustorești n-au vedere decît spre curtea comună spre care dau toate ferestrele, așa încît chiriiile sînt ieftine. Domnul Molineux locuia la unul din colțuri, la etajul al șaselea, din motive de igienă: aerul nu era curat decît la șaptezeci de picioare deasupra pămîntului. Acolo, proprietarul nostru se bucura de priveliștea încîntătoare a morilor din Montmartre, plîmbîndu-se printre igheaburi, unde cultiva flori, cu toate interdicțiile polițienești relative la grădinile suspendate ale Babilonului modern. Apartamentul său se compunea din patru camere, în afară de prețioasele sale *closete englezești* situate la etajul superior: avea cheia, erau ale lui, el le instalase, era în regulă în această privință. Cînd intrai, goliciunea indecentă a odăilor trăda îndată zgîrcenia omului: în anticameră, șase scaune de pai, sobă de falanță și, pe pereții tapetați cu hîrtie de un verde închis, patru gravuri cumpărate de ocazie; în sufragerie, două bufere, două colivii pline de păsări, o masă acoperită cu mușama, un barometru, o ușă-fereastră care dădea spre grădinile suspendate și niște scaune de mahon umplute cu păr de cal; salonul avea perdele de mătase verde învechită, mobilă tapisată cu catifea de Utrecht verde pe lemnărie vopsită în alb. Cît despre iatacul acestui bătrîn celibatar, era plin de mobile de pe vremea lui Ludovic al XV-lea, desfigurate de prea lungă întrebuințare și atît de murdare, încît o femeie îmbrăcată în alb s-ar fi ferit de ele. Căminul era împodobit cu

un ornic, format din două coloane susținând cadranul, care servea de pedestal zeiței Pallas cu lancea în mână: o alegorie. Pe jos erau tot felul de farfurii pline cu resturi de mâncare pentru pisici, de care te puteai împiedica la tot pasul. Deasupra unui scrin din lemn de trandafir atârna un portret în pastel (Molineux în tinerețe). Apoi cărți, mese pe care se vedeau dosare verzi murdare; pe o consolă zăceau răposaii săi canari împăiați; în sfârșit, un pat atât de tare că-l întrecea pe cel al unei călugărițe carmelite.

César Birotteau fu încântat de politețea deplină a lui Molineux, pe care-l găsi în halat de molton cenușiu supraveghindu-și laptele, spus pe o mică lampă de tinichea pe marginea șemineului, și apa de cafea care fierbea într-o ulcică de pământ și din care vărsa cîte puțin în ibricul cu cafea. Ca să nu-și deranjeze proprietarul, negustorul de umbrele se dusesse el să-i deschidă lui Birotteau. Molineux avea venerație pentru primarii și ajutorii de primari ai orașului Paris, pe care-i numea *ofițerii săi municipali*. La intrarea edilului se ridică și stătu în picioare, cu șapca în mână, pînă se așeză ilustrul Birotteau.

— Nu, domnule... Da, domnule... Ah! domnule, dacă aș fi știut că voi avea onoarea să posed în sinul modeștilor mei penajii un membru al corpului municipal din Paris, credeți-mă că aș fi considerat de datoria mea să vin eu la dumneavoastră, deși vă sînt proprietar sau... pe punctul... de a... deveni.

Birotteau făcu un gest pentru a-l ruga să-și pună șapca pe cap.

— Vă rog, nu-mi voi pune șapca pînă nu veți lua loc și vă veți pune pălăria pe cap, dacă aveți guturai; odaia mea e cam rece, modestele mele venituri nu-mi permit... Noroc, domnule ajutor de primar.

Birotteau strănutase, căutînd actele. Le dădu, adăugînd pentru a evita orice întîrziere că domnul Roguin, notarul, le întocmise pe socoteala sa.

— Nu contest luminile domnului Roguin, vechi nume bine cunoscut în notariatul parizian; dar eu am apucăturile mele, îmi vîd singur de afaceri, ceea ce e o manie destul de scuzabilă, iar notarul mei este...

— Bine, dar afacerea noastră e foarte simplă, zise parfumiерul, obișnuit să se hotărăscă repede, ca orice negustor.

— Foarte simplă! exclamă Molineux. Nimic nu e simplu în materie de închiriere. Ah! dumneavoastră nu sînteți proprietar, domnule, și e cu atât mai bine pentru dumneavoastră. Dacă ați ști pînă unde merg chiriile cu nerecunoștința și cîte precauții sîntem obligați să luăm! Uitați, domnule, am un chirieș...

Molineux povesti timp de un sfert de oră cum domnul Gendrin, desenator de meserie, scăpase de sub supravegherea portarului său din strada Saint-Honoré. Domnul Gendrin comisese niște infamii demne de Marat, făcuse niște desene obscene pe care poliția le tolera, căci poliția e totdeauna înțeleasă cu răufăcătorii! Acest Gendrin, artist profund imoral, aducea noaptea femei stricate și făcea murdărie pe scară! glumă demnă de un om care desena caricaturi împotriva guvernului. Și de ce toate aceste ticăloșii?... Pentru că i se cerea chiria în ziua de 15! Gendrin

și Molineux erau în proces, căci, deși nu plătea, artistul pretindea să stea mai departe în apartamentul său gol. Molineux primea scrisori anonime în care Gendrin, desigur, îl amenința că va fi asasinat într-o seară pe vreuna din străduțele care duc la Curtea batavă.

— Pînă într-atît a întrecut măsura, domnule, zise el continuînd, încît domnul prefect de poliție, căruia l-am destăinuit necazul meu... (și am profitat de ocazie ca să-i spun cîte ceva și despre modificările care ar trebui introduse în legile respective), m-a autorizat să port pistoale pentru siguranța mea personală.

Bătrînelul se sculă ca să aducă pistoalele.

— Astea sînt, domnule, exclamă el.

— Bine, domnule, dar din partea mea n-aveți a vă teme deloc de așa ceva, zise Birotteau privindu-l pe Cayron, căruia-i zimbi, aruncîndu-i o privire în care se citea mila pentru un asemenea om.

Molineux surprinse această privire și fu jignit de a întîlni o asemenea expresie la un ofițer municipal, a cărui datorie e să-l ocrotească pe cei pe care-i administrează. Altuia i-ar fi iertat-o, dar lui Birotteau nu i-o iertă.

— Domnule, reluă el, cu un aer rece, un judecător comercial dintre cei mai respectați, un ajutor de primar, un comerciant onorabil nu s-ar cobori la asemenea micimi, căci micimi sînt! În cazul de față însă e vorba de o găurire de zid la care trebuie să consimtă și proprietarul dumneavoastră, domnul conte de Grandville, de învoieli de stipulat în privința reconstruirii zidului la sfîrșitul închirierii; în fine, chiriile sînt foarte mici și au să se urce; Piața Vendôme va avea căutare, chiar are căutare! Se va construi strada Castiglione! Mă dau legat... mă dau legat...

— Să încheiem, zise Birotteau uimit; ce doriți? Mă pricep destul la afaceri ca să ghicesc că argumentele dumneavoastră se vor retrage la fața argumentului suprem, banii! Ei bine, de cît aveți nevoie?

— De cît se cuvine, domnule ajutor de primar. Pe cît timp vreți să facem contractul?

— Pe șapte ani, răspunse Birotteau.

— Peste șapte ani, cine știe cît va valora apartamentul de la primul etaj! exclamă Molineux. Cine știe cu cît se vor închiria două camere mobilate în acel cartier? Poate cu mai mult de două sute de franci pe lună! Mă dau legat, mă dau legat pînă într-un contract! Așa că trebuie să urcăm chiria la o mie cinci sute de franci. La acest preț consimt să sustrag două camere din contractul domnului Cayron aici de față, spuse el aruncînd o privire suspectă negustorului, vi le dau cu chirie pe șapte ani consecutiv. Găurirea zidului vă privește cu condiția să-mi aduceți aprobarea și renunțarea la orice drepturi din partea domnului conte de Graville. Vă luați întreaga răspundere în legătură cu această mică spragere și, întrucît mă privește, nu pretind să reconstruiesc peretele; îmi dați cinci sute de franci indemnizație chiar de acum: nu se știe cine cît are de trăit și nu vreau să alerg după nimeni pentru refacerea zidului.

— Aceste condiții îmi par aproape juste, zise Birotteau.

— Apoi, zise Molineux, trei veți număra șapte sute cincizeci de franci, *hic et nunc*, scăzuți din ultimele șase luni ale închirierii; chitanța va figura pe contract. Oh! accept mici polițe, cu clauza *valoarea în chirie*, ca să nu-mi pierd garanția, cu termenul care vă convine. Eu sînt om de înțeles în afaceri. Vom stipula că veți închide ușa spre scara mea, pe unde nu veți avea drept de intrare... asta pe socoteala dumneavoastră... și cu cărămizi. N-aveți nici o grijă, nu cer indemnizație pentru reconstruire la sfîrșitul închirierii, consider că intră în cei cinci sute de franci. Eu sînt totdeauna drept, domnule.

— Noi, negustorii, nu sîntem atît de tipicari, zise parfumiерul; cu atîtca formalități nici n-am putea face afaceri.

— Oh! în comerț e cu totul altceva, mai ales în parfumerie, unde totul merge ca pe roate, zise bătrînelul cu un zîmbet acru. Dar în materie de închiriere, domnule, nimic nu e indiferent la Paris. Iată, am avut un chirieș în strada Montorgueil...

— Domnule, zise Birotteau, mi-ar părea foarte rău să vă întîrzi la cafeaua cu lapte: iată actele, faceți rectificări, sînt de acord cu tot ce-mi veți cere; mîine semnăm, astăzi să convenim verbal, căci mîine arhitectul meu trebuie să fie stăpîn pe teren.

— Domnule, reluă Molineux uitîndu-se la negustorul de umbrele, mai e și ultima rată; domnul Cayron nu vrea s-o plătească. O s-o adăugăm la polițe, pentru ca chiria să curgă din ianuarie în ianuarie. Așa e mai potrivit...

— Fie, zise Birotteau.

— Bacșișul pentru portar...

— Păi, spuse Birotteau, dacă n-am dreptul la scară și la intrare, nu e just...

— Oh! sînteți chiriaș, zise cu o voce peremptorie Molineux cel măruntel, care ținea la principii, sînteți obligat să contribuiți la impunerile pe uși și ferestre și la partea dumneavoastră de sarcini. Dacă ne înțelegem în toate privințele, domnule, nu mai e apoi nici o dificultate. Vă extindeți mult, domnule; merg bine afacerile?

— Da, zise Birotteau. Dar altul e motivul. Așun cîțiva prieteni atît pentru a cînti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

— Ah! Ah! zise Molineux, o răsplătă binemeritată!

— Da, zise Birotteau, poate că am meritat această neasemuită și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cînd am fost rănit de Napoleon; aceste titluri...

— Fac cît cele ale bravilor noștri soldați din vechea armată. Panglica e roșie fiindcă e muiată în singele vărsat.

La aceste cuvinte luate din *Le Constitutionnel*, Birotteau nu se putu stăpîni să nu-l invite la bal pe Molineux cel măruntel, care se pierdu în mulțumiri și simți că e cît pe ce să-i ierte disprețul. Bătrînul îl conduse pe noul chiriaș pînă în pragul scării, copleșindu-l cu amabilități. Cînd

Birotteau ajunsese în mijlocul Curții batave împreună cu Cayron, își privi vecinul cu un aer ironic.

— Nu mi-ai fi închipuit că pot exista oameni atât de infirmi! zise el, ținându-se să nu spună prostii.

— Ah! domnule, zise Cayron, n-are toată lumea talentele dumneavoastră.

Birotteau putuse să se creadă un om superior în prezența domnului Molineux; răspunsul negustorului de umbrele îi plăcu și-l făcu să surdă: îl salută deci cu un gest regal.

— Tot sînt în Hale, își zise Birotteau, la să fac tirgul cu alupele.

După ce umblă un ceas în sus și în jos, trimis de negustoresele din Hale în strada Lombards, unde alunele se cereau pentru drajeuri, Birotteau află de la prietenii săi Matifat că fructele uscate erau vindute cu toptanul numai de o anume negustoreasă, coana Angélique Madou, din strada Perrin-Gasselin; numai în prăvălia ei se găsea adevărata alună mare de Provența și alună albă autentică din Alpi.

Strada Perrin-Gasselin este una din cărările labirintului pătrat închis de chei, de strada Saint-Denis, de strada Ferrounerie și strada Monnaie, labirint care constituie parcă măruntaiele orașului. Aici colcăie o mare mulțime de mărfuri de tot felul, de la cele rău mirositoare la cele delicate: scrumbia și muselina, mătasea și mierea, untul și voalul, și mai ales multe mici negustorii de care Parisul n-are habar, așa după cum majoritatea oamenilor n-au habar de ce se petrece în *pancreasul* lor; lipitoarea lor era atunci un anume Bidault, zis Gignonnet, specialist în scontarea polițelor, și care locuia în strada Greneta. Ici, în niște foste grajduri, zac tone de ulei, iar magazinele adăpostesc miriade de ciorapi de bumbac. Colo e negoțul cu toptanul al alimentelor care se vînd apoi la Hale cu bucata. Coana Madou, altădată negustoreasă de pește, specializată de zece ani în *fructe uscate*, în urma legăturii ei cu fostul proprietar al acestui negoț, lucru despre care se trîncănise mult în Hale, fusese o frumusețe bărbătească și provocatoare; acum frumusețea i se înecase în grăsime. Locuia la parter, într-o casă gălbule ruinată, dar pe care o mai țineau cirligele de fier de la fiecare etaj. Răposatul reușise să se descotorosească de concurenți și să-și transforme negoțul în monopol; moștenitoarea lui, cu toate unele ușoare lipsuri de educație, putea deci să-l continue lăsîndu-l să meargă de la sine, învîrtindu-se prin depozitele ei, care ocupau magazine, grajduri și foste ateliere și unde combătea cu succes insectele. N-avea tejiștea, nici casă de plată, nici registre, căci nu știa să scrie, nici să citească; dădea cu pumnul ca răspuns la scrisori, pe care le considera niște insulte. Altfel, femeie de treabă, rumenă la față, purtînd basma pe deasupra scufiei, cucerea, cu glasul ei de trimbiță, stima cărușaiilor care-i aduceau marfa și cu care, de la *ciorovăieli*, trecea la o sticlă de *vinisor alb*. Greutăți nu putea avea cu producătorii care-i expediau fructele, căci corespondența se făcea în bani lichizi, singurul fel în care aveau relații, iar mătușa Madou se ducea vara să-i vadă. Birotteau o găsi pe această negustoreasă rustică printre saci de alune, de castane și de nuci.

— Bună ziua, scumpa mea domniță, zise Birotteau cu un aer protector.
— *Scumpa mea!* zise ea. Da ce, băiatule, așa de bine mă cunoști și așa de mult ți-am plăcut? Om fi mâncat din același blid?

— Sînt negustor de articole de parfumerie și, pe deasupra, ajutor de primar în arondismentul al doilea din Paris; așa încît, ca magistrat și consumator, am dreptul să mi se vorbească pe alt ton.

— Eu una mă mărit cînd vreau, zise bărbatoasa; la primărie nu consum nimic, așa că nu-i obosesc pe ajutorii de primari. Cît despre cliențela mea, mă adoresc și le vorbesc cum am poftă. Dacă nu le place, n-au decît să se ducă aiurea.

— Iată efectele monopolului! murmură Birotteau.

— *Popol!* e finu-meu! te pomenesci că o fi făcut una boacăna; pentru el vii dumneata, stimabile magistrat? zise ea îndulcindu-și vocca.

— Nu, am avut onoarea să-ți spun că în calitate de consumator.

— Și cum te cheamă, dragui? Nu te-am mai văzut *pe-acilea*.

— Cu tonul ăsta cred că-ți vinzi alunele ieftin, zise Birotteau, care își spuse numele și își arătă îndeletnicirile.

— Ah! ești faimosul Birotteau, cu nevasta a frumoasă. Și cam cite alune dulci vrei, iubitu!

— Șase mii, pe cîntărite.

— Mai mult nici n-am, zise negustoreasa, vorbind ca un flaut răgușit. Știu că ai ceva de lucru cu maritul și cu parfumatul fețelor, domnule dragă! Să te fie Dumnezeu că vād că degeaba nu stai! Auzi că ti trebuie! O să fii, un mușteriu prima-ntii și-am să te scriu în inima femeii la care țin cel mai mult pe lume...

— Cine e?

— Păi, scumpa domniță Madou.

— Cît costă alunele?

— Pentru dumneata, coane, douăzeci și cinci de franci suta, dacă iei tot.

— Douăzeci și cinci de franci, zise Birotteau, vine o mie cinci sute de franci! Și-o să-mi trebuiască, poate, sute de mii pe an!

— Păi, ulte și dumneata ce marfă, culeasă pe aieșele! zise ea, băgîndu-și brațul roșu într-un sac de alune mari. Și nu-i nici una glunoasă, domnule dragă. Ia gîndește-te că băcanii, cînd le amestecă cu stafide și migdale, cer un franc și douăzeci de bani pe juma de kil, și un sfert din cite bagă sînt seci. N-oi fi vrînd să pierd din cost ca să-ți fac plăcere? De dragui, ești dragui, da nici așa! Dacă-ți trebuie așa de multe, ne-nvoim cu douăzeci de franci, că nu șade frumos să lași să plece un ajutor de primar, asta ar purta nenoroc mirilor! Ia pune mîna și pipăie ce mai marfă, și grea! Nu trag nici cincizeci la juma de kil! Sînt pline-ochi, nici urmă de vierme!

— Bine, trimite-mi vreo șase mii la două mii de franci și pe termen de douăzeci de zile, în strada Faubourg-du-Temple, la fabrica mea, mîine dis-de-dimineață.

— O să mă grăbesc ca o mireasă. Hai noroc, domnule primar, și nu fi supărat. Da mă rog frumos de bunătatea 'mneatale, zise ea

ținându-se după Birotteau în curte, să-mi poartă cu termen de patruzeci de zile, că prea ți-am lăsat ieftin, e păcat să mai pierd și la scont! Că dacă-i pe inima duioasă a lui moș Gignonnet... ne sugerează sufletul cum trage pânjenul dintr-o muscă.

— Bine, să fie pe cincizeci de zile. Dar o să cîntărim cîte cincizeci de kilograme, ca să nu se-ntimple să fie seci. Altfel nu facem tirgul.

— Ah! Se pricepe, al dracului, zise coana Madou; nu-l poți trage pe sfoară. De bună seamă că derbedeii ăia din strada Lombards l-au învățat! Lupoi ăia sînt toți o apă și-un pămînt, cînd e vorba să-i ăfșie pe bieții mieușei.

Mieușica avea cinci picioare înălțime și trei picioare împrejur; semăna cu un stîlp gros de piatră îmbrăcat în stambă vărgată și fără betelie.

Cufundat în planurile lui, parfumierul medita, mergînd de-a lungul străzii Saint-Honoré, la bătălia lui cu uleiul *Macassar*; se gîdea la etichete, la forma sticlelor, la tăria dopurilor, la culoarea așigelor. Și se mai spune că nu e poezie în comerț! Newton n-a făcut mai multe calcule pentru celebrul său binom decît Birotteau pentru *Esența comagenă*, căci Uleiul redevenise Esență; Birotteau trecea de la o expresie la alta fără să le cunoască bine valoarea. Toate combinațiile i se răsuceau în cap, și el lua această activitate în gol drept talent. Fiind atît de preocupat, trecu de strada Bourdonnais și fu nevoit să se întoarcă, amintindu-și de unchiul său.

Claude-Joseph Pillerault, fost negustor de unelte de cîmp și de gospodărie, cu firma *La Clopotul de aur*, era unul din oamenii dintr-o bucată, demni de admirație: hainele și apucăturile, inteligența și inima, limbajul și gîndirea, toate se îmbinau la el într-un mod armonios. Ca unica rudă a doamnei Birotteau, Pillerault concentrase asupra ei și a Césarinei toată afecțiunea lui, după ce își pierduse, în cursul carierei comerciale, nevasta și fiul, iar apoi un copil adoptiv, fiul bucătăresei sale. Aceste pierderi dureroase îl aruncaseră într-un stoicism creștin, o doctrină care-i însuflețea viața și-i colora ultimii ani cu o nuanță caldă și rece în același timp, ca apusurile de soare iarna. Capul său slab și brăzdat, aspru și colorat în tonuri de galben-închis și de cenușiu, armonios topite laolaltă semăna mult cu cel pe care pictorii îl fac Timpului, dar era mai umanizat: căci obiceiurile vieții negustorești mîncoraseră la el caracterul monumental și rebarbativ exagerat de pictori, de sculptori și de fabricanții de pendule. De statură mijlocie, Pillerault era mai degrabă îndesat decît gras; natura îl croise pentru muncă și viață lungă, lat în spete și cu oase solide. Avea o fire rece, aparent nepăsătoare, dar nu era insensibil. Nu prea expansiv dacă te luai după atitudinea lui calmă și după fața lui imobilă, Pillerault avea totuși o sensibilitate interioară, fără fraze, nici emfaze. Ochii lui, cu lumina verde punctată cu negru, erau de o luciditate neclintită. Fruntea, brăzdată de linii drepte și îngălbenită de timp, era îngustă, strînsă și osoasă, încununată de un păr argintiu, tuns scurt și cam lînos. Gura fină arăta prevederea, nu zgîrcenia. Vioiciunea ochilor vădea o viață cumpătată. În sfîrșit, cîntecul, sentimentul datoriei, o modestie adevărată îi formau un fel de aureolă,

dind figurii sale relieful unei sănătăți depline. Timp de șaizeci de ani, dusesese viața grea și sobră a unui om care muncește dinz. Povestea lui semăna cu cea a lui César, afară de noroacele acestuia. Fusesse vinzător pînă la treizeci de ani; își băgase banii agonisiți în prăvălie pe vremea cind César cumpăra cu ai lui rente; în sfîrșit, trecuse și el prin legea maximumului; tirnăcoapele și obiectele de fier li fuseseră rechiziționale. caracterul său înțelept și rezervat, simțul prevederii și chibzuința influențaseră *felul lui de a lucra*. Majoritatea afacerilor le încheiasc pe cuvînt și rareori avusese greutăți. Știind să observe, ca toți oamenii meditativi, studia oamenii, lăsîndu-i să vorbească; așa se făcea că de multe ori refuza să încheie tîrguri avantajoase, pe care le preluau vecinii săi, iar aceștia regretau mai tîrziu și-și spuneau că Pillerault știe să-i miroasă pe potlogari. Prefera cîștiguri mici, dar sigure, decît lovituri îndrăznețe unde sînt puse în joc sume mari. Avea în prăvălie plăci de cămin, grătare, garnituri ieftine de sobă, cazane de fontă sau de fier, tirnăcoape și tot ce-i trebuie țaranului. Această bransă, destul de ingrată, cerea o foarte mare muncă mecanică. Cîștigul nu era pe măsura trudei, căci rămînea puțin de pe urma acestor mărfuri grele, greu de minuit și de înmagazinat. Multe lăzi bătuse el în cuie, multe le împachetase și le despachetase, multe transporturi luase în primire. Nici o avere n-a fost vreodată mai demn cîștigată, nici mai îndreptățită, nici mai demnă de respect ca a sa. Niciodată nu înșelase, niciodată nu alergase după chilipir. În ultimii ani îl vedeai fumîndu-și pipa în pragul prăvăliei, privind la trecători și supraveghînd munca vinzătorilor. În 1814, cind s-a retras, averea lui consta din șaptezeci de mii de franci plasați în rente de stat, care-i aduceau un venit de cinci mii și cîteva sute de franci, precum și din patruzeci de mii de franci plătibili în cinci ani fără dobîndă, valoarea prăvăliei sale pe care o vinduse unuia din vinzători. Timp de treizeci de ani făcuse afaceri de o sută de mii de franci anual și cîștigase șapte la sută din această sumă, iar jumătate din cîștig îi trebuise ca să trăiască. Acesta a fost bilanțul său. Vecinii nu-l invidiau pentru această mediocritate și li lăudau înțelepciunea fără ș-o înțeleagă. În locul unde strada Monnaie face colț cu strada Saint-Honoré se află cafeneaua David, unde cîțiva bătrîni negustori, ca Pillerault, veneau seara să-și bea cafeaua. Acolo, de cîteva ori, adoptarea fiului bucătăresei fusese subiect de glume, dar din cele care se fac cu un om respectat, căci negustorul inspira o stimă respectuoasă fără să umble după ea: a lui proprie li era de ajuns. De aceea, cind Pillerault îl pierdu pe bietul tînr, mai mult de două sute de persoane urmară dricul și merșeră pînă la cimitir. Pillerault avu în momentul acela o purtare eroică. Durerea lui, reținută, cum e durerea tuturor oamenilor cu tărie de caracter, mări simpatia cartierului pentru acest *om de treabă*, expresie care se pronunța, cind era vorba de Pillerault, cu un accent care li extindea înțelesul și îl înnobila.

Cumpătarea lui Claude Pillerault devenise obișnuită, așa încît nu se putu împăca cu plăcerile unei vieți inactive în momentul cind, părăsind comerțul, intră în acea perioadă de odihnă care-l dărmă pe burghezul parizian; își continuă felul de viață și-și învioră bătrînețea prin

convingerile sale politice, care, trebuie s-o spunem, erau de extremă stingă. Pillerault făcea parte dintre acei muncitori pe care revoluția li adusese în rîndurile burgheziei. Singura pată a caracterului său era importanța pe care o dădea acestei cuceriri; ținea la drepturile, la libertatea, la roadele revoluției; credea că bunăstarea adusă de ea și țaria ei politică erau compromise de iezuiști, de a căror putere secretă vorbeau liberalii, că aceste cuceriri erau amenințate prin ideile pe care *Le Constitutionnel* le atribuia fratelui regelui. Era, de altfel, consecvent cu viața și cu ideile sale; nu era nimic meschin în politica sa, nu-și înjura adversarii, se ferea de curteni, credea în virtuțile republicane; și-l închipuia pe Manuel lipsit de orice exces, pe generalul Foy om mare, pe Casimir-Perier fără ambiții, pe Lafayette un profet politic, pe Courier om cumsecade. În sfîrșit, avea o seamă de nobile himere. Acest falnic bătrîn ducea o viață de familie, mergînd la Ragoni și la nepoata sa, la judecătorul Popinot, la Joseph Lebas și la soții Matifat. Pentru el, n-avea nevoie de mai mult de o mic cinci sute de franci pe an. Restul veniturilor îl folosea pentru binefaceri sau pentru cadouri nepoțicăii; pe prieteni îi trata de patru ori pe an, oferindu-le cîte o masă la restaurantul Roland, în strada Hasard, de unde-i ducea apoi la teatru. Juca rolul acelor burlaci bătrîni prin care femeile măritate își satisfac toate capriciile: o excursie la țară, o scară la Operă, o ieșire la Montagne-Beaujon. Pillerault era fericit că poate face plăcere altora și se bucura de bucuria lor. După ce-și vinduse prăvălia, nevrînd să plece din cartierul unde de deprinsese să trăiască, închiriasse într-o casă veche din strada Bourdonnais un mic apartament cu trei camere la etajul al patrulea.

După cum apucăturile lui Molineux se citeau în mobila lui ciudată, tot astfel, viața curată și simplă a lui Pillerault era dezvăluită prin aranjamentul apartamentului său, compus dintr-o anticameră, un salon și o cameră de culcare, adevărată chilie de călugăr, doar ceva mai mare. Anticamera, cu pardoasela de cărămidă ocruită, nu avea decît o fereastră împodobită cu perdele de percal cu borduri roșii și scaune de mahon acoperite cu o stofă roșie ținută în cuie aurii; pereții erau tapetați cu o hirtie verzuie și ornați cu *Jurămîntul americanilor*, cu portretul lui Bonaparte, ca prim-consul, și cu *Bătălia de la Austerlitz*. Salonul, aranjat desigur de tapițer, avea mobile galbene înflorate, un covor, o garnitură de cămin de bronz neaurit, un paravan pictat, o consolă cu un vas de flori sub clopot și o masă rotundă cu fașă de masă plușată pe care se afla un serviciu de lichior. Faptul că toate erau noi în această odaie vădea lămurit concesiia fașă de ce se cade făcută de bătrînul negustor, care nu prea avea musafiri. În iatacul lui, simplu ca al unui călugăr sau al unui soldat bătrîn, oameni care prețuiesc cel mai mult viața, un crucifix cu agheasmatar, așezat deasupra patului, atrăgea privirile. Această profesiune de credință la un republican stoic era profund mișcătoare. O femeie bătrînă venea să-i facă curățenie, dar respectul lui pentru femei era atît de mare, încît n-o lăsa să-i văcsuiască încălțămîntea; era abonat la un văcsuitor care i-o curăța regulat. Costumul lui era simplu și neschimbat. Purta de obicei redingotă și pantaloni de postav albastru,

vestă de pînă colorată, cravată albă și pantofi cu ghetre; în zilele de sărbătoare își punea un frac cu nasturi de metal. Se scula, prînzea, lășea, cîna, se ducea în vizită și se întorcea acasă la ore foarte exacte, căci regularitatea obiceiurilor aduce sănătate și viață lungă. Nu era niciodată vorba de politică între César, soții Ragon, abatele Loraux și el, căci oamenii din cercul lui se cunosteau prea bine ca să mai facă prozelitism. Ca și nepotul său, ca și soții Ragon, avea mare încredere în Roguin. Pentru el, un notar din Paris era o ființă venerabilă, o întruchipare a cinstei. În afacerea cu terenurile, Pillerault analizase situația, ceea ce explica îndrăzneala cu care César combătuse presimțirile soției sale.

Parfumerul urcă cele șaptezeci și opt de trepte care duceau la mica ușă cafenie a apartamentului unchiului său, gîndindu-se că bătrînul trebuie să fie foarte robust pentru a le urca mereu fără să se plîngă. Oasi redingota și pantalonii așezați afară pe un cui; doamna Vaillant peria și curăța hainele, în timp ce bătrînul filozof, îmbrăcat într-un halat de molton cenușiu, lua masa la gura sobei, citind dezbaterile parlamentare în *Le Constitutionnel* sau, cum îi zice acum, *Journal du Commerce*.

— Unchiule, zise César, afacerea s-a încheiat, se fac actele. Dar mai e timp să ne retragem dacă dumneata ai ceva temeri sau păreri de rău.

— De ce să mă retrag? Afacerea e bună, dar va da tirziu beneficii, ca toate afacerile sigure. Cei cincizeci de mii de franci ai mei sînt la bancă, ieri am încasat ultimii cinci mii de franci din prăvălie. Cît despre soții Ragon, ei își pun la bătaie toată averea.

— Dar atunci cu ce trăiesc?

— N-ai nici o grijă, trăiesc ei.

— Unchiule, am înjeles, zise Birotteau foarte mișcat, stringînd minile bătrînului auster.

— Cum se face afacerea? întrebă brusc Pillerault.

— Eu iau trei optimi, dumneata și Ragonii o optime; vă trec debitori pe registrele mele pînă ce se hotărăște chestiunea actelor de autentificat.

— Bine! Mai băiete, da tu trebuie să fii foarte bogat ca să bagi aici trei sute de mii de franci! Nu risți cam mult în afara negofului tău? N-o să sufere din cauza asta? În fine, te privește. Dacă ai vreo încurcătură, cum rînteile au ajuns la optzeci, aș putea vinde de două mii de franci din cele consolidate. Dar bagă de seamă, băiete: dacă recurgi la mine, te atingi de averea fiicei tale.

— Unchiule, ce simplu spui dumneata cele mai frumoase lucruri! Mi-ai răscolit inima.

— Mie mi-a răscolit-o mai tare generalul Foy, adineauri! Da, da, încheie afacerea: terenurile nu zboară, o să ne revie la jumătate de preț; chiar de-ar fi să așteptăm șase ani, tot o să avem ceva dobinzi închirîndu-le pentru șanțiere, așa că nu putem pierde nimic. Un singur ghinion ar fi, dar e imposibil. N-o să fugă Roguin cu banii noștri...

— De asta tocmai îmi vorbea nevastă-mea astă-noapte; ea se teme...

— Auzi vorbă, să fugă Roguin cu banii noștri, zise Pillerault rîzînd. Și pentru ce?

— Ea zice că-i miroase nasul și, ca toți bărbații la care nu se uită femeile, moare după...

Zîmbînd cu neîncredere, Pillerault rupse o hîrtiuță dintr-un carnet, scrise suma și semnă:

— Iată pentru bancă un bon de o sută de mii de franci, partea Ragonilor și a mea. Bieții oameni au trebuit să-i vîndă haimanalei tale de du Tillet cele cincisprezece acțiuni Wortschin ale lor ca să completeze suma. Ți se strînge inima cînd vezi oameni de treabă în necaz. Și oameni așa de demni, de nobili, floarea vechii burghezii! Fratele lor, Popinot, judecătorul, nu știe nimic, se ascund de el ca să nu-l stînjească în milosteniile lui. Oameni care au muncit, ca și mine, treizeci de anișori...

— Dea domnul ca *Uleul comagen* să aibă succes! exclamă Birotteau. Aș fi de două ori fericit. Rămli cu bine, unchiule; vii duminică să iei masa cu noi; vin și Ragonii, Roguin și domnul Claparon, căci semnăm cu toții poimline; mîine e vineri și nu vreau să închei afac...

— Ai căzut în asemenea superstiții?

— Unchiule, nu voi crede niciodată că ziua în care fiul Domnului a fost ucis de oameni este o zi norocoasă. Și de 21 ianuarie se-nterup afacerile.

— Pe duminică, zise brusc Pillerault.

«Dacă n-ar avea opiniile politice pe care le are, își spuse Birotteau, coborînd pe scară, unchiu-meu n-ar avea pereche în lume. De ce s-o fi jînînd de politică? Ar fi așa de liniștit dacă nu s-ar gîndi la asta! Încăpătînarea lui dovedește că nu există om perfect».

— S-a și făcut ceasul trei, zise César întorcîndu-se acasă.

— Domnule, ați luat valorile astea? îl întrebă Célestin arătîndu-i polițele negustorului de umbrele.

— Da, cu șase la sută, fără comision. Nevastă, pregătește-mi hainele, mă duc la domnul Vauquelin, știi de ce. Nu iuta cravata albă.

Birotteau dădu cîteva ordine vînzătorilor; nu-l văzu pe Popinot, ghici că viitorul său asociat se îmbracă, apoi se urcă repede în camera lui, unde găsi *Sfînta Fecioară* din Dresda, superb înrămată, așa cum comandase el.

— Ei, nu-i drăguță? îi spuse el fiicei sale.

— Tată, spune că-i frumoasă; altfel ride lumea de tine.

— Ia te uită cum îl ceartă fata pe tată-său!... Ei bine, dacă-i după gustul meu, îmi place mai mult *Hero și Leandru*. *Sfînta Fecioară* e un subiect religios care merge într-o capelă; dar *Hero și Leandru*, ah! am să-l cumpăr, căci flaconul de ulei mi-a dat idei...

— Tată, nu te înțeleg.

— Virginie, o birjă! strigă César cu voce răsunătoare după ce se bărbieri și cînd timidul Popinot apăru, ferindu-se să șchioapete, din cauza Césarinei.

Indrăgostitul nu băgase încă de seamă că infirmitatea lui nu mai exista pentru iubita lui. Dovadă încântătoare de dragoste pe care numai cei năpăstuiți de soartă cu vreun defect corporal o pot cunoaște.

— Domnule, zise el, presa poate să funcționeze chiar de mine.

— Da ce ai, Popinot? întrebă César, văzându-l roșind pe Anselme.

— Sint bucuros, domnule, că am găsit o prăvălie, cu odaie în dos, bucătărie, camere deasupra și magazii, la preț de o mie două sute de franci pe an, în strada Cinq-Diamants.

— Trebuie să obținem un contract pe optsprezece ani, zise Birotteau. Dar haidem la domnul Vauquelin, vorbim noi pe drum.

César și Popinot se urcară în birjă în fața vinzătorilor uimiți de aceste găтели exorbitante și de trăsura neobișnuită, habar n-aveau de marile planuri ale stăpinului *Reginei trandafirilor*.

— Vom afla acum adevărul asupra alunelor, zise parfumerierul.

— Asupra alunelor? întrebă Popinot.

— Acuma cunoști secretul. Popinot, zise parfumerierul, am scăpat cuvântul *alună*, aici e taina. Uleiul de alune este singurul care are acțiune asupra părului; la asta nu s-a gândit nici o casă de parfumerie. Văzind gravura *Hero și Leandru*, mi-am spus: Dacă cei vechi întrebuințau atita ulei pentru părul lor înseamnă că știau ei ceva; căci cei vechi sint cei vechi! Cu toate pretențiile moderne, eu sint de părerea lui Boileau asupra anticilor. De aici am plecat ca să ajung la uleiul de alune, datorită tinărului Bianchon, student în medicină, ruda ta; el mi-a spus că la facultate colegii lui întrebuințează uleiul de alune pentru a activa creșterea mustăților și a favorișilor. Nu ne mai lipsește decît aprobarea ilustrului domn Vauquelin. Dacă ne luminează el, publicul nu va fi înșelat. Adineauri eram în Hale, la o negustorieasă de alune, ca să cumpăr materia primă; peste un moment voi fi la unul din cei mai mari savanți ai Franței, ca să aflu ce se poate scoate din ea. Proverbele au dreptate: extremele se ating. Vezi, băiete, comerțul este un intermediar între produsele vegetale și știință. Angélique Madou recoltează, domnul Vauquelin extrage, și noi vindem esența. Alunele valorează un franc și douăzeci de bani jumătate de kilogram, domnul Vauquelin le va insuti valoarea, iar noi vom servi poate omenirea, căci dacă vanitatea provoacă mari frământări omului, atunci un cosmetic bun e o binefacere.

Admirația religioasă cu care Popinot îl asculta pe tatăl Césarinei stimulă elocința lui Birotteau, care-și permise frazele cele mai aiuristice pe care le poate inventa un burghez.

Intrind în strada unde locuia Vauquelin, spuse:

— Să fii respectuos, Anselme, căci vom pătrunde în sanctuarul științei. Să pui *Sfânta Fecioară* la vedere, dar discret, pe un scaun, în sufragerie. Numai de nu m-aș incurca în ce am de spus! exclamă Birotteau cu naivitate. Omul ăsta are un efect chimic asupra mea, Popinot, vocea lui îmi aprinde măruntaiele și-mi provoacă pină și crampe. Este binefacătorul meu, și peste cîteva clipe, Anselme, va fi al tău.

Acest cuvinte îl înghețară pe Popinot, care-și mișcă picioarele ca și cînd ar fi mers pe ouă și privi îngrijorat zidurile. Domnul Vauquelin

era în cabinetul său când Birotteau îi fu anunțat. Academicianul știa că parfumiерul e ajutor de primar și foarte bine văzut, și îl primi.

— Vasa-zică nu mă uiji în mărirea dumitale? zise savantul; dar de la chimist la parfumiер nu-i decît un pas.

— Vail domnule, de la geniul dumneavoastră la simplitatea unui biet om ca mine e o imensitate. Dumneavoastră vă datorez ceea ce numiți mărirea mea, și lucrul ăsta n-am să-l uit nici pe lumea asta, nici pe cealaltă.

— Oh! Pe cealaltă se zice că vom fi toți egali, regi și cîrpați, laolaltă.

— Adică regii și cîrpații care se vor fi purtat creștinește, observă Birotteau.

— E fiul dumitale? întrebă Vauquelin privindu-l pe tinărul Popinot, care era născut că nu vede nimic extraordinar în cabinetul unde credea că va găsi lucruri monstruoase, mașini uriașe, metale zburătoare, substanțe insuflețite.

— Nu, domnule, e un tinăr la care țin și care vine să implore marea dumneavoastră bunătate, egală cu talentul pe care-l aveți; nu e ca nemărginită? zise el pe un ton plin de subînțeleșuri. Venim să vă consultăm a doua oară, după șaisprezece ani, asupra unei chestiuni importante în care sînt ignorant ca un parfumiер.

— Despre ce e vorba?

— Știu că vă consacrați veghile analizei părului! În vreme ce vă gîndeați la păr pentru glorie, eu mă gîndeam la el pentru negoț.

— Dragă domnule Birotteau, ce doriți de la mine? analiza părului? Și luă o hîrtiușă.

— Voi prezenta la Academia de științe un memoriu asupra acestui subiect. Părul e format dintr-o cantitate destul de mare de mucus, dintr-o cantitate mică de ulei alb, din mult ulei negru-verzui, din fier, din cîțiva atomi de oxid, din mangan, din fosfat de calciu, dintr-o cantitate foarte mică de carbonat de calciu, din siliciu și din mult sulf. Proporțiunile diferite ale acestor materii dau culorile diferite ale părului. Astfel, părul roșu conține mult mai mult ulei negru-verzui.

César și Popinot căscău niște ochi caraghios de mari.

— Nouă lucruri! exclamă Birotteau. Cum așa? Într-un fir de păr se găsesc metale și uleiuri? Dacă nu mi-ai spune asta dumneavoastră, un om pe care-l venerez, n-aș putea crede. Extraordinar!... Mare-i Dumnezeu, domnule Vauquelin.

— Firul de păr este produs de un organ folicular, reuă chimistul, un fel de buzunar deschis la cele două extremități ale sale: printr-una e legat de nervi și de vasele sangvine, iar prin cealaltă iese firul de păr. După unii dintre savanții noștri confrăți, și printre ei și domnul de Blainville, firul de păr ar fi o parte moartă expulzată din acest buzunar sau criptă, care-i plin de o materie cărnosă.

— Cum s-ar zice, un fel de bețe de sudoare, exclamă Popinot, căruia parfumiерul îi dăda una cu piciorul în călcii.

Vauquelin zîmbi de imaginea lui Popinot.

— E deștept, nu? zise atunci César privind-l pe Popinot. Dacă părul e născut mort, atunci, domnule, e imposibil să-l facem să trăiască, sintem pierduți! Prospectul devine absurd; nu știți ce curios e publicul, nu poți să vii și să-i spui...

— Că are gunoi pe cap, zise Popinot, ca să-l mai facă să ridă pe Vauquelin.

— Un cimitir Père-Lachaise capilar, îi răspunse chimistul continuând gluma.

— Și eu care-am cumpărat alunele! exclamă Birotteau, sensibil la pierderea comercială. Dar atunci de ce vind unii...

— Linștește-te, zise Vauquelin zâmbind; văd că e vorba de un secret pentru a împiedica părul să cadă sau să albească. Să vă spun părerea mea în chestiune după toate cercetările pe care le-am făcut.

Aici Popinot ciuli urechile ca un iepure speriat.

— Decolorarea acestei substanțe, moarte sau vii, este produsă după mine, de întreruperea secreției materiilor colorante, ceea ce ar explica de ce, în țările cu climă rece, părul animalelor cu blană frumoasă pălește și albește în timpul iernii.

— Auzi, Popinot?

— Este evident, reluă Vauquelin, că alterarea părului se datorește schimbărilor care au loc în temperatura ambiantă...

— Ambiantă, Popinot... ține minte, ține minte! strigă César.

— Da, zise Vauquelin, frigului și căldurii alternative sau unor fenomene interioare care produc același efect. Astfel, e probabil că migrenele și afecțiunile cefalalgice absorb, risipesc sau deplasează fluidele generatoare. Interiorul îi privește pe medici. Iar pentru exterior să intre în acțiune cosmeticele dumneavoastră.

— Vai, domnule, zise Birotteau, îmi redați viața. Eu m-am gândit să vind ulei de alune, zicându-mi că cei vechi întrebuințau ulei pentru părul lor, căci cei vechi sînt cei vechi, în asta sînt de părerea lui Boileau. Pentru ce se ungeau atleji?

— Uleiul de măsline e tot atât de bun ca și uleiul de alune, zise Vauquelin, care nu-l ascultă pe Birotteau. Orice ulei e bun pentru a feri bulbul de influența dăunătoare substanțelor pe care le elaborează, am zice le dizolvă, dacă ar fi vorba de chimie. Dar poate că ai dreptate; uleiul de alune conține, mi-a spus Dupuytren, un stimulent. Voi încerca să aflui diferențele care există între toate felurile de ulei; de jir, de rapiță, de măsline, de nuci *et caetera*.

— Vasăzică nu m-am înșelat, zise triumfător Birotteau, m-am întâlnit în păreri cu un om mare. Am dat gata *Macassarul*! *Macassarul* este, domnule, un cosmetic distribuit, adică vindut, și vindut scump, pentru a face să crească părul.

— Dragă domnule Birotteau, zise Vauquelin, din *Macassar* n-au fost aduse în Europa nici două drame de ulei. Uleiul *Macassar* n-are nici cea mai mică acțiune asupra părului: dar malaezele îl cumpără pe preț foarte mare crezând că conservă părul, fără a ști că tot atât de bun e și uleiul de balenă. Nici o putere, nici chimică, nici divină...

— Oh! divină... nu spuneți asta, domnule Vauquelin.

— Dar, dragă domnule, prima lege urmată de Dumnezeu este de a fi consecvent cu el însuși: fără unitate, nu e putere...

— Ah! dacă puneți așa chestiunea...

— Nici o putere, așadar, nu poate face să le crească părul chelilor, așa după cum nu poate fi vopsit niciodată fără pericol părul roșu sau alb; dar, recomandând întrebuințarea uleiului, nu vei comite nici o greșală, nu vei spune nici o minciună, s-ar putea ca celor care îl vor folosi să nu le mai cadă părul.

— Credeți că Academia regală de științe ar aproba?...

— Oh! aici nu e vorba de nici o descoperire zise Vauquelin. De altfel, șarlatanii au abuzat așa de mult de numele Academiei, încît nu ți-ar servi la mare lucru. Conștiința mea refuză să considere uleiul de alună ca o minune.

— Care ar fi cel mai bun mod de a-l extrage: prin fierbere sau prin presare? întrebă Birotteau.

— Prin presare între două plăci calde, uleiul va fi mai abundent; dar cel obținut prin presarea între două plăci reci va fi de calitate mai bună. Trebuie aplicat, zise Vauquelin cu bunăvoință, chiar pe piele, nu pe păr; altfel n-are nici un efect.

— Ține bine minte asta, Popinot, zise Birotteau cu un entuziasm care-i aprindea fața. Aveți în fața dumneavoastră, domnule, un tinăr care va sosește ziua de azi printre cele mai frumoase ale vieții sale. Vă cunoștea și vă venera înainte de a vă fi văzut, Ah! e deseori vorba de dumneavoastră la mine acasă, căci numele care se află veșnic în inimă vine des pe buze. Soția mea, fiica mea și cu mine înălțăm în fiecare zi rugăciuni pentru dumneavoastră, așa cum se cade pentru un binefăcător.

— E prea mult pentru prea puțin, zise Vauquelin, stinjenit de recunoștința floară a parfumiерului.

— Ne, ne, ne! făcu Birotteau, nu ne puteți împiedica să vă iubim, căci de primit nu vreți să primiți nimic de la mine. Sînteți ca soarele, răspîndiți lumina, și cei pe care-i luminați nu vă pot da nimic în schimb.

Savantul zîmbi și se ridică, iar parfumiерul și Popinot se ridicară de asemenea.

— Uită-te, Anselme, uită-te bine la acest cabinet. Ți dai voie, domnule? Căci poate n-o să mai vină pe-aici, timpul dumneavoastră fiind atît de prețios.

— Ei, dar afacerile cum merg? îl întrebă Vauquelin pe Birotteau; fiindcă, la urma urmei, amîndoi aparținem negoțului...

— Destul de bine, domnule, zise Birotteau retrăgîndu-se spre sufragerie, unde Vauquelin îl urmă. Dar trebuiesc sume mari pentru a lansa acest ulei sub numele de *Esență comagenă*...

— *Esența și comagenă* sînt două cuvinte care nu merg împreună. Botează cosmeticul *Uleiul lui Birotteau*. Iar dacă nu vrei să-ți pui numele în evidență, ia alt nume... Ei, dar ia te uită *Sfînta Fecioară din Dresda*... Ah! domnule Birotteau, văd că vrei că ne certăm.

— Domnule Vauquelin, zise parfumiерul apucând mâinile chimistului, această piesă rară nu are preț decât prin persistența cu care am căutat-o; a trebuit să scotocim Germania întreagă ca s-o găsim, pe hirtie chinezească și în prima formă: știam că o doriți, dar că ocupațiile dumneavoastră nu vă permit să v-o procurați, așa că m-am făcut voiajorul dumneavoastră. Fiți bun și primiți nu o biată gravură, ci atenția, grija, căutările și demersurile care dovedesc un devotament absolut. Aș fi vrut să doriți nicaiva substanțe de căutat în fundul prăpăstiilor, și eu să vin să vă spun: «Iată-le!» Nu mă refuzați. Cum să vă gândiți altfel la noi? Lăsați-ne să fim sub ochii dumneavoastră: eu, nevastă-mea, fiica mea și ginerele pe care-l voi avea. O să vă spuneți privind *Sfânta Fecioară*: «Există oameni de ispravă care se gândesc la mine».

— Primesc, zise Vauquelin.

Popinot și Birotteau își șterseră ochii, atât de mișcați fură de accentul de bunătate cu care academicianul rosti acest cuvânt.

— Ați vrea să mergeți și mai departe cu bunătatea? zise parfumiерul.

— În ce fel?

— Adun câțiva prieteni...

Se săltă pe călcie, luându-și totuși un aer umil.

— ... atât pentru a cinsti eliberarea teritoriului, cât și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare...

— Ah! zise Vauquelin șirist.

— Poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptând pentru Bourboni pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, când am fost rănit de Napoleon... Soția mea dă un bal, duminică, peste douăzeci de zile; veniți și dumneavoastră, domnule. Faceți-ne cinstea să luați masa cu noi în ziua aceea. Pentru mine, asta ar însemna să fiu decorat a doua oară. Am să vă scriu cu mult înainte.

— Bine, fie, zise Vauquelin.

— Îmi crește inima de bucurie, exclamă parfumiерul când se află în stradă. O să vină în casa mea. Tare mi-e teamă c-am uitat ce a spus despre păr; tu ții minte, Popinot?

— Da, domnule, și peste douăzeci de ani o să-mi amintesc.

— Ce om mare! ce privire și ce pătrundere! zise Birotteau. Ah! nu l-a trebuit mult; dintr-o dată ne-a ghicit gândurile și ne-a dat mijloacele de a nimici unelul *Macassar*. Așa, vasăzică, nimic nu poate face să crească părul, ești un mincinos, *Macassarule!* Popinot, am pus mina pe-o avere. Așadar, mline, la șapte dimineața, sîntem la fabrică, primim alunele și facem ulei. Căci, oricît ar spune el că orice ulei e bun, sîntem pierduți dacă publicul ar ști asta. Dacă uleiul nostru n-ar conține ceva alune și parfum, sub ce pretext am putea vinde patru uncii cu trei sau patru franci?

— Veți fi decorat, domnule, zise Popinot. Ce glorie pentru...

— Pentru comerț, nu-i așa, băiete?

Aerul triumfător a lui César Birotteau, sigur cum era de avere, fu observat de vinzătorii săi, care-și făcură semne între ei, căci drumul cu

birja și ținuta casierului și a patronului le aprinseseră închipuirea. Satisfacția reciprocă a lui César și Anselme, trădată prin privirile pe care și le aruncau diplomatic, expresia plină de speranță cu care Popinot se uită de două ori la Césarine anunțau un eveniment grav și confirmau ipotezele vinzătorilor. În viața lor veșnic ocupată și aproape mănăstirească, cele mai mici întâmplări căpătau importanța pe care o dă un întemnițat celor ce se petrec în temnița sa. Atitudinea doamnei César, care răspundea privirilor olimpiene ale soțului ei prin aere de îndoială, vestea o nouă acțiune, căci altfel doamna César, pe care o bucurau succesele vinzării în detaliu, ar fi fost mulțumită. În ziua aceea, în mod neobișnuit, încasările se urcaseră la șase mii de franci: clienții achitaseră cteva conturi întârziate.

Sufrageria și bucătăria care primea lumina de la o curticică și era despărțită de sufragerie printr-un coridor în care dădea scara amenajată într-un colț al odăii din dosul magazinului, se aflau la mezanin, unde era altădată apartamentul lui César și al Constanței; așa încît sufrageria, unde se scursesese luna lor de miere, avea aerul unui salon. În timpul mesei, Raguet, băiatul de încredere, stătea numai el în magazin; dar la desert vinzătorii coborau în magazin și-l lăseau pe César, pe nevastă-sa și pe fiică-sa să-și termine masa la gura sobei. Acest obicei venea de la Ragoni, la care vechile uzanțe ale comerțului erau în vigoare, menținând între ei și vinzători enorma distanță care exista odinioară între *meșteri* și *ucenici*. Césarine sau Constanța îi pregăteau atunci parfumiерului cafeaua și el o sorbea stînd într-un fotoliu la gura sobei. În ceasul acesta, César își puna la curent nevasta cu micile evenimente ale zilei, îi povestea ce văzuse prin Paris, ce se petrecea în foburgul Temple și ce greutăți avea la fabrică.

— Nevastă, zise el după ce vinzătorii coborîră, iată, desigur, una din cele mai importante zile din viața noastră. Am cumpărat alunele, presa hidraulică e de mline gata să funcționeze, afacerea cu terenurile s-a încheiat. Uite, pune bine bonul ăsta de bancă, zise el dîndu-i mandatul lui Pillerault. Renovarea apartamentului s-a hotărît, apartamentul nostru se mărește. Doamnei am văzut la Curtea batavă un om tare ciudat!

Și îl descrise pe domnul Molineux.

— Văd, îi răspunse nevastă-sa, întrerupîndu-l în mijlocul unei tirade, că te-ai îndatorat cu două sute de mii de franci!

— Adevărat, nevastă, zise parfumiерul cu o falsă umilință. Cum, Doamne Dumnezeule, o să ne plătim de datorii de vreme ce nu fac nici un ban terenurile din jurul Madeleinei, sortite să devină odată și-odată cel mai frumos cartier al Parisului?!

— Odată, César.

— Vail spuse el continuînd gluma, cele trei optimi ale mele nu-mi vor aduce un milion decît peste șase ani. Și cu ce să plătim două sute de mii de franci? reîuă César cu un gest înspăimîntat. Ei bine, le vom plăti totuși cu asta, zise el scoînd din buzunar o alună luată de la coana Madou și păstrată cu grijă.

Arătă aluna, ținută între două degete, Césarinei și Constanței. Nevastă-sa nu zise nimic, dar Césarine, intrigată, îi spuse tatălui ei în timp ce-i servea cafeaua:

— Nu zău, tată, glumești?

Parfumerul, ca și vânzătorii săi, surprinseseră în timpul mesei privirile aruncate de către Popinot Césarinei; voi să-și lămurească bănuielele.

— Ei bine, fetișo, aluna asta e pricina unei revoluții în casă. Chiar de astă-seară cineva va lipsi de sub acoperișul nostru.

Césarine își privi tatăl cu aerul că spune: *Și ce-mi pasă mie!*

— Pleacă Popinot.

Deși César era un slab observator și pregătise ultima frază atît pentru a-i întinde o cursă fiicei sale, cît și pentru a ajunge să vorbească despre înființarea firmei A. POPINOT ȘI COMPANIA, dragostea părintească îl făcu să ghicească sentimentele confuze care izbucniră năvalnic în inima țetei, aprinzîndu-i trandafiri roșii pe obraji și pe frunte și făcînd-o să plece ochii. César crezu atunci că Césarine și Popinot își făcuseră unele declarații de dragoste. Nici vorbă de așa ceva: cei doi copii se înțelegeau, ca toți îndrăgostiții timizi, fără să-și fi spus un cuvînt.

Unii moralisti cred că dragostea este pasiunea cea mai involuntară, cea mai dezinteresată, cea mai puțin calculată din toate, afară doar de dragostea maternă. Această părere e o eroare grosolană. Chiar dacă majoritatea oamenilor nu cunosc motivele care-i fac să iubească, nu-i mai puțin adevărat că orice simpatie fizică sau morală e bazată pe calcule făcute de inteligență, de sentiment sau de instinct. Dragostea este o pasiune adînc egoistă. Iar cine spune egoism spune calcul profund. Astfel, pentru un spirit pe care-l impresionează numai rezultatele, poate părea neverosimil sau ciudat, la prima vedere, ca o fată frumoasă ca Césarine să fie îndrăgostită de un biet băiat șchiop și cu părul roșu. Totuși, acest fenomen e în armonie cu aritmetica sentimentelor burgheze. Explicîndu-l, vom lămuri căsătorii care produc întotdeauna mirare, fiind încheiate între femei înalte și frumoase și bărbați mărunți sau între creaturi urite și pipernicite și băieți frumoși. Orice om avînd un defect oarecare de conformație, picioare strîmbe, șchiopătat, cocoase diverse, urîțenie excesivă, pete roșii pe obraz, infirmitatea lui Roguin și alte monstruozități independente de voința fondatorilor, n-are decît două lucruri de făcut: sau să ajungă temut, sau să fie de o bunătate fără seamăn; nu-i e îngăduit să înnoate între două ape, ca marea majoritate a oamenilor. În primul caz intervin talentul, geniul sau forța: un om nu inspiră teroare decît numai prin puterea răului, respect numai prin geniu, teamă numai prin multă inteligență. În cazul al doilea inspiră adorație, supunîndu-se admirabil tiraniei feminine și știînd să iubească mai bine decît oamenii cu conformație fără cusur.

Anselme, crescut de oameni virtuoși, de către soții Ragon, modele ale celei mai onorabile burghezii, și de către unchiul său, judecătorul Popinot, ajunsese, datorită candoarei și sentimentelor sale religioase,

să răscumpere ușorul sau defect corporal prin perfecțiunea caracterului. Impresionați de această trăsătură care face atât de atrăgătoare tinerețea, Constance și César îl laudaseră de multe ori pe Anselme în fața Césarinei. Deși meschini într-o privință, acești doi prăvăliași aveau sufletul mare și înțelegeau bine tot ce ține de inimă. Elogiile găsiră ecou la o fată care, cu toată nevinaovăția ei, desluși în ochii atât de curați ai lui Anselme un sentiment puternic, întotdeauna măgulitor, oricare ar fi vîrsta, rangul și înfățișarea îndrăgostitului. Tânărul Popinot avea mai multe motive decît un bărbat frumos să iubească o femeie. Dacă femeia ar fi frumoasă, el ar iubi-o nebunește pînă la capătul vieții, dragostea l-ar face ambițios, ar munci pe capete ca să-și facă nevasta fericită, ar lăsa-o pe ea stăpînă în casă, ar căuta singur să se supună. Așa gîndea Césarine fără să-și dea seama și poate nu atât de brutal; ea întrevedea din înălțimi recoltele iubirii și judeca prin comparație: avea în fața ochilor fericirea mamei sale și nu dorea altfel de viață, instinctul îi arăta în Anselme un alt César, perfecționat prin educație, ca și ea. Îl vedea pe Popinot primar al vreunui arondisment și se visa umblind cu cheta într-o bună zi la ei în parohie, ca mama ei la Saint-Roch. Ajunsese să nu mai bage de seamă la Popinot diferența dintre piciorul stîng și piciorul drept; ar fi fost în stare să spună: «Dar chiar șchioapătă?!» Iubea ochii lui limpezi și-i plăcuse să constate efectul pe care-l producea privirea ei asupra acestor ochi care străluceau îndată de un foc rușinat și se plecau cu melancolie. Alexandre Crottat, secretarul-prim al lui Roguin, înzestrat cu o experiență precoce datorită deprinderii cu afacerile, avea un aer pe jumătate cinic și pe jumătate mîeros, care o revolta pe Césarine, așa cum o revoltau și banalitățile pe care le spunea Crottat cînd stătea cu el de vorbă. Tăcerea lui Popinot vădea un spirit blind; îi plăcea să-l vadă zîmbind cu oarecare melancolie cînd auzea vulgarități fără însemnătate; negliobiile care-l făceau să zîmbească îi trezeau și ei un fel de repulsie, așa că zîmbeau sau se întristau laolaltă. Această superioritate nu-l împiedica pe Anselme să muncească cu rîvnă, și ardoarea lui neobosită îi plăcea Césarinei; ea ghicea că, deși ceilalți vinzători spuneau: «Césarine se va mărita cu secretarul-prim al domnului Roguin», Anselme cel sărac, șchiop și cu părul roșu nu pierdea speranța de a-i obține mina. O mare speranță dovedește o mare dragoste.

— Unde pleacă? îl întrebă Césarine pe tatăl ei, încercînd să-și ia un aer indiferent.

— Se instalează în strada Cîinq-Diamanls, și, pe legea mea! cum o vrea Dumnezeu, zise Birotteau, ale cărui vorbe nu fură înțelese nici de soția, nici de fiica lui.

Cînd Birotteau întîlnea o dificultate morală, făcea ca insectele în fața unui obstacol: o lua la stînga sau la dreapta; schimbă, așadar, vorba, zicîndu-și că va vorbi el cu nevastă-sa despre Césarine.

— I-am spus ũnchiului temerile și părerile tale despre Roguin, și a ris, îi spuse Constancei.

— Să nu dezvălui niciodată, ce ne spunem între noi, exclamă Constance. Bietul Roguin e, poate, cel mai cinstit om din lume, are cincizeci și opt de ani și nu se mai gîndește desigur...

Se opri brusc văzînd-o pe Césarine atentă și i-o arătă cu o privire lui César.

— Vasăzică am făcut bine c-am încheiat, zise Birotteau.

— Tu ești doar stăpînul, răspunse ea.

César o luă de mîini pe soția lui și o sărută pe frunte. Răspunsese așa cum răspundea întotdeauna cînd își dădea consimțămîntul iacit la proiectele soțului ei.

— Haidem, exclamă parfumiерul coborînd în magazin și adresîndu-se vizitatorilor, închidem la ora zece. Domnilor, vă cer să puneți umărul! Trebuie să transportăm în noaptea asta toate mobilele de la etajul întâi la al doilea. Trebuie, cum se zice, să facem pe dracu-n patru ca mîine dimineață arhitectul meu să poată lucra în voie. Popinot a ieșit fără învoire, zise César nevăzîndu-l. Ei, dar uitasem, nu mai doarme aici... «S-a dus, gîndi el, sau să pună pe hîrtie ideile domnului Vauquelin, sau să închirieze un magazin.»

— Noi cunoaștem cauza acestei mutări, zise Célestin, vorbind în numele celorlalți vinzători și al lui Raguet, grupați în spatele lui. Ne veți îngădui să vă felicităm pentru o cinste care se răsfrînge asupra întregii prăvălii?... Popinot ne-a spus că dumneavoastră...

— Ei, băieți, ce vreți! am fost decorat. Așa că nu numai din cauza eliberării teritoriului, dar și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare sîngem ceva prieteni. Poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndreptîndu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru cauza regală pe care am apărut-o... la vîrsta voastră, pe treptele de la Saint-Roch, la 13 vandemiar; și, ce să spun, Napoleon, zis Împăratul, m-a rănit! Ba încă am fost rănit în pulpă, și doamna Ragon m-a pansat. Cînd ai curaj, ești răsplătit! Iată, copii, cum o nenorocire slujește totdeauna la ceva.

— N-o să se mai bată lumea pe străzi, zise Célestin.

— Să sperăm, zise César, care prinse ocazia pentru a se lansa în fața vinzătorilor săi într-un discurs încheiat printr-o invitație.

Perspectiva unui bal îi însufleși pe cei trei vinzători, pe Raguet și pe Virginie, iar ardoarea la treabă îi făcu niște adevărați echilibriști. Toți umblau încolo și înapoi pe scară, cărînd diverse obiecte, fără să spargă sau să răstoarne ceva. La două noapte mutarea era gata. César și soția lui se culcară la etajul al doilea. Camera lui Popinot deveni cea a lui Célestin și a vinzătorului secund. La etajul al treilea fu pus provizoriu restul mobilei.

Pradă acelei magnetice inflăcărări pe care o produce fluidul nervos și care transformă diafragma în jeratic la oamenii ambițioși sau îndrăgostiți, frămîntați de planuri mari, Popinot cel blind și liniștit tropăise ca un cal de rasă înaintea cursei, în magazin, la sfîrșitul mesei.

— Da ce ai? îl întrebă Célestin.

— Ah, ce zil! îi spuse la ureche, mă instalez, dragă, iar domnul César e decorat.

— Ce norocos ești, te ajută patronul, exclamă Célestin.

Popinot nu răspunse; dispăru ca împins de un vînt năprasnic, vîntul succesului!

— Ei, și tu, norocos! îi spuse vecinului său, care verifica etichetele, un vinzător ocupat cu sortarea mănușilor; patronul a băgat de seamă că Popinot îi face ochi dulci domnișoarei Césarine și, cum e foarte șmecher, a vrut să scape de Anselme fiindcă e greu să-l refuze din cauza rudelor. Iar Célestin ia șmecheria asta drept mărînimie!

Anselme Popinot cobora strada Saint-Honoré și alerga pe strada Deux-Ecus ca să pună mina pe un tinăr pe care *simțul* lui comercial i-l arăta ca principal instrument al succesului. Judecătorul Popinot făcuse un serviciu celui mai abil voiajor comercial din Paris, celui care, din cauza ușurinței cu care vorbea și a activității sale, a fost poreclit mai tirziu *Ilustrul*. Specializat în pălării și în *articolul parizian*, acest rege al voiajorilor se numea încă pur și simplu Gaudissart. La douăzeci și doi de ani era deja cunoscut prin puterea magnetismului său comercial. Pe vremea aceea subțirel, cu ochi rîzători, cu fața expresivă, cu o memorie neobosită, priceput să ghicească dintr-o privire gusturile fiecăruia, merita să fie ceea ce a fost mai apoi, regele voiajorilor comerciali, *francezul* prin excelență. Cu cîteva zile mai înainte, Popinot îl întâlnise pe Gaudissart, care spunea că e pe punctul de a pleca. Sperînd să-l mai găsească încă la Paris, îndrăgostitul se repezi pe strada Deux-Ecus, unde află că voiajorul își reținuse locul la diligență. Ca să-și ia adio de la scumpa lui capitală, Gaudissart se dusesese să vadă o piesă nouă la teatrul Vaudeville; Popinot hotărî să-l aștepte. A încredința plasarea uleiului de alune acestui prețios animator al invențiilor negustorești, pe care-l răsărau încă de-atunci firmele cele mai bogate, nu însemna oare a avea o poliță din partea norocului? Popinot se putea bizui pe Gaudissart. Voiajorul comercial, el, care știa să-l amețească pe oamenii cei mai refractari, pe negustorașii din provincie, se lăsase amețit și intrase în prima conspirație urzită împotriva Bourbonilor după cele *O sută de zile*. Așa încît Gaudissart, care nu se simțea bine decît în aer liber, nimeri în închisoare sub povara unei acuzații capitale. Judecătorul Popinot, însărcinat cu instrucția, îl scosese din cauză pe Gaudissart, înțelegînd că numai din prostie și imprudență fusese compromis în această afacere. Dacă ar fi avut de-a face cu un judecător doritor să placă regimului sau cu opinii regaliste exaltate, bietul voiajor nimeria de-a dreptul pe eșafod. Gaudissart, convins că-și datorează viața judecătorului de instrucție, era disperat la culme că nu putea să-i poarte salvatorului său decît o recunoștință sterilă. Necuvenindu-se să-i mulțumească unui judecător că judecase bine, se dusesese la soții Ragon pentru a se declara omul devotat trup și suflet familiei Popinot.

Așteptîndu-l, Popinot se duse bineînțeles să-și mai vadă o dată prăvălia din strada Cinq-Diamants și să ceară adresa proprietarului, ca să încheie contractul. Hoinărind prin labirintul obscur al Halei celei

mari și gândindu-se la mijloacele de a organiza un succes rapid, Popinot puse mîna, în strade Aubry-le-Boucher, pe o ocazie unică, un semn bun, cu care voia să-l bucure a doua zi pe César. Către miezul nopții, cum stătea de strajă la ușa hotelului Commerce de la capătul străzii Deux-Ecus, Popinot auzi în depărtare, spre strada Grenelle, un cuplet final cîntat de Gaudissart, cu acompaniament de baston hîrșlit pe pietre.

— Domnule, zise Anselme, arătîndu-se deodată din ușă, doar două vorbe!

— Unsprezece, dacă îți, zise voiajorul comercial, ridicînd bastonul lui plumbuit asupra agresorului.

— Sînt Popinot, zise bietul Anselme.

— Ajunge, zise Gaudissart, recunoscîndu-l pe nepotul bîncfăcătorului său. Ce-ți trebuie? bani? Sînt plecați în concediu, dar găsim noi. Brațul meu pentru un duel? Al dumitale sînt cu totul, din creștet pînă-n tălpi. Și cîntă:

*Așa-i, așa-i
Ostașu-adevărat al Franței!*

— 'Vino să stăm de vorbă zece minute, nu în camera dumitale, unde ne-ar putea auzi cineva, ci pe cheiul Horloge: la ora asta nu e nimeni acolo, zise Popinot; e vorba de ceva și mai important.

— E groasă, vasăzică? Hai să mergem!

Pus la curent în zece minute cu secretele lui Popinot, Gaudissart recunoscînd importanța lor.

— *Veniți, parfumeri, frizeri și negustori!* exclamă Gaudissart, mînușărîndu-l pe Lafon în rolul Cidului. Am să pun mîna pe toți prăvăliașii din Franța și Navarra. Al o idee! Era să plec, mai stau și iau în reprezentanță și parfumeria pariziană.

— Da de ce?

— Ca să-ți gîtui rivalii, naivule! Dacă am reprezentanța lor, pot să înec în ulei cosmeticele lor perfide, nevorbind și neocupîndu-mă decît de al dumitale. Grozavă lovitură de voiajor. Ah! ah! noi sîntem diplomații comerțului. Grozav! Cît despre prospect, lasă-l în seama mea. Am un prieten din copilărie, pe Andoche Finot, fiul pălărierului din strada Coq, bătrînul care m-a lansat ca reprezentant la pălării; Andoche, care e plin de spirit (că doar l-a strîns din toate capetele celor care purtau pălării de la tată-său), se ocupă de literatură; e cronicarul teatrelor mici la *Courrier des spectacles*. Tată-său, om cînos, care are motive să nu iubească spiritul, nu crede în spirit; e imposibil să-i dovedești că spiritul se vinde, că poți face avere cu el. În materie de spirit, el nu cunoaște decît spiritul de 36 de grade. Bătrînul Finot îl stăpînește pe tînărul Finot prin foame. Andoche, care-i om capabil (e doar prietenul meu și eu nu am raporturi cu proștii decît cînd e vorba de comerț), face reclame pentru cofetăria *Le Fidèle Berger*, care plătește, pe cînd ziarele unde trudește ca un ocnaș îl duc cu vorba. Ce se mai mîنینcă între ei, cei din branșa asta! Parc-ar fi voiajori cu *articolul parizian*. Finot avea o

comédie superbă într-un act pentru domnișoara Mars, care-l cea mai grozavă actriță, ah! mult o mai iubesc! Ei bine, ca să ajungă să i se joace, a trebuit s-o ducă la teatrul Gaité. Andoche se pricepe la prospecte, înțelege gîndul negustorului și nu face pe grozavul; o să ne fabrice *gratis* prospectul. Sigur, o să-l tratăm noi cu prăjituri și cu o ceașcă de punchi. Căci, Popinot, să ne înțelegem: voi face reprezentanța fără comision și fără cheltuieli, de plătit vor plăti concurenții dumitale, li duc eu. Sa fim bine înțelegi. Pentru mine, reușita asta e o chestiune de onoare. Răsplata mea e să fiu cavaler de onoare la nunta dumitale! Mă duc în Italia, în Germania, în Anglia! Iau cu mine afișe în toate limbile, ba chiar în toate limbutele, și le pun peste tot: în sate, pe ușa bisericilor, în orașele de provincie, în toate locurile bune pe care le cunosc! O să strălucească, o să scilipească uleiul ăsta pe toate capetele. Oh! nunta dumitale n-o să fie o nuntă de s-o uiți a doua zi, ci o nuntă cu surle și tobe! Dacă n-o capeți pe Césarine, să nu-mi zici mie **ILUSTRUL** nume pe care mi l-a dat moș Finot pentru că i-am lansat pălăriile gri. Vinzînd uleiul dumitale, rămîn în specialitatea mea: capul omului; se știe doar că uleiul și pălăria conservă părul cetățenilor.

Popinot se întoarce la mătușa lui, unde avea să doarmă, și era atît de agitat din cauza succesului întrezărit, încît străzile i se păruă suvoaie de ulei. Dormi pușin, visă că părul îi crește nebușește și văzu doi îngeri care desfăceau, ca în melodrame, o banderolă pe care scria: *Ulei cezarian*. Cînd se trezi, își aminti de vis și hotărî să dea acest nume uleiului de alune, considerînd arătarea din somn drept un ordin ceresc.

César și Popinot se aflau în atelier, în foburgul Temple, cu mult înainte de sosirea alunelor; așteptînd pe hamalii coanei Madou, Popinot povesti triumfător tratatul său de alianță cu Gaudissart.

— Sîntem milionari dacă-l avem pe Ilustrul Gaudissart, exclamă parfumiерul întinzînd mina casierului său cu aerul pe care trebuie să-l fi avut Ludovic al XIV-lea cînd l-a primit pe mareșalul Villars la întoarcerea acestuia de la Denain.

— Mai avem și altceva, spuse fericitul vinzător scoțînd din buzunar o sticlă turtită, în formă de dovleac și cu reliefuri, am găsit zece mii de flacoane de acest model, gata fabricate, la prețul de douăzeci de bani cu termen de șase luni.

— Anselme, zise Birotteau contemplînd forma uimitoare a flaconului, ieri (și luă un ton grav), în Tuileries, da, nu mai departe decît ieri, spuneai: Voi reuși. Astăzi, îți spun eu: Vei reuși. Douăzeci de bani! cu termen de șase luni! Și ce formă originală! *Macassarul* e pe ducă; ce lovitură dată uleiului *Macassar*! N-am făcut bine c-am pus mina pe toate alunele din Paris? Da unde ai găsit flacoanele astea?

— Așteptam ora întîlnirii cu Gaudissart și hoinăream...

— Ca mine odinioară, exclamă Birotteau.

— Mergînd în jos pe strada Aubry-le-Boucher, zăresc la un sticlار ca toptanul, la un negustor de sticlă lucrată și de colivii, care are niște depozite imense, zăresc, zic, acest flacon... Ah! mi-a sărit în ochi ca o lumină bruscă și o voce mi-a strigat: Iată ce-ți trebuie!

— E născut negustor, ce mai! O să se însoare cu fata mea, mormăni César.

— Intru și văd mii de asemenea flacoane în lăzi.

— Și întrebi de ele?

— Chiar așa de *nătăflea* mă credeți! exclamă cu durere Anseime.

— E născut negustor!... repetă Birotteau.

— Cer să văd cutii cu gratii pentru figurine de ceară. Tocmindu-mă pentru cutii, aduc vorba de forma urâtă a acestor flacoane. Îmboldit spre destăinuire, negustorul mărturisește dintr-una în alta că Faille și Bouchot, care au dat de curind faliment, erau pe punctul să lanseze un cosmetic și i-au comandat flacoane de forma asta bizară; neavând încredere în ei, le-a cerut jumătate din cost; sperând să aibă succes, Faille și Bouchot i-au plătit; falimentul a izbucnit în timpul fabricării; somați să plătească, sindicii au căzut la tranzație cu el, lăsându-i flacoanele și banii încasați, ca indemnizație pentru o marfă găsită ridicolă și imposibil de plasat. Flacoanele îl costă patruzeci de bani, zicea el, și ar fi bucuros să le dea cu douăzeci. Căci Dumnezeu știe cât va ține în magazin un model care nu se vinde. «Vă angajați să ne furnizați câte zece mii o dată la prețul de douăzeci de bani? Pot să vă scap de flacoane, sînt vinzător la domnul Birotteau.» Și mi ți-l iau, și mi ți-l lucrez, și mi ți-l încălzesc, și mi ți-l conving.

— Douăzeci de bani! zise Birotteau. Știi că putem vinde uleiul cu trei franci sticla și cîștiga câte un franc și cincizeci, chiar lăsînd un franc detașiștilor?

— *Uleiul cezarian!* strigă Popinot.

— *Uleiul cezarian?*... Ah! domnule îndrăgostit, vrei să măgulești și tatăl și fiica. Ei bine, fie, fie și *uleiul cezarian!* Cezarii stăpîneau lumea, trebuie să fi avut ei un păr grozav.

— Cezar era chel, zise Popinot.

— Fiindcă nu a întrebuintat uleiul nostru, așa o să spunem! *Uleiul cezarian* la trei franci! Uleiul *Macassar* costă de două ori pe-atît. Cu Gaudissart alături de noi, facem într-un an o sută de mii de franci, căci vom obliga toate capetele care se respectă să cumpere douăsprezece flacoane pe an, asta face optsprezece franci! Socotind optsprezece mii de capete, asta înseamnă o sută optzeci de mii de franci pentru noi. Sîntem milionari.

Cînd au fost aduse alunele, Raguet, cu lucrătorii, cu Popinot și cu César curățară cit trebuia și, înainte de ora patru, se și obținuseră cîteva kilograme de ulei. Popinot merse să prezinte produsul lui Vauquelin, care îi dăruie lui Popinot o formulă pentru a amesteca esența de alune cu corpuri oleaginoase mai ieftine și a o parfuma. Popinot începu imediat demersurile pentru a obține un brevet de invenție și de perfecționare. Devotatul Gaudissart îi împrumută bani pentru fisc lui Popinot, care avea ambiția să-și plătească jumătate din cheltuielile de instalare.

Prosperitatea aduce cu sine un fel de beție căreia oamenii inferiori nu-i rezistă niciodată. Această exaltare avu un rezultat ușor de prevăzut. Cînd veni Grindot și arătă un desen colorat, reprezentînd o delicioasă

vedere interioară a viitorului apartament cu mobilele sale, Birotteau, sedus, consimți la tot. Îndată, zidarii intrară cu tirnăcoapele în ziduri, făcînd să geamă casa și pe Constance. Zugravul, domnul Lourdois, un antreprenor foarte bogat, care se angaja să nu neglijeze nimic, vorbea de ornamente aurite pentru salon. Auzind asta, Constance interveni.

— Domnule Lourdois, zise ea, dumneata ai treizeci de mii de franci venit, ai casa dumitale, poți face ce vrei în ea; dar noi, țeștitalți...

— Doamnă, comerțul trebuie să strălucească și să nu se lase strivit de aristocrație. De altfel, domnul Birotteau face parte din oficialitate, se află pe primul plan...

— Da, dar tot negustor e, zise Constance în fața vinzătorilor și a celor cinci persoane care erau de față; nici eu, nici el, nici prietenii, nici dușmanii n-o să uităm asta.

Birotteau se ridică în vîrfurile picioarelor și se lăsă pe călcîie de mai multe ori, ținînd miinile la spate.

— Nevastă-mea are dreptate, zise el. Vom fi modești în mijlocul prosperității. De altfel, atîta vreme cît un om face negoț, trebuie să fie cumpănit în cheltuielile sale și rezervat în ce privește luxul, astea sînt obligații prevăzute de lege: nu trebuie să se dedea la *cheltuieli excesive*. Dacă mărirea localului meu și aranjarea lui ar depăși marginile, ar fi imprudent din partea mea să le depășesc și mai mult; chiar dumneata, Lourdois, m-ai acuza. Cartierul e cu ochii pe mine, caci oamenii care au succes trezesc invidie! Ah! tinere, ai să-ți dai în curînd seama de asta, îi spuse el lui Grindot; și-așa ne calomniază, să nu le dăm cel puțin prilejul să clevească pe seama noastră.

— Nici calomnia, nici birfeala nu pot să vă atingă, zise Lourdois; aveți o situație excepțională, și stăpîniți în așa măsură deprinderea negoțului, încît știți să calculați bine ceea ce întreprindeți, sînteți un om *priceput*.

— E-adevărat că am ceva experiență a afacerilor; știți de ce ne extindem? Dacă cer atîta exactitudine, e din cauză că...

— Nu, nu știu.

— Ei bine, soția mea și cu mine stringem cîtiva prieteni atît pentru a cînsti eliberarea teritoriului, cît și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Cum, cum! zise Lourdois, vi s-a dat crucea Legiunii de Onoare?

— Da! poate că am meritat această neasemănată și regală favoare, îndeplinindu-mi funcția la tribunalul comercial și luptînd pentru cauza regalității la 13 vandemiar, la Saint-Roch, unde am fost rănit de Napoleon. Poftiți cu soția și cu domnișoara...

— Încîntat de cîntea pe care binevoști a mi-o face, zise liberalul Lourdois. Dar știi că ești mare șmecher, taică Birotteau; vrei să fii sigur că-ți dau casa gata la timp, de asta mă inviți. Ei bine, am să iau cei mai buni lucrători, o să facem un foc strașnic ca să uscăm zugrăveala, caci nu e bine să se dăndeze în aburul tencuielii proaspete; avem noi procedee de uscare. O să dăm lustru ca să nu miroase.

Trei zile mai târziu, negustorii din cartier nu vorbeau decât de balul pregătit de Birotteau. Toți puteau vedea, de altfel, proptelele exterioare, necesare schimbării rapide a scării, și burtanele pătrate de lemn pe unde cădea molozul de-a dreptul în niște cobugi care se aflau jos. Trecătorii și cei fără treabă se opreau și se uita la lucrătorii zoniți care lucrau la lumina facelilor, căci se lucra și ziua și noaptea, iar flecăreliile se birnau pe aceste pregătiri pentru a vesti un fast nemaipomenit.

În duminică indicată pentru încheierea afacerii, domnul și doamna Ragon, precum și unchiul Pillerault veniseră pe la ceasurile patru, după vecernie. Din cauza dărmărilor, spunea César, n-au putut fi invitați în ziua aceea decât Charles Claparon, Croizat și Roguin. Notarul aduse *Journal des Débats*, unde domnul de la Billardière inserase articolul următor:

Sintem informați că eliberarea teritoriului va fi sărbătorită cu entuziasm în întreaga Franță; dar, la Paris, membrii corpului municipal au simțit că a venit momentul să rodea capitalei acea splendoare care, dintr-un sentiment de conveniență, încetase în timpul ocupației străine. Fiecare dintre primari și ajutorii de primari își propune să dea un bal: iarna promise deci să fie foarte strălucită, căci această mișcare națională va fi imitată. Printre toate serbările care se pregădesc, se vorbește mult de balul domnului Birotteau, numit cavaler al Legiunii de Onoare, și atât de cunoscut pentru devotamentul său față de cauza regalității. Domnul Birotteau, rănit în lupta de la Saini-Roch, la 13 vandemiar, și unul dintre judecătorii comerciali cei mai stimati, a meritat de două ori această jaloare.

— Ce frumos știu să scrie astăzi! exclamă César. Se vorbește de noi în ziar, îi spuse el lui Pillerault.

— Ei și? îi răspunde unchiul său, căruia *Journal des Débats* îi era deosebit de antipatic.

— Articolul ăsta o să ne ajute, poate, la vânzarea *Cremei sultanelor* și a *Apei carminative*, spuse încet doamna César doamnei Ragon, fără a împărtăși așteptarea soțului ei.

Doamna Ragon, o femeie înaltă, uscată și zbîrcită, cu nasul ascuțit și cu buzele subțiri, semăna pe deparcă cu o marchiză de la curtea de altădată. Avea pielea din jurul ochilor subțiată ca aceea a bătrinelor care au avut multe necazuri. Ținuta ei severă și demnă, deși binevoitoare, inspira respect. Avea, de altfel, în ea acel nu știu ce bizar care te izbește fără să provoace risul, explicat prin îmbrăcămintea și felul ei de a fi: purta mitene, umbla pe orice vreme cu o umbrelă-baston, asemenea celei de care se servea regina Maria-Antoaneta la Trianon; iar rochiile ei, de obicei de culoarea frunzei uscate, erau înfioate la șolduri prin acele cute inimitabile a căror taină au luat-o cu ele doamnele bătrâne de altădată. Continua să poarte mantila neagră împodobită cu dantele negre cu ochiuri mari și pătrate; bonetele ei, de formă veche, aveau ornamente care aminteau de ajururile ramelor de odinioară. Trăgea tutun

pe nas fără să se murdărească, făcînd acele gesturi de care-și pot aminti tinerii care au avut fericirea să vadă pe bunicile lor și pe surorile acestora punînd solemn pe o masă, lingă ele, cutiuțele de aur și scuturînd firele de tutun rîtăcite pe șalul lor.

Domnul Ragon era un omuleț de cel mult cinci picioare, cu o figură stafidită, în care nu vedeai decît ochii, cei doi umeri ascuțiți ai obrazului, un nas și o bărbie; neavînd dinți, mîncă jumătate din cuvînte, împrôsciînd o ploaie împrejur; era galant, pretențios și zimbea mereu cu zimbetul pe care-l avea altădată cînd primea doamnele frumoase care-i intrau în magazin. Pudra desena pe craniul său o semilună de zăpadă, bine răziută, avînd în părți două aripioare pe care le despărțea o codiță strînsă cu o panglică. Purta frac albastru-deschis, vestă albă, pantaloni pînă la genunchi, ciorapi de mătase, pantofi cu cataramă de aur și mănuși de mătase neagră. Trăsătura lui cea mai caracteristică era că mergea pe stradă ținîndu-și pălăria în mînă. Avea aerul unui mesager al Camerei *pairilor*, al unui ușier din cabinetul regelui, al unuia din acei oameni care stau lingă o anumită putere a cărei lumină cade și pe ei, lăsîndu-i totuși neînsemnați.

— Ei, Birotteau, zise el cu un aer magistral, așa-i că nu-ți pare rău, băiete, că ne-ai ascultat pe vremuri? Ne-am indoit noi oare vreodată de recunoștința preaiubiților noștri suverani?

— Trebuie să fii foarte fericită, drăguță, îi spuse doamna Ragon doamnei Birotteau.

— Da, desigur, răspuse frumoasa parfumeră, care era totdeauna impresionată de umbrele-baston, de bonetele cu fluturași, de minciile strîmte și de șalul mare *a la Julie* pe care-l purta doamna Ragon.

— Césarine e încîntătoare. Vino-ncoace, drăguț, zise doamna Ragon cu vocea-i pișigăiată și cu un aer protector.

— Vorbim de afaceri înainte de masă? zise unchiul Pillerault.

— Îl așteptăm pe domnul Claparon, zise Roguin; l-am lăsat îmbrăcîndu-se.

— Domnule Roguin, zise César, l-ați prevenit, nu-i așa, că vom lua masa într-un mezanin *păcătos*...

— Acum șaisprezece ani îl găsea superb, murmură Constance.

— ...În mijlocul molozului și printre lucrători?

— N-are a face! o să faceți cunoștință cu un om de treabă care nu e mofturos, zise Roguin.

— L-am pus pe Raguet de strață în magazin, fiindcă pe ușă nu se mai poate trece; ați văzut că s-a dărîmat totul, îi spuse César notarului.

— De ce nu v-ați adus nepotul? îi spuse Pillerault doamnei Ragon.

— O săl vedem? întrebă Césarine.

— Nu, scumpo, zise doamna Ragon. Anselme muncește, dragul de el, pe rupe. Strada aceea fără aer și fără soare, strada aceea imputită, Cinq-Diamants, mă sperie; lăturile din mijlocul ei sînt totdeauna albastre, verzi sau negre. Mi-e teamă să nu se prăpădească acolo. Dar cînd au tinerii ceva în cap! îi spuse ea Césarinei făcînd un gest care traducea cuvîntul *cap* prin cuvîntul *inimă*.

— Vasăzică a-ncheiat contractul? întrebă César.

— De ieri și în fața notarului, reluă Ragon. L-a obținut pe optsprezece ani, dar se cere plata pe șase luni înainte.

— Ei, acum, domnule Ragon, sînteți mulțumit de mine? zise parfumiерul. I-am cedat secretul unei descoperiri... cam așa ceva!

— Te cunoaștem bine, César, zise Ragon cel mărunțel, luînd mîinile lui César și stringîndu-le cu o prietenie religioasă.

Roguin era îngrijorat de intrarea în scenă a lui Claparon, al cărui ton și ale cărui apucături puteau speria pe niște burghezi virtuosi; consideră deci necesar să pregătească spiritele.

— O să vedeți, îi spuse el lui Ragon, lui Pillerault și doamnelor, un original care-și ascunde inteligența sub o mitocănie înspăimîntătoare; căci, pornind de jos, a răzbit prin inventivitatea sa. Avînd mereu de-a face cu bancherii, o să învețe el și bunele maniere. Îl poți întîlni pe bulevard sau într-o cafenea după un chef, dezmațat, sau jucînd biliard: pare un lălu gură-cască... Ei bine, nu; căci studiază atunci și se gîndește cum să revoluționeze industria prin noi concepții.

— Știu eu ce-i asta, zise Birotteau; cele mai bune idei mi-au venit hoinărînd, nu-i așa, draga mea?

— Claparon, reluă Roguin, recuperează noaptea timpul pe care-l întrebuințează ziua pentru a căuta și a combina afaceri. Toți oamenii de mare talent au o viață ciudată, inexplicabilă. Ei bine, sînt martor că, în ciuda dezordinii, își ajunge scopul: i-a convins pe toți proprietarii noștri să cedeze; ei nu voiau, bănuiau ceva, dar el le-a spus gogoși, i-a pisat, s-a dus la ei în fiecare zi și iată-ne stăpîni pe situație.

Un ciudat *brum! brum!* caracteristic băutorilor de păhărele de rachiu și de lichioruri tari anunță sosirea personajului celui mai bizar din această povestire, în aparență arbitru soartei viitoare a lui César. Parfumiерul se repezi pe scărița întunecoasă, aflî ca să-i spună lui Raguét să închidă prăvălia, cît și ca să-i ceară scuze lui Claparon că-l primește în sufragerie.

— Vai de mine! dar e foarte bine aici de *halit frip...* vreau să zic... de încheiat afaceri.

Cu toată pregătirea dibace a lui Roguin, domnul și doamna Ragon, burghezi binecrescuți, Pillerault, cu spiritul lui de observație, Césarine și mama ei fură la început cam dezagreabil impresionați de acest pretins bancher din lumea mare.

La vîrsta de aproximativ douăzeci și opt de ani, acest fost voiajor comercial nu mai avea nici un fir de păr în cap și purta perucă încrîlonțată. O asemenea pieptănătură cere o prospețime de fecioară, o transparență albă ca laptele, cele mai încîntătoare farmece feminine; ea scotea, așadar, în evidență, în mod dezgustător, o față plină de coșuri, roșie-cafenie, aprinsă ca fața unui vizitiu de diligență și ale cărei zbircituri timpurii vedeau, prin strîmbăturile brazdelor adînci și jepene, o viață destrăbălată, mărturisită și de starea proastă a dinților și punctele negre presărate pe o piele scorjoasă. Claparon avea aerul unui actor de provincie care cunoaște toate rolurile, face pe grozavul și e sleit de obosală, nu-i mai ține nici roșul pe obraz, i se împleticește limba, dar nu mai conținește

cu vorba chiar cînd e beat, are priviri nerușinate și gesturi compromițătoare. Figura lui, înfierbîntată de flacăra veselă a punciunii, nu se potrivea cu gravitatea afacerilor. Așa încît îi trebuiseră lui Claparon lungi exerciții de mimică pentru a-și compune o ținută în armonie cu importanța lui artificială. Du Tillet asistasese la toaleta lui Claparon ca un director de teatru îngrijorat de debutul actorului său principal, căci se temea ca apucăturile grosolane ale acestui bancher să nu iasă la iveală.

— Vorbește cît mai puțin, îi spusese el. Un bancher nu trîncănește niciodată: el acționează, cugetă, meditează, ascultă și chibzuiește. Așa încît, pentru a părea într-adevăr bancher, nu spune nimic sau spune lucruri fără însemnătate. Să nu-ți mai joace ochii în cap; privește grav, chiar cu riscul de-a părea prost. În politică să ții cu guvernul și să te mărginești la generalități ca: *Bugetul e împovărat. Nu sînt posibile tranzacțiile între partide. Liberalii sînt primejdioși. Bourbonii trebuie să evite orice conflict. Liberalismul este învelişul intereselor coalizate. Bourbonii ne pregătesc o eră de prosperitate; să-i susținem, chiar dacă nu-i iubim. Franța a făcut destule experiențe politice etc.* Să nu cazi lat pe masă, gîndește-te că trebuie să-ți păstrezi demnitatea de milionar. Nu sfîrși, cînd tragi tutun, ca un militar bătrîn; joacă-te cu tabachera, uită-te la picioare sau în tavan înainte de a răspunde, în sfîrșit, ia-ți un aer profund. Și, mai ales, lasă-te de obiceiul netericît de a pune mîna pe toate. În societate, un bancher trebuie să pară sătul să tot înșfăce. Nu uita! veghezi noaptea, cifrele te năucesc, trebuie doar adunate atîtea date pentru a lansa o afacere! Atîtea studii! Să vorbești, mai cu seamă, de rău afacerile. Afacerile sînt grele, obositoare, dificile, spinoase. Nu ieși din asta și nu preciza nimic. Vezi să nu te-apuci să cînti la masă caraghioslăciurile lui Béranger și să nu bei prea mult. Dacă te lîmbezi, îți strici viitorul. O sa te supravegheze Roguin; bagă de seamă că te vei afla cu oameni morali, cu burghezi virtuosi; nu cumva să-i sperii dînd drumul la vreuna din zicalele tale auzite prin circumi.

Perdaful acesta produsese asupra spiritului lui Charles Claparon un efect asemănător celui pe care îl produceau asupra corpului său hainele noi. Acest vesel pierde-vară, prieten cu toată lumea, deprins cu haine neglijente și comode în care își simțea trupul la largul lui așa cum își simțea și spiritul folosind limbajul pe care-l vorbea, acest coate-goale strîns acum în haine noi pe care croitorul le adusese tirziu și pe care le punea pentru prima oară, țepăn ca un par, fiindu-i frică de mișcările ca și de frazele sale, trăgînd iute mîna pe care o întinsese imprudent spre o sticlă ori spre o cutie sau oprîndu-se în mijlocul unei fraze, dădu de gîndit, prin dezacordurile sale rizibile, lui Pillerault, care avea spirit de observație. Fața sa stăcojie, peruca cu cîrlionți jucăuși îi dezmințeau ținuta, așa după cum gîndurile îi erau altele decît vorbele. Dar bieții burghezi luară pînă la urmă aceste continui disonanțe drept preocupare.

— Are atîtea afaceri, spunea Roguin.

— Afacerile nu prea l-au educat, îi spuse doamna Ragon Césarinei. Domnul Roguin o auzi și puse un deget pe buze.

— E bogat, abil și foarte ciastit, zise el, aplecându-se spre doamna Ragon.

— Pentru aceste calități i se pot trece cu vederea unele lucruri, îi spuse Pillerault lui Ragon.

— Sa citim actele înainte de masă, zise Roguin, stătem singuri.

Doamna Ragon, Césarine și Constance îi lăsară pe contractanți, pe Pillerault, pe Ragon, pe César, pe Roguin și pe Claparon să asculte lectura pe care le-o făcu Alexandre Cronat. César semnă, în contul unui client al lui Roguin, un titlu de patruzeci de mii de franci, cu ipotecă asupra terenurilor și a fabricilor situate în foburgul Temple; îi remisese lui Roguin bonul de bancă al lui Pillerault și dădu, fără chitanță, cei douăzeci de mii de franci în efecte de bancă și cei o sută patruzeci de mii de franci în polite pe numele lui Claparon.

— Nu e cazul să vă dau chitanță, spuse Claparon, de vreme ce lucrați și dumneavoastră tot cu domnul Roguin, ca și noi. Vinzătorii vor primi în biroul lui banii; eu nu mă angajez decît să vă asigur terenurile care vă revin în plus pentru cei o sută patruzeci de mii de franci în polite.

— E just, zise Pillerault.

— Ei bine, domnilor, să rechemăm doamnele, căci e frig fără ele, zise Claparon privindu-l pe Roguin ca să-și dea seama dacă gluma n-a fost prea tare. Doamnelor! ... Oh! domnișoara e desigur a dumneavoastră, zise Claparon, stînd drept și privindu-l pe Birotteau. Nu se poate spune că stăteți nepriceput. Nici unul din trandafirii din care ați făcut parfum nu-i poate fi asemuit, și poate tocmai pentru că ați făcut parfum din trandafiri...

— Mie, unul, zise Roguin întrerupîndu-l, mărturisesc că mi-e foame.

— Atunci să mîncăm, zise Birotteau.

— Vom mîncă în fața notarului, zise Claparon mîndru de el.

— Faceți multe afaceri? întrebă Pillerault așezîndu-se dinadins la masă lîngă Claparon.

— Enorm de multe, cu zecile de duzine, răspunse bancherul; dar sînt grele, spinoase; bunăoară canalele. Oh! canalele! nu vă închipuiți cît ne dau de lucru canalele! Și e lesne de înțeles de ce. Guvernul vrea canale. Canale e o necesitate, știți, care se face în general simțită în provincie și care interesează toate negoțurile! Fluviile, a spus Pascal, sînt drumuri care merg. Trebuie să mergi deci la tirguială. Tirguielele depind de terasament, căci se fac niște lucrări de terasament înspăimîntătoare; lucrările de terasament privesc clasa săracă, de aici împrumuturile, care, în definitiv, se întorc tot la săraci! Voltaire a spus: *Unde sînt canale sînt și canalii*. Dar guvernul are inginerii lui care-l informează; e greu să-l duci, afară doar dacă te înțelegi cu ei; căci Camera!... Oh! domnule, ce de bătaie de cap ne dă și Camera! Nu vrea să înțeleagă problema politică din spatele problemei financiare. E reacredință și de o parte și de alta. Mă credeți dacă vă spun? Iată, frații Keller. Ei bine, Francois Keller e un orator, atacă guvernul pe chestia fondurilor, pe chestia canalelor. Iar cînd se întoarce acasă, omul nostru

găsește propunerile noastre, care-i par convenabile, și iată că trebuie să cazi la învoială cu guvernul *dito*, pe care l-ai atacat adineauri atât de insolent. Interesul oratorului și cel al bancherului se ciocnesc, sîntem între două focuri! Înțelegeți acum de ce afacerile devin spinoase, trebuie să mulțumești atîta lume: pe funcționari, Camerele, anticamerele, miniștrii...

— Miniștrii? zise Pillerault, care voia cu orice preț să vadă ce-nvîrte acest coasociat.

— Da, domnule, miniștrii.

— Vasăzică au dreptate ziarele, zise Pillerault.

— Unchiu-meu iar o intrat în politică, zise Birotteau. Domnul Claparon li cîntă în strună.

— Mari poznașe și ziarele astea! zise Claparon. Domnule, ziarele încurcă totul; pot fi de folos uneori, dar crunte nopți mă mai fac să petrec; mi-ar plăcea să le petrec altfel; mi se strică ochii tot citind și calculînd.

— Să ne întoarcem la miniștri, zise Pillerault, sperînd să afle mai multe.

— Miniștrii au pretenții pur guvernamentale. Dar ce mîncînc eu aici, ambrozii? zise Claparon întrerupîndu-se. Astea sînt sosuri pe care nu le mîncînc decît la un burghez acasă; la circiumă niciodată...

La acest cuvît, florile de la boneta doamnei Ragon săltară ca niște căprițe. Claparon înțelese că a scăpat un cuvînt deocheat și voi să repare ce spusese.

— În lumea băncilor mari, zise el, se numesc circiumi cabareturile elegante, *Véry* sau *Frații provensali*. Ei bine, nici acești infami circiumari, nici savanții noștri bucătari nu fac sosuri gustoase; unii fac apă chioară acrită cu lămlie, alții fac chimie curată.

În tot timpul mesei, Pillerault dădu atacuri, încercînd să sondeze omul și nimerînd mereu în gol; îl consideră un îns primejdios.

— Merge bine, spuse Roguin la urechea lui Charles Claparon.

— Uf! m-oi dezbrăca eu astă-seară, răspunse Claparon, care se înăbușea.

— Domnule, îi spuse Birotteau, dacă sîntem obligați să transformăm sufrageria în saloan, asta e pentru că stringem cîțiva prieteni peste optsprezece zile, atît pentru a cinsti eliberarea teritoriului...

— Foarte bine, domnule; și eu sînt omul guvernului. Apartîn, prin opiniile mele, *statu-quo*-ului marelui bărbat care conduce destinele casei de Austria, un om și jumătate! A conserva pentru a dobîndi și mai ales a dobîndi pentru a conserva... Iată temelia opiniilor mele, care au onoarea de a fi cele ale prințului Metternich.

— ...cit și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare, reluă César.

— Da, da, știu. Cine mi-a vorbit de curînd de asta? Frații Keller, ori Nucingen?

Roguin, uimit de atîta îndrăzneală, făcu un gest admirativ.

— A, ba nu, la Cameră.

— La Cameră, domnul de La Billardiére? Întrebă César.

— Întocmai.

— E încântător, spuse César unchiului său.

— Însiră la fraze, la fraze, zise Pillerault, la fraze în care te ineci.

— Poate că am meritat această favoare... reluă Birotteau.

— Prin lucrările dumneavoastră în domeniul parfumeriei; Bourbonii știu să răsplătească toate meritele. Ah! să ne mulțumim cu acești generoși prinți legitimi, cărora le vom datora o prosperitate nemaiauzită... Căci, fiți siguri, Restaurarea simte că trebuie să se ia la întrecere cu Imperiul; va face cuceriri pașnice, veți vedea ce cuceriri!...

— Domnul ne va face, desigur, onoarea să poftască la balul nostru? zise doamna Céasar.

— Pentru a petrece o seară cu dumneavoastră, doamnă, aș renunța să câștig milioane.

— Hotărât lucru, e mare flecar, zise César către unchiul său.

În timp ce gloria parfumeriei, în declin, avea să strălucească pentru ultima dată, un nou astru răsărea încet-încet la orizontul comercial. Tânărul Popinot așeza, chiar în acel moment, temeliiile averii sale în starda Cinq-Diamants. Strada Cinq-Diamants, străduță îngustă pe unde abia pot trece căruțele încărcate, dă la un capăt în strada Lombards, iar la celălalt în strada Aubry-le-Boucher, în fața străzii Quincampoix, stradă ilustră a Parisului vechi, unde istoria Franței a lăsat multe urme. Cu tot acest dezavantaj, gruparea droghisților aici făcea să aibă vad bun strada și, din acest punct de vedere, Popinot nu alesese prost. Casa, a doua cînd vii din strada Lombards, era atît de întunecoasă, încît în unele zile trebuia să aprinzi lumina în plină zi. Debutantul luase în stăpînire, în seara dinainte, încăperile cele mai prost luminate și mai murdare. Predecesorul său, negustor de melasă și de zahăr nerafinat, lăsase urmele negoșului său pe ziduri, în curte și în magazin. Închipuți-vă o prăvălie mare și spațioasă, cu uși mari ferecate, vopsite în verde-închis, cu drugi de fier pe dinafară, avid piroane cu capetele ca niște ciuperci, o prăvălie cu grilaje împletite din sîrmă și umflate în partea de jos ca ale brutarilor de altădată, pardosită cu pietre albe mai mult sparte, cu pereții galbeni și goi ca ai unei cazarme. În spate erau prăvălia din dos și o bucătărie, luminate dinspre curte; în sfîrșit, în colț, altă prăvălie, care trebuie să fi fost odată grajd. Din odaia din dos, pe o scară interioară, urcai la două camere care dădeau spre stradă și unde Popinot avea de gînd să-și instaleze casa de fier, biroul și registrele. Deasupra magazinelor erau trei camere înguste, lipite de zidul despărțitor, cu vederea spre curte; în ele voia să-și facă locuința. Toate trei erau dărăpănate și n-aveau altă priveliște decît curtea strîmbă, întunecoasă, înconjurată de ziduri, care, din cauza umezelii, păreau, chiar pe vremea cea mai uscată, proaspăt tencuite; între pietrele cu care era pavată curtea se afla o zgură neagră și puțuroasă, ramasă de la melasă și de la zahărul nerafinat. Toate aceste camere erau fără tapet și pardosite cu cărămidă, iar cămin cu coș avea doar una singură. De la începutul dimineții, Gaudissart și cu Popinot, ajutați de un lucrător de care făcuse rost voiajorul, lipeau ei

Înșiși un tapet de șaptezeci și cinci de bani metrul pe pereții acestei groaznice odăi date de lucrător cu clei. Mobila consta dintr-un pat de lemn vopsit în roșu, ca de internat, o măsuță de noapte prăpădită, un scrin străvechi, o masă, două fotolii și șase scaune, dăruite de judecătorul Popinot nepotului său. Gaudissart pusese pe cămin o ramă cu o oglindă proastă, cumpărată de ocazie.

Pe la opt seara, stînd în fața căminului unde ardeau niște surcele, cei doi prieteni se pregăteau să mîncească ce le rămăsese de la prînz.

— Jos cu friptura rece! nu se potrivește asta cu inaugurarea unei locuințe, strigă Gaudissart.

— Dar, zise Popinot arătînd unica monedă de douăzeci de franci pe care o păstra ca să plătească prospectul, eu...

— Eu?... zise Gaudissart punîndu-și pe ochi o monedă de patruzeci de franci.

În aceeași clipă se auzi o bătaie în ușă, care răsună tare în curtea pustie duminică, zi cînd fabricanții se împrăstie care-nctro, părăsindu-și laboratoarele.

— Iată-l și pe fidelul nostru amic din strada Poterie. Eu, reluă Ilustrul Gaudissart, *iaul nu eu!*

Într-adevăr, un chelner urmat de doi rîndași aduseră în trei coșuri o cină impodobită cu șase sticle de vin alese cu pricepere.

— Cum o să fim noi în stare să mîncăm atîta? zise Popinot.

— Da pe literat îl uîi! exclamă Gaudissart. Finot se pricepe grozav la fasturi și la deșertăciuni; o să vină, copil naiv, cu un prospect, de să și se facă părul măciucă. E bine spus, nu? Prospectelor le e totdeauna sete. Sămînța trebuie stropită dacă vrei să ai flori. Haideți, sclavilor, spuse el rîndașilor cu un aer teatral, iată aur.

Și le dădu cincizeci de centime cu un gest demn de Napoleon, care era idolul lui.

— Mulțumim, domnule Gaudissart, răspunseră rîndașii, mai bucuroși de glumă decît de bani.

— Tu, fiule, îi spuse el chelnerului care rămăsese să servească, ascultă: există o portăreasă ascunsă în adîncimile unei văgăuni unde gătește uncori, așa cum Nausicaa spăla rufe, numai ca să se distreze. Du-te la ea, imploră-i nevinovăția, fă-o, tinere, să se intereseze de căldura mîncărilor. Spune-i că va fi binecuvîntată și mai ales respectată, foarte respectată, de către Félix Gaudissart, fiul lui Jean-François Gaudissart, din neamul Gaudissart, neam de proletari amăriți, de vișă veche. Du-te și vezi să fie toate bune, că, dacă nu, îți trîntesc un *do* major pe toba din spate.

Altă bătaie răsună în ușă.

— Iată-l pe spiritualul Andoche, zise Gaudissart.

Se arătă un tinăr grăsun și buclat, de statură mijlocie și care, din creștet pînă-n tălpi, aducea a fiu de pălărier; avea trăsături rotunde și viclenia îi era ascunsă sub un aer băjos. Fața lui, întristată cum e aceea a unui om sătul de mizerie, luă o expresie de veselie cînd văzu masa pusă și sticlele cu capsule promițătoare. La strigătul lui Gaudissart îi

scnteiară ochii de un albastru-deschis, capul lui mare cu fata teșită de calmic se-nioarse la stînga și la dreapta și îl salută pe Popinot într-un chip ciudat, fără umilință și fără respect, ca un om care simte că locul lui nu-i acolo și care nu face nici o concesie. În vremea aceea începea și el să recunoască în sine că nu are nici un talent literar și se gîdea să rămînă în sectorul literaturii ca exploatator, trăind de pe urma oamenilor de spirit și făcînd afaceri în loc să facă lucrări prost plătite. În acel moment, terminase cu demersurile timide și cu încercările umilitoare și era tocmai pe punctul, ca și oamenii din marea finanță, să întoarcă foaia și să devină obraznic cu bună-știință. Dar îi trebuia un capital de început și Gaudissart îi spusese că poate face rost de el punînd în valoare uleiul lui Popinot.

— Să tratezi în numele lui cu ziarele, dar să nu-l tragi pe sfoară; altfel ne certăm de moarte; să-i dai ce trebuie pentru ce-ți plătește.

Popinot îl privi pe autor cu îngrijorare. În lămea cu adevărat negustorească, autorii sînt priviți cu un sentiment în care intră teroare, milă și curiozitate. Deși Popinot avea o bună educație, obiceiurile rudelor sale, ideile lor, treburile abrutizante ale prăvăliei și ale casieriei îi modularăseră inteligența, supunînd-o uzanțelor meseriei sale, fenomen care poate fi observat cînd urmărești schimbările suferite după zece ani de o sută de colegi de școală, ieșiți cam la fel unul cu altul din colegiu sau din pension. Andoche luă această îngrijorare drept o admirație adîncă.

— Așa, să turnăm prospectul înainte de masă, ca apoi să putem bea fără grijă, zise Gaudissart. După masă se citește greu, că și limba digerează.

— Domnule, zise Popinot, un prospect înseamnă adesea o avere întreagă.

— Și adesea, răspunse Andoche, pentru oameni de rînd ca mine, averea nu înseamnă decît un prospect.

— Ah! foarte nostim, zise Gaudissart. Al dracului Andoche, are spirit cît patruzeci!

— Cît o sută, zise Popinot, impresionat de această glumă.

Nerăbdătorul Gaudissart luă manuscrisul și citi cu voce tare și cu emfază: **ULEI CEFALIC!**

— Aș prefera *Ulei cezarian*, zise Popinot.

— Dragă, zise Gaudissart, nu-i cunoști pe oamenii din provincie: există o operație chirurgicală cu numele ăsta, și ei sînt așa de proști, încît vor crede că uleiul tău e bun la faceri; îți închipui ce greu ar fi să-i convingem că e vorba de păr.

— Nu vreau să-mi apăr termenul, zise autorul, dar v-aș ruga să remarcăți că *Ulei cefalic* înseamnă ulei pentru cap, ceea ce vă rezumă intențiile.

— Să auzim! zise Popinot nerăbdător.

Iată prospectul, așa cum circulă și astăzi în comerț în mii de exemplare (*Alt act justificativ*).

Nici un cosmetic nu poate face să crească părul, așa după cum nici un preparat chimic nu-l vopsește fără pericol pentru sediul inteligenței. Știința a declarat recent că părul este o materie moartă și că nici o substanță nu-l poate împiedica să cadă sau să albească. Pentru a preveni Xerazia și Calviția e de ajuns să fie apărat bulbul din care iese firul de păr de orice influență exterioară atmosferică și să fie menținut capul la temperatura care-i e necesară. ULEIUL CEFALIC, bazat pe aceste principii stabilite de Academia de științe, produce acest rezultat important, la care ajunseseră cei vechi, romanii, grecii și națiunile nordice, care țineau la păr. O serie de cercetări științifice au demonstrat că nobilii, care se deosebeau odinioară prin lungimea părului, nu întrebuintau alt mijloc; atît doar că procedeul lor, regăsit cu abilitate de A. Popinot, inventatorul ULEIULUI CEFALIC, fusese pierdut.

A păstra, în loc să caute a provoca o stimulare imposibilă sau dăunătoare dermei care conține bulbul, iată deci scopul ULEIULUI CEFALIC. În adevăr, acest ulei, care oprește exfolierea mătrefei, care exală un parfum suav și care, prin substanțele din care e compus, printre care intră ca element principal esența de alune, împiedică orice acțiune a aerului exterior asupra capului, previne astfel guturaiul, catarul și toate afecțiunile dureroase ale encefalului, păstrîndu-i temperatura interioară. În acest fel, bulbul care conține licorile generatoare ale părului nu sînt niciodată surprinși nici de frig, nici de căldură. Părul, acest produs minunat, la care bărbații și femeile țin atît de mult, conservă astfel, pînă la vîrsta înaintată a persoanei care întrebuintează ULEIUL CEFALIC, acea strălucire, acea finețe, acel luciu care fac atît de încîntătoare capetele copiilor.

MODUL DE ÎNTREBUINȚARE este atașat la fiecare flacon, servindu-l de înveliș.

MOD DE ÎNTREBUINȚARE A ULEIULUI CEFALIC

Este cu totul inutil să ungeți părul; acest lucru constituie nu numai o prejudecată ridicolă, dar și un obicei jenant, în sensul că acest cosmetic lasă urme peste tot. E de ajuns ca, în fiecare dimineață, să muiati un mic burete fin în ulei, să despărțiți părul cu pieptenele, să imbibați părul la rădăcină din cărare în cărare, așa încît pielea să primească un strat subțire, după ce mai înainte capul a fost curățat cu peria și cu pieptenele.

Acest ulei se vinde în flacoane purtînd semnătura inventatorului, pentru a împiedica orice contrafacere, și la prețul de TREI FRANCI, la A. POPINOT, în strada Cinq-Diamants, în cartierul Lombards, la Paris.

SÎNTEȚI RUGAȚI SĂ SCRIEȚI FRANCO.

Notă — Magazinul A. Popinot ține și uleiuri de drogherie, ca: esență de flori de portocal și de levănțică, ulei de migdale dulci, unt de cacao, unt de cafea, ulei de rișin și altele.

— E scris perfect, dragă, îi spuse Ilustrul Gaudissart lui Finot. Măi, al dracului, ce ne aruncăm la știință înaltă! Și nu ne încurcăm cu vorba, mergem drept la țintă. Ah! te felicit sincer, asta zic și eu literatură utilă.

— Ce frumos prospect! zise Popinot entuziasmat.

— Un prospect care de la primele cuvinte dă gata *Macassarul*, zise Gaudissart sculându-se cu un aer magistral pentru a rosti vorbele următoare, scandate cu gesturi parlamentare: «Parul — nu — poate — fi — făcut — să crească! Nu — poate — fi — vopsit — fără — pericol!» Ah! Ah! aici e succesul. Știința modernă e de acord cu obiceiurile celor vechi. Poți să te-înțelegi și cu bătrînii și cu tinerii. Dacă ai de-a face cu un bătrîn: «Ah! ah! domnule, cei vechi, grecii, romanii, aveau dreptate și nu erau așa de proști cum ni se spun!» Dacă tratezi cu un tînăr: «Iată, băiete dragă, încă o descoperire datorită progreselor științei. Progresăm. Cîte nu putem aștepta de la abur, de la telegraf și altele! Acest ulei este rezultatul unui raport al domnului Vauquelin!» Ce-ar fi dacă am tipări un pasaj din memoriul domnului Vauquelin la Academia de Științe, care să confirme afirmațiile noastre, ce zici? E grozav! Hai, Finot, la masă. Să halim bunătățile! Să bem șampanie pentru succesul tînărului nostru prieten!

— M-am gîndit, spuse autorul cu modestie, că epoca prospectului ușurei și glumei a trecut; noi intrăm în perioada științei; trebuie un aer doctoral și tonul unei autorități pentru a ne impune publicului.

— O să trimbișăm uleiul ăsta de-o să fiarbă; mă mîntincă și limba și picioarele. Am reprezentanța tuturor celor din branșa părului: nici unul nu dă mai mult de treizeci la sută; să lăsăm noi cu patruzeci la sută și gîrantez o sută de mii de sticle în șase luni. Voi da asalt farmaciștilor, băcanilor, frizerilor! Dacă le dăm patruzeci la sută remiză, vor face toți capul toabă clienților.

Cei trei tineri mîncau ca niște lei, beau ca niște elvețieni și se amețeau de viitorul succes al *Uleiului cefalic*.

— Uleiul ăsta și se urcă la cap, zise Finot zimbînd.

Gaudissart epuiză diferitele serii de jocuri de cuvinte despre ulei, păr, cap etc. În mijlocul risetelor homerice ale celor trei prieteni, cînd ajunseră la desert, răsună o bătaie în ușă, care fu auzită cu toate toasturile și urările de fericire reciprocă.

— E unchiu-meu! E în stare să vină să mă vadă, exclamă Popinot.

— Un unchi? zise Finot, și noi nu mai avem un pahar!

— Unchiul prietenului meu Popinot este judecător de instrucție, îi spuse Gaudissart lui Finot, nici gînd să ne batem joc de el, mi-a salvat doar viața. Ah! cînd te-ai afla ca mine în asemenea nenorocire, în fața eșafodului, unde *fac*, și adio păr! făcu el imitînd cu un gest cuțitul fatal, nu-l poți uita pe virtuosul magistrat datorită căruia ți-ai păstrat igheabul pe unde torni șampania! Ții minte, beat-mort de-ai fi. Și-apoi nu poți să știi, Finot, dacă n-o să ai cumva nevoie și dîmneata de domnul Popinot! Așa că să-i dăm drumul la saluturi pe necîntăritele.

Virtuosul judecător de instrucție întreba, într-adevăr, de nepotu-său la portăreasă. Recunoscându-i vocea, Anselme cobori cu un steșnic, ca să-i lumineze calea.

— Vă salut, domnilor, zise magistratul.

Ilustrul Gaudissart se înclină adânc. Finot îl examinează pe judecător cu ochii cam tulburi și-l găsi cam prostănac.

— Lux nu e, spuse grav judecătorul privind camera; dar ca să ajungi ceva mare, băiete, trebuie să știi să nu fii nimic la început.

— Ce om înțelept! îi spuse Gaudissart lui Finot.

— Asta-i o cugetare bună de pus într-un articol, zise ziaristul.

— A! dumneata ești, domnule, zise judecătorul recunoscându-l pe comis-voiajor. Ei, ce cauți pe-aici?

— Vreau să contribuț, domnule, prin toate modestele mele mijloace la averea iubitelui dumneavoastră nepot. Am chibzuit jocmai asupra prospectului despre ulei, și domnul este autorul acestui prospect, care ni se pare una din cele mai frumoase bucăți din literatura perucilor.

Judecătorul îl privi pe Finot.

— Domnul, zise Gaudissart, este domnul Andoché Finot, unul dintre tinerii cei mai distinși ai literaturii; scrie, în ziarele guvernamentale, articole de politică înaltă și face cronică teatrelor mici. E un ministru pe cale să devină autor.

Finot îl trăgea pe Gaudissart de pulpana redingotei.

— Bine, copii, zise judecătorul, căruia aceste cuvinte îi explicară aspectul mesei, care păstra urmele unui ospăt pe de-a-ntregul scuzabil. Dragă, îi spuse judecătorul lui Popinot, îmbracă-te, mergem astă-seară la domnul Birotteau, căruia îi sînt dator o vizită. O să semnați actul de asociere, pe care l-am examinat cu atenție. Cum fabrica de ulei se va afla pe terenurile din foburgul Temple, cred că trebuie să-ți dea cu chiric atelierul, la nevoie prin interpuși; cînd toate sînt în regulă, se evită discuțiile. Dar pereții ăștia îmi par cam umezi: să pui rogoșni, Anselme, în dreptul patului tău.

— Îmi dați voie, domnule judecător de instrucție, zise Gaudissart cu tonul micșorat al unui curtean, am lipit chiar noi tapetul astăzi și... nu s-a... uscat încă.

— Economic! bine, spuse judecătorul.

— Știi ce, îi spuse Gaudissart la ureche lui Finot, prietenul meu Popinot e un tânăr virtuos, se duce cu unchiu-său; noi hai să mergem, ca să încheiem seara, pe la fete...

Ziaristul arătă căpușcaldă buzunarului de la jiletă. Popinot văzu gestul și strecură douăzeci de franci autorului prospectului. Judecătorul avea o birjă la capătul străzii; îl luă pe nepotu-său la Birotteau. Cînd judecătorul Popinot și Anselme sosiră, Pillerault, domnul și doamna Ragon și Roguin jucau boston, iar Césarine broda o eșarfă. Roguin, care se afla în fața doamnei Ragon, lingă care stătea Césarine, băgă de seamă bucuria fetei cînd îl văzu intrînd pe Anselme; și o arătă cu un gest, roșie ca o rodie, stagiului său.

— Agadar, e ziua actelor? zise parfumiерul cind, după saluturi, judecătorul îi spuse de ce venise.

César, Anselme și judecătorul se suiră la al doilea etaj, în camera provizorie a parfumiерului, pentru a discuta închirierea și actul de asociere întocmit de magistrat. Contractul fu făcut pe optsprezece ani, ca să concorde cu cel din strada Cinq-Diamants, detaliu minim în aparență, dar care mai târziu îi fu de folos lui Birotteau. Cind César și judecătorul se întoarseră la mezanin, magistratul, mirat, întreabă care-i cauza zăpăcelii din casă și a prezenței lucrătorilor, duminică, la un om atât de credincios ca parfumiерul. Acesta abia aștepta întrebarea.

— Deși nu prea ieșiți în lume, domnule, nu veți găsi nepotrivit că cinstim eliberarea teritoriului. Dar nu-i numai asta. String cîțiva prieteni și pentru a sărbători decorarea mea cu Legiunea de Onoare.

— Ah! făcu judecătorul, care nu era decorat.

— Poate că am meritat această neasemănată și regală favoare îndeplinindu-mi funcția la tribunalul... ohi! de comerț, și luptînd pentru Bourboni pe treptele...

— Da, zise judecătorul.

— ...de la Saint-Roch, la 13 vandemiar, cind am fost rănit de Napoleon.

— Bucuros, zise judecătorul. Dacă soția mea nu va fi suferindă, vin cu ea.

— Xandrot, îi spuse Roguin la plecare stagiarului său, să-țiiei gîndul de la căsătoria cu Césarine, și peste șase săptămîni vei vedea că ți-am dat un sfat bun.

— De ce? zise Crottat.

— Birotteau, dragul meu, o să cheltuiască o sută de mii de franci cu balul lui, iar averea și-o bagă, deși eu l-am sfătuit să nu facă asta, în afacerea cu terenurile. Peste șase săptămîni, oamenii știa n-o să aibă ce minca. Însoară-te cu domnișoara Lourdois, fata antreprenorului cu zăgrăvitul: are trei sute de mii de franci zestre; am avut eu grijă să găsești ceva în schimb! Dacă-mi cumperi biroul numai cu o sută de mii de franci peșin, ți-l dau mîine.

Minunățiile balului pe care-l pregătea parfumiерul și pe care ziarele le anunțau Europei erau vînturate în lumea comerțului prin zvonurile provocate de lucrările ce nu încetau nici ziua, nici noaptea. Ici se spunea că César a închiriat trei case; acolo, că își aurește saloanele; mai departe, că la masă se vor servi mîncăruri inventate anume; dincolo, că negustorii nu vor fi invitați, serbarea fiind dată pentru reprezentanții guvernului; dincoace, parfumiерul era sever condamnat pentru ambiția lui, pretențiile politice fiindu-i luate în ris, ba, mai mult, i se contesta chiar rana primită! Balul dădea naștere la multe intrigi în al doilea arondisment; prietenii stăteau liniștiți, dar simplele cunoștințe se zbăteau teribil. Cind ești bine văzut, găsești mulți lingușitori. Foarte mulți făcură demersuri peste demersuri pentru o obține o invitație. Soții Birotteau fură uimiți de numărul prietenilor de care habar n-aveau pînă acum. Această năvală de oameni o speria pe doamna Birotteau, care se întuneca din ce în ce

mai tare la față cu cît se apropia data solemnității. Îi mărturisi mai întîi lui César că n-o să știe ce atitudine să aibă, apoi se înspăimîntă de nenumăratele amănunte ale unei asemenea petreceri; unde să găsești argintăria, sticlăria, tratațiile, vesela și cine să servească? Și cine să supravegheze totul? Îl ruga pe Birotteau să stea la ușa apartamentului și să nu-i lase să intre decît pe invitați; auzise lucruri ciudate despre indivizi care veneau la baluri burgheze invocînd prietenii ale căror nume nu-l știau. Cînd, înainte cu zece zile, Braschon, Grindot, Lourdois și Chaffaroux, antreprenorul de construcții, afirmară că apartamentul va fi gata pentru faimoasa duminică de 17 decembrie, în modestul salonas de la mezanin avu loc seara, după cină, o consfătuire caraghioasă între César, nevastă-sa și fiică-sa, pentru a alcătui lista invitaților și a trimite, după codul politetii sfîngace și cinstite, invitațiile pe hîrtie roz și cu litere aplecate, primite de dimineață de la tipograf.

— Băgați de seamă! Să nu uităm pe nimeni, zise Birotteau.

— Dacă uităm pe cineva, zise Constance, nu se uită el. Cu doamna Derville, cu care nu sîntem în vizită, ne-am pomenit aseară; își dădea niște aere!

— Era foarte drăguță, zise Césarine, mi-a plăcut.

— Și, totuși, înainte de-a se mărita era chiar mai săracă decît mine: lucra într-un atelier de lenjerie, în strada Montmartre: a cusut cămăși pentru taică-tău.

— Ei, atunci, să-ncepem lista, zise Birotteau, cu oamenii cei mai de vază. Scrie, Césarine: domnul duce și doamnă ducasă de Lenoncourt...

— Doamne! César, zise Constance, nu te apuca să trimiți invitații persoanelor pe care nu le cunoști decît în calitate de furnizor. Crezi c-o poți invita pe prințesa de Blamont-Chauvry, care e mai rudă cu răposata ta nașă, mărchiza d'Uxelles, decît ducele de Lenoncourt? Crezi că-i poți invita pe cei doi domni de Vandenesse, pe domnul de Marsay, pe domnul de Ronquerolles, pe domnul d'Ailemont, în fine, pe clienții tăi? Ești nebun, te amețesc măririle...

— Bine! Dar domnul conte de Fontaine și familia sa? Ce zici? Așa venea la *Regina trandafirilor* înainte de bătălia de la 13 vandemiar, sub numele de JACQUES CEL MARE, împreună cu FLĂCĂUL, care era domnul marchiz de Montauran, și cu domnul de La Billardièrre, care se chema NANTEZUL. Ce ne-am mai dat mina unii cu alții! «Dragă Birotteau, curaj! Dă-ți viața ca noi pentru cauza cea dreaptă!» Sîntem vechi tovarăși de conspirație.

— Pune-l, zise Constance. Dacă vine domnul de La Billardièrre cu fiu-său, să aibă cu cine să stea de vorbă.

— Scrie, Césarine, zise Birotteau. *Primo*, domnul prefect al Senei: o veni, n-o veni, dar el e șeful corpului municipal: *fiecăruia după rangul lui!* Domnul de La Billardièrre și fiul său, primar. Pune la capăt numărul invitaților. Colegul meu, domnul Granet, ajutorul de primar, cu nevastă-sa. E urîtă foc, dar n-are a face, trebuie s-o punem! Domnul Curel, giuvaergiu, colonelul Gărzii naționale, cu nevastă-sa și cele două

fete. Astea ar fi autoritățile. Acum oamenii de seamă! Domnul conte și doamna contesă de Fontaine cu fiica lor, domnișoara Emilie de Fontaine.

— O obraznică pentru care trebuie să ies din prăvălie și să-i vorbesc la ușa cupeului, pe orice vreme, zise doamna César. Dacă vine, o să vină numai ca să ridă de noi.

— Atunci poate c-o să vină, zise César, care voia neapărat lume bună. Continuă, Césarine. Domnul conte și doamna contesă de Grandville, proprietarul meu, capul cel mai grozav de la curtea regală, cum spune Derville. Ia stai! Domnul de La Billardière a aranjat ca mine să mi se dea decorația de către domnul conte de Lacépède în persoană. Se cade să-i strecor o invitație la bal și cină marelui cancelar. Domnul Vauquelin. Pune bal și cină, Césarine. Și, ca să nu-i uităm, toți alde Chiffreville și Protez. Domnul și doamna Popinot, judecător la tribunalul Senci. Domnul și doamna Thirion, ușier la cabinetul regelui, prietenii lui Ragon, și fata lor care se va mărita, pare-se cu unul din băieții din prima căsătorie ai domnului Camusot.

— César, nu-l uita pe tânărul Horace Bianchon, nepotul domnului Popinot și vărul lui Anselme, zise Constance.

— Ei aș! Césarine a și notat patru la capătul familiei Popinot. Domnul și doamna Rabourdin, unul dintre șefii de birou din secția domnului de La Billardière. Domnul Cochin, din același minister, cu nevastă-sa și cu fiu-său, comanditarii soților Matifat, și domnul, doamna și domnișoara Matifat, fiindcă veni vorba de ei.

— Soții Matifat, zise Césarine, au intervenit pentru domnul și doamna Colleville, pentru domnul și doamna Thuillier, prietenii lor, și pentru soții Saillard.

— O să vedem, zise César, Agentul nostru de schimb, domnul și doamna Desmarests.

— Asta o să fie regina balului! zise Césarine; grozav de mult îmi place, mai mult ca toate.

— Derville și nevastă-sa.

— Pune-i și pe domnul și doamna Coquelin, succesorii unchiului Pillerault, zise Constance. Așa de mult își inchipuie că vor veni, încît biata femeie și-a comandat la croitoreasa mea o rochie superbă de bal: atlas alb pe dedesubt și pe deasupra tul brodat cu flori de cicoare. N-a lipsit mult să-și facă o rochie de lamé, ca pentru a merge la curte. Dacă nu-i invităm, ni-i facem dușmani de moarte.

— Pune-i Césarine; trebuie să cinstim comerțul, că doar și noi facem parte din el. Domnul și doamna Roguin.

— Mamă, doamna Roguin o să-și pună colierul de briliante, toate bijuteriile și rochia cu dantelă de Malines.

— Domnul și doamna Lebas, zise César. Apoi, domnul președinte al tribunalului de comerț, nevastă-sa și cele două fete. I-am uitat cînd am trecut autoritățile. Domnul și doamna Lourdois și fata lor. Domnul Claparon, bancher, domnul du Tillet, domnul Grindot, domnul Molineux,

Pillerault și proprietarul lui, domnul și doamna Camusot, negustorii cei bogați de mătase, cu toți copiii lor, cel de la Școala politehnică și avocatul.

— O să fie numit judecător, fiindcă se însoară cu domnișoara Thurion, însă în provincie, zise Césarine.

— Domnul Cardot, socrul lui Camusot, și toți copiii Cardot. Ia stail și soții Guillaume, din strada Colombier, socrul și soacra lui Lebas, doi bătrâni care vor întreține conversația pe de lături; Alexandre Crottat, Célestin...

— Tată, nu-i uita pe domnul Andoche Finot și pe domnul Gaudissart, doi tineri foarte folositori domnului Anselme.

— Gaudissart? A făcut pușcărie. Dar n-are a face; pleacă peste câteva zile și o să ne plaseze uleiul... Pine-ii! Cît despre masin Andoche Finot, cine-i ăsta?

— Domnul Anselme spune că va ajunge cineva, e plin de spirit ca Voltaire.

— E autor? Țștia sînt toți aiei.

— Pune-l, tata; și-așa avem prea puțin dansatori. De altfel, prospectul cel frumos despre ulei e făcut de el.

— Crede în uleiul nostru, zise César, atunci pune-l, draguță.

— Îi pun și pe protejații mei, zise Césarine.

— Pune-l pe domnul Mitral, executorul meu; și pe domnul Haudry, medicul nostru, doar de formă, că n-o să vină.

— O să vină pentru jocul de cărți, zise Césarine.

— Ia stai! Sper, César, că-l vei invita la masă pe domnul abate Loraux?!

— I-am și scris, zise César.

— Oh! să n-o uităm pe cumnata lui Lebas, pe doamna Augustine de Somfervieux, zise Césarine. Sărăcuta de ea! Ne-a spus Lebas că e foarte suferindă, se prăpădește de inimă rea.

— Așa e cînd te măști ca un artist, exclamă parfumierul. Ia uită-te la maică-ta cîm moșăie, spuse el foarte încet fetei. Așa, așa, somn ușor, doamnă César. Ei, da rochia maică-ti? Îi spuse César Césarinei.

— Da, tată, o să fim gata. Mama se gîndește la o rochie de *crepe de Chine* doar, ca a mea; croitoreasa e sigură că n-o să fie nevoie de probă.

— Cîte persoane? zise César cu voce tare, văzînd-o pe nevastă-sa că deschide ochii.

— O sută nouă, socotînd și pe vinzători, zise Césarine.

— Unde-o să bîgăm atîta lume? zise doamna Birotteau. Dar, în sfîrșit, reîluă ea cu naivitate, o trece și duminica asta.

La oamenii care urcă de la un etaj social la altul, nimic nu se face în mod simplu. Nimeni n-avea voie, sub nici un pretext, să intre în apartamentul care era în transformare, nici chiar César sau doamna Birotteau. César îi promisese lui Raguet, băiatul de prăvălie, un rînd de haine noi de ziua hatului dacă face pază bună și-și execută bine consemnul. Ca și împăratul Napoleon la Compiègne, cînd cu renovarea

castelului pentru căsătoria lui cu Marian-Laiza de Austria, Biroiteau nu voia să vadă nimic parhai, voia să se bucure de surpriza. Cei doi foști adversari se întâlniră încă o dată, fără știrea lor, dar nu pe un cîmp de bătăie, ci pe terenul vanității burgheze. Domnul Grindoi trebuia, așadar, să-l ia de mină pe César și să-i arate apartamentul, așa după cum un ghid arată o galerie de tablouri unui vizitator. De altfel, fiecare în casă pregătise o surpriză a lui. Césarine, draga de ea, pusese la bătaie toate economiile ei, o sută de ludovici, ca să cumpere cărți pentru tatăl ei. Domnul Grindoi îi spusese în secret, într-o dimineată, că în camera tatălui ei, care avea să fie și un fel de cabinet, Asia fiind surpriza arhitectului, vor exista două dulapuri-bibliotecă. Césarine își cheltuisese toate economiile în prăvălia unui librar, ca să ofere tatălui ei pe: Bossuet, Racine, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Montesquieu, Molière, Buffon, Fénelon, Delille, Bernardin de Saint-Pierre, La Fontaine, Corneille, Păscali, La Harpe, în sfîrșit, biblioteca obișnuită care se găsește peste tot și pe care taică-său n-avea s-o cîntească niciodată. Probabil că factura de la legător avea să fie foarte sărăcită. Nepuncțiului și celebrul legător Thouvenin, un artist de altfel, făcându-se să predea volumele în ziua de 16, la amiază. Césarine destăinuise unchiului Pifferaui încercătura în care se afla și unchiul înase pe seama lui factura. Surpriza lui César pentru soția lui era o rochie de catifea vișinie, împodobită cu daniile, despre care vorbise cu fiica lui, ce-i era complice. Surpriza doamnei Biroiteau pentru noul cavaler al Legiunii de Onoare consta într-o pereche de cataramă de aur și un ap de cravată cu briliant. În sfîrșit, pentru toată familia se pregătea surpriza apartamentului, care avea să fie urmată, în mai puțin de două săptămîni, de marea surpriză a facturilor de plătit.

César chibzui îndelung ce invitații să facă în persoană și pe care să le trimiță cu Raguet, seara. Luă o berjă, o urcă pe nevastă-sa, gătită cu o pălărie cu pene, care o urîcea, și cu ultimul șal dăruit de el, un căsmir pe care și-l dorea de cincisprezece ani. Astfel, în mare ținută, parfumierii făcure douăzeci și două de vizite într-o singură dimineată.

César o scutise pe nevastă-sa de greutățile pregătirii în casă a diferitelor comestibile necesare unei petreceri splendide. Se încheiase un tratat diplomatic între ilustrul Chevet și Biroiteau. Chevet furniza o argintărie superbă, care produce cît un teren cînd e închiriată; furniza cina, vinurile și chelnerii în frunte cu un șef arătos, aceștia cunoscîndu-și cu toții răspunderea faptelor și a gesturilor. Chevet cerea să i se pună la dispoziție bucătăria și sufrageria de la mezanin ca să-și instaleze acolo cartierul general, căci trebuia să se lucreze încontinuu pentru a servi la ora șase o cină de douăzeci de persoane și la unu noaptea o masă rece foarte bogată. Biroiteau se înjelesese cu cafeneaua Foy pentru casatele în formă de fructe, care aveau să fie servite în cești frumoase, cu lingurițe aurite, pe tăvi de argint. Taurade, altă celebritate, furniza răcoșoarele și fructele.

— Să n-ai nici o grijă, îi spuse César soției sale, văzînd-o cam prea îngrijorată cu două zile înainte, Chevet, Taurade și cafeneaua Foy vor

fi la mezanin, Virginia va veghea la etajul al doilea, prăvălia va fi închisă bine. Nouă nu ne mai rămâne decât să ne lăfșim la etajul întâi.

În ziua de 16, la ora două, domnul de La Billardièrre veni să-l ia pe César pentru a-l duce la Cămară Legiunii de Onoare, unde avea să primească decorația de cavaler, împreună cu vreo zece alți cavaleri, din mîna domnului conte de Lacépède. Primul îl găsi pe parfumiер cu ochii în lacrimi: Constanța îi făcuse tocmai surpriza cataramelor de aur și a briliantului.

— E tare bine să fii iubit astfel, zise el urcîndu-se în trăsură, de față cu vinzătorii adunați, cu Césarine și cu Constanța.

Toți îl admirau pe César îmbrăcat în pantaloni pînă la genunchi de mătase neagră, cu ciorapi de mătase și cu fracul cel nou albastru-deschis pe care avea să strălucească panglica muiată în singe, după vorba lui Molineux. Cînd César se întoarse la masă, era palid de bucurie și se uita în toate oglinzile ca să-și vadă crucea; căci, în prima amețeală, nu se mulțumi cu panglica și lăsă la o parte orice modestie.

— Nevastă, spuse el, domnul Mare Cămarar e un om încîntător; de cum i-a spus o vorbă La Billardièrre, a și acceptat invitația mea; vine împreună cu domnul Vauquelin. Domnul de Lacépède e un om mare, da, ca și domnul Vauquelin; a scris patruzeci de volume! E adevărat că e și autor și *pair* al Franței. Să nu uităm să-i spunem: «Domnia-voastră» sau «Domnule conte».

— Da ia și mîncă, îi spuse nevastă-sa. Tatăl tău e mai rău ca un copil, îi spuse Constanța Césarinei.

— Ce bine-ți stă cu decorația, zise Césarine. Ți se vor da onorurile și o să ieșim împreună.

— O să mi se dea onorurile oriunde sînt santinele.

În acest moment, Grindot coborî cu Braschon. După masă, domnul, doamna și domnișoara, spuseră ei, vor putea arunca o privire în apartament, unde meșterul lui Braschon termina de fixat niște cuiere și unde trei oameni aprindeau luminările.

— Trebuie o sută douăzeci de luminări, zise Braschon.

— O factură de două sute de franci la Trudon, spuse doamna César, ale cărei jeluiri le opri cu o privire cavalerul Birotteau.

— O să aveți o serbare extraordinară, domnule cavaler, zise Braschon.

Birotteau își spuse lui însuși: «Au și început linguiștorii! Abatele Loraux m-a sfătuit să nu cad în cursa lor și să rămîn modest. Îmi voi aminti de originea mea.»

César nu înțelegea ce voia să spună bogatul tapișier din strada Saint-Antoine. Braschon făcu unsprezece încercări inutile pentru a fi invitat el, nevastă-sa, fiică-sa, soacră-sa și mătușă-sa. Braschon deveni dușmanul lui Birotteau. La plecare nu-i mai spunea «domnule cavaler».

Începu repetiția generală. César, nevastă-sa și Césarine ieșiră din prăvălie și intrară în casă pe ușa dinspre stradă. Ușa casei fusese refăcută în stil mare, cu două canaturi împărțite în panouri egale și pătrate, în mijlocul cărora se afla cîte un ornament arhitectural de fontă turnată și

vopsită. Această ușă, ajunsă atît de comună la Paris, era pe atunci o noutate. În fundul vestibulului se vedea scara, împărțită în două suișuri drepte între care se afla acel soclu care-l neliniștea pe Birotteau și care forma un fel de cușcă unde putea locui o femeie bătrînă. Acest vestibul, pardosit cu marmură albă și neagră și a cărui zugrăveală imita marmura, era luminat de o lampă în stil antic, cu patru ciocuri. Arhitectul unise bogăția cu simplitatea. Un covor roșu îngust punea în valoare albeața treptelor, care erau de piatră de calcar șlefuită cu piatră ponce. De pe prima platformă se intra la mezanin. Ușa apartamentului era în genul ușii de la stradă, dar de lemn mai subțire.

— Cîtă grație! zise Césarine. Și totuși nimic nu oprește privirea.

— Tocmai asta e, domnișoară, grația provine din proporțiile juste dintre stilobati, plinte, cornișe și ornamente; afară de asta, n-am auzit nimic, culorile sînt sobre și nu au tonuri țipătoare.

— Mare știință, zise Césarine.

Intrară apoi cu toți într-o anticameră de bun-gust, parchetată, spațioasă, cu ornamente simple. Urma un salon cu trei ferestre spre stradă, în alb și roșu, cu cornișe elegant profilate, cu motive decorative fine, și unde nimic nu obosea privirea. Pe un șemineu de marmură albă cu coloane se afla o garnitură aleasă cu gust, care n-avea nimic ridicol și se potrivea cu celelalte detalii. Domnea acolo acea suavă armonie pe care numai artiștii știu s-o alcătuiască urmărind un sistem decorativ pînă în cele mai mici accesorii, de care burghezii n-au habar, dar care-i uimește. Un policantru cu douăzeci și patru de luminări făcea să strălucească draperiile de mătase roșie, iar parchetul avea un luciu așijător care o făcu pe Césarine să danseze. Printr-un budoar verde și alb treceai în cabinetul lui César.

— Am pus aici un pat, zise Grindot, desfăcînd canaturile unui alcov ascuns cu dibăcie între cele două biblioteci. Dumneavoastră sau doamna puteți fi bolnavi, și atunci fiecare are camera sa.

— Da uite că bibliotecă e plină de cărți legate... Oh, nevastă! nevastă! zise César.

— Nu, asta e surpriza Césarinei.

— Să iertați emoția unui tată, spuse el arhitectului sărutîndu-și fata.

— Vai de mine, domnule, zise Grindot. Sînteți doar la dumneavoastră acasă.

În acest cabinet dominau culorile cafenii, subliniate de ornamente verzi, căci trecerile armonice cele mai dibace legau una de alta toate odăile apartamentului. Astfel, culoarea care constituia fondul unei odăi servea drept ornamentație celeilalte și *viceversa*. Gravura cu *Hero și Leandru* strălucea pe un panou în cabinetul lui César.

— O să-mi plătești tu toate astea, zise vesel Birotteau.

— Această frumoasă stampă ți-e oferită de domnul Anselme, spuse Césarine.

Căci și Anselme își permisesese o surpriză.

— Bietul băiat, a făcut ca mine cu domnul Vauquelin.

Apoi venea camera doamnei Birotteau. Arhitectul o umpluse de minunății ca să facă plăcere acestor oameni de treabă pe care voia să-i câștige, căci se ținuse de vorbă și studiasse atenți această *renovare*. Camera era tapetată cu matase albastră cu ornamente albe; mobila era capitonată cu lână albă cu motive albastre. Pendula de pe semineul de marmură albă reprezenta o Veneră șezând pe un bloc frumos de marmură; o mochetă cu desen turcesc unea această odaie de camera Césarinei, care era tapetată în albastru-verde și era foarte cochetă; un pian, un garderob frumos cu oglinda, un pătuc cast cu perdele simple și toate mobilele mărunte care fac plăcerea tinerelor fete. Sufrageria se afla în spatele camerei lui Birotteau și a celei a soției sale și dădea spre scară; fusese lucrată în stil zis *Louis XIV*, cu pendulă Boulle, cu bufete în alamuri și sidol, cu tapetul prins în cuie aurite. Bucuria acestor trei persoane nu se poate descrie, mai ales când, întorcându-se în camera ei, doamna Birotteau găsi pe pat rochia de catifea visinie împodobită cu dantele, pe care i-o oferea bărbatu-său și pe care Virginie o adusese între timp, mergând în virtul picioarelor.

— Domnule, apartamentul acesta vă va aduce multă faimă, îi spuse Constance lui Grindot. Măine seară vom avea peste o sută de persoane în casă și veți primi elogiile tuturor.

— O să te recomand, zise César. Vei vedea *crema* comerțului și vei fi cunoscut într-o singură seară mai abitir decât dacă ai fi clădit o sută de case.

Constance era mișcată și nu se mai gindea la cheltuială, nici nu-și mai critica bărbatul. Iată de ce. De dimineață, aducând pe *Hero* și *Leandru*, Anselme Popinot, pe care Constance îl considera ca foarte inteligent și cu mari posibilități, îi afirmase succesul *Uleiului cefalic*, la care lucra cu o dirzenie fără seamă. Îndrăgostitul făgăduise că, în ciuda sumei importante la care se ridicau nebuniile lui Birotteau, aceste cheltuieli aveau să fie acoperite în șase luni prin partea sa din beneficiile aduse de ulei. După nouăsprezece ani de temeri, era atât de plăcut să te lași măcar o zi în voia bucuriei, încât Constance făgădui fiicei sale să nu strice fericirea soțului ei prin nici o reflecție și să se lase și ea pe de-a-ntregul pradă acestei bucurii. Pe la unsprezece, când plecă Grindot, se aruncă de gîtul bărbatului ei și plînsese puțin de mulțumire, zicînd:

— César! Mă faci bună de fericire.

— Dar numai să țină, nu? zise zîbind César.

— O să țină, nu mă mai tem, spuse doamna Birotteau.

— Așa da, zise parfumiерul, în sfîrșit mă apreciezi.

Oameni destul de nobili pentru a-și recunoaște slăbiciunile vor mărturisi că o biată orfană care, înainte cu optsprezece ani, era vinzătoare la *Micul marinar* din insula Saint-Louis și un biet jăran venit pe jos din Touraine la Paris, cu băjul în mînă și cu bocanci cu cuie, nu puteau să nu fie mîguliți și fericiți de a da o asemenea petrecere pe motive atât de laudabile.

— Zău că aș da o sută de franci, zise César, ca să ne vină acum cineva în vizită.

— Iată-l pe domnul abate Loraux, zise Virginie.

Abatele Loraux intră. Era pe atunci vicar la Saint-Sulpice. Niciodată puterea suflătească nu s-a relevat mai bine ca la acest preot, adevărat sfânt: toți cei care l-au cunoscut l-au păstrat adânc întipărit în memorie. Avea o față morocănoasă și era atât de urît, încît parcă nu-ți venea să ai încredere în el, dar practica virtuților catolice îi făcuse figura sublimă: strălucea pe fața lui, înainte de a se fi urcat în cer, o splendoare cerească. O curăție intrată în sînge dădea unitate trăsăturilor lui dizgrațioase, și flacăra milosteniei purifica liniile neregulate printr-un fenomen contrar celui care animalizase și degradase totul la Claparon. În zbirăturile lui se reflecta noblețea celor trei frumoase virtuți omenești: Speranța, Credința, Mila. Avea o rostire blindă, înecată și pătrunzătoare. Costumul lui era cel al preoților din Paris; își îngăduia să poarte redingota cafeniu-închis. Nici o ambiție nu se strecurase în această inimă curată, pe care probabil că îngerii au dus-o Domnului tot atât de nevinovată ca în primul moment. A fost nevoie de blindă insistență a fiicei lui Ludovic al XVI-lea pentru a-l face pe abatele Loraux să accepte o parohie la Paris, și încă una din cele mai modeste. Privi cam îngrijorat toate minunățiile din casa lui Birotteau, zimbi celor trei personaje din lumea comerțului care erau atât de înclinate și-și plecă fruntea albă.

— Dragii mei, le spuse el, rolul meu nu e să iau parte la petreceri, ci să alin necazurile celor amărîți. Am venit să-i mulțumesc domnului César pentru invitație și să vă felicit. Pentru o singură petrecere voi veni aici, la cununia acestei frumoase copile.

După un sfert de oră, abatele plecă fără ca parfumierul sau soția acestuia să fi îndrăznit să-i arate apartamentul. Această apariție gravă stropi cu cîteva picături reci bucuria clocotitoare a lui César. Se culcară fiecare în camera sa luxoasă, luînd în primire mobilele frumoase pe care le dorise. Césarine o ajută pe mama ei să se dezbrace în fața unei mese de toaletă de marmură albă cu oglindă. César își cumpărase cîteva nimicuri, pe care voi numai decît să le încerce. Toți adormiră cu gîndul la bucuriile de a doua zi. După ce se duseră la biserică să asculte liturgia și-și citiră rugăciunile de vecernie și după ce încredințară mezaninul brațelor lumesti ale oamenilor lui Chevet, cam pe la ora patru. Césarine și mama ei începură să se îmbrace. Nici o toaletă nu-i venise atât de bine doamnei César ca rochia asta de catifea vișinie, garnisită cu dantele și avînd franjuri la minecile scurte: brațele ei frumoase, încă tinere și proaspete, pieptul strălucitor de albeață, gîtul, umerii cu linie atât de frumoasă, toate erau puse în valoare de țesătura bogată și de culoarea minunată. Mulțumirea naivă pe care o simte orice femeie cînd se vede în plinătatea farmecelor ei făcea și mai suav profilul grec al parfumierei, a cărei frumusețe apărui în toată finețea ei de camee. Césarine, îmbrăcată într-o rochie de crep alb, avea pe cap o cunună de trandafiri albi și la cingătoare de asemenea un trandafir; o eșarfă feciorelnică îi acoperea umerii și pieptul; Popinot înnebuni văzînd-o.

— Oamenii ăștia ne strivesc cu luxul lor, spuse doamna Roguin sofului ei, vizitînd apartamentul.

Notăreasa era furioasă că nu e tot atât de frumoasă ca doamna César, căci orice femeie cunoaște singură adevărul în privința superiorității sau inferiorității unei rivale.

— Lasă! că astea nu vor ține mult. În curînd, o vei împroșca cu noroi din trăsura pe biata femeie, căci o vei întîlni mergînd pe jos, ruînată! îi spuse Roguin încet nevastei sale.

Vauquelin fu și se poate de binevoitor; veni cu domnul de Lacépède, colegul său de la Institut, care trecuse să-l ia cu trăsura. Văzînd-o pe parfumiерă în toată splendoarea frumuseții ei, cei doi savanți îi făcură complimente științifice.

— Aveți, desigur, doamnă, un secret pe care știința nu-l cunoaște, de ați rămas atât de tînără și frumoasă, zise chimistul.

— Sînteți aici oarecum ca la dumneavoastră acasă, domnule academician, zise Birotteau. Da, domnule conte, reluă el, întorcîndu-se spre marele cancelar al Legiunii de Onoare, eu datoresc succesul meu domnului Vauquelin. Am onoarea să prezint domniei-voastre pe domnul președinte al tribunalului de comerț. Domnul conte de Lacépède, *pătr* al Franței, unul din oamenii mari ai Franței; a scris patruzeci de volume, îi spuse el lui Joseph Lebas, care îl însoțea pe președintele tribunalului.

Invitații la masă fură punctuali. Cina a fost cum sînt de obicei mesele negustorilor: foarte veselă, nescrobită, presărată cu glume ieftine care te fac întotdeauna să rîzi. Mîncărurile gustoase și vinurile de calitate fură prețuite cum se cuvine. Cînd oaspeții se întoarseră în saloane să ia cafeaua, era ora nouă și jumătate. Cîteva birji le și aduseseră pe unele dansatoare nêrăbdătoare. După o oră, salonul fu plin și balul începu să semene a sindrofie mondenă. Domnul de Lacépède și domnul Vauquelin plecară, spre marea disperare a lui Birotteau, care-i urmă pînă la scară implorîndu-i, dar fără succes, să rămînă. Izbuti să-i rețină pe domnul Popinot jedecătorul și pe domnul de La Billardière. Cu excepția celor trei femei care reprezentau Aristocrația, Finanțele și Administrația: domnișoara de Fontaine, doamna Jules, doamna Roubourdin, și a căror frumusețe strălucitoare, a căror îmbrăcăminte și fel de a se purta contrastau cu restul adunării, celelalte femei aveau toalete greoaie, țepene, un nu știu ce prea încărcat care dă un aspect comun reuniunilor burgheze și care era crud subliniat de grația vaporeasă a acestor trei femei.

Burghezia din strada Saint-Denis se lăfăia maiestuos, infățișîndu-se în toată plenitudinea drepturilor ei de a-și etala prostia bufonă. Era acea burghezie care-și îmbracă copiii în uniformă de cavaleriști sau de guarzi naționali, care cumpără *Victorii* și *cuceriri* sau *Soldatul plugar*, admiră *Înmormîntarea săracului*, se bucură cînd îi vine rîndul la gardă, se duce duminica la țară în casă proprie, ține sa aibă un aer distins și visează la onoruri municipale; acea burghezie lăcomă de toate și totuși bună, serviabilă, devotată, sensibilă, miloasă, care subscrie pentru copiii generalului Foy, pentru greci, ale căror piraterii nu le cunoaște, pentru Champ-d'Asile în momentul cînd aceasta nu mai există, care e victima propriilor sale virtuți și e batjocorită pentru cusururile ei de o societate

mai puțin bună decât ea, căci ea are inimă tocmai pentru că n-are habar de conveniențe; acea burghezie virtuoasă care-și crește fetele păstrându-le sufletul curat și deprinzându-le cu munca, dându-le însușiri care se topesc de îndată ce ele se avintă în clasele superioare, fete nu prea scilicitoare, dintre care Chrysale și-ar fi ales nevasta; în fine, o burghezie reprezentată admirabil prin soții Matifat, droghisti din strada Lombards, a căror întreprindere era de șaiszeci de ani furnizarea *Reginei trandafirilor*.

Doamna Matifat, care voise să aibă o ținută demnă, dansa gătită cu un turban și îmbrăcată într-o rochie greoaie, roșie ca focul și ținută cu fir, toaletă care se potrivea cu aerul ei înfipt, cu nasul ei roman și cu splendorile tenului ei cărămiziu. Domnul Matifat, care era grozav cînd defila cu Garda națională și i se zărea de la cincizeci de pași pîntecele rotunjour cu lanțul de ceas și-o grămadă de brelocuri, era dominat de această Ecaterina a II-a a tejghelii. Gras și scund, cu hamurile ochelarilor pe nas, cu gulerul cămășii înalt de-i ajungea deasupra cefei, se distingea prin vocea sa de bas și prin bogăția vocabularului. Cînd vorbea de Corneille nu spunea decât «sublimul Corneille», Racine era «duiosul Racine», Voltaire! oh! Voltaire, «al doilea în toate genurile, mai mult spirit decât geniu, și totuși om de geniu!», Rousseau «spirit bănuitor, om înzestrat cu orgoliu și care a sfîrșit prin a se spînzura». Povestea greoi anecdotele curențe despre Piron, care trecea drept un om extraordinar în cercurile burgheze. Pasionat după actrițe, Matifat era ușor inclinat spre obscenități, căci, imitîndu-l pe Cardot, predecesorul lui Camusot, și pe bogatul Camusot însuși, întreținea și el o amantă. Uneori, cînd vedea că se pregătește să povestească vreo anecdotă, doamna Matifat se grăbea să-l întrerupă: «Bagă de seamă, bolobocelule, la ce-ai să ne spui!» Așa-l numea ea familiar: bolobocelule. Această voluminoasă regină a articolelor de drogherie o făcu pe domnișoara de Fontaine să-și piardă gravitatea aristocratică: mîndra domnișoară nu se putu împiedica să zimbească auzind-o spunîndu-i lui Matifat:

— Nu te repezi așa la înghețată, bolobocelule! că nu-i distins.

* E mai greu să explici diferența dintre lumea mare și burghezie decât ti e burgheziei să ștergă această diferență. Femeile acestea, proțapite în toaletele lor, știau că sînt gătite și manifestau cu naivitate o bucurie care dovedea că balul e un eveniment în viața lor atît de ocupată; pe cînd cele trei femei care reprezentau fiecare o sferă din lumea mare arătau atunci așa cum aveau să arate și a doua zi, nu păreau a se fi gătit dinadins, nu se înfoiau în minunățiile neobișnuite ale găteliilor, nu jineau să facă efect; nu se mai gîndeau la toaletă după ce o desăvîrșiseră în fața oglinzii; pe fețele lor nu era nici o expresie forțată, dansau cu grația și cu naturalețea pe care genii necunoscute au dat-o unor statui antice. Celelalte, dimpotrivă, purtau pecetea zilelor de muncă, aveau atitudini vulgare și rideau prea mult; ochii lor erau iscoditori mai mult decât se cade, vocile lor nu se mențineau la acel murmur ușor care dă conversațiilor din timpul balului o savoare inimitabilă; nu aveau mai ales acea seriozitate obraznică anunțînd săgeți de ironie, nici acea atitudine calmă, după care se recunosc oamenii deprinși cu stăpînirea

deplină de sine. Așa încît doamna Rabourdin, doamna Jules și domnișoara de Fontaine, care își puseseră în gînd să se distreze la acest bal de parfumer, contrastau față de burghezie prin grația lor molatică, prin toaletele de un gust desăvîrșit și prin felul lor de a fi, așa după cum trei prime balerine de la Operă ies în relief pe fundalul cavaleriei grele a figuranților. Asupra lor erau ațintite priviri năucite, invidioase. Doamna Roguin, Constance și Césarine formau un fel de grup intermediar între figurile negustorești și cele trei tipuri de aristocrație feminină. Ca la toate balurile, veni un moment de insuflecire cînd torențele de lumină și de veselie, muzica și antrenul dansului provocară un fel de beție care șterse aceste nuanțe în *crescendo*-ul general. Balul avea să devină zgomotos. Domnișoara de Fontaine voi să se retragă; dar, cînd îl căută pe venerabilul vîndean ca să-i dea brațul, Birotteau cu soția și fiica lui alergară să împiedice dezertarea întregii aristocrații din casa lor.

— E în acest apartament un parfum de bun-gust care într-adevăr mă miră, îi spuse parfumerului obraznica domnișoară, și vă felicit.

Birotteau era atît de îmbătat de felicitări publice, încît nu înțelegea; dar nevastă-sa roși și nu știu ce să răspundă.

— Iată o petrecere națională care vă onorează, îi spunea Camusot!

— Rar am văzut un bal atît de frumos, spunea domnul de La Billardière, pe care nu-l costa nimic o minciună oficioasă.

Birotteau lua în serios toate complimentele.

— Ce tablou încîntător! Și ce bună orchestră! O să ne dați des baluri? îi spunea doamna Lebas.

— Ce frumos apartament! L-ați aranjat după gustul dumneavoastră? îi spunea doamna Desmarests.

Birotteau îndrăzni să mintă lăsînd-o să creadă că era gustul lui. Césarine, care avea să fie invitată la toate contradansurile, avu ocazia să vadă cîtă delicatețe era în caracterul lui Anselme.

— Dacă nu mi-aș asculta decît dorința, îi spuse el la ureche la sfîrșitul mesci, v-aș ruga să-mi acordați un contradans, dar bucuria mea ar fi prea scump plătită de amorul propriu și al unuia, și al celuilalt.

Césarine, care găsea că bărbații merg fără gratie cînd au picioarele drepte, voi să deschidă balul împreună cu Popinot. Popinot, incurajat de mătușa lui, care îi spusese să îndrăznească, îndrăzni să vorbească de dragostea sa acestei fete încîntătoare, în timpul contradansului, servîndu-se însă de ocolirurile obișnuite ale îndrăgostiților timizi.

— Norocul meu depinde de dumneavoastră, domnișoară.

— Cum așa?

— Nîmai o anumită speranță mi-l-ar asigura.

— Puteți spera.

— Vă dați seama bine ce mi-ați spus numai prin două vorbe? reluă Popinot.

— Sperăți în noroc, zise Césarine cu un zîmbet șăgalnic.

— Gaudissart! Gaudissart! îi spuse Anselme prietenului său, după contradans, stringîndu-l de braț cu foarță herculeană, dacă nu reușești,

imi zbor creierii. Reusita inseamă căsătoria cu Césarine, așa mi-a spus chiar ea, și uite-o ce frumoasă e!

— Da, e faină! zise Gaudissart, și bogată. Las' c-o înhățăm noi.

Semnele de simpatie între domnișoara Lourdois și Alexandre Crottat, succesorul lui Roguin recunoscut de acesta, fură remarcate de doamna Birotteau, care nu renunță fără o mare durere la ideea de a face din fiică-sa soția unui notar din Paris. Unchiul Pillervault, care se salutase cu Molineux cel mărunțel, se instală într-un fotoliu lângă bibliotecă, de unde se uita la cei ce jucau cărți și asculta conversațiile; din cind în cind venea să privească, din pragul ușii coșurile de flori săltaoare: capetele dansatoarelor pe care le învîrteau cavalerii. Atitudinea lui era cea a unui adevărat filozof. Bărbații erau oribili, cu excepția lui du Tillet, care prinsese manierele lumii bune; a tinărului La Billardière, viitoare fugură de jurnal de modă; a domnului Jules Desmarests și a personajelor oficiale. Dar printre toate aceste figuri mai mult sau mai puțin comice, care dădeau adunării fizionomia ei proprie, se afla una deosebit de ștearsă, tocită ca o piesă de cinci franci de pe vremea Republicii, dar pe care îmbrăcămîntea o făcea tare curioasă. Ați ghicit că e vorba de micul tiran din Curtea batavă, care-și pusesese rufăria fină îngălbenită în dulap și se mîndrea cu un jabou de dantelă moștenit, prins cu o camee albăstruie; purta pantaloni pînă la genunchi de mătase neagră, ceea ce-i trăda fusele pe care avea îndrăzneala să se sprijine. César îi arătă triumfător cele patru odăi create de arhitect la etajul întâi al proprietății sale.

— Al e treaba dumitale, domnule, îi spuse Molineux. Așa arangat, etajul meu o să facă mai bine de o mie de scuzi.

Birotteau răspunse printr-o glumă, dar simți ca o împunsătură de ac accentul cu care bătrînelul pronunțase fraza. «Imi reiau în curînd etajul, omul ăsta se ruinează!», acesta era sensul cuvîntelor *o să facă*, pe care Molineux le zvrîlise ca o zgîrietură de gheare.

Fața gălbioară și ochii ucigași ai proprietarului îl impresionară pe du Tillet, a cărui atenție fusese mai întâi atrasă de un lanț de ceas de care atîrna o jumătate de kilogram de diverse brelocuri sunătoare și de un frac verde cu alb, cu gulerul răsfrînt în chip ciudat, care-i dădeau bătrînelui aerul unui șarpe cu clopoței. Bancherul veni deci la mărunțelul cămătar spre a afla ce-l înveselește anume.

— Aici, zise Molineux, punînd un picior în budoar, sînt pe proprietatea domnului conte de Grandville; dar aici, spuse el arătînd celălalt picior, sînt la mine; căci eu sînt proprietarul acestei case.*

Molineux vorbea așa de bucuros cînd găsea pe cineva să-l asculte, încît, încîntat de atenția lui du Tillet, se prezintă, își povestiră obiceiurile, relată insolențele lui musiu Gendrin, precum și învoielile sale cu parfumiерul, învoieli fără de care balul n-ar fi avut loc.

— Al Domnului César v-a plătit chiria, spuse du Tillet, asta nu-i stă în obicei.

— O! Eu l-am cerut-o, sînt atît de bun cu chiriașii mei!

cu zimbet divin, înveșmîntate în tunici albe cu marginile albastre, îți trec ușor pe ochi, arătînd fețe supraomenești de frumoase și forme de o neasemuită finețe. Din torțele amorașilor care roiesc iese flăcări! Te simți iubit, te simți fericit, într-o fericire pe care o respiri fără s-o înțelegi, te scalzi în valurile acestei armonii care se revarsă dăruind fiecăruia ambrozia pe care și-a ales-o. Ți se topește inima, căci cele mai tainice dorințe ți se realizează pentru o clipă. După ce te-a plimbat prin ceruri, vrăjitorul, prin profunzimea și misterioasa tranziție a notelor de bas, te cufundă din nou în mlaștina realităților reci, de unde te scoate cînd ești însetat de melodiile sale divine și cînd sufletul strigă: Mai vreau! Aspectul psihic al punctului culminant al acestui frumos final este același cu emoția provocată Constanței și lui César de petrecerea lor. Collinet compusese la clarinet finalul simfoniei lor comerciale.

Obosiți, dar fericiți, cei trei Birotteau adormiră dimineața în zumbetul acelei petreceri care, socotind construcțiile, reparațiile, mobila, consumațiile, toaletele și biblioteca pentru care Césarine primise înapoi banii, se ridică, fără ca César să bănuiască, la suma de șaiszeci de mii de franci. Iată cît costa fatala panglică roșie pusă de rege la butoniera unui parfumiер! Dacă i s-ar întîmplat vreo nenorocire financiară lui César, era de ajuns această cheltuială nebunească pentru a putea fi dat pe mina poliției corecționale. Un negustor se află în situația de faliment simplu cînd face cheltuieli socotite excesive. E poate mai groaznic să ajungi la secția a șasea a tribunalului pentru niște fleacuri neroade sau pentru stingăcii decît la Curtea cu juri o fraudă înveșmîntată. În ochii anumitor oameni e mai bine să fii criminal decît nătîng.

CESAR ÎN LUPȚĂ CU NENOROCIREA

La o săptămână după această petrecere cînd ultima flăcăruiie din focul de paie al unei prosperități de optsprezece ani sta să se stingă, César se uita la trecători prin vitrina prăvăliei, gîndindu-se la extinderea afacerilor sale pe care le găsea apăsătoare. Pînă atunci totul fusese simplu în viața lui: vindea ce fabrica, sau cumpăra pentru a vinde. Astăzi, afacerea cu terenurile, participarea la întreprinderea A. POPINOT ȘI COMPANIA, rambursarea celor o sută șazeci de mii de franci aruncați pe piață și care aveau să facă necesare fie schimburi de polițe neplăcute soției sale, fie succese nemaipomenite în negoțul lui Popinot, toate aceste complicații îl speriau pe bietul om; simțea că are în mînă mai multe fire decît poate ține. Cum își conducea oare barca Popinot? Birotteau îl trata pe Popinot așa cun un profesor din clasa de retorică tratează un elev; nu avea încredere în posibilitățile lui și-i părea rău că nu poate sta la spate ca să-i sufle. Dovada temerilor pe care tinărul negustor i le inspira parfumierului era semnul cu piciorul pe care César i-l făcuse la Vauquelin. Birotteau avea grijă ca soția, fiica și vizătorul său să nu-i ghicească gîndurile; dar era ca un biet luntraș de pe Sena, căruia, din întâmplare, un ministru i-ar fi dat comanda unei fregate. Aceste gînduri se lăsau ca o ceață pe inteligența lui, care nu era deprinsă cu meditarea, așa că stătea în picioare încercînd să-și limpezească mintea. În acel moment apărură pe stradă o figură pentru care el avea o profundă antipatie, cea a mărunțelului Molineux, al doilea proprietar al său. Oricui i se întîmplă să aibă vise pline de peripeții care ar umple o viață întreagă și în care revine adesea o ființă fantastică aducătoare de nenorocire, ca trădătorul dintr-o piesă de teatru. Lui Birotteau i se părea că soarta li dăduse lui Molineux un asemenea rol în viața sa. Față acestuia avusese o strîmbătură diabolică în toată petrecerii, privind luxul din casă cu ochii plini de ură. Revăzîndu-l, César își aminti cu atît mai viu impresia pe care i-o lăsase acest zgrie-brînză (un termen din vocabularul lui), cu cît Molineux îi provocă un nou sentiment de repulsie ivindu-se deodată în toată meditației lui.

— Domnule, spuse omulețul cu vocea sa îngrozitor de ștearsă, am încheiat lucrurile atît de repede, încît ați uitat să semnați actul.

Birotteau luă contractul pentru a repara omisiunea. Atunci intră și arhitectul, care-l salută pe parfumier și se învîrti cu un aer diplomatic în jurul lui.

— Domnule, îi spuse în sfârșit la ureche, știți ce grele sînt începuturile într-o meserie; de vreme ce sînteți mulțumit de mine, mi-ați face un mare serviciu achitîndu-mi onorariul.

Birotteau, care rămăsese fără bani, fiindcă dăduse rentele și banii lichizi, îi spuse lui Célestin să facă o poliță de două mii de franci cu scadență peste trei luni și să pregătească o chitanță.

— Am fost foarte bucuros că ați luat pe seama dumneavoastră chiria vecinului, zise Molineux cu un aer de zeflemisire reținută. Portarul a venit să mă anunțe azi dimineață că judecătorul a pus sigilii în urma dispariției lui Cayron.

«De nu m-aș arde cu cinci mii de franci!» gîndi în sinea lui Birotteau.

— Trecea drept un om pierdut în afaceri, zise Lourdois, care venise și el să prezinte parfumerului nota de plată.

— Un negustor nu e la adăpost de loviturile soartei decît atunci cînd s-a retars, zise Molineux îndoiindu-și actul cu o grijă minuțioasă.

Arhitectul îl privi pe bătrînel cu plăcerea pe care o are orice artist cînd vede o caricatură ce-i confirmă părerile despre burghezi.

— Cînd stai cu capul sub umbrelă, îți închipui de obicei că, dacă plouă, ești apărat, zise arhitectul.

Privindu-l, Molineux studie mult mai mult mustățile și alunița de sub buză decît fața arhitectului și îl disprețui tot atîta cît îl disprețuia și domnul Grindot pe el. Rămase locului ca să-i dea una cu gheara la ieșire. Tot trăind cu pisicile, Molineux avea în ochi, ca și în felul de a fi, ceva din rasa felină.

În acel moment, intrară Ragon și Pilleraut.

— Am vorbit de afacerea noastră judecătorului, îi spuse Ragon la ureche lui César: el pretrinde că într-o combinație de genul ăsta ar trebui o chitanță de la vinzători și să facem actele, ca să fim toți cu adevărat proprietari în indivizie...

— A! Faceți afacerea de la Madeleine? zise Lourdois. Se vorbește de ea, va fi ceva de construit acolo!

Zugravul venise să încaseze repede ce-avea de încasat, dar găsi că nu e în interesul lui să-l grăbească pe parfumer.

— V-am remis factura fiindcă e sfîrșitul anului, îi spuse el la ureche lui César, dar nu e nici o grabă.

— Dă ce ai, César! zise Pilleraut remarcînd surprinderea nepotului său, care, uimit de ce vedea în factură, nu-i răspundea nici lui Ragon, nici lui Lourdois.

— A, un fleac, am luat niște polițe de cinci mii de franci de la negustorul de umbrele, vecinul meu, care dă faliment. Dacă mi-a dat polițe fără acoperire, rămîn păcălit ca un neghiob.

— Și doar ți-am spus de multă vreme, exclamă Ragon; cel care se înecă se agață pînă și de piciorul lui tată-său și-l înecă și pe el. Am văzut, doar, atîtea falimente! La începutul dezastrului nu ești număidocît hoț, dar devii de nevoie.

— Adevărat, zise Pilleraut.

— Ah! Dacă vreodată ajung la Camera deputaților sau am vreo influență în guvern... zise Birotteau înălțîndu-se pe virfuri și lăsîndu-se pe călcîie.

— Ce-ai face? zise Lourdois, căci sînteți om înțelept.

Molineux, pe care-l interesa orice discuție juridică, rămase în prăvălie; și, cum atenția altora te face atent, Pillerault și Ragon, care cunoșteau părerile lui César, îl ascultară totuși cu aceeași gravitate ca și cei trei străini.

— Aș dori, zise parfumiерul, un tribunal de judecători inamovibili și un procuror general care să judece ca și cînd ar fi vorba de o crimă. După instrucție, în timpul căreia un judecător ar îndeplini pe loc funcțiile actuale ale agenților, ale sindicilor și ale judecătorului-comisar, negustorul să fie declarat *salit reabilitabil* sau *salit fraudulos*. Ca *salit reabilitabil*, să fie obligat să plătească tot; în acest caz, să aibă în grijă averea sa și cea a soției sale; căci bunurile, moștenirile, totul ar aparține creditorilor; el să le administreze sub supraveghere și în numele lor; în fine, să-și continue afacerile, dar semnînd: *cutare, salit*, asta pînă la rambursarea completă a datoriilor. Ca *salit fraudulos*, să fie condamnat, așa cum se făcea altădată, la stîlpul infamiei, în sala Bursei, unde să stea două ceasuri cu scufia verde în cap. Bunurile sale, ale soției și orice drepturi să revină creditorilor, iar el să fie surghiunit din regat.

— Așa ar fi ceva mai sigur comerțul, zise Lourdois, și te-ai gîndi bine de tot pînă să te apuci de operații.

— Nici legea actuală nu e respectată, zise César exasperat. Din o sută de negustori, mai mult de cincizeci sînt cu șaptezeci și cinci la sută sub cifra afacerilor lor sau vînd eu douăzeci și cinci la sută sub prețul de inventar și ruinează astfel comerțul.

Domnul are dreptate, zise Molineux, legea actuală e prea îngăduitoare. Ar trebui sau predarea totală a averii sau stîlpul infamiei.

— Păi cum! zise César, după cum merg lucrurile, un negustor o să devină un boț patentat. Cu semnătura lui poate băga mina în casa de bani a oricui.

— Nu ești deloc indulgent, domnule Birotteau, zise Lourdois.

— Are dreptate, zise bătrînul Ragon.

— Toți falșii sînt suspecti, zise César, exasperat de mica pierdere care-i suna în urechi ca primul sunet al goarnei pentru cîrbul încolțit.

În acel moment, șeful chelnerilor de la Chevet aduse factura. Apoi sosiră un băiat de la Félix, un chelner de la cafeneaua Foy, clarinetistul lui Collinet, fiecare cu nota de plată a patronului său.

— Sfertul de oră al lui Rabelais, zise Ragon zîmbînd.

— Zău așa, frumoasă petrecere ați mai dat, zise Lourdois.

— Sînt ocupat, spuse César tuturor băieților, care plecară lăsînd facturile.

— Domnule Grindot, zise Lourdois vîzîndu-l pe arhitect că îndoaie o poliță semnată de Birotteau, ești bun să verifici factura mea și să dai bon de plată pe ea; numai măsurătorile trebuie controlate, prețurile le-ai aprobat dumneata în numele domnului Birotteau.

Pillerault li privi pe Lourdois și pe Grindot.

— Preșuri convenite între arhitect și antreprenor, spuse unchiul la urechea nepotului; te-au jefuit.

Grindot precă, Molineux li urmă și li abordă cu un aer misterios.

— Domnule, li spuse el, m-ai ascultat, dar nu m-ai înțeles; îți doresc o umbrelă.

Grindot fu cuprins de spaimă. Căci cu cît un beneficiu e mai ilegal, cu atît omul ține mai mult la el: așa e făcută inima omului. Artistul dăduse, într-adevăr, mare atenție apartamentului, li consacrase toată știința și tot timpul său, se ostenise pentru zece mii de franci și căzuse victimă propriului său orgoliu; antreprenorilor nu le fusese prea greu să-l momească. Avusese greutate nu atît argumentul ameninșător și irezistibil că va fi înnegrit prin calomnie, cît observația lui Lourdois asupra afacerii terenurilor de la Madeleine: Birotteau nu avea de gînd să construiască nici o casă, specula doar preșurile terenurilor. Arhitecții și antreprenorii sînt între ei ca un autor cu actorii, depînd unii de alții. Grindot, însărcinat de Birotteau să discute preșurile, trecu de partea oamenilor de meserie împotriva burghezului. De aceea trei mari antreprenori, Lourdois, Chaffaroux și Thorein dulgherul, li proclamară unul din băieții buni cu care e o plăcere să lucrezi. Grindot înțelese că facturile, din care avea și el o parte, vor fi plătite, ca și onorariul său, în polițe, și iată că bătrînelul li făcea să aibă îndoieli chiar asupra plății lor. Grindot avea să fie neînduplecat, așa cum sînt artiștii, oamenii cei mai cruzi față de burghezi.

Către sfîrșitul lui decembrie, César avu de plătit facturi de șaizeci de mii de franci. Félix, cafeneaua Foy, Tanrade și creditorii mărunți, care trebuiau plătiți cu bani gheață, trimiseră de trei ori la parfumier. În comerț fleacurile acestea fac mai mult rău decît o nenorocire: o anunță. Pierderile cunoscute le poți defini; dar panica nu are margini. Birotteau își văzu goală casa de bani. Asemenea lucru nu i se întîmplase niciodată de-a lungul întregii sale vieți comerciale, așa încît fu cuprins de spaimă. Cum se întîmplă cu toți oamenii care n-au avut niciodată de luptat multă vreme cu mizeria și care sînt slabi, această împrejurare, obișnuită în viața celor mai mulți dintre micii negustori parizieni, tulbură mintea lui César.

Parfumierul li dădu ordin lui Célestin să trimită facturile mușterilor spre încasare; dar vinzătorul prim mai întrebă o dată înainte de a executa acest ordin nemaiauzit. Clienții, termen nobil care începea atunci să fie aplicat de detailiștii mușterilor lor și de care César se folosea spre nemulțumirea soției sale, care-i spusese pînă la urmă: « Zi-le cum vrei, numai să plătească! », clienții, așadar, erau persoane bogate cu care nu riscai nici o pagubă, dar care plăteau cînd le abătea și de la care César avea deseori cincizeci sau șaizeci de mii de franci de luat. Vinzătorul al doilea luă registrul de facturi și începu să le copieze pe cele mai importante. César se ferea de soția lui. Ca să-i ascundă întristarea pe care i-o provoca *simunul* nenorocirii, vru să iasă puțin.

— Bună ziua, domnule, zise Grindot intrând cu acel aer degajat pe care-l iau artiștii când vorbesc de interes de care pretind că sînt total străini. Nu pot găsi deloc bani lichizi pe polița dumneavoastră; sînt obligat să vă rog a mi-o preschimba în scuzi. Îmi pare nespus de rău că trebuie să fac acest demers, dar nu știu să mă descurc cu cămătarii, n-aș vrea să colportez polițe cu semnătura dumneavoastră, am destule noțiuni de comerț pentru a înțelege că ar însemna s-o discreditez; c-deci în interesul dumneavoastră ca...

— Domnule, zise Birotteau năucit, mai încet, te rog: sînt surprins cum nu se mai poate.

Atunci intră Lourdois.

— Lourdois, zise Birotteau zîmbind, cum ți se pare?...

Dar se opri. Bietul om voia să-l roage pe Lourdois să preia el polița lui Grindot, luîndu-l peste picior pe arhitect, cu buna-credință a negustorului sigur de el; dar zări un nor pe fruntea lui Lourdois și se cutremură văzînd că era cit pe-aici să comită o imprudență. O asemenea glumă nevinovată înscamă moartea creditului asupra căruia încep să apese bătăușile. În asemenea caz, un negustor bogat își reia polița, nu o oferă altuia. Birotteau își simțea capul amețit, că și cînd s-ar fi uitat în fundul unui abis prăpăstios.

— Dragă domnule Birotteau, zise Lourdois trăgîndu-l într-un colț al magazinului, factura mea a fost măsurată, controlată, verificată, te rog să-mi pregătești banii pentru mîline. Îmi măriți fața și trebuie să-i dau bani peșin, notații nu lucrează cu polițe; de altfel semnătura mea n-a circulat niciodată.

— Trimite poimîine, zise de sus Birotteau, care se bizuia pe plășile clienților săi. Și dumneata asijderea, domnule, îi spuse el lui Grindot.

— Și de ce nu chiar acum? întrebă arhitectul.

— Am de făcut plășile lucrătorilor mei de la fabrică, zise César, care nu mințise niciodată.

Își luă pălăria să iasă cu ei; dar zidarul împreună cu Thorein și Chaffaroux îl opriră în momentul cînd închidea ușa.

— Domnule, îi spuse Chaffaroux, avem mare nevoie de bani.

— Ei, că n-oi fi avînd minele din Peru, zise César iritat, și se depărtă repede de ei. «E ceva la mijloc. Afurisit ba! toată lumea te crede milionar. Totuși, gîndi el, acru lui Lourdois nu era firesc, aici se ascunde ceva.»

Mergea pe strada Saint-Honoré fără să știe încotro, simțindu-se ca togit, cînd se ciocni de Alexandre la colțul unei străzi așa cum un berbec sau un matematician absorbit de rezolvarea unei probleme s-ar fi ciocnit cu altul.

— A, domnule, zise viitorul notar, o întrebare! Roguînd a predat cei patru sute de mii de franci ai dumneavoastră domnului Claparon?

— Afacerea s-a încheiat de față fiind cu toții. Domnul Claparon nu mi-a dat nici o chitanță... aveam valori... de negociat... Roguînd trebuie să-i fi dat... cei două sute patruzeci de mii de franci ai mei în scuzi...

era vorba să încheiem definitiv actele de vânzare... Domnul Popinot, judecătorul, pretinde... Chitanța... Dar... pentru ce această întrebare?

— Pentru ce aş putea să vă pun o asemenea întrebare? Pentru a ști dacă cei două sute patruzeci de mii de franci ai dumneavoastră sînt la Claparon sau la Roguin. Roguin era de-atîta vreme prieten cu dumneavoastră, ar fi putut avea scrupulul să-i predea lui Claparon și astfel ați scăpa ca prin minune! Dar prost mai sînt! I-a luat și pe ei o sută cu banii domnului Claparon, care, din fericire, nu trimisese încă decît o sută de mii de franci. Roguin a fugit. A luat și de la mine o sută de mii de franci pentru birou și nu mi-a dat chitanță; i-am dat banii așa cum v-aș încredința dumneavoastră punga. Vinzătorii terenurilor n-au primit nici o para; acum au fost la mine. Banii împrumutați de dumneavoastră pe baza terenurilor nu existau nici la dumneavoastră, nici la cei care vi-i împrumutau. Roguin îi mincase, ca și cei o sută de mii de franci ai dumneavoastră... pe care... de multă vreme nu-i mai avea... Așa că ultima sută de mii ai dumneavoastră i-a luat, m-am aduc aminte că m-am dus să-i încasez la Bancă.

Pupilele lui César se dilatără așa de tare, încît nu mai văzu înaintea ochilor decît o fiacără roșie.

— O sută de mii de franci de la Bancă ai dumneavoastră, o sută de mii de franci ai mei plătiți pentru birou, o sută de mii de franci ai domnului Claparon, iată trei sute de mii de franci de care ne-am lins pe bot, fără să mai socotim hojiile care se vor descoperi, reîuă tinărul notar. Doamna Roguin e rău de tot, domnul du Tillet a stat lângă ea toată noaptea. El, du Tillet, a scăpat ca prin minune. O lună întreagă l-a pisat Roguin ca să-l bage în afacerea cu terenurile, dar, din fericire, avea toți banii băgați într-o combinație cu banca Nucingen. Roguin i-a lăsat nevastă-si o scrisoare înspăimîntătoare! Am citit-o adineauri. De cinci ani intrase în banii clienților, și pentru ce? pentru o amantă, frumoasa oladeză; a părăsit-o cu două săptămîni înainte de a da lovitură. Cum era risipitoare, ea a rămas fără o para și i s-au vîndut mobilele. Ba semnase și niște polițe. Ca să scape de urmărire, s-a refugiat într-o casă de prostituție de la Palais-Royal, unde a fost asasinată ascară de un căpitan. A mincat ea averea lui Roguin, dar curînd, curînd a pedepsit-o Dumnezeu. Sînt femei pentru care nimic nu e sfînt; auzi, să mînci un notariat! Doamna Roguin nu rămîne cu ceva avere decît făcînd uz de ipoteca ei legală, căci toate bunurile ticălosului sînt grevate peste valoarea lor. Cabinetul e vîndut cu trei sute de mii de franci! Și eu, care credeam că fac o afacere bună și m-apuc să plătesc cu o sută de mii de franci mai mult, nici chitanță n-am. Sînt cheltuieli ale cabinetului care au să mîncine și cabinetul, și cauțiunea; creditorii au să creadă că m-am înțeles cu ei dacă vorbesc de cei o sută de mii de franci ai mei, și, cînd ești la începutul carierei, trebuie să bagi de seamă să nu-ți fie îrfelită reputația. De luat, dac-o să poți lua treizeci la sută. La vîrsta mea să intru la apă în halul ăsta! Un om de cincizeci și nouă de ani să țină o femeie!... Pașlama bătrînă! Acum douăzeci de zile mi-a spus

să nu mă însor cu Césarine, că în curînd n-o să aveji nici după ce bea apă, monstrul!

Alexandre ar fi putut vorbi multă vreme așa; Birotteau stătea ca o stana de piatră. Cîte fraze, atîtea lovituri de măciucă pentru el. Nu mai auzea decît un sunet de clopote de mort, așa cum la început nu văzuse decît focul prăpădului său. Alexandre Crottat, care-l credea pe demniul parfumier un om tare și capabil, fu înspăimîntat de paloarea și de împietrirea lui César. Succesorul lui Roguin nu știa că notarul îi luase lui César mai mult decît averea. Ideea sinuciderii imediate trecu prin mintea acestui negustor, altfel atît de adînc religios. Sinuciderea este în asemenea cazuri un mijloc de a scăpa de o mie de morți și pare logic să vrei numai una. Alexandre Crottat îi dădu bratul lui César și voi să-l urnească din loc. N-a fost posibil; îi fugea pămîntul de sub picioare de parcă era beat.

— Da ce-aveji? zise Crottat. Dragă domnule César, puțin curaj! Nu e moarte de om! De altfel, o să recuperați patruzeci de mii de franci; de vreme ce persoana care trebuia să vi-i dea cu împrumut nu avea această sumă și ea nu v-a fost remisă, este cazul să cereți desfacerea contractului.

— Bahul, decorația, polițe de două sute de mii de franci pe piață, nimic în casa de bani... Soții Ragon, Pillerault... Și nevastă-mea care știa ea ce spunel!

O ploaie de cuvinte încalcite care trezeau o mulțime de idei copleșitoare și de suferințe nemaiauzite căzu ca o grindină secerînd toate florile din grădina *Reginei trandafirilor*.

— Mai bine mi s-ar tăia capul, zise în sfîrșit Birotteau, mă stingherește cu greutatea lui și nu-mi servește la nimic...

— Bietul nenea Birotteau! zise Alexandre, da cum așa, e vreo primejdie?

— Primejdie!

— Aveți curaj, luptați!

— Luptați! repeta parfumierul:

— Du Tillet v-a fost vinzător; el are cap bun, o să vă ajute.

— Du Tillet?

— Hai să mergem.

— Doamne, n-aș vrea să mă întorc acasă în halul în care sînt, zise Birotteau. Dumneata care ești prietenul meu, dacă există prieteni, dumneata care mi-ai inspirat interes și care te-ai ospătat la mine în casă, Xandrot, în numele soției mele, du-mă undeva cu birja, însoțește-mă...

Noul notar ridică cu mare greutate într-o birjă mașina inertă care purta numele de César.

— Xandrot, zise parfumierul cu vocea tulburată de lacrimi, căci în acel moment putea vărsa lacrimi, ceea ce-i desceală puțin cercul de fier care-i strîngea țeasta, să trecem pe la mine și să vorbești cu Célestin în locul meu. Spune-i acestui bun Crevel, prietene, că e în joc viața mea și a soției mele. Să nu vorbească nimănui, sub nici un pretext, de dispariția

lui Roguin. Cheam-o pe Césarine și roag-o să împiedice pe oricine să-i vorbească măică-șii de afacerea asta. Trebuie să ne ferim de cei mai buni prieteni, de Pillerault, de Ragoni, de toată lumea...

Vocea schimbată a lui Birotteau îl impresionează mult pe Crottat, care înțelege importanța acestei recomandări. Cum strada Saint-Honoré era în drumul spre magistratul la care se ducea, el îi îndeplinește rugămințile; Célarine și Césarine îl văzură cu groază pe parfumiер; mut, palid și prostît parcă, în fundul birjei.

— Să nu suflați nici o vorbă despre treaba asta, zise parfumiерul.

«Ah! Iși zise Xandrot, își revine! îl credeam pierdut.»

Consfătuirea dintre Alexandre Crottat și magistrat dură multă vreme: fu chemat președintele camerei notarilor; César fu transportat peste tot ca un pachet, nu mișca și nu spunea nici un cuvînt. Către ora șapte seara, Alexandre Crottat îl aduse pe parfumiер acasă. Gîndul că va da ochii cu Constance îl mai scutură pe César. Tînărul notar îi făcu binele să intre înainte ca s-o prevină pe doamna Birotteau că soțul ei a avut un fel de congestie.

— E cam tulburat la cap, zise el făcînd gestul prin care se arăta înnegurarea creierului. Ar trebui, poate, să i se lase singe sau să i se pună lipitori.

— Trebuia să se întîmple una ca asta, zise Constance, care era la o mie de poște de a bănuî un dezastru: nu și-a luat doctoria preventivă la începutul iernii; și de două luni încoace trudește ca un ocaș, de parcă n-ar avea ce mîncă.

Soția și fiica lui îl rugară pe César să se suie în pat și trimiseră să-l cheme pe bătrînul doctor Haudry, medicul lui Birotteau. Bătrînul Haudry era un medic din școala lui Molière, vechi practician și partizan al vechilor formule spîțerești; își trata bolnavii ca un felcer, deși era medic consultant. Veni și cercetă *facies*-ul lui César, apoi prescrise să i se pună numai decît cataplasme cu muștar la tîlpile picioarelor: recunoștea simptomele unei congestii cerebrale.

— De unde să-i fi venit asta? întrebă Constance.

— De la timpul umed, răspunse doctorul, căruia Célarine îi șoptise ceva.

Medicii sînt adesea obligați să spună cu bună-știință nerozii ca să salveze onoarea sau viața oamenilor sănătoși din jurul bolnavului. Bătrînul doctor văzuse atîtea, încît n-a fost nevoie să i se explice prea mult. Célarine coborî după el pe scară, întrebîndu-l ce e de făcut.

— Liniște și tăcere, apoi, cînd capul va fi limpezit, vom încerca întăritoare.

Doamna César petrecu două zile la căpătîiul soțului ei, care-i păru uneori că delirează. Instalat în frumoasa cameră albastră a soției sale, spunea lucruri de neînțeles pentru Constance, privind draperiile, mobilele și tot luxul costisitor din casă.

— E nebun, îi spuse ea Césarinei într-un moment când César se ridicase în capul baselor și citea cu voce solemnă fragmente din articolele Codului comercial.

— Dacă cheltuielile sînt considerate excesive... Scoateți draperiile!

După trei zile groaznice, în timpul cărora rațiunea lui César fu în primejdie, organismul puternic al țaranului din Touraine învinse și capul i se limpezi; domnul Haudry îi dădu să ia întăritoare, hrană înviorătoare și, după o ceașcă de cafea dată la timp, negustorul fu pe picioare. Constance, obosită, îi luă locul.

— Biata femeie! zise César când o văzu adormită.

— Hai, tată, curaj! Ești un om așa de superior că vei învinge. N-o să fie nimic grav. O să te ajute domnul Anselme.

Césarine rosti cu blindețe aceste cuvinte vagi pe care afecțiunea le indulci și mai mult și care pot da curaj celor mai abătute, așa după cum cîntecele unei mame alină durerile unui copil căruia-i cresc dinții,

— Da, copila mea, voi lupta; dar să nu spui nici o vorbă nimănui pe lume, nici lui Popinot, care ne iubește, nici unchiului tău Pillerault. Întîi am să-i scriu fratelui meu; e canonic, cred, vicar al unei catedrale; nu cheltuiește nimic, trebuie să aibă bani. Dacă a economisit numai o mie de scuzi pe an, de douăzeci de ani trebuie să aibă o sută de mii de franci. Și apoi, în provincie, preoții au credit.

Sărind să aducă tatălui ei o măsujă și tot ce trebuie de scris, Césarine îi dădu și restul invitațiilor la bal tipărite pe hîrtie roz.

— Arde toate astea! strigă negustorul. Numai diavolul a putut să-mi dea ideea balului ăstaia. Dacă sînt înfrînt, voi trece drept hoț. Dar ce să mai vorbim!

SCRISOAREA LUI CESAR CĂTRE FRANÇOIS BIROTTEAU

«Iubite frate,

Mă aflu într-o criză comercială atît de grea, încît te implor să-mi trimiți toți banii de care poți dispune, chiar dacă ar trebui să-i iei cu împrumut.

Al tău,
CESAR.

«Nepoata ta Césarine, care e lângă mine cînd îți scriu, în timp ce biata mea soție doarme, te roagă să-ți aduci aminte de ea și-ți trimite afecțiunea ei.»

Acest post-scriptum fu adăugat la rugămintea Césarinei, care-i dădu scrisoarea lui Raguet.

— Tată, spuse ea revenind, vrea să-ți vorbească domnul Lebas.

— Domnul Lebas! exclamă César, speriat, ca și cînd dezastrul său făcuse din el un criminal; un judecător!

— Dragă domnule Birotteau, spuse negustorul de postav intrînd, îți port prea mult interes, ne cunoaștem de prea multă vreme, am fost aleși

amindoi odată judecători prima oară, ca să nu-ți spun că un anume domn Bidault, zis Gigonnet, un cămătar, are polițe de-ale dumitale trecute lui, *fără garanție*, de către banca Claparon. Aceste două cuvinte sînt nu numai un afront, dar înseamnă ipoteca creditului dumitale.

— Domnul Claparon dorește să vă vorbească, zise Célestin apărînd, să-i spun să urce?

— Vom cunoaște cauza acestei insulte, zise Lebas.

— Domnule, îi spuse parfumiерul lui Claparon văzîndu-l intrînd, iată pe domnul Lebas, judecător la tribunalul de comerț; prietenul meu...

— A, domnul este domnul Lebas, intrerupse Claparon, sînt încîntat de împrejurare, domnule Lebas de la tribunal, că sînt ațiția Lebas, *fără să mai socotim les hauts et les bas...*

— Dînsul a văzut, reluă Birotteau intrerupîndu-l pe ficcar, polițele pe care vi le-am remis și despre care spuneți că nu vor circula; le-a văzut cu aceste cuvinte; *fără garanție*.

— Păi da, zise Claparon, chiar că nă vor circula, se află în mîinile unui om cu care fac multe afaceri, moș Bidault. Iată de ce am pus *fără garanție*. Dacă polițele ar fi trebuit să circule, le-ai fi făcut direct pe numele lui. Domnul judecător va înțelege situația mea. Ce reprezintă aceste polițe? Prețul unui imobil, plătit de cine? de Birotteau. De ce pretindeți să-l garantez pe Birotteau prin semnătura mea? Avem de plătit, fiecare pentru sine, partea noastră în acest preț. N-ajunge că sîntem solidari față de vînzători. Eu am o regulă comercială pe care n-o calc niciodată: nu dau în mod inutil garanția mea și nici chitanță pentru o sumă pe care n-am încasat-o încă. Orice e posibil. Cine semnează plătește. Nu vreau să risc să plătesc de trei ori.

— De trei ori! zise César.

— Da, domnule, răspunse Claparon. Am garantat o dată pentru Birotteau față de vînzători, de ce să mai garantez și față de bancher? Împrejurările în care ne aflăm sînt grele. Rogu-mă jefuiește de o sută de mii de franci. Așa încît partea mea de jumătate din terenuri mă costă deja cinci sute de mii în loc de patru sute de mii de franci Roguin la două sute patruzeci de mii de franci de la Birotteau. Ce-ai face în locul meu, domnule Lebas? Puneți-vă în pielea mea. N-am oșoarea să fiu cunoscut de dumneavoastră mai mult decît îl cunosc eu pe Birotteau. Fiți atent. Facem împreună o afacere jumătate și jumătate. Pentru partea dumneavoastră aduceți toți banii; eu o achit pe a mea în valori; vi le ofer; dumneavoastră vă însărcinați, dintr-o amabilitate excesivă, să le transformați în bani lichizi. Și aflați că Claparon, bancher, bogat, stimat, accept toate virtuțile din lume, că virtuosul Claparon se află în faliment avînd a rambursa șase milioane; v-ați apuca, în acel moment chiar, să vă dați semnătura ca s-o garantați pe-a mea? Ați fi nebun! Ei bine, domnule Lebas. Birotteau se află în situația în care-l presupun pe Claparon. Nu vedeți că, în acest caz, aș putea fi obligat să plătesc vînzătorilor ca fiind solidar și să mai rambursez și partea lui Birotteau, care e în polițe, dacă le-aș garanta, și asta fără să...

— Cui? întrebă parfumiерul intrerupîndu-l.

— Fără să am jumătatea lui de terenuri, zise Claparon neținând seamă de întrerupere, căci n-aș avea nici un privilegiu; vasazică ar trebui s-o cumpăr! deci risc să plătesc de trei ori.

— Să rambursăți cui? repetă Birotteau întrebarea.

— Păi, purtătorului al treilea al polițelor, dacă le-aș garanta și vi s-ar întâmpla o nenorocire.

— Voi face față plăților, domnule, zise Birotteau.

— Bine, zise Claparon. Ați fost judecător, știțiți un negustor priceput, știți că omul trebuie să prevadă orice. De ce vă mirați că-mi fac meseria?

— Domnul Claparon are dreptate, zise Joseph Lebas.

— Am dreptate, reluă Claparon, dreptate din punct de vedere comercial. Dar acesată afacere este imobiliară. Iar eu ce am de primit?... Bani, căci bani trebuie să dăm vinzătorilor. Să lăsăm deoparte cei două sute patruzeci de mii de franci pe care domnul Birotteau li va găsi, sînt sigur, zise Claparon, privind-l pe Lebas. Veneam să vă cer un fleac de douăzeci și cinci de mii de franci, zise el, uitîndu-se la Birotteau.

— Douăzeci și cinci de mii de franci! exclamă César simțind gheață în vine în loc de sînge. Dar pentru ce, domnule?

— Ei, dragă domnule, sîntem obligați să legalizăm vinzările la notariat. Și dacă, în privința prețului, ne mai putem înțelege între noi, apoi cu Fiscul, adio! Fiscul nu stă să spună vorbe de clacă, creditul lui e de la mină la buzunar, și trebuie să-i vărsăm săptămîna asta taxe de patruzeci și patru de mii de franci. Eram foarte departe de a mă aștepta la muștrări venind încoace, deoarece, gîndindu-mă că acești douăzeci și cinci de mii de franci ar putea să vă stingherească, voiam să vă anunț că, printr-o adevărată minune, v-am salvat...

— Ce? zise Birotteau cu strigătul omului disperat, strigăt pe care-l recunoaște oricine.

— Un fleac! Cei douăzeci și cinci de mii de franci de *polite la divers* pe care mi le dăduse Roguin spre negociere, v-am creditat cu ei la înregistrare și la cheltuieli, a căror socoteală o să v-o trimit; trebuie să scădem și mica negociere, îmi mai datorăți vreo șase sau șapte mii de franci.

— Toate astea îmi par perfect juste, zise Lebas. În locul dumnealui, care pare a se pricepe foarte bine la afaceri, aș proceda la fel față de un necunoscut.

— Domnul Birotteau n-o să moară din atîta lucru, zise Claparon, n-ajunge o lovitură ca să omori un lup bătrîn; am văzut lupi cu gloanțe în cap alergînd ca... el, drace, alergînd ca lupii.

— Cine putea să prevadă o ticăloșie ca a lui Roguin?! zise Lebas, speriat atît de tăcerea lui César, cît și de proporțiile unei asemenea afaceri în afara parfumeriei.

— Puțin a lipsit să nu-i dau chitanță de patru sute de mii de franci domnului, zise Claparon, și eram *curdăfat*. Îi dădusem o sută de mii de franci lui Roguin în ajun. Încrederea noastră reciprocă m-a salvat. Că

sumele erau la notariat sau la mine pînă la încheierea contractelor definitive, asta ne părea tuturor indiferent.

— Ar fi fost mai bine ca fiecare să-și fi ținut banii la bancă pînă în momentul plății, zise Lebas.

— Roguin era pentru mine bancă, zise César. Dar e și el în afacere, reluă parfumierul privindu-l pe Claparon.

— Da, cu un sfert, pe cuvînt, răspunse Claparon. După ce-am făcut prostia să-l las să fugă cu banii mei, mai lipsește una și mai gogonată, să-i dau eu lui. Dacă-mi trimite suta de mii de franci a mea și alte două sute de mii partea lui, mai vedem! Dar nu e el prost să mi-i trimită pentru o afacere care cere cinci ani de fiertură pînă să iasă prima supă. Dacă n-a luat, cum umblă vorba, decît trei sute de mii de franci, are nevoie de ei, căci îi trebuie cel puțin cincisprezece mii de livre ca să trăiască cît de cît în străinătate.

— Banditul!

— Ei, Doamne, patima l-a adus aici pe Roguin, zise Claparon. Care bătrîn poate garanta că nu se va lăsa stăpînit, tîrît de ultima lui fantezie? Nimeni dintre noi, chipurile înțelepți, nu știe cum v-a sfîrși. Iubirea din urmă, ei! e cea mai aprinsă. Uitați-vă la alde Cardot, alde Camusot, alde Matifat... toți au amante! Și dacă *ne-a tras pe sfoară*, nu-i vina noastră? Cum de n-am intrat la bănuială văzînd un notar care se bagă într-o combinație? Orice notar, orice agent de schimb, orice curtier care face afaceri este suspect. Falimentul înseamnă pentru ei bancrută frauduloasă, ceea ce îi duce la Curtea cu juri, așa că preferă să se ducă ei la o curte străină. Eu unul nu mă mai las dus de nas a doua oară. Ei bine, uite că sintem slabi și nu cerem condamnarea în contumacie a unor oameni care ne-au invitat la masă, care ne-au dat baluri frumoase, oameni de lume, în fine! Nimîni nu se plînge, și rău facem...

— Foarte rău, zise Birotteau; legea asupra falimentelor și a încetărilor de plăți trebuie refăcută.

— Dacă ai nevoie de mine, îi spuse Lebas lui Birotteau, sînt al dumatle.

— Domnul n-are nevoie de nimeni, zise neobositul flecar, căruia du Tillet îi ridicase stăvilarele după ce-i dăduse drumul la apă (Claparon repeta lecția pe care i-o suflase du Tillet cu mare dibăcie). Situația sa e clară: creditorii lui Roguin vor primi o cotă de cincizeci la sută, după cîte spune tînărul Crottat. În afară de această cotă, domnul Birotteau recuperează patruzeci de mii de franci pe care nu-i avea cel ce trebuia să-l împrumute; apoi poate să se împrumute pe baza proprietăților. De plătit, n-avem de plătit două sute de mii de franci vînzătorilor decît peste patru luni. Pînă atunci, domnul Birotteau o să-și plătească polițele, căci, desigur, nu conta pe ce a luat Roguin ca să le achite. Și chiar dacă domnul Birotteau ar fi oarecum la strîmtoare... ei bine, se descurcă cu cîteva polițe trecute din mînă în mînă.

Parfumierul recăpătase curaj auzînd felul cum Claparon îi analizează situația și cum o rezumă, indicîndu-i oarecum și planul de conduită. Așa încît luă un aer mai ferm și mai hotărît, iar despre inteligența

fostului voiajor își făcu o idee foarte bună. Du Tillet crezuse nimerit să treacă drept victima lui Roguin prin intermediul lui Claparon. Îi încredințase lui Claparon o sută de mii de franci ca să-i dea lui Roguin, și acesta îi dăduse înapoi banii. Claparon, care era îngrijorat, își juca foarte natural rolul, spunând oricui îi ieșea înainte că Roguin îl costă o sută de mii de franci. Du Tillet nu-l considera pe Claparon destul de șmecher ca să-i încredințeze toate planurile lui; presupunea că mai are încă prea multă cinste și prea multe scrupule și, de altfel, îl știa incapabil să-i ghicească intențiile.

— Dacă primul nostru prieten nu e și prima noastră victimă, pe a doua n-am mai găsi-o, îi spuse el lui Claparon în ziua cînd, auzind văcăreliile proxenetului său comercial, îl zdrobi ca pe un instrument uzat.

Domnul Lebas și Claparon plecară împreună de la Birotteau.

«Aș putea să mă descurc, îi spuse Birotteau. Pasivul meu în polițe de plătit se ridică la două sute treizeci și cinci de mii de franci, adică șaptezeci și cinci de mii de franci pentru casă și o sută șaptezeci și cinci de mii pentru terenuri. Or, pentru a face față acestor plăți, am cota Roguin, care se va ridica, poate, la o sută de mii de franci, pot anula împrumutul pe terenuri, cu totul o sută patruzeci de mii. Totul e să cîștig o sută de mii de franci cu *Uleiul cefalic* și să pot ajunge, punînd cîteva polițe în circulație sau împrumutîndu-mă la un bancher, la momentul cînd voi fi reparat pierderea și cînd terenurile își vor mări valoarea.»

Cînd, în toul nenorocirii, un om își poate construi un roman de speranțe în urma unor raționamente mai mult sau mai puțin juste cu care-și umple perna ca să aibă pe ce-și pune capul, atunci, deseori, e salvat. Mulți oameni au luat încrederea pe care o dă iluzia drept energie. Poate că speranța e jumătate din curaj, de aceea și face din ea o virtute religioasă. N-a sprijinit oare speranța pe mulți necăjiți, dîndu-le răgazul să aștepte hazardul vieții? Hotărînd să se ducă la unchiul soției sale pentru a-i expune situația înainte de a căuta ajutor în altă parte, Birotteau porni pe strada Saint-Honoré spre strada Bourdonnais, simțînd însă o neliniște pînă atunci necunoscută lui, care-l zgudui atît de puternic, încît crezu că e bolnav. I se părea că-i ard măruntaiele. Într-adevăr, oamenii a căror simțire e legată de diafragmă acolo simt suferința, așa după cum oamenii care trăiesc prin cap simt dureri cerebrale. În momentele de mare criză, fizicul este atins acolo unde individul are temperamental sediul vieții: cei slabi au crampe, iar Napoleon adoarme. Pentru a cuceri încrederea cuiva trecînd peste toate barierele mîndriei, oamenii cinstiți nu se hotărăsc ușor: trebuie să simtă de mai multe ori în inimă pîntenul Necesității, nelînduplecătă călărează! Birotteau fusese îmboldit de acest pînten cu două zile înainte de a se duce la unchiul său; nu se hotări pînă la urmă decît din motive familiale: în orice caz trebuia să lămurească situația sa în fața severului negustor. Totuși ajungînd la ușă, simți acea slăbiciune interioară pe care a încercat-o orice copil cînd intră la dentist; dar la el această slăbire a inimii era

legată de viața întreagă, nu de o durere trecătoare. Birotteau urcă încet. Îl găsi pe bătrîn citind *Le Constitutionnel* la gura sobei, în fața masei rotunde pe care era dejunul lui frugal; o franzelușă, uat, brînză de Brie și o ceașcă de cafea.

— Iată-l pe adevăratul înțelept, zise Birotteau învidiind viața unchiului său.

— Ei, îi spuse Pillerault, scoțîndu-și ochelarii, am aflat ieri la cafeneaua David istoria cu Roguin și asasinarea frumoasei olandeze, amanta lui! Sper că, așa cum te-am prevenit noi, care voiam să fim proprietari reali, te-ai dus să iei chitanță de la Claparon.

— Vai, unchiule, aici e buba, ai pus degetul pe rană. Nu m-am dus.

— Ah! drace, ești ruinat, zise Pillerault lăsînd să-i cadă jurnalul, pe care Birotteau îl ridică, deși era *Le Constitutionnel*.

Pillerault căzu atît de adînc pe gînduri, încît figura lui de medalie severă deveni ca de bronz, asemeni metalului sub bătaia ciocanului: rămase nemișcat, privi prin geamuri zidul din față, fără să-l vadă, în timp ce Birotteau vorbi multă vreme. Era evident că ascultă, judecă și chibzuiește ce e sau ce nu e de făcut cu înduplecarea unui Minos care a trecut Styxul comerțului, plecînd de pe cheiul Morfondus și instalîndu-se în micul său apartament de la etajul al treilea.

— Ei, ce zici, unchiule? spuse Birotteau, care aștepta un răspuns, deoarece își încheiase vorbirea rugîndu-l pe Pillerault să vindă rente de șaiszeci de mii de franci.

— Ei bine, dragă nepoate, nu pot face asta, ești prea compromis. Soții Ragon și cu mine pierdem fiecare partea noastră de cincizeci de mii de franci. Bieții oameni și-au vindut acțiunile minelor din Wortschin fiindcă i-am sfătuit eu: mă simt obligat, în caz de pierdere, nu să le restitui capitalul, dar să-i ajut, s-o ajut și pe nepoata mea și pe Césarine. Poate c-o să aveți toți nevoie de o plîne, o veți găsi la mine...

— Plîne, unchiule?

— Ei, da, plîne. Trebuie să privești lucrurile în față: *nu te vei descurca!* Din renta de cinci mii șase sute de franci pe care o am, voi putea lua patru mii ca să-i împart între voi și Ragoni. O cunosc pe Constance: după nenorocire, o să muncească ca o nebună, o să renunțe la tot, și tu la fel, Césari!

— Dar nu e chiar disperată situația, unchiule.

— Eu nu văd lucrurile ca tine.

— Îți voi dovedi contrarul.

— Îmi vei face cea mai mare plăcere.

Birotteau plecă de la Pillerault fără să mai spună nimic. Venise să caute mîngîieri și încurajări și primise a doua lovitură, e-adevărat mai puțin puternică decît primă, dar care, în loc să-l lovească în cap, îl lovișe în inimă: iar în inimă era toată viața bietului om. După ce coborî cîteva trepte, se întoarse.

— Domnule, zise el cu glas rece, Constance nu știe nimic, păstrează cel puțin secretul; și roagă-i pe Ragoni să nu-mi tulbure acasă liniștea de care am nevoie ca să lupt cu nenorocirea.

Pillerault făcu semn că consimte.

— Curaj, César! adăugă el. Te văd supărat pe mine, dar mai tirziu îmi vei da dreptate, cînd te vei gîndi la soția și la fiica ta.

Descurajat de părerea unchiului său, despre care știa cît de limpede judecă, César căzu din înălțimea speranței în mlaștina noroioasă a nesiguranței. În aceste groaznice crize comerciale, cînd un om n-are sufletul călît ca Pillerault, el devine jucăria evenimentelor: se lasă după unul și după altul, cum aleargă călătorul după licurici. Se lasă tirît de vîrtej în loc să se întindă pe jos și să-l lase să treacă fără a se uita la el, sau în loc să se înalțe și să meargă în direcția lui ca să scape de el. Întristat cum era Birotteau își aminti de procesul privind împrumutul său și se duse în strada Vivienne, la Derville, avocatul lui, pentru a începe cît mai repede procedura în cazul cînd avocatul ar vedea vreo șansă de a anula contractul. Parfumierul îl găsi pe Derville înfășurat în halatul său de molton alb, la gura sobei, calm și liniștit, ca toți avocații deprinși să audă cele mai groaznice secrete. Birotteau remarcă pentru prima dată această răceală necesară, care-l îngheață pe omul înfierbîntat, lovit, cuprins de frigurile intereselor sale primejduite și dureros atins în existență, în onoarea sa, în soția și copiii săi, așa cum era Birotteau în timp ce-și povestea nenorocirea.

— Dacă se poate dovedi, îi spuse Derville după ce-l ascultă, că persoana care trebuia să dea banii cu împrumut nu mai avea la Roguin suma pe care Roguin zicea că o ia pentru dumneata, cum banii n-au fost vărsați, e cazul de anulare: despăgubirea va veni din cauziune ca pentru cei o sută de mii de franci ai dumitale. În acest caz, răspund de proces atît cît se poate răspunde; proces cîștigat dinainte nu există.

Părerea unui jurisconsult atît de priceput îi dădu iarăși puțin curaj parfumierului, care îl rugă pe Derville să obțină termen în următoarele două săptămîni. Avocatul răspunse că ar putea avea pînă în trei luni hotărîrea care să anuleze contractul.

— Peste trei luni! zise parfumierul, care credea că a și găsit fonduri.

— Chiar dacă am obține să fim trecuți repede pe rol, tot nu putem să-l obligăm pe adversarul dumitale la aceeași iușeală: el va uza de amînările procedurii, căci avocații pot fi absenți; cine știe dacă partea adversă nu va lăsa să fie condamnată în lipsă? Nu merge cum ar vrea omul, dragă maestru! zise Derville surizînd.

— Dar la tribunalul comercial cum de se poate? spuse Birotteau.

— Oh! zise avocatul, judecătorii de la tribunalul de comerț sînt aliceva decît judecătorii de primă instanță. Dumneavoastră tăiați în carne vie! La tribunal, avem forme. Formele sînt protectoarele dreptului. Ți-ar conveni un termen de judecată la rezezeală din cauza căruia ai pierde cei patruzeci de mii de franci? Ei bine, adversarul dumitale, care își va vedea compromisă această sumă, se va apăra. Termenele sînt barierele judiciare.

— Aveți dreptate, zise Birotteau, care îl salută pe Derville și ieși cu moartea în suflet. Toți au dreptate. Bani! bani! striga parfumierul vorbind cu sine însuși pe stradă, așa cum fac toți oamenii aferați din

Parisul zgomotos și agitat pe care un poet modern îl numește un cazan clocotitor. Văzându-l intrind, vinzătorul care se dusesse cu facturile îi spusese că, din cauză că se apropia Anul nou, toată lumea semna de primirea facturii și o păstra.

— Cum adică, nu sînt bani nicăieri! vorbi tare parfumiерul în mijlocul prăvăliei.

Dar își mușcă buzele, căci vinzătorii își ridicaseră toți capetele spre el.

Trecură astfel cinci zile în timpul cărora Braschon, Lourdois, Thorein, Grindot, Chaffaroux, toți creditorii neachitați trecură prin fazele cameleonice prin care trece creditorul înainte de a ajunge la starea potolită pe care i-o dă încrederea în culorile sîngerinde ale Bellonei comerciale. La Paris, perioada astringentă a neîncrederii vine tot atît de repede pe cît de încet se pornește mișcarea expansivă a încrederii: o dată căzut în sistemul restrictiv al temerilor și precauțiilor comerciale, creditorul ajunge la niște lașități sinistre care-l fac inferior debitorului. De la politețea mieroasă, creditorii trecură la roșul nerăbdării, la plîlirile sumbre ale vizitelor nepotrivite, la stridențele dezamăgirii, la răceala albastră a pisălogelii și la neagra insolență a dării în judecată. Braschon, bogatul tapijer din foburgul Saint-Antoine, care nu fusese invitat la bal, sună goarna atacului, ca un creditor rănit în amorul propriu ce se afla: cerea să fie plătit în următoarele douăzeci și patru de ore; pretindea garanții nu în bunuri mobile, ci cu ipotecă înscrisă imediat după cei patruzeți de mii de franci asupra terenurilor.

Cu toate recriminările lor violente, creditorii îi mai lăsară liu Birotteau cîteva intervale de răgaz, așa că acesta își putea trage puțin sufletul. Dar, în loc să învingă primele hărțuiri ale situației lui grele printr-o hotărîre fermă, César își munci creierul ca s-o împiedice pe nevastă-sa, singura persoană care l-ar fi putut sfătui, să afle de ele. Făcea de strajă în pragul ușii, în jurul prăvăliei. Îi vorbise lui Célestin de greutățile lui momentane, iar Célestin își examina patronul cu o privire pe cît de curioasă, pe atît de mirată: în ochii lui, César era micșorat, așa cum sînt micșorați în nenorocire oamenii deprinși cu succesul și a căror forță stă numai în ceea ce dobîndesc, prin rutină, inteligențele mijlocii. Lipsit de energia și capacitatea necesare pentru a se apăra în toate punctele în care era amenințat deodată, César găsi totuși curajul să privească situația în față.

Pentru sfîrșitul lunii decembrie și pentru 15 ianuarie, îi trebuia, atît pentru cheltuiala casei, cît și pentru scadențe, pentru chirii și pentru plățile în bani lichizi, o sumă de șaiszeci de mii de franci, din care treizeci de mii chiar pentru 30 decembrie; tot ce putea aduna se ridica abia la douăzeci de mii; îi lipseau deci zece mii de franci. Situația nu-i păru disperată, căci nu mai trăia decît în prezent, ca aventurierii care trăiesc de pe o zi pe alta. Hotărî deci, înainte ca zvonul despre greutățile lui să devină public, să încerce ceea ce îi se părea o mare lovitură: să se adreseze faimosului Francois Keller, bancher, orator și filantrop, vestit prin binefacerile sale și prin dorința de a fi de folos comerțului parizian,

În scopul de a rămâne la Cameră unul din deputații Parisului. Bancherul era liberal; Birotteau era regalist; dar parfumiерul judecă după inima lui și găsi că diferența de opinii e un motiv în plus pentru a obține un cont. În cazul cînd ar fi necesare garanții în valori, cum nu se îndoia de devotamentul lui Popinot, avea de gînd să-i ceară lui polițe de vreo treizeci de mii de franci; asta l-ar ajuta să țină pînă la cîștigarea procesului, care servea de garanție creditorilor celor mai hămesii.

Parfumiерul expansiv, care era obișnuit să împărtășească, noaptea, scumpei lui Constanțe cele mai mărunte emoții din viața sa, sorbind astfel curaj și aflînd lumină în discuțiile cu ea, acum nu putea sta de vorbă despre situația sa nici cu vizitatorul prim, nici cu unchiul său, nici cu soția sa. Gîndurile îi păreau de două ori mai grele. Dar acest martir generos prefera să sufere decît să arunce jarul frămîntărilor în sufletul soției sale; avea de gînd să-i povestească primejdia după ce va fi trecut. Îi venea, poate, greu să-i facă această groaznică mărturisire. Găsea curaj în teama pe care o avea de nevastă-sa. Se ducea în fiecare dimineață să asculte slujba la biserica Saint-Roch și îl lua pe Dumnezeu drept martor.

«Dacă nu întîlnesc nici un soldat cînd mă întorc acasă de la Saint-Roch înseamnă că mi se împlinește cererea. Asta va fi răspunsul lui Dumnezeu», își spunea el după ce se rugase cerînd ajutor.

Și era fericit cînd nu întîlnea nici un soldat. Dar inima îi era apăsată, îi trebuia altă inimă care să-i înțeleagă gemetele. Césarine, pe care o pusese la curent chiar din momentul cînd aflase vestea fatală, îi cunoscuse întreg secretul. Schimbau priviri furîșe, priviri pline de disperare și de nădejdi înăbușite, rugăminți aruncate cu ardoare reciprocă, întrebări și răspunsuri cu înțeles, fulgerări de la suflet la suflet. Birotteau se arăta vesel și jovial față de soția lui. Cînd Constanțe îi punea vreo întrebare, ei! totul mergea bine; Popinot, la care de fapt César nu se mai gîndea, avea succes! Uleiul se vindea ca pîinea caldă! Polițele Claparon vor fi plătite, nici o grijă. Această falsă veselie era înspăimîntătoare. După ce adormea nevastă-sa în patul lor somptuos, Birotteau se ridica în capul oaselor și se cufunda în măsurarea nenorocirii sale. Césarine venea uneori în cămașă, în picioarele goale, cu un șal pe umerii ei albi.

— Tată, te aud, plîngi, spunea ea plîngînd cu el.

După ce scrisese scrisoarea prin care-i cerea o întîlnire ilustrului François Keller, Birotteau fu atît de abătut, încît fiică-șă îl luă la plimbare prin oraș. Abia atunci zări pe străzi afișe roșii, enorme, și privirea îi căzu pe cuvintele: **ULEI CEFALIC**.

În timpul catastrofelor ce vesteau apusul *Reginei trandafirilor*, întreprinderea A. Popinot se ridica radioasă în luminile de răsărit ale succesului. Sfătuit de Gaudissart și de Finot, Anselme lansase cu îndrăzneală uleiul. Două mii de afișe fuseseră puse de o lună de zile în locurile cele mai la vedere din Paris. Nimceni nu putea evita să se aplece față în față cu *Uleiul cefalic* și să citească o frază concisă, inventată de Finot, asupra imposibilității de a face să crească părul și asupra primejdiei de a-l vopsi, însoțită de citatul din memoriul prezentat la

Academia de Științe de către Vauquelin; un adevărat certificat de viață pentru părul mort, făgăduit celor care vor întrebuința *Uleiul cefalic*. Toți coaforii din Paris, toți frizerii, toți parfumierii își pusese ră pe uși niște rame aurite, care încadrau un frumos imprimat pe hîrtie velină, avînd în partea de sus reproducerea redusă a gravurii *Hero și Leandru*, iar ca epigraf această aserțiune: *Vechile popoare ale antichității își păstrau părul întrebuințînd Uleiul cefalic*.

— A inventat ramele permanente, anunțul etern! își spuse Birotteau, care rămase uimit privind vitrina *Clopotului de argint*.

— Cum, n-ai văzut la tine, îi spuse fiică-sa, o ramă pe care a adus-o personal domnul Anselme cînd i-a dat lui Célestin trei sute de sticle de ulei?

— Nu, răspunse el.

— Célestin a și vîndut cincizeci unor trecători și șaizeci unor clienți!

— Da? zise César.

Parfumierul, amețit de miile de clopote pe care le sună mizeria la urechile victimelor sale, trăia într-o agitație vertiginoasă; în ajun, Popinot îl așteptase un ceas și plecase după ce stătuse de vorbă cu Constance și cu Césarine, care-i spusese că César e absorbit de marea sa afacere.

— Al da, afacerea cu terenurile.

Din fericire, Popinot, care nu ieșise de o lună din strada Cinq-Diamants și-și petrecea nopțile și duminicile lucrînd la fabrică, nu-i văzuse pe Ragoni, nici pe Pillerault, nici pe unchiul său judecătorul. Nu dormea decît două ceasuri pe noapte, bietul băiat! Nu avea decît două ajutoare și, așa cum mergeau lucrurile, avea în curînd să-i trebuiască patru. În comerț, ocazia e totul. Cine nu încalecă pe succes, jîindu-se de coama lui, își pierde norocul. Popinot își spunea că va fi urcat în slavă cînd, după șase luni, le va spune mătășii și unchiului său: «Sînt salvat, iată că mi-am deschis drumul!», urcat în slavă de Birotteau cînd îi va aduce treizeci sau patruzeci de mii de franci, partea lui după șase luni. Așa că habar, n-avea de fuga lui Roguin, de dezastrele și de strîmtoarea lui César și astfel nu comise nici o indiscreție față de doamna Birotteau. Popinot îi făgădui lui Finot cinci sute de franci de fiecare jurnal mare — și erau zece! —, trei sute de franci de fiecare jurnal de mină a doua — și erau alte zece! —, asta dacă se va vorbi în ele, de trei ori pe lună, de *Uleiul cefalic*. Finot văzuse că e rost de trei mii de franci pentru el din acești opt mii, adică de prima lui miză pe imensa masă verde a Speculei! Așa că se aruncase ca un leu asupra prietenilor și cunosțințelor: aproape că se mutase cu locuința în birourile de redacție; dimineața se strecura la căpătușul tuturor redactorilor; iar scara măsura în lung și în lat foaierurile tuturor teatrelor. «Gîndește-te la ulciorul meu, dragă, nu e pentru mine, e o chestie de camaraderie, ști! Gaudissart, băiat de viață.» Așa începeau și așa se încheiau toate intervențiile lui. Luă cu asalt partea de jos a coloanelor finale ale jurnalelor pentru articole făcute de el, dar a căror plată îi lăsa pe redactori s-o încaseze. Sîret cu un figurant care vrăa să ajungă actor, sprinten ca un trepăduș care cîștigă șaizeci de franci pe lună, se apucă să scrie scrisori de tîmîiere,

măguli toate amorurile-proprii, făcu servicii mirșave redactorilor-șefi ca să-și plaseze atricolele. Bani, mese, slugărnicii, întrebuintă totul în activitatea lui pasionată. Cumpără cu bilete de teatru pe lucrătorii care, către miezul nopții, completează coloanele ziarelor cu mici articole de fapte diverse dinainte pregătite, ca rezervă. În momentul acela, Finot se nimerea să fie totdeauna în tipografie, chipurile pentru a revedea un articol al său. Fiind prieten cu toată lumea, asigură triumful *Uleiului cefalic* asupra *Bomboanelor de tuse Regnault*, asupra *Mixturii braziliene*, asupra tuturor invențiilor care știuseră, cele dintii, să înțeleagă influența ziarelor și efectul de piston produs asupra publicului de un articol repetat. În epoca aceea de nevinovăție, mulți jurnaliști erau ca boii, nu-și cunoșteau puterea, și se ocupau de actrițe, de Florine, de Tullia, de Mariette etc. Ei dirijau totul și nu se alegeau cu nimic. Pretențiile lui Andoché nu se refereau nici la succesul vreunei actrițe, nici la reprezentarea vreunei piese sau la acceptarea vreunui vodevil al său, nici la articole cu plată; dimpotrivă, el oferea bani cînd era nevoie sau cite o masă cînd era cazul; așa încît n-a fost ziar care să nu vorbească de *Uleiul cefalic*, de concordanța lui cu analizele lui Vauquelin, n-a fost ziar care să nu ia peste picior pe cei care cred că există produse pentru a face să crească părul, care să nu proclame primejdia vopsirii lui.

Aceste articole inveseleau sufletul lui Gaudissart, care se înarma cu ziare pentru a distruge prejudecățile și care pornise asupra provinciei ceea ce speculanții au numit după el *atacul masiv*. În vremea aceea, ziarele pariziene dominau viața din provincie, care, nefericita, n-avea încă *organe proprii*. În provincie, ziarele erau deci citite cu atenție, de la titlu pînă la numele tipografului, căci și în ultimul rînd se puteau ascunde ironii din partea opoziției persecutate. Sprijinindu-se pe presă, Gaudissart obținu succese strălucite chiar în primele orașe în care dădu cu gura. Toți prăvăliașii din provincie cereau rame și imprimate cu gravura cu *Hero și Leandru*. Finot îndreptă împotriva uleiului *Macassar* gluma nostimă de care ridea atîta lume la teatrul Funambules, cînd Pierrot ia o jesală veche din care nu se mai văd decît găurile, toarnă peste ea ulei *Macassar*, și peria devine stufoasă ca o pădure. Această scenă ironică stîrnea risul tuturor. Mai tirziu, Finot povestea rîzînd că, fără acea mic de scuzi, ar fi murit de mizerie și de întristare. Pentru el, o mic de scuzi era o avere. El, cel dintii, întrezări în cursul acestei campanii puterea Anunțului, de care a știut apoi să se servească atît de bine. Trei luni mai tirziu, era redactor-șef al unui mic ziar, pe care-l cumpără și care constituia temelia averii sale.

După cum atacul masiv asupra provinciei și peste graniță al *Ilustrului* Gaudissart — un adevărat Murat al voiajorilor comerciali — aduse triumful comercial al întreprinderii A. Popinot, tot astfel firma triumfă în opinia publică datorită asaltului nebunesc dat ziarelor, asalt care produse o vie publicitate pentru încă două articole, *Mixtura braziliană* și *Bomboanele de tuse Regnault*. Această luare cu asalt a opiniei publice dădu naștere, la început, la trei succese, la trei averi, și determină invazia a mii de ambiții care, grupate în batalioane strînse, intrară în

arena ziarelor, unde creară anunțul plătit, revoluție imensă! În acel moment, firma *A. Popinot și compania* se răsfața pe toate zidurile și în toate vitrinele.

Nefiind în stare să măsoare importanța unei asemenea publicități, Birotteau se mulțumi să-i spună Césarinei: «Tinărul Popinot calcă pe urmele mele», fără să înțelegă că se schimbaseră vremurile, fără să aprecieze forța noilor mijloace a căror rapiditate și întindere cuprindeau mult mai repede ca altădată lumea comercială. Din ziua balului, Birotteau nu mai pusese piciorul pe la fabrică: habar n-avea de fierberea și de activitatea pe care o desfășura Popinot acolo. Anselme pusese la treabă pe toți lucrătorii lui Birotteau, dormea chiar la fabrică; i se părea c-o vede pe Césarine stînd pe toate lăzile, scrisă pe toate adresele coletelor, imprimată pe toate facturile; iar cînd, cu haina scoasă, cu mincile cămășii suflecate, bătea voinicește cuie într-o ladă în lipsa băieților trimiși după treburi, își spunea: «Va fi nevasta mea!»

După ce se gîndi o noapte întreagă la ce să spună și ce să nu spună în fața unuia dintre oamenii mari ai înaltei finanțe, César porni și, ajungînd în strada Houssaye, intră cu groaznice palpității în șemptuoasa reședință a bancherului liberal, care aparținea partidului pe drept cuvînt acuzat că vrea să-i răstoarne pe Bourboni. Ca toți negustorii parizieni detailiști, parfumiерul nu cunoștea moravurile și oamenii din marea finanță.

La Paris, între marea finanță și comerț există instituții de mină a doua, un fel de intermediare utile Băncii, care le consideră o garanție în plus. Constance și Birotteau, care nu depășiseră niciodată ceea ce le îngăduiau mijloacele lor, a căror casă de bani nu fusese niciodată goală și care nu aveau polițe în circulație, nu se adresaseră niciodată acestor bănci de mină a doua; erau deci cu atît mai mult necunoscuți în sferele înalte ale băncilor. E poate o greșeală să nu ai un credit deschis, chiar fără a-l folosi: în această privință, părerile sînt împărțite. Oricum ar fi, lui Birotteau îi părea rău acum că semnătura lui nu 'circulă pe piață. Crezu totuși, cunoscut cum era ca ajutor de primar și ca om politic, că n-are decît să-și spună numele ca să fie primit; nu știa că la acest bancher era afliuență ca într-o anticameră regală.

Introdus în salonul care preceda cabinetul omului în atîtea privințe celebru, Birotteau se pomeni în mijlocul unei adunări numeroase, compusă din deputați, scriitori, ziariști, agenți de schimb, mare comercianți, oameni de afaceri, ingineri și, mai ales, oameni de-ai casei, care treceau printre grupuri și se duceau să bată într-un anumit fel la ușa cabinetului, unde aveau acces de favoare.

«Ce înseamnă cu în această mașinărie?» își spuse Birotteau, năucit de mișcarea acestui cuptor intelectual unde se pregătea plinea zilnică a Opoziției, unde se repetau rolurile marii tragicomedii jucate de Stînga. La dreapta lui auzea discutîndu-se despre chestiunea împrumutului pentru terminarea principalelor canale, propus de Direcția podurilor și șoselelor, și era vorba de milioane! La stînga lui, niște ziariști, trăind de pe urma amorului-propriu al bancherului, vorbeau de ședința din

ajun și de discursul improvizat al șefului. În timpul a două ore de așteptare, Birotteau îl zări de trei ori pe bancherul politic, care însoțea trei pași de la ușa cabinetului pe oamenii de seamă. Pe ultimul, pe generalul Foy, François Keller îl conduse până în anticameră.

«Sînt pierdut!» își zise Birotteau, simțind că i se strînge inima.

De cîte ori bancherul se întorcea în cabinetul lui, ceata de curteni, de prieteni, de interesați îl așalta, așa cum se dau dinii la o cătelușă frumoasă. Cîțiva căței mai îndrăzneți se strecurau fără voia lui în sanctuar. Convorbirile durau cinci minute, zece minute, un sfert de ceas. Unii piecau plouați, alții arborau un aer satisfăcut sau făceau pe oamenii importanți. Timpul se scurgea, Birotteau privea neliniștit pendula. Nimeni nu dădea nici cea mai mică atenție acestei dureri ascunse care gemea pe un fotoliu aurit, lângă sobă, la ușa cabinetului unde se afla leacul universal: creditul! César se gîndea cu durere că fusese și el odată rege la el acasă, așa după cum omul acesta era rege în fiecare dimineață, și măsura adîncimea prăpastiei în care căzuse. Amar gînd! Cîte lacrimi înghițite în timpul petrecut acolo! De cîte ori nu îi rugă Birotteau în gînd pe Dumnezeu să-i facă pe omul acela binevoitor față de el! Căci i se părea că omul acela are, sub un înveliș de îngăduință populară, o insolență, o tiranică bătaioasă și o poftă brutală de dominație care înspăimîntau firea lui blîndă. În sfîrșit, cînd nu mai rămăseseră decît zece sau douăsprezece persoane, Birotteau se hotărî să se ridice cînd va auzi scrîștind ușa exterioară a cabinetului și să-i arate marelui orator că e și el cineva spunîndu-i: «Sînt Birotteau!» Grenadierul, care s-a aruncat primul să ia cu asalt reșta Moscovei, n-a dovedit mai mult curaj decît parfumiерul în timp ce se pregătea să execute această manevră.

«La urma urmei, sînt ajutorul lui de primar», își spuse el, ridicîndu-se pentru a se prezenta.

Fizionomia lui François Keller deveni zîmbitoare, voia, desigur, să fie amabil; se uită la panglica roșie a Legiunii de Onoare de la pieptul parfumiерului, se dădu la o parte, deschise ușa cabinetului, îi arătă drumul, dar mai rămase cîva timp de vorbă cu două persoane care se repeziseră valvîrtej dinspre scară:

— Decazes vrea să vă vorbească, spuse unul din ei.

— E vorba să dăm gata pavilionul Marsan! Regele vede limpede lucrurile, se apropie de noi! exclamă celălalt.

— Vom merge împreună la Cameră, zise bancherul umflîndu-se în pene, ca în povestea broaștei care voia să devină mare cît un bou.

«Cum de se mai poate gîndi la afaceri?» se întrebă Birotteau nespus de tulburat.

Soarele superiorității strălucea și-l orbea pe parfumiер, așa cum lumina orbește insectele care au nevoie de o zi blîndă ori de semilntunericul unei nopți frumoase. Pe o masă imensă zăceau proiectul de buget, neenumăratele tipărituri de la Cameră, volumele din *Le Moniteur* deschise, consultate și însemnate pentru a zvrli în capul unui ministru cuvintele rostite chiar de el și acum uitate, pentru a-l face să se contrazică în aplauzele unei mulțimi neghioabe care nu e în stare să înțeleagă că

totul poate fi schimbat de împrejurări. Pe altă masă erau îngrămădite dosare, memorii, proiecte, miile de informații necesare unui om la a cărui casă de bani apelau toate industriile tinere. Luxul regesc al acestui cabinet plin de tablouri, de statui, de opere de artă, îngrămădeala de obiecte de pe tăblia șemineului, mormanele de înscrisuri naționale sau străine puse ca niște baleturi unele peste altele, totul îl impresiona pe Birotteau, îi micșora în propriii săi ochi, îi mărea groaza și îi îngheța singele în vine. Pe biroul lui François Keller zăceau teancuri de polițe, de ordine de plată, de circulare comerciale. Keller se așeză și începuse să semneze repede scrisorile care n-aveau nevoie să fie cercetate.

— Cărei împrejurări datorez, domnule, onoarea vizitei dumneavoastră? întrebă Keller.

La aceste cuvinte rostite numai pentru el de vocea care vorbea Europei, în timp ce mina lacomă lunea pe birou, bietul parfumier simți ca un fier roșu în pînă. Luă un aer zimboțit, pe care băncherul îl recunoștea de zece ani la cei ce voiau să-l atragă într-o afacere interesantă doar pentru ei, ceea ce îi asigura de la început superioritatea asupra lor. François Keller îi aruncă deci lui César o privire care-l fulgeră, o privire napoleoneană. Imitarea privirii lui Napoleon era o trăsătură ușor ridicolă a unor parvenți din vremea aceea care nu semănau nici pe departe cu împăratul. Privirea aceasta căzu asupra lui Birotteau, omul Dreptei, partizan devotat al guvernului, element iubit al monarhiei, ca plumbul vameșului pe o marfă.

— Domnule, nu vreau să vă răpesc prea mult timp. Voi fi scurt. Viu pentru o afacere pur comercială: să vă întreb dacă pot obține un împrumut de la dumneavoastră. Am fost judecător la tribunalul de comerț și sint cunoscut la Bancă. Înțelegeți deci că, dacă aș lucra cu efecte, n-aș avea decît să mă adresez acolo unde dumneavoastră sînteți regent. Am avut onoarea să stau la tribunal alături de domnul baron Thibon, șeful comitetului de scont, care, desigur, nu m-ar refuza. Dar n-am uzat niciodată de creditul meu, nici de semnătura mea; semnătura mea e virgină și, în asemenea cazurii, știți cîte dificultăți prezintă o negociere...

Keller dădu din cap și Birotteau luă această mișcare drept un semn de nerăbdare.

— Domnule, iată faptele, reluă el. M-am angajat într-o afacere de terenuri, în afara comerțului meu...

François Keller, care semna merou și citea fără să pară că-l ascultă pe César, întoarse capul și îi făcu un semn de aprobare, care îl încurajă pe acesta. Birotteau crezu că afacerea lui e pe cale bună și răsufli ușurat.

— Continuați, vă ascult, îi spuse Keller cu bunăvoință.

— Sint cumpărătorul unei jumătăți din terenurile situate în jurul Madeleinei.

— Da, am auzit la Nucingen de această afacere imensă întreprinsă de banca Claparon.

— Ei bine, reluă parfumierul, un împrumut de o sută de mii de franci, garantat prin jumătatea mea de terenuri sau prin proprietățile mele comerciale, ar fi de ajuns pentru a-mi permite să aștept momentul

cînd voi realiza cîştigurile pe care mi le va da în curînd o invenţie de pură parfumerie. Dacă e nevoie, v-aş da acoperire prin poliţele unei noi întreprinderi, întreprinderea Popinoş, o tînră întreprindere care...

Întreprinderea Popinot nu păru să-l intereseze prea mult pe Keller, şi Birotteau înţelese că a pornit pe o cale greşită; se opri, apoi, speriat de tăcere, reluă:

— Cît despre dobîndă, vom...

— Da, da, zise bancherul, se poate face ceva, vă rog să nu vă îndoiiţi de dorinţa mea de a vă servi. Dar cum sînt foarte ocupat, căci am pe umeri finanţa europeană, iar Camera îmi ia tot timpul, să nu vă miraţi că las pe seama birourilor mele studiarea multor afaceri. Duceţi-vă jos, la fratele meu Adolphe, explicaţi-i natura garanţiilor pe care le aduceţi; dacă el aprobă operaţia, reveniţi cu el mîine sau poimîine, la ora cînd cercetez cu atenţie afacerile, la cinci dimineaţa. Vom fi încinţaţi şi onoraţi de a fi cîştigat încrederea dumneavoastră, sînteţi doar unul din regaliştii consecvenţi pe care-l poţi avea drept inamic politic, dar a cărui stimă te măguleşte...

— Domnule, spuse parfumiерul transportat de această frază de tribună, sînt tot atît de demn de onoarea pe care mi-o faceţi, cît şi de neasemănata şi regala favoare... Am meritat-o, îndeplinindu-mi funcţia la tribunalul comercial şi luptînd...

— Da, reluă bancherul, reputaţia de care vă bucuraţi e ca un paşaport, domnule Birotteau. Dumneavoastră nu puteţi propune decît afaceri acceptabile. Vă puteţi bizui pe concursul nostru.

O femeie, doamna Keller, una din cele două fiice ale contelui de Gondreville, *pair* al Franţei, deschise o uşă pe care Birotteau n-o observase.

— Sper să te văd înainte de a te duce la Cameră, dragul meu, zise ea.

— E ora două, exclamă bancherul, bătaia a început. Scuzaţi-mă, domnule, e vorba de răsturnat guvernul... Vorbiţi cu fratele meu.

— Îl însoţi pe parfumiер pînă la uşa salonului şi spuse unuia din lachei:

— Condu pe domnul la domnul Adolphe.

Prin labirintul de scări pe unde-l călăuzea omul cu livrea spre un cabinet mai puţin luxos decît cel al stăpînului casei, dar mai util, parfumiерul, călare pe un *dacă*, cea mai blîndă mîrtoagă a Speranţei, îşi mîngia bărbia socotind de bun augur măguliările omului celebru. Îi părea rău numai că un duşman al Bourbonilor e atît de amabil, atît de capabil şi atît de mare orator.

Cu asemenea iluzii intră într-un cabinet gol, rece, mobilat cu două birouri cu capac, cu fotolii meschine, cu perdele foarte uzate şi cu un covor sărăcăcios. Faţă de celălalt, cabinetul acesta era ca o bucătărie faţă de sufragerie, ca un atelier faţă de magazinul de desfacere. Aici erau dezvelite măruntaiele afacerilor de bancă şi de comerţ, se analizau întreprinderile şi se smulgea partea băncii din toate beneficiile industriilor socotite rentabile. Aici se puneau la cale acele lovituri îndrăzneţe prin care Kellerii s-au făcut cunoscuţi în comerţul mare şi prin care ştiau

să-și creeze pentru cîteva zile un fel de monopol exploatat rapid. Aici se studiau părțile slabe ale legislației și se stabilea fără rușine ceea ce Bursa numește *Partea mîncăului*; comisiunile pretinse pentru cele mai mici servicii, ca, de pildă, sprijinirea unei întreprinderi cu numele lor și creditarea ei. Aici se urzeau înșelăciunile cu floricele legale, constînd în comanditarea fără angajament a întreprinderilor dubioase, pentru a pîndi apoi succesul acestora și a pîne mina pe ele cerînd restituirea capitalului într-un moment critic: manevră îngrozitoare în plasa căreia se lăsaseră prinși atîția acționari.

Cei doi frați își împărțiseră rolurile. Sus, François, om politic și inteligență scînteietoare, făcea pe suveranul, împărțea zimbete și făgăduieli, era amabil cu toată lumea. Cînd vorbeai cu el, totul părea ușor; trata afacerile pe ton nobil și li amețea pe noii-veniți și pe speculanții proaspeți cu vinul favorurilor sale și cu vorbirea sa meșteră care știa să le dezvolte propriile lor idei. Jos, Adolphe îl scuza pe fratele său, arătînd cîte preocupări politice are și aduna cu dibăcie de crupier banii de pe masa de joc: el era fratele compromis, omul cu care e greu să tratezi. Trebuia deci să obții de două ori consimțămîntul ca să închei o afacere cu această bancă perfidă. Adeesea, grațiosul *da* din cabinetul somptuos devenea un *nu* uscat în cabinetul lui Adolphe. Această manevră de târăgănare permitea chibzuiala și era de folos pentru a ține în loc pe concurenții nedibaci. Fratele bancherului stătea tocmai de vorba cu faimosul Palma, consilierul intim al băncii Keller, care se retrase la apariția parfumierului. După ce Birotteau li arătă despre ce e vorba, Adolphe, cel mai șmecher dintre frați, un adevărat linx, cu ochii pătrunzători, cu buzele subțiri și cu pielea vinătă, aruncă asupra lui, peste ochelari și plecînd capul, o privire care trebuie numită privirea bancherului și care are ceva din privirea vulturului și a avocatului: e, în același timp, lacomă și indiferentă, limpede și obscură, luminoasă și întunecată.

— Binevolți a-mi trimite actele pe care se întemeiază afacerea de la Madeleine, zise el, aici e baza garanției pentru contul pe care îl cereți; înainte de a vi-l deschide și de a discuta dobînda, trebuie să cercetăm actele. Dacă afacerea e bună, am putea, pentru a nu vă împovăra, să ne mulțumim cu o parte din beneficii în loc de dobîndă.

— Asta e, își zise Birotteau întorcîndu-se acasă, văd despre ce e vorba. Trebuie să las o parte din piele, cum face castorul cînd e urmărit. Mai bine jupuit decît mort.

În ziua aceea veni acasă foarte vesel, și veselia lui nu mai era prefăcută.

— Sînt salvat, îi spuse el Césarinei, capăt un împrumut de la Kelleri. Abia în ziua de 29 decembrie putu Birotteau să ajungă din nou în cabinetul lui Adolphe Keller. Prima dată cînd revenise, Adolphe se afla la șase leghe de Paris pentru a vizita o proprietate pe care marele orator voia s-o cumpere. A doua oară, cei doi Kelleri erau ocupați toată dimineața: trebuiau să-și ia sarcina unui împrumut propus Camerelor și-l rugau pe domnul Birotteau să revină vinerea următoare. Aceste

aminări îl prăpădeau pe parfumier. Dar, în sfârșit, sosi și venerea mult așteptată. Birotteau se afla în cabinet, stînd lângă șemineu, în bătaia luminii de la fereastră, iar Adolphe Keller, de cealaltă parte a șemineului.

— Foarte bine, domnule, îi spuse bancherul arătîndu-i actele: dar cît ați plătit din prețul terenurilor?

— O sută patruzeci de mii de franci.

— În bani?

— În polițe.

— Sînt plătite?

— N-au ajuns încă la scadență.

— Bine, dar dacă ați plătit mai mult terenurile față de valoarea lor actuală, unde e garanția noastră? Ea nu s-ar întîmca deci pe buna impresie pe care o faceți și pe considerația de care vă bucurați. Dar afacerile nu se tratează pe baza sentimentelor. Dacă cele două sute de mii de franci ar fi plătite, chiar jînînd seama de faptul că o sută de mii de franci au fost dați în plus pentru a pune mină pe terenuri, atunci am avea o garanție de o sută de mii de franci corespunzător celor împrumutate. Ar însemna că am deveni noi proprietarii părții dumneavoastră, plătiind în locul dumneavoastră, și chiar atunci e de văzut dacă afacerea e bună. Căci dacă-i vorba să aștepti cinci ani ca să-ți dublezi capitalul, unde e afacerea? E mai bine să-l fructifici la bancă. Fiindcă se pot întîmpla atîtea lucruri! Vreți un împrumut ca să plătiți polițele care ajung la scadență? Manevra e primejdioasă! Dai puțin înapoi ca să te prăbușești mai sigur. Afacerea nu ne convine.

Această frază îl lovi pe Birotteau ca și cînd călăul l-ar fi însemnat cu fierul roșu pe urmă. Își pierdu capul.

— Acum să vedem, zise Adolphe, fratele meu vă poartă mare interes, mi-a vorbit de dumneavoastră. Să vedem cum stați, spuse el aruncînd parfumierului o privire de prostituată grăbită.

Birotteau deveni atunci Molineux, de care-și bătuse joc privindu-l de sus. Dus de nas de bancher, care se complăcu să depene ghemul gîndurilor bietului om și care se pricepea să ia interogatoriul unui negustor, așa cum se pricepea judecătorul Popinot să-l facă pe un criminal să vorbească, César expuse situația: vorbi de *Dubla cremă a sultanelor*, de *Apa carminativă*, de afacerea Roguin, de procesul său în legătură cu împrumutul ipotecar din care nu primise nimic. Văzîndu-l pe Keller aprobind cu capul, zîmbitor și glădîtor, Birotteau își spunea: «Mă ascultă! Îl interesează! O să obțin împrumutul!» Adolphe Keller ridea de parfumier așa cum parfumierul risese de Molineux. Furat de dorința de vorbă caracteristică la oamenii care se lasă amețiți de nenorocire, César îl dezvălui pe adevăratul Birotteau: arătă ce poate, propunînd ca garanție *Uleiul cefalic* și întreprinderea Popinot, ultimă sa miză. Bietul om, amăgit de o falsă speranță, se lasă sondat și cercetat de Adolphe Keller, care văzu că are de-a face cu un nerod regalist în pragul falimentului. Încîntat de a vedea falit pe un ajutor de primar din arondismentul lui, pe un om recent decorat, pe un om care jînea cu guvernul, Adolphe îi spuse atunci fățiș lui Birotteau că nu poate să-i deschida nici un cont și nici

să vorbească, în favoarea lui, fratelui său François, marele orator. Dacă François avea slăbiciunea să facă generozități prostești, sărind în ajutorul oamenilor de opinii contrare alor sale și dușmani politici ai săi, Adolphe se va opune din toate puterile ca fratele său să se lase înșelat și îl va împiedica să întindă mina unui vechi adversar al lui Napoleon, unuia care a fost rănit la Saint-Roch. Birotteau, exasperat, voi să spună ceva despre aviditatea marii finanțe, despre duritatea ei, despre falsa ei filantropie; dar fu cuprins de o durere atât de mare, încât abia putu, bîlbîindu-se, să lege cîteva fraze despre instituția Băncii Franței, de unde Kellerii luau cît voiau.

— Banca, spuse Adolphe Keller, nu va face niciodată un scont pe care îl refuză un simplu bancher.

— Banca, spuse Birotteau, mi-a părut întotdeauna că nu-și îndeplinește misiunea cînd se laudă, la prezentarea gestiunii, că n-a pierdut decît o sută sau două sute de mii de franci cu comerțul parizian, a cărui tîitoare este.

Adolphe începu să zîmbească ridicîndu-se cu un gest de om plictisit.

— Dacă Banca s-ar apuca să comanditeze toate persoanele cu încurcături financiare de pe piața cea mai nesigură și mai tare în potlogării din lumea financiară, ar fi nevoită, după un an, să-și depună bilanțul. Și-așa se apără cu mare greutate împotriva polițelor care circula și a falselor valori. Ce-ar mai fi dacă ar trebui să stea să analizeze afacerile celor care îi cer sprijinul!

«Unde să găsesc cei zece mii de franci care-mi lipsesc pentru mine, simbătă TREIZECI?» își spunea Birotteau traversînd curtea.

Căci obiceiul era să se facă plățile în ziua de 30 dacă 31 era zi de sărbătoare.

Ajungend la poartă, cu ochii scăldați în lacrimi, parfumierul abia de zări ca prin ceață un frumos cal englezesc în spume care opri brusc la poarta bancherului una din cele mai frumoase cabriolete din tot Parisul de pe stunci. Ar fi primit bucurios să fie călcat de această cabrioletă, asta ar fi însemnat că a murit într-un accident, iar nereguliile afacerilor sale ar fi fost puse pe socoteala acestei întîmplări. Nu-l recunosc pe du Tillet, zvelt, într-un costum elegant de dimineață, pe du Tillet care aruncă hățurile servitorului și o pătură pe spinarea asudată a calului său de rasă.

— Ei, prin ce întîmplare aici? îl întrebă du Tillet pe fostul său patron.

Du Tillet cunoștea prea bine cauza: Kellerii ceruseră informații lui Claparon, care, referindu-se la du Tillet, dărtăsese vechea reputație a parfumierului. Deși pe loc înghițite, lacrimile bietului negustor spuneau tot.

— Ai venit cumva să ceri vreun serviciu acestor cămătari lacomi, întrebă du Tillet, acestor măcelari ai comerțului, care au jucat renghiuri mirșave, ca, de pildă, urcarea prețului la indigo după ce l-au scăpatat, scăderea prețului la orez pentru a sili pe deținători să-l vîndă pe-al lor ieftin ca să pună mina pe el și să domine piața, acestor indivizi care

n-au nici credință, nici lege, nici suflet? Da nu știi de ce sînt în stare? Îți deschid un credit cînd deții o afacere bună și ți-l retrag în momentul cînd ești bine prins în angrenaj, ca să te oblighe să le-o cedezi pe nimic. La Havre, Bordeaux și Marsilia știu multe pe socoteala lor. Politica le servește ca să-și acopere multe murdării, da, da. De aceea-i și exploatez eu fără nici un scrupul! Să facem cîțiva pași, dragă Birotteau. Joseph, plimbă-mi calul, li e prea cald, și o mie de scuzi cît face el nu-s de aruncat.

Și se îndrepă spre bulevard.

— Ia să vedem, dragă patroane, căci ai fost patronul meu, ai cumva nevoie de bani? Ticăloșii ăștia ți-au cerut, desigur, garanții! Eu te cunosc, îți ofer bani numai pe polițe. Averea mea e făcută cîstii, cu nespuse trudă. Tocmai în Germania m-am dus s-o caut! Astăzi îți pot spune cum am făcut-o: am cumpărat creanțele asupra regelui cu remiză de șaizeci la sută; girul dumitale mi-a fost de mare folos atunci, și eu sînt recunoscători! Dacă ai nevoie de zece mii de franci, ți-i țin la dispoziție.

— Cum, du Tillet, exclamă César, adevărat? nu-ți bați joc de mine? Da, sînt puțin strîmtorat, dar numai pentru moment...

— Știu, istoria cu Roguin, răspunse du Tillet. Ei, și eu am pățit-o cu zece mii de franci, pe care pușlamaua bătrînă mi i-a cerut cu împrumut ca să plece: o să mi-i restituie doamna Roguin din ce recuperează. Am sfătuit-o pe blata femeie să nu facă prostia să-și dea averea pentru a plăti datoriile făcute pentru o stricăță; ar mai merge dacă ar achita tot, dar cum să favorizezi pe unii creditori în dauna celorlalți? Dumneata nu ești însă un Roguin; te cunosc, zise du Tillet, mai curînd ți-ai zburat creierii decît să mă păgubești cu cinci parale. Uite, am ajuns în strada Chaussée-d'Antin, să urcăm puțin la mine.

În loc să-l ducă pe fostul său patron direct în birouri, parvenitul își făcu plăcerea să-l plimbe încet prin apartamentul său, ca să poată vedea pe indelete o sufragerie spațioasă și luxoasă, cu tablouri cumpărate din Germania, și două saloane de o eleganță și de un lux pe care Birotteau nu le mai admirase decît la ducele de Lenoncourt. Ochii burghezului fură orbiți de aurituri, de opere de artă, de bibelouri originale, de vase prețioase, de mii de amănunte care făceau să pălească luxul apartamentului Constanței; și, cunoscînd prețul nebuniei sale proprii, își spunea: «De unde-o fi luat atîtea milioane?» Intră într-un iatac pe lîngă care cel al soției sale îi păru ca locuința de la etajul al treilea al unei figurante față de palatul unei prime-balerine de la Operă. Tavanul, tapetat cu satin violet, era pus în valoare prin cute de satin alb. O blană de hermină, în fața patului, ieșea în relief pe culorile bălînd în violet ale unui covor oriental. Mobilele și obiectele mărunte aveau forme noi și extravagante. Parfumierul se opri în fața unei pendule minunate cu grupul lui Amor și Psyche, care fusese de curînd executată pentru un bancher celebru; du Tillet obținuse de la el să aibă al doilea exemplar, singurul care exista. În sfîrșit, fostul patron și fostul său vinzător ajunseră într-un birou de coanaș, elegant și cochet, mai potrivit pentru dragoste decît pentru finanțe. Doamna Roguin, desigur, îi dăruise drept

recunoștință pentru grija de a avea sa un *coupe-papier* de aur sculptat și niște *presse-papier*-uri de malachită cizelată, toate nimicurile costisitoare ale unui lux deșănjat. Covorul, unul din cele mai bogate produse ale Belgiei, uimea privirea în aceeași măsură în care surprindea piciorul prin moliciunea lui. Du Tillet îl pofti la gura șemineului său pe bietul parfumer orbit și năucit.

— Vrei să iei masa cu mine?

Sună. Apăru un lacheu mai bine îmbrăcat decît Birotteau.

— Spune-i domnului Legras să vină sus; apoi, du-te de-î spune lui Joseph să se întoarcă acasă; îl vei găsi în poarta casei Keller; intră și spune-i lui Adolphe Keller că, în loc să mă duc eu la el, îl voi aștepta la mine pînă la ora Bursei. Să mi se servească masa, dar repede!

Aceste fraze îl încremeniră pe parfumer:

«Îl cheamă ia el pe temutul Adolphe Keller, îl fluieră ca pe un câțel, el, du Tillet!»

Un «tigr» mic cît pumnul, desfăcu o masă pe care Birotteau nici n-o văzuse, atît era de subtil, și puse pe ea un pateu de ficat de gîscă, o sticlă de vin de Bordeaux, toate bunătățile care nu se vedeau pe masa lui Birotteau decît de două ori pe trimestru, la zile mari. Du Tillet nu-și mai încăpea în piele de plăcere. Ura lui împotriva singurului om care avea dreptul să-l disprețuiască se răsfăța atît de deplin, încît Birotteau îi dădu senzația profundă pe care ar provoca-o priveliștea unei oi în ghearele unui tigr. Îi trecu prin inimă o intenție generoasă: se întreba dacă răzbunarea lui nu e împlinită, șovăia între îndemnurile mîlei trezite și cele ale urii atîpate.

«Pe omul ăsta pot să-l nimicesc din punct de vedere comercial, se gîndea el; am drept de viață și de moarte asupra lui, asupra nevastă-sii, care și-a bătut joc de mine, asupra fiică-sii, a cărei zestre mi s-a părut într-o vreme că reprezintă o întreagă avere. I-am luat banii; să mă mulțumesc, prin urmare, să-l las pe bietul neghiob să inoate la capătul funiei pe care o țin eu în mînă.»

Oamenii cinstiți nu au tact, n-au nici o măsură în bunele lor intenții, fiindcă pentru ei totul este fără ocoloșuri și fără gînd ascuns. Birotteau își desăvîrși nenorocirea iritîndu-l pe tigr, străpungîndu-i inima fără să-și dea seama; îl făcu nelînduplocat printr-un cuvînt, printr-o laudă, printr-o vorbă de om cinstit, prin însăși bunătatea probității. Cînd veni casierul, du Tillet i-l arătă pe César.

— Domnule Legras, adu-mi zece mii de franci și o poliță pentru aceeași sumă la ordinul meu și pe nouăzeci de zile din partea domnului, care e domnul Birotteau, știi, nu?

Du Tillet îl servi cu pateu pe parfumer, îi turnă un pahar de vin de Bordeaux. César, văzîndu-se salvat, ridea nervos, își mîngîia lanțul de ceas și nu lua o îmbrăcătură decît cînd fostul său vinzător îi spunea: «Nu mîninci?»

Birotteau dezvăluia astfel adîncimea prăpastiei în care îl aruncase mina lui du Tillet, din care îl scotea acum și în care putea din nou să-l arunce. Cînd casierul se întoarse și cînd, după ce semnase polița, César

simți în buzunar cele zece hirtii de o mie, nu se mai putu stăpîni. Cu o clipă înainte, cartierul său, Banca, toată lumea erau cît pe-acî să afle că nu plătește și ar fi fost obligat să-i mărturisească și soției sale ruina: acum, totul era reparat! Bucuria salvării era tot atît de intensă ca și chinurile înfrîngerii. Ochii bietului om se umeziră fără voia lui.

— Da ce ai, scumpe patroane? spuse du Tillet. Dumneata n-ai face pentru mine mîine ceea ce fac eu azi pentru dumneata? Nu e simplu ca bună ziua?

— Du Tillet, zise cu emfază și cu gravitate bietul om, ridicîndu-se și apucînd mîna fostului său vinzător, îți redau întreaga mea stimă.

— Cum? O pierdusem? spuse du Tillet, simțindu-se atît de puternic atins în deplinătatea reușitei sale încît roși.

— Pierdută... nu tocmai, zise parfumiерul, trăsînt de prostia pe care o făcuse; mi se povestiseră unele lucruri despre legătura dumitale cu doamna Roguin. Oricum! Sa iei femeia altuia...

«Bați cîmpii, dragă», se gîndu du Tillet, regăsindu-și limbajul din prima sa meserie.

Și spunîndu-și asta reveni la proiectul său de a călca în picioare această virtute, de a doborî pe omul cîștit și onorabil care-l prinsese cu mîța în sac, de a-l face de ocară pe piața Parisului. Toate dușmăniile, politice sau personale, între femei sau între bărbați, pot porni de la o astfel de scăpare. Oamenii nu se urăsc pentru interese compromise, pentru o rană primită în duel, nici chiar pentru o palmă; totul se poate repara în asemenea cazuri. Dar să fi fost prins în flagrant delict de lășitate!... Duelul care urmează între criminal și martorul crimei nu se sfîrșește decît prin moartea unuia din ei.

— O, doamna Roguin, spuse du Tillet batjocoritor; e dimpotrivă o floare la pălăria unui tînăr! Dar știu ce vrei să spui, dragă patroane: îți va fi ajuns la ureche că mi-a împrumutat bani. Ei bine, dimpotrivă, eu îi refac averea atît de compromisă prin afacerile soțului ei. Originea averii mele e curată, cum spuneam adineauri. După cum știi, n-aveam un sfanj! Tinerii se află uneori în momente de groaznică strîmtorare. Poți să nu te mai supraveghezi cum trebuie cînd ești în plină mizerie. Dar dacă se întîmplă să faci împrumuturi forțate, ca Republica, ei bine, le restitui și ești atunci mai cîștit decît Franța.

— Așa e, zise Birotteau. Băiete dragă....Dumnezeu... Voltaire parcă a spus despre el:

Căința a făcut-o virtute printre oameni.

— Totul e, reluă du Tillet, din nou înjunghiat prin acest citat, totul e să nu pui mîna pe averea vecinului în mod lăș și josnic, cum ar fi, de pildă, dacă dumneata ai da faliment înainte de trei luni, și cei zece mii de franci ai mei s-ar duce pe copcă...

— Eu să dau faliment! zise Birotteau, care băuse trei pahare de vin și pe care bucuria îl amețea. Sînt doar cunoscute părerile mele despre faliment! Falimentul este moartea unui negustor, aș fi mort!

— În sănătatea dumitale! zise du Tillet.

— Pentru prosperitatea ta! răspunse parfumerul. Da de ce nu cumperi de la mine de-ale parfumeriei?

— Ce să spun, zise du Tillet, înărturisesc că mă cam tem de doamna César, mă impresionează teribil! Și, dacă n-ai fi patronul meu, ce să zic, aș...

— Ah! Nu ești primul care o găsește frumoasă, și mulți au umblat după ea, dar ea mă iubește! Da știi ce, du Tillet, prietene, reluă Birotteau, nu face lucrurile pe jumătate!

— Cum adică?

Birotteau îi explică lui du Tillet afacerea cu terenurile, iar acesta deschise ochii mari și-l felicită pe parfumer pentru pătrunderca și prevederea lui, laudând afacerea.

— Ei bine, sînt foarte bucuros de aprobarea ta; ai faimă de om care se pricepe în lumea bancară, du Tillet! Băiete dragă, îmi poți procura un împrumut la banca Franței ca să pot aștepta beneficiile *Uleiului cefalic*?

— Pot face o recomandare către Banca Nucingen, răspunse du Tillet, cu gîndul să-i dea victimei sale ocazia de a trece prin toate figurile de cadri ale falșilor.

Ferdinand se așază la birou pentru a scrie următoarea scrisoare:

DOMNULUI BARON DE NUCINGEN

«Dragă baroane,

Purtătorul acestei scrisori este domnul César Birotteau, ajutor de primar în arondismentul al doilea și unul din industriașii cei mai renumiți ai parfumeriei pariziene; dorește să intre în relații cu dumneata: poți acorda cu încredere tot ce îți cere; îndatorîndu-l, îndatorezi pe

Prietenul dumitale

F. DU TILLET».

Du Tillet nu puse punct pe *i*-ul numelui său. Această greșală voită era un semn convențional pentru cei cu care făcea afaceri. În acest caz, recomandările cele mai aprinse, iasistențele cele mai călduroase și mai favorabile din scrisoarea sa nu însemnau nimic. Însemna că o asemenea scrisoare, în care pînă și semnele de exclamație implorau, în care du Tillet se ruga în genunchi, îi fusese smulsă de considerații puternice; n-o putuse refuza; trebuia să fie privită ca neavenită. Văzînd *i*-ul fără punct, prietenul său îi servea atunci cu vorbe goale pe solicitator. Mulți oameni din lumea bună, și chiar dintre cei mai de seamă, sînt îngelați astfel, de parcă ar fi copii, de către oamenii de afaceri, de către avocați care au toți o semnătură dublă, una moartă și cealaltă vie. Și cei mai ageri cad în cursă. Ca să pătrunzi această viclenie, trebuie să fi încercat efectul dublu al unei scrisori calde și al unei scrisori reci.

— Mă salvezi, du Tillet! zise César citind scrisoarea.

— Ei, doamne, zise du Tillet, du-te și cere-ți bani; citind biletul meu, Nucingen o să-ți dea cîți vrei. Fondurile mele sînt, din nefericire,

prinse pe cîteva zile; altfel nu te-ai trimite la prințul marii finanțe, căci Kellerii nu sînt decît niște pigmei pe lângă baronul de Nucingen. În Nucingen reîntreiește Law. Cu scrisoarea mea faci față la 15 ianuarie și după aceea vom vedea. Nucingen și cu mine sîntem cei mai buni prieteni din lume; nu mă refuză el nici pentru un milion.

«Asta e ca un gir, își spunea sie însuși Birotteau, care pleacă pătruns de recunoștință pentru du Tillet. Iată, gindea el, o faptă bună e totdeauna răsplătită!» Și-i dădea cu filozofia. Totuși, un gînd îi strica bucuria. Putuse, timp de cîteva zile, s-o împiedica pe navastă-sa să-și bage nasul în registre, lăsînd casieria pe seama lui Célestin, pe care-l ajuta, și pretinzînd ca soția și fiica lui să se bucure de frumosul apartament pe care li-l aranjase și mobilase; dar, după deprinderea cu aceste mici bucurii, doamna Birotteau murea dacă nu controla ea însăși toate detaliile comerțului lor, dacă nu ținea, după vorba ei, *tigăia de coadă*. Birotteu nu mai știa ce să facă; întrebunțase toate mijloacele pentru a ascunde soției sale simptomele strimtorării lui. Constance dezaprobase categoric trimiterea facturilor, îi certase pe vînzători și-l acuzase pe Célestin că vrea să ruineze firma, crezînd că numai de la el pornește ideea. Célestin, din ordinul lui Birotteau, se lăsase certat. Vînzătorii credeau că doamna César îl dirijează pe parfumer, căci pe cei din afară îi poți înșela, dar cei ai casei știu cine are superioritatea reală într-o căsnicie. Birotteau era obligat să-l mărturisească soției sale situația, căci împrumutul de la du Tillet trebuia justificat. La întoarcere, Birotteau se înfiora văzînd-o pe Constance la tejghea, verificînd registrul de scadențe și făcînd, fără îndoială, socoteala disponibilului din casă.

— Cu ce-o să plătești mine? îi spuse la ureche cînd César se așeză lângă ea.

— Cu bani, răspunse el, scoțînd bancnotele și făcînd semn lui Célestin să vină să le ia.

— De unde le ai?

— O să-ți povestesc diseară. Célestin, înscrie pentru sfîrșitul lunii martie o poliță de zece mii de franci, la ordinul lui du Tillet.

— Du Tillet! repetă Constance îngrozită.

— Mă duc să-l vad pe Popinot, zise César. E urît din partea mea că n-am fost încă pe la el. Se vinde ulciul lui?

— Cele trei sute de sticle pe care ni le-a dat s-au vîdut.

— Birotteau, nu ieși, am să-ți vorbesc, spuse Constance, luîndu-l pe César de braț și trăgîndu-l în camera ei cu o grabă care ar fi stîrnit risul în altă împrejurare.

— Du Tillet! spuse ea cînd se încredință că e singură în cameră cu soțul ei și cu Césarine, du Tillet care ne-a furat o mie de scuzi! Făcînd afaceri cu monstrul de du Tillet... care voia să mă seducă, îi spuse ea la ureche.

— Nebunie de tinerețe, zise Birotteau devenit dintr-o dată om fără prejudecăți.

— Ascultă, Birotteau, tu nu ești în apele tale, nu te mai duci la fabrică. E ceva, simt eu! Ai să-mi spui, vreau să știu tot.

— Ei bine, zise Birotteau, era cît pe-acî să fim ruinați: azi-dimineață încă era pericol, dar totul s-a reparat.

Și povesti groaznică istorie a celor două săptămîni.

— Vasăzică dintr-asta și s-a tras boala! exclamă Constance.

— Da, mamă, sări Césarine. Să știi că tata a fost foarte curajos. Nu-mi doresc altceva decît să fiu iubită cum te iubește el. Nu se gîdea decît la necazul tău.

— S-a adevărit visul meu, spuse biata femeie, căzînd pe canapeaua de lingă cămin, palidă, lividă, înspăimîntată. Prevăzusem toate astea. Ți-am spus în noaptea aceea fatală, în fostul nostru dormitor pe care l-ai dărîmat, că n-o să ne mai rămînă decît ochii ca să plîngem. Césarine, sărăcujo! Eu...

— Vezi, uite cum ești! exclamă Birotteau. Vrei să mă faci să-mi pierd curajul de care am nevoie!

— Iartă-mă, dragul meu, zise Constance apucînd mina lui César și strîngîndu-i-o cu o dragoste care-i merse la inimă bietului om. Greșesc, acum că ne-a ajuns nenorocirea, voi fi mută, resemnată și plină de putere. Nu, n-o să mă auzi niciodată vîtîndu-mă.

Se aruncă în brațele lui César și spuse plîngînd:

— Curaj, dragul meu, curaj! Voi avea eu pentru amîndoi, dacă e nevoie.

— Uleiul, nevastă, uleiul o să ne salveze.

— Dumnezeu să ne ocrotească, zise Constance.

— Dar Anselme nu-l va ajuta pe tata? zise Césarine.

— Mă duc să-l văd, zise César, mișcat din cale-afară de accentul sfîșietor al soției sale, pe care nu o cunoscuse cu desăvîrșire nici după nouăsprezece ani. Constance, să nu-ți mai fie teamă. Uite, citește scrisoarea lui du Tillet către domnul de Nucingen, sîntem siguri de un împrumut. Pînă atunci, cîștig procesul. De altfel, adăugă el spunînd o minciună necesară, îl avea și pe unchiul Pillerrault; nu ne trebuie decît curaj.

— Dacă numai atîta trebuie! zise Constance zîmbînd.

Ușurat de o mare apăsare, Birotteau porni ca un om căruia i s-a dat drumul din temniță, deși simțea în sinea lui istovirea nedeslușită care urmează după frămîntările morale excesive, cînd se cheltuiește mai mult fluid nervos, mai multă voință decît trebuie să se emită zilnic și cînd iei, pentru a spune astfel, din capitalul existenței. Birotteau era acum un om îmbătrînit.

Întreprinderea A. Popinot, din strada Cinq-Diamants, se schimbase mult de două luni. Prăvălia fusese zugrăvită din nou. Rafturile, vopsite în alt ton și pline de sticle, bucurau ochii oricărui negustor care cunoaște semnele prosperității. Podeaua gema de hirtie de ambalaj. În magazin se mai aflau și niște butoașe cu diferite uleiuri a căror reprezentanță o obținuse pentru Popinot devotatul Gaudissart. Registrele, contabilitatea și casa de bani se aflau deasupra prăvăliei și a odăii din dos. O bucătăreasă

bătrână îngrijea de Popinot și de cei trei vizitatori. Pe Popinot îl găseai într-un colț al prăvăliei, la o teighea închisă cu geamuri, purtând un sorț de stofă și minocuțe de pinză verde și având tocul după ureche. Când sosi Birotteau, era cufundat într-un maldăr de hirtii, căci își citea corespondența, plină de comenzi și de trate. La cuvintele:

— Ei, cum merge, băiatule? rostite de fostul lui patron, ridică ochii, închise cușca cu cheia și se apropie vesel; avea nasul roșu: în prăvălie nu era foc și ușa stătea mereu deschisă.

— Mi-era teamă că nici nu mai dați pe-aici, răspunse Popinot pe un ton respectuos.

Vizitatorii alergară să-l vadă pe marele om al parfumeriei, pe ajutorul de primar decorat, pe asociatul patronului lor. Aceste omagii mute îl măgulară pe parfumer. Birotteau, adineauri atât de prăpădit la Kelleri, simți nevoia să-i imite; își mingie bărbia și se săltă trufaș pe călcie, îndrugînd banalitățile lui obișnuite.

— Ei, dragul meu, ne sculăm dis-de-dimineață, așa-i? întrebă el.

— Ba nu, nici nu ne culcăm uneori, zise Popinot. Trebuie să ne ținem strîns de succes.

— Ei, ce-ți spuneam eu? uleiul meu e o avere.

— Da, domnule, dar și mijloacele de realizare au importanța lor: v-am montat bine diamantul.

— În definitiv, zise parfumerul, cum stăm? E cîștig?

— Doar după o lună! exclamă Popinot, cum vă închipuiți? Prietenul meu Gaudissart n-a plecat decît de douăzeci și cinci de zile și a angajat un poșalion fără să-mi spună mie nimic. Oh! E foarte devotat. Vom fi mult îndatorați unchiului meu! Ziarele, îi spuse el la ureche lui Birotteau, o să ne coste douăsprezece mii de franci.

— Ziarele!... exclamă ajutorul de primar.

— Cum, nu le-ați citit?

— Nu.

— Atunci, nu știți nimic, zise Popinot. S-au băgat douăzeci de mii de franci în așig, rame și imprimate!... s-au cumpărat o sută de mii de sticle!... Ah! În momentul de față facem toate sacrificiile. Fabricăm pe scară întinsă. Dacă ați fi dat pe la fabrică, unde eu am petrecut multe nopți, ați fi văzut un mic spărgător de alune, inventat de mine, care nu e de lepădat. În ceea ce mă privește, am încasat în ultimele cinci zile trei mii de franci numai din comisioanele la uleiurile de drogherie.

— Grozav cap! spuse Birotteau punînd mina în părul tînarului Popinot și ciufulindu-l ca pe un copilăș, l-am dibăcit eu...

Intrară mai multe persoane.

— Pe duminică. Luăm masa la mătușa ta Ragon, zise Birotteau, care îl lăsă pe Popinot la treburile lui, văzînd că nu era încă tăiată în bucăți carnea proaspătă pe care venise s-o adulmece. «Extraordinar! Un vizitator devine negustor în douăzeci și patru de ore, se gîndea Birotteau, căruia nu-i puteau ieși din cap nici siguranța și norocul lui Popinot, nici luxul lui du Tillet. Așelme s-a început nițelul, cînd i-am pus mina în păr, de parcă a și ajuns François Keller.»

Birotteau nu se gîndise că vizitatorii se uitau la ei și că un stăpîn trebuie să-și păstreze demnitatea. Aici ca și la du Tillet, bietul om făcuse o prostie din bunătațe, neputîndu-și stăpîni un sentiment sincer, dar manifestat în mod burghez. Oricare altul decît Anselme s-ar fi simțit jignit.

Masa de duminică la soții Ragon avea să fie ultima bucurie din cei nouăsprezece ani fericiți ai căsniciei lui Birotteau, bucurie de altfel completă. Ragon locuia pe strada Petit-Bourbon-Saint-Sulpice, la etajul al doilea, într-o casă străveche cu înfățișare demnă, într-un apartament bătrînesc cu panouri pe care se vedeau dansînd păstorilele cu fuste înfioate și pascînd oițele din secolul al optsprezecelea, secol al cărui burghezie gravă și serioasă, cu moravuri comice, respectuoasă față de nobileme, devotată față de suveran și de biserică, era atît de bine reprezentată de Ragoni. Mobilele, pendulele, albiturile, farfuriile, totul părea patriarhal, cu forme atît de vechi că păreau noi. Salonul, tapetat cu țesătură de damasc și împodobit cu perdele de imitație de brocart, era plin de canapele, de scrinuri mici și de tablouri: un portret superb al unui Popinot, consilier municipal la Sancerre, tatăl doamnei Ragon, picat de Latour, o figură foarte reușită, care zîmbea ca un parvenit în plină glorie. Acasă, stilul doamnei Ragon se completa printr-un căleș englezesc din rasa celor ai lui Carol al II-lea, care era de un mare efect pe o mică sofă rococo, al cărei rol nu fusese niciodată desigur, cel al sofalei lui Cr billon. Printre toate calitățile lor, soții Ragon o mai aveau și pe aceea de a ști să păstreze vinurile vechi, devenite esențe, și de a poseda cteva sticle din lichiorurile doamnei Amphoux, pe care unii admiratori (fără speranță, zicea lumea) ai frumoasei doamne Ragon i le aduseseră din colonii. Așa încît mesele date de ei aveau mare faimă! O bucătăreasă în vîrstă, Jeannette, li slujea pe cei doi bătrîni cu un devotament orb; ar fi furat fructe ca să le facă dulceturile! În loc să-și țină banii la Casa de economie, li juca cu chibzuială la loterie, cu speranța că va cîștiga într-o bună zi lozul cel mare pentru stăpînii ei. În duminicile în care stăpînii aveau musafiri, o vedeai, deși avea șaiszeci de ani, și la bucătărie, unde pregătea bucatele, și la masă, unde servea cu o sprinteneală care o întrecea pe cea a domnișoarei Mars în rolul Suzanei din *Nunta lui Figaro*.

Invitații erau judecătorul Popinot, unchiul Pillerault. Anselme, cei trei Birotteau, cei trei Matifat și abatele Loraux. Doamna Matifat, care își pusese un turban la bal, veni îmbrăcată într-o rochie de catifea albastră, cu ciorapi groși de bumbac, cu pantofi de piele de capră, cu mînuși de antilopă tivite cu pluș verde și cu o pălărie cu borurile căptușite cu roz și garnisită cu flori de ciuboțica-cucului. Aceste zece persoane sosiseră toate la ora cinci. Bătrînii Ragon li rugau insistent pe oaspeții lor să fie punctuali. Și cînd erau ei invitați, lumea avea grijă să servească masa la ora aceea, căci stomacurile de șaptezeci de ani nu se împacă cu orele pe care le vrea acum moda.

Césarine știa că doamna Ragon o s-o așeze lingă Anselme: toate femeile, chiar cele habotnice și neroade, se pricep cînd e vorba de

dragoste. Fiica parfamierei se îmbrăcase deci în așa fel, încît să-i succedă lui Popinot capul. Constance, care renunțase, nu fără durere, la notar — în mintea ei, acesta juca rolul unui prinț moștenitor — contribuise, făcînd reflecții amare, la această toaletă. Ca mamă prevăzătoare, lăsă mai jos eșarfa de voal, ca să se vadă puțin umerii Césarinei și încheietura gîtului ei, deosebit de elegantă. Corsajul în stil grec, petrecut de la stînga la dreapta, cu cinci pliuri, se putea întredeschide și arăta rotunjimi delicioase. Rochia de stofă gri-închis, cu volane tivite cu verde, scotea bine în relief o talie care era mai subțirică și mai mlădioasă ca niciodată. Urechile erau împodobite cu cercei lungi de aur cizelat. Părul, ridicat în sus, ca la chinezoaice, permitea privirilor să admire frăgezimea gingașă a unui ten nuanțat de finețea vinelor, în care zîcea singele cel mai curat. În sfîrșit, Césarine era atît de frumoasă și de atrăgătoare, încît doamna Matifat nu se putu împiedica să recunoască faptul, fără să bage de seamă că mama și fiica înjeleseră amîndouă nevoia de a-l fermeca pe tînărul Popinot.

Nici Birotteau, nici nevasta lui, nici doamna Matifat, nimeni nu tulbură dulcea convorbire pe care cei doi tineri, înflăcărați de dragoste, o avură în șoaptă, în pervazul unei ferestre, pe unde trăgea zdravăn, ca în toiu iernii. De altfel, convorbirea persoanelor în vîrstă se însuflește cînd judecătorul Popinot aruncă o vorbă despre fuga lui Roguin, atrăgînd atenția că e al doilea notar rău platnic și că o asemenea crimă nu se pomenea altădată. La numele lui Roguin, doamna Ragon îl împinsese cu piciorul pe fratele ei, iar Pillerault vorbise tare de altceva și amîndoi i-o arătaseră pe doamna Birotteau.

— Știu tot, spuse Constance prietenilor săi cu voce blîndă și mîhnită totodată.

— Ia spune, zise doamna Matifat către Birotteau, care-și pleca umilit capul, cît ți-a luat? Umblă zvonul că ai fi ruinat.

— Aveam la el două sute de mii de franci. Cît despre cei patruzeci de mii, pe care mi i-a împrumutat pe hîtie de la unul din clienții lui, ai cărui bani îi mîncase, sîntem în proces.

— O să se judece săptămîna asta, zise Popinot. M-am gîndit că n-ai să te superi dacă expun situația dumitale domnului președinte; el a dat ordin ca hîrțile lui Roguin să fie aduse în Camera de consiliu pentru a se examina de la ce dată au fost deturnate fondurile clientului, precum și dovezile acestui fapt susținut de Derville, care a pledat el însuși pentru a vă scuti de cheltuieli.

— Vom câștiga? Întrăbă doamna Birotteau.

— Nu știu, răspunse Popinot. Deși țin de secția care va judeca procesul, mă voi abține de la deliberare chiar dacă sînt chemat.

— Dar ce înșoială poate fi asupra unui proces atît de simplu? zise Pillerault. Actul trebuie doar să menționeze predarea banilor, iar notarii trebuie să fi declarat că au asistat la remiterea sumei de către creditor în mîinile debitorului. Roguin ar fi trimis la ocnă dacă ar încăpea pe mîna justiției.

— După mine, răspunse judecătorul, creditorul ar trebui să ceară despăgubirea de la Roguin, din prețul biroului de notariat și din cauțiune: dar în procese și mai simple li se întâmplă uneori consilierilor de la Curtea regală să fie șase contra șase.

— Cum, domnișoară, domnul Roguin a fugit? spuse Popinit, înțelegând în sfârșit despre ce era vorba. Și domnul César nu mi-a spus nimic, mic, care mi-aș da viața pentru el...

Césarine înțelese că în acest *pentru el* era cuprinsă toată familia, căci chiar o fată nevinovată, care nu bagă de seamă accentul, nu se poate înșela asupra unei priviri înflăcărâte.

— Eu știam și i-am și apus asta, dar el i-a ascuns mamei totul și n-a stat de vorbă decît cu mine.

— I-ai vorbit de mine în această împrejurare, zise Popinot; citești așadar în inima mea, dar oare citești tot?

— Poate că da.

— Sînt foarte fericiți, zise Popinot. Dacă vrei să nu-mi mai lași nici o îndoială, peste un an o să fii atît de bogat, încît tatăl dumitale n-o să-mi mai arate atîta răceală cînd o să-i vorbesc de căsătoria noastră. N-am să mai dorm decît cinci ore pe noapte...

— Să nu te îmbolnăvești, zise Césarine cu un accent de neîmitat, aruncîndu-i lui Popinot o privire în care i se citea tot gîndul.

— Nevastă, zise César cînd se termină masa, mi se pare că tinerii ăștia se iubesc.

— Ei, cu atît mai bine, zise Constance cu o voce gravă, fiica mea va fi soția unui om capabil și energic. Însușirile proprii sînt zestrea cea mai frumoasă a unui pretendent.

Și se grăbi să iasă din salon și să se ducă în camera doamnei Ragon. În timpul mesei, César spusese cîteva fraze dovedind atîta ignoranță, încît li făcuseră să zimbească pe Pillerault și pe judecător, iar nefericitei femei li amintiseră ce slabe forțe avea bietul ei bărbat pentru a ține piept nenorocirii. Constance era foarte amărită; de du Tillet se temea instinctiv, căci toate mamele cunosc, fără să știe latinește, dictonul: *Timeo Danaos et dona ferentes*. Își vărsă amarul plîngînd în brațele fiicei sale și ale doamnei Ragon, dar fără să le mărturisească pricina amărăciunii.

— E ceva nervos, spuse ea.

În restul serii, bătrîinii jucară cărți, iar tinerii, acele plăcute jocuri așa-zise nevinovate, pentru că în dosul lor se ascund nevinovatele viclenii ale amorurilor burgheze. Familia Matifat participă la aceste jocuri.

— César, zise Constance în drum spre casă, să te duci ohiar din ziua de 3 la domnul baron de Nucingen, ca să fii sigur cu mult înainte de plățile din ziua de 15. Dacă se ivește vreo încurcătură, cum ai să poți găsi bani de pe o zi pe alta?

— Mă duc, nevastă, răspunse César, strîngînd mina Constancei și pe cea a fiicei sale și adăugînd: Dragele mele porumbițe, urîte daruri de Anul Nou v-am mai făcut!

Cele două femei, care nu-l puteau vedea pe bietul parfumier în întinericul cupeului, simțiră lacrimi calde pe mâinile lor.

— Să avem nădejde, dragul meu, zise Constance.

— Se va aranja totul, tată; domnul Anselme Popinot mi-a spus că și-ar da și viața pentru tine.

— Pentru mine și pentru familie, nu-i așa? zise César luînd un ton vesel.

În primele trei zile ale anului, Birotteau primi vreo două sute de cărți de vizită cu felicitări. Această afluență de prietenii false, aceste mărturii de simpatie stat îngrozitoare pentru oamenii tirși de curentul nenorocirii. Birotteau se duse de trei ori degeaba la vestitul bancher, baronul de Nucingen. Absența financiarului era oarecum justificată de sărbătorile Anului Nou. Ultima oară, parfumierul reușise să pătrundă pînă în cabinetul bancherului, unde primul său secretar, un neamj, îi spusese că domnul de Nucingen, care se întorsese la cinci dimineața de la un bal dat de frații Keller, nu putea primi la nouă și jumătate. Birotteau stîtu aproape o jumătate de ora cu secretarul prim și reuși să-i cîștige simpatia. Peste zi, acest ministru al casei Nucingen îl anunță că baronul îl va primi a doua zi, în ziua de 12, la amiază. Deși fiecare ceas aducea cu el o picătură de amar, ziua trecu cu o repeziciune înspăimîntătoare. Parfumierul veni cu birja și opri la cîțiva pași de curtea plină de trăsuri. Bietului om, cîstit cum era, i se strînse inima la vederea splendorilor acestui palat vestit.

«Și cînd te gîndești că a lichidat totuși de două ori», își spuse el urcînd scara superbă împodobită cu flori și traversînd apartamentul luxos care făcuse faima baronei Delphine de Nucingen.

Baroana avea ambiția să rivalizeze cu cele mai bogate case din foburgul Saint-Germain, unde nu era încă primită. Baronul era la masă cu soția lui. Deși în birouri îl așteptau o mulțime de persoane, el trimise vorbă că prietenii lui du Tillet pot intra la orice oră. Birotteau tresări, cuprins de nădejde, cînd văzu schimbarea produsă de ordinul baronului pe fața obraznică la început a lacheului.

— *Zguză-mă, traga mea*, îi spuse baronul soției sale, ridicîndu-se și salutînd ușor din cap pe Birotteau, *tar tomnul e ein pun regalist și brieden vorbe intim cu ti Dillet. Te cald fel, tomnul e și ajutor de brimar în arondismentul al toilea și tă paluri de o pogăție haziatigă. Feti vace tisigur gunoșdînță cu el gu blătare.*

— Cum de nu, aș fi încîntată să iau lecții de la doamna Birotteau, căci Ferdinand... (Aha, gîndi parfumierul, îi spune pe nume!) ne-a vorbit de balul acela cu o admirație cu atît mai prețioasă, cu cît el nu admiră nimic. Ferdinand e un critic sever, trebuie să fi fost totul perfect. Veți da curînd alt bal? întrebă ea cu aerul cel mai amabil din lume.

— Doamnă, oamenii ca alde noi se distrează rar, răspunse parfumierul, neștiînd dacă e vorba de o batjocură, sau de un compliment banal.

— *Tomnul Crintod, a tirișat rezdaurarea habardamentului tunnefostra*, zise baronul.

— A! Grindot! Un arhitect tânăr și drăguț care s-a întors de la Roma? zise Delphine de Nucingen. Mor după el, îmi face desene minunate în album.

Nici un conspirator dat pe mîna călăilor din Veneția nu s-a simțit mai rău în aparatele de tortură ca Birotteau în hainele sale. Fiecare cuvînt i se părea o ironie.

— *Auch noi tăm mici paluri*, zise baronul aruncînd o privire iscoditoare asupra parfumerului. *Feteți gă dooadă lumea tzi fră nazul en drepurile mele.*

— Domnul Birotteau nu vrea să ia masa cu noi, așa, fără pretenții? zise Delphine arătînd masa luxos servită.

— Doamnă baroană, eu am venit pentru afaceri și sint...

— *Ta! spuse baronul. Toamnă, bernideți să forpim te avageri?*

Delphine făcu un semn ușor de aprobare și-i spuse baronului:

— Ai să cumperi articole de parfumerie?

Baronul dădu din umeri și se întoarce spre César, care se simțea disperat.

— *Ti Dilet se enderresează vorbe muld de tumnefosdra*, zise el.

«În sfîrșit, gîndi bietul negustor, ajungem la chestiune.»

— *Gu zgrișoarea sa, tumnefosdra afeți en gasa mea ein gretid gare nu e limidad tegtd te marcînile brobriei mele afeți...*

Balsamul dătător de viață din apa pe care ingerul i-a dat-o lui Agar în pustiu trebuie să fi semănat cu roua pe care o răspîndiră în vinele parfumerului aceste cuvinte semifranțuzești. Pentru a putea reveni asupra unor cuvinte date care nu-i mai conveneau și de care putea spune că n-au fost bine înțelese, șmecherul baron păstrase pronunția stîlcită a evreilor germani care zic că vorbesc franțuzește.

— *Și feți afea un gond gurend. Iată cum fom brogeda*, spuse cu o bunăvoință alsaciană bunul, venerabilul și marele financiar.

Birotteau nu se mai îndoaia acum. Era negustor și știa că cei care nu sînt dispuși să facă cuiva un serviciu nu intră niciodată în amănunte.

— *Nu drepule să fă zibun eu că și la mari și la mici pangă cere drei zemnături. Feți vace, teci, bolife la ortinul brietenului nostru ti Dilet și eu le foi drimide în agecași zi cu zemnătura mea la pangă, și feți afea la ora badru faloarea în panî a bolifelor zubscrise timineata și cu toptnla pângii. Eu nu freau nigi gomision, nigi zgond, nimig, găgi tmi vace blăcere că fă serfesc... Tar bun eine dondiție!* spuse el, atîngîndu-și ușor nasul cu arătătorul stîng, mișcare de om foarte șiret.

— Domnule baron, e dinainte acceptată, spuse Birotteau, care credea că e vorba de oarecare participare la beneficii.

— *Eine gondiție la gare tîn vordé muld, bendrugă freau ca montam ti Nîșinghen să ia legții, cum a zbus ea, et la montam Pirodo.*

— Domnule baron, vă rog din suflet, nu vă bateți joc de mine!

— *Todmrule Pirodo*, spuse financiarul cu un aer serios. *Zindam înțeleși, nu infidați la fîldorul tumnefosdra pal. Zoția mea e jelosă, frea să fadă habardamendul tumnefosdra, te gare a auzid adtda pine.*

— Domnule baron!

— *O! tagă revuzați, nichts gon! Tumnefosdra afeți mare dregere. Tal știu că ați afut be brevegul te Sena în gasă...*

— Domnule baron!

— *A vost La Pillartière, ein șentilom bermanend al Gameril, von Fentéheine, te obiniile tumnefosdra gare ați vost rânid... La Saint...*

— La 13 vandemiar, domnule baron.

— *Era și tomnul te Lassebette, tomnul Fauquelin te la agatemie...*

— Domnule baron!

— *E, terteufel, nu viți așa motest, tomnule așudor te primar, am auzid că rejele a zbus gă palul tumnefosdra...*

— Regele? zise Birotteau, care nu putu afla mai mult.

Un tânăr intră deșaj în apartament. Pasul lui, pe care frumoase Deplhine de Nucingen îl recunoscuse de departe, o făcuse să roșcasă tare.

— *Ponșur, tragă te Marsay, zise baronul de Nucingen, ia logul meu; mi s-a zbus că e o lume nepună în pîrourile mele. Jădu te cel Minele te la Wartschinne tau fenid te touă ori gabitalul! Ta, am brimit gonturile! Montam ti Nișinghen, afeți fenid o zudă te miț te vranți mai muld. Budeți să fă gumbărați genduri și alde vleaguri, ga să viți vrumsa ga și gnt ar mai vi nefoiel*

— Doamne! și Ragonii care și-au vîndut acțiunile! exclamă Birotteau.

— Cine sînt domnii aceștia? întrebă zimbînd tînărul elegant.

— *Unde, zise domnul de Nucingen întorcîndu-se, căci ajunsese deja la ușa, gret gă ajeste bersoane... Te Marsay, iți brezind pe tomul Pirodo, barvumierul tumidale, gare tă paluri te o pocăție haziadiagă și de gare l-a tegorad rejele...*

De Marsay își puse monocul și zise:

— A, adevărat, mi se părea mie că nu mi-e necunoscută figura. Ai de gînd să-ți parfumezi afacerile cu vreun cosmetic virtuos, să le ungi cu ceva?...

— *El pine, acești Rakoni, reluă baronul făcînd o strîmbătură de om nemulțumit, afeau ein gond la mine, le-am tad ogazia să vacă afere și n-au șdiud să așdebde o zi în blus.*

— Domnule baron! exclamă Birotteau.

Bietul parfumer nu mai știa ce să creadă despre afacerea lui și, fără să salute pe baroană și pe de Marsay, alergă după bancher. Nucingen era pe prima treaptă a scării, Birotteau îl ajunse jos, cînd intra în birouri. Deschizînd ușa, domnul de Nucingen văzu gestul disperat al nefericitului, care simțea că se cufundă într-o prăpastie, și îi spuse:

— *Aja, ne-am înțeles? Tugeți-fă la ti Dilet și haranșați dodul cu el.*

Închipuindu-și că de Marsay ar putea interveni pentru el pe lângă baron, Birotteau zbură din nou pe scară în sus, ca o rîndunică, și se strecură în sufragerie, unde trebuiau să mai fie baroana și de Marsay: o lăsase doar pe Deplhine așteptînd cafeaua cu lapte. Cafeaua era într-adevăr servită, dar baroana și tînărul elegant dispăruseră. Lacheul zîmbi de mirarea parfumerului, care coborî scara, de astă dată încet. César alergă la du Tillet, dar, cînd sosi, află că e la țară la doamna

Roguin. Parfumierul angajă o cabrioletă și plăti cît i se ceru ca să ajungă la Nogent-sur-Marne cu înjeala postalionului.

La Nogent-sur-Marne, portarul îi spuse că domnul și doamna pleaseră la Paris. Birotteau se întoarse zdrobit. Cînd povesti acasă, nevastei și fiicei sale, turneul pe care-l făcuse, fu uimit văzînd cum Constance, care de obicei, cînd se iveau cele mai mici greutăți comerciale, era o adevărată cobe, îi spune acum vorbe blînde de îmbărbătare și îi asigură că lucrurile vor merge bine.

A doua zi dis-de-dimineață, de la ora șapte, Birotteau era de strajă în strada lui du Tillet. Dînd zece franci bacșiș portarului du Tillet, îl rugă să-l pună în legătură cu lacheul stăpînului său. César obținu favoarea să vorbească cu lacheul lui du Tillet și îi ceru acestuia, strecurîndu-i două monede de aur în mînă, să-l introducă la du Tillet, de îndată ce se va scula. Aceste mici sacrificii și aceste mari umilințe, comune celor care au ceva de cerut sau celor care stau pe lingă rege, îi permisă să-și ajungă scopul. La opt și jumătate, în momentul cînd fostul său vinzător își îmbrăca halatul de casă și se scutura de amorceala somnului întinzîndu-se și căscînd, lucru pentru care îi cerea scuze fostului patron. Birotteau se pomeni față în față cu tigrul flămînd de răzbunare, pe care îl credea singurul sau prieten.

— Nu te deranja, spuse Birotteau.

— Ce vrei, nea César? întrebă du Tillet.

César expuse, nu fără groaznice bătaii de inimă, răspunsul și pretențiile baronului de Nucingen. Du Tillet nu era atent, căuta foalele de așijit focul și-l certa pe lacheu pentru neîndeminarea lui.

Lacheul trăgea cu urechea, César nu-l observase, dar, cînd îl văzu, se opri jenat. Continuă, cînd du Tillet îi dădu pînteni:

— Zi, zi, te ascult, spuse distrat bancherul.

Nefericitul de Birotteau își simțea cămașa leacă în spate. Sudoarea îi îngheță cînd du Tillet întoarse spre el o privire fixă, arătînd niște pupile argintii tigrate cu fire de aur, care te străpungeau cu o lucire drăcească.

— Dragă patroane, Banca a refuzat niște polițe ale dumitale, trecute lui Gignonnet de către casa Claparon *fără garanție*. E vina mea? Se poate, dumneata, vechi judecător de comerț, să faci asemenea stingăci? Eu sînt bancher, înainte de toate. Îți dau bani dacă e nevoie, dar nu-mi pot expune semnătura unui refuz din partea Băncii. Căci pentru mine creditul e totul. Toți depindem de el. Vrei bani?

— Poți să-mi dai cît am nevoie?

— Depinde de sumă! Cît îți trebuie?

— Treizeci de mii de franci!

— Mă iei cam repede! zise du Tillet izbucnînd în ris.

Înșelat de luxul lui du Tillet, parfumierul își făcu curaj, spunîndu-și că așa rîde un om pentru care o asemenea sumă e lucru de nimic. Și răsuflă ușurat. Du Tillet sună.

— Cheamă-l pe casier.

— N-a venit încă, domnule, răspunse lacheul.

— Puşlamalele astea îşi bat joc de rînel! Uite, e opt şi jumătate, pînă acuma trebuia să fi făcut afaceri de un milion.

După cinci minute, urcă şi domnul Legras.

— Cît avem în casă?

— Numai douăzeci de mii de franci. Aţi dat ordin să cumpărăm cu bani gheaţă rente de treizeci de mii de franci, plătibili la 15.

— Aşa e, sînt încă buimac de somn.

Casierul se uită în mod ciudat la Birotteau şi leşi.

— Dacă adevărul ar fi surghiunit de pe pămînt, ultimul cuvînt l-ar spune unui casier, zise du Tillet. Iar după o pauză îngrozitoare, în timpul căreia broboane de sudoare ieşiră pe fruntea parfumierului: Nu ai ceva fonduri la tinărul Popinot, care s-a instalat acum?

— Ba da, spuse Birotteau cu naivitate. Crezi că ai putea sconta semnătura lui pentru o sumă mare?

— Adu-mi acceptate de cincizeci de mii de franci pe numele lui, am să le scontez cu o dobîndă convenabilă la unul Gobseck, care e de înţeles cînd are bani de plasat, şi are.

Birotteau se întoarse acasă prăpădit, fără să fi băgat însă de seamă că bancherii şi-l zvrileau unul altuia ca rachetele mingea; dar Constance ghicise că nu se mai putea spera într-un împrumut. Dacă trei bancheri îl refuzaseră, fără îndoială că toţi se informaseră asupra unui om cu atîta vază ca ajutorul de primar şi că, prin urmare, nu se mai putea recurge la Banca Franţei.

— Încearcă se preschimbi poliţele, îi spuse Constance; du-te la domnul Claparon, coasociatul tău, la toţi cei cărora le-ai semnat poliţe pentru ziua de 15 şi propune-le preschimbarea. Cu poliţele lui Popinot ai oricînd timp să te duci la camătari.

— Mîine e în 13! zise Birotteau nespus de abătut.

După expresia întrebuintată în prospectul său, Birotteau *era dotat* cu un temperament sangvin, care consumă enorm prin emoţii şi prin gîndire şi care are absolută nevoie de somn pentru a-şi recupera pierderile. Césarine îl duse pe tatăl său în salon şi-i cîntă la pian, ca să-l distreze, *Visul lui Rousseau*, o bucată foarte frumoasă de Hérold, în timp ce Constance cosea lîngă el. Bietul om se întinse pe o sofa şi, de cîte ori ridica ochii spre soţia lui, o vedea zîmbind blind; adormi aşa.

— Săracul de el! zise Constance, ce chinuri are de trăit!... Numai de-ar putea rezista!

— Da ce ai, mamă? întrebă Césarine, văzînd-o plîngînd.

— Dragă fată, vîd apropiindu-se falimentul. Dacă tatăl tău va fi obligat să-şi depună bilanţul, să nu cerşim mila nimănui. Copila mea, fii pregătită să devii o simplă vinzătoare. Dacă te voi vedea privind cu curaj situaţia, voi avea şi eu puterea să reîncep viaţa. Îl cunosc pe tatăl tău, nu va sustrage nici un gologan, iar eu voi renunţa la drepturile mele; se va scoate în vînzare tot ce avem. Tu, copila mea, du-ţi mîine bijuteriile şi rochiile la unchiul Pillerault, căci tu n-ai nici o obligaţie.

Césarine fu cuprinsă de o spaimă fără margini auzind aceste cuvinte spuse cu o simplitate cucernică. Făcu planul să-l caute pe Anselme, dar scrupulele o împiedică să-l pună în aplicare.

A doua zi, la ora nouă, Birotteau se afla în strada Provence, pradă unor îngrijorări cu totul diferite de cele prin care trecuse. A cere un împrumut este o acțiune foarte simplă în comerț. De câte ori începi o afacere, e nevoie să găsești capitaluri. Dar să ceri preschimbări de polițe este, în jurisprudența comercială, ceea ce e poliția corecțională față de Curtea cu juri, un prim pas spre faliment, așa cum delictul duce la crimă. În acest caz, secretul neputinței de a face față plăților și al strimtorării în care te afli ajunge pe alte mîini. Un negustor se dă legat de mîini și de picioare altui negustor, iar mila nu este o virtute care se practică la Bursă.

Parfumerul, care mergea altădată prin oraș cu fruntea sus și cu ochii scinteițori de încredere, era acum sleit din pricina îndoielilor și șovăia să intre la bancherul Claparon: începea să înțeleagă că, la bancheri, inima nu-i dă decât un fel de pipotă. Îl văzuse pe Claparon atît de brutal în veselia lui zgomotoasă și atît de prost crescut, încît tremura la gîndul să dea ochii cu el.

«E totuși mai aproape de popor, poate că va avea mai mult suflet!»

Acesta fu cel dintîi cuvînt acuzator pe care i-l dictă situația sa disperată.

César se înarmă cu ultima picătură de curaj pe care o mai avea în fundul sufletului și urcă scara spre un mezanin mic și prăpădit, la ferestrele căruia zărise perdele verzi, îngălbenite de soare. Cîți pe ușa cuvîntul *Birouri* gravat în negru pe un oval de alamă; bătu, nimeni nu răspunse, intră. În încăperile mai mult decît modeste se simțea mizeria, zgîrcenia sau neglijența. Nici un funcționar nu se arătă în dosul grilajelor de sîrmă, așezate la înălțimea mîinii pe tăblii de lemn alb, nevopsit, care împrejmuiu mese și pupitre de lemn înnegrit. Aceste birouri părăsite erau pline de călimări cu creneală mucegăită, de pene de gîscă zbiriite ca părul unui ștengar sau răsfirate ca razele de soare, în sfîrșit, de dosare, de hîrtii, de imprimate, desigur nefolositoare. Pe locul de trecere, parchetul semăna cu cel al unui vorbitor de unternat, atît era de ros, de murdar și de jilav. A doua cameră, pe ușa căreia scria, mă rog, CASA, dădea și ea impresia de glumă sinistă ca și primul birou. Într-un colț se afla un fel de cușcă mare din lemn de stejar, cu zăbrele de sîrmă, cu ferestruică mobilă, în interiorul căreia se vedea o ladă enormă de fier, năpădită fără îndoială de soareci. Această cușcă, a cărei ușa era deschisă, mai conținea un birou groaznic de stricat și un fotoliu oribil, ciuruit, verde, cu fundul spart, din care ieșea părul de cal în cîrlionți zgîlbii, ca peruca patronului. Această cameră, de bună seamă salonul de altădată al apartamentului, devenit acum birou de bancă, avea ca podoabă principală o masă rotundă acoperită cu postav verde, cu cîteva scaune împrejur, și ele vechi, din marochin negru, prins în întele ruginite. Pe șemineul, destul de elegant, nu se vedea nici o urmă de fumigine, semn că nu se făcea foc în el; și placa din fața lui era

curată, iar oglinda de deasupra, pingărită de muște, avea un aspect meschin, ca și pendula de lemn de mahon, care provenea, desigur, din vânzarea mobilelor vreunui notar bătrîn și care nu făcea nici o plăcere ochiului. De altfel, la întristarea ochiului contribuiau și cele două sfeșnice fără luminări, și praful lipicios de peste tot. Tapetul cenușiu, cu margini roz, avea dîre de fum, semn că sălăsluiseră acolo ceva fumători. Încăperea amintea cum nu se poate mai bine de salonul banal numit de ziare *Cabinet de redacție*. Birotteau, temîndu-se să nu fie indiscret, bătu scurt de trei ori la ușa din fața celei prin care intrase.

— Intră! strigă Claparon, iar tonul vocii arătă că venea de departe, trecînd printr-o cameră goală în care parfumierul auzea pîrlind focul, dar în care nu se afla bancherul.

Camera aceasta îi servea, într-adevăr, drept cabinet particular. Între audiența fastuoasă de la Keller și nepăsarea ciudată a acestui pretins mare industriaș era aceeași diferență ca între palatul din Versailles și coliba unui șef al huronilor. Parfumierul văzuse grandoriile Băncii, acum avea să-i vadă giumbușlucurile.

Claparon era culcat într-un fel de sălișă lunguiață din spatele cabinetului; și aici deprinderile unei vieți nepăsătoare stricaseră, prăpădiseră, unseseră, amestecaseră, rupseseră, ruinaseră toată mobila, care la început fusese aproape elegantă. Văzîndu-l pe Birotteau, bancherul își puse un halat jegos, lăsă pipa din gură și trase perdelele patului cu o repeziciune care-i dădu de gîdit naivului parfumier.

— Luați loc, domnule, spuse bancherul improvizat.

Claparon, fără perucă și cu capul înfășurat într-un fular strîmb, îi apărui lui Birotteau cu ațîț mai hidos, cu cît halatul întredeschis lăsa să se vadă un fel de flanelă albă tricotată, acum cafenie: fusese purtată un timp mult prea îndelungat.

— Vreji să luați dejunul cu mine? zise Claparon, amintindu-și de balul parfumierului și voind atît să se revanșeze, cît și să-i alunge bănuielile prin această invitație.

O masă rotundă, de pe care fuseseră ridicate la repezeală hîrtiile, trăda, într-adevăr, o tovărășie plăcută: se vedeau pe ea un pateu, stridii, vin alb și obișnuita tocană de rinichi cu sos de șampanie, acum sleită. În fața căminului cu cărbuni se rumenea o omletă cu trufe. În sfîrșit, două tacîmuri și două șervete pătate de la masa din ajun ar fi lămurit pe cel mai nevinovat om din lume. Crezîndu-se dibaci, Claparon insistă, cu tot refuzul lui Birotteau.

— Așteptam pe cineva, dar acel cineva mi-a trimis vorbă că nu vine, rosti tare șiretul voiajor, ca să fie bine auzit de persoana ascunsă, desigur, în pături.

— Domnule, zise Birotteau, vin numai pentru afaceri și nu vă rețin mult.

— Sînt peste cap de ocupat, raspunse Claparon arătînd un birou cu capac și niște mese pline de hîrtii, n-am timp nici să răsflu. Nu primesc decît simbăta, dar pentru dumneata, scumpe domn, sînt totdeauna acasă! Nu mai găsesc timp nici să iubesc, nici să hoinăresc, pierd și simțul

afacerilor, care, pentru a funcționa cum trebuie, are nevoie de răgazuri dozate științific. Nu mă mai vede nimeni pe bulevarde dispus să cascade. Ce mai! Afacerile mă plictisesc, nici nu mai vreau să aud de ele; am bani destui, dar nu voi avea niciodată fericire destulă. Ce să zic, aş vrea să călătoresc, să văd Italia! Oh! scumpă Italie! frumoasă chiar în mijlocul nenorocirilor, pământ minunat, unde voi întâlni fără îndoială o italiancă blândă și maiestuoasă! Totdeauna mi-au plăcut italienele! Ai cunoscut vreodată de aproape o italiancă? Nu? Ei, atunci vino cu mine în Italia. O să vizităm Veneția, reședința dogilor, căzută atât de nepotrivit în minile lipsite de inteligență ale Austriei, unde artelă sunt necunoscute! Ce mai! Să lăsăm în plata domnului afacerile, canalele, împrumuturile și guvernele. Eu sînt băiat bun cînd am buzunarul plin. La naiba! Hai să plecăm.

— Un singur cuvînt, domnule, și vă las, zise Birotteau. Ați trecut polițele mele domnului Bidault.

— Vrei să spui lui Gigonnet, drăguțul de Gigonnet, un om înje... legător... ca un laj.

— Da, reluă César. Aș vrea... și pentru aceasta mă bizui pe onoarea și pe delicatețea dumneavoastră...

Claparon făcu o plecăciune.

— Aș vrea să le preschimb...

— Imposibil, răspunse răs-picat bancherul, nu sînt singur în afacere. Ne adunăm în consiliu, un adevărat parlament, dar în care ne înțelegem ca boabele în păstăie. Să vezi ce mai delibărări! Terenurile de la Madeleine sînt fleacuri; noi operăm în altă parte. Ei, dragă domnule, dacă nu ne-am fi angajat pe Champs-Élysées, în jurul Bursel care e pe terminate, în cartierul Saint-Lazare și la Tivoli, s-ar chema că n-am fi, cum spune butoiul de Nucingen, în *avageri*. Ce reprezintă Madeleine? O prăpădită de afacere, acolo! Hei! noi nu ne ținem de *ciubucuri* mărunte, iubitele, spuse el bătîndu-l pe burtă pe Birotteau și luîndu-l de mijloc. Hai, acum să luăm masa și vorbim noi, reluă Claparon ca să-și îndulcească refuzul.

— Bucuros, zise Birotteau. «Și-atîta pagubă pentru musafiră», se gîndi parfumiernu, care-și puse în gînd să-l cherchelească pe Claparon ca să afie care erau adevărații lui asociați într-o afacere ce începea să-i pară suspectă.

— Bun! — Victorie! strigă bancherul.

La această chemare, apărî o adevărată Léonarde, înzorzonată ca o negustoreasă de pește.

— Spune funcționarilor mei că nu sînt acasă pentru nimeni, nici chiar pentru Nucingen, Keller, Gigonnet și ceilalți!

— N-a venit decît domnul Lempereur.

— Să primească el pe oamenii de vază. Plevușca să nu păsească dincolo de primul birou. Să se spună că eu... cuget la o înghițitură... de șampanie.

Să-l cherchelești pe un fost comis-voiajor e lucru imposibil. César luă flecăreala de om prost crescut a asociatului său drept simptomele beției și încercă să-l descoasă.

— Ticălosul de Roguin mai are legături cu dumneata, zise Biotteau, ar trebui să-i scrii să ajute un prieten pe care l-a compromis, un om cu care, lua masa în fiecare duminică și pe care-l cunoaște de douăzeci de ani.

— Roguin?... Un prost! Partea lui e acum a noastră. Nu fi trist, dragă, o să fie bine. Plătește la 15, și data următoare vedem noi! Spun și ei așa: vedem noi... (un pahar de vin!) căci fondurile nu mă privesc în nici un fel. Ei, și dacă nu plătești, nu mă supăr, eu nu particip la afacere decît pentru comisionul de cumpărare și un beneficiu asupra realizărilor; drept care îi lucrez pe proprietari... Înțelegi? Dumneata ai asociați solizi, așa că nu mi-e teamă, dragă domnule. În ziua de azi se adună mai mulți pentru o afacere! O afacere necesită concursul altor capacități! Intră cu noi în afaceri. Nu-ți pierde vremea cu borcane de pomadă și cu piepteni: asta-i prost! foarte prost! Publicul trebuie ras și tuns, fă Speculă.

— Speculă? zise parfumiерul, ce fel de comerț e ăsta?

— E comerțul abstract, răspunse Claparon, un comerț care nu va ieși la iveală decît peste vreo zece ani, după părerea marelui Nucingen, Napoleonul finanței; prin el, omul cuprinde totalitatea cifrelor și știe să ia smintina veniturilor înainte ca ele să existe; e o concepție uriașă, un mijloc de a exploata speranța, în sfîrșit o nouă Cabală! Nu sîntem încă decît zece sau douăsprezece capete pricepute, inițiate în secretele cabalistice ale acestor minunate combinații. César deschidea ochii mari și ciulea urechile, încercînd să înțeleagă acest mișmaș frazeologic.

— Știi, zise Claparon după o pauză, pentru asemenea lovituri trebuie oameni, nu glumă. Iată, de pildă, pe omul cu idei care n-are nici o pară, ca toți oamenii cu idei. Oamenii ăștia gîndesc și cheltuiesc cu capul aiurea. Ia închipuiește-ți un porc care umblă lela într-o pădure în care sînt trufe! Se ține de el un îndrăzneț, omul banilor, care așteaptă grohăitul porcului cînd a găsit trufele. Tot așa, cînd omul cu idei a găsit o afacere bună, omul banilor îi bate pe umăr și îi spune: «Cum vine asta? Te duci de ripă, dragă, nu ești destul de solid; uite o mică de franci și lasă-mă pe mine să pun în scenă afacerea!» Bun, Bancherul îi convoacă atunci pe industriași. «Prieteni, la lucru! prospecte! trimbiță!» Se ia cornul de vinătoare și se anunță: «O sută de mii de franci pentru cinci parale!» sau cinci parale pentru o sută de mii de franci, mine de aur, mine de cărbuni... În fine... iată *cacealma* comerțului. Se cumpără părerea oamenilor de știință sau de artă, începe bilciul, publicul intră, plătește și e mulțumit, iar noi avem încasările. Porcul e pus în coteț cu cartofi, ca să aibă ce minca, iar ceilalți se scaldă în bancnote. Uite-așa, dragă domnule. Intră în afaceri. Ce vrei să fii? Porc, curcan, paiață sau milionar? Gîndește-te la asta: ți-am formulat teoria împrumuturilor moderne. Vino pe la mine, vei găsi întotdeauna un băiat vesel. Veselia franceză, gravă și ușuratică totodată, nu strică în afaceri, dimpotrivă! Oamenii care ciocnesc un pahar de vin sînt gata să cadă la înțelegere! Hai, încă un pahar de șampanie? e de bună calitate, să știi! Mi-a trimis-o cineva chiar din Epernay, cineva care a vîndut multe sticle și pe preț

bun datorită mie (eram pe-atunci băgat în vinuri). Se arată recunoscător și-și amintește de mine, deși îmi merge bine. Asta-i rar.

Birotteau, mirat de ușurătatea și de tonul nepăsător al acestui om pe care lumea îl credea deosebit de adânc și de capabil, nu mai îndrăznește să-i pună nici o întrebare. Stîrnit și amețit totodată de șampanie, își aminti totuși de un nume pe care îl rostise du Tillet și întrebă cine este și unde locuiește domnul Gobseck, bancherul.

— Aici ai ajuns oare, dragă domnule? zise Claparon. Gobseck e bancher așa după cum călăul Parisului e medic. Primul său cuvînt este «cincizeci la sută»; e din școala lui Harpagon: Îți pune la dispoziție canari, șerpi împăiați, blănuri vara și pînză de bumbac iarna. Și cu ce valori poți să-l asiguri? Ca să primească o poliță, trebuie să-i lași zalog nevasta, fiica, umbrela, totul, pînă la cutia de pălării, papucii (curată comediei)! Iopățica, cleștele de la sobă și lemnele pe care le ai în pivniță!... Gobseck! Gobseck! prăpădenie! Cine te-a îndrumat la ghilotina asta financiară?

— Domnul du Tillet.

— Ah, pușlamaua, îl recunosc. Am fost prieteni pe vremuri. Dacă ne-am certat de nu ne mai salutăm, poți să mă crezi că scriba mea e întemeiată: m-a lăsat să citesc pînă în fundul sufletului lui mocirlos și mi s-a făcut greață la balul strălucit pe care ni l-ai dat; nu-l pot suferi, îngîmfat cum e, din pricină că se ține cu o notărească. Eu, dacă vreau, găsesc marchize, iar el n-o să aibă niciodată stima mea! Ah! Stima mea e o prințesă care n-o să ajungă niciodată în patul lui. Da ia spune, nenisorule, știi că ai haz, cum vine asta, ne trăsnești cu ditai balul și, după două luni, ceri preschimbări de polițe! Să știi că ajungi departe. Hai să facem afaceri împreună. Dumneata ai o reputație care-mi poate servi. Oh! Du Tillet era sortit să-l înțeleagă pe Gobseck. Du Tillet n-o să sfîrșească bine pe piață. Dacă e, cum umblă vorba, *informatorul* bătrînului Gobseck, apoi nu-i merge multă vreme. Gobseck stă în colțul plasei lui, pitulat ca un păianjen bătrîn care a făcut înconjurul lumii. Mai curînd sau mai tîrziu, *hîrșt*, cămătarul mi ți-l înghite, cum fac eu cu paharul ăsta de vin. Cu atît mai bine. Du Tillet mi-a jucat o festa... tii! ce festă îngrozitoare!

După o oră și jumătate petrecută în flecăreli fără nici o noimă, Birotteau voi să plece, mai ales cînd văzu că fostul comis-voiajor se pregătește să-i povestească istoria unui deputat din Marsilia, îndrăgostit de o actriță care juca rolul FRUMOASEI ARSENE și pe care publicul regalist din sală o fluiera.

— Se ridică, zise Claparon, și se apleacă din lojă în afară *Vai de cîni o șulerat!... Dacă-l o fimei, o înseamnă eu; dacă-l un bărbat, videm noi; dacă nu-i nici una, nici alta, să-l ferească Dumnezeu!*... Știi cum s-a terminat istoria?

— Bună ziua, domnule, zise Birotteau.

— O să trebulască să mai vii pe la mine, îi spuse atunci Claparon. Prima poliță Cayron ni s-a întors protestată și, eu fiind girantul, am plătit-o. O să ți-o expediez dumitale, căci afacerile sînt afaceri.

Birotteau se simți lovit tot atât de adânc în inimă de această serviabilitate rece și maimuțărească, pe cât fusese de asprimea lui Keller sau de batjocura nemțească a lui Nucingen. Familiaritatea acestui om și confidențele lui grotesti, stîrnite de șampanie, îl scribiseră pe parfumer, care, om cinstit cum era, avu impresia că iese dintr-un local rău famat al finanței. Cobori scara și porni pe străzi fără să știe încotro merge. Luă la rînd bulevardele, ajunse în strada Saint-Denis, își aminti de Molineux, și se îndreptă spre Curtea batavă. Urcă scara murdară și sucită pe care nu de mult o urcase plin de glorie și de trufie. Își aminti zgîrcenia meschină a lui Molineux, și nevoia de a se ruga de el îl cutremură. Ca și la prima vizită a parfumerului, proprietarul era la gura sobei, dar acum își digera dejunul; Birotteau își formulă cererea.

— Să preschimbați o poliță de o mie două sute de franci? spuse Molineux arătînd o neîncredere batjocoritoare. Nu se poate să fi ajuns acolo, domnule. Dacă n-aveți o mie două sute de franci în ziua de 15 ca să-mi plătiți polița înseamnă că o să-mi trimiteți înapoi neplătita și chitanța de chirie? Ah! Mi-ar părea rău, fiindcă eu nu fac politețuri cînd e vorba de bani; tot venitul meu e doar din chirii. Altfel, cum aș plăti la rîndu-mi ceea ce datorez? Un negustor nu poate dezaproba acest principiu salutar. Banul nu ține seamă de nimeni; banul n-are urechi; banul n-are inimă. Iarna e grea, uite că s-au scumpit și lemnele. Dacă nu plătiți în ziua de 15, veți primi în ziua de 16, la amiază, o mică notificare. Ei, da Mitral, portărelel dumneavoastră, e și al meu; o să vă trimită notificarea în plic, cu toate menajamentele cerute de înalta dumneavoastră situație.

— Domnule, eu n-am fost în viața mea dat în judecată, zise Birotteau.

— Total are un început, spuse Molineux.

Consternat de ferocitatea fățișă a bătrînelului, parfumerul se simți doborât, căci auzi sunîndu-i în urechi clopotele falimentului. Fiecare dangăt îi amintea ce spusese el despre falimente, principiile lui neînduplecate. Propriile lui păreri i se înfigeau ca niște săgeți de foc în substanța moale a creierului.

— Încă ceva, zise Molineux, ați uitat să scrieți pe polițe: *valoarea primită în chirie*, ceea ce îmi poate da avantaj printre creditori.

— Situația mea îmi interzice să fac ceva în detrimentul creditorilor mei, zise parfumerul, năucit în fața prăpastiei pe care o vedea întredeschizîndu-se.

— Bine, domnule, foarte bine! Credeam că nu mai am nimic de învățat în materie de contracte de la domnii chiriași. Acum învăț de la dumneavoastră că nu trebuie să primești niciodată plată în polițe. Ah! Voi face proces, căci răspunsul pe care mi l-ați dat arată că nu vă veți onora semnătura. Speța interesează pe toți proprietarii din Paris.

Birotteau plecă dezgustat de viață. Este în firea oamenilor simțitori și slabi să se descurajeze la primul refuz, așa după cum un prim succes îi încurajează. César nu-și mai puse nădejdea decît în devotamentul finăru lui Popinot, la care se gîndi, bineînțeles, cînd ajunse în piața Innocents.

— Bietul băiat, cine s-ar fi gândit la asta, acum șase săptămîni, în grădina Tuileries, cînd îl lansam!

Era aproape de ora patru, cînd magistrații pleacă de la tribunal. Din întîmplare, judecătorul de instrucție venise să-și vadă nepotul. Judecătorul acesta, unul din spiritele cele mai pătrunzătoare în materie de morală, avea un fel de al șaselea simț care-l permitea să vadă intențiile secrete, să recunoască semnificația faptelor omeniești celor mai indiferente, germeii unei crime, rădăcinile unui delict; se uită la Birotteau fără ca Birotteau să bage de seamă. Parfumierul, nemulțumit de prezența unchiului, îi păru stîngherit, preocupat, gînditor. Tînărul Popinot, prins cu treburile, cu pînă după ureche, era, ca de obicei, plin de umilință în fața tatălui Césarinei. Frazele banale spuse de César asociatului său îi părură judecătorului că ascund o cerere importantă. În loc să plece, iscusitul magistrat rămase la nepotul său peste voința acestuia, căci bănuia că parfumierul va încerca să scape de el plecînd cel dintîi. Cînd plecă Birotteau, plecă și judecătorul, dar îl zări pe Birotteau făcîndu-și de lucru pe partea străzii Cinq-Damians care dă în strada Aubry-le-Boucher. Această măruntă împrejurare dădu de bănuie bîtrînului Popinot în privința intențiilor lui César; ieși atunci în strada Lombards și, cînd îl văzu pe parfumier întorcîndu-se la Anselme, se întoarse repede și el.

— Dragă Popinot, îi spuse César asociatului său, vin să-ți cer un serviciu.

— Ce trebuie să fac? zise Popinot cu o căldură generoasă.

— Ah! Îmi salvezi viața! exclamă parfumierul, fericit de această căldură sufletească ce scînteia în mijlocul ghejurilor prin care rătăcea de douăzeci și cinci de zile... Ar trebui să-mi dai cincizeci de mii de franci avans din partea mea de beneficii, o să vedem cum facem cu plata.

Popinot se uită fix la César. César plecă ochii. În acel moment reapăru judecătorul.

— Băiete... Ah! mă ierți, domnule Birotteau! — Băiete, am uitat să-ți spun...

Și, cu un gest poruncitor de magistrat, judecătorul îl scoase pe nepot în stradă și-l sili, deși era numai în haină și cu capul gol, să-l asculte în timp ce mergea spre strada Lombards.

— Nepoate, mă tem că fostul tău patron e așa de incurcat în afaceri, încît poate fi obligat să depună bilanțul. Înainte de a ajunge aici, oamenii care numără patruzeci de ani de cîste, oamenii cei mai virtuoși, în dorința de a-și păstra neatinsă onoarea, fac ca jucătorii cei mai pătimași; sînt în stare de orice: își vînd nevestele, se slujesc de fetele lor, își compromit cei mai buni prieteni, pun amanet ceea ce nu le aparține; se apucă să joace, devin actori, mincinoși; știu să verse lacrimi. În sfîrșit, am văzut lucrurile cele mai extraordinare. Tu însuși ai fost martor ce om cumsecade părea Roguin, căruia i-ai fi dat totul pe mină. Nu aplic aceste concluzii severe domnului Birotteau, îl cred cinstit; dar dacă îți cere ceva împotriva legilor comerțului, ca, de pildă, să semnezi polițe

de complezență sau să te lansezi într-un sistem de *efecte trecute din mână în mână*, care, după mine, este un început de tilhărie, căci seamănă cu banii falși, făgăduiește-mi să nu semnezi nimic fără să mă consulți. Gîndește-te că, dacă o iubești pe fata lui, chiar în interesul iubirii tale nu trebuie să-ți distrugi viitorul. Dacă domnul Birotteau trebuie să se prăbușească, la ce bun să vă prăbușiți amîndoi? Ar însemna să vă lipsiți și unul și celălalt de toate perspectivele întreprinderii tale comerciale, care va fi pentru el un refugiu.

— Îți mulțumesc, unchiule: e bine de știut, spuse Popinot, care-și explică atunci exclamația disperată a patronului său.

Negustorul de uleiuri fine și de altele se întoarse în prăvălia lui întunecoasă, întunecat la față. Birotteau băga de seamă schimbarea.

— Fiți bun și veniți în camera mea, vom sta mai bine de vorbă decît aici. Ne-ar putea auzi vinzătorii, deși sînt foarte ocupați.

Birotteau îl urmă pe Popinot cu neliniștea condamnatului care se află între casarea sentinței și respingerea recursului.

— Scumpul meu binefăcător, zise Anselme, să nu vă îndoiiți de devotamentul meu, e nemărginit. Îngăduiți-mi doar să vă întreb dacă această sumă vă salvează cu totul sau folosește numai la amînarea unei catastrofe, și atunci la ce bun să mă tîrîți și pe mine? Aveți nevoie de polițe pe nouăzeci de zile. Ei bine, peste trei luni îmi va fi, desigur, imposibil să le plătesc.

Birotteau se ridică palid și solemn și-l privi pe Popinot.

Popinot, înspăimîntat, exclamă:

— Le fac, dacă țineți.

— Nerecunoscătorule! zise parfumiерul, adunîndu-și toate forțele pe care le mai avea pentru a azvîrli acest cuvînt în fața lui Anselme ca o pecete a nelegiurii.

Birotteau merse spre ușă și ieși. Popinot, revenindu-și din impresia pe care i-o produsese acest cuvînt îngrozitor, se repezi pe scară, alergă în stradă, dar nu mai dădu de parfumiер. I se părea iubitului Césarinei că are mereu în urechi groaznica sentință, că înaintea ochilor îi stă mereu figura descompusă a bietului César; i se păru, în sfîrșit, că frăiește, ca Hamlet, cu un spectru înspăimîntător alături.

Birotteau se învîrte pe străzile cartierului ca un om beat. Nimeri, în cele din urmă, pe chei, o luă înainte și ajunse la Sèvres, unde petrecu noaptea într-un han, înnebunit de disperare; iar nevastă-sa, înspăimîntată, nu îndrăzni să-l caute nicăieri. Căci într-o asemenea împrejurare o alarmă necugetată e fatală. Înțeleapta Constance își jerfi îngrijorarea reputației comerciale; așteptă toată noaptea, cînd rugîndu-se, cînd tresărînd de spaimă. Să fi murit César? Sau se dusese undeva, afară din oraș, minat de o ultimă speranță? A doua zi dimineață se prefăcu că are cunoștință de cauza absenței lui; dar văzînd că la ora cinci Birotteau nu se întorsese încă, trimise să-l cheme pe unchiu-său și-l rugă să se ducă la morgă. În tot acest timp curajoasa femeie nu se mișcă din prăvălie, iar fîcă-sa stătu alături de ea, brodînd. Amîndouă răspundeau clienților, impunîndu-și o expresie calmă a feței, nici tristă,

nici zăbătoare. Când Pillerault se înapoie, era însoțit de César. La întoarcerea de la Bursă, îl găsisse dînd tircoale tripourilor de la Palais-Royal, nehotărît dacă să intre sau nu în sălile de joc. Ziua aceea era ziua de 14. César nu putu lua nimic în gură la cină. Stomacul lui, prea tare contractat, nu primea alimentele. Seara fu și ea groaznică. Negustorul trecu pentru a suta oară prin acele alternative teribile de speranță și de disperare care, făcînd sufletul să urce pe toată gama simțirilor vesele și prăbușindu-l apoi în cea mai cruntă simțire a durerii, macină firile slabe. Derville, avocatul lui Birotteau, intră iute în salonul splendid unde doamna César abia-l putea ține pe bietul ei, soț, care voia neapărat să se culce la etajul al cincilea, «ca să nu mai văd, spunea el, monumentele nebuniei mele».

— Procesul a fost cîstigat, zise Derville.

La aceste cuvinte, figura crispată a lui César se destinsese, dar bucuria lui îi sperie pe unchiul Pillerault și pe Derville. Femeile ieșiră înspăimîntate și se duseră să plîngă în camera Césarinei.

— Atunci pot împrumuta? exclamă parfumiерul.

— Ar fi imprudent, zise Derville, căci ei fac apel și Curtea poate reveni asupra hotărîrii; dar într-o lună avem sentința definitivă.

— O lună!

César căzu într-o toropeală din care nimeni nu încercă să-l scoată. Acest soi de catalepsie inversă, în timpul căreia corpul trăia și suferea, în vreme ce funcțiile inteligenței erau suspendate, acest răgaz binevenit fu socotit ca o binefacere dumnezeiască de Constance, de Césarine, de Pillerault și de Derville, care chibzuiseră bine. Astfel, Birotteau putu suporta sfîșietoarele emoții din noaptea aceea. Ședea într-un fotoliu adînc la gura sobei; de partea cealaltă stătea nevastă-sa, care-l privea atent, cu un zîmbet blind pe buze, unul din acele zîmbete care dovedesc că femeile sînt mai aproape decît bărbații de firea ingerilor, pentru că știu să imbine mila deplină cu o duioșie nemărginită; această taină o dețin doar ingerii, care apar doar în acele vise presărate de providență la lungi răstimpuri în viața omului. Césarine stătea pe un scăunel la picioarele mamei și se apleca din cînd în cînd peste minile tatălui ei, atingîndu-le ușor cu părul, mișcare în care încerca să exprime simțirile pentru care vocea e nepotrivită în asemenea crize.

Stînd în fotoliu, aîdoma cancelarului de l'Hospital a cărui statuie se află în peristilul Camerei deputaților, Pillerault, filozoful pregătit pentru orice împrejurare, avea imprimată pe față înțelepciunea sfîncilor egipteni și stătea de vorbă, încet, cu Derville. Constance fusese de părere să fie consultat avocatul, a cărui discreție nu putea fi pusă la îndoială. Cînosînd pe dinafară bilanțul, ea expusese situația, în șoaptă, lui Derville. După o consfătuire de vreo oră, de față cu parfumiерul toropit, care n-auzea nimic, avocatul dădu din cap, privindu-l pe Pillerault.

— Doamnă, zise el, cu oribilul singe rece al oamenilor de afaceri, trebuie depus bilanțul. Chiar presupunînd că, printr-o manevră oarecare, reușiți să faceți plățile de mîine, aveți de achitat cel puțin trei sute de mii de franci înainte de a putea face vreun împrumut asupra tuturor

terenurilor. Față de un pasiv de cinci sute cincizeci de mii de franci, prezentați un activ foarte frumos, foarte productiv, dar nerealizabil imediat, așa că după un timp veți fi la pământ. Părerea mea e că-i mai bine să sari pe fereastră, decât să te lași dat de-a dura pe scară.

— Asta-i și părerea mea, copila mea, zise Pillerault.

Doamna César și Pillerault îl conduseră pe Derville pînă la scară.

— Bietul tata! zise Césarine, care se ridică încetîșor ca să-l sărute pe frunte pe César. Anselme n-a putut face nimic? Întrebă ea cînd unchiul și mama ei se întoarseră în salon.

— Nerecunosctorul! exclamă César, izbit de acest nume, în singurul loc viu al memoriei sale, ca o clapă de pian a cărei coardă a lovit-o ciocănașul.

Din momentul cînd acest cuvînt îi fusese aruncat ca un blestem, tînărul Popinot nu mai putuse închide ochii nici o clipă și nici o clipă nu se putuse liniști. I se părea nemorocitului că unchiul său merită să fie blestemat; se duse la el. Pentru a face să capituleze vochea lui experiență judiciară, desfășurase elocința dragostei, cu speranța de a convinge un om asupra căruia cuvintele omenеști alunecau ca apa pe o mușama: un judecător!

— Din punct de vedere comercial, îi spuse el, uzanțele permit ca asociatul care conduce afacerea să rețină o anumită sumă asociatului comanditar ca avans asupra beneficiilor, și asociația noastră va realiza beneficii. Examinînd bine situația, mă simt în stare să plătesc patruzeci de mii de franci în trei luni! Cîstit cum e, domnul César va întrebuița acești patruzeci de mii de franci ca să-și plătească polițele: nu ne putem îndoi de aceasta. Așa încît, în caz de faliment, creditorii nu ne vor putea învinui cu nimic! De altfel, unchiule, prefer să pierd patruzeci de mii de franci decât s-o pierd pe Césarine. În clipa asta, ea a aflat, desigur, refuzul meu și e pe cale să mă disprețuiască. Doar am făgăduit să-mi dau și viața pentru binefăcătorul meu. Sînt în situația tînărului marinăr care n-are altceva de făcut decât să se scufunde țînînd mina căpitanului, sau a soldatului care trebuie să moară alături de generalul său.

— Ești un negustor prost, dar ai o inimă bună, nu-ți pot retrage stima mea, zise judecătorul stringînd mina nepotului. M-am gîndit mult la istoria asta, reluă el, știu că o iubești la nebunie pe Césarine și cred că poți satisface și legile inimii, și legile comerțului.

— Ah, unchiule, dacă ai găsit mijlocul, mi-ai salvat onoarea!

— Avansează-i lui Birotteau cincizeci de mii de franci, făcînd un act de răscumpărare asupra părții lui din afacerea cu uleiul, care a devenit un fel de proprietate; îți redactez eu actul.

Anselme îl îmbrățișă pe unchiul său, se întoarse acasă, semnă polițe de cincizeci de mii de franci și alergă din strada Cinq-Diamants în Piața Vendôme, așa încît, în momentul cînd Césarine, maică-sa și unchiul lor Pillerault îl priveau pe parfumiер uimiți de tonul sepulcral cu care pronunțase cuvîntul «Nerecunosctorul!» ca răspuns la întrebarea fetei, ușa salonului se deschise și Popinot se arătă.

— Dragul și multiubitul meu patron, zise el ștergindu-și fruntea asudată, iată ceea ce mi-ai cerut.

Și întinse polițele.

— Da, am studiat bine situația mea, n-aveți nici o grijă, voi plăti; dar salvați-vă, salvați-vă onoarea!

— Eram sigură de el! exclamă Césarine, apucând mina lui Popinot și stringând-o cu puterea emoției.

Doamna César îl sărută pe Popinot. Parfumiерul se sculă ca un drept-credincios care iese din mormint la auzul trimbiței vestind Judecata de Apoi și întinse mina, cu o mișcare frenetică, pentru a lua cele cincizeci de hirtii timbrate.

— O clipă! spuse Infricoșătorul unchi Pillerault, smulgind polițele lui Popinot, o clipă!

Cele patru persoane constituind familia, César și soția lui, Césarine și Popinot, fură zăpăciți de gestul și de accentul unchiului lor și-l priviră cu groază cum rupe polițele și le aruncă în foc, fără ca cineva să se împotrivească.

— Unchiule!

— Unchiule!

— Unchiule!

— Domnule!

Cele patru voci se auziră deodată, ca patru inimi bătând în una singură, într-o unanimitate înspăimântătoare. Unchiul Pillerault îl luă pe după git pe tânărul Popinot, îl strinse la piept și-l sărută pe frunte.

— Ești vrednic să fii iubit de toți oamenii de inimă, îi spuse el. Dacă ai iubi-o pe fata mea și ea ar avea un milion, iar tu numai atât (îi arată cenușa neagră a polițelor), și dacă ea te-ar iubi, ai fi căsătorit în două săptămâni. Patronul tău, spuse el arătându-i-l pe César, e nebun. Nepoate, reluă grav Pillerault, adresându-se parfumiерului, nepoate, nu-ți mai face iluzii. Afacerile se fac cu bani, nu cu sentimente. Fapta lui Popinot e sublimă, dar zadarnică. Am stat două ceasuri la Bursă, nu ai credit nici de doi bani; toată lumea vorbea de dezastrul tău, de preschimbările de polițe care ți-au fost refuzate, de tentativele tale pe lângă mai mulți bancheri, de refuzul lor, de acțiunile tale disperate, de cele șase etaje pe care le-ai urcat să ceri unui proprietar, flecar ca o moară stricată, să-ți preschimbe o poliță de o mie două sute de franci, de balul pe care l-ai dat ca să arunci praf în ochii oamenilor. Până acolo merge lumea, încît spune că n-aveai nici un ban la Roguin. Dușmanii voștri pretind că Roguin e un pretext. Un prieten al meu, pe care l-am rugat să aștepte tot, a venit și mi-a confirmat bănuielele. Fiecare se așteaptă să apară polițe Popinot; se spune că l-ai făcut negustor dinadins, ca să-ți servească de fabrică de polițe. În sfârșit, circulă în lumea negustorească, la ora actuală, toate calomniile și birfelile pe care și le atrage un om doritor de a urca o treaptă mai mult pe scara socială. Poți colinda o săptămână cu cele cincizeci de polițe ale lui Popinot pe la toate băncile; nu vei obține decît refuzuri umilitoare, nimeni nu ți le va primi: cu ce e garantată suma la care le emiți? Toți cred că-l sacrifici pe bietul

băiat pentru a te salva. N-ai să faci altceva decât să distrugi de pomană creditul firmei Popinot. Știi cât ți-ar oferi cămătarul cel mai îndrăzneț pe aceste cincizeci de mii de franci? Douăzeci de mii, douăzeci de mii, m-auzi?! În comerț sînt momente cînd trebuie să poți da lumii impresia că ai o indigestie, cînd tu n-ai mâncat de trei zile; în ziua a patra ești primit în cămara Creditului. Tu nu poți rezista cele trei zile, aici e buba. Sărmane nepoate, ai curaj, trebuie să depui bilanțul. Popinot e aici, cu sînt aici; vom lucra amîndoi, de îndată ce se vor culca vinzătorii, ca să te cruțăm pe tine de chinurile astea.

— Unchiule!... spuse parfumiерul împreunînd minile.

— César, vrei să ajungi la un bilanț rușinos, fără nici un activ? Partea ta la Popinot ți salvează onoarea.

César, fulgerat de această ultimă țîsnitură de lumină, văzu în sfîrșit adevărul îngrozitor în toată întinderea lui; căzu din nou pe fotoliu, apoi în genunchi, gîndurile i se rătăciră, dădu în mintea copiilor; nevastă-sa îl crezu pe moarte și ingenunche și ea ca să-l ridice; dar făcu ca el cînd îl văzu că împreunează minile, că ridică ochii spre cer și că rostește, cu o solemnitate resemnată, în fața unchiului său, a fiicei sale și a lui Popinot, sublima rugăciune a catolicilor:

— *Tatăl nostru carele ești în ceruri, sfințească-se numele tău, vie împărăția ta, facă-se voia ta precum în cer, așa și pe pămînt. PÎINEA NOĂSTRĂ CEA DE TOATE ZILELE DĂ-NE-O NOUĂ ASTĂZI, și ne iartă nouă greșelile noastre, precum și noi iertăm greșiților noștri. Amin!*

Ochii stoicului Pillerault se umplură de lacrimi. Césarine, copleșită, plîngea, cu capul pe umărul lui Popinot, care stătea palid și țeapăn ca o statuie.

— Hai să mergem jos, îi spuse tinărului fostul negustor, luîndu-l de braț.

La unsprezece și jumătate, îl lăsară pe César în grija soției și a fiicei sale. În acel moment, primul vinzător, Célestin, care condusese magazinul în timpul acestei furtuni ținute secretă, urcă scara ca să intre în salon. Auzindu-i pasul, Césarine alergă să-i deschidă, ca să nu-l lase să vadă halul în care se afla patronul său.

— Printre scrisorile primite astă-seară, zise el, era una din Tours, venită cu întîrziere din cauza adresei greșite. Mi-am închipuit că e de la fratele domnului și nu am deschis-o.

— Tată, spuse Césarine, o scrisoare de la unchiul din Tours!

— Ah! sînt salvat, strigă César. Fratele meu! fratele meu! spuse el, sărutînd scrisoarea.

RĂSPUNSUL LUI FRANÇOIS CATRE CÉSAR BIROTTEAU

Tours, 17 ale lunii.

«Multiubitul meu frate, scrisoarea ta mi-a pricinuit cea mai adîncă mîhnire; de aceea, după ce am citit-o, m-am dus să închin Domnului, în numele tău, sînta jertfă a liturghiei, pentru ca prin mijlocirea singelui

vărsat de fiul său, dumnezeiescul nostru Mîntuitor, să privească cu îndurare spre necazurile tale. În clipa cînd am rostit în rugăciunea mea *Pro-meo fratre Caesare*, mi s-au umplut ochii de lacrimi gîndindu-mă la tine, de care, din nefericire, sînt departe în zilele cînd vei fi avînd nevoie de ajutorul prieteniei frățești. Dar mi-am spus că demnul și venerabilul domn Pillerault mă va înlocui, fără îndoială. Dragul meu César, nu uita, în mijlocul necazurilor tale, că viața aceasta e o viață de încercări și că-i trecătoare; că într-o zi vom fi răsplătiți fiindcă am suferit pentru sfîntul nume al Domnului, pentru sfînta sa biserică și pentru că am respectat cuvîntul evangheliei și am ținut calea cea dreaptă; altminteri, lucrurile din lumea aceasta n-ar avea înțeles. Îți amintesc aceste învățături, deși știu cît ești de cucernic și de bun, căci li se poate întîmpla oamenilor care, ca și tine, sînt aruncați în furtunile lumesti și zvirlîți pe marea primejdioasă a poftelor omenești să-și îngăduie a huli în mijlocul nenorocirii, tirîți fiind ei de durere. Să nu blestemi nici pe oamenii care te vor lovi, nici pe Domnul a cărui voie e să toarne amărăciune în viața ta. Să nu te uiți spre pămînt, ci, dimpotrivă, ridică totdeauna ochii spre cer: de acolo vin mîngîierile pentru cei slabi, acolo e bogăția celor săraci, acolo e înfricoșarea bogatului...»

— Lasă astea, Birotteau, îi spuse nevastă-sa, și vezi dacă ne trimite ceva.

— O s-o mai citim noi, deseori, reluă negustorul, ștergîndu-și lacrimile și despăturînd scrisoarea, din care căzu un mandat asupra Tezaurului Regal. Eram sigur de el, bietul frate-meu, zise Birotteau, ridicînd mandatul.

...«M-am dus la doamna de Listomère, reluă el citînd cu vocea sugrumată de lacrimi, și, fără să-i spun pricina cererii mele, am rugat-o să-mi împrumute atît cît poate dispune în favoarea mea ca să adaug la economiile mele. Mărinimia ei mi-a îngăduit să împlinesc suma de o mie de franci; și-o trimit sub forma unui mandat asupra Tezaurului din partea perceptorului general din Tours.»

— Mare scofală! zise Constance, uitîndu-se la Césarine.

«Lipsindu-mă de unele lucruri de prisos pentru viața mea, voi putea să înapoiez în trei ani doamnei de Listomère cei patru sute de franci pe care mi i-a împrumutat, așa că, dragă César, nu te gîndi la ei. Îți trimit tot ce am pe lume, dorînd ca această sumă să poată contribui la încheierea cu bine a greutăților tale comerciale, care sînt, fără îndoială, trecătoare. Cunosc scrupulele tale și vreau să-ți preîntîmpin obiecțiile. Nu te gîndi nici să-mi dai vreo dobînda la această sumă, nici să mi-o restitui în zilele de belșug, care nu vor întîrzia să vină pentru tine, dacă Domnul va binevoi să asculte rugăciunile pe care le voi înălța zilnic. După ultima ta scrisoare, primită acum doi ani, credeam că ești bogat și mă gîndeam să împart cu cei săraci economiile mele; dar acum tot ce am e al tău. Cînd corabia ta va ieși cu bine din această furtună trecătoare, păstrează suma pentru nepoata mea Césarine, ca, la mărișul

ei să-și poată cumpăra un fleac oarecare și să-și amintească astfel de un unchi bătrîn ale cărui mîini se vor ridica întotdeauna spre cer pentru a cere Domnului s-o binecuvînteze pe ea și pe toți cei dragi ei. În sfîrșit, dragul meu César, gîndește-te că nu sînt decît un biet preot, care trăiește în voia Domnului ca și ciocîrlia cîmpului, care pășește pe cărarea sa, fără zgomot, străduindu-se să asculte de poruncile dumnezeiescului nostru Mintuitor, și căruia, prin urmare, îi trebuiesc prea puține lucruri pentru trai. Astfel încît nu avea nici un scrupul în împrejurarea grea în care te găsești și gîndește-te la mine ca la cineva care-ți poartă o mare dragoste. Preabunul nostru abate Chapeloud, căruia nu i-am dezvăluit situația ta, dar care știe că îți scriu, m-a însărcinat să-ți transmit cele mai bune gânduri pentru toată familia și-ți urează mai departe noroc în afaceri. Cu bine, scumpe și multiubite frate; doresc ca, în împrejurările în care te afli, îndurarea Domnului să-ți ocrotească sănătatea, ție, soției tale și fiicei tale; vă urez tuturor răbdare și curaj în nenorocire.

FRANÇOIS BIROTTÉAU.

Preot, vicar al bisericii catedrale
și parohiale Saint-Gatien
din Tours

— O mie de franci! zise doamna Birotteau furioasă.

— Pune-i bine, spuse César grav, n-are mai mult. De altfel sînt ai fetei, și cu ei vom putea trăi fără să cerem nimic creditorilor.

— Au să creadă că le-ai sustras sume importante.

— O să le arăt scrisoarea.

— Au să zică că asta-i de ochii lumii.

— Doamne Dumnezeu! strigă Birotteau îngrozit, cînd mă gîndesc că și eu am crezut astfel despre alțiia bieți oameni care se aflau, desigur, în situația mea de azi.

Foarte îngrijorate de starea în care se afla César, mama și fiica nu se clintiră de lîngă el, cosînd în tăcere. La două noaptea, Popinot deschise încet ușa salonului și-i făcu semn doamnei César să coboare. Cînd își văzu nepoata, unchiul își scoase ochelarii.

— Copila mea, sînt speranțe, îi spuse el, nu e totul pierdut; dar bărbatul tău nu va putea rezista alternativelor unor tratative, așa că le vom încerca noi, Anselme și cu mine. Mîine stai tot timpul în magazin și notează toate adresele de pe polițe. Aici mai avem de lucru pînă pe la patru. Uite ce plan am. De mine și de domnul Rogon n-aveți a vă teme ca creditori. Presupune apoi că cei o sută de mii de franci depuși la Roguin au fost remiși celor în drept, deci tot nu i-ați avea, așa cum nu-i aveți astăzi. Rămin, așadar, cei o sută patruzeci de mii de franci subscriși la Claparon, pe care în tot cazul trebuia să-i plătiți; așa că nu de falimentul fraudulos al lui Roguin sînteți ruinați. Eu cred că, pentru a face față obligațiilor, ar fi o dată patruzeci de mii de franci de împrumutat mai curînd sau mai tîrziu, pe baza fabricilor, și o dată șazeci de mii de franci în polițe Popinot. Așadar, se poate lupta. Căci, mai tîrziu, veți putea face împrumuturi asupra terenurilor de la Madeleine.

Dacă creditorul vostru principal consimte să vă ajute, eu nu mă mai uit la averea mea, vînd rentele, rămîn sărac. Popinot va fi și el între viață și moarte; iar voi veți depinde de orice fluctuație a pieței. Dar uleiul va da, desigur, beneficii mari. Popinot și cu mine ne-am consultat, o să vă sprijinim în această luptă. Ah, ce bucuros aș mîncă pline goale, numai să văd succesul mijind! Dar totul depinde de Gigonnet și de asociații lui Claparon. Popinot și cu mine ne ducem la Gigonnet, între șapte și opt, ca să știm ce intenții au.

Constance se aruncă, nebună de bucurie, în brațele unchiului ei, fără glas, plîngînd și suspinînd. Nici Popinot, nici Pillerault nu puteau ști că Bidault, zis Gigonnet, și cu Claparon nu erau decît du Tillet sub altă formă și că du Tillet ținea să citească la *Anunțurile judiciare* acest groaznic articol:

«Conform hotărîrii tribunalului de comerț, numitul César Birotteau, negustor de articole de parfumerie, locuind la Paris, în strada Saint-Honoré, nr. 397, este declarat în stare de faliment; se fixează provizoriu deschiderea falimentului la 16 ianuarie 1819. Jude-comisar, domnul Gobenheim-Keller. Agenți, domnul Molineux.»

Anselme și Pillerault cercetară pînă la ziua afacerile lui César. La opt dimineața, acești doi eroici prieteni, unul militar bătrîn, celălalt sublocotenent abia ieșit, ei care numai prin procură aveau să cunoască groaznica neliniște a celor ce urcaseră scara lui Bidault, zis Gigonnet, se îndreptară tăcuți spre strada Greneta. Se frămîntau, Pillerault își trecu de mai multe ori mîna pe frunte.

Strada Greneta e o stradă în care toate casele, năpădite de tot felul de negoțuri, au un aspect respingător. Clădirile sînt groaznice. Domină murdăria uricioasă a fabricilor. Bătrînul Gigonnet locuia la etajul al treilea al unei case cu ferestrele basculante făcute din ochiuri de geam murdare. Scara cobora pînă în stradă. Portăreasa locuia la mezanin, într-un fel de cușcă unde nu intra decît lumina de pe scară. Afară de Gigonnet, toți locatarii aveau o meserie. Tot timpul intrau și ieșeau lucrători, așa încît treptele erau pline de un strat de noroi, fie uscat, fie jilav, după cum era vremea, și de tot felul de gunoaie. La fiecare etaj al acestei scări puturoase se putea citi numele fabricantului locatar, scris cu litere aurii pe o placă de tinichea vopsită în roșu și lăcuită, pe care mai puteai vedea și mostre din capodoperele sale. De cele mai multe ori zăreai prin ușile deschise amestecul ciudat de gospodărie și de atelier, azeai țipete și mîrșituri nemaipomenite, cîntece și fluierături care aminteau de ce se întîmplă la ora patru cu animalele din Jardin des Plantes. La etajul întâi, într-o cocină infectă, se fabricau cele mai frumoase bretele, constituind un *articol parizian*. La al doilea, în mijlocul celor mai murdare gunoaie, se confecționau ambalajele de carton cele mai elegante care împodobesc vitrinele magazinului lui Susse de Anul Nou. Gigonnet avea o avere de un milion opt sute de mii de franci, cînd a murit la etajul al treilea din această casă, de unde nimeni și nimic nu l-a putut scoate, deși nepoată-sa, doamna Saillard, li oferise un apartament într-o casă boierească din Place Royale.

— Curaj! zise Pillerault trăgînd de şnurul soneriei, terminat cu un picior de căprioară, în faţa uşii cenuşii şi curate a lui Gigonnet.

Gigonnet veni el însuşi să deschidă uşa. Cei doi ocrotitori ai parfumerului, care dădeau bătălia în arena falimentului, traversară mai întîi o cameră corocă şi rece, fără perdele la ferestre. Apoi, se aşezară toţi trei în a doua cameră, unde cămătarul stătea în faţa unei vetre pline de cenuşă sub care lemnele se apărau de foc. Popinot simţi că îngheaţă la vederea dosarelor verzi ale cămătarului, a răcelii mănăstireşti a acestui cabinet în care trăgea ca într-o pivniţă. Privi năucit la tapetul prost de hirtie albăstruie presărată cu flori tricolore, lipit de pereţi de vreo douăzeci şi cinci de ani, şi-şi întoarse ochii întristaţi spre căminul împodobit cu o pendulă în formă de liră şi cu nişte vase lunguleţe de porţelan albastru de Sèvres, montate luxos în alamă aurită. Aceste epave, culese de Gigonnet în naufragiul palatului Versailles, unde mulţimea sfărîmase totul, proveneau din budoarul reginei; dar alături de aceste lucruri minunate se aflau nişte sfesnice de fier dintre cele mai sărăcăcioase, amintind, prin contrast puternic, împrejurarea datorită căreia le stăpînea Gigonnet.

— Ştiu că nu veniţi pentru voi, zise Gigonnet, ci pentru faimosul Birotteau. Ei bine, despre ce-i vorba, dragii mei?

— Ştiu că dumneata eşti la curent cu toate, aşa că vom fi scurţi, spuse Pillerault. Ai polije la ordinul lui Claparon?

— Da.

— Vrei să schimbi primele cincizeci de mii cu polije din partea domnului Popinot, aici de faţă, contra scont, bineînţeles?

Gigonnet îşi scoase groaznica şapcă verde, care părea născută o dată cu el, îşi arătă ţeasta fără păr de culoarea untului proaspăt, făcu o strîmbătură în genul lui Voltaire şi zise:

— Vreţi să mă plătiţi cu ulei de păr, dar *ce-oi face* cu el?

— Dacă glumeşti, nu ne mai rămîne decît să spălăm putina, zise Pillerault.

— Vorbeşti ca un înţelept ce eşti, îi spuse Gigonnet cu un zîmbet măgulitor.

— Şi dacă garantez eu polijele domnului Popinot? zise Pillerault făcînd o ultimă efortare.

— Dumneata eşti aur curat, domnule Pillerault, dar eu n-am nevoie de aur, am nevoie numai de banii mei.

Pillerault şi Popinot salutară şi ieşiră. După ce coborî scara, lui Popinot îi tremurau încă picioarele.

— Oare om e ăsta? îi spuse el lui Pillerault.

— Aşa pretinde lumea, răspunse bătrînul. Amînteşte-ţi totdeauna de scurta şedinţă la care ai asistat, Anselme! Ai putut vedea Banca fără masca formelor plăcute. Evenimentele neprevăzute sînt şarubul teascului, noi simţem strugurii, iar bancherii sînt butoaiele. Afacerea cu terenurile e, fără îndoială, bună; Gigonnet sau altcineva din spatele lui vrea să-l sugrume pe César ca să se îmbrace cu pielea lui: acum, gata, nu mai e nici un leac. Asta-i Banca: să nu recurgi la ea niciodată!

În această dimineață îngrozitoare, pentru prima dată, doamna Birotteau luă adresele celor care veneau să-și încaseze banii și îi trimise înapoi pe Incasatorul de la bancă fără să-i plătească. Pe la unsprezece, curajoasa femeie, fericită de a-i fi cruțat pe soțul ei de aceste dureri, îi văzu întorcându-se pe Anselme și pe Pillerrault, pe care-i aștepta cu nelinește crescândă: citi sentința pe fețele lor. Depunerea bilanțului era inevitabilă.

— O să moară de durere, spuse biata femeie.

— I-o doresc, spuse grav Pillerrault; este însă destul de religios pentru ca, în împrejurările actuale, duhovnicul său, abatele Loraux, să-l poată salva.

Pillerrault, Popinot și Constance așteptară ca un vânzător să-l aducă pe abatele Loraux înainte de a-i prezenta lui César bilanțul pe care Célestin îl pregătise pentru semnătură. Vânzătorii erau disperati, își jubeau patronul. La ora patru preotul sosi, Constance îl puse la curent cu nenorocirea ce se abătuse asupra lor, și abatele urcă scara cum urcă un soldat la asalt.

— Știu pentru ce veniți, exclamă Birotteau.

— Fiule, zise preotul, sentimentele dumitale de resemnare față de voința dumnezeiască îmi sînt de multă vreme cunoscute, dar acum trebuie să le pui în aplicare: ține ochii îndreptați mereu spre cruce, privește-o nelncetat și gîndește-te la umilințele pe care le-a îndurat Mîntuitorul oamenilor și cît de crude au fost patimile lui; astfel vei putea suporta umilirea pe care ți-o trimite Domnul...

— Fratele meu, abatele, m-a și pregătit, spuse César arătîndu-i scrisoarea, pe care o recitise, și întînzîndu-i-o.

— Ai un frate bun, zise domnul Loraux, o soție virtuoasă și blîndă, o fiică iubitoare, doi prieteni adevărați, pe unchiul dumitale și pe dragul de Anselme, doi creditori îngăduitori, pe soții Ragon; toate aceste inimi bune vor turna nelncetat balsam pe rănilile dumitale și te vor ajuta să-ți porți crucea. Făgăduiește-mi să ai tăria unui martir și să primești lovitura fără să te pierzi.

Abatele tuși ca să-l prevină pe Pillerrault, care era în salon.

— Resemnarea mea este nemărginită, zise César liniștit. A venit dezonoarea, nu trebuie să mă gîndesc decît la reabilitare.

Césarine și preotul fură surprinși de vocea bietului parfumer și de aerul lui. Dar nimic nu era mai natural. Toți oamenii suportă mai ușor o nenorocire cunoscută, precizată, decît alternativele crude ale soartei, care aduce, de la o clipă la alta, fie bucurii fără margini, fie durerea extremă.

— Douăzeci și doi de ani am visat întruna, iar acum mă trezesc cu bățul meu de țară în mînă, zise César, redevenit țăran din Touraine.

Auzind aceste cuvinte, Pillerrault își strînse nepotul în brațe. César zări pe soția sa, pe Anselme și pe Célestin. Hîrțile din mîna primului vânzător vorbeau singure. César privi liniștit acest grup, unde toate privirile erau triste, dar prietenești.

— O clipă! spuse el, desprinzîndu-și decorația, pe care o întinse abatelui Loraux, să mi-o dați înapoi atunci cînd o voi putea purta fără să-mi fie rușine. Célestin, adăugă el adresîndu-se vânzătorului, scrie

demisia mea din funcția de ajutor de primar. O să-ți dicteze scrisoarea, domnul abate, o datezi din ziua de 14 și apoi o trimiți cu Raguet la domnul de La Billardière.

Célestin și abatele Loraux coborără. Timp de un sfert de oră, o tăcere adâncă domni în cabinetul lui César. Familia fu surprinsă de atita tărie. Célestin și abatele se întoarseră. César își semnă demisia. Când unchiul Pillerault îi prezentă bilanțul, bietul om nu-și putu stăpîni un groaznic gest nervos.

— Doamne, ai milă de mine! zise el semnînd hirtia îngrozitoare și întinzînd-o lui Célestin.

— Domnule și doamnă, spuse atunci Anselme Popinot, pe a cărui frunte innourată trecu un fulger luminos, vă rog să-mi faceți cînslea de a-mi acorda mina domnișoarei Césarine.

La această frază, tuturor celor de față le dădură lacrimile, cu excepția lui César, care se ridică, luă mina lui Anselme și îi spuse cu voce adîncă:

— Dragul meu, nu te vei căsători niciodată cu fiica unui falit.

Anselme se uită jîntă la Birotteau.

— Domnule, vă luați angajamentul, în prezența întregii dumneavoastră familii, să consimțiți la căsătoria noastră, dacă domnișoara mă acceptă ca soț, în ziua cînd veți fi reabilitat?

Urmă un moment de tăcere, în timpul căruia toți fură mișcați de sentimentele care se zugrăviră pe fața prăpădută a parfumierului.

— Da, zise el în sfîrșit.

Anselme făcu un gest gingaș pentru a lua mina Césarinei, care i-o întinse, iar el i-o sărută.

— Și dumneata consimți? o întrebă el pe Césarine.

— Da, zise ea.

— Atunci fac parte în sfîrșit din familie, am dreptul să mă ocup de afacerile ei, zise el cu o expresie ciudată.

Anselme ieși repede ca să nu-și arate bucuria care contrasta prea mult cu durerea patronului său. Nu că Anselme era chiar fericit de faliment, dar dragostea e atît de absolută, atît de egoistă! Césarine ea însăși simțea o emoție care se împotrivea amarei ei tristeți.

— Dacă tot e fierul cald, zise Pillerault la urechea Césarinei, să dăm toate loviturile.

Doamna Birotteau scoase un suspin de durere, nu de consimțire.

— Nepoate, spuse Pillerault adresîndu-se lui César, ce-ai de gînd să faci?

— Să continui comerțul.

— Nu sînt de aceeași părere, zise Pillerault. Lichidează și împarte-ți activul la creditori, nu mai apărea pe piața Parisului. M-am gîndit și eu adesea că aș putea fi într-o situație ca a ta... (Ah! trebuie să prevezi totul în comerț! Negustorul care nu se gîndește la faliment e ca un general care crede că nu va fi niciodată înfrînt; e numai pe jumătate negustor). Eu unul n-aș fi continuat pentru nimic în lume. Cum! să roșesc tot timpul în fața unor oameni pe care i-am păgubit, să suport privirile lor bănuitoare și reproșurile lor tăcute. Mai degrabă ghilotina!... Acolo, într-o clipă, s-a

încheiat povestea. Dar să ai un cap care se reface și să simți că ți-e tăiat în fiecare zi, asta-i un chin de la care m-aș fi sustras. Mulți reiau afacerile ca și când nu li s-ar fi întâmplat nimic! Cu atât mai bine... Înseamnă că sînt mai tari decît Claude-Joseph Pillerault. Dacă faci negustorie cu bani peșin, și nici nu poți altfel, lumea o să spună că ai știul să tragi deoparte ceva din avere; iar dacă n-ai nici un ban, nu te mai poți reface niciodată. Adio! E mai bine, așadar, să predai tot activul, să lași să ți se vindă fondul de comerț și să te-apuci de altceva.

— Dar de ce? spuse César.

— Ei, zise Pillerault, caută-ți o slujbă. Ai doar atîția protectori, pe ducele și pe ducesa de Lenoncourt, pe doamna de Morisauf, pe domnul de Vandenessel; Scrie-le, du-te la ei, îți vor găsi ei ceva în casa regală cu vreo mie de scuzi pe an; nevastă-ta va cîștiga și ea cam tot atît, fiică-ta poate la fel. Situația nu e disperată. Toți trei laolaltă puteți ajunge la aproape zece mii de franci pe an. În zece ani poți plăti o sută de mii de franci, căci nu vei lua nimic din ce veți cîștiga; femeile vor avea la mine o mie cinci sute de franci pe an de cheltuială, cit despre tine, vom vedea!

Constance, mai mult decît César, căzu pe gînduri auzind aceste cuvinte înțelepte. Pillerault se îndreptă spre Bursă, care funcționa pe atunci într-o construcție provizorie de scinduri, formînd o sală rotundă unde intrai prin strada Feydeau. Falimentul parfumierului, negustor cu vază și pizmuît, se și aflase, stîrnind o vîlvă generală în marele comerț, dominat pe atunci de opinii constituționale. Negustorii liberali văzuseră în petrecerea lui Birotteau o încălcare îndrăznească a sentimentelor lor. Opoziția voia să aibă monopolul patriotismului. Toată voia regalistilor să-l iubească pe rege, dar iubirea de patrie era privilegiul Stingii: poporul îi aparținea ei. Stăpînirea făcuse rău că se bucurase, prin organele sale, de un eveniment a cărui exploatare exclusivă o voiau Liberalii. Prăbușirea unui protejat al palatului, a unui om al guvernului, a unui regalist incorrigibil care, la 13 vandemiar, insultase Libertatea, luptînd împotriva glorioasei Revoluții franceze, această prăbușire stîrnea vorbăria și jubilarea Bursei. Pillerault ținea să cunoască, să studieze opinia generală. Într-unul din grupurile cele mai animate, îi găsi pe du Tillet, pe Gobenheim-Keller, pe Nucingen, pe bătrînul Guillaume și pe ginerele său Joseph Lebas, pe Claparon, Gigonnet, Mongenod, Camusot, Gobseck, Adolphe Keller, Palma, Chiffreville, Matifat, Grindoi și Lourdois.

— Ai văzut ce prudent trebuie să fii! îi spuse Gobenheim lui du Tillet, puțin a lipsit ca și cumnații mei să-i acorde credit lui Birotteau!

— Eu m-am pîrlit cu zece mii de franci, pe care mi i-a cerut acum două săptămîni; i-am dat doar pe semnătura lui, zise du Tillet. Dar mi-a făcut pe vremuri un serviciu, nu-mi pare rău că-i pierd.

— Nepotul dumitale a făcut ca toți ceilalți, îi spuse Lourdois lui Pillerault, a dat petreceri! Mai înțeleg ca un pungaș să încerce să arunce praf în ochi, ca să cîștige încrederea; dar e prea de tot ca un om care trecea drept floarea oamenilor cinstiți să recurgă la vicleniile binécunoscutului șarlatanism care ne agită întotdeauna!

— Ca niște lipitori! zise Gobseck.

— Nu trebuie să ai încredere decât în cei care locuiesc ca voi de ume, ca alde Claparon, zise Gigonnet.

— *Ei pine, li spuse mălăhălosul baron de Nucingen klui de Tillet, u fruđ să-mi soci eine vestă drimiťnd la mine be Pirodo. Nu jdiu bendru Ńe,* spuse el întorcindu-se spre Gobenheim, manufacturierul, *n-a drimis Pirodo la mine să la gingizeci de mil de wrangi, gă l-aş vi tat.*

— O! nu domnule baron, spuse Joseph Lebas. Dumneata ştii doar bine că banca îi refuzase poliţa; n-o trimiseseseşi înapoi chiar dumneata a comitetul de scont? Ceea ce i se întâmplă acestui biet om, pentru care am încă toată stima, este o istorie care are unele părţi curioase. Mina lui Pillerault o strinse pe cea a lui Joseph Lebas.

— E imposibil, într-adevăr, zise Mongenod, să-ţi explici ceea ce se întâmplă altfel decât printr-o manoperă a unor bănceri care se ascund în spatele lui Gigonnet şi vor să distrugă afacerea de la Madeleine.

— A păşit ce păşesc întotdeauna cei care ies din specialitatea lor, zise Claparon, întrerupându-l pe Mongenod. Dacă şi-ar fi văzut el însuşi *te Uleiul cefalic* în loc să se apuce să ne scumpească terenurile din Paris, repezindu-se la ele, ar fi pierdut cei o sută de mii de franci pe care-i avea la Roguin, dar n-ar fi dat faliment. Acum o să lucreze sub numele lui Popinot.

— Atenţie la Popinot, spuse Gigonnet.

Roguin era, după vorba acestui grup de afacerişti, *nefericitul Roguin*, iar parfumierul, *bietul Birotteau*. Cel dintâi părea scuzat prin marea lui pasiune, celălalt părea mai vinovat din cauza pretenţiilor lui. Plecând de la Bursă, Gigonnet trecu prin strada Perrin-Gasselin, înainte de a se întoarce în strada Greneta, şi se duse la coana Madou, negustoreasa de fructe uscate.

— Ei, mămuică, îi spuse el cu cruda lui familiaritate, cum merge negoţul?

— Iavaş-iavaş, zise respectuos coana Madou, oferind cămătarului unicul său fotoliu, cu o supunere atentă, pe care n-o avusese decât pentru *scumpul răposat*.

Coana Madou, care dădea de pământ pe-un căruţaş îndărătnic sau prea glumeţ, care nu s-ar fi temut să pornească la asaltul Tuileries-ilor în Zece Octombrie, care lua peste picior pe cei mai buni muşterii ai ei, ea, care era în stare să vorbească fără sfială chiar cu regele în numele negustoreselor de la Hale, ca Angélique Madou, îl primea pe Gigonnet cu adânc respect. Îşi pierdeă puterile în faţa lui şi se cutremura sub privirea lui hapsină. Oamenii din popor vor tremura încă multă vreme în faţa călăului, iar Gigonnet era călăul acestui comerţ. La Hale, nici o putere nu este mai respectată ca a omului care stabileşte cât te costă banii cu împrumut. Celelalte instituţii omenesti nu sînt nimic lîngă ea. Justiţia însăşi se întruchipează în ochii Halei prin comisar, personaj cu care se poate sta de vorbă. Dar Camăta, pitită în spatele dosarelor verzi, Camăta de care te rogi cu teama în suflet, îţi taie poftă de glumă, îţi usucă gîtlejul, îţi ingenuchea semeţia din privire şi face poporul temător.

— Aveţi să-mi cereţi ceva? întrebă ea.

— O nimica toată, un fleac: pregătește-te să-mi plătești polițele Birotteau; cetățeanul a dat faliment, așa că tot ce e semnat de el devine exigibil; mîine dimineată îți trimit socoteala.

Pupilele coanei Madou se micșorară mai întâi ca ale pisicilor, iar apoi vărsară flăcări.

— Ah! golanul! ah! ticălosul! a venit în persoană aici să-mi spună că e ajutor de primar, să-mi toarne baliverne! Care va să zică, așa merge negocîul! Nici primarii nu se mai țin de cuvînt, chiar guvernul te trage pe sfoară. Lasă, că mă duc eu să-i cer banii, nu merge așa cu mine...

— Ei, în afaceri de-astea fiecare se descurcă cum poate, dragă copilă! zise Gigonnet ridicînd piciorul, cu mișcarea bruscă a unei pisici care vrea să treacă peste un loc ud, mișcare căreia îi datora numele. Sînt vreo cîțiva granguri care speră să-și scape punga.

— Bine! bine! o să-mi scap și eu alunele. Marie-Jeanne, dă-mi repede galenții și șalul de păr de iepure, da repede, c-acuma-ți ard una pe obraz.

«O să fie lată-n mahala, își zise Gigonnet frecîndu-și minile. Du Tillet o să fie mulțumit, iese scandal în cartier. Nu știu ce i-o fi făcut prăpăditul ăla de parfumer; mie mi-e milă de el, ca de un cline care-și rupe laba. Asta nu-i bărbat, nu-i bun de afaceri.»

Coana Madou se năpusti, ca o răscoală din foburgul Saint-Antoine, pe la șapte seara, la ușa bietului Birotteau, pe care o deschise cu multă violență, căci mersul o înfierbîntase și mai mult.

— Nepricopsiților, imi trebuie banii, să-mi dați banii mei! Dacă nu-mi dați banii, iau de-aici pernițe cu parfumuri, flecușete de atlas, evantaie, în fine, marfă de cel două mii de franci ai mei! Unde s-a mai văzut primar care să-i fure pe cetățeni! Dacă nu-mi plătiți, îl trimit la ocnă, mă duc la procurorul regal, urnesc toate judecățile! Da nici nu ies de-aici fără gologanii mei.

Și dădu să ridice geamul unui dulap în care erau obiecte de preț.

— Să știi că Mădouoaica e-n stare să ia, spuse încet Célestin celui de lîngă el.

Negustoreasa auzi cuvîntul, căci în momentele de paroxism simțurile slăbesc sau se ascut, după organisme; îi arse lui Célestin peste ureche cea mai strașnică palmă care-a fost vreodată trasă într-un magazin de parfumerie.

— Învață-te să respecti femeile, pușorule, zise ea, și să nu-ți bați joc de numele celor pe care îi furi.

— Doamnă, zise doamna Birotteau ieșind din odaia din dos, unde se afla din întîmplare soful ei, pe care unchiul Pillerault voia să-l ia cu el și care, ca să respecte legea, împingea pînă acolo umilința încît voia să aștepte să fie închis; doamnă, pentru Dumnezeu, să nu se-adune trecătorii.

— Ei și, n-au decît să intre, zise femeia, le-o spune și lor *cum stă chestia*, să ridem nițel! Păi da, marfa mea, bănișorii mei, adunați cu sudoarea frunții, vă servesc să dați baluri, ai? Păi cum? Dumneata umbli îmbrăcată ca regina Franței, din lîna jumulită de la niște bieți *melușei* ca mine! Isuse Cristoase! Pe mine m-ar arde în spate să știu că sînt bani de furat! Eu n-am în spinare decît păr de iepure, dar e al meu! Bandiți de hoji, să-mi dați banii, sau...

Și se repezi la o cutie frumoasă de lemn incrustat în care se aflau obiecte de toaletă foarte scumpe.

— Lăsați cutia, doamnă, zice César ieșind din odaie, nimic din ce este aici nu e al meu, totul aparține creditorilor. Eu nu mai am decît persoana mea și, dacă voiți să puneți stăpînire pe ea, să mă duceți la închisoare, vă dau cuvîntul meu de onoare (o lacrimă îi lunecă din ochi) că voi aștepta portărelul și pe comisarul comercial cu agenții săi...

Tonul și gestul în armonie cu fapta muiară minia coanei Madou.

— Banii mei au fost jefuiți de un notar, iar eu nu sînt vinovat de dezastrele pe care le pricinuiesc, reluă César; dar am să vă plătesc cu încetul, chiar de-ar fi să mor muncind și să muncesc ca salăhor la Hale, luîndu-mi meseria de hamal.

— Ei, vād că ești un om de ispravă, zise femeia din Hale. Să-mi iertați vorbele, doamnă; dar se cheamă că trebuie să mă duc să mă înec, căci Gigonnet o să mă urmărească și n-am decît valori cu scadența peste zece luni ca să plătesc afurisitele astea de polițe.

— Vino mîine dimineață la mine, zise Pillerault, arătîndu-se și el, o să-ți înlesnesc ceva cu cinci la sută la unul din prietenii mei.

— Iot! Uite-l și pe taica Pillerault! Așa e, că-i doar unchiul dumitale, zise ea către Contance. Bine, sînteți oameni cinstiți, n-o să mă păgubiți, nu-i așa? Pe mîine, taică Brutus, îi spuse ea fostului marchitan.

César jînu neapărat să rămînă în mijlocul dărmăturilor averii sale, spunînd că astfel poate lămuri situația cu fiecare creditor. Cu toate rugămintzile nepoatei sale, unchiul Pillerault îl aprobă pe César și-l îndemnă să urce iar în apartament. Șiretul bătrîn alergă la domnul Haudry, îi explică situația lui Birotteau, obțînu o rețetă pentru un somnifer, se duse să-l comande și se înapoie să petreacă seara la nepotul său. În înțelegere cu Césarine, îl sili pe César să bea ca și ei. Narcoticul îl adormi pe parfumier, care se trezi, după paisprezece ore, în camera unchiului său Pillerault, din strada Bourdonnais, întemnițat de bătrîn, care se culcase în salon pe un pat de chingi. Cînd Constance auzi pornind birja în care unchiul Pillerault îl ducea pe César, o părăsi curajul. Forțele noastre sînt adesea stimulate de nevoia de a sprijini o ființă mai slabă decît noi. Biata femeie plînsese vîzîndu-se singură acasă, numai cu fiica ei, ca și cînd ar fi plîns mărtea lui César.

— Mamă, spuse Césarine așezîndu-se pe genunchii mamei ei și alintînd-o cu acele grații de pisicuță pe care le au femeile mai ales între ele, mi-ai spus că, dacă privesc cu îndrăzneală situația, o să ai și tu putere împotriva nenorocirii. Așa că nu plînge, dragă mamă. Sînt gata să intru în vreun magazin și n-am să mă mai gîndesc la ce-am fost noi. Am să fiu, cum ai fost tu în tinerețe, simplă vinzătoare, și n-ai să auzi din gura mea nici un vaiet, nici o părere de rău. Am un viitor. Nu l-ai auzit pe domnul Popinot?

— Dragul de el, n-o să fie ginerele meu...

— Oh! mamă...

— O să fie fiul meu cu adevărat.

— Nenorocirea, spuse Césarine sărutîndu-și mama, are o parte bună: ne învață să cunoaștem pe adevărații prieteni.

Césarine alină pînă la urmă durerea bieteii femei, jucînd la rîndu-i rolul de mamă. A doua zi dimineată, Constance se duse la ducele de Lenoncourt, unul din gentilomii primi ai camerei regale, și lăsă o scrisoare prin care li cerea o audiență la o anumită oră din aceeași zi. Între timp, veni la domnul de La Billardiére, îi arată situația în care-l punea pe César fuga notarului și-l rugă s-o sprijine pe lingă duce și să vorbească în locul ei, căci ea se temea că nu va ști să lămurească bine totul. Voia un post pentru Birotteau. Birotteau avea să fie casierul cel mai cîstit, dacă există grade în materie de cinste.

— Regele tocmai l-a numit pe contele de Fontaine la o direcție generală în Ministerul Domeniilor, nu-i timp de pierdut.

La ora două, La Billardiére și doamna César urcau scara cea mare a palatului de Lenoncourt, din strada Saint-Dominique, și fură introduși la gentilomul pe care regele îl prefera dintre toți, dacă se poate spune că regele Ludovic al XVIII-lea a avut preferințe. Primirea binevoitoare a acestui mare senior, dintre pușinii gentilomi adevărați pe care secolul precedent i-a lăsat moștenire acestuia, dădu speranțe doamnei Birotteau. Soția parfumierului se vădi demnă și simplă în durerea ei. Durerea inobilează persoanele cele mai vulgare, căși are măreția ei: și, pentru a te împărtăși de la această lumină, e de ajuns să fii sincer. Constance era o femeie lipsită de orice prefăcătorie. Acuma totul era să se vorbească cît mai repede cu regele.

În mijlocul consfăturii, fu anunțat domnul de Vandenesse, și ducele exclamă:

— Iată salvatorul dumneavoastră!

Doamna Birotteau nu-i era necunoscută acestui tînăr, care venise în magazinul ei o dată sau de două ori să cumpere unele lucruri de nimic, adesea tot atît de importante ca lucrurile mari. Ducele arătă care erau intențiile lui La Billardiére. Afîind de nenorocirea care se abătuse pe capul finului marchizei d'Uxelles, Vandenesse se duse îndată cu La Billardiére la contele de Fontaine, rugînd-o pe doamna Birotteau să aștepte.

Domnul conte de Fontaine era, ca și La Billardiére unul din bravii gentilomi din provincie, eroi aproape necunoscuți, care au participat la mișcarea din Vendée. Îl cunoștea pe Birotteau, îl văzuse odinioară la *Regina trandafirilor*. Cei care-și vărsaseră singele pentru cauza regală se bucurau în vremea aceea de privilegii pe care regele le ținea secrete, ca să nu-i sperie pe Liberali. Domnul de Fontaine, unul din favoriștii lui Ludovic al XVIII-lea, trecea drept un om care cunoaște toate gîndurile regelui! Contele nu numai că promise categoric un post, dar și veni la ducele de Lenoncourt, care era tocmai de serviciu la curte, pentru a-l ruga să-i obțină un moment de audiență chiar în seara aceea și să ceară pentru La Billardiére o audiență la MONSIEUR, care ținea în mod deosebit la fostul diplomat vendeean.

Chiar în seara aceea, domnul conte de Fontaine veni de la Tuileries la doamna Birotteau ca să-i anunțe că soțul ei va fi numit oficial, după încheierea concordatului cu creditorii, într-un post cu două mii cinci sute de franci pe an, la Casa de amortizare, toate serviciile casei regale fiind

în momentul acela ocupate de nobili supranumerari, față de care existau obligații.

Succesul acesta nu era dect o parte din sarcina pe care și-o luase doamna Birotteau. Biata femeie se duse în strada Saint-Denis, la *Molanul cu mînea*, să-l vadă pe Joseph Lebas. Pe drum întîlni un echipaj de toată frumusețea, în care se afla doamna Roguin, plecată, desigur, după cumpărături. Ochii ei și ai frumoasei notărese se încrucișară. Rușinea pe care femeia huzurind nu și-o putu ascunde văzînd femeia ruinată li dădu curaj Constanței.

«Niciodată nu voi face lux cu banii altora», își spuse ea.

Fu primită bine de Joseph Lebas și îl rugă să găsească pentru fiica ei un loc într-o Casă de comerț respectabilă. Joseph Lebas nu făgădui nimic; dar, după o săptămînă, Césarine obținu masă, casă și o mie de scuzi pe an în cea mai bogată Casă de noutăți din Paris, care deschidea un nou magazin în cartierul Italiens. Casa și supravegherea magazinului fură încredințate fiicei parfumerului, care avea astfel o situație superioară primei-vînzătoare, înlocuind pe stăpînul și pe stăpîna casei.

Cît despre doamna César, ea se duse în aceeași zi la Popinot și-i ceru să-i dea pe seama ei casa, scriptele și menajul. Popinot înțelese că magazinul său era singurul unde soția parfumerului putea găsi respectul ce i se cuvenea și o situație care să n-o pună în stare de inferioritate. Inimosul tînăr li dădu trei mii de franci pe an, hrană și propria lui locuință anume aranjată, luînd pentru el mansarda unui vînzător. Astfel, frumoasa parfumeră, după ce se bucurase timp de o lună de luxul apartamentului ei, trebui să locuiască în camera groaznică ce dădea spre curtea întunecoasă și umedă și în care Gaudissard, Anselme și Finot inauguraseră *Uleiul cefalic*.

Cînd Molineux, numit agent de către tribunalul de comerț, veni să ia în primire activul lui César Birotteau, Constance, ajutată de Célestin, verifică împreună cu el inventarul. Apoi, mama și fiica porniră pe jos, simplu îmbrăcate, și se duseră la unchiul lor Pillerault fără a mai întoarce capul, deși locuiseră în casa aceea o treime din viața lor. Merseră tăcute spre strada Bourdonnais, unde luară masa cu César prima oară de la despărțire. A fost o masă tristă. Fiecare avusese timp să-și adune gîndurile, să-și măsoare întinderea sarcinilor și să-și sondeze curajul. Erau toți trei ca niște marinari gata să lupte cu furtuna, fără a-și ascunde primejdia. Birotteau recăpătă curaj auzind cu cîtă atenție se ocupaseră de el persoane influente, care-i găsiseră ceva de lucru; dar lăcrimă cînd află ce avea să facă fiica sa. Apoi întinse mină soției lui, văzînd curajul cu care reîncepea ea să lucreze.

Unchiul Pillerault avu, pentru ultima dată în viața lui, ochii plini de lacrimi la priveliștea mișcătoare a acestor trei ființe unite, contopite într-o îmbrățișare strînsă, cînd cel mai slab din toți trei și cel mai abătut, Birotteau, ridică mîna, spunînd:

— Să sperăm!

— Pentru a face economie, spuse unchiul, vei locui cu mine; rămîi în camera mea și vom împărți pîinea. De mîltă vreme mă plictisesc

singur, îl vei înlocui pe bietul copil pe care l-am pierdut. De aici n-ai decît cîțiva pași de făcut pînă în strada Oratoire la Casa de amortizare.

— Dumnezeu bun, exclamă Birotteau, în toîul furtunii o stea mă călăuzește.

Cel ce se află în nenorocire pune capăt nenorocirii resemnîndu-se. Prăbușirea lui Birotteau era acum fapt împlinit. Birotteau o accepta și astfel redevenea puternic.

După ce și-a depus bilanțul, un negustor n-ar mai trebui să se ocupe de altceva decît de a găsi o oază în Franța sau în străinătate unde să trăiască fără să mai facă nimic, ca un copil ce e; căci Legea îl declară minor și incapabil de orice act legal, civil și cetățenesc. Dar nu e așa. Ca să repara, are nevoie de un permis, pe care niciodată vreun jude-comisar sau vreun creditor nu l-au refuzat, căci, dacă falitul e înîlînit fără acest *exeat*, e băgat în închisoare, pe cînd dacă îl are, se plimbă ca un sol prin tabăra dușmană, nu din curiozitate, ci pentru a dejuca relele intenții ale legii privitoare la falși. Efectul oricărei legi care se referă la averea particulară este de a dezvolta la maximum potlogăriile. Intenția falitilor, ca a tuturor celor loviți în interesele lor de o lege oarecare, este de a anula legea întrucît îi privește. Situația de moarte civilă, în care falitul stă închisat ca o crisalidă, durează cam trei luni, timpul necesar pentru formalitățile care duc la adunarea unde se semnează între creditori și debitori un tratat de pace, o tranzacție numită concordat. Acest cuvînt arată limpede că, după furtuna stîrnită între interese care se opun în mod violent, domnește concordia.

Odată depus bilanțul, tribunalul de comerț numește deîndată un jude-comisar, care veghează asupra intereselor grupului de creditori necunoscuți, dar trebuie să-l ocrotească și pe falit împotriva acțiunilor vexatorii ale creditorilor iritați: rol dublu, care ar fi foarte frumos dacă judecătorii-comisari ar avea timp să-l joace. Judele-comisar investește pe un agent cu dreptul de a lua în primire capitalul, valorile, mărfurile, verificînd activul indicat în bilanț; în fine, Grefa stabilește convocarea tuturor creditorilor, care se face prin trîmbița anunțurilor în ziare. Creditorii, falși sau adevărați, sînt obligați să dea fuga și să se adune pentru a numi sindici provizorii care iau locul agentului, se substituie falitului, devin adică prin ficțiunea legii falitul însuși, și pot să lichideze, să vîndă, să cadă la înțelegere în toate privințele, în sfîrșit, să topească toată averea în favoarea creditorilor, dacă falitul nu se opune. Cea mai mare parte a falimentelor pariziene se opresc la sindicii provizorii, și iată de ce.

Numirea unuia sau mai multor sindici definitivi este una din acțiunile cele mai pătimase la care se pot deda niște creditori însetați de răzbunare, trași pe sfoară, batjocoriți, sictiți, imbrobodiți, jumuliți, jefuiți și înșelați. Deși, în general, creditorii sînt înșelați, jefuiți, jumuliți, imbrobodiți, sictiți, batjocoriți și trași pe sfoară, nu există totuși la Paris patimă comercială care să țină nouăzeci de zile. În lumea afacerilor, doar efectele comerciale pot aștepta, însetate de achitare, pînă la trei luni. După nouăzeci de zile, toți creditorii, sleiți de oboseala marșurilor și contramarșurilor pe care le cere un faliment, atîpesc lingă soțioarele lor.

Asta îi poate ajuta pe străini să înțeleagă cît de definitiv e provizoratul în Farnja: dintr-o mie de sindici provizorii, abia dacă ajung cinci definitiv. Motivul acestei capitulări a urilor stîrnite de faliment va putea fi înțeles. Dar devine necesar să explicăm celor ce n-au fericirea să fie negustori cum se desfășoară drama unui faliment, ca să înțeleagă în ce fel constituie el la Paris una din cele mai monstruoase farse legale și cum falimentul lui César avea să fie o enormă excepție.

Această frumoasă dramă comercială are trei acte distincte: actul agentului, actul sindicilor, actul concordatului. Ca toate piesele de teatru, ea înseamnă un spectacol dublu: punerea în scenă pentru public și sforile ascunse; reprezentarea văzută din sală și reprezentarea văzută din culise. În culise sînt falitul și apărătorul său, avocatul negustorilor, sindicii și agentul, în fine, judele-comisar. Nimeni din afara Parisului nu știe, și toți cei ce trăiesc la Paris știu că un judecător de la tribunalul de comerț este magistratul cel mai ciudat pe care și-a permis vreo Societate să-l creeze. Căci acest judecător se poate teme oricînd să nu i se aplice lui însuși propria judecată. S-a văzut la Paris un președinte al tribunalului de comerț nevoit să-și depună bilanțul. În loc să fie un negustor bătrîn retras din afaceri și pentru care această magistratură să reprezinte plata unei vieți curate, acest judecător e un comerciant supraincercat de afaceri enorme, în fruntea unei întreprinderi imense. Condiția *sine qua non* a alegerii acestui judecător, care are de judecat avalanșele de procese comerciale ale capitalei, este ca el însuși să aibă multe greutatea în conducerea propriilor sale afaceri. Acest tribunal de comerț, în loc să fie instituit ca o treaptă utilă de trecere a negustoriei spre sferele aristocratice, trecere care să nu-l facă ridicol pe negustor, se compune din comercianți în funcțiune, care pot avea de suferit de pe urma sentințelor lor cînd se întîlnesc cu partea nemulțumită, așa cum s-a întîlnit Birotteau cu du Tillet.

Judele-comisar este deci în mod fatal un personaj în fața căruia se vorbește mult, care ascultă gîndindu-se la afacerile sale, iar în privința cauzei discutate se bizuie pe sindici și pe avocatul falitului, afară doar de unele cazuri deosebite și ciudate, în care furturile se prezintă în împrejurări curioase și care-l conving că creditorii sau debitorul sînt oameni abili. Acest personaj, situat în dramă ca un bust regal într-o sală de audiență, poate fi văzut dimineața, între cinci și șapte, la șantierul lui dacă e negustor de lemne; în prăvălia lui dacă e, ca Birotteau odinioară, parfumer, sau seara la sfîrșitul cînei, dar întotdeauna teribil de grăbit. Astfel, acest personaj e de obicei mut. Dar ce-i al Legii e al Legii: făcută la repezeală, legislația asupra acestei materii leagă minile judecătorului-comisar, așa încît, în multe împrejurări, el consfințește fraudele fără să le poată împiedica, după cum veți vedea.

Agentul poate deveni omul debitorului în loc să fie omul creditorilor. Fiecare speră să-și mărească partea fiind avantajat de falit, despre care se presupune întotdeauna că are comori ascunse. Agentul poate fi folosit de ambele părți, fie pentru a nu turna gaz peste afacerile falitului, fie pentru a ciupi cîte ceva în interesul creditorilor influenți: el împacă deci și capra, și varza. Deseori, un agent dibaci poate să anuleze hotărîrea

răscumpărînd creanțele și punîndu-l pe picioare pe negușor, care sare atunci din nou în sus ca o minge elastică. Agentul trage la ieșirea cea mai plină de nutreț, fie apărîndu-i pe creditorii cei mai puternici și persecutîndu-l pe debitor, fie jertfîndu-i pe creditori în interesul negustorului. Iată de ce actul în care apare agentul este actul decisiv. Omul acesta și avocatul falitului au în pieșă rolurile de mina a doua cele mai importante și nu le joacă, nici unul, nici celălalt, decît cînd sînt siguri de onorarii. La o medie de o mie de falimente, agentul este în nouă sute cincizeci de cazuri omul falitului. La epoca în care s-a petrecut această istorie, aproape toți avocații falșilor veneau la judele-comisar și îi prezentau pe cineva pentru a fi numit agent, un om al lor, care să cunoască afacerile negustorului și să poată împăca interesele grupului cu cele ale onorabilului lovit de nenorocire. De cîțiva ani, judecătorii abili cer să li se indice agentul dorit, ca să nu-l accepte și să încerce a numi pe unul cît de cît cinstit.

În cursul acestui act se prezintă creditorii, falși sau reali, pentru a desemna pe sindicii *provizorii*, care sînt, de fapt, cum s-a spus, *definitivi*. În această adunare electorală au drept de vot atît cei cărora li se datorează doi franci jumate, ca și creditorii de cincizeci de mii de franci: voturile se numără, nu se cîntăresc. Această adunare, în care se află alegători falși strecurați de falit — și aceștia sînt singurii care nu lipsesc niciodată de la alegeri — propune drept candidați pe creditorii dintre care judecătorul-comisar, președinte fără putere, are *obligatia* să aleagă sindicii. Astfel, judecătorul-comisar primește aproape întotdeauna din mina falitului sindicii care-i convin acestuia: alt abuz care face din această catastrofă una din comediile cele mai burlești pe care le ocrotește Justiția. Onorabilul lovit de nenorocire devine astfel stăpîn pe situație și legalizează furtul pe care l-a pus la cale. În general, aceste matrapazlîcuri nu se referă la micul comerț din Paris. Cînd un prăvăliaș ajunge să-și depună bilanțul, înseamnă că bietul om a vîndut pînă și șalul nevastei, că și-a amanetat argintăria, că a încercat să scoată bani din piatră seacă și că s-a prăbușit cu minile goale, ruinat, nemaiavînd cu ce să plătească nici măcar avocatul, care în consecință nu-i dă nici o atenție.

După Lege, concordatul care acordă negustorului o reducere a datoriei și-i permite să-și reia afacerile trebuie să fie votat de o majoritate în bani și în persoane. Operația aceasta necesită o diplomatie abilă din partea falitului, a sindicilor și a avocatului său, ei trebuînd să se strecoare printre interese contrare, care se încrucișează și se ciocnesc. Manevra obișnuită, vulgară, constă în a oferi părții creditorilor, care formează majoritatea cerută de lege, prime polițe plătite de debitor peste cotele admise prin concordat. Împotriva acestei fraude imense nu se poate face nimic: cele treizeci de tribunale de comerț care s-au succedat unele după altele o cunosc pentru că au practicat-o. Lămurite de o lungă experiență, ele s-au hotărît în ultimul timp să anuleze polițele frauduloase; și cum falșii au interes să se plîngă de această *extorcare*, judecătorii speră să moralizeze astfel falimentul; dar vor ajunge să-l facă și mai imoral: creditorii vor inventa acțiuni și mai tîlhărești, pe care judecătorii le vor condamna ca judecători și de care vor profita ca negustori.

O altă manevră foarte întrebuintată, căreia i se datorează expresia de *creditor serios și legitim*, constă în a crea creditori așa cum du Tillet crease o bancă și a introduce o anumită cantitate de Claparoni sub pielea cărora se ascunde falitul, care, din acel moment, scade cota creditorilor adevărați și-i creează astfel resurse pentru viitor, asigurându-și în același timp numărul de voturi și de sume necesare pentru obținerea concordatului. *Creditorii glumești și nelegitimi* sînt un fel de alegători falși introduși în colegiul electoral. Ce poate face creditorul *serios și legitim* împotriva creditorilor *glumești și nelegitimi*? Să scape de ei, atacîndu-i! Bine. Dar ca să-l alunge pe intrus, creditorul *serios și legitim* trebuie să-și neglijeze afacerile, să se adreseze unui avocat comercial, care avocat, neavînd cîine știe ce de cîștigat cu asta, preferă să dirijeze falimente și lasă mai încet asemenea procesul. Ca să-l demaște pe creditorul *glumeș* trebuie să intri în labirintul operațiilor comerciale, să cercetezi lucrurile cu mulți ani în urmă, să scotocești scriptele, să obții aprobare judecătorească pentru aducerea lor de către falsul creditor, să descoperi latura neverosimilă a ficțiunii, s-o demonstrezi în fața judecătorilor tribunalului, să faci proces, să umbli, să alergi, să interesezi multe inimi reci; și să faci această mîșerie de Don Quijote față de fiecare creditor *nelegitim și glumeș*, care, dacă i se dovedește pînă la urmă *gluma*, se retrage salutîndu-i pe judecători și spunînd: «Mă iertați, dar vă înșelați; eu sînt foarte *serios*». Toate acestea fără a prejudicia cu nimic drepturile falitului, care poate să-l cheme pe Don Quijote în fața Curții regale de apel. În timpul acesta, afacerile lui Don Quijote merg prost și el riscă să ajungă la depunerea bilanțului.

Morala: debitorul își numește el sindicii, își verifică el creanțele și-și aranjează el concordatul.

Cunoscînd aceste date, vă puteți ușor închipui cum cele două sisteme dezvoltă toate intrigile și matrapazlicurile lui Sganarelle, toate smecheriile lui Frontin, toate minciunile lui Mascarille și toți sacii goi ai lui Scapin. Nu există faliment în care să nu se ivească dintr-astea, și încă atît de multe încît autorului care ar vrea să le descrie i s-ar putea furniza material cît pentru cele paisprezece volume ale romanului *Clarissa Harlowe*. Un singur exemplu e de ajuns. Ilustrul Gobseck, maestrul unora ca Palma, Gigonnet, Werbrust, Keller și Nucingen, aflîndu-se amestecat într-un faliment în cursul căruia avea de gînd să-l scuture tare pe un negustor care reușise să-l tragă pe sfoară, primi, sub formă de polițe cu scadența după concordat, suma de adăugat dividendelor pentru a i se completa plata integrală a creanței. Avizul lui Gobseck fu hotărîtor pentru a se accepta un concordat care acorda șaptezeci și cinci la sută reducere falitului. Așadar, creditorii erau păcăliți în favoarea lui Gobseck. Dar negustorul semnase polițele frauduloase fiind în stare de faliment, așa că putu aplica și acestor polițe reducerea de șaptezeci și cinci la sută. Gobseck, marele Gobseck, încasă deci numai cincizeci la sută din creanță. După asta își scotea pălăria ironic în fața debitorului său, de cîte ori îl înșelase.

Toate operațiile făcute cu un falit în cele zece zile dinaintea falimentului putînd fi contestate, unii oameni prevăzători au grijă să

Începă tratative cu un oarecare creditor de creditori, al cărui interes este, ca și cel al falitului, să ajungă la un concordat rapid. Creditorii mai ageri se duc la creditorii mai azeri sau mai ocupați, le zugrăvesc falimentul în culori sumbre și cumpără de la ei creanțele cu jumătate din prețul pe care-l vor avea la lichidare; reintră astfel în posesiunea banilor lor prin cotele propriilor creanțe și prin jumătatea, treimea sau sfertul pe care-l câștigă la creanțele cumpărate.

Falimentul înseamnă închiderea mai mult sau mai puțin ermetică a unei case în care jaful a lăsat totuși cîțiva saci de bani. Fericit negustorul care se strecoară pe fereastră, prin acoperiș, prin pivniță, prin orice gaură, la un sac și-și mărește astfel partea! În această debandadă, în care se strigă ca la Berezhina: să scape cine poate! totul este ilegal și legal, fals și adevărat, cinstit și necinstit. Ești admirat dacă știi să te acoperi. A te acoperi înseamnă a pune mina pe unele valori în detrimentul celorlalți creditori. Au iscat mare vîlvă în Franța dezbaterile unui faliment imens dintr-un oraș reședință de tribunal regal, unde megistrații, avînd conturi curente la faliti, și-au făcut niște mantale de cauciuc atît de grele, încît mantia justiției a ieșit găurită. A fost nevoie, atît de legitimă era suspiciunea, să se transfere judecarea falimentului la o altă Curte. În locul unde izbucnise bancruta nu te puteai bizui pe nici un jude-comisar, pe nici un agent, pe nici o curte suverană.

Această groaznică harababură comercială e așa de mult prețuită la Paris, încît orice negustor, cît de redusă i-ar fi negustoria, afară de cazul cînd e interesat în faliment cu o sumă capitală, acceptă falimentul ca pe o calamitate pentru care nu e asigurat, trece paguba la *cîștiguri și pierderi* nu face prostia să-și irosească timpul; își vede mai departe de afaceri. Cît despre micul negustor, hărțuit de grija sfîrșitului de lună, preocupat să nu rămînă de caruță, pe el îl înspăimîntă gîndul începerii unui proces foarte lung și costisitor; nu are ambiția să se lămurească, îl imită pe marele negustor și-și pleacă grumazul constatînd pierderea.

Marii negustori nu-și mai depun bilanțul, lichidează prin bună înțelegere: creditorii dau chitanță, luînd ce li se oferă. Astfel se evită dezonoarea, amînările de judecată, onorariile avocaților, deprecierea mărfurilor. Fiecare e convins că prin faliment s-ar obține mai puțin decît prin lichidare. La Paris se vîd mai multe lichidări decît falimente.

Actul sindicilor are rostul de a dovedi că orice sindic este incoruptibil, că nu există nici o cîrdășie între ei și falit. Dar spectatorii, care au fost mai mult sau mai puțin sindici, știu prea bine că orice sindic este un creditor *acoperit*. El ascultă, crede ce-i convine și ajunge la ziua concordatului după trei luni de verificare a creanțelor pasive și a creanțelor active. Sindicii provizorii prezintă atunci adunării un mic raport care sună cam așa:

«Domnilor, ni se datora la toți în bloc un milion. Noi l-am desfăcut în buțăjele pe omul nostru ca pe o corabie scufundată. Din cuie, fiare, lemnărie, alămuri am scos trei sute de mii de franci. Avem deci treizeci la sută din creanțele noastre. Bucuroși de a fi strîns această sumă cînd debitorul nostru putea să nu ne lase decît o sută de mii de franci, îl declarăm un Aristide, votăm pentru el prime de încurajare și cununii și

propunem, să-i lăsăm activul, acordându-i zece sau doisprezece ani ca să ne plătească cincizeci la sută, cît binevoiește să ne promită. Acesta-i concordatul, treceti la lucru și semnați-l!»

După un asemenea discurs, fericirii negustori se feliită și se îmbrățișează. Cînd concordatul e omologat, falitul iar negustor ca înainte; i se dă înapoi activul și-și reîncepe afacerile, fără a-și pierde dreptul de a da faliment și față de cotele făgăduite, un fel de faliment la faliment, care apare adesea ca un copil născut de o mamă la nouă luni de la nunta fiicei sale.

Dacă concordatul nu reușește, atunci creditorii numesc sindici definitivi și iau măsuri extraordinare, asociindu-se pentru a exploata bunurile și magazinul debitorului, sechestrînd tot ce i-ar reveni în viitor, moștenirea tatălui său, a mamei, a mătușii etc. Această măsură riguroasă se execută printr-un contract de uniune.

Există, așadar, două feluri de falimente: falimentul negustorului care vrea să se apuce din nou de afaceri și falimentul negustorului care, o dată căzut în apă, se lasă să cadă la fund. Pillerault cunoștea bine această diferență. După părerea lui, ca și a lui Ragon, era tot atît de greu să ieși curat din primul ca și să ieși bogat din al doilea. După ce dădu sfatul să se predea totul, se duse la cel mai cinstit avocat de pe piață ca să-l pună să execute predarea, lichidînd falimentul și punînd valorile la dispoziția creditorilor. Legea cere ca, pe toată durata acestei drame, creditorii să servească o pensie alimentară falitului și familiei sale. Pillerault făcu cunoscut judeului-comisar că va avea el grijă de întreținerea nepoatei și a nepotului său.

Totul fusese aranjat de du Tillet în așa fel ca falimentul să devină o tortură de fiecare clipă pentru fostul lui patron. Iată cum. Timpul e atît de prețios la Paris, încît de obicei, în falimente, din cei doi sindici numai unul se ocupă cu afacerile. Celălalt e de formă: își dă aprobarea, așa cum face al doilea notar în actele de notariat. Sindicul activ lasă destul de des totul pe spinarea avocatului. În felul acesta, la Paris, falimentele de primul fel merg atît de repede, încît, la termenul cerut de lege, totul e încheiat, parafat, servit, aranjat! În o sută de zile, judele-comisar poate rosti fraza fîrioasă a unui ministru: «Ordinea domnește la Varșovia».

Du Tillet dorea moartea comercială a parfumierului. De aceea, numele sindicilor, numiți prin influența lui du Tillet, fu semnificativ pentru Pillerault. Domnul Bidault, zis Gigonnet, creditorul principal, n-avea a se ocupa de nimic. Molineux, bătrînelul cîrcotaș care nu voia să piardă nimic, avea să se ocupe de tot. Du Tillet aruncase acestui mic șacal nobilul cadavru comercial ca să-l înghită sfîșindu-l.

După adunarea în care creditorii numiseră sindicatul, Molineux cel măruntel se întoarce acasă *onorat*, zicea el, de *sufragiile concetățenilor săi*, bucuros de a-l avea pe Birotteau de muștruluit, așa cum e bucuros un copil cînd are de chinuit o insectă. Proprietarul, nedezișpit de lege, îl rugă pe du Tillet să-l ajute cu cunoștințele sale și cumpără Codul comerțului. Din fericire, Joseph Lebas, prevenit de Pillerault, obținuse de la început de la președinte să dea sarcina de jude-comisar unui om

chibzuț și binevoitor. Gobenheim-Keller, la care se aștepta du Tillet, se văzu înlocuit de domnul Camusot, judecător supleant, negustor bogat de mătăsuri și liberal, proprietar al casei unde locuia Pillerault și om cunoscut ca onorabil.

Una din scenele cele mai groaznice din viața lui César fu convorbirea sa obligatorie cu Molineux cel mărunțel, cu ființa pe care o considera atât de nulă și care, printr-o ficțiune a legii, devenise César Birotteau. Trebui să se ducă, însoțit de unchiul său, la Curtea batavă, să urce cele șase etaje și să intre din nou în apartamentul oribil al acestui bătrîn, devenit tutorele său, aproape judecătorul său, reprezentantul grupului de creditori.

— Ce ai? îl întreabă Pillerault pe César auzind o exclamație.

— Ah, unchiule, dumneata nu știi ce fel de om e Molineux ăsta?

— Îl văd din cînd în cînd, de cincisprezece ani, la cafeneaua David, unde joacă domino seara; de asta am și ținut să te însoțesc.

Domnul Molineux fu extrem de politicoasă față de Pillerault și plin de condescendență disprețuitoare față de falitul său. Bătrînelul se gîndise cum să se poarte, studiase toate nuanțele atitudinii sale, își pregătise ideile.

— Ce informații dorești? zise Pillerault. Nu există nici o contestație referitoare la creanțe.

— Oh, zise Molineux cel mărunțel, creanțele sînt în regulă, totul e verificat. Creditorii sînt serioși și legitimi! Dar legea, domnule, legea! Cheltuielile falitului sînt disproporționate față de averea sa... Fie că balul...

— La care ai asistat și dumneata, zise Pillerault intrerupîndu-l.

— ... a costat aproape șaiszeci de mii de franci, fie că această sumă a fost cheltuită cu ocazia balului, în tot cazul activul falitului nu se ridică atunci la mai mult de o sută și cîteva mii de franci... Este cazul să-l deferim pe falit judecătorului extraordinar, sub inculpare de bancrută simplă.

— Asta-i părerea dumitale? zise Pillerault văzînd cît îl mîhnise acest cuvînt pe Birotteau.

— Domnule, fac o deosebire: numitul Birotteau era ofițer municipal.

— Îmi închipui că nu ne-ai chemat ca să ne spui că vom fi dați pe seama poliției corecționale? zise Pillerault. Toată cafeneaua David ar rîde astă-seară de purtarea dumitale.

Părerea cafenelei David păru a-l speria mult pe bătrînel, care-l privi cam zăpăcit pe Pillerault. Sindicul credea că o să stea de vorbă singur cu Birotteau, și avea de gînd să facă pe arbitru suveran, pe Jupiter. Se pregătea să-l înspăimînte pe César prin fulgerătorul rechizitoriu întocmit, să-l învîrtească deasupra capului securea corecțională, să jubileze de spaima și de panica lui, iar apoi să se imblînzească lăsîndu-se mișcat și să facă din victima sa un suflet recunoscător pe veci. Dar, în loc să dea de insectă, dădea de bătrînul sfînx comercial.

— Domnule, îi spuse el, nu-i nimic de rîs.

— Ba să mă ierți, răspuse Pillerault. Dumneata tratezi cam larg cu domnul Claparon; neglijezi interesele grupului, ca să se ia hotărîrea să fie privilegiată creanța dumitale. Dar eu pot, fiind creditor, să intervin. Îi am pe judecătorul-comisar.

— Domnule, spuse Molineux, eu sint incoruptibil.

— Știu, zise Pillerault; numai că ai vrut, cum s-ar zice, să ieși fără pagubă. Ești ager, ai lucrat aici ca și cu chiriașul dumitale...

— Oh, domnule, zise sindicul redevenind proprietar, așa cum pisica metamorfozată în femeie aleargă după un șoarece, procesul meu din strada Montorgueil nu s-a judecat încă. A intervenit ceea ce se cheamă un incident. Chiriașul e chiriaș principal. Acest intrigant pretinde astăzi că, deoarece a plătit pe un an înainte și deoarece nu mai are decît un an de...

Aici Pillerault îi aruncă o privire lui César ca să-l facă foarte atent.

— ... Și că, deoarece a plătit pe un an, are dreptul să scoată mobila. Acum alt proces. Căci, într-adevăr, eu trebuie să am garanții pînă la plata totală, fiindcă s-ar putea să-mi datoreze bani pentru reparații.

— Dar, zise Pillerault, legea nu-ți asigură garanție asupra mobilelor decît pentru chirii.

— Și pentru accesorii! zise Molineux atins în măruntaie. Articolul Codului este interpretat prin hotărârile pronunțate în materie; ar trebui totuși o rectificare legislativă. În acest moment elaborez un memoriu pentru Eminența-sa ministrul de justiție asupra acestei lacune a legislației. Ar fi de datoria guvernului să se ocupe de interesele proprietății. Aici e totul pentru stat, noi sintem temelia impozitului.

— Dumneata ești în stare să lămurești guvernul, zise Pillerault; dar cum putem noi să te lămurim pe dumneata în privința afacerilor noastre?

— Vreau să știu, spuse Molineux cu o autoritate emfatică, dacă domnul Birotteau a primit oarecare sume de la domnul Popinot.

— Nu, domnule, zise Birotteau.

Urmă o discuție asupra părții lui Birotteau în întreprinderea Popinot, din care rezultă că Popinot avea dreptul să fie plătit integral pentru avansurile făcute, fără a intra în faliment cu jumătatea cheltuielilor de instalare datorate de Birotteau. Manevrat de Pillerault, sindicul Molineux reveni pe nesimțite la forme blinde, care dovedeau cit de mult ținea el la părerea obișnuințelor cafenelei David. Pînă la urmă, îl consolă pe Birotteau și-l pofti, împreună cu Pillerault, la cina lui modestă. Dacă fostul parfumier ar fi venit singur, l-ar fi iritat poate pe Molineux, și lucrurile s-ar fi înveninat, și în această împrejurare, ca și în vreo cîteva altele, bătrînul Pillerault a fost un inger pазitor.

Există o tortură groaznică pe care legea comercială o impune falitilor: ei trebuie să se prezinte în persoană, încadrați de sindicii lor provizorii și de judecătorul-comisar, la adunarea în care creditorii le hotărăsc soarta. Pentru un om încrezut, ca și pentru negustorul care urmărește o revanșă, această tristă ceremonie nu e prea de temut; dar pentru un om ca César Birotteau, această scenă reprezintă un chin care nu se poate asemăna decît cu ultima zi a unui condamnat la moarte. Pillerault făcu totul ca să facă suportabilă pentru nepotul său această zi groaznică.

Iată care au fost operațiile lui Molineux, aprobate de falit. Procesul în legătură cu terenurile situate în strada Faubourg-du-Temple fu cîștigat la Curtea de apel regală. Sindicii hotărîră să vîndă proprietățile, și César nu se opuse. Du Tillet, informat de intențiile guvernului referitoare la un canal care trebuia să lege localitatea Saint-Denis cu Sena superioară,

trebind prin foburgul Temple, cumpără terenurile lui Birotteau pentru suma de șaptezeci de mii de franci. Drepturile lui César în afacerea terenurilor de la Madeleine fură cedate domnului Claparon, cu condiția ca acesta, de partea lui, să renunțe la orice pretenție privitoare la jumătatea datorată de Birotteau pentru cheltuielile de efectuare și de înregistrare a contractelor și cu obligația de a plăti prețul terenurilor prin încasarea, de la masa falimentului a cotei care revenea vizitatorilor. Partea parfumerului în întreprinderea *Popinot și compania* fu vîndută sus-zisului Popinot pentru suma de patruzeci și opt de mii de franci. Fondul de comerț al *Reginei trandafirilor* fu cumpărat de Célestin Crevel cu cincizeci și șapte de mii de franci, cu drept asupra contractului, cu mobila, cu proprietatea *Cremei sultanelor* și a *Apei carminative* și cu închirierea pe doisprezece ani a fabricii, ale cărei instalații li fură de asemenea vîndute. Activul lichid se ridică la o sută nouăzeci și cinci de mii de franci, la care sindicii adăugară șaptezeci și cinci de mii de franci proveniți din drepturile lui Birotteau în lichidarea nefericitului Roguin. Astfel totalul atinse două sute cincizeci și cinci de mii de franci. Pasivul fiind de patru sute patruzeci, asta însemna pentru creditor mai mult decît cincizeci la sută.

Falimentul este ca o operație chimică, din care negustorul dibaci încearcă să iasă corp gras. Birotteau, distilat în întregime în alambic, dădea un rezultat care îl infurie pe du Tillet. Du Tillet conta pe un faliment necinstit și dădea de un faliment virtuos. Nepăsindu-i prea mult de câștig, căci obținea terenurile de la Madeleine fără să-l coste un ban, el ar fi dorit să-l vadă pe bietul detailist dezonorat, disprețuit, terfelit. Iar creditorii aveau fără îndoială să-l poarte în triumf pe parfumer la adunarea generală.

Pe măsură ce lui Birotteau îi revenea curajul, unchiului său, ca un medic înțelept, grada dozele inițierii lui în operațiile falimentului. Aceste măsuri violente erau tot atîtea lovituri. Un negustor nu află fără durere că lucrurile care reprezintă pentru el atîția bani și atîta grijă sînt depreciate. Vestile pe care i le dădea unchiul său îl încremeneau.

— Cincizeci și șapte de mii de franci *Regina trandafirilor*! Dar magazinul a costat zece mii de franci; dar apartamentul costă patruzeci de mii de franci; dar *zestrea* fabricii, unelte, formele, cazanele au costat treizeci de mii de franci; dar, socotind chiar o remiză de cincizeci la sută, am în prăvălie marfa de zece mii de franci; dar *Crema* și *Apa* constituie o proprietate care face cît o fermă!

Aceste tînguiri ale bietului César ruinat nu-l înspăimîntau pe Pillerault. Postul negustor le asculta așa cum primește un cal, care așteaptă la poartă, o răpăială de ploaie. Era însă speriat de tăcerea posomorîtă a parfumerului cînd venea vorba de adunare. Cine înțelege vanitățile și slăbiciunile omului din orice sferă socială își dă seama ce tortură groaznică însemna pentru bietul om să revină ca falit în Palatul de justiție comercial unde intrase ca judecător, să primească ocări acolo unde i se mulțumise de atîtea ori pentru serviciile aduse, el, Birotteau, ale cărui păreri neînduplecate în privința falșilor erau cunoscute de toată negustorimea pariziană; el, care spusese: «Mai ești încă om cinstit cînd

„Iți depui bilanșul, dar ieși pungaș dintr-o adunare de creditori!» Unchiul său alesese momentele cele mai potrivite pentru a-l familiariza cu ideea de a se prezenta în fața creditorilor adunați, după cum cere legea. Această obligație era ucigătoare pentru Birotteau. Resemnarea lui tăcută îl impresiona adânc pe Pillerrault, care-l auzea deseori, noaptea, prin perete, exclamând:

— Nu se poate! nu se poate! mai bine mor.

Pillerrault, acest om atât de puternic prin simplitatea vieții sale, înțelegea slăbiciunea. Hotărî să-l cruze pe Birotteau de emoțiile care-l puteau distruge în scena groaznică a prezentării sale în fața creditorilor, scenă imposibil de evitat! Legea e, în această privință, precisă și categorică. Negustorul care refuză să se prezinte e pasibil, pentru acest singur fapt, de poliția corecțională, sub inculpare de bancrută simplă. Dar, dacă Legea îl silește pe falit să se prezinte, ea n-are puterea de a-l aduce pe creditor. O adunare de creditori nu e o ceremonie importantă decît în cazuri anumite; de exemplu, dacă urmează să fie depozitat un pungaș și să se facă un contract de uniune, dacă e neînțelegere între creditorii favorizați și creditorii păgubiți, dacă concordatul este ultraboiesc, iar falitul are nevoie de o majoritate însoțită. Dar în cazul unui faliment unde totul este realizat, ca și în cazul unui faliment unde pungașul a aranjat totul dinainte, adunarea nu-i decît o formalitate.

Pillerrault se duse la fiecare creditor în parte să-l roage a semna o procură pentru avocatul său. Toți creditorii, în afară de du Tillet, îi compătimeau sincer pe César după ce-l nimiciseră. Toți știau cum se comportă parfumiерul, cît de corecte îi erau registrele, cît de clare îi erau afacerile. Erau toți mulțumiți că nu se află printre ei nici un creditor *glumeț*. Molineux, mai întîi agent și apoi sindic, găsise acasă la César tot ce avea bietul om, pînă și gravura cu *Hero și Leandru* oferită de Popinot, pînă și bijuteriile sale personale, acul de cravată, cataramele de aur, cele două ceasornice, lucruri pe care orice om onest le-ar fi luat fără a se socoti necinstit. Constance lăsase și ea modesta ei cutie de bijuterii. Această înduioșătoare supunere față de lege impresiona adînc Negustorimea. Dușmanii lui Birotteau prezentară aceste fapte ca semne de prostie; dar oamenii cu judecată le arătară în adevărata lor lumină, ca un minunat exces de cinste. După două luni, la Bursă se schimbase atmosfera. Cei mai indiferenți mărturiseau că acest faliment era una din cele mai rare curiozități comerciale care se văzuseră vreodată pe piață. Așa încît creditorii, știind că aveau să încaseze cam șaiszeci la sută făcură tot ce dorea Pillerrault. Cum avocații comerciali nu sînt numeroși, se întîmplă și ca mai mulți creditori să aibă același împuternicit. Pillerrault ajunse pînă la urmă să reducă această adunare formidabilă la cîteva persoane; trei avocați, el, Ragon, cei doi syndici și judele-comisar.

În dimineața acelei zile solemne, Pillerrault îi spuse nepotului său:

— César, poți să te duci fără teamă astăzi la adunare; n-ai să găsești pe nimeni.

Domnul Ragon ținu să-l însoțească pe debitorul său. Cînd auzi vocea subțire și uscată a fostului stăpîn al *Reginei trandafirilor*, fostul său succesori se îngălbeni; dar bunul bătrînel îi deschise brațele, Birotteau

i se aruncă la piept ca un copil în brațele tatălui său și cei doi parfumiери lacrimară împreună. Falitul recăpătă curaj văzînd atîta induigență și se urcă în birjă cu unchiul său. La zece și jumătate fix, toți trei sosiră la mănăstirea Saint-Merry, unde era pe vremea aceea sediul tribunalului comercial. La ora aceea nu era nimeni în sala falimentelor. Ora și ziua fuseseră alese de acord cu sindicii și cu judecătorul comisar. Avocații erau acolo, reprezentînd pe clienții lor: astfel că nimic nu-l putea intimida pe César Birotteau. Totuși, bietul om intră profund emoționat în cabinetul domnului Camusot, care se nimeri a fi fost al său, și era înfricoșat la gîndul de a trece în sala falimentelor.

— E frig, îi spuse domnul Camusot lui Birotteau, domniile nu se vor supăra dacă vom rămîne aici, în loc să ne ducem să înghețăm în sală (nu pronunță cuvîntul de faliment). Luați loc, domnilor.

Fiecare luă un scaun, iar judecătorul îi oferî fotoliul său lui Birotteu, care se simțea jenat. Avocații și sindicii semnară.

— Deoarece ați predat toate valorile ce vă aparțineau, îi spuse Camusot lui Birotteu, creditorii, în unanimitate, vă reduc restul creanțelor; concordatul este conceput în termeni care vă pot alina supărarea; avocatul va proceda deîndată la omologarea lui; iată-vă liber. Toți judecătorii tribunalului, iubite domnule Birotteu, spuse Camusot luîndu-i mîinile, sînt mișcați de situația dumneavoastră, fără a fi surprinși de curajul pe care l-ați dovedit, și toată lumea vă recunoaște cîntea. Ați fost demn, în nenorocire, de postul pe care-l aveau aici. De douăzeci de ani sînt în comerț, dar e abia a doua oară cînd vîd un negustor, deși căzut, cîștigînd și mai mult în stîma generală.

Birotteau luă mîinile judecătorului și le strînsă cu lacrimile în ochi; Camusot îl întrebă ce are de gînd să facă și Birotteu răspunse că se va strădui să-și plătească integral creditorii.

— Dacă pentru a realiza acest nobil jec v-ar trebui cîteva mii de franci, să știți că le găsiți oricînd la mine, zise Camusot; le-aș da cu mare plăcere pentru a fi martorul unui fapt atît de rar la Paris.

Pillerault, Ragon și Birotteau se retraseră.

— Ei, vezi că nu era cine știe ce, îi spuse Pillerault în pragul tribunalului.

— Recunosc mina dumitale, unchiule, zise bietul om înduioșat.

— Iată-te iar pe picioare, sîntem la doi pași de strada Cinq-Diamants; haidem la nepotul meu, îi spuse Ragon.

Birotteau avea să încerce o emoție dureroasă găsînd-o pe Constance într-un mic birou de la mezaninul întunecos și cu tavanul jos, situat deasupra prăvăliei, cu fereastra o treime astupată de firma impunătoare de afară, pe care scria: *A. POPINOT*.

— Iată-l pe unul din locotenenții lui Alexandru cel Mare, zise Birotteau cu veselia nefericirii, arătînd firma.

Această veselie forțată, care trăda în mod naiv sentimentul încă viu al superiorității închipuite a lui Birotteau, îl înfioră pe Ragon, în ciuda celor șaptezeci de ani ai săi. Cînd César o văzu pe soția lui coborînd ca să-i prezinte lui Popinot niste scrisori de semnat, nu-și putu stăpîni lacrimile, nici paloarea.

— Nu te întreb dacă te simți bine aici, spuse César privind-l pe Popinot.

— Ca la fiul meu, răspunse ea cu un aer înduioșat, care-l impresionă pe fostul negustor.

Birotteau îi îmbrășiă pe Popinot, spunînd:

— Am pierdut pentru totdeauna dreptul de a-l numi fiul meu.

— Să tragem nădejde, zise Popinot. Uleiul *dumneavoastră* merge, datorită străduintelor mele la ziare și străduințelor lui Gaudissart, care a cutreierat Franța întreagă, care a potopit-o cu afișe și cu prospecte și care acum tipărește la Strasbourg prospecte în limba germană și-o să se arunce ca o invazie asupra Germaniei. Am obținut plasarea a treizeci și șase de mii de duzini.

— Treizeci și șase de mii de duzini! zise César.

— Și am cumpărat în foburgul Saint-Marceau un teren, nu prea scump, unde construim o fabrică. Am s-o țin și pe cea din foburgul Temple.

— Nevastă, spuse Birotteau la urechea Constanței, cu puțin ajutor putem ieși din încurcătură.

Din acea zi fatală, César, soția și fiica sa fură înțeleși. Bietul slujbaş voia să ajungă la un rezultat, dacă nu imposibil, în tot cazul uriaș: la plata integrală a datoriilor sale! Aceste trei ființe, unite printr-un sentiment de cinste sălbatică, deveniră zgîrcite și renunțară la tot: o centimă le părea sfîntă. Cu bună știință, Césarine se devotă tinerește magazinului ei. Stătea nopțile, își bătea capul cum să mărească vinzarea, inventa desene de stofe și desfășura un geniu comercial înăscut. Patronii fură siliți să-i tempereze rivna de muncă; o răsplăteau prin gratificații; dar ea refuza podoabele și bijuteriile oferite de patroni. Bani! Atîta cerea. În fiecare lună își aducea leafa și micile cîștiguri unchiului Pillersault. Tot așa făcea și César, la fel făcea și doamna Birotteau. Știîndu-se toți trei nepricepuți și nici unul din ei nevoind să-și asume răspunderea minuirii fondurilor, îi încredințaseră lui Pillersault direcția supremă a plasamentului economiilor lor. Redevenit negustor, unchiul fructifica banii la Bursă. S-a aflat mai tirziu că fusese ajutat în această operă de Jules Desmarests și de Joseph Lebas, amîndoi gata să-i indice afacerile fără riscuri.

Fostul parfumier, care trăia lingă unchiul său, nu îndrăznea să-l întrebe cum minuește sumele dobîndite prin munca sa și prin cea a fiicei și soției lui. Mergea pe stradă cu capul plecat, ferindu-și de priviri fața abătută, descompusă, proastă. César își făcea reproșuri că poartă haine de stofă bună.

— Cel puțin nu mînînc piinea creditorilor mei, spunea el cu o privire îngerească unchiului său. Deși oferită din milă, piinea dumitale îmi pare dulce cînd mă gîndesc că datorită acestei sfînte milostenii, nu fur nimic din leafa mea. Negustorii care-l înțîlneau pe slujbaş nu mai recunoșteau în el nici pe departe pe parfumier. Indiferenții aveau o imagine măreacă a prăbușirilor omeniești la vederea acestului om cu fața indoliată de durerea cea mai neagră și care părea răscolit de ceva care nu se văzuse niciodată la el: *gîndirea*! Nu oricine poate fi distrus. Oamenii usuratici, fără conștiință, cărora totul le e indiferent, nu pot oferi niciodată spectacolul

unui dezastru. Doar religia pune o pecete deosebită pe ființele prăbușite: ele cred într-un viitor, într-o Providență; e în ele un fel de lumină care te face să le deosebești, o resemnare sfântă amestecată cu speranță care provoacă un fel de îndulțare. Oamenii aceștia înțeleg tot ce au pierdut, ca și îngerul alungat care plinge la poarta cerului. Falișii nu pot intra la Bursă. César, izgonit din domeniul cinstei, era întruchiparea îngerului care suspină după iertare.

Timp de paisprezece luni, plin de gândurile cucernice pe care i le inspira prăbușirea sa, Birotteau refuză orice plăcere. Deși era sigur de prietenia soților Ragon, n-a fost chip să fie convins să vină la masă la ea și nici la familiile Lebas, Matifat, Protez și Chiffreville, nici chiar la domnul Vauquelin, care erau toți gata să cinstească în César o virtute superioară. César prefera să stea singur în camera lui decât să dea ochii cu vreun creditor. Atențiile cele mai amicale ale prietenilor săi îi aminteau amarnic de situația sa. Constance și Césarine nu se duceau nici ele atunci nicăieri. Duminicile și sărbătorile, singurele zile când erau libere, cele două femei veneau la biserică la ora slujbei să-l ia pe César și stăteau cu el la Pillerault, după îndeplinirea datoriilor religioase. Pillerault îl invita și pe abatele Loraux, ale cărui cuvinte îl sprijineau pe César în viața sa greu încercată, și astfel stăteau adunați în familie. Fostul marchitan avea fibra cinstei prea sensibilă pentru a dezaproba scrupulele lui César. Așa că se gândise să mărească numărul persoanelor printre care falitul putea să se arate cu fruntea sus și cu ochii neplecați.

În luna mai 1821, această familie în luptă cu nenorocirea fu răsplătită pentru străduințele sale printr-o primă petrecere pregătită de arbitru soartei ei. Ultima duminică a acelei luni era aniversarea consimțământului dat de Constance la căsătoria ei cu César. Pillerault închiriasse, de acord cu soții Ragon, o căsuță la Jară, la Sceaux, și fostul negustor voia s-o inaugureze cu voieșie.

— César, îi spuse Pillerault nepotului său simbătă seară, mîine mergem la Jară și vii și tu.

César, care avea o scriere foarte frumoasă, făcea scara lucrării de copiere pentru Derville și alți cîțiva proceduriști. Iar duminica, avînd dezlegare de la biserică, lucra ca un negru.

— Nu, răspunse el, domnul Derville așteaptă să-i dau un cont de tutelă.

— Nevastă-ta și fiică-ta au și ele dreptul la o răsplată. Nu vor mai fi acolo decât prietenii noștri: abatele Loraux, Ragonii, Popinot și unchiu-său. De altfel, ții cer să vii.

César și soția lui, luați de virtutea afacerilor, nu mai trecuseră pe la Sceaux, deși amîndoi doreau din cînd în cînd să se mai ducă pentru a revedea copacul sub care era să leșine vînzătorul prim de la *Regina trandafirilor*. Făcură drumul în trăsură, toți trei, împreună cu Popinot, care mîna; pe drum, Constance îl privi de mai multe ori pe soțul ei cu înțeles, fără a reuși însă să-l facă să zîmbească. Cînd îi spuse cîteva cuvinte la ureche, el dădu din cap fără să scoată o vorbă. Duioasele manifestări ale acestei iubiri neclintite, dar forțate, în loc să lumineze

fața lui César, o întunecare și mai tare și-i aduseră în ochi cîteva lacrimi abia stăpînite. Bietul om făcuse drumul acesta cu douăzeci de ani în urmă, cînd era bogat, tînăr, plin de speranțe, îndrăgostit de o fată tot atît de frumoasă ca și Césarine acum; pe vremea aceea visa fericirea, iar astăzi vedea în fundul trăsorii pe copila lui cu suflet atît de nobil pîlîtă de nopți de veghe și pe curajoasa lui soție nemaiavînd decît frumusețea orașelor peste care a trecut lava unui vulcan. Numai dragostea rămăsese! Atitudinea lui César îngheța bucuria din inima fiicei sale și a lui Anselme, care-i aminteau de gingașa scenă de altădată.

— Fiți fericiți, copii, voi aveți dreptul, le spuse bietul tată cu un ton sfîșietor. Puteți să vă iubiți fără nici un gînd ascuns, adăugă el.

Spunînd aceste din urmă cuvinte, Birotteau luă mîinile soției sale și le sărută cu o afecțiune plină de admirație și de evlavie care o mișcă pe Constance mai mult decît cea mai vioaie veselie. Cînd ajunseră la casa unde li așteptau Pillerault, Ragonii, abatele Loraux și judecătorul Popinot, aceste cinci suflete de elită se purtară și vorbiră în așa fel, încît César se simți la largul său; toți erau mișcați văzîndu-l pe omul acesta tot atît de abătut ca în prima zi a nenorocirii sale.

— Duceți-vă de vă plimbați în pădurea Aulnay, zise unchiul Pillerault punînd mîna lui César în mîna Constancei, duceți-vă cu Anselme și cu Césarine, și să vă întoarceți la ora patru.

— Bieții oameni, noi i-am stingheri, zise doamna Ragon, înduișoată de durerea adevărată a debitorului său, dar curînd o să aibă de ce se bucura.

— Iată o pocîință fără de păcat, zise abatele Loraux.

— Nu se putea înălța decît prin nenorocire, zise judecătorul.

A uita este marele secret al firilor tari și creatoare, a uita asemenea naturii care nu-și cunoaște trecutul, care reîncepe nelncetat tăinele zămislirilor ei neobosite. Firile slabe, cum era Birotteau, trăiesc în dureri, în loc să le transforme în învățăminte ale experienței; ele se îmbibă de suferință și se irotesc, re trăînd în fiecă zi nenorocirile trecute. Cînd cele două perechi ajunseră pe cărarea care duce la pădurea Aulnay, așezată ca o cunună pe una din cele mai frumoase coline din împrejurimile Parisului, și cînd Valea Lupilor se arătă cu toate podoabele ei, atunci frumusețea zilei, gingașa peisajului, verdeța proaspătă și amintirile minunate ale celei mai frumoase zile din tinerețea sa destinsă coardele triste din sufletul lui César; strînse brațul soției sale de pieptul lui care bătea cu putere, iar privirile nu-i mai fură înnegurate, ci pline de lumina plăcerii.

— În fine, spuse Constance bărbatului ei, te regăsesc, bietul meu César! Cred că avem o purtare destul de bună ca să ne îngăduim din cînd în cînd cîte-o mică plăcere.

— Dar oare pot eu asta? zise bietul om. Ah! Constance, afecțiunea ta e singurul bun care-mi mai rămîne. Da, am pierdut pînă și încrederea pe care o aveam în mine, nu mai am putere, singura mea dorință este de a trăi destul pentru a muri cu toate datoriile plătite. Tu, dragă nevastă, tu care ești înțelepciunea și prevederea mea, tu care ai văzut limpede, tu care ești fără nici o pată, tu poți fi veselă; dintre noi trei, eu sînt singurul vinovat. Acum optsprezece luni, în toila acelei petreceri fatale, o vedeam

pe Constance a mea, pe singura femeie pe care am iubit-o, mai frumoasă poate decît era tinăra fată cu care alergam pe cărarea asta acum douăzeci de ani, așa cum alergă acum copiii noștri!.. În douăzeci de luni, i-am ofilit frumusețea, care era mîndria mea, o mîndrie îngăduită și legitimă. Te iubesc mai mult, acum cînd te cunosc mai bine... Oh! scumpo! spuse el, cu un accent care mișcă inima soției sale, aș prefera să te aud certîndu-mă decît să te văd că-mi mîngîi durerea.

— Nu credeam, spuse ea, că după douăzeci de ani de căsnicie dragostea unei femei pentru soțul ei poate fi mai mare.

Aceste cuvinte îl făcură pe César să-și uite pentru o clipă toate necazurile, căci avea atîta suflet încît vorba asta era o avere pentru el. Se îndreptă deci aproape vesel spre copacul lor, care, din intîmplare, nu fusese doborît. Cei doi soți se așezară lingă ei, privindu-i pe Anselme și pe Césarine care se învîrteau pe aceeași pajiște fără să-și dea seama, crezînd, poate că merg drept înainte.

— Domnișoară, spunea Anselme, mă crezi oare atît de laș și de lacom încît să profit de cumpărarea părții tatălui dumitale la *Uleiul cefalic*? Îi păstrez cu drag jumătatea lui și am grijă de ea. Cu capitalul lui scontez polițe; cînd primesc valori dubioase le trec de partea mea. Nu ne vom putea căsători decît după rabilitarea tatălui dumitale și eu grăbesc acea zi cu puterea pe care o dă dragostea.

Îndrăgostitul nu vorbise de acest secret soacrei sale. În ochii iubitei lor, nu ai altora, îndrăgostiții cei mai candidi țin să pară oameni fără pereche.

— Și va fi pe curînd? întrebă ea.

— Pe curînd, zise Popinot.

Răspunsul fu dat pe ton atît de convins, încît casta și nevinovata Césarine întinse fruntea dragului ei Anselme, care o sărută înflăcărât, dar respectuos, atîta noblețe era în gestul acestei copile.

— Tăticule, să știi c-o să fie bine, îi spuse ea lui César cu un aer smecher. Fii drăguț, stai de vorbă cu noi, lasă tristețea.

Cînd această familie atît de unită se înapoie în casa lui Pillerault, César, deși nu prea era bun observator, băgă de seamă o schimbare în felul de a fi al Ragonilor, care trăda ceva neobișnuit. Primirea doamnei Ragon fu deosebit de binevoitoare, privirea și tonul ei păreau a-i spune lui César: *Ne-ai plătit datoria.*

La desert se prezentă notarul din Sceaux; unchiul Pillerault îl rugă să se așeze și-l privi pe Birotteau, care începea să bănuiască o surpriză, dar nu-și închipuia proporțiile ei.

— Nepoate, de optsprezece luni, economiile soției tale, ale fiicei tale și ale tale au produs douăzeci de mii de franci. Eu am primit treizeci de mii de franci, cota din creanța mea, avem deci cincizeci de mii de franci de dat creditorilor tăi. Domnul Ragon a primit cota lui de treizeci de mii de franci, așa că domnul notar din Sceaux îți aduce, din partea prietenilor tăi, o chitanță de plată integrală, inclusiv dobînzile. Restul sumei este la Crottat, pentru Lourdais, pentru mătușa Madou, pentru zidar, pentru dulgher și pentru creditorii cei mai grăbiți. Anul viitor, vom vedea. Cu timp și cu răbdare ajungi departe.

Bucuria lui César nu se poate descrie; se aruncă plingând în brațele unchiului său.

— Să-și pună astăzi decorația, spuse Ragon abatelui Loraux.

Duhovnicul legă panglica roșie la butoniera slujbașului, care se privi în timpul serii de zeci de ori în oglinzile din salon, vădind o bucurie de care ar fi ris unii oameni care se cred superiori, dar pe care acești burghezi cumsecade o găseau firească. A doua zi Birotteau se duse la coana Madou.

— Ah, dumneata ești, pramatie, zise ea, nu te mai cunoscteam, așa ai albit. Da chiar așa de rău nu vă merge: aveți slujbe. Eu mă zbat ca un cline care întoarce o morișcă și care ar merita să fie botezat.

— Dar, doamnă...

— Ei, nu-ți fac nici o vină, zise ea, ești în regulă.

— Vin să vă anunț că am să vă plătesc la notarul Crottat, astăzi, restul creanței dumneavoastră și dobânzile...

— Adevărat?

— Să fiți la el la unsprezece și jumătate.

— Asta zic și eu cinstie, bine cinstită și cu patru peste fiecare sută, spuse ea admirându-l cu naivitate pe Birotteau. Uite, dragă domnule, fac afaceri bune cu roșcovanul dumitale, e drăguț, mă lasă să câștig bine, nu se tocmește ca să mă despăgubească; știi ce, îți dau chitanță și ține-ți banii, amăritule! Madouoia se aprinde ea, e ea gură-spartă, dar are ceva acilea, spuse femeia bătându-se în dreptul inimii pe cele mai voluminoase perne de carne omenească pe care le-au cunoscut vreodată Halele.

— Nu se poate! zise Birotteau; legea e precisă, vreau să vă plătesc integral.

— Atunci, n-am să mă las mult rugată, zise ea. Și mline la Hală am să spun la toți ce om cinstit ești. Ah! mai rar așa comedie!

Birotteau trăi aceeași scenă la zugrav, socrul lui Crottat, dar cu variante. Afară ploua. César își lăsă umbrela în colțul ușii. Zugravul îmbogățit, văzind că apa se prelinge în frumoasa sufragerie unde lua masa împreună cu soția lui, nu fu amabil.

— Ia să vedem, ce vrei, nea Birotteau? spuse el cu tonul aspru al multora față de cerșetorii nepoțiți.

— Domnule, ginerele dumneavoastră nu v-a spus?...

— Ce? întrerupse Lourdois, iritat, crezând că e vorba de o cerere.

— ...Să veniți astăzi la el, la unsprezece jumătate, ca să-mi dați chitanță pentru plata integrală a creanței dumneavoastră?

— Ah, așa... Stai, te rog, domnule Birotteau; gustă ceva cu noi.

— Faceți-ne plăcerea să luați dejunul cu noi, zise doamna Lourdois.

— Merge bine, vasăzică, îl întrebă Lourdois cel gras.

— Nu, domnule, a trebuit să mă mulțumesc zi de zi la birou cu o chiflă în loc de masă, ca să string ceva bani; dar, cu timpul, sper să repar pagubele făcute aproapelui meu.

— Nimic de zis, spuse zugravul infulecind o tartină cu pateu de ficat de gîscă, ești un om de onoare.

— Și ce face doamna Birotteau? zise doamna Lourdois.

— Tine registrele și casa la domnul Anselme Popinot.
— Bietii oamenii spuse încet doamna Lourdois soțului ei.
— Dacă ai nevoie de mine, dragă domniule Birotteau, vino să mă vezi, zise Lourdois, aş putea să te ajut...
— Am nevoie de dumneata la ora unsprezece, domnule, zise Birotteau plecând.

Acest prim rezultat îi dădu curaj falitului, dar nu și liniște; căci dorința de a recuceri onoarea îl frământa peste măsură; își pierdu cu totul rumeneala feței, ochii i se stinseră, obrații i se scofilcîră. Cînd foștii cunoscuți îl întâlneau pe César dimineața la opt sau după-masa la patru, ducîndu-se în strada Oratoire sau întorcîndu-se de-acolo, îmbrăcat cu redingota pe care o purta în momentul prăbușirii și de care avea grijă cum are grijă un sublocotenent sărac de uniforma lui, cu părul complet alb, palid, mergînd cu frică parcă, unii îl opreau, dar fără voia lui, căci el se ferea să fie văzut și se strecura pe lângă ziduri, ca hoții.

— E cunoscută purtarea dumitale, prietene, spuneau unii. Toată lumea deplînge viața aspră la care te supui și la care supui pe fiica și pe soția dumitale.

— Mai răsuflă nițel, spuneau alții, rana de bani nu omoară.

— Nu, dar omoară rana din suflet, îi răspunse într-o zi lui Matifat bietul César, istovit.

La începutul anului 1823 se hotărî construirea canalului Saint-Martin. Terenurile din foburgul Temple ajunseră la prețuri fantastice. Proiectul de construcție se împlîni să treacă prin mijlocul proprietății lui du Tillet, altădată a lui César Birotteau. Societatea care avea concesiunea canalului se învoise să plătească un preț extrem de mare dacă bancherul îi putea preda terenul pînă la un anumit termen. Dar contractul de închiriere făcut de Popinot cu César era o piedică. Bancherul veni în strada Cinq-Diamants să vorbească cu droghistul. Popinot îi era indiferent lui du Tillet, dar logodnicul Césarinei avea față de el o ură instinctivă. El nu avea cunoștință despre furt și nici despre combinațiile ticăloase ale norocosului bancher, dar o voce lăuntrică îi striga: «Omul acesta e un hoț nepedepsit». Popinot n-ar fi făcut nici cea mai mică afacere cu el, simpla lui prezență îi era odioasă. În momentul acela, mai ales, îl vedea pe du Tillet îmbogățindu-se de pe urma jefuirii fostului său patron, căci terenurile de la Madeleine începeau să urce, atîngînd niște prețuri care prevesteau sumele exorbitante la care aveau să ajungă în 1827. De aceea, după ce bancherul îi expuse scopul vizitei sale, Popinot îl privi cu o indignare concentrată.

— Nu vreau să vă refuz renunțarea mea la contract, dar am nevoie de șaiszeci de mii de franci, și nici un ban mai puțin.

— Șaiszeci de mii de franci?! exclamă du Tillet, dîndu-se cu un pas înapoi.

— Mai am dreptul la cincisprezece ani prin contract, voi avea de cheltuit trei mii de franci în plus pe an ca să-mi fac altă fabrică. Așadar, șaiszeci de mii de franci, și mai mult nu stăm de vorbă, zise Popinot intrînd în prăvălie, unde du Tillet îl urmă.

Discuția se aprinse, numele lui Birotteau fu pronunțat, doamna César cobori și-l văzu pe du Tillet pentru prima dată de la faimosul bal. Bancherul nu-și putu stăpîni o mișcare de surprindere văzînd cît de schimbată era fosta lui patroană și-și plecă ochii, înspăimîntat de propria lui operă.

— Domnul, îi spuse Popinot doamnei César, cîștigă trei sute de mii de franci de pe urma terenurilor *dumnevoastră*, și ne refuză o indemnizație de șăizeci de mii de franci pentru contractul *nostru*.

— Asta înseamnă trei mii de franci veniți, zise du Tillet cu emfază.

— Trei mii de franci!... repetă doamna César cu un ton simplu și grav.

Du Tillet păli. Popinot o privi pe doamna Birotteau. Urmă un moment de tăcere adîncă, ceea ce făcu și mai de neînțeles pentru Anselme această scenă.

— Semnați-mi renunțarea pe care o am redactată de Crottat, zise du Tillet scoțînd o hîrtie timbrată din buzunarul lateral, am să vă fac un bon de șăizeci de mii de franci pentru Bancă.

Popinot o privi pe doamna César fără a-și ascunde mirarea adîncă; i se părea că visează. În timp ce du Tillet semna bonul pe un pupitru înalt, Constance dispăru, urcîndu-se iar la mezanin. Droghistul și bancherul își schimbă hîrțile. Du Tillet ieși salutîndu-l cu răceală pe Popinot.

— În fine, peste cîteva luni, zise Popinot privind în urma lui du Tillet care mergea spre strada Lombards unde-și oprise cabrioleta, datorită acestei afaceri curioase, Césarine va fi a mea. Scumpa mea soțioară nu se va mai chinui muncind. Dar cum așa! A fost de ajuns o privire a doamnei César! Ce e între ea și tilharul ăsta? Ceea ce s-a petrecut e într-adevăr extraordinar.

Popinot trimise la Bancă să se încaseze bonul și se urcă să-i vorbească doamnei Birotteau: dar n-o găsi la casierie; era în camera ei, fără îndoială. Anselme și Constance trăiau cum trăiesc un ginere și soacra sa cînd un ginere și o soacră se înțeleg; se duse deci în apartamentul doamnei César cu graba firească a unui îndrăgostit pe punctul de a-și vedea cu ochii fericirea. Tînrul negustor fu nespus de mirat gîsind-o pe viitoarea lui soacră, lingă care ajunsese cu un salt de pisică, cu o scrisoare de la du Tillet în mînă, căci Anselme recunoscuse scrisul fostului vînzător-prim al lui Birotteau. O luminare aprinsă, fantomele negre și săltînde ale scrisorilor arse pe podeaua de cărămidă, toate acestea îl înfiorară pe Popinot; avînd o vedere pătrunzătoare, văzuse fără să vrea această frază la începutul scrisorii din mîna soacrei sale: «Te ador! știi că te ador, inger al vieții mele, și de ce...»

— Ce influență ai dumneata asupra lui du Tillet ca să-l faci să încheie o asemenea afacere? îi spuse el cu risul convulsiv pe care-l provoacă o bănuială urtă, nemărturisită.

— Să nu vorbim despre asta, spuse ea adînc tulburată.

— Da, răspunse Popinot năucit, să vorbim despre sfîrșitul necazurilor *dumnevoastră*.

Anselme se întoarce pe călcie și se duse la fereastră, unde începu să bată darabana cu degetele în geam, uitându-se în curte.

«Ei și ce, își spuse el, presupunând că l-a iubit pe du Tillet, de ce nu m-aș purta ca un om cumsecade?»

— Ce ai, băiatule? zise biata femeie.

— Contul ciștigurilor nete de la *Uleiul cefalic* se ridică la două sute patruzeci și două de mii de franci, jumătatea este de o sută douăzeci și unu, zise brusc Popinot. Dacă scad din această sumă cei patruzeci și opt de mii de franci dați domnului Birotteau, rămân șaptezeci și trei de mii, care, adăugați la cei șizeci de mii din renunțarea la contract, vă dau o sută treizeci și trei de mii de franci.

Doamna César asculta cu neliniste a unei bucurii care o făcu să palpitate atât de tare, încît Popinot îi auzi bătăile inimii.

— Așa, eu l-am considerat întotdeauna pe domnul Birotteau drept asociatul meu, reluă el, putem dispune, prin urmare, de această sumă pentru a-i plăti creditorii. Adăugînd-o celei de douăzeci și opt de mii de franci din economiile dumneavoastră plasate de unchiul Pilleraul, avem o sută șizeci și unu de mii de franci. Și nici o putere din lume nu mă poate împiedica să-i dau cu împrumut socrului meu, în contul beneficiilor din anul viitor, suma necesară pentru a completa totalul datorat creditorilor săi... Și... va fi... reabilitat.

— Reabilitat! exclamă doamna César îndoinind genunchiul pe scaun. Scăpînd scrisoarea, ea împreună mîinile și rosti o rugăciune.

— Anselme dragă! spuse după ce făcu semnul crucii, copile scump! Îi luă capul, îl sărută pe frunte, îl strînse în brațe și nu mai știu ce să facă de bucurie.

— Césarine e a ta și o meriți! Fata mea va fi, așadar, fericită. O să iasă de la magazinul acela unde se ucide.

— Din dragoste, zise Popinot.

— Da, răspunse mama zîmbind.

— Să vă spun un mic secret, zise Popinot, privind scrisoarea fatală cu coada ochiului. I-am făcut un serviciu lui Célestin ca să-i ușurez cumpărarea prăvăliei dumneavoastră, dar i-am făcut acest serviciu cu o condiție. Apartamentul dumneavoastră e așa cum l-ați lăsat. Mă gîndeam eu la ceva, dar nu credeam că o să ne ajute atât de mult împlinirea. Célestin are obligația să vă subînchirieze fostul dumneavoastră apartament, unde n-a pus piciorul și unde veți regăsi toate mobilele. Eu mi-am rezervat etajul al doilea, unde voi locui cu Césarine, de care nu veți fi despărțiți niciodată. După căsătorie, voi lucra ziua aici de la opt dimineața pînă la șase seara. Ca să vă refac averea, voi cumpăra cu o sută de mii de franci partea domnului César și veți avea astfel, socotind și slujba lui, zece mii de franci venit. Veți fi fericită, nu-i așa?

— Nu-mi mai spune nimic, Anselme, că innebunesc.

Atitudinea îngerească a doamnei César și curăția privirii ei, nevinovăția frunții ei frumoase dezmințeau atât de fățiș miile de închipuiri care roiau în creierul îndrăgostitului, încît voi să pună capăt monstruoasă gîndurilor sale. O pată nu se potrivea cu viața și cu sentimentele nepoatei lui Pillerault.

— Scumpă mamă adorată, zise Anselme, mi-a intrat în suflet, fără voia mea, o bănuială groaznică. Dacă vrei să mă vezi fericit, spulber-o pe loc.

Popinot întinse mină și apucase scrisoarea.

— Fără să vreau, reluă el înspăimântat de groaza care se zugrăvea pe fața Constanței, am citit primele cuvinte din această scrisoare scrisă de du Tillet. Cuvintele acestea coincid în mod atât de curios cu efectul pe care l-ai produs adineori hotărându-l să consimtă repede la pretențiile mele exagerate, încît orice bărbat ar găsi explicația pe care demonul mi-o dă mie fără voia mea. Au fost de ajuns trei cuvinte, privirea dumitale...

— Nu mai continua, zise doamna César reluînd scrisoarea și arzînd-o sub ochii lui Anselme. — Copilul meu, sînt crunt pedepsită pentru o greșală neînsemnată. Află așadar totul, Anselme. Nu vreau ca bănuiala inspirată de mamă să dăuneze fiicei, și de altfel n-am de ce roși: i-aș spune și soțului meu ceea ce-ți mărturisesc acum. Du Tillet a vrut să mă seducă, soțul meu a fost îndată prevenit, du Tillet a trebuit să fie dat afară. În ziua cînd soțul meu voia să-l concedieze, du Tillet ne-a luat trei mii de franci!

— Bănuiam așa ceva, zise Popinot punîndu-și toată ura în intonație.

— Anselme, viitorul și fericirea ta cer această mărturisire, dar ea trebuie să moară în inima ta, așa cum a murit în a mea și în a lui César. Cred că-ți amintești de *burzuluiala* soțului meu în legătură cu o eroare de casă. Ca să evite un proces și să nu-l nenorocească pe omul acela, domnul Birotteau a pus la loc în casă trei mii de franci, prețul salului de cașmir pe care n-a putut să mi-l cumpere decît după trei ani. Iată cum se explică exclamația mea. Vai! Dragul meu, să-ți mărturisesc și ce copilărie am făcut. Du Tillet îmi scrisese trei scrisori de dragoste, care îl înfățișau atît de bine, zise ea suspinînd și plecînd ochii, încît le-am păstrat... ca o curiozitate. Nu le-am recitat mai mult decît o dată. Dar e drept că nu era prudent să le păstrez. Cînd l-am revăzut pe du Tillet, mi-am adus aminte de ele și m-am urcat ca să le ard; mă uitam la ultima cînd ai intrat... Asta-i tot, dragul meu.

Anselme ingenunche și sărută mîna doamnei César cu o expresie atît de admirabilă, încît amîndurora le veniră lacrimile în ochii. Soacra îl ridică pe ginere, îi întinse brațele și-l strînse la piept.

Ziua aceea avea să fie o zi de bucurie pentru César. Secretarul particular al regelui, domnul de Vandenesse, veni să-l caute la birou. Ieșiră amîndoi în curcica din fața Casei de amortizare.

— Domnule Birotteau, zise viconte de Vandenesse, străduințele dumneavoastră pentru a plăti creditorii au ajuns din întâmplare la urechea regelui. Majestatea-sa, mișcată de o purtare atît de rară și știînd că, din spirit de umilință, nu purtați decorația Legiunii de Onoare, mă trimite să vă comunic ordinul său de a o purta din nou. Apoi, voînd să vă ajute a vă îndeplini obligațiile, m-a însărcinat să vă remit această sumă din caseta sa particulară, cu regretul că nu poate face mai mult. Toate acestea trebuie să rămînă în cel mai adînc secret. Majestatea-sa nu găsește de demnitatea sa regală divulgarea oficială a binefacerilor

sale, spuse secretarul intim, remițându-i șase mii de franci slujbaşului, care, în timpul acestui discurs, încerca sentimente de nedescris.

Birotteau nu putu decât să îngăime vorbe fără șir; Vandenesse îl salută cu mina, zimbînd. Principiile care-l însuflețeau pe bietul César sînt atît de rare la Paris, încît viața sa trezise pe nesimțite admirația. Vorbiseră de ea Joseph Lebas, judecătorul Popinot, Camusot, abatele Loraux, Ragon, stăpinul magazinului important unde lucra Césarine, Lourdois, domnul de La Billardière. Opinia publică, schimbată în favoarea sa, îl urca în slăvi.

«Iată un om de onoare!» Vorbele acestea răsunară de mai multe ori la urechile lui César cînd trecea pe stradă, dîndu-i emoția pe care o simte un autor cînd aude: *El el*! Această reputație frumoasă îl făcea să moară de necaz pe du Tillet. Cînd César primi bancnotele trimise de suveran, primul său gînd fu să plătească cu ele pe fostul său vinzător. Se duse în strada Chaussée-d'Antin și-l întîlni pe scară pe bancher, care se întorcea de la treburi.

— Ce mai e, *săracul meu* Birotteau! zise el cu un aer mîeros.

— Sărac?! exclamă cu mîndrie debitorul. Sînt foarte bogat. Îmi voi pune astă-seară capul pe pernă cu satisfacția de a ști că ți-am plătit.

Aceste cuvinte pătrunse de cînte fură un chin adînc pentru du Tillet. Cu toată stima generală, el nu se stima pe sine; o voce care nu putea fi înăbusită îi striga: «Omul acesta e sublim!»

— Să-mi plătești! Da ce afaceri învîrtești?

Fiind sigur că du Tillet n-avea să repete confidența sa, fostul parfumier spuse:

— N-o să mă mai apuc niciodată de afaceri, domnule. Nici o putere omenească nu putea să prevadă ce mi s-a întîmplat. Aș putea fi din nou victima altui Roguin. Dar purtarea mea a fost adusă la cunoștința regelui, inima sa a binevoit să se înduioșeze de străduințele mele și le-a încurajat trimițîndu-mi chiar acum o sumă destul de importantă, care...

— Îți trebuie o chitanță? spuse du Tillet intrerupîndu-l Plătești?...

— Integral, chiar și dobînzile; așa că te rog să vii la doi pași de-aici, la domnul Crottat.

— În fața notarului!

— Vezi că, domnule, nu mi-e interzis să mă gîndesc la reabilitare și, pentru a nu fi recuzate, actele trebuie să fie autentificate.

— Haidem, zise du Tillet ieșind cu Birotteau, haidem, e foarte aproape. Dar de unde iei atîția bani? reluă el.

— Nu-i iau, zise César, îi cîștig cu sudoarea frunții.

— Datorezi o sumă enormă băncii Claparon.

— Vai! Da, asta-i cea mai grea datorie a mea, mi se pare c-am să mor trăgînd la jug.

— N-o s-o poți plăti niciodată, spuse aspru du Tillet.

«Are dreptate, gîndi Birotteau».

Înapoiindu-se acasă, bietul om trecu prin strada Saint-Honoré din nebăgare de seamă, căci făcea totdeauna un ocol ca să nu-și vadă prăvălia nici ferestrele apartamentului. Pentru prima dată de la prăbușirea sa,

revăzu această casă unde optsprezece ani de fericire fuseseră șterși de chinurile din trei luni.

«Credeam și eu c-aici o să-mi închei zilele, își spuse el.»

Și grăbi pasul, căci zărise noua firmă:

CÉLESTIN CREVEL

SUCCESORUL LUI CÉSAR BIROTTEAU

— Am vedenii... Parcă era Césarine? exclamă el, amintindu-și că zărise un cap blond la fereastră.

Îi văzu într-adevăr pe fiica sa, pe soția sa și pe Popinot. Îndrăgostiții știau că Birotteau nu trece niciodată prin fața fostei sale case, și, neputându-și închipui ce i se întâmplase, veniseră să facă unele aranjamente pentru petrecerea pe care voiau să i-o dea lui César. Această apariție ciudată îl miră atât de tare pe Birotteau, încât rămase locului, înfipț pe picioare.

— Uite-l pe domnul Birotteau, se uită la fosta lui casă, spuse domnul Molineux negustorului a cărui prăvălie se afla în fața *Reginei trandafirilor*.

— Bietul om, spuse fostul vecin al parfumierului, a dat acolo unul din cele mei frumoase baluri... erau două sute de trăsuri.

— Am fost și eu; a dat faliment după trei luni, zise Molineux, eu am fost sindic.

Birotteau fugi, cu picioarele tremurând, și alergă la unchiul său Pillerault.

Pillerault, informat de ce se petrecuse în strada Cinq-Diamants, se gîndea că nepotul său va suporta greu șocul unei bucurii atât de mari ca aceea a reabilitării sale, căci era martorul zilnic al încercărilor morale ale bietului om, care avea mereu înaintea ochilor neînduplecatele sale principii relative la faliti și care își încorda ceas de ceas toate forțele. Onoarea era pentru César un mort care putea cunoaște ziua învierii. Această speranță îi ținea mereu activă durerea. Pillerault luă asupra sa sarcina de a-l pregăti pe nepotul său să primească vestea cea bună. Tocmai se gîndea la mijloacele de a-și ajunge scopul, cînd intră Birotteau. Bucuria cu care slujbașul povesti dovada de interes pe care i-o dăduse regele îi păru de bun augur lui Pillerault, iar mirarea de a fi văzut-o pe Césarine la *Regina trandafirilor*, o foarte bună intrare în materie:

— Ei, César, zise Pillerault, știi de unde ți se trage totul? din nerăbdarea lui Popinot de a se însura cu Césarine. Nu-și găsește locul și nu e drept ca, din pricina exagerărilor tale în materie de cinste, să-și prăpădească tinerețea cu ochii la stele. Popinot vrea să-ți dea fondurile necesare pentru plata integrală a creditorilor.

— Își cumpără nevasta, zise Birotteau.

— Nu e oare onorabil să-ți reabilitezi socrul?

— Dar asta ar da loc la contestații. De altfel...

— De altfel, zise unchiul prefăcîndu-se furios, tu poți avea dreptul de a te jertfi, dar n-o poți sacrifica pe fiică-ta.

Se iscă o discuție foarte aprinsă, pe care Pillerault o așija dinadins.

— Ei, dar să zicem că Popinot nu ți-ar împrumuta nimic, exclamă Pillerault, că te-ar considera ca asociatul său, că ar privi suma dată creditorilor drept partea ta din *Ulei* ca un avans la beneficii, ca să nu te despoaie...

— Ar părea că, în înțelegere cu el, am vrut să-mi înșel creditorii.

Pillerault se prefăcu că cedează în fața acestui argument. Cunoștea destul sufletul omenesc ca să știe că, peste noapte, Birotteau avea să se hărțuiască cu el însuși asupra acestui punct și că această discuție interioară avea să-l deprindă cu ideea reabilitării.

— Dar de ce oare, spuse parfumierul la cină, nevasta și cu fiica mea se aflau în fostul meu apartament?

— Anselme vrea să-l închirieze ca să stea acolo cu Césarine. Nevastă-ta ține cu el. Nu ți-au spus nimic, dar s-au dus să facă strigările de nuntă ca să te forțeze să consimți. Popinot spune că meritul lui va fi mai mic dacă se va căsători cu Césarine după reabilitarea ta. Zi, așa. Lei șase mii de franci de la rege și nu vrei să primești nimic de la rudele tale. Parcă eu nu pot să-ți dau chitanță pentru partea mea, ce, m-ai refuza?

— Nu, spuse César, dar asta nu m-ar împiedica să economisesc pentru a-ți plăti, cu toată chitanța.

— Farafasticuri, zise Pillerault, și în chestii de cinste mă poți crede pe cuvânt. Ce prostie ai spus adinecaori? Adică ți-ai înșela creditorii cind le-ai plăti la toți?

În clipa aceea, César se uită la Pillerault, și Pillerault fu mișcat văzînd, după trei ani, un zîmbet larg însuflețind pentru prima oară trăsăturile mîhnite ale nepotului său.

— E-adevărat, spuse el; ar fi buni plătiți... Dar asta înseamnă să-mi vind fata!

— Da eu vreau să fiu cumpărată, strigă Césarine, apărînd împreună cu Popinot.

Cei doi îndrăgostiți auziseră ultimele cuvinte, intrînd în virful picioarelor în anticamera micului apartament al unchiului lor, iar doamna Birotteau li urma. Toți trei alergaseră cu trăsura la creditorii care mai erau de plătit ca să-i convoace seara la Alexandre Crottat, unde se pregăteau chitanțele. Fortă logicii îndrăgostitului Popinot învinse scrupulele lui César, care se încăpățîna să se declare debitor și să pretindă că înșală legea printr-o schimbare de creanță. Chițibușările conștiinței sale cedară în fața unui strigăt al lui Popinot:

— Vreți să vă uicideți fiica?

— Să-miucid fiica! zise César buimăcit.

— Ei bine, spuse Popinot, am dreptul să vă fac o donație, în timpul vieții, reprezentînd suma care, cu mîna pe conștiință, cred că vi se cuvine în afacerea mea. M-ați refuza?

— Nu, zise César.

— Ei, atunci mergem astă-seară la Alexandre Crottat, ca să nu mai fie nici o discuție; vom stabili și ce e de stabilit în legătură cu contractul de căsătorie.

O cerere de reabilitare împreună cu toate actele doveditoare fură depuse, prin grija lui Derville, la parchetul procurorului general al Curții regale din Paris.

În luna cit durară formalitățile și strigările pentru căsătoria Césarinei cu Anselme, Birotteau fu scuturat de friguri. Era neliniștit, îi era teamă că n-o să apuce ziua cea mare când va leși hotărîrea. Spunea că-i bate inima tare, fără să știe de ce. Se plîngea de dureri surde în inimă, inimă istovită de emoțiile durerii și oboșită de bucuria supremă pe care o aștepta. Hotărîrile de reabilitare sînt atît de rare în resortul Curții regale din Paris, încît abia dacă se pronunță una în zece ani. Pentru oamenii care iau în serios Societatea, aparatul judiciar reprezintă ceva grav și măreț. Instituțiile depind în întregime de sentimentele pe care oamenii le leagă de ele și de prestigiul cu care gîndul lor le îmbracă. De aceea, cînd nu mai există nu religie, ci credință la un popor, cînd educația din primii ani desface toate legăturile tradiționale, deprinzîndu-l pe copil cu o analiză necrușătoare, atunci o națiune se descompune; căci ea nu mai formează o unitate decît prin sudurile mirșave ale interesului material, prin comandamentele cultului creat de Egoismul valorificat din plin. Hrănit cu idei religioase, Birotteau privea Justiția așa cum ar trebui ea să apară în ochii oamenilor, ca o reprezentare a Societății înseși, ca o reflectare augustă a legii acceptate de toți, independentă de forma prin care se exprimă; cu cît magistratul este mai bătrîn, mai încovoiat, mai alb, cu atît mai solemnă este exercitarea sacerdoțiului său, care cere o cunoaștere atît de adîncă a oamenilor și a lucrurilor, încît sacrifică inima și o face să reziste celor mai palpitate interese. Sînt din ce în ce mai rari oamenii care urcă cu mare emoție scara Curții regale, în vechiul Palat de Justiție din Paris, și fostul negustor era unul dintre aceștia. Puține persoane au remarcat solemnitatea maiestuoasă a acestei scări, așezate parcă dinandins în așa fel încît să producă efect: se află deasupra peristilului exterior care împodobește curtea Palatului, iar ușa sa este în mijlocul unei galerii care duce, la un capăt, în imensa sală a Pașilor-Pierduți, și la celălalt capăt, în Sfînta-Capelă, două monumente care pot face să pară meschin tot ce e în jurul lor. Biserica lui Ludovic cel Sfînt este unul dintre edificiile cele mai impozante din Paris, și accesul în ea, prin fundul acestei galerii, are ceva întunecat și romantic. Sala cea mare a Pașilor-Pierduți oferă, dimpotrivă, un spațiu luminos și e greu să uști că istoria Franței e legată de această sală. Scara are, desigur, un caracter grandios, de vreme ce nu e prea strîmă de aceste două mărișuri. Poate că, urcînd-o, ți-e sufletul răscolit și de priveliștea pieței unde se execută sentințele și pe care o vezi prin grilajul bogat al Palatului. Scara dă într-o sală imensă, anticamera celei în care Curtea ține ședințele secției a șasea și care constituie sala Pașilor-Pierduți a Curții. Vă închipuiți ce emoții trebuie să fi încercat falitul, care a fost bineînțeles impresionat de acest decor, urcînd spre curte însoțit de prietenii săi: Lebas, pe atunci președinte al tribunalului de comerț; Camusot, fostul său judecător-comisar; Ragon, patronul său; domnul abate Loraux, duhovnicul său. Cucernicul preot puse în valoare aceste splendori omenești printr-o reflecție care le făcu și mai impunătoare în

ochii lui César. Pillersault, filozof practic, avusese ideea să mărească dinainte bucuria nepotului său pentru a-l feri de primejdiile evenimentelor neprevăzute ale acestei sărbători. În momentul când fostul negustor își termina toaleta, văzuse sosind pe adevărații săi prieteni, care considerau că e de datoria lor să-l însoțească în fața barei. Cortegiul acesta născu în sufletul lui César o mulțumire care îi aduse în starea de exaltare necesară pentru a suporta spectacolul impunător al Curții. Birotteau găsi alți prieteni adunați în sala ședințelor solemne, unde se aflau în ședință vreo doisprezece consilieri.

După apelul proceselor, avocatul lui Birotteau prezintă cererea în cîteva cuvinte. La un gest al primului președinte, avocatul general, invitat să pună concluziile, se ridică. În numele parchetului, procurorul general, omul care reprezintă acuzarea publică; avea să ceară el însuși să se redea onoarea negustorului care nu făcuse decît s-o amănetaze: ceremonie unică, deoarece condamnatul nu poate fi decît grațiat. Oamenii de inimă își pot închipui emoția lui Birotteau cînd îl auzi pe domnul de Grandville pronunțînd un discurs care poate fi rezumat astfel:

— Domnilor, spuse celebrul magistrat, la 16 ianuarie 1820 Birotteau a fost declarat în stare de faliment printr-o hotărîre a tribunalului comercial al Senei. Depunerea bilanțului nu a fost prilejuită nici de imprudența acestui comerciant, nici de afaceri incorecte, de nici un motiv care să-i păteze onoarea. Ținem să spunem aceasta cu tărie: nenorocirea a fost pricinuită de unul din acele dezastre care, spre marea durere a justiției pariziene și a orașului Paris, s-au repetat în ultimul timp. Era dat secolului nostru, în care va rodi încă multă vreme sămînța rea a moravurilor și a ideilor revoluționare, să vadă notariatul din Paris îndepărtîndu-se de tradițiile glorioase ale secolelor precedente și provocînd în cîteva ani un număr de falimente egal cu cel înregistrat în două secole sub vechea monarhie. Setea de a dobîndi repede aur a cuprins pe slujbașii ministeriali, pe acești tutori ai averii publice, pe acești magistrați intermediari!

Urmă o tiradă asupra acestui subiect în care procurorul general, devotat Bourbonilor, găsi mijlocul de a-i acuza pe liberali, pe bonapartiști și pe ceilalți inamici ai tronului. Evenimentele au dovedit că acest magistrat avea dreptate în temerile sale.

— Fuga din Paris a unui notar care și-a însușit fondurile depuse la el de Birotteau a dus la ruina solicitantului, reluă el. Curtea a pronunțat, în această afacere, o sentință care dovedește în ce măsură și cît de nedrept a fost înșelată încrederea clienților lui Roguin. A intervenit un concordat. Vom atrage atenția, spre cînstea solicitantului, asupra faptului că operațiile s-au remarcat printr-o corectitudine neîntîlnită în nici unul din falimentele scandaloase care minjesc zilnic comerțul parizian. Creditorii lui Birotteau au găsit cele mai mărunte obiecte pe care le poseda nefericitul. Au găsit, domnilor, hainele sale, bijuteriile, în sfîrșit lucrurile de folosință strict personală, și nu numai ale lui, ci și ale soției sale, care e renunțat la toate drepturile pentru a mări activul. Birotteau, în această împrejurare, a fost demn de considerația pe care i-o adusese funcția sa municipală; căci era atunci ajutor de primar în arondismentul

al doilea și primise tocmai decorația Legiunii de Onoare, acordată atât devotamentului regalistului care a luptat în vandemiar pe treptele de la Saint-Roch, stropite atunci cu sîngele său, cît și magistratului comercial stimat pentru cunoștințele sale, iubit pentru spiritul său împăciuitoare, și modestului ofițer municipal care refuzase tocmai onorurile primăriei, indicînd ca primar pe cineva și mai demn, pe onorabilul baron de La Billardière, unul dintre cei mai nobili vendeeni pe care-l putuse prețui în zilele grele.

("Fraza asta e mai bună decît a mea", îi spuse César la ureche unchiului său.)

De aceea creditorii, obținînd șaiszeci la sută din creanțele lor prin renunțarea acestui leal negustor, a soției și a fiicei sale, la tot ce posedau, au consemnat expresia stimei lor în concordatul care a intervenit între ei și debitor și prin care îl achitau de restul creanțelor. Aceste mărturii merită să rețină atenția Curții prin felul în care au fost concepute.

(Aici procurorul general citea motivările concordatului.)

În fața acestor depoziții binevoitoare, domnilor, mulți negustori s-ar fi putut crede dezlegați și ar fi pășit mindri în piața publică. Departe de a face acest lucru, Birotteau, fără să se lase doborît, a făurit, în conștiința sa, planul de a ajunge la ziua glorioasă care începe aici pentru el. Nimic nu l-a descurajat. Cînd multiubitul nostru suveran a acordat un post pentru a asigura plinea rănitului de la Saint-Roch, falitul a păstrat salariul pentru creditori, fără a-și opri nimic pentru întreținere, căci devotamentul familiei nu i-a lipsit...

(Birotteau strînse mîna unchiului său, plîngînd.)

Soția și fiica sa aduceau și ele la tezaurul comun rodul muncii lor, căci împărțeau nobila intenție a lui Birotteau. Fiecare dintre ele a coborît din poziția pe care o avea și s-a mulțumit cu o situație inferioară. Aceste sacrificii, domnilor, trebuie onorate în cel mai înalt grad, căci sînt cele mai greu de făcut. Iată sarcina pe care și-a impus-o Birotteau.

(Aici procurorul general citea rezumatul bilanșului, indicînd sumele care rămîneau datorate și numele creditorilor.)

Fiecare din aceste sume, inclusiv dobînzile, a fost plătită, domnilor, nu prin chitanțe cu semnătură privată, care cer o anchetă riguroasă, ci prin chitanțe legalizate prin care Curtea nu poate fi indusă în eroare, ceea ce, de altfel, nu i-a împiedicat pe magistrați să-și facă datoria, procedînd la ancheta cerută de lege. Îi veți reda lui Birotteau nu onoarea, ci drepturile de care se afla lipsit și veți face dreptate! Asemenea spectacole sînt atât de rare la sedințele dumneavoastră, încît nu ne putem împiedica să arătăm solicitantului cît de mult apreciem o asemenea purtare, care a și fost încurajată de o augustă protecție.

Apoi citea concluziile formale, în stil judecătoresc.

Curtea deliberă fără să iasă și președintele se ridică pentru a pronunța sentința.

— Curtea, spuse el terminînd, mă însărcinează să-i exprim lui Birotteau satisfacția sa de a pronunța o asemenea sentință. Grefier, strîgă procesul următor.

Birotteau, înveșmîntat deja în hlamida de onoare pe care i-o făcuseră frazele ilustrului procuror general, fu trîsnit de bucurie auzind fraza solemnă pronunțată de primul-președinte al primei Curți regale din Franța și care vădea emoția din inima impasibilei justiții umane. Nici nu putu să se miște de la locul lui la bară, păru țintuit acolo, privind buimac pe magistrați ca pe niște îngeri care îi deschiseseră porțile vieții sociale; unchiul său îl luă de braț, îl scoase din sală. César, care nu ascultase de ordinul lui Ludovic al XVIII-lea, își prinse atunci mașinal, la butonieră, panglica Legiunii de Onoare și fu îndată înconjurat de pietenii săi și dus în triumf la trăsura.

— Unde mă duceți, dragii mei? spuse el lui Joseph Lebas, lui Pillerault și lui Ragon.

— Acasă la dumneata.

— Nu este ora trei; vreau să intru la Bursă și să uzeze de dreptul meu.

— La Bursă, îi spuse Pillerault birjarului, făcînd un semn lui Lebas, căci observase simptome îngrijorătoare la cel reabilitat; se temea să nu-l vadă înnebunind.

Fostul parfumier intră la Bursă, la brațul unchiului său și al lui Lebas, doi negustori venerați. Reabilitarea sa era cunoscută. Prima persoană care îi zări pe cei trei negustori, urmați de bătrînul Ragon, fu du Tillet.

— Ah, scumpe patron, sînt încîntat că ai ieșit cu fața curată. Am contribuit, poate, și eu la acest fericit deznodămînt al necazurilor dumitale prin ușurința cu care l-am lăsat pe tînărul Popinot să mă jumulească de o pană din aripă. Sînt bucuros de fericirea dumitale, ca și cînd ar fi a mea.

— Altfel nici nu poți fi, spuse Pillerault. Așa ceva n-o să îți se întîmple niciodată.

— În ce sens spuneți asta, domnule? zise du Tillet.

— Ei! în sensul cel bun, zise Lebas, zimbînd de ironia răzbunătoare a lui Pillerault, care, fără să știe ceva, îl considera pe omul acela un ticălos.

Matifat îl recunoscu pe César. Îndată, negustorii cei mai bine văzuți îl înconjurară pe fostul parfumier și îi făcură o ovație de Bursă; Birotteau primi complimentele cele mai măgulitoare și stringeri de mină care trezeau multe invidii și așteptau cîteva remușcări, căci din o sută de persoane care se învîrteau pe acolo mai mult de cincizeci trecuseră prin lichidare. Gigonnet și Gobseck, care stăteau de vorbă într-un colț, îl priviră pe virtuosul parfumier așa cum trebuie să fi privit fizicienii primul *gymnot electric* care le-a fost adus. Acest pește, încărcat cu electricitate ca o butelie de Leyda, este cea mai mare curiozitate a regnului animal. După ce respiră tămbila triumfului, César se urcă din nou în birjă și porni spre casă, unde trebuia să fie semnat contractul de căsătorie al dragei lui Césarine cu devotatul Popinot. Avea un ris nervos care-i impresiona pe cei trei vechi prieteni ai lui.

Un defect al tinerilor este să creadă ca toată lumea e puternică, așa cum sînt ei, defect legat de altfel de calitățile lor: un loc să vadă oamenii

și lucrurile prin ochelari, ei le colorează cu reflexele înflăcărării lor și împrăstie prisosul lor de viață asupra oamenilor în vîrstă. Ca și César și Constance, Popinot păstra în memorie o imagine falnică a balului dat de Birotteau. În cei trei ani de încercări, Constance și César auziseră adesea, fără să-și spună unul altuia, orchestra lui Collinet, revăzuseră în închipuire adunarea scînteind de podoabe și savuraseră această bucurie atît de crud pedepsită, așa după cum Adam și Eva se vor fi gîndit uneori la acel fruct oprit care a adus moartea și viața întregii lor posterități, căci se pare că înmulțirea ingerilor este unul din misterele cerului. Dar Popinot se putea gîndi la această petrecere fără nici o remușcare, cu deliciu; atunci, Césarine, în toată gloria ei, făgăduise sa-l ia, pe el, băiat sărac. În seara aceea căpătase siguranța că e iubit pentru el însuși. Așa încît, cumpărînd de la Célestin apartamentul restaurat de Grindot, stipulînd că totul va rămîne așa cum era, păstrînd cu religiozitate cele mai mărunte obiecte care aparținuseră lui César și Constancei, el visa să dea și el un bal, balul de nuntă. Pregătise sărbătoarea cu dragoste, imitîndu-și patronul numai în privința cheltuielilor necesare, nu în nebunii: nebuniile erau gata făcute. Astfel, cîna trebuia să fie servită de Chevet, iar comesenii erau cam aceiași. Abatele Loraux îl înlocuia pe marele cancelar al Legiunii de Onoare, președintele tribunalului de comerț Lebas era și el. Popinot îl invită pe domnul Camusot ca să-i mulțumească pentru atențiile lui față de Birotteau. Domnul de Vandenesse și domnul de Fontaine veniră în locul lui Roguin și al soției sale. Césarine și Popinot trimiseseră invitațiile pentru bal cu chibzuință. Amîndoi erau de părere că nu trebuie publicitate în jurul unei nunți și voiseră să evite jena pe care o simt cu această ocazie sufletele curate și duioase, dînd balul în ziua contractului de căsătorie, nu în ziua cununiei. Constance regăsise rochia vișinie care îi dăduse atîta strălucire numai o singură zi! Césarine voise să-i facă lui Popinot surpriza de a apărea în aceeași toaletă de bal despre care îi vorbise el de-atîtea ori. Așa încît Birotteau avea să vadă apartamentul sub aspectul incîntător de care se bucurase doar o singură seară. Nici Constance, nici Césarine, nici Anselme nu se gîndiseră ce primejdie reprezenta pentru César această surpriză enormă, și îl așteptau la ora patru cu o bucurie copilărească.

După emoțiile de nedescris pe care i le pricinuise întoarcerea sa la Bursă, o emoție și mai puternică îl aștepta în strada Saint-Honoré pe acest erou al cîstei comerciale. Cînd intră în fosta lui casă și văzu în capul scării rămasă noi pe soția lui în rochie de catifea vișinie, pe Césarine, pe contele de Fontaine, pe vicontele de Vandenesse, pe baronul de La Billardière, pe ilustrul Vauquelin, un vâl i se așeză pe ochi, iar unchiul Pillerault, care-l ținea de braț, îl simți cutremurîndu-se adînc.

— E prea mult, zise filozoful îndrăgostitului Anselme, nu va suporta tot vinul pe care i-l torni,

Bucuria era atît de mare în toate inimile, încît fiecare atribui emoția lui César și clătinarea lui unei amejeli firești, adesea însă mortale. Trezindu-se din nou acasă la el, revăzînd salonul, invitații, printre care erau femei gătite de bal. César auzi deodată explodîndu-i în cap măsura

eroică a finalului din marea simfonie a lui Beethoven. Această muzică splendidă radie, scinteie în toate chipurile, iar trîmbițele sale răsună în meningele creierului său obosit, pentru care se pregătea marele final.

Copleșit de această armonie lăuntrică, César luă brațul soției sale și îi spuse la ureche cu o voce înăbușită de un val de singe stăpînit:

— Nu mă simt bine!

Constance, speriată, îl conduse cu greutate în camera ei, și el se aruncă într-un fotoliu, spunînd:

— Domnul Haudry! Domnul Loraux!

Abatele Loraux veni, urmat de invitați și de femeile în rochie de bal, care se opriră formînd un grup înmărmurit. De față cu această lume gătită, César strînse mina duhovnicului său și-și plecă fruntea pe pieptul soției sale ingenuncherate. Un vas de singe i se rupsesese în piept și, pe deasupra, anevrismul îi sugruma ultima răsufiere.

— Iată moartea celui drept, zise abatele Loraux cu o voce gravă, arătîndu-l pe César cu unul din acele gesturi divine pe care Rembrandt a știut să-l imagineze pentru tabloul său *Cristos înviîndu-l pe Lazăr*.

În tablou, Isus poruncește Pămîntului să dea înapoi prada, iar cucernicul preot arăta Cerului un martir al cinstei comerciale demn de cununa veșnică.

Paris, noiembrie 1837

CUPRINS

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI	5
ISTORIA MĂRIII ȘI DECĂDERII LUI CÉSAR BIROTTEAU	139

HONORÉ DE BALZAC

FEMEIA DE TREIZECI DE ANI
ISTORIA MĂRIII ȘI DECĂDERII LUI CÉSAR BIROTTEAU

Responsabil de ediție: *N. Munteș*

Corector: *Z. Șveț*

Tehnoredactor: *G. Andreescu*

Bun de tipar 17.03.93. Coli de tipar 21,0. Formatul 60x84 1/16. Tiraajul 100.000.
Asociația «Cartea», 277041 Chișinău, str. Muncești, 173.

Culeșul și realizarea originalului-machetă executate la firma editorială
«Inexpțiința-print», 277061 Chișinău, str. Hincești, 64.

Tipărit sub comanda Nr. 551 la Tipografia Centrală,
277068 Chișinău, str. Florilor, 1.